292317
1

A MAGYAR KATONA ÍTÉZSÉGÉNEK EZER ÉVE

I

A MAGYAR KATONA VITÉZSÉGÉNEK EZER ÉVE

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Foto Erdélyi.

ÁRPÁD FEJEDELEM.

A MAGYAR KATONA
VITÉZSÉGÉNEK EZER ÉVE

A MAGYAR KATONA VITÉZSÉGÉNEK EZER ÉVE

NAGYBÁNYAI VITÉZ HORTHY MIKLÓS
MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA

VITÉZ JÓZSEF KIR. HERCEG
TÁBORNAGY

JÁKFAI VITÉZ GÖMBÖS GYULA
M. KIR. MINISZTERELNÖK ÉS HONVÉDELMI MINISZTER

BEVEZETŐ SORAIVAL

ÍRTÁK

VITÉZ BERKÓ ISTVÁN EZREDES
GYALÓKAY JENŐ EZREDES
MARKÓ ÁRPÁD ALEZREDES
PILCH JENŐ EZREDES

SZERKESZTETTE
PILCH JENŐ

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

A MAGYAR KATONA VITÉZSÉGÉNEK EZER ÉVE

ELSŐ KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

435 KÉPPEL, VÁZLATTAL ÉS 10 MELLÉKLETTEL

A KIADÓ ÉS A SZERZŐK MINDEN JOGOT FENNTARTANAK

292317
N. Könyvtár
1380 sz.
2R
R 1965
NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTOL
NEM ADHATÓ EL!
S. A.

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA

BEVEZETŐ SOROK

László Fülöp festménye.

Úgy érzem, hogy a magyar vitézségnek ezt az aranykönyvét Zrínyi Miklós szavaival kell íz. nak bocsájtanom:

„Tsevés dicséret csak tudni ele. ked, hanem megcselekedni nagy. a haza szolgáladára fordíta. ni pedig még nagyobb!... Ha tedszik itten valami jónak, olvasd, és a szerint munkál. kodjál is Istenünknek s ha. zánknak és munknak hasz. nára és magad becsületére."

Horthy

OSZTÁLYSZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Foto Brunhuber.

Mikor végig lapozom ezt a Könyvet, mely tele van, egész történelmünk minden korszakát jellemző, lélekemelő hőstettek hosszú sorozatával; akkor boldogan földobog szívem és lelkemet a hitnek élesztő sugara világítja át, e nemzetnek boldogabb új ezer esztendőt ígérve. —

Tanúságot teszek én is a magyar katona páratlan vitézsége mellett, hiszen ezer meg ezer oly csodálatos hőstettét láttam saját szemeimmel, amire csakis a magyar képes. —

Maradjon örökre büszkeségünk a vitéz magyar katona, legyen továbbra is legnagyobb erőnk annak hősies, minden áldozatra kész hazafisága!

József főh.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Foto Brunhuber.

Ajánlom mindenkinek
elő a magyar történelem
érdekel.

A magyar történelem
a magyar történelemben de
más nemzetek történetében
is mindig elérhető helye
vet.

Gömöry

OSZK

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ELŐSZÓ.

Dulce et decorum est pro patria mori.

Amikor «A magyar katona» című művünk megírását elhatároztuk, Zrínyi Miklósnak, a hadvezérnek és költőnek, hadtudományi műveihez írt előszava irányított és lelkesített bennünket. Azt írja ez a páratlan magyar katona, hogy «Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái, az kik egyik világ szegletirül az másikra vitézséggel a magyaroknak, és egyik tengertűl a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még étszakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne alugyál, ne keresd a gyönyörűséget; látod e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságot, ne szánd véredet, ne szánd életedet!»

Mi, e könyvnek katona-írói, végigböngésztük a magyarok vitézségétől tündöklő hadtörténelmünk dicső tetteit és azokon megbátorodtunk és munkánkat, hogy ismét Zrínyi szavaival éljünk, elsősorban is a «ti dicsőséges árnyékotoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedicáljuk!»

Azonban nemcsak a katonai erények felfokozására szántuk e művünket, hanem, a nemzet új életének hajnalán, öntudatunk emelésére és megszilárdítására is. Erre is szükség van mai súlyos helyzetünkben, mert a trianoni békediktátum annyi bajt, oly sok nyomorúságot zúdított reánk, hogy gondolataink a mindennapi nehéz munkában mintha a legkevésbbé terjednének ki arra, hogy a hagyományainkban rejlő megbecsülhetetlen erőforrásokat kiaknázzuk. Még ma is hatása alatt állunk az 1918-i «összeomlás»-nak, ami annyit

jelent, hogy erőink hirtelen lehanyatlottak, az erőtlenség megdöbbentő jelei mutatkoztak rajtunk s a végső enyészet fenyegetett ; rést ütött ezer évre terjedő katonás emlékeinken a «nem akarok többé katonát látni» átkos kijelentés is ; de döngeti széles e világon ismert katonás szellemünket az unos-untalan hangzó «leszerelés», amely, legújabban, internacionális hadsereget óhajt létrehozni internacionális szellemmel!

Második célunk tehát könyvünk megírásával az volt, hogy elhessegessük és háttérbe szorítsuk azokat a tényezőket, amelyek a magyar vitézségről, a magyar nemzeti öntudatról és érzésről eleddig alkotott remek képet elhomályosítani igyekeznek.

Fejezeteinkben mindenekelőtt vázoltuk az egyes háborúk okát, az általános helyzetet, hogy mindenki lássa azt a célt, amiért a magyarság hadba szállt. Utána a háborúk lefolyását írtuk meg nagy általánosságban, majd rátértünk a magyar csapatok szereplésére és egyesek kiváló fegyverténveire. Mindezekből ki fog tűnni, hogy az egymás mellé illesztett, hiteles adatokon alapuló rövid fejezetekben olyan kimagasló fegyverténveket ismertettünk, amelyekben megbecsülhetetlen erkölcsi erők vannak és amelyek a magyar vitézségnek és a magyar faj szellemi és testi erejének ékesen szóló bizonyságai. Itt-ott nagynevű egyének olyan fegyverténveit is közbeiktattuk, amelyek valóban megcsodálhatók, amelyekről megfeledkeznünk nem volt szabad és amelyek példaként szolgálnak a jövő nemzedék számára. Nem oknyomozó, apró-cseprő részletekre kiterjedő hosszadalmas és tudós tanulmányokat adunk tehát, hanem essayket, amelyek kimutatják, hogy a nemzet és minden tagja a létért folytatott ádáz küzdelmekben, hadműveletek vezetésében, nagyobb és kisebb csatákban és ütközetekben, ostromokban, várvédelmekben, portyázásokban, tőrbecsalásoknál, páros viaskodásokban szakadatlanul küzdve-küzdött. Ezekben a küzdelmekben sokszor, önhibájából, vagy önhibáján kívül, kudarc, vereség is érte a magyar katonát. Ezeket a vereségeket és ezeknek okait azonban nem részleteztük, mert könyvünk egyedüli célja a magyar vitézség kimutatása volt. Lássa meg a magyar társadalom, hogy nem nagyzolnak azok, akik azt állítják, hogy a honfoglalás óta nincsen olyan békés időszaka a magyarnak, amely egy emberöltőre terjedt volna! De látni fogja az olvasó, hogy könyvünk mégsem töredékes szemelvények gyüjteménye, hanem lényegében összefüggő hadtörténelem, amely teljes és egész képet ad a magyarság ezeréves vitézkedéséről.

Nem sorolhattuk fel az összes kimagasló fegyverténveket, mert kötetekre terjedtek volna, hanem csak a jellegzetes és az átlagon messze felülálló tette-

ket kötöttük csokorba ; tehát azokat, amelyeknek híre a magyar haza határain túl is elterjedt és amelyeknek végrehajtói nemzetünknek is dicsőséget szereztek.

Nem hallgattuk el és nem szépítgettük az egyes hadjáratokban és harcokban elkövetett hibákat sem, mert régi igazság, hogy a történelem csakis akkor lehet tanítómesterünk, ha a hamisítatlan valóságot tárja elénk s nem ámítgat a nemzeti hiúságnak talán hízelgő, de végső eredményükben mégis csak káros valótlanságokkal.

Teljesen el nem döntött kérdéseken senkivel se vitatkoztunk, hanem a véleményünk szerint legvalószínűbb megoldást foglaltuk írásba, anélkül, hogy újabb, de kellően nem támogatható feltevésekkel hozakodtunk volna elő.

Nem ritkán halljuk, hogy csakis a magyar nemzeti felkelések katonái tekinthetők igazi vérbeli magyaroknak, míg a többiek idegen kenyéren élő zsoldosok voltak, például a volt császári-királyi, illetőleg császári és királyi hadsereg magyar csapatainak vitézei is ; tehát ezeknek virtusos fegyvertényei nem könyvelhetők el a vérbeli magyarság javára, mert idegen szellemű és idegen vezérleti nyelv alatt álló fegyveres erőben mentek végbe. Mi nem osztozunk ebben a felfogásban, hanem az a meggyőződésünk, hogy a magyar katona, bárhova vetette is a sors szeszélye, fajiságában rejlő sajátos és feltűnő bátorságával mindenkor megmaradt magyarnak. Tehát Magyarország különleges közjogi helyzete miatt a császári-királyi, illetőleg a császári és királyi közös hadseregbe jutott magyar katona a magyar nemzet fia volt és amiként az események megdönthetetlenül igazolják, benne a magyar vitézség kiolthatatlanul tovább élt és tündökölt. Képtelenség származnék abból, ha kivetnők a magyar hadtörténelemből azokat a dicsőséggel teljes fegyvertényeket, amelyeket magyar katonák vittek végbe akár a franciák és poroszok szolgálatában és másutt, akár pedig a volt császári-királyi, illetőleg császári és királyi közös hadseregben. Szenvedélyből, vagy hajlamból nem lehettünk annyira elfogultak, hogy kitagadjuk azokat a magyar vitézeket, akik bármely körülmény miatt és idegen célok szolgálatában mégis mindenkor öregbítették és átmentették a jövő számára a magyarság hagyományos katonás szellemét.

A vázlatoknál arra törekedtünk, hogy a kevésbbé járatosak is eligazodhassanak rajtuk. Szerkesztőik az illető fejezetek írói voltak.

A képek összeválogatása igen nehéz munka volt, mert ezer év eseményeire vonatkozó anyagot kellett összehordani s hozzá lehetőleg olyan képeket,

amelyeket eddigelé még nem közöltek. Természetes, hogy a régebbi korok képanyaga nem lehet tökéletes és éppen ezért itt sokszor ismert anyagot kellett felhasználnunk.

A mellékelt térképen szemléltetőleg az olvasó elé tárjuk azt az európai területet, amelyen belül a magyar katona ezer éven át szinte szakadatlanul járt-kelt és harcolt; megmutatjuk az Európán kívüli nevezetesebb fegyvertények helyét, és végül a világháború hadifoglyainak néhány útvonalát. Mindezek együttvéve mutatják, hogy a magyar katona ezer év alatt bejárta az egész földkerekséget.

Meggyőződésünk, hogy e munkánkkal nagy hiányt pótoltunk, mert úgy tudjuk, hogy ehhez hasonló és képekkel díszített összefoglalás még nem jelent meg.

Meleg köszönetet mondunk a Franklin-Társulatnak, amely a mai súlyos gazdasági körülmények ellenére sem kímélte az anyagi eszközöket és így módot nyujtott arra, hogy munkánk ilyen pazar kiállításban és díszes köntösben megjelenhetett.

Őszinte hálával köszönjük a magyar közintézményeknek és a magánosoknak is, hogy szíves előzékenységgel segítettek bennünket a képek anyagának összeválogatásában. Hálás köszönet illeti a Hadi Levéltárat, a Hadi, a Nemzeti és a Szépművészeti Múzeumot, a Ludovika Akadémiát, a Könyves Kálmán magyar műkiadó rt.-ot, amelyek rendelkezésünkre bocsátották gazdag képanyagukat és a Feszty-körkép rt.-ot, amely a körkép lovasrohamát ábrázoló részlet közlésének jogát szívesen átengedte. Hasonlókép köszönetet mondunk Pállya Celesztin festőművész úrnak, aki a «Cserhalmi ütközet» című festményének, valamint Vágó Pál igazgató úrnak, aki nagynevű atyja «A magyarok Kiev előtt» és «Huszárroham» című pompás festményeinek közlési jogát szíves volt átengedni.

Budapest, 1933 január hó.

A szerzők.

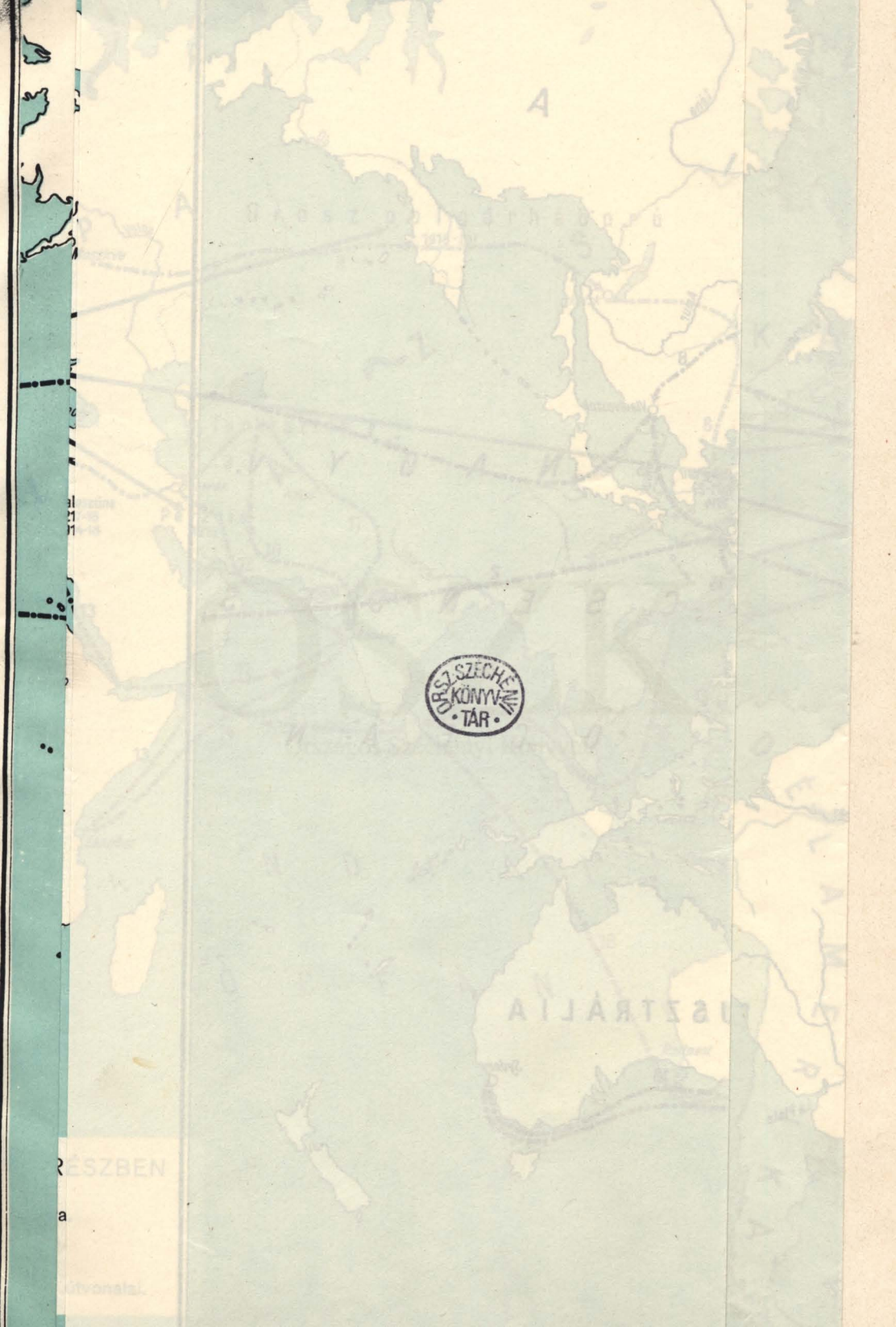
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

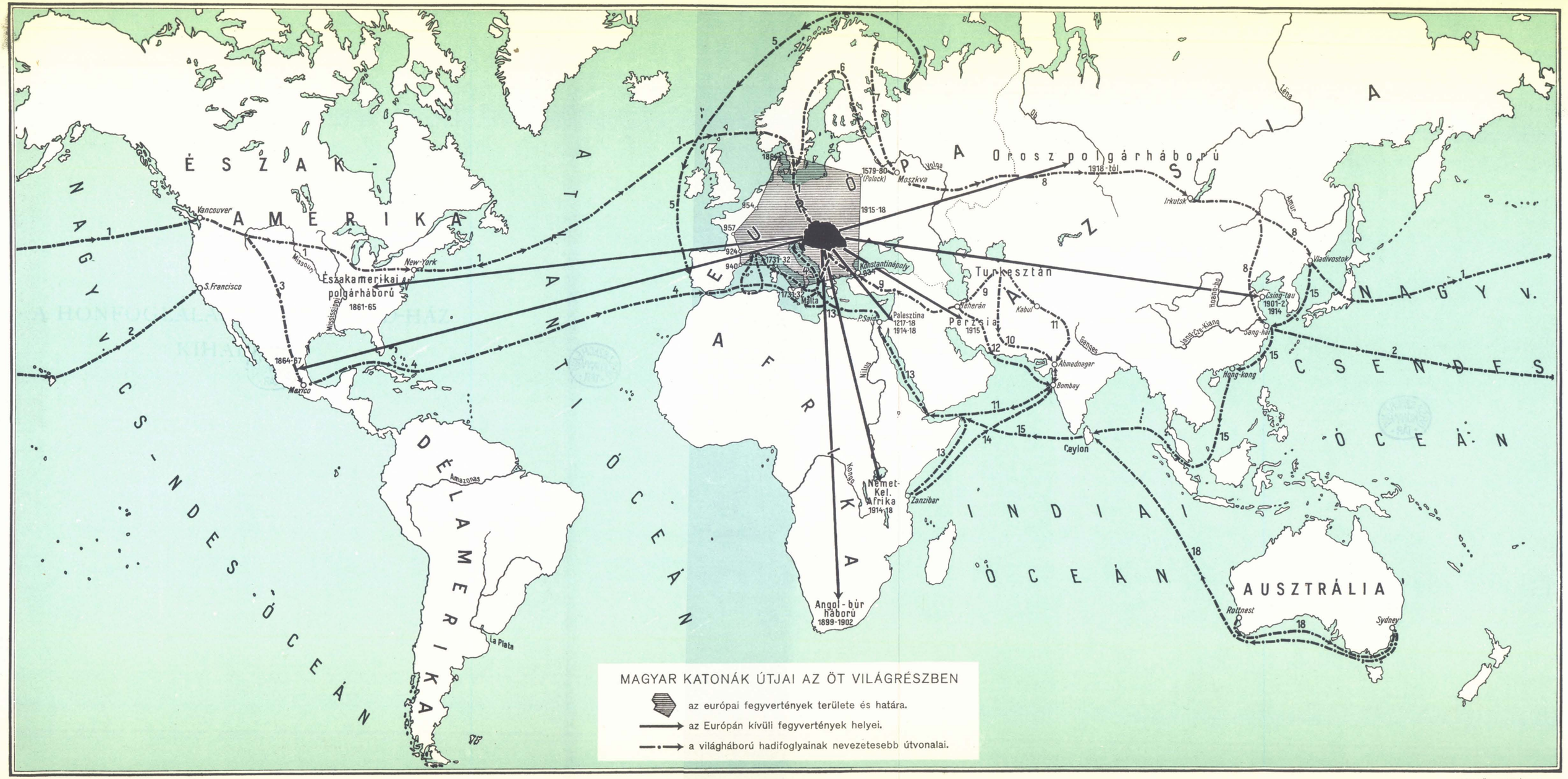

MAGYAR FÖLDRAJZI INTÉZET R.T.
metszése és nyomása.

ELSŐ RÉSZ.

A HONFOGLALÁSTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALTÁIG.

I. A HONFOGLALÁS ELŐZMÉNYEI.

Magyar őseink honfoglalása előtt az avarok birodalma volt az utolsó, amely egységes államba foglalta össze a későbbi Magyarország területét.

Az avaroknak 803-ban elkövetkezett siralmas bukásától kezdve 895-ig egy nemzet sem tudott mai hazánk földjén számottevő államot alapítani, bár a népesség, az akkori viszonyokhoz képest, egyik-másik vidéken eléggé sűrű volt.

Az avarok ugyan nagyon megfogyatkoztak, mert az utolsó megbízható adat már csak Győr és Moson között említi őket 875-ben, de annál számosabb volt a szláv elem, amelynek beszivárgása már a Krisztus utáni V. században megindult, a nélkül azonban, hogy valami szláv állam keletkezéséről is lehetne szó. Az ilyesmi képtelenség is lett volna mindaddig, amíg az avarok erősek voltak, mert a szétszórt és leigázott szláv törzsek között semmiféle szilárdabb politikai vagy katonai kapcsolat nem támadhatott. Teljesen behódoltak az avaroknak, akik eleinte cselédsorban tartották, majd később már gyalogságként, harcban is alkalmazták őket.

Az avar birodalom széthullásával a mai Magyarország dunántúli része Nagy Károly birodalmába olvadt s részben a keleti, részben a friauli őrgrófság alá tartozott.

Hazánk lakossága a honfoglalás előtt általában nem volt sűrű, s a kisebb-nagyobb népcsoportokat vagy törzseket többnyire lakatlan területek választották el egymástól.

Felsőmagyarországon, Trencsén és Nyitra vidékén, nyugati szláv (tót) lakosokat találunk, a Garam mentén pedig nyugati germán (kvád) törzseket. Lehetséges, hogy valami illír nyelvű töredék is élt még itt a honfoglalás korában.

Dunántúl északi felében felső német (bajor) és szláv (de nem délszláv) lakosság, Győr—Sopron—Moson vonalán pedig avar maradványok mutathatók ki. A Balatontól délre eső terület jóval gyérebb népességű volt. A Muraközben ó-szlovén, a baranyai részeken bolgár-török, a Balatontól délre újlatin nyelven beszélő töredékek is lakhattak.

A későbbi török hódoltság területén, és részben Erdélyben is, nyugati bolgár-szláv és bolgár-török népcsoportok tanyáztak.

Az a körülmény, hogy a frank birodalom 843-ban három részre szakadt, megkönnyítette a szlávok önállóságra való törekvéseit. De már előbb, 819-ben is alakult rövidéletű fejedelemség a Dráva és a Száva között, azonban nagyobb szláv erő egyesítéséről csak akkor lehetett szó, amikor Privina morva törzsfőnök ragadta magához a hatalmat a Rába, Balaton és a Dráva közötti területen, Morvaországot pedig, egyelőre mint hűbéres, Rasztiszláv kerítette a kezébe.

Erre az időre esik a honfoglalásnak egyik nagyon fontos előljáró eseménye: Rasztiszláv, aki háborúba keveredett Privinával, 862-ben a magyarokat hívta segítségül a Dnyeper mellől. Őseink ekkor ismerkedtek meg későbbi hazájukkal, amelynek földjén még avarokat is találhattak.

Második megjelenésük szintén meghívásra történt. Ugyanis Arnulf német király le akart számolni nagyon elhatalmasodott hűbéresével, Szvatoplukkal s 892-ben a magyarok segítségéhez folyamodott. Két évvel később, nem tudjuk, meghívásra-e, vagy a maguk jószántából, harmadszor is bejöttek s a dunántúli vidéket keményen megsarcolták.

Jól ismerték tehát a Duna magyarországi medencéjét, amikor 895 őszén, most már náluknál hatalmasabb ellenfél nyomása alatt, negyedszer is átkeltek a Kárpátokon, de ezúttal nem mint szövetségesek, hanem mint hódítók.

Szvatopluk halála óta ismét nem akadt senki, aki a hazánkban lakó különféle néptörzseket erősebb politikai vagy katonai egységbe fogta volna össze. Nem volt ilyenformán itt akkortájban semmiféle igazi államalakulás; ez a terület két szomszéd érdekkörébe tartozott.

Az egyik az alakulóban levő Bajorország, a másik pedig Bolgárország volt, ahol a hatalmas Simeon cár uralkodott. A magyarországi néptöredékek tehát csak ezek valamelyikére támaszkodva válhattak veszedelmesekké. Bolgárország volt az erősebbik, és ha segítségükre siet hazánkban letelepedett fajtestvéreinek, meghiúsíthatta volna őseink honfoglalását.

Az Etelközben tanyázó magyarság élén akkor már a honszerző Árpád fejedelem állott. Tapasztalt, kellő politikai érzékkel megáldott bölcs férfiú, kiváló katona és hadvezér. Árpád, hogy ártalmatlanná tegye a bolgár cárt, 894-ben VI. (Bölcs) Leó bizánci császárral szövetséget kötött ellene.

A fejedelem fia, Levente, vezette a magyar sereget, amely győzelmes harcok között dúlta végig Bolgárországot. A megszorult Simeon különbékét ajánlott fel Leó császárnak, aki az ajánlatot el is fogadta. A bolgár cár most már minden erejével a magyarokra vetette magát; tönkreverte őket és seregük maradványait átszorította a Dunán.

De Levente már nem találta Etelközben Árpádot, mert a vad és erős besenyők kelet felől szorongatni kezdték a magyarokat. Árpád kitért a nyomás elől s a Dnyeper, Bug és Dnyeszter mentén felfelé haladva, átkelt a Kárpátoknak egyik, a korábbi betörések idejéből már eléggé ismert hágóján, talán épen a Vereckei-hágón, s onnan a Nagyalföldre szállott alá. Úgy látszik

A magyarok Kiev előtt. (Vágó Pál festménye.)

azonban, hogy a besenyők lökése elszakította egymástól az Etelközben maradt s a bolgár háborúban részt nem vett magyar törzseket is. Ezek tehát Levente hadseregének maradványaival együtt az erdélyi határhegység valamelyik átjáróján kelhettek át, de az is lehet, hogy egyes töredékeik a Vaskapu táján hatoltak be.

Simeon, bár győzött, nem tudta kiaknázni diadalát. A háború temérdek kárt és veszteséget okozott a bolgároknak, s így egyelőre nem volt elegendő erejük, hogy Árpád honfoglalását meggátolhassák.

II. A HONFOGLALÓ MAGYAROK HADITAKTIKÁJA.

Amennyire az eddigi kutatásokból megállapítható, a magyarság finn-ugor eredetű nép volt, amely nyugatra tartó hosszas vándorlása közben kétízben is török eredetű népek hatása alá került, sőt keveredett is velük s többek véleménye szerint akkor vált igazi lovasnéppé.

Az első megbízható feljegyzések, amelyek kétségtelenül a magyarokra vonatkoznak, török hatás alatt átalakult állapotukban mutatják be őket.

Így VI. (Bölcs) Leó császár (886—911.) Taktikája is, amely a régi magyar hadiéletnek és hadművészetnek ma is legjobb forrása. Igaz ugyan, hogy ő tulajdonképpen Herakleios császárnak majdnem három századdal korábbi Taktikáját dolgozta át s nagyobbára ebből vette a pusztai turk népek harcmódjára vonatkozó adatokat, de ott, ahol nem illettek a IX. század magyarjaira, megfelelően módosította is őket.

Bölcs Leó Taktikájának fejtegetésével sokan foglalkoztak már, s többen olyasmit is bele akartak magyarázni, amit maga a császár sem állított. Kétségtelen, hogy Leó korántsem szabatos leírása nyomán lehetetlen aprólékos pontossággal leírnunk őseink hadművészetét. Még kevésbbé lehetséges a nyugati kútfők alapján, amelyeknek írói legtöbbnyire a hadimesterségben járatlan emberek voltak, tehát nem tudták felfogni a magyar lovasság mozdulataiban rejlő taktikát.

A császár leírása szerint a régi magyarok éltető eleme a harc volt, még pedig természetesen a lovasharc. Ehhez igazodtak erkölcseik is. Leó azt mondja róluk, hogy kincsrevágyók voltak, de ajándékkal egykönnyen nem lehetett őket lekenyerezni; azonkívül pedig csalfák, s adott szavukat nem igen tartották meg. Ebből az tűnik ki, mintha őseink a békés életbe is átvitték volna azt, amit háborúban olyan gyakran és olyan nagy sikerrel alkalmaztak: az ellenfél tőrbecsalását és megtévesztését, ha ugyan ilyen «békés» állapotokról egyáltalán beszélhetünk. Lehet, hogy a császárnak némileg igaza volt, de az is bizonyos, hogy éppen a bizánciaknak volt hozzá legkevesebb joguk, hogy ezeket a hibákat a magyarokra olvassák.

Leó Taktikájából a magyar embernek több olyan jellemvonása is kiolvasható, amely ezer év elmultával is úgyszólván változatlanul megmaradt.

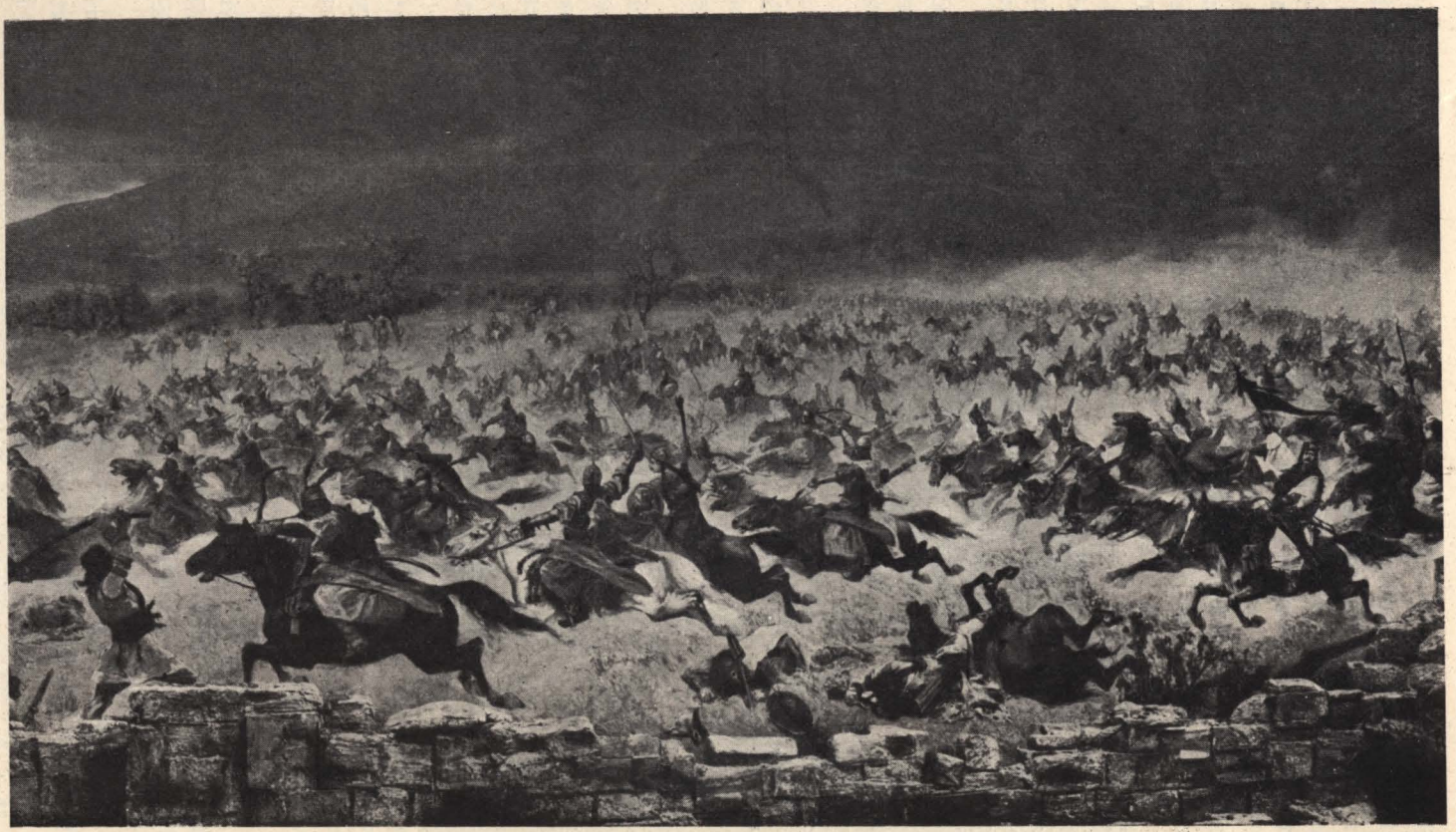

Foto Máté Olga.

A honfoglaló magyarok lovasrohama.
(Részlet Feszty Árpád: Magyarok bejövetele c. körképből.)

Az egyik: a halált megvető bátorság, nagy katonai erény, amelyet még fokozott az, hogy a honfoglalás korának magyarja, edzett természeténél fogva, a hideget, meleget, fáradságot és nélkülözést egyaránt jól bírta. De akkor is volt egy, azóta nemzedékről-nemzedékre szálló nagy hibája: nehezen tűrte a fegyelmet, amelyet tehát csak drákói szigorúsággal lehetett fenntartani.

Mielőtt a bizánci császár művének őseink taktikájára vonatkozó részeit idéznők, meg kell állnunk annál, a laikusok körében meglehetősen elterjedt felfogásnál, amely a IX. és X. századbeli magyar lovasság támadását a XVIII. és XIX. század mindent letipró lovasrohamához hasonlítja.

Ez az egybevetés merőben téves, ha meggondoljuk, hogy a lovastámadás utóbbi fajtája elsősorban hatalmas átütő erejének köszönhette sikerét. Minél zártabb alakzatban s minél nagyobb sebességgel érte az ellenséget, annál könnyebben szakíthatta át arcvonalát.

Az ellenség megközelítése volt tehát az első, az összecsapás a második mozzanat. Az utóbbiban, a kopjával ellátott csapatoknál, ennek a fegyvernek is fontos szerepe volt. Az összecsapást a szálfegyverrel vívott kézitusa, majd a megvert fél üldözése követte.

A magyar lovastámadás is gyorsan közelítette meg az ellenséget, de főfegyvere nem a kard vagy kopja, hanem az íjj volt, amelyet lóhátról, akár előre akár hátra, feltétlen biztossággal kezeltek őseink. Kézitusába nem szívesen bocsátkoztak, mert az ilyen küzdelem, főként nehézfegyverzetű ellenféllel szemben, nem sok sikerrel biztatta őket.

Ennélfogva honfoglaló őseink lovasharcában nem az összecsapás, hanem az ellenség tömött sorainak nyílzáporral való elárasztása volt a második mozzanat. Ezt, ha nem volt elég foganatja, gyors megfordulás, színlelt visszavonulás, esetleg tőrbecsalás követte, miközben az üldözők zárt tömegei teljesen felbomlottak. Ha ez megtörtént, akkor már a magyarok kerekedtek felül; ha azonban nem sikerült ellenfelük zárt sorait meglazítaniok, kitértek az összecsapás elől.

Hogy elkerüljük a kellően alá nem támasztható feltevéseket, pontos fordításban idézzük Bölcs Leó taktikájának XVIII. fejezetéből az ősmagyar harcmódra vonatkozó részt, a nélkül, hogy bárminemű erőszakolt magyarázattal kísérleteznénk.

47. Határozottan megragadják a kedvező alkalmat, és nem annyira kézitusával és hadaik erejével vesznek győzelmet az ellenségen, mint inkább hadicsellel szeretnek rajtaütni és megakadályozni abban, hogy a szükségeseket megszerezze.

48. Fegyverük kard, páncél, íjj és kopja; a csatában legnagyobb részük kétféle fegyvert visel: vállán nyugszik a felfelé álló kopja, kezében tartja az íjjat és mind a kettőt úgy használja, ahogy éppen szükség adódik; ha üldözik őket, inkább az íjjat használják.

49. De nemcsak ők maguk vannak felfegyverkezve, hanem a főemberek lovai is, még pedig a szügyükön vassal vagy nemezzel.

50. Nagy ügyességgel gyakorolják a lóhátról való nyilazást.

51. Rendszerint nagy sereg barmot, lovat és kancát visznek magukkal, azért, mert ezek adják nekik az élelmet és a tejet, egyúttal pedig azért is, hogy az ellenségben azt a hitet keltsék, hogy nagyon sokan vannak.

52. Nem használnak körülárkolt tábort, mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint elszéledten élnek és télen-nyáron lovaikat legeltetik; ha ellenben megjön a csata napja, visszatartanak

A magyarok bejövetele.

annyi lovat, amennyi szükséges, és béklyóba verik a turkok sátra közelében, és őrzik mindaddig, míg csatarendbe kell állniok. A csatarendet éjjel állítják fel.

53. Az előörsöket egymástól nagy távolságban állítják fel, nehogy az ellenség éjjel meglephesse őket.

54. A csatában nem három csatarendbe állnak, mint a rómaiak, hanem egymástól elkülönített rendekbe és ezeket a részeket dandárokká kötik össze. Az egyes részek között csak kis köz van, úgy hogy az egész egyetlen csatarendnek látszik.

55. A harcirenden kívül állítják fel tartalék haderejüket, amelyet vagy

kirendelnek megfigyelőül az ellenséggel szemben, ha esetleg gondatlanul állítja fel seregét, vagy pedig készen tartanak, hogy egy-egy szorongatott csatarendnek segítségére siethessen. Poggyászuk a hadirend mögött van, egészen közel, jobbra vagy balra a harci csapattól, egy vagy két római mérföldnyire. Ennek őrzésére kisebb erejű fedezetet hagynak.

56. Gyakran tartalék-lovascsapatot is állítanak föl a harci rend háta mögött, hogy fedezzék a harcolókat. A harci rendek mélységét, vagyis az egyes tagokat jó nagyra szabják, hogy a csatarend áttörhetetlenül mély legyen. Erre van legfőbb gondjuk. A csatarend arcélét úgy képezik ki, hogy egyenletes és zárt legyen.

57. Legjobban szeretik a távolból való harcot és a cselvetést, továbbá az ellenség bekerítését, a színleges meghátrálást, visszafordulást és az ellenfél csatarendjének megszaggatását.

58. Ha sikerül megszalasztani az ellenséget, egyébbel nem törődnek, hanem kíméletlenül utána erednek és minden gondjukat az üldözésre fordítják. És nem elégszenek meg, mint a rómaiak és más népek, a felületes üldözéssel és az ellenség jószágának elrablásával, hanem addig üldözik az ellenséget, míg sorait teljesen fel nem bomlasztották. Erre minden eszközt felhasználnak.

59. Ha esetleg az üldözött ellenség valami erősségbe menekül, minden igyekezetüket arra fordítják, hogy alaposan kikémleljék: nem szenved-e szükséget valamiben, főképpen lovakban és emberekben, és akkor minden erejükkel azon vannak, hogy a nélkülöző ellenségtől mindezt elvonják és így föléje kerekedjenek, vagy pedig kedvük szerint való egyességre bírják, még pedig úgy, hogy eleinte könnyebb feltételeket szabnak, és mikor ezeket elfogadta, egyre súlyosabb feltételekkel állnak elő.

60. Tehát ezek a turkok jellemvonásai, amelyek a bolgárokétól csak abban az egyben különböznek, hogy mikor ezek a keresztény vallást felvették, hamarosan megváltoztak a római erkölcsök hatása alatt és hitetlenségükkel együtt elhagyták vad és nomád szokásaikat is.

61. A turkokra, mikor háborúskodnak, legnagyobb csapás a legelő hiánya, mert mindig sok állatot visznek magukkal.

62. A csatában legnagyobb kárt tudnak tenni bennük a rendezett gyalog hadrendek; ezeket nem szeretik, mert ők lovasok és sohasem szállnak le lovaikról. Minthogy pedig lóháton nevelkedtek, gyalog nem is tudják megállni helyüket.

63. Nem szeretik a lapos és kopár területeket, sem pedig a zárt és sűrű sorokban üldöző lovas hadrendeket.

64. Nem szeretik a kézitusát, valamint az éjszakai cseles rajtaütéseket sem; ezért azok, akik megtámadják őket, seregük egy részét hadrendbe, másik részét pedig lesbe állítják fel.

Az idézett pontok eléggé tanúsítják, hogy Leó császár leírása sem nem eléggé részletes, sem nem eléggé szabatos ; így hát tág teret nyitott a különféle találgatásoknak, feltevéseknek és magyarázatoknak.

De ha nem is tudjuk teljes részletességgel megállapítani őseink lovastaktikáját, annyit a sok mindenféle, oda nem való sallang lefejtése után is látunk hadjárataik történetéből, hogy taktikájuk sokkal jobb volt a nyugati népekénél. Ennélfogva mindaddig, amíg ellenszerét ki nem találták, s alkalmazását jól meg nem tanulták, a magyarság rettegett és le nem bírható ellenfél volt egész Középeurópában.

A maga sajátos harcmódját nem fordíthatták ellene, mert a lovaglásban és a nyilazásban megnyilvánult ügyességét sohasem tudták megközelíteni a nyugati népek. Más ellenszer kellett tehát, amelyet a X. század harmadik évtizedétől kezdve sikerrel is alkalmaztak az addig mindenütt megvert németek ; t. i. a zártrendű nehéz lovasság.

Az is bizonyos, hogy őseink nem számbeli, hanem harcbeli fölényükkel diadalmaskodtak ellenfeleiken. Kimozdítható fegyveres állományuk a keleti kútfők szerint csak 20 ezer főre rúgott, de ez a sereg csupa válogatott lovasból állott.

Rendkívül kitartó lovain aránylag rövid idő alatt nagy utat járt meg s akárhányszor megtörtént, hogy mire az első meglepetésből felocsudott ellenség valahogyan összeszedelődzködött, a támadók már messze földön száguldoztak, amiben a pusztai népek bámulatos tájékozódó képessége is nagy segítségükre volt.

Bár különösen a nyugati kútfőkben nagyon sok a félelem-, tudatlanság-, és gyülöletsugalmazta túlzás, annyit mégis el kell nekik hinnünk, hogy jóformán mindig hadakozó honfoglaláskori őseink szilaj természetű, a harcban kíméletlen, s a győzelem kivívására minden eszközt felhasználó katonák voltak, de semmivel sem rosszabbak vagy kegyetlenebbek, mint más egykorú turk lovasnépek, vagy akár a germánok ősei.

III. A HONFOGLALÁS.

(895—900.)

Már az imént szóltunk arról a nagy veszedelemről, amelybe a besenyők váratlan támadása döntötte az etelközi magyarságot. Ebből a válságos helyzetből Árpád fejedelem bölcsessége mentette meg, szebb és jobb hazába vezérelvén népét.

A fejedelem jól látta, hogy ha továbbra is ragaszkodik Etelközhöz, a magyarság két malomkő, a bolgárok és a besenyők közé kerül s feltétlenül pusztulás lesz a sorsa.

Az új hazát már a 892. és 894-i hadjárat idejéből ismerte a honfoglalás magyar nemzedéke. Nem puszta véletlen volt tehát, nem is bizonytalan

tapogatódzás eredménye, hogy Árpád a Duna és Tisza nagy síkságára szállott alá népével.

A legújabb történeti kutatások valószínűvé tették, hogy négy magyar törzs és a kabarok hozzájuk csatlakozott törzse az Északkeleti-Kárpátokon kelt át, három törzs pedig Erdély határhegységén át hatolt be. Ezekhez csatlakozhattak az akkor alkalmasint már Erdélyben lakó székelyek is. Egyes töredékek a Duna mentén juthattak a mai Magyarország területére.

Arról, hogy hogyan folyt le a honfoglalás, Béla király, még pedig valószinűleg III. Béla névtelen jegyzője (Anonymus) szól legbehatóbban, de «Gesta Hungarorum» című műve temérdek tollharc tárgya volt a legújabb időkig. Akadtak olyanok, akik minden szavára mint a szentírásra esküdtek, de voltak, még pedig sokan, akik minden érdemet elvitattak tőle s tudákos történethamisítóvá bélyegezték.

Mindkét szélsőség messze jár az igazságtól; sok hiba és tévedés olvasható ugyan a névtelen jegyzőre, de magát a honfoglalást, mind földrajzi, mind katonai szempontból, helyesen írja le s így munkája a legjobb forrása a sorsdöntő nagy esemény történetének.

Természetes, hogy erőszakolt hely- és személynévmagyarázatait nem szabad komolyan vennünk, s elbeszélését csupán a hadműveletek lefolyására szabad alapul elfogadnunk.

A névtelen jegyző leírása szerint Árpád a Vereckei-hágón jött be az országba a közvetlen vezetése alatt álló törzsekkel s Munkács környékén hosszabb időre megpihent. Azután gondoskodott, hogy az új haza megszállására kellő hadműveleti alapot biztosítson magának; mert a honfoglalás nem valami ötletszerű, vagy éppen vaktában való kalandozás, hanem előzetes felderítés alapján jól megfontolt és tervszerű következetességgel végrehajtott kisebb-nagyobb hadjáratok egész sorozata volt. Nem is zajlott le néhány hét alatt, hanem legalább is három vagy talán négy évbe került, míg Árpád elfoglalhatta azt a területet, amelyen a több irányból behatolt törzsek állandóan megtelepedhettek.

A hadműveleti alap megteremtése végett legelőször a mai Ungvár megvétele, majd a Laborc, Bodrog, Tisza és a Nagyág közötti terület elfoglalása került sorra. A névtelen jegyző szerint Szalán vagy Zalán nevű bolgár fejedelemmel kötött egyesség alapján nemsokára a Sajóig hatolt Árpád, Bors vezér pedig észak felé, Lengyelország irányában nyomult előre, hogy a honfoglalókat hátulról jövő támadás ellen biztosítsa.

Az ezután következő hadjárat Mén Marót, Bihar várában székelő kazár, vagy talán inkább bolgár fejedelem ellen irányult, Tas, Szabolcs és Töhötöm vezetése alatt. Miután a sereg átkelt a Tiszán, s a későbbi Szabolcs várát elfoglalta, ketté oszlott. Tas és Szabolcs a Nyírségen át a mai Szatmárra, onnan pedig az úgynevezett «Meszesi-kapu» felé tartott. Odajutott a mostani Zilahon át Töhötöm is s ott egyesült a másik két vezér hadával. Úgy látszik, hogy nem került valami nagyon komoly harcra a sor magával Mén Maróttal,

aki talán nem is «fejedelem», hanem, ha bolgár volt, inkább Simeon cár exarchája (helytartója) lehetett.

Ennek a sikernek hatása alatt Árpád a Tisza, Sajó és Hernád határolta terület déli részén állapodott meg egész seregével és házanépével.

Tas és Szabolcs a Szamos és a Sebes-Körös közötti területet is meghódítva, átkelt a Tiszán s bevonult Árpád seregéhez. Töhötöm azonban tovább ment a Meszesi-kaputól délfelé, miután Erdélynek legközelebbi részét Ogmánddal szemügyre vétette. Azon a tájon valami Gyeló nevű vlach (nem oláh!) vezér parancsolt a bizonyára eléggé gyér lakosságnak, amelyet most fegyverbe állított a magyarok ellen. Az Almás völgyén, állítólag a mai Hídalmás közelében történt meg az összecsapás. Töhötöm, miután seregének egyik része a folyón átkelt s megkerülte Gyeló hadát, döntő győzelmet aratott és teljesen szétszórta az ellenséget. Ezzel Erdélynek egy darabkája is a hódítók kezére jutott.

Szabolcs magyar vezér.

Azonban a további terjeszkedés sem erre, sem a Nagy Alföldön dél felé nem lett volna tanácsos mindaddig, míg az előrehatoló magyar törzsek jobbszárnya nem volt eléggé biztosítva nyugatról jövő támadás ellen. Igaz ugyan, hogy az úgynevezett Morva-birodalom Szvatopluk halálával meggyöngült, de azért a Duna és a Tisza között lakó néptörzsekkel kezet fogva eléggé erős lett volna arra, hogy a vigyázatlanul délfelé nyomuló magyarságot válságos helyzetbe juttassa.

Árpád tehát, nagyon helyesen, előbb a Zagyva vizéig, majd, miután a Hármas-Körös torkolatától a Zagyváig nyúló tiszamenti terület is meghódolt, fokozatosan az Ipoly és a Garam völgyéig küldötte hadait Zoárd,

Huba és Kadosa vezetése alatt, az utánuk jövő Bors pedig a Garam völgyén hatolt felfelé.

Az előbb említett három vezér ezután a Nyitra vizéig jutott, ahol az ottani szláv népeknek parancsoló Zobor útjukat állotta. De a magyarok megverték s Nyitra várába szorították, végül pedig három napi küzdelem árán ezt a várat is megvívták. Vezéreik most már a Vágon is átkeltek s a Morva vizéig minden útjukba eső népséget hódolásra kényszerítettek.

Említettük már, hogy a honfoglaló magyarság legkomolyabb ellenfelei a bolgárok voltak, akik esetleg balkáni fajtestvéreikre is támaszkodhattak. Árpád az elmaradhatatlan fegyveres leszámolást mindaddig halogatta, amíg csak a Duna váci könyökétől északra és nyugatra eső területen is erősen meg nem vetette a lábát. Ezután már ő maga vezette a magyar sereget a Tisza mentén lefelé Zalán ellen. A két sereg a mai Alpár környékén találkozott, ahol csakhamar véres küzdelem indult meg. Sajnos, nem ismerjük részletesen ennek a nevezetes csatának történetét, de abból a körülményből, hogy a névtelen jegyző állítása szerint a görögök és a bolgárok, mikor át akartak úszni a Tiszán, belefulladtak, az tűnik ki, hogy Árpád átkarolta, vagy talán meg is kerülte Zalán seregét és a Tiszába nyomta.

Ez a csata mint kiváló taktikust mutatja be Árpádot, aki az eddigi hadműveleteket inkább csak irányította, most azonban megmutatta, hogy nemcsak tanáccsal és utasítással tudja ellátni alvezéreit, hanem, ha kell, ő maga is kiválóan vezeti a csatában a hadsereget. A Zalán elleni rövid hadjárat nagy fontosságát éppen az bizonyítja, hogy a fejedelem ezúttal nem bízta másra a vezetést, hanem ő maga állt a hadak élére.

Ezalatt az Erdélyen át benyomult magyar törzsek is kijuthattak, hihetőleg a Maros völgyén, mint legtermészetesebb hadiúton, a Nagy-Alföldre. Hogy hol és mikor csatlakozhattak Árpádhoz ezek a Bölcs (Bulcsu), Botond és Gyula vezette törzsek, arról semmit sem tudunk.

A Zalán elleni hadjáratot nyomon követte a Duna, Tisza és Maros közé eső, Glád bolgár fejedelem uralma alatt álló terület meghódítása, amit Zoárdra, Kadosára és Bojtára bízott Árpád. A Temes partján (pontosabban meg nem határozható helyen) vívott nagy csata, a magyarok észrevétlenül végrehajtott megkerülő mozdulata következtében, Glád véres vereségével végződött. A magyar hadak Kevevárát, majd Pancsovát és Orsovát is megszállták, s most már külföldi támadásra indultak. Bojta a sereg egyharmadával, a túszokkal és a zsákmánnyal haza ment, a másik két vezér azonban átkelt a Dunán, berontott Rácországba, elfoglalta Branicevot, majd a Morava és a Nisava völgyén tovább haladva, Szófiát is. Végül átkeltek a Traján-kapun a Marica völgyébe s Filippopolist is megszállották. Szófiába visszatérve, délnyugatra fordultak s Durazzo táján értek ki az Adriai-tengerhez; onnan valószínűleg Prizrenen, Nisen és a Morava völgyén át visszatértek Magyarországba.

Árpád a Zalán és Glád ellen kivívott diadallal még nem látta bevégzettnek a bolgárokkal való leszámolást. Ennélfogva Lél, Bölcs és Botond vezetése

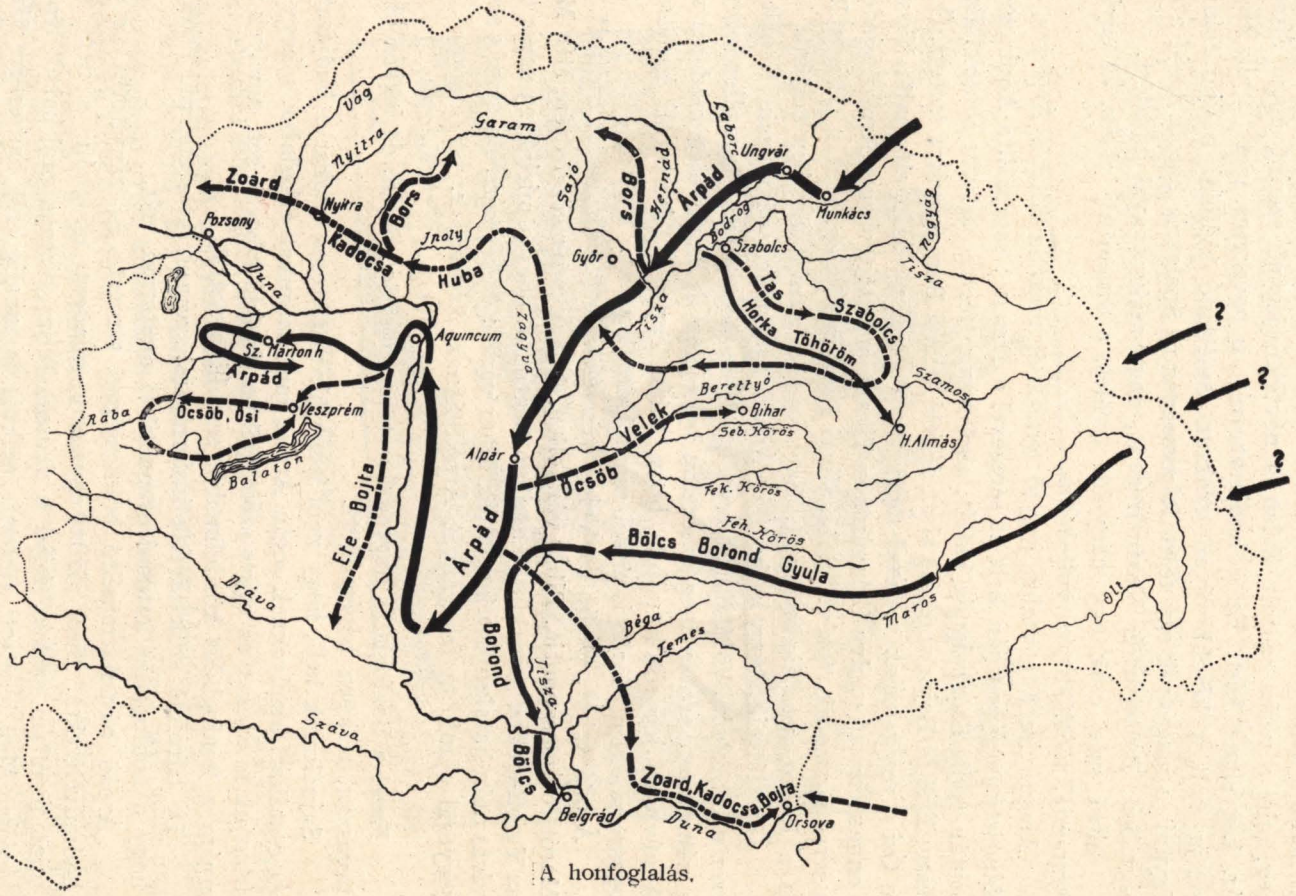

A honfoglalás.

alatt erős hadsereget küldött a Belgrádba menekült Zalán ellen, akit Simeon cár hadai is támogattak. A Belgrád közelében vívott csatát a mieink nyerték meg, mire a várba szorult Zalán, a névtelen jegyző szerint maga Simeon cár, kegyelmet kért. Ez a hadjárat azért is nevezetes, mert egyik kezdőpontja volt a később olyan gyakran ismétlődő külföldi hadjáratoknak. Ugyanis a magyarok egy része Rácországon át Spalatoig hatolt, majd a mai Zágrábon, Pozsegán és Vukováron át, nagy zsákmánnyal hazatért.

Most még csak egy nagyobb terület, a dunántúli vidék, az egykori Pannonia, meghódítása volt hátra.

Amennyire a névtelen jegyző leírásából megállapítható, Árpád a mai Káposztásmegyer táján kelt át seregével a Dunán ; megszállta Aquincumot, azután pedig Százhalomig hatolt, ahol három részre osztotta seregét. Egyik része, Etel és Bojta vezetése alatt délfelé, a mai Baranyavárra tartott. Öcsöb és Ősi a sereg másik részével megvívta Veszprém várát, elfoglalta Vasvárt, s onnan visszafordulva Zalaváron és Tihanyon át tért vissza. Árpád fejedelem a sereg harmadik részével előbb a mai Pannonhalmáig, azután pedig a Rába és a Rábca vonaláig nyomult. Ez már alkalmasint 899-ben történt.

Úgy látszik, hogy a hódítás Árpád uralkodása alatt nem terjedt túl ezen a két folyón. Valószínű, hogy a fejedelem nem akarta maga ellen ingerelni a németeket, azután meg az ország belsejében is akadt még rendezni való. A névtelen jegyzőtől tudjuk, hogy, talán éppen a dunántúli hadjárattal egyszerre, Mén Marót is újból mozgolódni kezdett.

Árpád tehát, Öcsöb és Velek vezetése alatt, erős hadat indított Mén Marót főtámaszpontja, Bihar vára ellen. A magyarok közeledtére Mén Marót az Ygfon-erdőbe menekült, s amikor megtudta, hogy a mieink 13 napig tartó vívás után hatalmukba kerítették Bihar várát : békét kért, s a monda szerint jegyesül ajánlotta fel leányát Árpád fiának, Zoltánnak.

Ezzel a honfoglalás nagy műve talán már 899 őszén, de legkésőbb 900 tavaszán, teljesen bevégződött.

Sajnálnunk kell, hogy nem ismerjük részletesen azokat a hadjáratokat és csatákat, amelyeknek során Árpád mai hazánkat elfoglalta, s hogy nem írhatjuk le azokat az egyes személyekhez fűződő hőstetteket, amelyek bizonyára a honfoglalás küzdelmeiből sem hiányzottak.

De bárminő szűkszavúak is forrásaink, annyit kétségtelenül elárulnak, hogy a honfoglalás katonai és politikai mesterműve volt.

Árpád bámulatraméltó bölcsességgel tervezte és irányította az egyes hadműveleteket. Nem akart egyszerre mindent elfoglalni s nem ment, mint mondani szokás, fejjel a falnak. Teljes biztonsággal haladt lépésről-lépésre. Ahol lehetett, vérontás nélkül, de mindig erős hadseregre támaszkodva kényszerítette térdre ellenfeleit ; ha pedig kenyértörésre került a sor, mindenkor olyan nyomatékkal lépett fel, amely úgyszólván már előre biztosította neki a hadisikert. El nem múló érdeme az is, hogy kitűnő ember-

ismerettel válogatta össze segítőtársait, alvezéreit, akik, ha szabad így beszélnünk, az ő iskolájában nőttek fel s mindenkor kifogástalanul oldották meg a reájuk rótt feladatot.

Igaz, hogy a hadviselésben annyira fontos szerencse is őseinkhez szegődött. A hazánk területén élt tarka-barka népkeverék nem tartott össze, sőt gyakran civódott és verekedett egymással. Szerencsének mondható az is, hogy a bolgár cár sem maga nem avatkozott minden erejével a honfoglalás művébe, sem

Aquileja a középkorban.

a németekkel nem fogott össze, hogy kétfelől megrohanja és összeroppantsa az alakulóban levő magyar államot.

De ne feledjük, hogy az ilyen kedvező helyzet felismerése és az ellenség mulasztásainak gyors kihasználása olyan képesség, amellyel csak igazi nagy hadvezérek dicsekedhetnek.

Nem csupán a késői krónikák szava, hanem a jól megalapozott honfoglalás egész menete és tartós eredménye is csalhatatlanul bizonyítja, hogy Árpádban nemcsak első fejedelmünket, hanem egyszersmind első nagy hadvezérünket is kell tisztelnünk.

IV. KÜLFÖLDI HADJÁRATOK A X. SZÁZADBAN.

A honfoglalás bevégeztével korántsem köszöntöttek be a békés nyugalom évei. Olyan harcban felnőtt népről, aminő a mienk volt, el sem lehet képzelni, hogy az új haza megszállása után rögtön békés foglalkozáshoz látott és letette a fegyvert.

A háborúskodás nem szűnt meg a IX. és a X. század fordulóján, sőt az eddiginél fokozottabb hevességgel folyt tovább Árpád fejedelem utódai alatt. Nem oldalakat, hanem köteteket töltene meg, ha ezt a temérdek hadieseményt töviről-hegyire ismertetni akarnók. Itt tehát csak a legfontosabbakat ragadjuk ki, amelyek, akár diadallal, akár vereséggel végződtek, a magyar ember hagyományos harcratermettségéről a legjellemzőbb módon tanúskodnak.

Már a honfoglalás eseményeinek során megemlékeztünk őseink két balkáni betöréséről. Ezektől azonban merőben elüt a magyarok 898., 899. és 900. évi külföldi hadjárata, mert ez olyan területen folyt le, Itáliában, amelynek uraival korábban nem álltak hadilábon.

Az Appennin-félsziget züllött, sőt csaknem anarchiával határos politikai viszonyai nagyon kedveztek ilyen merész vállalkozásnak. Ugyanis a Karolingok kihaltával két frank származású főúr : Berengár friauli és Wido spoletói őrgróf viaskodott egymással Itália birtokáért. A hosszas küzdelembe a 896-ban német-római császárrá koronázott Arnulf is belevegyült, de csakhamar súlyosan megbetegedett s nem tudott az időközben elhalt Wido fiával, Lamberttel, elbánni. Lambert 898-ban meghalt, s Berengár most elérkezettnek látta az időt, hogy hatalmába kerítse mindazokat a területeket, ahol eddig ellenfele parancsolt.

Ilyen zűrzavaros állapotok között küldötte Árpád 898-ban Olaszországba portyázó hadát, amely a nélkül, hogy ellenállásra talált volna, a Brenta vizéig hatolt, s onnan mindenfelé felderítőket küldött ; azután pedig, kellően tájékozódván az itáliai állapotokról, visszatért Magyarországba.

Bár Pannonia meghódítása még nem végződött be, Árpád a következő évben állítólag 5000 főnyi sereget indított Olaszországba, amely ismét a Brentánál, Padova és Vicenza között állapodott meg s újabb felderítés után több csoportban végigságuldott Felső-Olaszországon. Vicenza, Brescia, Bergamo, Milano és Pavia volt szereplésük színhelye, sőt egy különítményük Vercellin át a Dora-Baltea völgyébe is felhatolt. Eddigelé csak a megerősített városok fejtettek ki kisebb-nagyobb ellenállást, de most már Berengár is fegyvert fogott. A másfelé elfoglalt lombardiai királyt teljesen váratlanul és készületlenül érte a magyarok betörésének híre. Eleinte tehetetlenül kapkodott ide-oda, végre mégis sikerült egy minőségre ugyan nem kiváló, de számra a magyarnál jóval nagyobb sereget összeszedni, amellyel Paviától délre vonult fel.

Az eddigi gyors siker és az ellenség aránylag csekély ellenállása kelleténél vakmerőbbekké tette a magyarokat, akiknek egyes portyázó csapatai nagyon is messzire kalandoztak, úgy hogy Berengár közeledtének hírére már nem is lehetett valamennyit összeszedni.

Berengár 899 szeptember 18-a körül átkelt a Pón s az Adda folyónál, éppen átkelésük közben érte utól a visszavonuló magyarokat, akik csak súlyos veszteség árán tudtak a túlsó partra átvergődni. A szüntelenül üldözött s már teljesen kimerült magyar hadak szeptember 24-én keltek át a Brentán s békét ajánlottak Berengárnak, aki azonban elutasította ajánlatukat.

Most a hadtörténelemben párját ritkító fordulat állott be: az agyonhajszolt s már legyőzöttnek hitt magyarok, alkalmasint az éj leple alatt, több csoportban észrevétlenül átkeltek a Brentán s megrohanták Berengár

Pávia a középkorban.

nyugodtan pihenő hadát. A harc az olaszok teljes vereségével végződött s maga a király is csak nagy üggyel-bajjal tudott serege kis töredékével megmenekülni. A győzők most már lelket kapva nyomon követték a futókat Modenáig s csak 900 tavaszán tértek vissza hazájukba.

Ebben az úgynevezett brentai csatában két fontos mozzanat van. Az egyik a vezér merész elhatározása, a másik pedig a hadsereg fegyelme és rendkívüli teljesítőképessége, amely lehetővé tette, hogy a visszavonulásból rajtaütésszerű támadás és fényes győzelem váljék.

A magyarok megjelenése szörnyű rémületet keltett Itáliában s el nem tagadható pusztításaikat sokszorosan túlozva örökítették meg az ottani krónikások. A rettegés hatása alatt a templomokban is felhangzott a könyörgés: «Ab Ungerorum nos defendas jaculis.» (A magyarok kopjáitól ments meg minket.)

Nem akarjuk szépítgetni a népvándorlás korában a hadviseléssel együttjáró pusztításokat, öldökléseket és rablásokat, amelyeket portyázó őseink

is sűrűn elkövettek. Összehasonlításul mégis megemlítjük az 1527-i, tehát több mint 600 évvel későbbi, borzalmas «Sacco di Roma»-t, amidőn nem valami pusztai nomád nép, hanem V. Károly hadai dúlták végig Itáliát s fosztották ki az «örök várost».

A 899-i olaszországi becsapás idejére esik a magyarok másik csoportjának az a merész vállalkozása, amellyel Velencét próbálták elfoglalni. A kísérlet természetesen nem sikerülhetett, mert nem voltak hozzávaló eszközeik. Mindamellett említést érdemel ez az epizód, mint őseink törhetetlen vállalkozó kedvének egyik nyomós bizonyítéka.

Minthogy őseink, még Árpád életében, ismételt betörésekkel zaklatták Németországot 900 és 906 között: a bajorok 907-ben elhatározták, hogy hatalmas sereggel megtámadják s ezzel egyszersmindenkorra ártalmatlanná teszik a magyarokat.

A német hadak az Enns-folyó mögött gyülekeztek s onnan három oszlopban indultak el Magyarország felé. A sereg két oszlopa a Duna két partján meglehetősen lassan közeledett, a harmadik pedig a Dunán hajózott lefelé. Mind a három Pozsonynál állapodott meg, ahol a két szárazföldi csoport elsáncolta magát, s így a kezdetben mutatkozó támadó szándék máris elfulladt.

A névtelen jegyző elbeszélése szerint, a gyermek Zsolt (Zoltán) fejedelem nevében Lél, Bölcs (Bulcsu) és Botond intézte az ország dolgát. Ők vezették a 907-i hadjáratot is.

A magyar sereg a Vág mögött vonult fel s augusztus 8-án megrohanta Theotmár érseknek a Duna balpartján elsáncolt csoportját; folytonos támadással, zaklatással másnapra teljesen kifárasztotta s az akkor nyomban következő általános támadással mindenfelé szét is szórta. Ott pusztult el Theotmár is, sok egyházi és világi főemberrel együtt.

Augusztus 9-ről 10-re virradóban a magyar sereg átúsztatott a Dunán, s Liutpold bajor hercegnek a túlsó parton táborozó hadára vetette magát. A harc sorsát itt már az első támadás eldöntötte a készületlen s magukat biztonságban hívő németekkel szemben. A magyarok a reákövetkező napon szétverték a hajóhad oltalmára rendelt csapatokat s a hajókat is hatalmukba ejtették. Majd nyomon követték a menekülő németeket Ennsburg felé, ahol Lajos király hada várakozott rájuk, két erdő között. A magyarok egy-egy lovascsapatot küldöttek ezekbe az erdőkbe, derékhaduk pedig színleg meghátrált a németek nagy hevességgel indult támadása elől. A király serege üldözésbe fogott, mire az erdőbe rejtett magyar csapatok hirtelen előtörtek s oldalba és hátba kapták az ellenséget. Ekkor azután a hátráló derékhad váratlanul megfordult s rövid harc után teljesen szétugrasztotta a németeket.

A győzők most már a Lech-folyóig száguldozva temérdek zsákmányt szedtek össze s visszatérőben Regensburgnál is, szétvertek egy kisebb német hadat, amely útjukat próbálta állni.

Ez a rövid hadjárat is fényesen bizonyítja őseink harci fölényét a németek fölött. Nem rohantak vaktában, a Duna mindkét partján egyszerre az ellenségre, hanem felismerve a németek megoszlásával beállott kedvező helyzetet, egyenkint végeztek a három ellenséges csoporttal, majd visszamaradt tartalékhadukat is tönkreverték. A Duna éjjeli átúsztatása pedig oly váratlanul vakmerő vállalkozás volt, hogy valósággal rémületet keltett a németek soraiban, akik sokkal nehézkesebbek voltak, hogysem ilyesmivel próbálkozhattak volna.

A 908—909. évi jelentéktelenebb németországi portyázás után őseink a 911—912-i hadjáratban döntően megverték a német hadakat Augsburgnál 911 június 10-én s közvetlenül utána egészen a Rajnáig pusztítottak. Azonban Regensburgtól nyugatra, Abach közelében, a bajorok rajtaütöttek az egyik hazatérő magyar csapaton és szétugrasztották.

Nagyobb vereség érte a magyarokat 913-ban, ugyancsak győzelmes hadjárat végeztével, amelynek során a Rajnán is átkeltek s Felső-Burgundiába törtek, azonban visszatérésük közben elhanyagolták a biztosító szolgálatot. Ennek az lett a szomorú következménye, hogy Arnulf bajor herceg és szövetségesei az Inn mellett, Alt-Öttingennél meglepték a dús zsákmánnyal hazafelé tartó magyar sereget, s annyira megverték, hogy hírmondó is alig maradt belőle.

Ebből a nem éppen sorsdöntő két balsikerből kiderül, hogy őseinket elvakította az eddigi sikerek szinte szakadatlan sorozata s fölényük tudata vigyázatlanokká tette őket. A magyar embernek ez a gyakran megnyilvánult tulajdonsága a későbbi századok hadjárataiban is elégszer éreztette káros hatását.

Két évvel az Inn melletti kudarc után a híres fuldai kolostort ostromolták őseink, majd egyik csapatjuk Brémát is megtámadta és felgyujtotta. 917-ben pedig Arnulf bajor herceget segítették Konrád frank herceg ellen. A hadjárat után keresztülságuldottak Sváborszag déli vidékein, átkeltek a Rajnán, betörtek Elzászba és Lotharingiába, s Metzig jutottak. Két év mulva újból megjelent egy magyar csapat német földön, Szászországban, de azután hosszabb időre letettek őseink a nyugat felé irányuló hadakozásról és ismét Itáliába tették át működésük színhelyét.

921-ben a római császárrá koronázott Berengár a magyarok segítségét kérte, hogy az ellene fellázadt főurakat leverhesse.

A magyarokat Dursák és Bogát vezette Verona, majd Brescia alá, s az utóbbi város közelében őseink észrevétlenül megkerülték és teljesen szétverték a pártütők hadát. De a magyar sereg nem állapodott meg itt, hanem átkelt az Appennineken s délfelé haladva, 922 februárjában már Apuliában kalandozott, ahonnan nagy zsákmánnyal tért haza.

Berengár trónja azonban még azután is ingadozott s a császár két év mulva ismét kénytelen volt behívni a magyarokat, akiket ezúttal Szalárd vezetett Itáliába.

Hadműveleteik első célpontja a jól megerősített Pavia volt, amelyet tüzes nyilakkal felgyujtottak. A nagy szélben gyorsan elharapódzó tűzvész elhamvasztotta a várost, amelynek lakói közül sokan odaégtek.

A magyar sereg most észak felé fordult s az Alpok hóborította hegyóriásaitól sem riadt vissza, hanem Hannibaléra emlékeztető vakmerőséggel átkelt az egyik hágón s Felső-Burgundiába tört, hogy leverje Berengár legádázabb ellenfelét, II. Rudolf királyt.

A két Burgundia királyai: Rudolf és Hugó, nagy haddal várakoztak a magyarokra s egy szűk völgyben be is kerítették őket. Őseink helyzete tehát nagyon válságosra fordult. De Szalárd merészen áttörte az ellenség szembenálló csoportját, a veszedelmes csapdából ilyen módon kiszabadult, végigszáguldott seregével a Rhône völgyén, eljutott Dél-Franciaországba, s Nîmes-en és Toulouse-on át a Pyrenæus-hegység lábáig hatolt.

Ezek a külföldi hadjáratok, ha itt-ott néhány kisebb kudarc is vegyült közéjük, még a maga teljességében mutatják a magyar taktika elvitázhatatlan fölényét a nyugati népekével szemben. A védekezés helyes módját végül is a németek találták el; de ahhoz, hogy alkalmazhassák is, védőerejüknek gyökeres átszervezése volt szükséges. Ehhez viszont sok idő kellett, amit a 924-ben kilenc évre kötött magyar-szász béke adott meg nekik. Ez a béke annak az esetnek volt a következménye, hogy a németek az említett évben elfogták a magyarok egyik legfőbb vezérét, akit I. «Madarász» Henrik, az új német király, csak azzal a feltétellel bocsátott szabadon, hogy a magyarok kilenc évig ne zaklassák Szászországot. Viszont Henrik, a béke fejében, bizonyos évi adó fizetésére kötelezte magát.

Őseink ezt a szerződést becsületesen meg is tartották s ezzel megadták a lehetőséget Henrik királynak, hogy hadügyi reformjait teljesen megvalósíthassa. Henrik elsősorban a többi német fejedelmet igyekezett a maga fennhatóságának elismerésére kényszeríteni; ez, Bajorországot kivéve, sikerült is neki. Azután pedig a hadsereg átformálásához látott.

Az eddigi, esetről-esetre (mai szóval élve: az általános hadkötelezettség alapján) fegyverbe állított, javarészben gyalogságból álló, nagyszámú, de csekély katonai értékű hadsereg helyébe kisebb, de jól szervezett és gondosan begyakorolt nehéz zsoldoslovasságot állított, amelyet a mélyre tagozott, zárt alakzatban való harcra tanított be. Tehát eltalálta a magyar taktikának azt az ellenszerét, amelyet Bölcs Leó császár is ajánlott. Azonkívül a városokat erős falakkal vétette körül, hogy ott a menekülők is meghúzhassák magukat.

Az új hadsereget és a benne meghonosított új harcmódot több ízben, de főként 929-ben az Elba-melléki szlávok ellen, alaposan kipróbálta, s a

kivívott siker nyomán most már nem félt a magyarok netalán megismétlődő betörésétől sem, amely 933-ban csakugyan el is következett.

Henrik király, új hadseregével szerzett eddigi tapasztalásai alapján, 932 végén vagy 933 elején, megtagadta a magyaroknak járó adó további fizetését. Erre Zsolt fejedelem erős sereget indított Csehországon át Szászországba.

Ez a hadjárat már a magyar hadvezetés félreismerhetetlen hanyatlását mutatja. Az események kétségtelenül tanúsítják, hogy őseink, korábbi dícséretes szokásuktól eltérően, tájékozatlanul, előzetes felderítés nélkül ron-

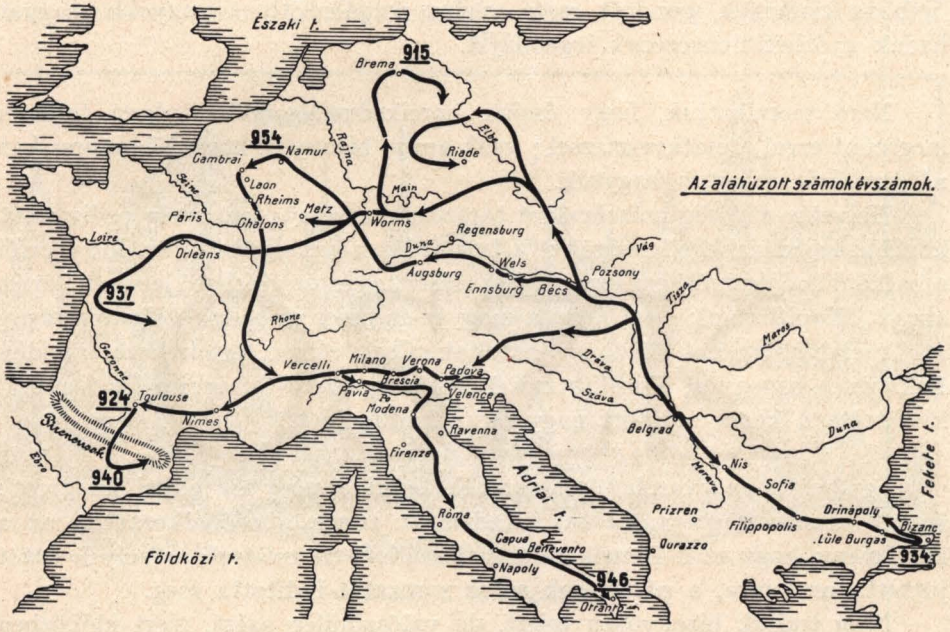

A magyarok főbb hadjáratai a X. században.

tottak Szászországra. Vagy nem tudtak semmit Henrik király fontos hadügyi újításairól, vagy pedig semmibe sem vették őket. Nem tudták, vagy csak későn tudták meg, hogy a német király 15 ezer főre rúgó hadsereget vont össze. A helyett, hogy ők is együtt tartották volna minden erejüket, olcsó diadalra számítva két csoportban nyomultak az ellenség földjére, de ráadásul még ez a két csoport is kisebb portyázó különítményekre szakadozott, amelyeket csak bajosan lehetett a kellő pillanatban összeszedni.

A rossz kezdetnek rossz folytatása lett. Az egyik csoport szertekalandozó csapatait a szász és a thüringiai hadak szétverték, a másik csoport pedig Henrik egyesített hadával került váratlanul szembe, 933 március 15-én.

A magyarok szokásos harckezdő nyílzápora hatástalannak bizonyult a páncélinges, sisakos és pajzsos német lovasság ellen. Amidőn ennek láttára

színleg megfutamodtak, az ellenség már nem úgy viselkedett, mint kilenc évvel azelőtt. Nem követte őket vaktában, nyakra-főre, zárt tömegei nem bomlottak fel, hanem üldözés közben is szorosan együtt maradt. Már pedig a magyar taktika sikerének éppen az ellenség tömegeinek megbontása vagy legalább is meglazítása volt az egyik főfeltétele. Ennek elmaradása következtében a mieink elvesztették a csatát, s színlelt hátrálásuk csakhamar valóságos futássá fajult. A nehéz német lovasság nem érhette ugyan utól őket s így nem nagy kárt tehetett bennük, de annál nagyobb volt a kettős vereség erkölcsi hatása.

Ez az Oebles és Schlechtewitz táján vívott, régente merseburginak, újabban riadeinek mondott csata végleg megdöntötte a nagyobb magyar hadak győzhetetlenségének legendáját.

Nem mondhatjuk, hogy őseink harcikedve és kalandvágya teljesen megszűnt ezzel a csatavesztéssel; csak annyi bizonyos, hogy Németországot néhány évig nyugton hagyták.

Helyette a görög császárságot támadták meg 934-ben, még pedig mint korábbi legádázabb ellenségük: a besenyők szövetségesei. Kár, hogy erről a balkáni hadjáratról sem maradt fenn részletes és megbízható leírás. Csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a magyar és besenyő hadak Bolgárországon át Tráciába törtek s Bizáncig hatoltak. Csak akkor tértek haza, amidőn Lakapenos Romanos, Konstantinos Porphyrogennetos bizánci császár apósa, kiváltotta a kezükre jutott nagyszámú hadifoglyot.

937-ben a magyarok jóvá akarták tenni a négy év előtti kudarcot: ismét Németországra támadtak. Kedvezett ennek a próbálkozásnak az a körülmény, hogy az I. Henrik halálával beállott trónváltozás, amely I. Ottót juttatta uralomra, a pártütések egész sorozatát indította meg.

Nem tudjuk bizonyosan miért, de valószínűleg azért, mert időközben Ottó javára fordult a helyzet, az eredeti terv teljesen megváltozott. A magyar sereg zöme nem a német király, hanem Franciaország ellen fordult, Wormsnál átkelt a Rajnán, végigseperte Elzászt, Lotharingiát, Franciaországot és Burgundia egy részét, sőt egyes portyázó csapatai az Atlanti-óceánig is eljutottak.

Csak kisebb seregrész tört be Thüringián át Szászországba, de kudarcot vallott Ottó ellenében s így ez az elégtelen erővel megkísérelt hadművelet nem köszörülhette ki a 933-ban esett csorbát.

Úgy látszik, hogy Franciaországban a Berry melletti csatán kívül nem voltak komolyabb harcok. Berrynél a magyar hadak egyik csoportját vereség érte, de a sereg legnagyobb része baj nélkül, sok zsákmánnyal megrakodva tért haza Felső-Olaszországon át.

Ugyanebben az évben egy másik sereg, az őseinkkel barátságos viszonyban álló Felső- és Közép-Olaszországon átvonulva, Benevento, Capua és Nápoly környékét pusztította. Mint már annyiszor, itt is visszatérés közben,

egy hegyszorosban érte utól a magyarokat, váratlan megrohanás alakjában, a veszedelem. Sokan elhullottak belőlük ebben a küzdelemben s az egész zsákmány is odaveszett.

A 940-i, hadművészeti szempontból merőben érdektelen hadjáratot csak azért említjük meg, mert ebben, Felső-Olaszországból Dél-Franciaországon át, állítólag a Pyrenæus-hegységen is túljutottak őseink; de a vízben szegény, sívár vidéken sem maguknak, sem lovaiknak nem találtak élést és italt: tehát visszafordultak a nélkül, hogy valamit végeztek volna. Csupán a megjárt út hosszúsága miatt érdemel említést a 946. évi olaszországi hadjárat, amelynek során a szertekalandozó magyar csapatok Otrantót is elérték.

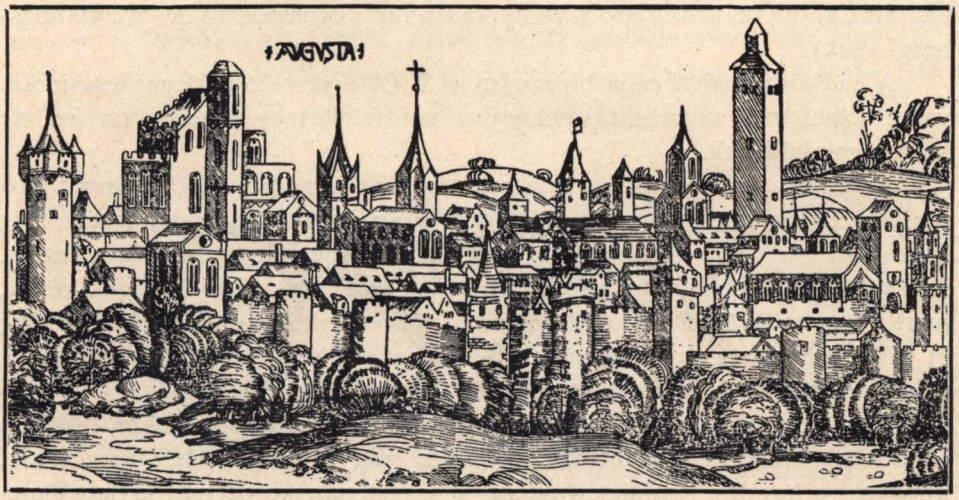

Augsburg a középkorban.

A kettő közé azonban egy véres kudarc esik, a 943-i bajorországi vereség, amely augusztus 12-én Welsnél érte a magyar sereget. Hét évvel később már Henrik bajor herceg volt a támadó fél, aki nagy sereggel váratlanul Magyarországra tört s állítólag a Rábáig hatolt. Ez a két vereség azért nagyon fontos, mert a szászok után most már a bajorok erőre kapását is mutatja. Henrik vállalkozása kétségtelenül merész volt, hiszen 907 óta nem érte el idegen hadsereg Magyarország földjét, s így ez a szinte észrevétlen betörés arról tanúskodik, hogy őseink maguk sem hittek ilyen próbálkozás lehetőségében s ennélfogva nem is biztosították kellően a határokat.

Négy évnek kellett eltelnie, míg a magyarok ismét arra gondolhattak, hogy az I. Ottó ellen kitört lázadásokat és zavarokat felhasználva, újból a német királyra támadjanak. De mint 937-ben, a döntő pillanatban itt is mást határoztak. Az Ottó leverésére fegyverbe állított had egyszerre csak Franciaország felé fordult s a Namurtől északnyugatra eső Gemblouxt,

majd a Sambre völgyében levő Lobbes kolostort támadta meg. Majd Cambrai elfoglalását kísérelte meg, de az erős várral sehogyan sem boldogult. Cambraitól Laônon, Rheimson és Chalônson át Burgundiába hatoltak őseink, onnan pedig Felső-Olaszországon át nagy zsákmánnyal hazatértek.

Ez a hadjárat szinte előrevetett árnyéka volt az egy évvel később elkövetkezett augsburgi vereségnek. Őseink elszalasztották az utolsó kedvező alkalmat, hogy Ottóval leszámoljanak, mert Franciaországban olcsóbb prédára számítottak. A német király, miután megszabadult a magyar támadás veszedelmétől, még ugyanabban az évben térdre kényszerítette a pártütőket, s így 955-ben már nagy erővel állhatott szembe őseinkkel.

A külföldi hadjáratok korának legnagyobb eseménye a 955-i bajorországi hadjárat s annak sorsdöntő fordulópontja, az augusztus 10-én vívott augsburgi csata.

A hadjárat eredeti célja bizonyára az I. Ottóval való végleges leszámolás volt; azonban a végrehajtás sehogyan sem felelt meg ennek a merész, de helyes gondolatnak.

A magyar sereg 955 július havában átkelt az Enns-folyón s Bajorországba rontott. Egyik része, Lél vezetése alatt, a Schwarzwaldig kalandozott, míg Bölcs (Bulcsu) a sereg zömével a megerősített Augsburg ostromához fogott. Sem az egyik, sem a másik hadművelet nem szolgálta a hadjárat igazi célját, mert a besenyők kivételével Ottó király volt őseink legkeményebb ellenfele; őt tehát egyesített nagy erővel, rajtaütésszerűen kellett volna megtámadni, még mielőtt minden erejét összeszedhette volna.

Augsburg ostroma nem hozta meg a várt sikert. A védők, élükön Udalrich püspökkel, vitézül ellenállottak; viszont a magyar csapatokból, úgy látszik, kifogyott a korábbi lendület, mert egy részüket már korbáccsal kellett előrehajtani.

Augusztus 8-án kapták a magyarok a hírt, hogy közeledik Ottó király hada, amely, amennyire ma megállapítható, nagyobb volt az ő seregüknél.

Ottó öt harcrendben vonult fel a csatához. Az elsőt a bajorok, a másodikat a szászok és a frankok, a harmadikat a svábok alkották. A negyedikben a szekérvárba zárt málha volt, s e mögött, az ötödik harcrendben, a csehek állottak.

A magyarok rendes szokásuk szerint, támadásba fogtak, azonban a derékhad indulása a megkerülő csoportéhoz viszonyítva nagyon megkésett. Az utóbbi a cseheket, majd a svábokat rohanta meg, mindkét harcrendet leverte s a szekérvárat is hatalmába ejtette. Mivel azonban a főtámadás még egyre késett, Ottó a második harcrendből visszafordíthatta vejét, a «vörös» Konrád herceget, aki csakhamar szétverte a szekérvárat fosztogató magyarokat.

Most már Ottó nem várta meg a magyar derékhad indulását, hanem megkezdte a támadást. Hogyan folyt le ez a harc, átkarolta vagy megkerülte-e a király a magyar sereget, vagy más valami volt a vereség közvetlen oka,

nem tudjuk. Csupán annyi bizonyos, hogy a küzdelemben Ottó zártrendű nehéz lovassága kerekedett felül s a mieink kénytelenek voltak meghátrálni. A visszavonulás meglehetős rendben kezdődött, s csak akkor fajult teljes felbomlássá, amidőn a várakba húzódott fegyverfogható lakosság, a nyert csata hírére s a király parancsára mindenfelől elősietett, elrontotta vagy eltorlaszolta a hidakat a menekülők előtt, akiket az üldözők ilyenformán könnyen utólérhettek és levághattak. A futóknak azt a részét, amely gázlókon kelt át, lesbe állított csapatok verték szét. A magyar sereg három nap alatt teljesen tönkrement s csak roncsai vergődhettek haza, sok viszontagság és kaland után.

A fogságba jutott vezéreket: Bölcset, Lélt és Surt, Regensburgba hurcolta az ellenség, ahol Henrik bajor herceg felakasztatta őket.

Bár nem ismerjük az augsburgi csata részletes és hiteles történetét, annyit a következményekből kétségtelenül megállapíthatunk, hogy ez a csatavesztés valóban katasztrófaszerű volt s egyszersmindenkorra végét vetette őseink nyugat és délnyugat felé irányuló hadi vállalatainak.

A végzetes augsburgi csatával kapcsolatosan meg kell említenünk azt a mondát, amely a kivégzett Lél utolsó elszánt tettét megörökítette.

A Bécsi Képes Krónika, talán elveszett ősi naív-eposzunk maradványaként, úgy adja elő az esetet, hogy a menekülés közben elfogott magyar vezéreket megkötözve Konrád császár elé hurcolták. Ott a foglyok kijelentették, hogy Isten a népek ostorává tette őket, s már csak azért sem hagyhatják abba más nemzet zaklatását, mert akkor azok kerekednek felül s hatalmukba kerítik a magyarokat.

«Válasszatok, miféle halállal akartok kimúlni», szólott Konrád. A magyarok közül Lél válaszolt: «Hozzátok ide a kürtömet, ha megfújtam, majd felelek!» Elhozták a kürtöt, de Lél a helyett, hogy belefújt volna, úgy sujtotta vele homlokon a császárt, hogy az menten szörnyethalt. «Előttem mégy és szolgám leszel a másvilágon», szólt most Lél, mert a krónika szerint a magyarok azt hitték, hogy azok, akiket megöltek, szolgáik lesznek a sírontúli életben. A németek erre újra megkötözték, Regensburgba vitték s ott felakasztották a magyar vezéreket.

A monda, bár rendszerint van valami történelmi magva, időben és térben egymástól távolálló személyeket és eseményeket is könnyűszerrel fog egy kalap alá. Látjuk, hogy itt Konrád szerepel mint «császár» Ottó helyett, holott I. Konrád már 918-ban meghalt, II. Konrád csak 1027-ben jutott trónra, a «vörös» Konrád herceg pedig elesett az augsburgi csatában. Lél tehát egyiküket sem üthette agyon.

Azonban alig lehet pusztán a képzelet alkotása az a kép, amelyet az író, bizonyára a szájhagyomány és valamely elveszett régibb krónika vagy hősköltemény nyomán rajzol a magyar vezérről, aki a maga fajtáját minden más emberfiánál különbnek vallja s büszkén és rettenthetetlenül néz farkas-

szemet az annyiszor megvert, de most diadalmas ellenséggel a halál órájában. Mindannak alapján, amit X. századbeli őseinkről tudunk, el kell hinnünk, hogy az a katona-típus, amelyet Lél olyan dicsőségesen képvisel ebben a mondában, valóban élt is a külföldi hadjáratok idejében.

Minthogy Német- és Olaszország felé bezárult a magyarok előtt az út, már csupán Bizánc biztatta őket hadisiker és zsákmány reményével.

De 958 és 966 között elégtelen haddal megkísérelt bizánci vállalkozásaik ismételt kudarcba fulladtak. Sőt balul végződött az a hadjárat is, amelyben őseink Svatoslav kievi orosz (vareg) fejedelem szövetségeseiként vettek részt, a besenyőkkel együtt. Az állítólag 30,000 főnyi orosz-magyar-besenyő sereg 970-ben Lüle Burgasnál, Drinápoly és Bizánc között találkozott Bardas görög vezér hadával. A nagy mérkőzésben Bardas győzött.

Lél vezér mondája.

A vereség, amely itt a magyar sereget érte, igen súlyos lehetett, mert ezzel a hadjárattal vége szakadt a külföldi hadjáratok hetven éves időszakának.

Ezeknek az utolsó balkáni hadjáratoknak és portyázásoknak valamelyikével függhet össze, bár csak monda alakjában, Botond Bizánc alatti vitézkedése.

Kézai krónikája szerint egy óriás termetű görög birkózásra hívta ki a két legerősebb magyart. Botond rögtön kiállott, s odaszólt a görögnek: «Végy magadhoz még két görögöt, hogy az egyik felfogja elszálló lelkedet, a másik pedig elássa testedet.» Még mielőtt a birkózás megkezdődött volna, a magyarok vezére meghagyta Botondnak, hogy mutassa meg erejét a város érckapuján. Botond a kapuhoz ment s akkora léket vágott rajta bárdjával, hogy azon egy gyermek is átbújhatott. A viadalban Botond úgy földhöz vágta a görögöt, hogy az nem tudott többé felkelni.

Itt sem választhatjuk szét az elbeszélés mondai és történelmi elemeit. Azt sem tudjuk, Botond volt-e valóban az itt szereplő hős és maga a történet csakugyan Bizánc kapujában játszódott-e le? Annyi azonban hihető, hogy ilyen vagy hozzá hasonló eset történt valahol, amelyet azután a maguk módja szerint átformálva juttattak az utókorra az énekmondók s a nyomukban járó krónikások.

V. AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK KORA.

(1001—1301.)

A IX. és X. századbeli magyarság pusztító hadjáratai két érzést keltettek a közvetlenül érintett országok népeiben : az egyik a félelem, a másik a gyűlölet volt. Az előbbi fokozatosan csökkent, abban a mértékben, ahogy az eddig tehetetlen szomszédok felismerték és mindegyre jobban megtanulták a sikeres védekezés módját. De a másik, a gyűlölet, legtöbb szomszédunknál továbbra is változatlanul megmaradt, megtoldva azzal a törekvéssel, hogy a Duna—Tisza medencéjébe ékelődött magyarságot vagy vissza kell szorítani kelet felé, vagy le kell igázni.

A veszedelem nagyon is komoly volt, mert amíg a Magyarországot környező országok legtöbbje, lassan bár, de állandóan a belső megszilárdulás útján haladt, addig nálunk éppen az ellenkező folyamat volt észlelhető. Árpád fejedelemnek Gézáig nem volt méltó utóda. A fejedelmi hatalom meggyöngült, és amennyire több jelenségből következtetnünk lehet, meglazult a katonai fegyelem is, sőt többízben látunk határozott visszaesést a hadvezetés terén is. Mindehhez még az a nagyon aggasztó körülmény járult, hogy a magyarság ijesztő módon megfogyatkozott a külföldi hadjáratok okozta roppant vérveszteség miatt. Nyilvánvaló volt, hogy ha eddigi életmódját tovább folytatja, elfogy és letűnik a történelem színpadáról.

Szerencsére Géza fejedelem személyében okos és keménymarkú ember került a nemzet élére, aki felismerte a veszedelmet, de egyúttal legjobb ellenszerét is kitalálta ; azt tudniillik, hogy Magyarországnak nem csupán szakítania kell eddigi támadó viselkedésével, hanem államforma, vallás és életmód dolgában is a Nyugathoz kell közelednie. Vagyis : keresztény állammá kell átalakulnia.

A pogányság hitvilágában felnőtt Géza fejedelem még nem meggyőződésből, hanem célszerűségi okokból hajlott a kereszténységhez, ellenben fia, Szent István király, már belső meggyőződésből lett a nyugati kereszténység híve és harcosa.

Természetes, hogy ilyen gyökeres átalakulásnak a hadügyek terén is mélyreható változást kellett okoznia. A kalandozások megszüntével s a szomszédok nagyobb erőrekapásával, az eddigelé csaknem teljesen a támadó gondolat szolgálatába állított hadszervezetnek is fokozottabb mértékben kellett a védelemre gondolnia.

Ilyen védőintézkedéseknek már a honfoglalás folyamán is látjuk ugyan nyomait, de ezek most hovatovább elégteleneknek bizonyultak. Már a keleti írók is állítják, hogy a magyarokat többnapi járóföldre nyúló lakatlan sávok választották el szomszédaiktól. Ez a magában véve még tökéletlen rendszer

az új hazában továbbfejlődött s felhasználta az itt talált népek erődítő rendszerét is. Az országválasztó területek belső szélén, ahol természetes védővonal nem volt, mesterségeset csináltak, az úgynevezett gyepűt, amelynek csak egyes fontosabb helyeken voltak átjárói. A mesterséges védővonalat erdős vidéken fatorlaszok, más helyütt pedig árkok és földgátak alkották. Ott, ahol valamely folyóvíz volt a védővonal, duzzasztással és a környék elárasztásával igyekeztek a természetes akadályt hatásosabbá tenni.

A gyepűvédő «őrök», «lövők» a védővonalon kívül, az úgynevezett «gyepűelvén» laktak, külön «comes»-ek fennhatósága alatt. Ezt az őrszolgálatot rendszerint nem magyarok, hanem elsősorban a meghódolt, többé-kevésbbé rokon avar, bolgár, székely majd később besenyő néptöredékek és törzsek látták el. Ezek a gyepűelvén is fenntartották a régi magyar haditaktikát; ellenben a gyepűn belül az addigi hadszervezetet is alaposan megváltoztatta az ország általános átalakulása.

Szent István idejében az ország belsejének fegyverfogható lakossága még megtartotta korábbi szervezetét, bár a nemzetségi szervezet helyét a megyei foglalta el; de a harcmód, a mindinkább erősbödő nyugati hatás következtében, egyre többet veszített eredeti jellegéből.

Ugyanis a kereszténység meghonosodásával egyszerre nálunk is feltünedeznek a nehéz fegyverzetű nyugati lovagok, s csakhamar igen fontos szerephez is jutnak azokban a véres harcokban, amelyeket Szent István kényszerült vívni az új rend ellen lázadó pogányokkal. Érthető, hogy a király nagyrabecsülte s adományokkal is bőven ellátta ezt az új csapatnemet, amely a régi könnyű magyar lovasságot, legalább is a gyepűkön belül, részben háttérbe szorította.

A külföldi lovagok természetesen magukkal hozták az úgynevezett lovagi harcmódot is, amely a végső fokon már a taktika teljes lehanyatlását tárja elénk.

Nem volt többé «lovagias» dolog az ellenséget tőrbecsalni, meglepni, megkerülni vagy bárminő más hadicselt alkalmazni. Az összecsapásnak úgyszólván előre kijelölt helyen kellett megtörténnie s a lovastömegek hajdan egységesen vezetett harca most párviadalok sorozatára bomlott fel.

A lovastaktikának ez az elfajulása hosszabb folyamat eredménye volt. Nálunk azonban a lovagi harcmód sohasem jutott kizárólagos uralomra, mert a magyar hadseregnek mindig voltak olyan részei, amelyek még a régi taktika alapján állottak. De az új harcmód hatása azért Magyarországon is elég nagy volt, még pedig sokszor káros értelemben, amint a később következő példák majd igazolják.

1. Német háborúk.

Az események fonalát az 1029. évvel vesszük fel, amidőn Németországgal ismét kenyértörésre került a dolog. A háborúnak több oka volt. Nem fontossága szerint, de időrendben az lehetett az első, hogy Szent István, a lengyel-

Szent István lovasszobra a budai Halászbástyán. (Strobl Alajos szoborműve.)

országi zavarokat felhasználva, 1026-ban megszállotta Morvaországnak hajdan Magyarországhoz tartozott részét, amelyen akkor a lengyelek uralkodtak. Ez ellen II. Konrád német császár természetesen tiltakozott. Második okként a bajor hercegi méltóság szerepelt; ezt Szent István fiának, Imrének akarta volna biztosítani, de a császár saját fiának, Henriknek juttatta. Végül a harmadik és legfontosabb ok az volt, hogy Konrád, házasság útján, fiának Henriknek akarta a bizánci trónt megszerezni, ami siker esetén a kelet-európai egyensúlyt teljesen megzavarta s Magyarországot két veszedelmes malomkő közé juttatta volna.

Szent István ezt a tervezett erőcsoportosulást meg akarta gátolni; felhasználta a jó alkalmat, amidőn Konrádot a lengyelországi események lekötötték, s 1028-ban Bajorországba tört.

Konrád azonban, mihelyt a lengyelekkel végzett, a következő évben Bajorországba vitte hadait s minden ellenállás nélkül a Fischa-folyóig hatolt kelet felé. Itt állapodott meg a magyar sereg, a folyó és parti mocsarai által is védett igen erős állásban s várta a császár támadását. Csakhogy Konrád a maga seregét elégtelennek, a magyarok állását ellenben nagyon erősnek látta, tehát visszavonult, a nélkül, hogy bármit is végzett volna.

Miután seregét kellően megerősítette, 1030-ban újra támadott s ezúttal sikerült is neki a mosoni gyepűn áttörve a Rába vizéig nyomulnia. Ugyanakkor Bresztiszláv (Ulrik cseh herceg fia) egy másik sereggel a Duna balpartján tört az országba.

Szent István, mivel nem érezte magát eléggé erősnek, arra törekedett, hogy meggyöngítse az ellenséget, még mielőtt összecsapásra kerülne a sor. Ezért lépésről-lépésre hátrált; a németek útjába eső lakosságot gyorsan kiköltöztette, s amit csak lehetett, elpusztított, hogy az ellenség sehol se találhasson élést. Szent István bizonyára úgy gondolkozott, hogy ha ő nem pusztítja el ezt a vidéket, elpusztítja az ellenség s még bőséges zsákmányra is tesz szert.

Ez a módszer teljesen bevált. Konrád serege csak nagy üggyel-bajjal tudott előbbre vergődni a nagyon mocsaras és erdős tájon s táplálék hiányában igen hamar ki is merült. Vissza kellett vonulnia. A király most már elérkezettnek látta az időt, hogy támadásba fogjon. Tehát lovasságával szüntelenül zaklatta s csakhamar szét is bomlasztotta a hátráló németeket, úgy hogy csak egyes kisebb csapataik menekülhettek ki Magyarországból. Az üldözés során Bécset is elfoglalta a magyar lovasság.

Ezalatt Bresztiszláv serege a Duna balpartján a Garamig hatolt, de Konrád kudarcának hírére ez is visszavonult.

Ez a háború érdekes kettős példája az ügyesen végrehajtott stratégiai visszavonulásnak. A Bajorországba hatolt magyar sereg nem mérkőzhetett Konrád jóval nagyobb hadával. Kisiklott tehát az ellenség karmaiból s a Fischa-folyó mögött foglalt erős állást, amelyet viszont a császár nem mert megtámadni.

Szent István a következő évben újból kitért az élethalálharc elől, de mihelyt a németek kimerültségét észrevette, ő támadott s a helyzet gyors kiaknázásával s a régi magyar lovastaktika ügyes alkalmazásával tönkre is tette Konrád seregét. A terv végrehajtására felhasznált eszköz, a magyar katona, itt is kitűnően bevált.

Ezzel azonban még korántsem lett vége a németekkel való hadakozásnak. Péter király 1040-ben, majd Aba Sámuel király 1042-ben újabb háborúba keveredett velük. Aba Sámuel háborúja nagyon emlékeztet a X. századi

Szent István harca a pogányokkal.

külföldi hadjáratok egyik-másik rosszul vezetett vállalatára, s bár alapterve jó volt, a vezetőknek a végrehajtás terén elkövetett súlyos hibái véres kudarcba fullasztották ezt a meggondolatlanul kezdett támadást.

A bosszú nem is váratott magára sokáig. III. Henrik német császár, aki az elűzött Péter királyt támogatta, még ugyanabban az évben Magyarországra rontott s számottevő ellenállásra nem találván, a Garamig hatolt, elpusztított és kifosztott mindent, ami útjába esett. Mivel pedig Aba a kényszerűségből elfogadott megalázó békefeltételeket nem teljesítette, 1044-ben újra fellángolt a harc, amely ezúttal Aba bukásával és halálával végződött.

Ez a háború több oknál fogva nagyon érdekes és tanulságos. A Sopron felől előnyomuló császár hadikövetei útján a Fertő-tavától délre eső területet

jelölte ki július 3-ra a döntő csata helyéül. Aba azonban meghátrált, amit talán a magyar lovasságnak nem kedvező térszín okolhatott meg. De jóvá nem tehető hibát követett el azzal, hogy nem gátolta meg a németek átkelését a Rábca és a Rába vonalán s megtámadásukra csak akkor gondolt, amikor azok túl voltak minden akadályon.

Július 5-én Ménfő közelében találkoztak az ellenfelek. A magyarok arcvonala jóval hosszabb volt a németekénél, úgy hogy mindkét oldalról átkarolhatták vagy meg is kerülhették volna az ellenséget. Azonban, mielőtt a mieink szokásos harckezdő nyilazásukba foghattak volna, hirtelen szélvihar támadt, amely a felkavart hatalmas porfelhőket a szemükbe hajtotta. A célzás bizonytalanná vált; a szél is félreverte útjukból a kilőtt nyílvesszőket s így ennek a távolharcnak nem volt elég eredménye.

A szélvihar elültével összecsapott a két sereg, azonban a magyarok nem egykönnyen boldogultak a kellően meg nem bontott, nehéz fegyverzetű németekkel. Mégsem veszítették volna el a csatát, ha árulás nem történik soraikban. Ugyanis a döntő küzdelem kezdetén több, csak színleg Aba-párti csapat vagy nyíltan átpártolt az ellenségnél tartózkodó Péterhez, vagy megfutamodott. Ennek az lett a végzetes következménye, hogy a királyhoz hű magyarok csatarendje is megbomlott s hátrálni kezdett, de visszavonulása csakhamar vad futássá fajult, az üldöző németek pedig teljesen szétszórták a menekülő tömegeket.

Aba a Tisza felé futott s megpróbálkozott a további ellenállás szervezésével, azonban hívei cserbenhagyták. A trónjára visszaültetett Péter pedig csakhamar elfogatta és kivégeztette a szerencsétlen «palóc királyt».

Kútfőink elfogadható állítása szerint a magyar sereg ebben a háborúban jóval erősebb volt a császárénál s így a győzelem egyik fő feltétele máris megvolt, ha ugyan Aba hadserege minőség dolgában egyszinten állott Konrádéval.

A magyarok oldalán elkövetett árulásra nem lehet mentséget találni; azonban valószínűnek látszik, hogy a harcnélküli visszavonulás az ország határától Győrig megingatta az Abába vetett bizalmat s ez a körülmény is előmozdította az átpártolást és az ok nélkül való megszaladást.

III. Henrik császár a ménfői csata révén jutott Magyarországgal szemben hatalma delelőpontjára; de az akkor kivívott eredményt nagyrészt lerontotta az 1051-i hadjárat.

A császár ezúttal már negyedszer fogott fegyvert Magyarország ellen, amelynek trónján 1046 óta I. András király ült.

Mivel András nem érezte magát eléggé erős hadvezérnek, már 1048-ban behívta Lengyelországból testvérét, Béla herceget s őt állította a hadak élére. Béla teljes mértékben meg is felelt a belévetett bizalomnak. Vitéz ember és igen ügyes vezér volt. Az 1050 és 1063 közötti háborúkra az ő kiváló egyénisége nyomta rá félre nem ismerhető bélyegét, s a németeken aratott diadalok érdemét legnagyobb részben az ő javára kell elkönyvelnünk.

III. Henrik 1051 július havában hatalmas sereget gyűjtött össze Regensburgnál s augusztus végén már Hainburgnál állott. Itt Bresztiszláv cseh és Welf karinthiai herceget átküldötte a Dunán, hogy seregükkel a folyam balpartján hatoljanak be Magyarország földjére. Az élelemszállító dunai hajóhadat Gebhard regensburgi püspök vezette, maga a császár pedig nagy kerülővel a mai Stájerország felől, a Rába jobbpartján tört be a főseregge, mivel a Lajta, a Fertő-tó és a Hanság környéke, valamint a Rába és a Rábca alsó folyása is, a sok esőzés következtében víz alá került.

Szent István legyőzi a pogányokat.

Béla herceg nem állotta el a német sereg útját, valószínűleg azért, mert gyöngébbnek tudta magát. Ahhoz a megoldáshoz folyamodott tehát, amelyet már Szent István is sikerrel alkalmazott 1030-ban: más úton-módon gyöngítette az ellenséget, mielőtt még kenyértörésre került volna a sor. A németek hadműveleti vonaláról kiköltöztette a lakosságot, elhajtatta a barmokat s elvitette vagy elásatta az eleséget és a takarmányt.

Mivel Henrik seregében az ellátószolgálat a feneketlen utak és a nagy távolságok következtében igen fogyatékosan működött, csakhamar az éhség és a velejáró gyors kimerülés jelentkezett a németek soraiban.

A császár nagynehezen eljutott ugyan Székesfehérvárig, de ott el is akadt, sőt katonáinak tömeges kidőlése és sok lovának elhullása arra kény-

szerítette, hogy visszavonuljon, még pedig a Bakony- és a Vértes-hegység közötti határt jelző moóri horpadás irányában.

Azt kell hinnünk, hogy Béla serege még akkor is jóval gyöngébb volt a császárénál. Csakis ennek a körülménynek tudhatjuk be, hogy a döntő mérkőzést kerülte és csupán a hátráló ellenség szüntelen zaklatására szorítkozott. Lehet, hogy az élethalálharcot akkorra halasztotta, amikor az agyon hajszolt német sereg a Rába vagy a Rábca vizéhez ér.

A Rábca mentén, állítólag Abdánál volt is nagyobb harc, de mivel az átjárót védő magyarok a hidat nem szedték föl, a németek előljáró hada áttört rajta s a derékhad számára is kierőszakolta az átkelést. Csak az ellenség utóhada rekedt a jobbparton s ott tönkre is ment, mert Henrik elrontatta a hidat maga mögött.

Ennek következtében az üldöző magyarok is elakadtak, s a császár hadserege, a megsemmisítő csapást elkerülve, most már nyugodtabban mehetett tovább Hainburg felé, ahova október utolsó napjaiban érkezhetett.

A rábcamenti jó alkalom elszalasztása kétségtelenül súlyos mulasztás volt, amelyet azonban nem Béla herceg, hanem az átjárót védő magyar csapat parancsnoka követett el.

A Duna balpartján előnyomult ellenség viselt dolgairól semmit sem tudunk. Ebből azt lehet gyanítani, hogy nem is harcolt, hanem csak rabolt és pusztított.

A dunai német hajóhad is visszavonult, még pedig állítólag azért, mert a magyar vezérek egyike Henrik nevében levelet koholt, amelyben a császár visszavonulásra utasította Gebhard püspököt.

Henrik császár ki akarta köszörülni a tekintélyén és katonai hírnevén esett csorbát s ezért a következő évben újból haddal jött Magyarországra. De ezúttal, okulva a történteken, már nem szándékozott rögtön az ország fővárosáig hatolni, hanem előbb Pozsonyt akarta elfoglalni, hogy ezzel közbenső hadműveleti alapot teremtsen a hadjárat folytatásához.

Július végén már Pozsony alatt állott a német birodalmi sereg és a hajóhad, de az 1051 óta jól megerősített várat hiába ostromolta. Az őrség vitézül védte magát, s a névtelen hősök sokaságából itt már felbukkan néhány név is: Endre, Oros és Márton.

Majd több ügyes búvár, közöttük egy Zothmund nevű is, éjnek idején megfúrta és elsüllyesztette a németek néhány hajóját, ami nagy rémületet okozott az ellenség táborában.

Lassankint Henrik egész vállalkozása elposványosodott. Úgy látszik, elfogyott az eleség és a császár pénze, vagy talán mind a kettő is. Időközben IX. Leó pápa békeközvetítése is eredménytelenül végződött, mert András király nem volt hajlandó elfogadni az eléje terjesztett feltételeket. Végül is a császár szeptember utolsó napjaiban elvonult Pozsony alól, mert az ostrom semmi sikerrel sem biztatta s csapatai is zúgolódni kezdtek.

Eldöntetlen kérdés: miért nem csapott Béla herceg a visszahúzódó császári seregre? Csak gyaníthatjuk, hogy a ménfői csata szomorú vége lebeghetett az óvatos és megfontolt Béla előtt, aki nem akart mindent egy kártyára tenni s nem akarta biztos diadalt nem ígérő próbálkozással kockáztatni addigi sikereit.

2. Harc a kúnokkal.

Már a honfoglalás vázolása közben említettük, hogy a besenyők harcias, vad népe, amelyet más, keletről jövő népek nyugat felé szorítottak, kiverte a magyarokat eteelközi szállásaikból s ott meg is

A ménfői csata.

telepedett. De nem volt sokáig békés maradása, mert a nyomában járó kunok zaklatása elől kénytelen volt kitérni s kisebb-nagyobb rajokban Magyarországba húzódni. Ez a bevándorlás eleinte ellenséges színezetű volt, s a Gyulával szövetkezett besenyőkkel Szent Istvánnak is meggyűlt a baja, sőt még Gyula leverése után is ismételten háborúskodott velük. Azonban lassankint letelepültek nálunk a bevándorlók, s őseink rendes szokásuk szerint gyepűőrségül alkalmazták őket. Emléküket ma is őrzi a sok «Besenyő» vagy «Besnyő» helynév.

A besenyők bejövetelét nemsokára a kunok ismételt betörése követte. 1068-ban Ozul vezetése alatt nagyobb seregük rontott Erdélybe a Borgóiszoroson át s miután mindent feldúlt és kirabolt, ami az útjába esett, átkelt a Meszesi-kapun s a Szilágyságot is elárasztotta; azután pedig a Nyírséget és Biharmegyét dúlta végig. Onnan visszafordult Szatmár felé, a Szamos

és a Lápos mentén felfelé haladt, majd a Lápos-hegységen is átkelt s a Nagy-Szamos völgyébe szállott alá.

Salamon király, mikor a betörésről értesült, Géza és László herceget magához vette s jókora haddal Erdélybe sietett. A királyi sereg Doboka táján állapodott meg, abban a hitben, hogy ott majd elállhatja a nagy zsákmánnyal hazatérő ellenség útját.

De nem így történt, mert a kunok valami oknál fogva nem arra mentek, hanem a Nagy-Szamos völgyéből a Sajó völgyébe csaptak át s ilyenformán már-már kisiklottak a magyarok körme közül. Szerencsére egy Fancsika nevű szemfüles kém még kellő időben hírül hozta az ellenségnek ezt a váratlan irányváltoztatását, úgy hogy a királyi sereg erőltetett gyors menettel még utólérhette a kunokat Kerlés táján.

Másnap megtörtént a nagy csata. Ozul eleinte, míg csak a magyarok előljáró hadát látta, nem ijedt meg; de amikor megtudta, hogy hatalmas hadsereg áll vele szemközt, felhúzódott a «Cserhalom» néven is emlegetett meredek kerlési dombra, amelynek lejtőit íjászokkal szállatta meg.

De ezeknek nyílzápora sem tudta megállítani a magyar előhad heves támadását, amelyet csakhamar követett a derékhad rohama is.

És itt történt az a lélekemelő esemény, hogy a fiatal király, a kunok nyílaival nem törődve, lovasságával megrohanta a domb legmeredekebb oldalát, míg a másik oldalon a két herceg: Géza és László támadott. A király is, a két herceg is, belesodródott a dombtetőn megindult vad kézitusába, amelyben László egymaga öt kunt vágott le, s bár megsebesült, végigküzdötte a csatát.

Végül is a kunok maradtak alul a véres viadalban, s aki túlélte a veszedelmet, futásban keresett menedéket. A magyarok azonban hevesen üldözték a futókat s a Bécsi Képes Krónika szavai szerint úgy vágták a kunok tar fejét, mint a nyers tököt.

Nem állapíthatjuk meg, történelmi igazság avagy csak monda-e, hogy a sebesült László herceg üldözés közben egy kun után iramodott, aki rabulejtett magyar leányt vitt a nyergében. A kun lova fürgébb volt s a herceg nem tudta utólérni. Rákiáltott tehát a leányra, hogy ugorjék le s rántsa magával elrablóját. A leány megtette, mire az odaérkezett László leugrott lováról s kemény küzdelem után megölte a kunt.

Ha ezt a vakmerő, gyors támadással kezdett s makacs kézitusa árán kivívott diadalt a németek ellen viselt hadjáratokkal összehasonlítjuk, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy őseink a XI. század derekán még nem látták tanácsosnak a rohamot és a kézitusát a nehézfegyverzetű németek ellenében. Azonban a könnyűfegyverzetű s körülbelül a régi magyar taktika szerint harcoló kunokkal szemben már ezt is megkockáztatták. A kerlési csatában már nem szerepelt a magyarok részén az egykori harckezdő nyilazás s a küzdelmet a hajdanában lehetőleg került kézitusa döntötte el, amelyben most már a kunoknál jobb fegyverzetű magyarság volt előnyben.

3. Hadjáratok a görögök ellen.

Mivel a Bolgárországban lakó besenyők, alkalmasint a görögök biztatására, a magyar birodalom területére törtek: a király és a hercegek büntető hadjáratra szánták magukat, amelynek célja Belgrád elfoglalása volt (1071).

A királyi hadsereg Szalánkemén táján gyülekezett, onnan Belgrád alá vonult, s a Száva balpartján szállott táborba. A csapatok átkelését erős hajóhadnak kellett biztosítania.

Niketas, Belgrád görög parancsnoka, hajóhadával megkísérelte ugyan az átkelés megakadályozását, miközben olthatatlan tüzet úgynevezett, «görögtüzet» hányatott a magyar hajókra, de így sem ért célt, mert a király serege mégis csak átjutott a folyón s a várost szorosan körülzárta.

Mikor a görög vezér a dolgok komolyra fordulását látta, segítségül hívta a besenyőket, azzal ámítva őket, hogy csupán Vid bácsmegyei ispán csapatával kell majd megvívniok.

A besenyők el is jöttek s megtámadták Iván soproni ispán dandárát, amely azonban vitézül helytállott s kemény tusa árán szétverte a besenyőket.

De Niketast ez az esemény sem ijesztette meg. Bízott a város és a vár erős védőműveiben, amelyek az akkori gyarló ostromlószereknek hosszú ideig ellenállhattak. A magyarok, a Bécsi Képes Krónika szerint, nyolc nagy fatornyot építettek a város falai elé, a tornyok közé pedig nyolc faltörőkost helyeztek. De noha a falak több helyen leomlottak, mégsem lehetett a városba hatolniok, mert a védők ismételt kirohanásaikkal zavarták az ostromlókat, akik közül ezekben a harcokban különösen Opos, György és Bors tűnt ki.

A döntést az ostrom harmadik havában végül is egy Belgrádban raboskodó magyar leány idézte elő azzal, hogy felgyujtott egy házat, amelyről a nagy szélvész gyorsan továbbhordta a tüzet, úgy hogy a város nagy része elhamvadt.

A magyarok kiaknázták a tűzvészt s a városba hatoltak, ahol temérdek elrejtett kincsre bukkantak. Niketas a várba húzódott vissza az őrség maradványaival, de miután meggyőződött róla, hogy ott sem lehet hosszas maradása, szabad elvonulás feltétele mellett megadta magát.

Salamon király a következő évben újra a görögök ellen indult s a Nisava őrizetlen szűk völgyén akadálytalanul eljutott Nisig, amelynek lakói ellenállás nélkül megadták magukat.

4. Belviszályok.

Az 1074. év történetét részben polgárháború, részben pedig IV. Henrik német császár második támadó hadjárata tölti ki. Az előbbi, amely a március 14-i mogyoródi csatában dőlt el, Salamon király és Géza herceg között folyt, az utóbbinak célja pedig az ott megvert s támogatásért a németekhez fordult Salamon visszahelyezése volt.

Ez a kettős esemény újabb és jellemző példája annak a már említett jelenségnek, hogy őseink, ha a maguk fajtájával vagy valami keleti lovasnéppel akasztották össze a tengelyt, mennyire keresték a sorsdöntő csatát, ellenben mennyire kerülték, ha a németekkel kellett megvívniok. Mondhatjuk, hogy ez az utóbbi eljárás abban az időben valóságos rendszerré vált, amely kudarcot hozott ugyan az ellenségnek, de megsemmisítő vereséget soha.

A király és a hercegek között támadt és egyre fokozódó feszültség, amely súlyos lidércnyomásként nehezedett az országra, a Géza vereségével végződött kemeji ütközettel sem szűnt meg, sőt még inkább növekedett.

Szent László párbaja.

Az igazi nagy leszámolás még hátra volt, de már nem sokáig váratott magára. Géza Vác körül nagy sereget gyüjtött össze, amelyben ott volt László a bihariakkal s a felvidéki zászlóaljakkal, továbbá Ottó morva herceg is a maga segítőcsapatával.

Salamon király Pest felé haladtában értesült Géza közeledéséről s a gödöllői dombokról a Rákos-patak völgyébe ereszkedve, a mogyoródi dombok mögött állapodott meg, Géza pedig aznap Fóth tájára érkezett. Másnap, az oszlani nem akaró sűrű köd miatt, mindkét hadsereg kerülte az összecsapást, amely tehát harmadnapra, március 14-ére maradt.

Virradatkor mindkét fél csatarendbe alakult. Géza seregének első vonalában, a balszárnyon, László herceg állott a bihariakkal; Géza a nyitraiakkal a középre, Ottó herceg a morvákkal a jobbszárnyra helyezkedett. Az első harcvonal mindenik csoportja mögött még 3—3 zászlóalj volt tartalékként; mögöttük, de jóval hátrább, a kaszával, vasvillával felfegyverzett népség, amelyet nem lett volna tanácsos előbbre bocsátani.

A királyi sereg balszárnyán Vid állott a bácskaiakkal, közepén a német-cseh segítőhad Marquart és Szvatopluk vezetésével; a jobbszárnyat maga a király vezette.

László herceg bátyjának Gézának zászlóit vette magához, hogy az ellenséget megtévessze. Ez a csel sikerült, mert a jobbszárnyon álló Salamon csakugyan Gézát vélte magával szemben. Mikor azután a tévedést észrevette, balra kanyarodott s Gézát rohanta meg. Ezzel azonban kettős hibát követett el. Először azt, hogy most már az oldalát fordította László felé, másodszor pedig azt, hogy saját középhada elé kanyarodván, annak szabad mozgását akadályozta.

László nyomban felismerte és ki is aknázta ezt a kedvező helyzetet s oldalba és hátba támadta a király csoportját, mire az egész arcvonalon megkezdődött a kézitusa. De ennek részleteiről hallgatnak a krónikák. Hosszabb küzdelem után Gézának a királyénál erősebb hadserege kerekedett felül s teljesen szétverte Salamon seregét. Maga a király is futva menekült a Csepel-sziget déli csúcsa irányában, onnan pedig Moson felé.

A hercegek megelégelték a testvérharcot, nem vették üldözőbe a megfutamodott királyi sereg roncsait s így nem végeztek teljes munkát. Előnyomultak ugyan a nyugati gyepűkig, de Mosont és Pozsonyt nem szállották meg, ami megkönnyítette IV. Henrik német császár augusztus második felében megindult hadjáratát.

Szent László.

Géza úgy számított, hogy a németek hadműveletei a Salamon kezén hagyott Pozsonyból fognak megkezdődni, a Duna balpartján, keleti irányban. Ezért egészen a Garamig elköltöztette a lakosságot s elhordatott az ellenség útjából minden eleséget és takarmányt, ő maga pedig a Csallóközbe húzódott seregével.

A németek valóban arra vonultak, amerre Géza gondolta. Salamon azonban Nyitrát akarta elfoglalni; odasietett; de bármennyire vitézkedtek is katonái, különösen Opos, eredménytelenül tért vissza a császárhoz. Itt játszódott le állítólag az a jelenet, amelyet Thuróczy krónikája megörökített: a császár azt kérdezte az Opos hőstetteit magasztaló királytól, hogy van-e Gézának és Lászlónak is olyan vitéze, mint Opos? Salamonban felébredt a magyar ember nemzeti büszkesége s azt felelte, hogy van bizony sok, még Oposnál is különb. Erre a császár így felelt: Nem is kapod vissza az országodat, ha ilyen vitézek harcolnak ellened.

A német sereg Vácig hatolt, de onnan szeptember végén vissza kellett fordulnia, mert ugyanazok az aggasztó jelenségek mutatkoztak soraiban, amelyek már korábbi hadjáratait is kudarcba fullasztották: a kimerültség, az éhség s ennek következtében az ember és lóanyag pusztulása. Ehhez járult még Gézának az az ügyes fogása, hogy megvesztegette a császár egyik bizalmas emberét, Sieghard aquileiai patriarchát, továbbá a zsoldoscsapatok vezéreit is s az ő révükön is visszavonulásra nógatta a császárt.

5. Szent László kora.

Géza király után (1077) öccse, a halála után szentté avatott László, «a lovagkirály» következett a trónon, s vele olyan férfiú került uralomra, aki nemcsak megfontolt és tapasztalt, bölcs ember, hanem egyszersmind a nemzet legkiválóbb katonája, legelső hőse is volt.

A magyar hajdanában minden egyébnél többre becsülte a harci erényeket. Így hát érthető az általános öröm, hogy az lett királya, akiben mindezek az erények hatványozott mértékben megvoltak.

Szent László valóban megfelelt annak az ideálnak, amelyet harcos nemzet alkothatott magának királyáról. Nagyerejű, hatalmas, szép szál ember volt, aki «vállastól magasan látszott a többi seregből, és ha körülhordá szemeit, elláta felettük». S ebben az erős testben éppen olyan erős lélek lakozott. A legválságosabb helyzetben sem vesztette el a fejét s hősies példaadása lelket öntött a csüggedőbe is. Törvényei bizonyítják, hogy vaskezű, szigorú ember volt, de tudott irgalmas is lenni. A hétköznapi átlagon messze felülemelkedő rendkívüli egyénisége bámulatos hatással volt mindenkire ; katonái vakon bíztak benne s daliás alakját csodák glóriájával fonták körül. Természetes tehát, hogy századok multával sem enyésző, mély nyomot hagyott magyar népe emlékezetében.

Abban a korban, amelyben élt és működött, a magyar vitézség fogalma nem választható el Szent László nagy alakjától.

Uralkodása alatt előbb (1085) az Északkelet-Magyarországba tört Kutesk kun vezérrel vívott győzelmes csatát Munkács, vagy némelyek szerint Kisvárda táján, majd 1091-ben Horvátországba indult s jókora részét meg is hódította.

Sajnos, ennek a nagyon fontos hadjáratnak részleteit nem tartották fenn a szűkszavú krónikák. De annyi bizonyos, hogy Szent László kénytelen volt korábban hazatérni, mint akarta, mert időközben hírül vette, hogy a kunok újból betörtek országába.

A király, amilyen gyorsan csak tehette, országa védelmére sietett és sikerült is a készületlen és vigyázatlan kunokat Temes megyében, a Pogányos vizénél meglepnie és tökéletesen szétvernie. Maga Kapolcs kun vezér is elesett. Ámde a vereség hírmondói fellármázták a kunoknak Havasalföldön tanyázó többi törzseit, amelyek most Ákos vezetése alatt megindultak, hogy a kudarcért bosszút álljanak. Szent László azonban nem várta be Délmagyarországon a támadást, hanem a kunok elé ment s állítólag a mai Turnu-Severin táján döntően megverte őket, vezérüket pedig ő maga döfte le a viadalban.

Tudunk Szent László 1092-i orosz, 1094-i lengyel és 1095-i cseh hadjáratáról is, de jóformán csak annyit, hogy megtörténtek. Részleteiket, akár csak az 1091-i horvát hadjáratét, teljes homály fedi, mert egyetlen krónikánk sem emlékezik meg róluk bővebben.

6. Kálmán hadjáratai.

Szent Lászlót unokaöccse, a tudománykedvelő Kálmán követte 1095-ben a trónon. Eredetileg papnak szánták; annál nagyobb érdeme, hogy miután nagybátyja örökébe lépett, mint kitűnő katona és hadvezér is maradandó helyet biztosított magának a magyar hadtörténelemben.

Már uralkodása első évében hadat kellett vezetnie Horvátországba, ahol a nemzeti dinasztia egyik tagja, Péter, horvát királlyá kiáltatta ki magát. Kálmán azonban gyorsan rendet teremtett. Erős sereggel vonult Péter ellen, akinek hadát a mai Petrovoselo táján szétverte. Péter hívei szétfutottak, mire Horvátország újra meghódolt a magyar királynak.

Ugyancsak 1095-ben segítőhadat küldött Kálmán, mint I. Vitale Michieli velencei doge szövetségese, a normannok ellen, Apuliába. Az egyesült velencei-magyar sereg elfoglalta Monopolit és Brindisit s a magyar csapatok három hónapig tartó portyázás és zsákmányolás után visszatértek hazájukba.

Az 1096. év szintén nagyon viharos volt. A nyugatról jövő keresztes-hadak átvonultak hazánkon, eredetileg ugyan nem ellenséges szándékkal, de békésnek ígérkező átvonulásuk csakhamar féktelen rablássá és pusztítássá fajult, amelyet azonban a keménymarkú Kálmán rögtön és alaposan meg is fékezett.

Már az első raj is kisebbszerű galibát okozott Zimony körül; a második pedig, amelyet Amiensi (Remete) Péter vezetett, vérszemet kapott, megtámadta és rohammal bevette Zimony várát, de Kálmán közeledtére azonnal ki is takarodott az országból.

Nemsokára két újabb, nagyobbára zabolátlan, gyülevész népségből alakult kereszteshad közeledett Magyarország felé. Az egyik, Volkmar serege, Csehországon át Trencsénre, a másik, Gottschalk nevű pap vezetése alatt a Duna jobbpartján Mosonra tartott. Mindkettő ellenség módjára dúlt mindenfelé, sőt még asszonyok és leányok elrablásától sem riadt vissza.

Volkmar hadát a tömegesen felkelt magyarok Nyitra táján teljesen szétszórták, Gottschalk garázda népét pedig maga Kálmán király semmisítette meg, állítólag Pannonhalma körül.

Július derekán még erősebb kereszteshad közeledett, Vilmos meluni és Emico leiningeni gróf vezérletével. A király azonban okult a történteken s nem adott engedelmet az átvonulásra. Erre a keresztesek főemberei elhatározták, hogy erőszakkal nyitnak maguknak utat. Ostromolni kezdték tehát Moson várát, amelyben Kálmán tartózkodott. Augusztus vége felé már válságosra fordult az ostromlottak helyzete, s ezért a király elhatározta, hogy az ellenség általános rohama esetén felgyujtja a várat s beljebb vonul az országba.

Szerencsére a támadók kimerültek, az eleség fogytán volt, a vezérek pedig azon veszekedtek, hogy Kálmán leverése után ki legyen a magyarok királya. Az ostromban szünet állott be. Ennek láttára előbb kis magyar

Foto Erdélyi.

Szent László szobra a Szent István-bazilikában.
(Fadrusz János szoborműve.)

csapat, majd utána maga a király tört ki a derékhaddal s megugrasztotta, majd nyomatékos üldözéssel szét is szórta a keresztteshadat.

A következő sereg, amelyet Bouillon Gottfried gróf, lotharingiai herceg vezetett, túszok átadása után, már teljes rendben vonult át hazánkon. Kálmán azonban most is résen állt s erős sereggel kísérte a keresztteshadat a Temes vizéig, hogy mindenféle kihágást nyomban megtorolhasson.

Innen azonnal Horvátországba, majd Dalmáciába ment; megszállta Zara Vecchiát és szövetséget kötött II. Ruggiero sziciliai normann királlyal, akinek leányát, Buzillát, feleségül vette.

Kálmán király eddigi sikeres hadjáratait 1099 tavaszán csúfos vereség követte Przemysl alatt; ekkora vereség talán az augsburgi (955) csata óta sem érte a magyarokat.

A királyt ezúttal a kievi nagyfejedelem hívta segítségül Volodar przemysli fejedelem ellen. Kálmán ostrom alá fogta Przemyslt, ámde a nagyfejedelemmel szintén hadilábon álló Igorevics Dávid, Lodoméria fejedelme, a kunoktól kért segítséget. Ezek Bonjak nevű híres vezérük alatt csakugyan el is jöttek és észrevétlenül megközelítették, másnap pedig megrohanták a magyar sereget.

Az orosz őskrónika, Hodinka Antal fordításában, következőképpen adja elő a csatát:

«Bonjak csatarendbe állítá seregét . . . három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénnyel előreküldte, Dávidot a zászló alá állítá, a magáét pedig két részre osztá, egyre-egyre 50—50 embert téve. A magyarok pedig hadankint állottak fel . . . Altunopa az első had elé rohant s nyilazva elszáguldott előtte. A magyarok pedig utána rontottak s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunopa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig három részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerléket. És megfutottak a magyarok.»

A mogyoródi csata.

Ha nem is fogadhatjuk el az orosz krónika túlzásait, amely szerint a király serege 80,000, Bonjaké pedig csak 300 főből állott s a magyarok közül 40,000 ember hullott el: annyit kétségtelennek kell mondanunk, hogy a kunok a magukénál sokkalta erősebb magyar sereget vertek tönkre, mégpedig az akkor már feledésbe ment régi magyar taktikával.

Említettük, hogy az 1044-i ménfői csata még a régimódi nyilazással kezdődött, de az 1074-i mogyoródi csatában már csak kézitusáról hallunk. A régi taktikától való elidegenedést itt már világosan látjuk.

Mintha már mindenki elfeledte volna, hogy a nyílzáporral támadó előhad gyors megfordulása és megfutamodása csak cselvetés. Ez annál érthetetlenebb, mert nyolc évvel előbb Szent László még diadalmasan harcolt a kunokkal, akik bizonyára akkor sem a nyugati lovagtaktika szabályai szerint küzdöttek.

Azokból a hadjáratokból, amelyek ezután részint Kálmán, részint mások vezetése alatt folytak, nem ismerünk semmi, hadtörténelmi szempontból valóban fontos részletet, sem olyat, amely a magyar vitézségre különösebb fényt deríthetne.

Dalmácia meghódítása (1102—1105) nagy csaták nélkül történt meg. Az 1107-i apuliai kalandozásról sincsenek pontosabb adataink. V. Henrik német császár 1108-i támadó hadjárata pedig már Pozsony eredménytelen ostrománál elfulladt.

7. II. István háborúi.

Kálmán király halála után újból kérdésessé vált Dalmácia sorsa. Ezt a bizonytalanságot az okozta, hogy a magyar királyoknak sohasem volt erős adriai hajóhaduk, amely Dalmácia hosszú partvidékét sikerrel védhette volna a hatalmas Velence hajóhada ellen. Sőt nagy szárazföldi sereget sem lehetett állandóan a tengermelléken tartani, s így Velence minduntalan vitássá tehette és tette is a magyar uralmat az Adria keleti partján. A kikötővárosok és szigetek, hogy a pusztulást elkerüljék, hol a magyar királynak, hol a velencei dogenak hódoltak meg, a szerint, hogy melyik mutatkozott erősebb pártfogónak.

Ezt Kálmán utódának, II. Istvánnak is csakhamar éreznie kellett, mert II. Ordelafo Faliero doge már 1115 augusztus havában megszállotta Arbét, Zarát, Sebenicót és Traut. Csupán Zara Vecchia magyar őrsége fejtett ki sikeres ellenállást. Ellenben a spalatói magyar várőrségnek az a kísérlete, hogy a várost is megszállja, teljesen meghiúsult a fegyveres lakosság ellenállásán.

1116 tavaszán Sergius ispán a hűtlen Arbe megfenyítésére indult, de az arbeiek a magyar csapat partraszállása után megtámadták és felgyujtották a magyarok hajóit. Sergius csapata a szigetre szorult és foglyul esett, azonban az arbeiek emberségesen bántak a foglyokkal. Csupán arra kényszerítették őket, hogy vezeklésül háromszor járják körül zeneszóval Szűz Mária ottani templomát; azután hazabocsátották őket.

Kudarc érte a Zara Vecchia felmentésére indult Elek horvát bán seregét is, amelyet a doge 1116 június 29-én megvert, mire nemsokára a vár őrsége is megadta magát. Ezzel ismét Velence uralma alá jutott Dalmácia.

A következő évben erős magyar sereg indult Dalmáciába, hogy a csorbát kiköszörülje; Zara alatt ütközött meg a velenceiekkel. A harc, amelyben Ordelafo Faliero doge is elesett, a magyarok győzelmével végződött. Dalmácia, Zara és a szigetek kivételével, visszakerült a magyar király uralma alá.

II. István 1127-ben Komnenos János bizánci császárral tűzött össze, akinek felesége Piroska (a görögöknél Irene) Szent László király leánya volt.

A háborúra az adott okot, hogy a császár magánál tartogatta a megvakított Álmos herceget, István ellenlábasát s ismételt felszólításra sem volt hajlandó kiadni vagy kiutasítani.

Mivel az országban nagy volt az elégedetlenség és a főurak egy része is, titkon vagy nyiltan, Álmossal rokonszenvezett, István nem is nemzeti hadsereggel, hanem udvari hadinépével és idegen zsoldoscsapatokkal kezdte meg a háborút. Serege, mivel nagyobb ellenállásra nem talált, eleinte gyorsan haladt. Bevette (és állítólag le is rombolta) Nándorfehérvárt (Belgrádot), megvívta Branicevo várát; azután elfoglalta Nist és Szófiát s Philippopolisig hatolt előre, amelyet maga a császár védelmezett.

A cserhalmi ütközet. (Pállya Celesztin festménye.)

Itt elakadt a nagy sikerrel biztató támadás. Sem a császár nem mert kijönni a város falai közül, sem a király nem merte megkockáztatni az ostromot. Mindketten beérték azzal, hogy válogatott gorombaságokat izengettek egymásnak. István nemsokára vissza is tért Magyarországra, a nélkül, hogy döntő csapást mérhetett volna ellenfelére.

De Komnenos János császár nem hagyta ennyiben a dolgot, s már a következő évben nagy haddal vonult Magyarország ellen.

Serege a Duna jobbpartján vonult fel, azon a félszigeten, amelyet a Duna kanyarodása a Karas és a Nera torkolatával, azaz a mai Újpalánka helyén állott Haramvárral szemben alkot.

István király is kellően felkészült erre a háborúra, de megbetegedett és hadserege vezetését valami Steffaning (Setefel) nevű német úrra bízta. A magyar sereg, amelyhez egy cseh dandár is csatlakozott, a Karas és a Nera között vonult fel: arra számított, hogy átkelés közben megtámadja és tönkreveri a császárt.

Ez a számítás alapjában véve nem volt rossz, de a császár túljárt Steffaning eszén. Serege nagy részével Haramvára elé kötötte a magyar hadakat, de a másik része Báziás táján átkelt a Dunán s kelet felől támadta meg a király seregét.

Ugyanakkor a császár szétszórta és görögtűzzel felgyujtotta a magyarok hajóhadát, azután pedig átkelt a Dunán s erről az oldalról is megtámadta a király seregét, amelyet a most már kétfelől is reászakadt támadás a Karas felé szorított. A csata János császár teljes diadalával végződött. Szerencsére a győző beérte Haramvárának és a Szerémség egy részének elfoglalásával, úgy hogy a súlyos csatavesztésnek nem lett semmi katasztrófaszerű következménye.

István már 1129-ben meg is torolta a vereséget, mert kemény harc árán bevette Branicevót, majd pedig a Szerémséget is visszafoglalta. Ámde a császár ismét a Dunához vonult, visszavette Branicevót s hozzálátott a vár újjáépítéséhez; a Szerémség visszahódítását azonban nem kíséreltе meg. Az újabb támadás hírére István is összegyűjtötte seregét s a Branicevón foglalatoskodó császári hadat meglepő támadással akarta szétverni. De egy Magyarországon élő, állítólag Cristiana nevű olasz asszony elárulta István szándékát a császárnak, aki erre a hegyeken át gyorsan visszavonult, úgy hogy a magyarok már csak utóhadát ugraszthatták szét.

A hosszú, céltalan háborúskodás 1130-ban véget ért, a nélkül, hogy bármelyik félnek is valami haszna lett volna belőle.

8. 1131—1216.

Kálmán királynak Eufemia orosz hercegasszonytól származó, de törvényesnek el nem ismert fia, Boris, már 1132-ben megpróbálta a magyar koronára támasztott igényét érvényesíteni. A lengyel III. Boleszlóhoz fordult

tehát, aki hajlandó is volt Magyarország ellen hadat indítani. Azonban a Sajó mellett, állítólag Zsolca táján vívott csata II. Béla király győzelmével végződött. A harc részleteit nem ismerjük, csupán annyit árul el a krónika, hogy Gaáb, Bátor, Vasas és Miklós nevű vitézek tűntek ki leginkább a viadalban.

Boris most Konrád német császár és Jasomirgott Henrik bajor herceg s osztrák őrgróf engedélyével német zsoldoshadat toborzott s annak élén 1146 április elején rajtaütéssel hatalmába kerítette a rosszul védett Pozsonyt. II. Géza király visszavette a várat s egyúttal hadat üzent Henrik hercegnek, akiben Boris legerősebb támogatóját látta.

A király serege Belus nádor vezetése alatt a Moson és Királyhida között elterülő, akkor Leerfeld nevű sík térségen, Henriké pedig a Fischa-folyó mögött vonult fel

Szeptember 11-én csaptak össze az ellenfelek, alkalmasint Királyhida közelében. A király serege átkelt a Lajtán. Élén a székelyek és a besenyők jártak; nyomukban a nádor jött a derékhaddal, hátul a tartalékkal a király.

A szerteszáguldozó székelyek és besenyők felgyujtották a közeli falvakat, mire hosszabb tétovázás után Henrik is támadásra indult; ámde nehéz lovassága a gyors mozgás közben meglazult s ezzel elvesztette átütő erejének javarészét. De még így is sikerült neki a székelyeket és a besenyőket megszalasztania. Azonban mikor a magyar derékhadba ütközött, a támadás elakadt. Az itt keletkezett kézitusa alatt Belus nádor erős dandárral a németek oldalába és hátába kanyarodott, mire Henrik hátsó harcvonala megfutott. Most a király is előretört a tartalékkal. A német sereg egy ideig még védekezett, de azután felbomlott és menekülésszerűen elhagyta a csatateret.

Ez a csata már világosan mutatja, hogy a nyugati módra felfegyverzett magyar lovasság sikeresen szállhatott szembe a zárt rendben harcoló nehéz német lovassággal; ellenben a könnyűfegyverzetű székely és besenyő nem tudott ellenállani a németek rohamának.

A fényes győzelem főként Belus nádor érdeme, aki a kellő pillanatot felismerte és felhasználta: átkaroló támadást intézett az ellenség oldala ellen, amire a lovagtaktika szerint küzdő németek nem számítottak.

Az 1151-i oroszországi hadjáratban magyar részről csupán egy segítőcsapat vett részt, orosz vezetés alatt. Ez a hadivállalat számunkra csak annyiban érdekes, hogy ekkor Kievig jutottak el a magyarok, mint Izjaslav fejedelemnek, II. Géza király sógorának, szövetségesei.

Az 1152-i hadjáratban már maga Géza vezette a magyar sereget, amely az orosszal vállvetve elfoglalta Przemyslt s így valamennyire jóvátette az 1099-i nagy vereséget.

Az 1150 és 1167 közé eső időszak, az imént említett oroszországi hadjáratokon kívül, a Manuel bizánci császár elleni háborúskodás jegyében folyt le.

Az első hadjárat (1150) a rácok védelmére küldött magyar segítőhad szereplése miatt érdemel említést.

Bágyon ispán serege a Tara-folyó mentén egyesült a rácokkal, ahol Manuel másnap hajnalban megtámadta őket. A császár zászlót ragadott a kezébe, a támadó csapatok élére állt s a magyarok és a rácok közé tört, hogy szétválassza őket.

Állítólag már 40 embert terített le, amidőn Bágyonhoz ért. Ez kevéssel előbb a császár rokonának, Cantacuseno Jánosnak, két ujját levágta párviadalban, most pedig Manuel ellen fordult. Hatalmas kardcsapása arcon találta a vasgyúró császárt, de a sisak arcvértje felfogta a vágást, mire Manuel gyorsan kikapta Bágyon kezéből a kardot s elfogta a magyar vezért. Környezetük lovagi szokás szerint félreállott s tétlenül szemlélte a vezérek bajvívását.

A győzelem nemcsak ebben a párviadalban, hanem az egész csatában is Manuelé lett, s ennek következtében a rácok elismerték a császár fennhatóságát.

1152-ben már Magyarország ellen fordult Manuel, de Zimony bevételén és a Szerémség kirablásán kívül semmit sem végzett, mert a Halicsból hazatérő s a Délvidék védelmére sietö Géza király seregével nem mert megvívni. Itt is, mint később is, nagyon gyönge hadvezérnek bizonyult a császár, akinek a személyes bátorság volt legfőbb katonai erénye.

Még különösebb volt az 1154-i hadjárat, amelyben sem nyílt harcra, sem várvívásra nem került a sor s a két uralkodó hadserege csak farkasszemet nézett egymással a Duna két partján.

A többi magyar-görög hadjárat katonai szempontból igazán nem tanulságos ; ezért csupán az 1167-ivel foglalkozunk kissé behatóbban, mert ebben volt legalább egy olyan csata, a zimonyi, amelyről meglehetősen részletes tudósítások szólnak.

A görögöknek ezt a hatodik támadó hadjáratát a lovagtornán megsérült Manuel császár helyett Kontostefanos Andronikos vezette, akit ura, pontos utasításokon kívül, haditérképpel is ellátott.

A körülbelül 15,000 főre tehető magyar sereg, Dénes ispán vezetése alatt, a Szerémségben várta a támadást, amelyet a görög vezér be is jelentett. Annál nagyobb könnyelműség volt, hogy Dénes nem szállta meg Zimonyt s akadálytalanul hagyta átkelni az ellenséget a Száván. E helyett nagy dínomdánom volt a magyar táborban, ahol a még el nem ejtett medve bőrére itták az áldomást.

1167 június 18-án zajlott le a csata, alkalmasint Zimony és Batajnica között.

A görög sereg felállítása nagyjában ez volt : az arcvonal előtt kunok és ázsiai törökök voltak, tehát könnyű íjász lovasság, kevés lándzsással. Maga a derékhad, az akkori szokás szerint, jobbszárnyra, középre és balszárnyra tagozódott, Lapardas Andronikos, Kontostefanos Andronikos és Vranas

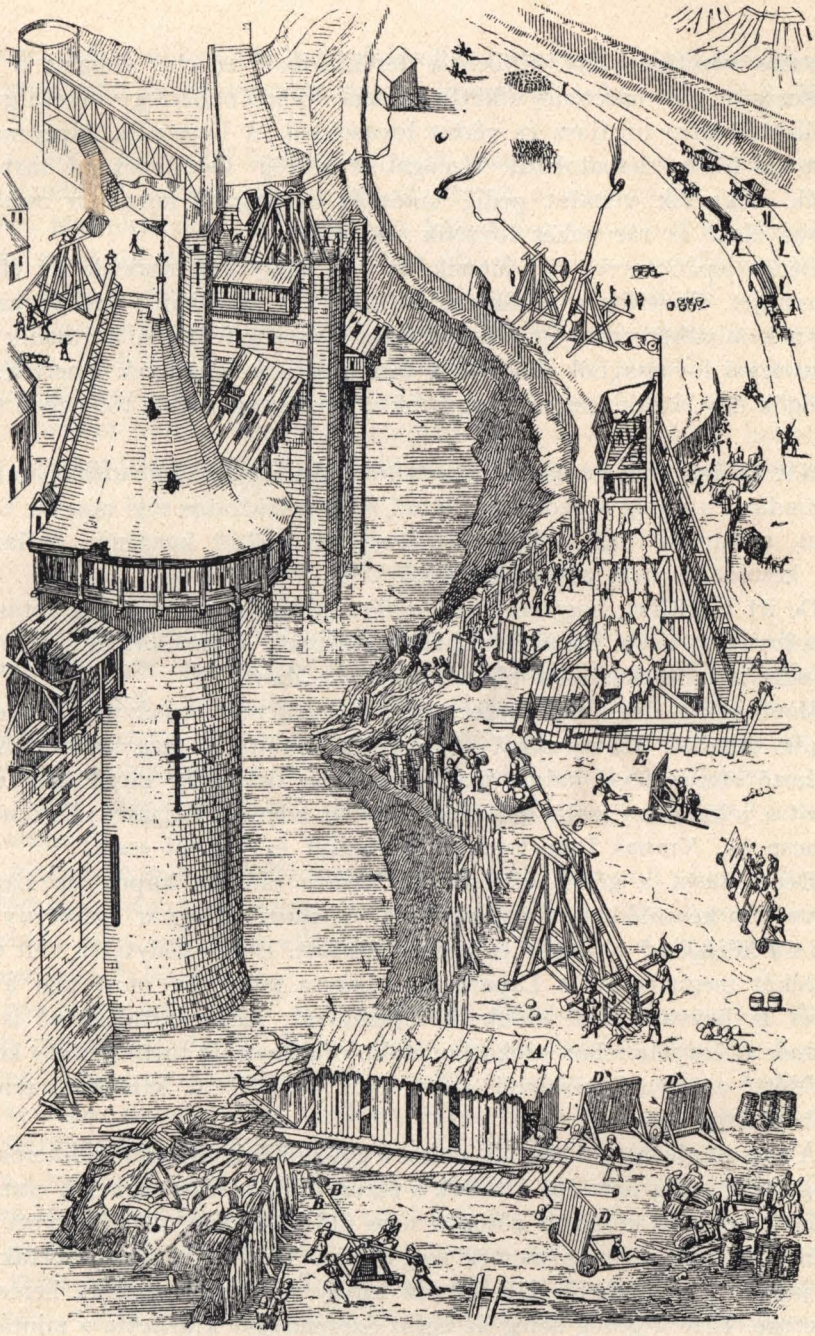

Várostrom a XII. században.

A) Nyersbőrökkel fedett nyeregtetejű házikó, ebben van a faltörő kos. *B)* Gépezet a házikó mozgatására. *C)* Kőhajítógép. *D)* Tolható óvófödél, amelynek védelme alatt az ostromlók előnyomultak. *E)* Támadótorony. A háttérben két tűzcsóvát hajító gép. A vizesárok mentén ostromló sáncpalánk.

Demetrios vezetése alatt. Ebben a derékhadban az első vonalat a római phalanx (sűrű zárt harcrend) alkotta ; a másodikban nehézfegyverzetű gyalogság állott, szárnyain íjász és vértes lovasokkal. A harmadik harcvonalat a német és török csapatokkal támogatott görög főemberek, a tartalékul szolgáló negyedik vonalat pedig lándzsás és pajzsos normann zsoldosok, továbbá olasz és rác nehéz lovasok alkották.

Dénes ispán terve, úgy látszik, az volt, hogy kettészakítja az ellenség csatarendjét. Ennélfogva a középre állította két vonalban vértes lovasságát, amelynek mindkét szárnyát könnyű íjász lovasság fedte. A harmadik vonal a vármegyei lovasságból alakult. A térközök igen kicsinyek lehettek, mert a görögök úgy látták, hogy a magyarok egyetlen tagozatlan tömegben törnek előre.

Már dél lehetett, amikor Kontostefanos Andronikos támadást parancsolt. A támadást, a görög segédcsapatoknál még használatos régi magyar taktika szerint, a kun és török könnyű lovasságnak kellett kezdenie, nyilazással, majd kétoldalra való gyors kitéréssel.

De itt is kitűnt, hogy az ilyen nyilas támadásnak nincs sok hatása zárt vértes lovasság ellen. Dénes csakhamar elseperte a kunokat és a törököket, akik nem is mutatkoztak többé ebben a csatában.

Most a két derékhad összecsapása következett, amelynek kezdetén a görögök mindkét szárnyukkal át akarták karolni a magyarokat. A harc váltakozó szerencsével indult meg. A magyar balszárny meghátrált ugyan, viszont a jobbszárny valósággal legázolta az ellenség balszárnyát, amelynek parancsnoka, Vranas Demetrios, megsebesült és foglyul esett.

Dénes most a görög középhadat akarta oldalba kapni, de Lapardas észrevette a készülődést, abbahagyta a visszavert magyar balszárny üldözését s a középhad oldalába és hátába rontott. Dénes kénytelen volt eredeti szándékát megmásítani s Lapardassal harcra kelni. De most már a görög fővezér is beavatkozott, előbb középhadával, majd tartalékával is. Erre általános és lovasharcban szokatlan, több óra hosszáig tartó gyilkos kézitusa kezdődött, amelynek részletei, mint ilyen természetű harcoknál rendesen, merőben ismeretlenek.

A nap már leáldozni készült, mikor a görögök fokról-fokra felülkerekedtek, a magyarok pedig hátrálni kezdtek s átengedték az ellenségnek a csatateret.

De a teljesen kimerült görögök nem üldözték őket, sőt elhagyott táborhelyüket is csak másnap merték megszállni. Tovább nem is jutottak, mert híre járt, hogy közeledik III. István király és Henrik osztrák herceg erős hadserege. Erre a görög sereg az egész Szerémséget kiürítette s miután még Zimonyt is elpusztította, a Száva jobbpartjára vonult vissza.

Ezzel hosszabb időre elült a magyar-görög háborúskodás, a nélkül, hogy béke vagy csak fegyverszünet is zárta volna be.

Eddigelé legtöbbször a görög volt a támadó fél, de III. Béla király már eléggé erősnek érezte magát arra, hogy a görög birodalmat megtámadja.

A Manuel halálával beállott bonyodalmakat felhasználva 1182-ben elfoglalta Nándorfehérvárt és Branicevót, majd a következő évben Nist és Szófiát is.

Az 1190-i dalmáciai hadjáratot azért vázoljuk néhány szóval, mert itt nem szárazföldi, hanem tengeri harcot vívtak a magyarok.

Orio Malipieri doge, az 1188-ban kötött fegyverszünet lejártával, felbiztatta az akkor velencei uralom alatt álló arbeieket, hogy támadják meg Zarát, s erre a célra hajóhadát is rendelkezésükre bocsátotta.

A magyarok összeszedték több dalmát kikötőváros hajóit, csapataikkal megrakták őket s Trau közelében megütköztek az ellenfél hajóhadával, amelyet meg is vertek. Diadaluk eredménye az lett, hogy a doge újabb két évre fegyverszünetet kötött, amelynek alapján Zara, a környékbeli szigetekkel együtt, magyar kézen maradt ; a többi szigetet azonban Velence tartotta meg.

9. Magyar vitézek a Szentföldön.

A Szentföldre tartó kereszteshadak többször átvonultak hazánkon s Kálmán királynak elég galibát is okoztak. Az 1217. esztendő végül Magyarország haderejét is a keresztesek sorában látta. Ugyanis II. András király, aki ilyen hadjáratra már régesrégen fogadalmat tett, III. Honorius pápa nyomatékos sürgetésére, a nagyon zavaros belső viszonyok ellenére is, arra szánta magát, hogy csatlakozik az 1215-i lateráni zsinaton elrendelt keresztes hadjárathoz.

A királynak ez a vállalkozása merőben hiábavaló volt, mert a kitűzött nagy célt nem érte el, de még csak meg sem közelítette. Mégis nevezetes ez a vállalkozás, mert egészen a világháborúig nem jutottak el magyar csapatok ilyen messzire kelet felé.

Mivel a királynak nem volt hajóhada, Velencétől, Anconától, Zarától és több más kikötővárostól kellett drága pénzen hajókat bérelnie. Azonban a Pietro Ziani dogéval kötött bérszerződésnek nagy ára volt : Andrásnak, mind a maga, mind utódai nevében egyszersmindenkorra le kellett mondania Zaráról Velence javára.

Az a hadsereg, amely a király vezetése alatt nagynehezen összeverődött, állítólag 10,000 lovasra rúgott. De ezenkívül hozzá csatlakozott a mindenféle rendű és rangú zarándokoknak nagyon vegyes összetételű tömege is.

A kereszteshadban volt : Tamás egri, Péter győri püspök, Urias pannonhalmi apát, Ugrin királyi kancellár, Dénes tárnokmester, László lovászmester, Demeter asztalnokmester, Lőrinc pohárnokmester, Miklós soproni, Smaragd pozsonyi ispán s jókora számú egyházi és világi főember. Az idegenek közül ott volt : Gertrud királyné két testvére, Ottó és Eckbert, más egyházi és világi személyekkel együtt, továbbá külön sereg élén VI. Lipót osztrák herceg.

A király serege 1217 augusztus 23-án ért Spalatóba, ahol szeptember 25-ig maradt. Lipót azonban korábban útrakelt övéivel. Az induláskor kitűnt, hogy nincs elég hajó s e miatt a keresztesek egy része már Spalatóban lemaradt.

Durazzót és Cyprust érintve, október derekán a palesztiniai Acconba érkezett a király s az ott hozzácsatlakozott nagyszámú keresztessel együtt Ricardana (Chirbet Kurdane) nevű falu közelében szállott táborba.

A hadműveleti terv nem András király, hanem az 1215-i lateráni zsinat műve volt s úgy szólt, hogy a Szentföldön egyesülő kereszteshadnak Egyiptomot kell megtámadnia s a szultán hatalmát saját országában megdöntenie. Csakhogy ez a merész terv csakhamar alaposan összezsugorodott.

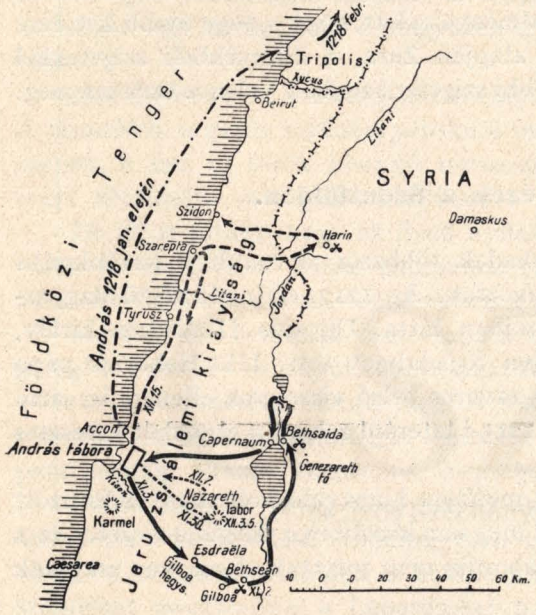

II. András keresztes hadának hadműveletei a Szentföldön. (Breit-Bánlaky József szerint.)

Al-Adil szultán főként Jeruzsálemet és Damascust akarta a kereszteshadak ellen biztosítani. Ezért fiával, Al-Muazzammal (másként Coradinnal) együtt Ramlehnél, Jaffától délkeletre szállott meg, ahonnan később észak felé Bethsean közelébe húzódott.

Az a keresztes had, amely ezalatt András király fővezérsége alatt összegyűlt, mintegy 20,000 harcosból s állítólag 30,000 zarándokból állott.

A király november 3-án indult el Acconból délkeleti irányban, hogy az ellenséget felkeresse. Csakhogy Al-Adil szultán kitért minden nagyobb összecsapás elől. Úgy látszik, maga után akarta csalogatni a kereszteshadat, amely azonban csak lassan követte, miközben kisebb csetepatékra is sor került.

A király a Jordánon túl egyáltalán nem mert az ellenség nyomában járni. Átkelt ugyan a folyón, de november 10-én északra fordult; a balparton haladt felfelé s a Meron-tó alatt újból a jobbpartra tért vissza, majd onnan Capernaumon át Acconba, ahonnan elindult. A hosszú körúton sehol sem volt számottevő harc, a szultán legyőzéséről tehát szó sem lehetett.

November végén újból felbukkant, de nyomban el is aludt az egyiptomi hadjárat terve. E helyett, hogy végre mégis csináljanak valamit, a Názáreth közelében levő megerősített Tabor-hegy elfoglalását határozták el a vezérek. Azonban, több sikertelen próbálkozás után, december 7-én megint csak visszatért a kereszteshad Accon alá.

Néhány nappal később a tengerparton Sareptáig hatolt észak felé a sereg egy része, a Dénes parancsnoksága alatt álló magyarokkal együtt. Ekkor történt az a vakmerő, de meggondolatlan kísérlet, hogy egy 500 főnyi magyar csapat a Libanon és Antilibanon között a Jordán forrásvidékéig tört előre. De az ottani harcias, vad hegyilakók rajtaütöttek a biztosításról megfeledkezett csapaton és szétugrasztották. Azután pedig egy áruló vezető valami járatlan völgybe, valóságos csapdába vitte a megmaradottakat, akiket a mindenfelől reájuk rontó hegyilakók felkoncoltak. Állítólag csak három ember élte túl a mészárlást.

Ezalatt a sareptai táborban kitört az egyenetlenség s ennek következtében a kereszteshad négy részre szakadt.

András király Hugo Lusignan ciprusi királlyal 1218 január elején a Berytustól északra eső Tripolisba hajózott. Ott azonban pestis dühöngött, amelynek Hugo is áldozatául esett. András is súlyosan megbetegedett.

Itt kapta azt a riasztó hírt, hogy odahaza megint baj van, mire februárban hazafelé indult, bár a keresztesek nagyon ellenezték, a jeruzsálemi patriarcha pedig kiátkozta. Csupán Tamás egri püspök maradt kisebb csapattal Syriában.

A király ezúttal nem a tengeren, hanem a szárazföldi úton, Kisázsián át sietett haza s több hónapig tartó fárasztó út után erősen megfogyatkozott haddal érkezett vissza országába. Így végződött a nehezen indult, kezdetétől fogva elhibázott magyar kereszteshadjárat.

II. András 10 évig tartó s váltakozó szerencsével vívott háborúk után 1217 elején megszerezte Halicsot s egyik fiát, Kálmánt, Halics királyává koronáztatta.

Azonban a novgorodi Misztiszlav a kunok segítségével már 1219-ben kiverte a Kálmán védelmére ott hagyott magyar hadat. A háború 1229-ben, majd 1231-ben újra fellángolt Halics birtokáért.

1231-ben történt az akkori hadviselést jellemző eset, hogy Jaroslav ostrománál Türje Dénes, a magyar sereg parancsnoka, a legelső rohamcsapatokkal együtt mászott fel a vár falára. De egyszerre két nagy kő találta el, úgy hogy súlyosan megsebesülve lezuhant az árokba. A vezér balesete teljesen elvette a csapatok harcikedvét s a roham nem sikerült.

A halicsi hadjáratok kevés dicsőséggel jártak. A sok magyar vér árán szerzett tartomány, ismételt harcok után, 1234 őszén végképpen kisiklott II. András kezéből.

10. A tatárjárás.

1241-ben példátlan csapás sujtotta Magyarországot: a «tatár» néven is emlegetett mongolok betörése. Ez a háború katonai szempontból rendkívül tanulságos s a magyar hősiességnek és önfeláldozásnak fényes példáit mutatja.

Miután Temudzsin (Dzsingiz khán) véres harcok árán 1216-ban egyesítette s a maga uralma alá hajtotta a mongol törzseket és hatalmas új birodalmat teremtett, vasakarattal teljesen a hódító politika hívéül szegődött. 1211 és 1215 között, nagy harcok után, meghódította Kína északi részét, azután pedig nyugatra fordult. Leverte az úgynevezett Khovarezmi-szultánságot a Sir-Darja és az Amu-Darja vidékén, ahonnan csakhamar tovább küldötte hadait nyugat felé. 1220-ban már az alsó Volga mellékét pusztították a mongolok s két évvel később megdöntötték a kunok országát. Nyomban utána az oroszok ellen indultak, akiknek a kunokkal egyesült hadát az Azovi-tengerbe torkolló Kalka-folyónál tönkreverték.

Dzsingiz khán halála után (1227) utódát Oktájt eleinte a birodalom keleti oldalán támadt bonyodalmak kötötték le; de miután Kínát újból legyőzte, 1237-ben útnak indította a magyar történelemben olyan gyászos emlékű Batu khánt, hogy az Ural-folyón átkelve, a Kama-folyótól délre eső Nagy-Magyarországot és Nagy-Bolgárországot semmisítse meg.

Magyar lovasvitéz Opoj bán pecsétjén (1239).

Ugyanebben az időben indult másodszor útjára Julián domonkosrendi barát, hogy felkutassa a magyarok őshazáját, az ú. n. Nagy-Magyarországot és hírt hozzon az ottani magyar testvérekről, de éppen a mongolok miatt kénytelen volt visszafordulni. Tőle értesült IV. Béla király az immár közeledő szörnyű veszedelemről. De mert a vészhírt alig akarta hinni valaki, az ország védelmére semmi sem történt, bár Batu levele, amelyet Julián hozott magával, kétségtelenül bizonyította, hogy az ellenség nem fog a Kárpátok vonalánál megállapodni, hanem Magyarországot is elpusztítja.

Arra nem számíthatott a király, hogy valami nagy és erős szövetséget hozhasson létre az egész Európát fenyegető mongol áradat ellen. Hiszen még az orosz fejedelmek sem fogtak rögtön össze, hanem ahányan voltak, annyifelé húztak, úgyszólván a legnagyobb veszedelem pillanatában is.

De az áldatlan belső viszonyok sem voltak alkalmasak arra, hogy a király alaposan és egységesen megszervezze a védelmet. Ugyanis IV. Bélának az az alapjában véve helyes szándéka, hogy helyreállítja a mélyre süllyedt királyi

tekintélyt s visszaszerzi a II. András uralkodása alatt elidegenített javakat: szembeállította őt a nemzet jókora részével.

Így azután azokat, akik nem hittek a mongol támadásban, a király ellen táplált haragjuk és rosszindulatuk is visszatartotta attól, hogy komolyan hozzálássanak a védelem megszervezéséhez.

Béla tehát érthető örömmel fogadta az országából elűzött Kuthen (Kötöny) kun fejedelmet, aki 40,000 főre becsült fegyverfogható népével együtt bebocsátást kért. A kunok az utóbbi évek folyamán többször harcoltak már a mongolokkal; ismerték taktikájukat s így kellő vezetés alatt kitűnő szolgálatot tehettek a király oldalán, annyival inkább, mert vadság és harciasság dolgában közelebb állottak a mongolokhoz, mint az akkori magyarok; továbbá azért is, mert a magyar urak legtöbbje a hozzánk menekült orosz fejedelmek szavának sem hitt s így magyar részről még 1240 őszén sem volt semmi nyoma a komoly készülődésnek.

Béla király 1240 őszén és telén végigjárta ugyan a magyar-lengyel határt s elrendelte, hogy mind ott, mind Erdélyben, a gyepűket sürgősen javítsák ki; továbbá a szorosokban és mindazokon a helyeken, ahol az átkelés könnyű volt, nagy fatorlaszokat készítsenek. 1241 elején a Vereckei-szoroshoz rendelte Dénes nádort valamelyes sereggel s egyúttal megparancsolta, hogy a nemesek, várjobbágyok és várnépek egyaránt készülődjenek, hogy a király hívó szavára tüstént táborba szállhassanak.

Mindez valami lassan mozgó nyugati hadsereggel szemben talán elegendő lett volna; de teljesen hatástalan volt a mongolok ellen, akik még eddig minden akadályon keresztültörtek.

A helyzet annál válságosabb volt, mert a magyar hadszervezet lassú átalakulása még mindig tartott. A Szent István korától fogva fennálló királyi sereg, főként a II. András alatti esztelen tékozlás és a várbirtokok eladományozása miatt, a nemzeti sereghez viszonyítva nagyon megfogyatkozott. IV. Béla megpróbált ugyan ezen a bajon segíteni, vissza akarta állítani a gazdaság és a honvédelem régi rendszerét, de kísérlete kudarcba fulladt. Az átalakulás folyamatát sem ő, sem más nem állíthatta meg többé.

Magyarországon tehát a mongolok támadása idején egy gyönge királyi és egy nagyszámú, de aránylag csekély harciértékű nemzeti hadsereg volt.

Az utóbbi megőrizte a régi magyar lovastaktikát, de az állandó letelepüléssel járó békés foglalkozás miatt s a folytonos katonai gyakorlat hiánya következtében már nem olyan tökéletes formában, mint aminőben a honfoglalás és a külföldi hadjáratok korának magyarja alkalmazta. Ellenben a királyi várkatonaság hovatovább nyugati mintájú vértes lovassággá formálódott át. A kettőnek harcmódja leginkább abban tért el egymástól, hogy az ősmagyar taktika súlypontja a nyilazáson, vagyis a távolharcon, a lovagtaktikáé pedig a szálfegyverrel vívott kézitusán volt, amiben a zárt

tömegnek a keleti harcmódban ismeretlen lökő és átütő ereje is kiválóan fontos volt.

Természetes, hogy a nálunk letelepült idegen urak és kíséretük, valamint az esetről-esetre fogadott nyugati zsoldoscsapatok is teljesen a lovagtaktikát követték.

Nem volt tehát egységes taktika szerint harcoló hadseregünk, hanem csak olyan, amely vegyesen, de akkor sem tökéletesen alkalmazta az egyik vagy a másik harcmódot. Ez már magában véve is óriási és el nem tüntethető hátrány volt, a teljesen egységesen, a régi keleti lovastaktika alapján kiképzett és vezetett, számban is sokkal nagyobb mongol sereggel szemben, amely Dzsingiz khán óta mindenképpen kiváló volt. Minden épkézláb férfit már gyermekkorától fogva lovaskatonának neveltek s ebben a hivatásában béke idején is szüntelenül gyakorolták. Valóságos hadgyakorlatokat rendeztek, még pedig nagy körvadászatok alakjában.

A hadsereg fegyelme rendkívül szigorú, mondhatni kegyetlen volt. A mongolok, csakúgy, mint apró, rendkívül kitartó lovaik, a fáradságot, a nélkülözést s az időjárás mindenféle viszontagságait aránytalanul könnyebben bírták, mint a már letelepült európai népek, közöttük a magyarok is. A magyar ló már sem gyorsaság, sem kitartás dolgában nem versenyezhetett a mongol lóval.

Taktikájuk a nálunk mindinkább háttérbe szorult régi magyar lovastaktika volt. Különbség csak abban mutatkozott, hogy a honfoglalás és a külföldi hadjáratok korának magyar seregei nem voltak nagyok, ellenben a mongolok, részint a maguk fajtájából, részint a leigázott és szolgálatra kényszerített népekből, olyan hatalmas seregeket állítottak talpra, amelyek már csak nagy tömegüknél s nyers erejüknél fogva is félelmes ellenségnek bizonyultak.

Ehhez járult még az is, hogy hadvezetésük kitűnő volt. A hazánk elleni hadjárat stratégiailag is kifogástalanul volt megalapozva s így, számbavéve a nálunk akkoriban uralkodó áldatlan viszonyokat, már eleve diadalmasnak ígérkezett, annál inkább, mert minden egyes mongol hadseregparancsnok mintaszerűen megállotta a helyét, holott nálunk vitézségben nem volt ugyan hiány, de egyetlen igazi hadvezére sem volt akkor ennek a szerencsétlen országnak.

Batu 1240 december 6-án elfoglalta és elpusztította Kievet s most már Magyarország volt a legközelebbi hadműveleti célja.

Tehát december közepe táján elrendelte az előnyomulást, még pedig négy hadoszlopban. Ő maga vezette a főseregét, amely a Vereckei-szoros felé tartott. Tőle jobbra Bajdár (másként Peta), a főseregét 4 héttel megelőzve, jókora kitérővel Volhynián és a halicsi fejedelemségen át, Lengyelországba nyomult, hogy Batu oldalát és hátát német vagy lengyel részről jövő támadás ellen biztosítsa. A főseregtől balra két hadoszlop haladt: Kádánnak Czernovitzon és a Radnai-szoroson át Erdélybe kellett törnie, míg Szubutáj Jasin

át Focsani felé vonult, hogy dél felől is távol tartson minden veszedelmet. Később ennek a hadoszlopnak is Erdélybe, majd onnan Kádánnal együtt a Nagy-Alföldre kellett behatolnia.

A négy hadsereg együttes erejét 500,000 főre teszik a krónikások, de ez a szám, tekintettel a félmilliónyi ember és ló ellátásának nehézségeire, túlzottnak látszik. Annyi azonban kétségtelen, hogy Batu főserege sokkal erősebb volt Béla királyénál.

Bajdár, miután Chelmet, Sandomierzet és Krakót bevette és felgyujtotta, 1241 március 31-én Liegnitz közelében körülzárta és tönkreverte II. Henrik alsósziléziai herceg 20,000 főnyi seregét. Innen már nem is ment tovább Németország felé, hanem Morvaországba, onnan pedig a Hrozinkai-szoroson keresztül a Vág völgyébe tört.

A mongolok betörése.

Szubutáj három csoportra osztotta seregét. Az egyik csoport, amelyet Buri vezetett, az Ojtozi-szoroson át a mai Háromszéket, majd a Barcaságot dúlta fel és Salamonfia Pósa szász seregét is szétszórta, azután Küküllőváron át tovább vonult a Maros völgyén nyugat felé.

A főcsoport a Vöröstoronyi-szoroson át hatolt Erdélybe s elfoglalta Nagyszebent.

Végül a harmadik csoport, Gujuk vezetése alatt, a megvert oláhokat tovább kergette s Orsova felől tört Délmagyarországba.

1241 január elején indult el a Batu vezette főssereg Kiev mellől, Halicson át a Vereckei-szoros felé. Előtte, részint felderítés, részint biztosítás végett, 10,000 főnyi lovashadtest («tomane») haladt Sejbán parancsnoksága alatt. Az utóbbi állítólag 40,000 orosz fejszést hajtott össze a nem védelmezett fatorlaszok eltávolítására. Mihelyt szabad lett az út, tovább haladt s március 12-én megtámadta és szét is verte Dénes nádornak a szoros déli kijáratát védő hadát.

Gyorsan száguldó portyázó és hírszerző lovasai három nappal később már Hatvan környékén pusztítottak, majd Vácot dúlták fel. Ezalatt Batu lassan követte Sejbánt a Nagy-Alföld felé.

Miközben a mongolok már Magyarország határához közeledtek, Budán a legnagyobb zűrzavar és határozatlanság uralkodott. Ahány fej, annyi tanács ; de a nagy bódulásban csak egy vált mindegyre bizonyosabbá : hogy elkéstek s a határon már nem állíthatják meg az ellenséget, mert a legközelebbi királyi hadak csak most gyülekeztek Esztergom körül, ahonnan Pestre rendelte őket a király. Az ország haderejének többi része vagy még útban volt Pest felé, vagy még fel sem ült.

Csakhamar megérkezett Dénes nádor, az első vereség legszavahihetőbb hírmondója, de ott keringtek már Pest alatt Sejbán lovasai is, mindenfelé rabolva és gyujtogatva.

A király, nagyon helyesen, egyelőre megtiltott mindenféle csetepatét és virtuskodást, aminek úgysem lett volna semmi haszna és értelme. De arról, hogy milyen laza volt nálunk a katonai fegyelem s hogy milyen kevés súlya volt a király szavának, hangosan tanúskodik a következő eset :

Ugrin (Ugron) kalocsai érsek, aki nagyon vitéz, harcias férfiú volt, de nem hadvezér, a király tiltó parancsa ellenére március 17-én egy kis csapat élén kitört a városból. A mongolok ezúttal sem szállottak vele szembe, hanem, amint szokták, megfordultak s maguk után csalogatták az érseket a Rákospatak ingoványai közé. A könnyűfegyverű és könnyűlovú mongolok fennakadás nélkül átkeltek a mocsarakon, de Ugrin vértesei belesüppedtek és ott rekedtek. Erre az ellenség visszafordult és nyílzáporral árasztotta el a magával tehetetlen magyar csapatot, amelyből csak az érsek menekülhetett ötödmagával Pestre. Ott azután nyíltan szidta a királyt, aki őt magára hagyta a küzdelemben.

Nemsokára Pestre érkezett a segítségül hívott Frigyes osztrák herceg is, de hadsereg helyett csak néhányadmagával. Meg is támadott egy kisebb mongol csapatot, amelynek egyik lovasát ledöfte, egy másikát levágta. Ez a kétségtelenül bátor tett nagyon tetszett a magyaroknak, akik most égig magasztalták az osztrák herceget, a gyávasággal vádolt Béla király rovására.

De Frigyes vitézkedésének csakhamar siralmas következménye lett. A herceg ugyanis egy mongol foglyot vitt be Pestre, akiről azonban mindjárt kiderült, hogy kun. Erre rögtön szájról-szájra szállt a hadseregben a hír, hogy a kunok árulók s a mongolokat is ők hozták az országra, sőt olyan beszédek is hallatszottak, hogy voltaképpen maguk a kunok is mongolok. A fegyveres nép dühe most a már régóta gyanusított Kötöny fejedelem ellen fordult, aminek vége a fejedelemnek és kíséretének irgalmatlan lemészárlása lett. Béla király pedig, nehogy még jobban maga ellen bőszítse alattvalóit, semmit sem tett Kötöny megmentésére.

Természetes, hogy a Pestre tartó kun hadak, mikor fejedelmük meggyilkolásáról értesültek, nyomban sarkon fordultak s dühükben tűzzel-vassal

pusztítottak és gyilkoltak mindenfelé. Nem csupán az útjukba álló parasztságot öldösték, hanem a királyhoz siető csanádi püspök seregét is megtámadták és szétverték. A Duna—Tisza közének végigdúlása után a Dunántúlt, majd a Dráva—Száva közét seperték végig, azután pedig Bolgárországba vonultak.

Így tehát egy szerencsétlen véletlen s a király erélytelensége, éppen a legválságosabb pillanatban, megfosztotta az országot a kunok erős seregétől.

Most az lett volna az egyetlen helyes eljárás, hogy a király Pesten várja be az ország különböző részeiből érkező hadakat. Csakhogy az Ugrin érsek-

IV. Béla menekül a tatárok elől.

hez igazodó ellenzék egyre hangosabban követelte, hogy Béla keljen útra a mongolok ellen azzal az erővel, ami már együtt van.

A király engedett a folytonos unszolásnak és 1241 március vége felé elindult Pestről Miskolc irányában. De az a reménysége, hogy útközben magához veheti az ország keleti részéből közeledő csapatokat, csakhamar füstbe ment. Ezek a hadak Szolnok vagy Szeged felől még feljuthattak volna Pestre, de a pest-miskolci utat már nem érhették el, mert ott mindenütt mongolok voltak: Sejbánnak Batu főserege felé hátráló csapatai.

Batu ugyanis a Tisza, Sajó, Hernád alkotta szögletben foglalt állást, a mai Böcs, Sajóhídvég, Köröm, Girincs, Kiscsécs, Sajókesznyéten és Tiszaluc között s az ottani erdőket is felhasználta csapatai elrejtésére. Az állítólag 65,000 főnyi magyar sereg a Sajó jobbpartján, a Muhi-pusztán szállott táborba.

Sejbán nagyon helyes és ügyes stratégiai visszavonulása bizakodóvá, sőt mondhatjuk, elbizakodottá tette a magyar sereg legnagyobb részét. Sokan már azt hitték, hogy a mongolok minden nagyobb harc nélkül kitakarodnak az országból.

A király azonban a menekült orosz fejedelmektől és a nádortól hallottak alapján igen nagy aggodalommal és rossz előérzettel tekintett az elkerülhetetlen leszámolás elé. Ez az aggodalom sugallta azt a szerencsétlen gondolatot, hogy a magyar sereg szorosan összetömörülve helyezkedjék el a Muhi-pusztán. Itt aztán körülvette magát lánccal összekötött szekerekkel, amelyeknek térközeit felállított pajzsok töltötték ki.

S hogy teljes legyen a baj, ezen a szekérvárszerű szűk téren, amely a csapatok sorakozását és kivonulását lehetetlenné tette, rengeteg sátor állott, keresztül-kasul kifeszített kötelekkel összekötözve, úgy hogy gyalogszerrel is alig lehetett a táborban mozogni.

Batu, mint a krónikás mondja, megnyugvással láthatta, hogy «a magyarok, nyáj módjára, szűk akolba zárkóztak».

Akkora volt a mieink vigyázatlansága, hogy a sajóhídvégi híd őrzésére is csak akkor gondoltak, amikor az ellenségtől átszökött orosz rab április 10-én este elmondta a királynak, hogy a mongolok az éj folyamán át akarnak kelni a hídon. Azt azonban már nem tudta az orosz, hogy Batu nem csupán Sajóhídvégen át szándékozik a magyar tábort megrohanni, hanem három más támadócsoportot is alakított, amelyek közül kettőnek át kellett a folyón gázolnia, a harmadiknak pedig hidat kellett vernie.

Szinte érthetetlen, de való, hogy a magyar táborban senki sem gondolt erre a lehetőségre ; bíztak a Sajó eléggé nagy vízállásában s azt hitték, hogy a mongolok, kivált éjjel, nem mernek átkelni rajta. A maguk elnehezedett lovasságáról ítéltek, amely csakugyan nem tudott volna ilyen átkelést végrehajtani.

Így történt, hogy a király is csak a meglevő híd védelmére gondolt ; odaküldötte öccsét, a hős Kálmán herceget, akihez a harcias Ugrin érsek is csatlakozott ; de már arra senki sem gondolt, hogy a folyónak legalább a két tábor közelébe eső szakaszát is szemmel kellene tartani.

Mire Kálmán és Ugrin az őrizetlenül hagyott hídhoz ért, a mongolok egy része máris átkelt rajta. Éjfélre járt az idő s az ellenség a sötétben nem tudta kihasználni azt az előnyt, hogy íjjai a magyarokéinál messzebbre lőttek ; kézitusában pedig kétségtelenül a mieink voltak derekasabbak. Így azután kemény harcban meg is verték s részint a folyóba szorították, részint átkergették a hídon a mongolokat.

És most megtörtént az, ami olyan gyakran ismétlődött a magyar hadtörténelemben : a pillanatnyi sikertől elbizakodott s az ellenséget most már fitymáló sereg, abban a hitben, hogy teljesen rendben van a szénája, nagy vígadalom után nyugodni tért. Csak Kálmán és Ugrin, továbbá a hídnál hagyott gyönge őrség virrasztott.

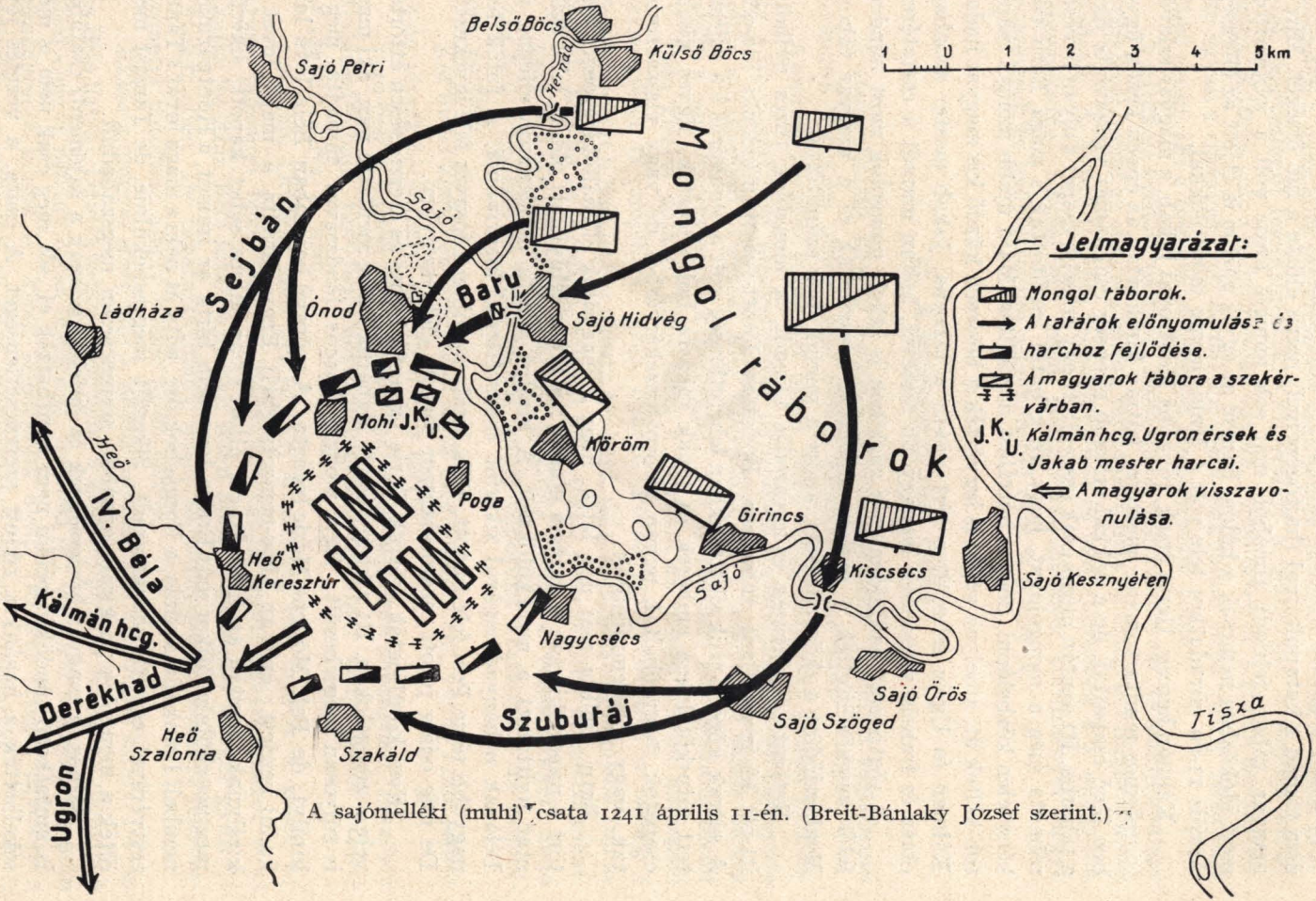

A sajómelléki (muhi) csata 1241 április 11-én. (Breit-Bánlaky József szerint.)

Annál nagyobb volt a riadalom, amikor megjött a vészhír, hogy Batu újra támad s katapultáival (hajtógépeivel) máris előzte a híd őrségét. Mire a magyar tábor felriadt álmából, már sok mongol lovas volt a jobbparton, mert időközben nemcsak a hídon, hanem az egyik gázlón is átjött az ellenség. Április 11-én virradatkor tele volt a Muhi-puszta mongolokkal.

Kálmán herceg, Ugrin érsek, továbbá Montroyal Jakab, a magyar-szlavón templomos-rendtartomány mestere, bátran kirohantak az éppen kezük ügyében lévő csapattal, de a sokkal erősebb ellenség csakhamar visszaverte őket a táborba. Itt azután mégis csak összeállott egy erősebb csapat s olyan hevesen rohanta meg a mongolokat, hogy azok hátat fordítottak s maga Batu volt kénytelen közbelépni, hogy a hátrálást megállítsa. Majd újabb mongol csapatok keltek át, amelyek végül is legyűrték a hősiesen küzdő kis magyar hadat. Kálmán és Ugrin sebesülten tért vissza a táborba, Jakab mester azonban, olasz és francia vitézeinek legnagyobb részével, holtan maradt a csatatéren.

A rögtönzött hadihídon és a gázlókon is átkelt mongolok most mindenfelől megközelítették s nyilak záporával árasztották el a magyar tábort. Megkezdődött a «körvadászat», amire a mieink nem számítottak.

Rettentő fejetlenség és kavarodás támadt, a mongolok tüzes nyilaitól itt-ott ki is gyulladt táborban. Bódultan lótott-futott mindenki ide-oda. A sátrak közötti szűk sikátorokban lehetetlenség volt a sorakozás s a kifeszített sátorköteleken emberek és lovak rakásra bukfenceztek. Egyes kisebb csapatok megpróbáltak ugyan kitörni a szekérvárból, de vagy visszaszorultak, vagy megsemmisültek.

Batu, amikor már úgy látta, hogy a magyarok ellenállóképessége megtört s mindenki csak a futásra gondol: a tábor délnyugati oldala felől egérutat nyittatott a menekülőknek. A királyt akarta mindenáron elfogni, de Bélának néhányadmagával sikerült észrevétlenül kisurrannia. A futók legnagyobb része Pest felé tartott, Béla király azonban Diósgyőr felé igyekezett. De míg odáig jutott, számtalanszor forgott életveszélyben.

Hívei körülfogták, köztük Türje Dénesfia Dénes és szerencsésen áttörtek vele a mongolokon. Itt a király életét Mahaffia Detre mentette meg, aki maga is súlyosan megsebesült. Egy mongol harcos lándzsával támadta meg a királyt, de Pok Móricfia Móric levágta. A szörnyű hajszában Béla lova lankadni kezdett; erre az Ákos-nemzetségbeli Ernye átadta a maga lovát a királynak; azután az üldözők elé állott s bár súlyos sebet kapott, sikerült megmenekülnie. Mikor már Ernye lova sem bírta az iramot, a Hontpázmánnembeli Ivánkafia András, a Forgáchok őse, adta át neki a maga lovát s Tamás testvérével együtt visszamaradt. Sikerült megmenekülnie, de Tamást megölték a mongolok; a király azonban szerencsésen megszabadult.

Sajnos, a magyar hősiességnek és önfeláldozásnak a sajómenti csatában is mutatkozó tündöklő példái nem háríthatták el, sőt még csak nem is mérsékelhették a hazánkra zúdult szerencsétlenséget. A csata, a vezetés jóvá nem tehető hibái miatt, katasztrófával végződött. Az egyetlen erős hadsereg,

amelyet az ország talpraállíthatott, legnagyobbrészt megsemmisült, mert a mongolok a menekülő seregrészeket csakhamar üldözőbe vették s amint utólérték, kegyetlenül lemészárolták. Ott veszett a csatatéren a nemzet színe, virága. Köztük volt a legbátrabbak egyike, Ugrin érsek is. Kálmán herceg túlélte ugyan a csatavesztést, de halálos sebei csakhamar sírba vitték. Nem volt többé senki, aki a további védekezést megszervezte volna.

A várak és kerített városok, Esztergom, Székesfehérvár, és Pannonhalma kivételével, mind az ellenség kezére jutottak, amely az őrségeket irgalmatlanul leöldöste. A király további menekülésének és visszatérésének s a mongolok magyarországi időzésének, majd pedig elvonulásának körülményei eléggé ismeretesek és hadtörténelmi szempontból nem is fontosak.

II. A kroissenbrunni csata.

A mongoljárást követő legközelebbi hadiesemény, amellyel foglalkozni kívánunk, az 1260 július 12-én vívott kroissenbrunni csata.

Azonban tévedés volna azt hinni, hogy addig nem volt semmi háborúság s az elpusztított Magyarország nyugodtan foglalkozhatott az újjáépítés nehéz munkájával. Ugyanis alig takarodtak ki a mongolok, máris harcra került a sor Frigyes osztrák herceggel, aki az ellenség elől hozzámenekült IV. Béla királyt galádul kifosztotta s ráadásul az ország három határszéli vármegyéjét is elfoglalta. 1242 nyarán Pozsonymegyébe tört a herceg s Pozsony várát is hatalmába akarta keríteni, de a Hontpázmán-nembeli Tamás unokái, Kozma és Achilles, vitézül ellenálltak s megverték az osztrákokat.

1243-ban Dalmáciában harcolt a király serege a velenceiekkel, majd 1244-ben a Spalato és Trau között kitört háborúba avatkozott, az utóbbinak pártján.

Két évvel később Frigyessel újult meg a küzdelem, aki az 1246 június 15-én vívott bécsújhelyi csatában el is esett.

1249-ben a halicsi fejedelemségben, 1250-ben Stájerországban, 1252-ben Alsóausztriában, 1255-ben Morvaországban, 1258-ban pedig ismét Stájerországban folyt a harc.

1260-ban Ottokár cseh herceg, aki Ausztriára már rátette a kezét, az 1254-i pozsonyi béke alapján Magyarországnak jutott Stájerországot is el akarta foglalni. Béla király azonban résen állott s hatalmas sereget gyűjtött Ottokár ellen. De takarmányhiány miatt az ellenfelek háromhavi fegyverszünetet kötöttek, amely június 24-én járt le.

Ekkor a magyar sereg már a Morva-folyónál állt. Ott volt a király, István és Béla fiaival, Danilo halicsi fejedelem, a krakói Boleszló herceg s a mongolok által elűzött néhány orosz fejedelem, továbbá ott voltak a mongoljárás után visszahívott kunok is, Alpra fejedelmük alatt. Ottokár seregét egyelőre a stájerek, karinthiaiak és Ottó brandenburgi őrgróf támogatták.

A hadjárat kezdetén a magyar sereg feltétlen előnyben volt, mert az ellenség még csak akkor gyülekezett. Ezért István kiskirálynak az a jó gondolata támadt, hogy 10,000 lovassal a sziléziaiaknak és Bruno olmützi érseknek közeledő hadára veti magát, még mielőtt Ottokárhoz csatlakozhattak volna. De a vezető a sötét éjszakában eltévesztette az utat, s így István június 26-án hajnalban Staatzba, Ottokár seregének szomszédságába érkezett.

A cseh herceg, arra a hírre, hogy kun és magyar csapatok rabolnak és pusztítanak a közelben, fegyverre kapott, de István, aki sokkal gyöngébb volt, ügyesen kitért a mérkőzés elől és csupán portyázókat hagyott Ottokár előtt. A herceg ennek láttára visszatért táborába. Azonban Hardegg Ottó gróf, Konrád plaini gróf, az «árva» Katold és mások, valami 500 lovassal neki-

Magyar lovasvitéz
László somogyi ispán pecsétjén (1236).

mentek a magyar-kun csapatnak, amely hátrálást színlelve az Ameisthal nevű völgyben kelepcébe csalta és tönkreverte őket. Csak Katold testvére Siegfried menekült meg néhány hírmondóval a viadalból.

Ottokár, mikor erről a harcról értesült, újból megindult seregével. István szembefordult vele, de harcra nem került a sor, mert Ottokár, vagy még inkább a brandenburgi őrgróf, nem merte fáradt lovon megtámadni a magyarokat. De a kitört nagy égiháború Istvánt is visszavonulásra kényszerítette.

Ottokár csak július 4-én kelt útra egész hadával Marchegg felé. Ott állott a túlsó parton a magyar király serege, amelyet a bizonyára itt is túlzó fáma 100,000 főre becsült. Már sokáig állottak tétlenül egymással szemben az ellenfelek, amidőn végre Ottokár elúnta a várakozást és, az akkori hadviselést jellemző esetként, azt üzente Bélának, hogy vagy ő jöjjön át a Morván, vagy engedje meg neki az átkelést és azután ütközzenek meg. A király, némi

habozás és a kunokkal való tanácskozás után, azt üzente Ottokárnak, hogy elfogadja a kihívást és ő megy át a Morván.

Erre azután megegyeztek, hogy július 12-én egész nap, 13-án pedig délig fegyverszünet legyen. A csehek és szövetségeseik visszavonulnak a partról s kiürítik a kijelölt csatateret a Morvamezőn.

Július 12-én hajnalban Ottokárék csakugyan megindultak, hogy a mieinknek helyet adjanak. A magyarok azonban, a helyett hogy kissé vártak volna, a visszavonuló ellenség sarkában voltak, aminek csakhamar végzetes következése lett.

A magyar és kun könnyű lovasság ugyanis utólérte Ottokárnak stájerekből alakult utóhadát, amely ok nélkül megijedt, árulást gyanított s össze-

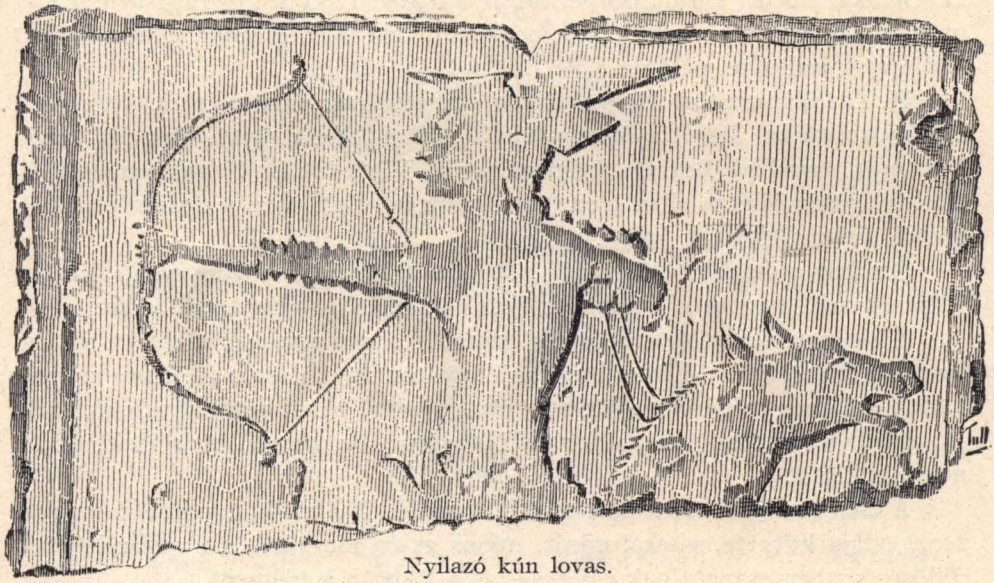

Nyilazó kún lovas.

csapott a magyar előhaddal, azután pedig segítségért küldött. Erre Ottokár egész serege visszafordult s a stájerek támogatására sietett, még mielőtt a magyar derékhad átkelhetett volna a folyón.

Nagy csata kezdődött Kroissenbrunn közelében, oktalan riadalom alapján, a nélkül, hogy bármelyik fél is akarta volna.

A nehéz vértes lovasság támadásának sem a kunok, sem a magyar könnyű lovascsapatok nem tudtak ellenállani; meghátráltak s egyúttal magukkal rántották a folyón időközben átment seregrészeket is. Nagy futás kezdődött a Morva felé, amelynek vizében temérdek ember és ló fulladt meg. Állítólag 18,000 magyar és kun esett el a harcban s 14,000 fulladt a folyóba. A magyar sereg jókora része egyáltalán nem is tudott átkelni a visszaözönlők miatt s élén a királlyal, tehetetlenül nézte a túlsó parton dúló csatát s a fékevesztett futást. István kiskirály a harc forgatagába sodródott, eltűnt, senki sem tudta

hová lett és csak Pozsonyban csatlakozott a királlyal együtt odavonult sereghez.

Ottokár azonnal átment a Morván, de szerencsére már Pozsonynál megállította IV. Béla békeajánlata.

12. A dürnkruti csata.

Az 1264. és 1265. évet a IV. Béla király és fia István kiskirály között kitört háborúság, az 1266. évet pedig István bolgár hadjárata töltötte ki, amelyben a győztes magyar hadak Tirnovóig hatoltak. 1268-ban I. Uros rác fejedelemmel keveredett háborúba a király, majd Béla halála után V. István és II. Ottokár között került kenyértörésre a dolog, 1270-ben és 1271-ben. Ez az utóbbi azért érdekes, mert a szerencsétlenül indult, de azután jobbra fordult hadjárat tanulságos példája.

II. Ottokár ezúttal Magyarország egy részének elfoglalására törekedett. Április 10. táján átkelt a Morva-folyón, elfoglalta Dévényt, Stomfát, majd Pozsonyt, továbbá Bazint, Szentgyörgyöt, Vöröskőt és Nagyszombatot is. Onnan azután Nyitra ellen ment, amelynek bevétele után a Garamig száguldoztak és pusztítottak hadai.

Ottokár visszatért Pozsonyba, átment a Dunán s május 9-én, állítólag Köpcsénynél, megverte István királynak Csák Péter vezette előhadát.

A magyar sereg Magyaróvárig hátrált, de ott sem maradhatott sokáig, mert a cseh király csakhamar bevette Magyaróvárt és Mosont is. Erre a magyar hadak a Rábca mögé vonultak s István egyúttal békét ajánlott ellenfelének. De mivel Ottokár meg akarta tartani Magyarország megszállott részeit, a béke nem jött létre.

A cseh király visszavonult ugyan Mosonig, de amidőn egy kisebb magyar sereg odáig követte, visszafordult, május 21-én megverte a magyar hadat s üldözés közben csapatainak egy részével a Rábcán is túlment.

Itt azonban nagyot fordult a szerencse kereke. Ugyanis Csák Péter a Rába mellett szétszórta a cseh-német csapatokat, mire az egész magyar sereg előnyomult s Mosonig szorította vissza az ellenséget, ahol az május 22-én újból csatát vesztett. Ottokár a kettős vereség hatása alatt Pozsonyba húzódott vissza, ahol seregének nagy része fel is oszlott. Ő maga Bécsbe ment.

Erre a magyar hadak Ausztriába és Morvaországba törtek s Bécsig és Brünnig kalandoztak.

Ebben a hadjáratban a magyar hadvezetőség gyorsan és ügyesen zsákmányolta ki a rábamenti szerencsés fordulatot s ezzel a már vesztettnek hitt háborút győzelmessé változtatta: kiköszörülte a kroissenbrunni vereséggel szenvedett nagy csorbát.

De ezzel még nem volt vége az Ottokárral való háborúskodásnak, mert 1273-ban és 1276-ban újra szembekerültek egymással az ideig-óráig kibékült ellenfelek. Azonban a végső döntést csak az 1278-i hadjárat s annak zárójele-

nete, a dürnkruti csata hozta meg, amelyben IV. László király Habsburgi (I.) Rudolf német császár szövetségeseként fényes diadalt aratott a cseh király hadain.

Rudolf nagyon is rászorult erre az erős támogatásra, mert mikor a birodalmi sereg összegyűjtésére került volna a sor, úgyszólván mindenki cserben-

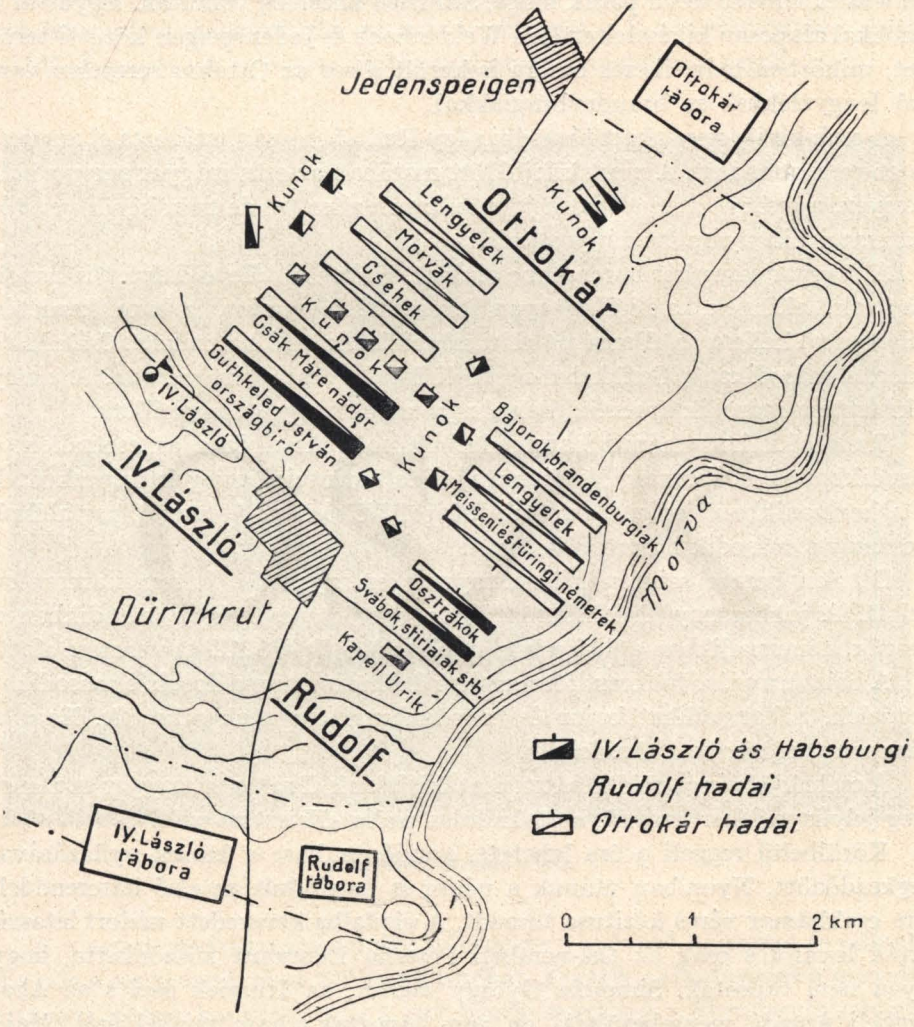

A második morvamezei vagy dürnkruti csata. (1278 augusztus 26.)

hagyta s így alig 2000 főnyi haddal vonulhatott a küzdelembe, míg a magyar sereg, különböző kútfők szerint, 15—40 ezer főre rúgott.

IV. László augusztus 6-án kelt át a Dunán s Pozsonynál szállott táborba. Ottokár serege ugyanakkor Laaig jutott, amelyet ostromolni kezdett. Azonban a Baksa-nembeli Simonfia György mester, a soóvári Soós-család őse,

augusztus 17-én jókora magyar-kun csapattal felverte a cseh király seregét s két napon át szüntelenül zaklatta és fogdosta a többfelé elaprózott csapatokat. Csak akkor vonult vissza, amikor Ottokár összevonta hadait s Laa ostromát abbahagyva Drösing felé indult.

Augusztus 23-án egyesült László és a császár serege Marcheggnél, ahonnan a Weidenbach nevű patak mögé, Stillfried közelébe vonultak. Egyúttal a kunokkal alaposan kikémleltették a Weidenbach és Jedenspeigen közötti területet, miközben már sikeres harcra is került a sor az Ottokár seregéhez tartozó lengyelekkel és brandenburgiakkal.

A cseh király nem akart támadni s így Rudolf császár határozta el augusztus 26-ra a támadást. A most kifejlődött csatában az erős magyar sereg a balszárnyat, a gyönge német had a jobbszárnyat alkotta, de nem közös vezetés alatt, ami bizonyára hátrányos volt.

A magyar sereg két harcrendbe alakult. Előtte és tőle oldalvást is kunok rajzottak, akiknek, a régi magyar lovastaktika szerint, a harc kezdetén nyílzáporral kellett az ellenséget elárasztaniok. Az első harcrendet Csák Máté nádor, a másodikat a Guthkeled-nembeli István országbíró vezette. A király és kísérete a második harcrend balszárnya mögött egy halmon állott.

Rudolf kis hada három harcrendet alkotott. Az elsőben az osztrákok, a másodikban a svábországi, stájerországi és karinthiai lovagok helyezkedtek el, a harmadikban pedig a «hosszú» Kapell Ulrich 50 lovaggal, tartalékul. A császár a második harcrendben volt.

Ottokár serege szintén két szárnyra s szárnyankint három harcrendre oszlott. A jobbszárny első harcrendjében voltak a csehek, a másodikban a morvák, a harmadikban a lengyelek, a jeles vitéz Dedič Milota vezetése alatt.

A balszárny első harcrendjét meisseni és thüringiai zsoldosok, a másodikat lengyelek, a harmadikat bajor és brandenburgi csapatok alkották. Ezen a szárnyon tartózkodott Ottokár is.

A csehek jelvénye zöld kereszt, csatakiáltásuk «Praha», a magyar és német sereg jelvénye fehér kereszt, csatakiáltása pedig «Krisztus» volt.

Körülbelül reggeli 9 óra lehetett, amidőn a harc a kunok nyilazásával megkezdődött. Nyomban utánuk a nádor is megindult az első harcrenddel, mire csakhamar véres kézitusa támadt. A viadalba keveredett nádort letaszították lováról s csak az Osl-nembeli Péterfia Dénesnek köszönhette, hogy agyon nem taposták. Simonfia György mester, az Irinyiek ősei s az Abanembeli Amadé megsebesültek, de nem távoztak a harc színhelyéről. Majd István országbíró is közbevágott a második magyar harcrenddel s a másik félnél Milota a lengyelekkel. Véres, ádáz tusa után Ottokár egész jobbszárnya hátrálni kezdett, éppen akkor, amidőn a balszárnyon tetőponton volt a válság.

Itt ugyanis valamivel később kezdődött a támadás, amelynek során Rudolf első harcrendje visszanyomta a cseh király első harcrendjét, de a közbelépő lengyelekkel már nem bírt. Hátrálni kezdett a Weidenbach felé, mire a cseh király is harcba vitte a harmadik harcrendet, hogy a császár hátrálását

futássá változtassa. De az osztrákok visszavonulása csak a második harcrendig tartott. Ez felvette őket s most megújult a harc. Rudolf maga vezette a második harcrendet, azonban lovával felbukott, a Weidenbachba zuhant, ahonnan egy thurgaui lovag, Ramswag Walter emelte ki és segítette lovára. Időközben Kapell Ulrich is beavatkozott a harcba 50 vitézével.

Ottokár, amidőn támadása itt elakadt, a lengyeleket akarta magához rendelni a másik szárnyról. De ott már általánossá vált a visszavonulás, amely az üldöző magyarok nyomása alatt csakhamar meneküléssé fajult.

A kroissenbrunni csata.

A magyar vezérek valamelyike felismerte a kedvező helyzetet és pillanatot s míg a sereg egyik része üldözte a futókat, a másik, alkalmasint a második harcrend, jobbra kanyarodott s a cseh király seregének jobbszárnyát rohanta meg. Ezzel az ügyes mozdulattal végleg eldőlt a csata sorsa. Ottokár kétfelől megtámadott csapatai most már egyre jobban a Morva felé szorultak, s aki nem adta meg magát, a vízbe fulladt.

Ottokár, amikor már látta, hogy minden rend felbomlott, az osztrákok tömegébe rohant. Az ellenség körülfogta; sisakját leverték a fejéről, s bár megmondta, hogy ki, és azt is kijelentette, hogy megadja magát: irgalmatlanul megölték.

A dürnkruti csata a XIII. századbeli magyarságnak kétségtelenül legnagyobb és legfontosabb diadala volt, amelyben hazánknak III. Henrik és Manuel császár óta legádázabb ellensége pusztult el.

13. 1280—1298.

A dürnkruti csatában a kunok egy része igen jó szolgálatot tett, de már két év mulva fegyverre került a sor velük. Ugyanis az áldatlan belső állapotok egyik következménye a kunok általános lázadása lett, amelynek leverésére országos felkelést kellett hirdetni.

1282 augusztus havában ütközött össze a király Oldamér kun fejedelem hadával, a temesmegyei Vinga közelében, Hód falunál.

A magyarok három harcrendbe sorakoztak. Az első előtt és tőle oldalvást, úgy mint Dürnkrutnál, könnyű lovasság járt, még pedig székelyek és besenyők. Az első harcrend közepét a Barsa-nembeli Loránt vezette, a két szárnyat Loránt testvére István és Kátai Rafain.

A második harcrendet csupa nehéz lovasság alkotta, ismeretlen parancsnok alatt. Végül a harmadik harcrendben IV. László király és kísérete foglalt helyet. A kunok felállítását nem tudjuk.

Ők kezdték meg a csatát sűrű nyilazással s hátraszorították a székely és besenyő lovasságot. A magyar nehéz lovastömegek támadása elől azonban kétoldalra kitértek s átengedték, úgy mint 1099-ben Przemyslnél, a reájuk rontó magyarokat. Azután újra körülrajzották s oldalukat, sőt megkerülő mozdulattal hátukat is megnyilazták. Maga a harmadik harcrendben álló király is nagy veszélyben forgott, de Zsidófia János, Vetési Konrádfia Sebestyén Lukács, a királyné egyik apródja és Talpas Tamás vitézül megvédték. Az utóbbi súlyos sebet is kapott.

Most a kunok gyorsan visszavonultak s újabb támadáshoz gyülekeztek. A magyar sereg helyzete nem volt valami biztató, de szerencsére maga a természet jött segítségére. Hirtelen heves nyári zivatar tört ki, a kunok arcába csapkodta az esőt s eláztatta az íjjak húrjait, úgy hogy nem tudtak többé nyilazni. Ilyenformán a kézitusában jártasabb magyarok kerekedtek felül. A kunok csakhamar kitértek a reménytelen harc elől s megkezdték a visszavonulást. Legelőbb Oldamér futott meg a havasalföldi kunokkal, Lugos felé. Egy ideig a megsebesült Kátai Rafain ispán vezette az üldözést, majd a székelyek és a besenyők folytatták az ország határáig.

A kunok hódi tábora, feleségeikkel és szolgáikkal együtt, a győzők zsákmánya lett.

A győzelem teljes, mondhatni megsemmisítő volt. A kunok közül nagyon sokan estek el, fogságba is elegen jutottak, de nagy volt a magyarok vesztesége is, különösen a harc első felében.

A főemberek közül a Rátót-nembeli Lőrinc, a Guthkeled-nembeli Domokos, Miskolczi László, Igmándi András, Bő János ispán, Rozsdi Demeter és

IV. László és Habsburg Rudolf találkozása a morvamezei csata után. (Than Mór festménye.)

Vetési Sebestyénfia László mindjárt a csata elején, az első harcrendben esett el. Természetesen sokkal nagyobb volt a megsebesült főemberek száma.

Oldamér kun fejedelem s az Alpra fiak, a magyarországi kunok vezérei, kimenekültek az országból.

Az Árpád-ház kihaltáig már csak az 1298 július 2-án vívott göllheimi csata érdemel említést, főként azért, mert ezúttal 600 főnyi magyar csapat újból igen messze, a Rajnán túl járt.

A hadivállalat előzménye az, hogy I. Rudolf halála után nem fia, Albert, hanem Nassaui Adolf lett a német császár. Mivel azonban nem volt népszerű, 1298 elején Albert úgy látta, hogy megkísérelheti a császári korona elnyerését. A német választófejedelmek és főurak többségét megnyerte s III. András királyunktól is segítséget kért. A király erre a hadjáratra a Pilisnembeli Miklósfia Demetert jelölte ki a magyar segítőcsapat vezéréül.

A döntő csata, amely Albert győzelmével végződött, Wormstól nyugatra, Göllheim közelében zajlott le. Maga Nassaui Adolf is elesett a küzdelemben.

A harcban résztvett magyarok és kunok viseletéről és fegyveréről ezt írják az egykorú krónikák: «Csaknem hatszázan voltak. Íjjaikból még hátrafelé is gyorsan ki tudják lőni nyilaikat. Hosszú hajukat befonva viselték, mint az asszonyok; hosszú szakállukat a Német Lovagrend tagjainak módjára viselték. Olyan bátrak és gyorsak, hogy nem volt folyó, melyen ne tudtak volna úszva vagy gázolva átkelni. A magyarok és a kunok mindnyájan íjjal voltak fegyverezve.» Mint ez a leírás tanusítja, III. András király csupán könnyű lovasságot küldött Albert támogatására.

A göllheimi csatában a már említett Miklósfia Demeteren kívül sok magyar főember harcolt, akik közül néhánynak a nevét is tudjuk: Merzsafia Benedek (a Szinnyei-Merse család őse) súlyosan megsebesült a csatában. Hontpázmán-nembeli Marcelfia Csépán szintén sebet kapott. Csák-nembeli Jánosfia János, (Balog-) Semjén-nembeli Egyedfia Iván, «a megszokott hűség útjáról le nem térve, számos nehéz órában a halálfélelemtől menten nem minden vérontás nélkül vált ki». Madácsfia Pál (a Madách-család egyik őse) megsebesült. Tolvajfia Péter előkelő német vitézt fogott el s két súlyos sebet kapott. Ürményi Benedekfia István «halálmegvetéssel kiválóan működött a Rajna vidékén, a király szolgálatában». Merzsafia Pósafia István (a Kellemesi Melczer-család őse) két sebet kapott. Bázsfia János, tolnamegyei nemes, Adolf császár udvarmesterének egyik rokonát foglyul ejtette, de maga is súlyosan megsebesült. Radoszlófia Radoszló, «sok fogoly ellenséges vitézt hozott Albert király színe elé». Olgyai Andrásfia Péter, Palásti Ivánkafia Jób és Miklósfia János szintén résztvettek a göllheimi csatában, az utóbbi meg is sebesült.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ ÁRPÁDHÁZ KIHALTÁTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

KÖNYV-TÁR

I. AZ ANJOUK KORA.

(1308—1382.)

Az Árpád-ház kihalása és idegen uralkodóházak tagjainak a magyar trónra jutása nem hozott békésebb időket hazánkra. Nemcsak a külső ellenséggel vívott harcok, hanem, sajnos, a belső háborúk is napirenden maradtak. A harcok száma és hevessége 1301 után sem csökkent, sőt talán inkább növekedett. Különösen attól az időtől kezdve, amidőn új, hatalmas s az eddigieknél veszedelmesebb és szívósabb ellenség ütötte fel a fejét: a török.

Nagy Lajos királyunk uralkodása alatt kezdődött a törökkel vívott háborúk 400 évnél hosszabb időszaka, amely tengernyi bajt és nyomorúságot zúdított hazánkra. Az akkor szenvedett borzasztó vérveszteséget sohasem tudta teljesen kiheverni Magyarország. A számban ijesztően megfogyatkozott magyar nemzet nem bírta többé kitölteni az ország területét. Idegen népek tódultak be, amelyek állandóan kifelé kacsingattak és így nagyban hozzájárultak a világháborút követő katasztrófa felidézéséhez. Magyarország feldarabolása a török háborúk korának végzetes következménye volt, amely ennek a 400 évnek szörnyű vérontása nélkül alig szakadhatott volna reánk.

A XV. századnak minden éve, kivétel nélkül háborús volt. Éppen ezért szinte csodával határos, hogy a szüntelen harcokban megtizedelt magyar nemzet meg tudott maradni s fejlődni és művelődni tudott ezen a harcokdúlta földön.

Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy az általános harcmód Középeurópában a XIV. században is az immár teljes diadalra jutott lovagtaktika volt, amelynek az észszerű hadviselést gátló békóiból mi magyarok is csak a Hunyadiak korában tudtunk kiszabadulni. A temérdek várharc azonban, amely ennek a kornak egyik fontos kísérő jelensége, a XVI. század fordulóján sem szűnt meg, sőt a török hódoltság idején újabb meg újabb lendületre kapott.

Talán nem lesz fölösleges itt megemlítenünk, hogy a tűzifegyverek használata az Anjouk korában kezdődött. A puskaport már a Krisztus-előtti időkben is ismerték ugyan a kínaiak s más népek közvetítésével

a görögök, majd az arabok is elég hamar megismerkedtek vele. A görögök valami csövet is használtak már, amelyből az úgynevezett «görögtüzet» szórták. De semmit sem tudtak még a lefojtott puskapor feszítőerejéről, s így az ő tűzifegyverük hatása inkább a röppentyűéhez, mint az ágyúéhoz hasonlított.

A puskapor robbantó erejére alkalmasint csak a XIII. században jöttek rá, még pedig a németek állítása szerint egy Schwarz Berthold nevű freiburgi szerzetes nevéhez fűződnék ez a felfedezés. Valójában azonban azt sem lehet tudni, hogy ez a Schwarz csakugyan élt-e, avagy csak költött alak? Ellenben, ugyancsak a XIII. században, a német gróf Ballstädt Albert és az angol Rogerius Bacon már ismerte a puskapor feszítőerejét.

Most már adva volt a röpítő erő, csak a termeléséhez, azaz a puskapor elégetéséhez szükséges csövet, vagyis az ágyút kellett még megszerkeszteni. Hogy ez mikor sikerült először, arról különböző állításokat olvashatunk. Frankfurt városának állítólag már 1313-ban voltak ágyúi s az 1346 augusztus 26-án vívott crecy-i csatában a tábori ágyú is feltűnik. Bizonyos, hogy Firenzének 1326-ban már voltak ágyúi, s arról is van megbízható adatunk, hogy 1356-ban Nürnbergben ágyú- és puskaporgyártás folyt.

Eleinte mindenütt csak ágyúkat (mozsarakat) gyártottak, de a XIV. század második felében a kézi lövőfegyver is mindinkább elkülönül a tűzérség fegyverétől, az ágyútól és a mozsártól.

Őseink az Anjouk korszakában ismerkedtek meg a harci technika nagy újításával, az ágyúval. Az 1358 óta magyar fennhatóság alatt álló Raguzának már 1378-ban voltak ágyúi s az 1373-ban Olaszországban harcoló magyar csapatok ott láthatták először ezt az új fegyvert. Magyarországon az ágyúra és tűzérre vonatkozó első megbízható adat Nagyszeben legrégibb számadáskönyvében, az 1390. év tájáról való.

Természetes, hogy az akkori kezdetleges formájú tüzelőfegyvereknek egyelőre semmi hatásuk sem volt a taktikára; annál kevésbbé, mert a rendkívül nehézkes ágyúk a csapatok s főként a lovasság mozgásához nem alkalmazkodhattak s eleinte csak a várharcban juthattak számottevő szerephez.

A magyar hadszervezet I. Károly királyunk reformjai révén nagy változáson ment ugyan át, de ezt nem a puskapor s az új tüzelőfegyver, hanem a belső helyzet tette szükségessé.

Már említettük, hogy IV. Béla királyunk az elidegenített várbirtokok visszaszerzésével akarta megtámasztani az alapjában megrendült királyi hatalmat s új erőre juttatni az egyre jobban hanyatló királyi hadsereget. Ez ugyanis a királyi birtokokra települt várjobbágyokból és az uralkodó pénzén fogadott és eltartott zsoldosokból alakult s ennélfogva bárhol és bármikor a király rendelkezésére állott, holott az országos felkelés csak az ország védelmére volt kötelezhető. Ezenkívül már az Árpádok korában feltűnik, mint a magyar hadiszervezet egyik alkotóeleme: a főurak cseléd-

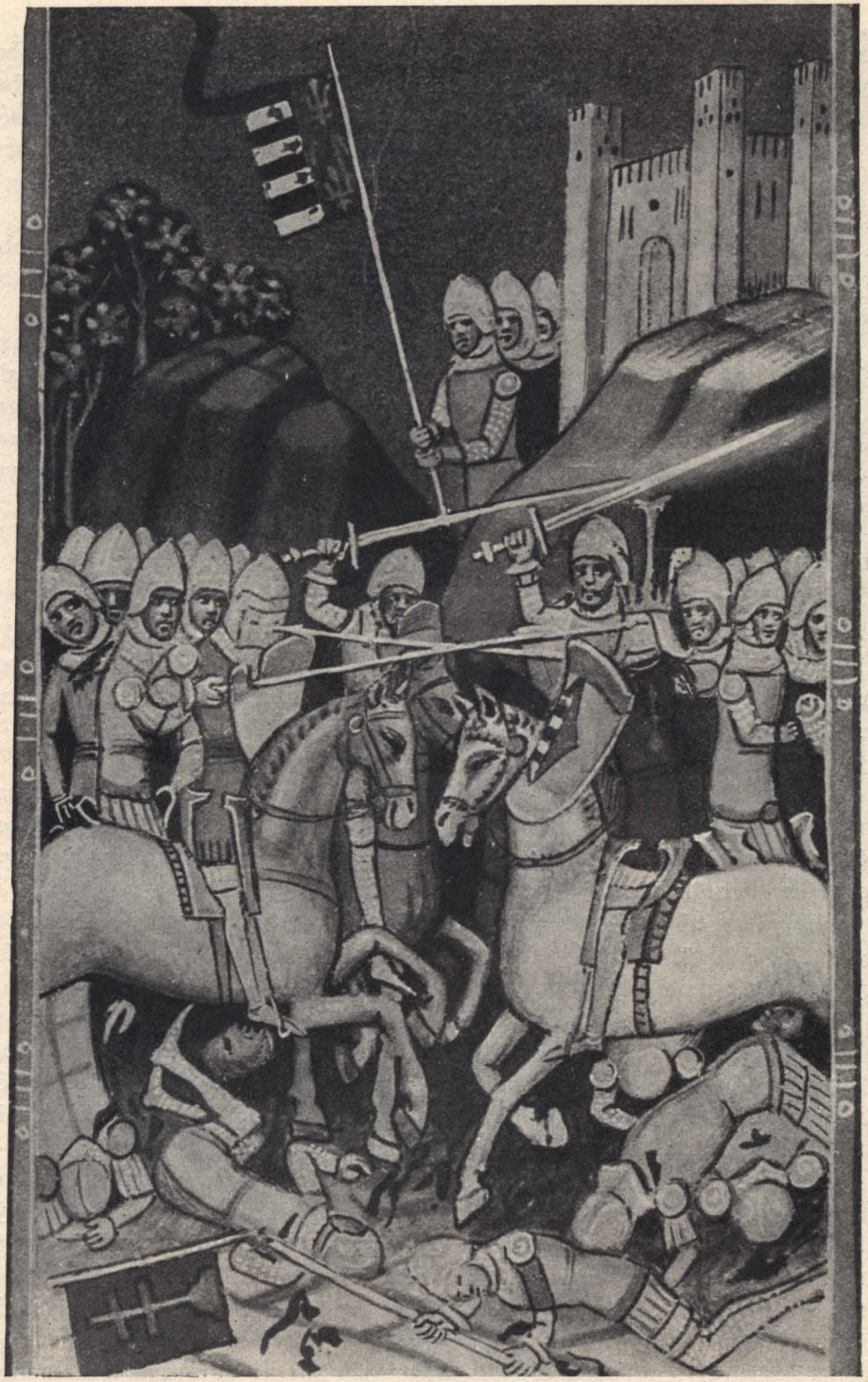

I. Károly csatája az Amadé-fiakkal.

sége, amely nagyobb tömegben élt egy helyen, tehát sokkal könnyebben mozgósítható és fegyelmezhető katonaság volt, mint az egész országban szétszórt és kiváltságainál fogva is korlátoltabban alkalmazható nemesség.

Károly királyunk észrevette a magyar hadügy gyöngéit, s ezért arra törekedett, hogy egyrészt erős királyi sereget teremtsen, másrészt pedig a főurak haderejében is szilárd és megbízható támaszt találjon.

Mivel azonban ő sem tudott annyi várbirtokot visszaszerezni, hogy abból földet adhatott volna katonáinak: a pénzverés és az adó reformjából befolyó összegeket fordította zsoldosok fogadására és eltartására.

Azokat az urakat, akik valamely országos méltósághoz jutottak, arra kötelezte, hogy kisebb vagy nagyobb «banderiumot» tartsanak. De megengedte a király azt is, hogy az országos méltóságot nem viselő urak is a maguk zászlója alatt indulhassanak harcba fegyvereseikkel. Ez volt az úgynevezett banderiális hadszervezet, amely lehetővé tette egészséges és jobban fegyelmezett hadsereg kialakulását.

1. Károly hadjáratai.

Az 1301 és 1308 közé eső időszakban nem külső ellenséggel harcolt a magyar, hanem egymást pusztította. Sőt még az 1308-ban trónrajutott Anjou-házbeli I. Károly uralkodásának első évtizede is belső háborúval telt el, előbb Csák Máté és az Amadé-fiak, később Kopasz nádor, a Keán- és Borsa-nemzetség, végül pedig ismét Csák Máté ellen.

A külső háborúk közül a jelentéktelen rácországi büntető hadjáratnál (1319) s a horvát-dalmát háborúnál (1322) sokkal érdekesebb az 1322-ben, Köcski Sándor vezetése alatt Németországba küldött 6200 főnyi magyar lovassereg viselkedése.

Ez a segítőhad a német császári trónért viaskodó osztrák Frigyes és bajor Lajos közül az előbbinek támogatására volt hivatva az 1322 szeptember 23-án vívott mühldorfi csatában.

Itt az az egészen szokatlan eset történt, hogy Frigyes, nem tudni mi okból, nem osztotta be hadai közé a magyar lovasságot, hanem oldalvást, Dornberg közelében, valami magaslatra állította. A harc közepette történt végzetes tévedés Lajos javára döntötte el a harcot; Frigyes pedig, aki előzőleg semmiféle parancsot sem adott Köcskinek, fogságba került.

Sajnos, Köcskiben nem volt annyi önállóság és vállalkozókedv, hogy a maga jószántából közbe mert volna vágni, amivel alkalmasint Frigyes javára döntötte volna el a harcot. E helyett tétlenül állott kijelölt helyén hatalmas lovashadtestével, s mikor látta Frigyes hadainak bomladozását, majd futását, ő is visszavonult s mindössze arra szorítkozott, hogy helyenkint feltartóztatta az üldözőket. Pedig egy 6000 főnyi lovasseregnek nem lett volna szabad tétlenül szemlélnie a csatát, akár kapott parancsot a támadásra, akár nem.

A havasalföldi hadjárat. (1330.)

Az 1328. évi osztrák hadjáratról csakis azért szólunk valamivel bővebben, mert elegendő adatunk van róla. Tudjuk például, hogy uraink közül többek között ezek vettek részt benne :

Lackfi István erdélyi vajda, mint fővezér; továbbá a Buzád-Hahót-nembeli Alsólindvai Bánfi Miklós, Boleszló esztergomi, László kalocsai érsek, Miklós győri püspök; az Aba-nembeli Nekcsei Demeter, királyi tárnokmester; az Ákos-nembeli Micsk, Szlavonia bánja (a Pölöskei Ördög-család őse); a Katyisz-nembeli Szécsényi Tamás, Nagymartoni Simonfia Pál országbíró, Druget János óbudai várnagy, Druget Vilmos, Abaúj vármegye főispánja, Dancs, Zólyom vármegye főispánja; a Hermann-nembeli László, a székelyek főispánja és fia István; János budai városbíró; Hédervári Miklós, Győr vármegye főispánja; Hédervári Dezső, Sopron vármegye főispánja; a Hermann-nembeli István királyi lovászmester; a Balog-nembeli Szécsi Dénes királyi tárnokmester (a Rimaszécsi Szécsi-család őse); Lőrinc, Varasd vármegye főispánja; a Tomaj-nembeli Losonci Tamás, Vas vármegye főispánja (a Losonczy- és a losonci Bánffy-család őse); István újvári várnagy, Dezső kőszegi várnagy; a Péc-nembeli Orros Miklós (az Apponyi-család egyik oldalőse) és testvére Tamás csejtei várnagy; Mihály bolondóci várnagy, Tót Lőrinc semptei várnagy, Becsei Imre lévai várnagy (a Bátmonostori-család egyenes őse); Magyar Pál gímesi várnagy, Zsámboki László, Nyitra vármegye főispánja; Mihály vitányi várnagy (a Gútkeled-nembeli Maróti-család őse); a Csór-nembeli Tamás csókakői várnagy és mások.

Kétségtelen, hogy a magyar katona ebben a hadjáratban is hősies bátorsággal harcolt. Elég megemlítenünk, hogy maga Lackfi István fővezér is, aki a lovagtaktika szabályai szerint a legelső sorban küzdött, két lándzsadöféstől és egy nyíllövéstől súlyosan megsebesült s különösen Stillfried alatt tüntette ki magát vitézségével.

Ugyanott történt, hogy egy német lovas a magyar királyt szidalmazta, mire Szarka Miklós lándzsadöféssel kivetette nyergéből s foglyul ejtette. Stillfried ostrománál esett el Erenyei Imre, a Csebi Pogány-család őse. Hektorfia Miklós mester Marcheggnél megsebesült; ugyancsak ott, valamint máshol is, Dénesfia Dezső tüntette ki magát.

Tót Lőrinc, az Ujlakiak egyik őse, Gross-Sieghardsnál súlyos sebet kapott, Ugron nevű testvérét pedig Gänserndorfnál sebezte meg egy nyíl. Ennek a Tót Lőrincnek Egyed nevű rokona Gross-Sieghardsnál elesett.

A magyar forrásokban azt is olvashatjuk, hogy ebben a hadjáratban sok előkelő osztrák úr jutott a mieink fogságába.

Teljesen zűrzavaros és bizonytalan az 1330-i havasalföldi hadjárat története. Csupán végső jelenetét, Bassaraba oláh vajda árulását s a magyar sereg kelepcébe csalását ismerjük pontosabban. De ez az utóbbi mozzanat nagyon tanulságos, mert egyrészt a lovagtaktikához már teljesen hozzászokott s így a cselre, álnokságra nem is gondoló magyar hadvezetés csődjét mutatja be, másrészt pedig azért is, mert fényesen tanúskodik a magyar katonának a legborzalmasabb helyzetben is mindenkor megnyilvánult önfeláldozásáról.

Szécsi Dezső önfeláldozása. (1330.)

Az előzményekről elég annyit tudnunk, hogy Bassaraba 1324-ben megszállotta a magyar királysághoz tartozó szörényi bánságot s többszöri nyomatékos felszólításra sem akart onnan kitakarodni. Szécsényi Tamás erdélyi vajda és Szécsi Dénes, a korábbi szörényi bán figyelmeztette a királyt, hogy

ne tűrje tovább az oláh vajda hatalmaskodását, hanem verje ki a jogtalanul megszállott magyar területről addig, míg nem késő.

Károly király tehát 1330-ban, a nyár vége felé, haddal indult a vajda ellen ; megvette Szörény (Turnu-Severin) várát s bánul Szécsi Dénest ültette bele. Bassaraba békét kért ; megígérte, hogy lemond a szörényi bánságról, tovább fizeti az eddigi adót, sőt hadikárpótlást is ajánlott fel, aminek biztosítékaként egyik fiát akarta túszul küldeni a király udvarába.

Károly visszautasította az ajánlatot s továbbnyomult Havasalföld belsejébe. El is jutott az Arges vizéig, amely a Fogarasi-havasok legmagasabb csúcsának, a Negoinak déli lejtőjén ered. Hogy voltak-e útközben harcok, bizonyosan nem tudjuk.

Bassaraba, a korábbi feltételekkel, újabb békeajánlattal állott elő. Károly király most hozzájárult, sőt még az álnok vajdának azt a javaslatát is elfogadta, hogy a magyar sereg ne azon az úton térjen vissza, amelyen jött, hanem Erdélyen át. Bassaraba vezetőket adott a király mellé, állítólag azzal az utasítással, hogy a legrövidebb úton vezessék Erdélybe a magyar sereget, amely a hidegre fordult időjárás és a hiányos ellátás következtében máris sokat szenvedett.

A király is, környezete is, vakon bízott a vajda szavában, s a magyar had megindult észak felé, a Fogarasi-havasok útvesztőjébe. Csakhamar kiderült az árulás, mert a király serege egy szűk és mély, ma már ki nem jelölhető völgybe jutott, ahol november 9-én minden oldalról körülfogták Bassaraba csapatai.

A magyar lovasság a szűk sziklavölgyben tehetetlennek bizonyult a támadókkal szemben, akik az alig megközelíthető magaslatokról nyílzáport zúdítottak a király seregére s egyúttal hatalmas szikladarabokat dobáltak reá a mélységbe. Temérdek ember, különösen kun, vesztette életét ebben a háromnapos szörnyű mészárlásban; de ott veszett a főurak közül is elég. Így többek között az Osl-nembeli Imrefia Lőrinc (a Kanizsaiak őse); az Athinai Abák közül való Lőrincfia Tamás, Pető csicsói várnagy és rokona Péter, András királyi alkancellár, továbbá Mihály pozsegai és Miklós erdélyi prépost.

A foglyoknak faszeget vertek a fejébe a kegyetlen oláhok s még jól járt az, aki nagy összeg pénzen megválthatta magát. Így például Nagymartoni Simonfia Lőrinc zarándi főispán, aki bénán, továbbá egy Bakó nevű úr, aki a váltságon kívül félszeme árán szabadult ki a fogságból.

Az oláhok Károly királyt élve vagy halva a kezükbe akarták keríteni. Nem is szabadulhatott volna meg, ha Szécsi Dénes bán fia, Dezső, fel nem áldozza magát érte. Dezső ruhát és fegyvert cserélt Károllyal, s az oláhok, abban a hiszemben, hogy ő a király, irgalmatlanul lemészárolták.

Károly egérutat nyert, de csakis úgy, hogy Lackfi István, Dancs és fia László, Csór Tamás, Szántai Kolozs, Berendfia Márton és mások körülvették s nagy nehezen keresztülvágták magukat az útjukat elálló oláhokon. Itt

körülbelül olyan jelenetek, az önfeláldozás csodálatos példái, fordultak elő, mint IV. Béla király menekülésénél.

A királyt már alig bírta továbbvinni fáradt lova. Ekkor Csór Tamás leugrott a lováról s át akarta adni Károlynak. De a királyt már teljesen kimerítette a kiállott szörnyű hajsza, az éhség és a szomjúság. Nem fogadta el Csór ajánlatát s erőtlenül lebukott lováról. Ekkor ott termett Szántai Kolozs, az egyik apród s nagy erőfeszítéssel újra nyergébe segítette az ellankadt Károly királyt, aki csak seregének roncsaival tudott visszavergődni országába.

Íme: a lovagtaktika végzetes következménye. Ez a taktika nem tett különbséget ellenség és ellenség között; mindenikben nyugati szabású lovagot látott, akinek adott szava szent s aki árulásra s hadicselre nem vetemedik. Csakis így történhetett, hogy a magyar, aki hajdanában annyira értette a hadviselés minden ügyességét, fortélyát és csalafintaságát, az adott szó szentségébe vetett naiv hitében gyanútlanul kelepcébe vitette magát.

De a legkülönösebb és merőben érthetetlen, hogy Károly király, aki azután is eleget háborúskodott, nem próbálta jóvátenni ezt a csúnya kudarcot.

1331-ben az osztrák hercegekkel szövetkezve, körülbelül 50,000 főnyi haddal vonult fel a király a Morva-folyó mögött János cseh király ellen. De noha az utóbbi felényi hadat sem állíthatott eléje, a szövetségesek támadása ismeretlen oknál fogva elmaradt s a magyar sereg, az ellátás nehézségei s a beállott hideg következtében, november végén hazatért, a nélkül, hogy valamit végzett volna.

A következő évben megújult a részleteiben ismeretlen harc, amelyből Magyarországnak csak annyi haszna volt, hogy a Csák Máté egyik rokona révén cseh kézre jutott Berencs és Holics vára visszakerült jogos tulajdonosához.

1336-ban az osztrák hercegek ellen indított háborút Károly király, még pedig azért, mert szövetséget kötöttek az áruló Blagaji István volt szlavóniai bánnal és társaival; ennek a szövetségnek éle kétségtelenül Magyarország ellen irányult.

Károly, mint János cseh király szövetségese, megtámadta az osztrákokat, de nagyobb harcra nem került a sor, mert a hercegek kitértek a döntő mérkőzés elől. A magyar sereg az Enns-folyóig hatolt, a nélkül, hogy a Bécs várába vonult osztrák hercegek háborgatták volna. Lackfi István ezalatt visszafoglalta az ország határán levő megerősített Lajta-hegyet, amelyen később Szarvkő vára épült. Elfoglalta továbbá az áruló Güssingiek (Németújváriak) várát, Lékát is.

Az 1336-i hadjáratnak október havában fegyverszünet vetett véget, amelynek lejárta után, 1337 nyarán, ismét nagy hadsereget mozgósított az osztrákok ellen Károly; de hogy hol voltak harcok, nem tudjuk. Valószínű, hogy ezúttal sem vívtak nagy csatákat az ellenfelek, akik már 1337 szeptember 11-én békét is kötöttek.

2. Nagy Lajos kora.

I. Károly király halálával s fiának Lajosnak trónraléptével Magyarország történetének legfényesebb korszaka kezdődött. Lajos, akit az utókor méltán tisztelt meg a «Nagy» melléknévvel, a hatalom, a gazdagság és a műveltség eladdig el nem ért fokára emelte országát.

Ez a jelenség annál csodálatraméltóbb, mert Nagy Lajos uralkodásának hosszú 40 éve alatt alig pihent a fegyver, s így Magyarország bámulatos haladása a tudomány, az irodalom és művészet terén ugyancsak megcáfolta az «inter arma silent Musae» (Fegyverzajban hallgatnak a múzsák) jólismert szállóigét.

Igaz, hogy ebben az időszakban, az 1344-i tatár betörést leszámítva, külső ellenség nem taposta Magyarország területét.

Azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyar nemzet nem vérzett el Lajos temérdek hadjáratában, mert a nagy király, akinek mindig elegendő pénze volt, különösen eleinte nem bízott túlságosan a kellően még nem fegyelmezett s így nem valami nagy katonai értékű banderiumokban, sem a határon túl nem vihető országos felkelésben. Ennélfogva, főként külföldi háborúiban, nagyszámú idegen zsoldosseregre is támaszkodott. Nagyon sok olasz és német katonája volt, de akadtak seregében, sok más nemzet fia mellett, tatárok is; sőt tudjuk, hogy az erdélyi Törcsvárába angol íjjászokat telepített.

Bármennyire érdekes és fontos volna is, ma még nem tudjuk megmondani, hogy Nagy Lajos idegen földön harcoló seregeiben esetről-esetre hány százalék magyar volt s mekkora rész illette hazánkfiait a messze országokban kivívott diadalokból.

Említettük már, hogy az 1342-től 1382-ig terjedő időszak csupa háború volt. Csak három békés esztendő esik rá (1342, 1375, 1376), vagyis jobban mondva nem tudunk róla, hogy ezekben is lett volna valami háborúság. De a teljes biztonsággal megállapítható 37 háborús év nem csupán ugyanannyi hadjáratot jelent, mert néha ugyanabban az évben két-három különböző harctéren is küzdöttek a király hadai.

Nagy Lajos az említett 37 év alatt 58 hadjáratot indított. Háborúskodott a rácokkal, oláhokkal, bolgárokkal, horvátokkal, csehekkel, tatárokkal, IV. Károly császárral, Boszniával, egyikkel-másikkal több ízben is. Csak Olaszországba tizenhét ízben küldött sereget. Itt kell megemlítenünk, hogy valamelyik bolgárországi hadjáratán került először szembe a törökkel. Valószínű, hogy az 1365—1370. évek valamelyikére esik az a nagyarányú győzelme a törökön, amelynek emlékére, fogadalma teljesítéséül, a máriacelli templomot építtette. Ennek a templomnak főkapuja felett gyönyörű egykorú dombormű örökíti meg a törökön aratott győzelmet és a templom alapítását.

Nagy Lajos első háborúja 1343-ban volt, azonban ennek részleteit ma is homály fedi; csak annyi bizonyos, hogy ezt a hadjáratot a rácok ellen

vezette. A magyar sereg fővezére Lackfi András mester, a székelyek főispánja volt. A kor szokása szerint maga a fővezér is ott harcolt a sereg legelső soraiban. Így történt, hogy Lackfinak négy fogát kiütötte lándzsájával egy ellenséges katona, s a fővezér csak Zólyomi Machka Domokos hősiességének köszönhette, hogy megmenekült a halálos veszedelemből. Ez a Machka Domokos, utóbb erdélyi alvajda, nagyon vitéz katona lehetett, mert haditetteiről a későbbi háborúkban is esik szó, így az 1344-i tatár és rutén hadjáratra vonatkozó oklevelekben is. Csak röviden említjük meg, hogy a tatárok ellen vívott harcokban esett el Zsuki Dávid, testvére Barnabás pedig öt sebet kapott. Az ugyanott harcoló Patvaróczy-testvérek közül János életét

Nagy Lajos.

vesztette, Péter pedig megsebesült. Ebbe a hadjáratba kapcsolódik az a szép Szent László-legenda, amelyet Arany János dolgozott fel s illesztett a «Toldi estéje» V. énekébe.

Sokkal fontosabb volt a Velence ellen 1346-ban indított, de balsikerrel végződött háború. Erre az adott okot, hogy Andrea Dandolo doge mindenáron uralma alá akarta hajtani Dalmáciát s elsősorban fővárosát, Zarát. A szorongatott zaraiak Nagy Lajoshoz fordultak segítségért, mire a király Alsólindvai Miklós horvát-szlavón bánt Dalmáciába indította, jókora sereggel, amelyben a magyarokon kívül horvátok, bosnyákok, kunok, csehek és németek is voltak. Nagy Lajos seregében harcolt még az aquileiai patriarcha is.

A velenceiek már május 19-én megrohanták Zarát, de hasztalanul. Erre szárazföldi seregük vezére, Marco Giustiniani, erős favárat emeltetett

a város egyik kapujával szemben a támadó csapatok oltalmára, s most erre az erősségre támaszkodva folyt tovább az ostrom.

Lajos király június 10-én ért Zara alá, 2000 lovassal, a Miklós bán vezette derékhad pedig június 25-én. Az utóbbi azonnal körülzárta a velenceiek favárát, de a harc csak nagyon lanyhán folyt. Az ellenség ugyanis, mivel a király nem fogadta követeit, ahhoz a régen kipróbált módszerhez folyamodott, hogy megvesztegette a magyar vezéreket. Mikor azután július 1-én döntő támadásra került a sor, a magyar sereg nem támogatta a zaraiakat, hanem tétlenül nézte végig a harcot. A megvásárolt vezérek elhitették az akkor még nagyon fiatal s hadidolgokban nem eléggé tapasztalt királlyal, hogy serege nem elég erős arra, hogy a velenceivel sikeresen megbirkózzék. Sőt még arra is rávették Nagy Lajost, hogy hagyja abba az egész háborúskodást, mert hajóhad és ostromgépek hiányában úgysem boldogulhat a doge ellen.

A magyar sereg július 9-én elvonult ; sorsára hagyta Zarát, amely hosszas ellenállás után a velenceiek birtokába jutott. Mikor az árulás kiderült, a király elcsapta a főbűnöst, Miklós bánt, de már nem tehette jóvá azt a szégyent, hogy az erős királyi hadsereg nemcsak csúfosan cserbenhagyta a dalmátokat, hanem egyszersmind elszalasztotta a jó alkalmat, amikor a doge hadára hatalmas csapást mérhetett volna.

Pedig a sötét árnyék mellett, amelyet az árulás vetett reá, voltak ebben a rövid háborúban fénypontok is. A magyarok, sőt az idegen segítőcsapatok katonái is, derekasan viselték magukat a június 25. és július 1. közötti harcokban. Tudjuk például, hogy Poháros Péter, Abaúj vármegye hősiesen küzdő főispánja megsebesült Zara alatt. Kitüntette magát Sáros vármegye főispánja, a Katyisz-nembeli Szécséni Konya Miklós is, akinek sógora, az osztrák Wolfing von Haschendorf, elesett a zarai harcokban. Baracskai Jakabfia Miklós és bizonyos Mykefia Miklós megsebesült.

Olaszországi háborúk. Nagy Lajos király legnagyobb szabású hadivállalata a több megszakítással 1347-től 1350 végéig tartó olaszországi háború volt, amelyben a magyar seregek a X. századi külföldi hadjáratok kora óta először hatoltak az Appennin-félsziget déli felébe s így ez a háború többek között a hadműveleti vonal hosszúságánál fogva is nagyon érdekes.

Oka eléggé ismert, tehát mellőzzük hosszasabb fejtegetését s csupán annyit említünk, hogy Lajos király bosszút akart állani testvéröccsének, András hercegnek Aversában 1345 szeptember 19-én történt meggyilkolása miatt, a herceg feleségén, Johanna nápolyi királynőn, mint értelmi szerzőn, továbbá a tarantói és durazzói hercegeken, mint Johanna fő cinkostársain.

Mivel azonban közbejött a dalmáciai hadjárat, a Nápoly elleni hadműveletek megkezdése 1347-re maradt. De Lajos addig sem ült tétlenül, hanem minden intézkedést megtett, ami ilyen messze földön folyó háború megalapozásához szükséges.

Szövetséget kötött a német császárral és az osztrák hercegekkel, s mivel hadainak a tengeren való átszállítására sem Velence, sem Genova, sem Sicilia nem vállalkozott, a király kénytelen volt a jóval hosszabb szárazföldi utat választani. Hogy azonban itt el ne akadjon, az útjába eső olasz államokkal a magyar sereg átbocsátása tárgyában meg kellett egyeznie. Előreküldötte tehát Zsámboki Miklós nádort, továbbá Garai János veszprémi püspököt és Tröttel Miklós pozsonyi főispánt, akiknek az átvonulás előkészítésén kívül a nápolyi magyarpárti urakkal, így Lallo Camponesco aquilai kapitánnyal és Onorato Gaetani forlii gróffal és másokkal összeköttetést kellett keresnie.

Hogy mekkora volt Lajos serege, amikor útrakelt, s mekkorára növekedett, mire a hadműveletek megkezdésére került a sor, máig sem tudjuk; azt sem tudjuk, mennyi lehetett benne a magyar s mennyi az idegen elem. Annyi azonban kétségtelen, hogy a magyarság nagy arányszámmal volt képviselve s hogy az országos hivatalok viselői közül is sokan vonultak banderiumaikkal Itáliába.

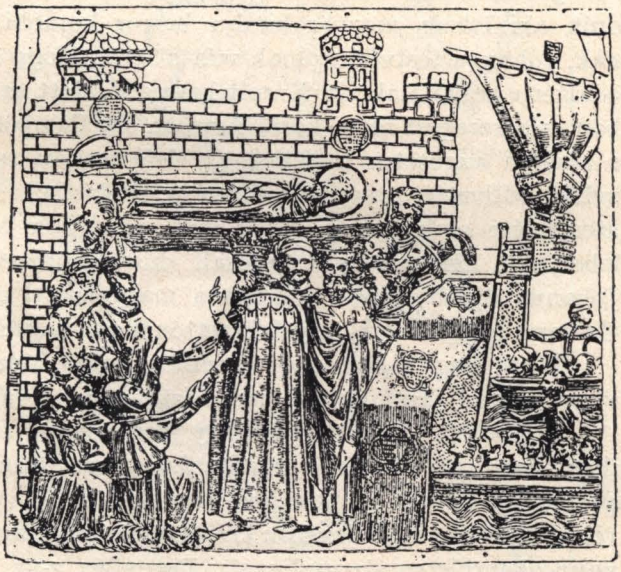

Nagy Lajos bevonul Zárába.

A résztvevők itt következő névsora természetesen nagyon hiányos, de néhány személy nevét mégis megörökíti. Íme: Zsámboki Miklós nádor és fiai: János és Domokos, a Balog-nembeli Felsőlindvai Szécsi Miklós horvát-szlavon bán, Lackfi István erdélyi vajda és fiai: Dénes és Miklós, fivérei: András, a székelyek főispánja és Mihály, Lackfi Miklós, Zemplén vármegye főispánja, Lackfi Pál, Garai János veszprémi püspök, Lévai Miklós választott nyitrai püspök, János Turóc vármegye főispánja, Druget Miklós Ung vármegye főispánja, Czikó Borsod vármegye főispánja (a Pomázi Czikó-család őse), Kont Miklós és testvére Tót Bertalan, Kont Lőkös, Bátmonostori Vesszős mester, Rozgonyi László, a Csór-nembeli Tamás, az Ákos-nembeli Böbék György és István, az Ákos-nembeli István (a Peleskei Ördög-család őse), Zárai István, Csúz János, Zólyomi Machka Domokos, Német János (a Rumy-család őse), Dobi Demeter, Ivánfia Dezső, a Baksa nembeli Soós László, Böszörmény-Szancsali Egyed, a Kaplyon-nembeli Nagymihályi Imre és István, a Katyisz-nembeli Szécsény Konya Miklós, Rátóti Lesták, Kanizsai István.

A jókora magyar hadsereget már csak az ellátás nehézségei miatt sem lehetett volna egy tömegben vinni a nápolyi királyság határáig. Lajos király ennélfogva kisebb csoportokban s különböző utakon küldötte az egyes seregrészeket, amelyeknek csak a háború várható színtere közelében kellett egyesülniök.

De azalatt, míg ezek lassacskán dél felé vonultak, máris harcra került a dolog a magyar király ügyének megnyert Lallo Camponesco, Conrad von Wolffurt, Werner von Urslingen és Johanna királynő hadvezére, Giacomo Cavalcanti között, az Averno völgyében levő Aquila táján. Az ütközet Cavalcanti vereségével végződött.

Johanna ekkor szorultságában sógorához, Károly durazzói herceghez fordult, aki István magyar királyi herceg korábbi menyasszonyának, Máriának, Johanna testvérhúgának volt a férje. Hogy sógorát harcrakelésre bírja, odaígérte neki Calabriát. Károly herceg ráállott az alkura s már 1347 májusában erős sereggel zárta körül Aquilát. De Camponesco vitézül védte a várat s amidőn augusztus havában az első magyar segítőcsapatok megérkeztek, velük vállvetve megverte Károlyt. Időközben kiviláglott, hogy Calabria átengedése csak puszta ígéret volt, amelynek beváltásáról komolyan nem lehet szó. Erre aztán a megcsalt durazzói herceg visszavonult Nápolyba. Johanna újabb sereget küldött a magyarpárti urak ellen, de ezt Onorato Gaetano magyar segítséggel Traettónál szét verte.

Maga Nagy Lajos csak november 11-én indult el Visegrádról. A nádor vagy tíznapi járóföldnyire megelőzte csapataival.

Cilliben a Cillei grófok nagy tisztességgel fogadták a királyt. Ugyanilyen, vagy még díszesebb fogadtatásban volt része Udinében, ahol az aquileiai patriarcha üdvözölte, továbbá Sacilében is, a velencei köztársaság követei részéről, akik a doge nevében készségesen hozzájárultak, hogy a magyar hadak velencei területen átvonuljanak. December 3-án érkezett Nagy Lajos Cittadellába. Itt Padova ura, Giacomo Carrara várta, majd Vicenzában a veronai Alberto della Scala üdvözölte. Mindenütt számos lovag csatlakozott hozzá.

December 5-én már Veronában volt a király s ott is maradt 8-ig ; azután pedig megindult Mantován, Ostiglián és Mirandolán át Modena felé, ahova 10-én ért. Innen Bolognán át Castel San Pietróba ment. December 13-án újból útrakelve Imolán át Faenzáig, 15-én Forlin és Cesenán át Riminibe jutott. Ott egyenesen délre fordult s Urbinón, Fabrianón, Folignón, Spoletón és Ternin áthaladva, december 23-án vagy 24-én Aquilába érkezett. Végül Solmonába ment s ott várta meg egész haderejének gyülekezését.

Ezalatt Johanna királynő második ura, Lajos tarantoi herceg mindenáron meg akarta gátolni, hogy a magyar sereg a Volturnón átkeljen s a főváros felé nyomulhasson. Erős sereget gyüjtött össze Capua mellett ; de rosszul számított, mert a király előljáró hadának parancsnoka, Onorato Gaetano jóval feljebb, Orticellánál átkelt a vízen s ezzel máris a nápolyi sereg oldalába került.

A derékhad, miután Pescarát is megszállta, szintén Capua felé tartott. Január 11-én, 6 óra hosszáig tartó viadalban tönkreverte a tarantói herceg hadseregét s Capuát is nyomban megszállotta. A szétfutott nápolyi sereg roncsai Teano felé menekültek. Johanna királynő január 15-én, férje pedig 3 nappal később hajón menekült Provence felé.

A király Capua elfoglalása után Beneventóba, onnan pedig január 17-én Aversába ment. Itt törvényt látott s az András herceg meggyilkolásában legbűnösebb Károly durazzói herceget ugyanazon az erkélyen végeztette ki, amelyen Andrást megfojtották. Róbert és Fülöp tarantói herceget, továbbá Lajos és Róbert durazzói herceget, mint Károly cinkostársait Ortona várába záratta, onnan pedig Visegrádra szállíttatta, majd Nápolyt is megszállta.

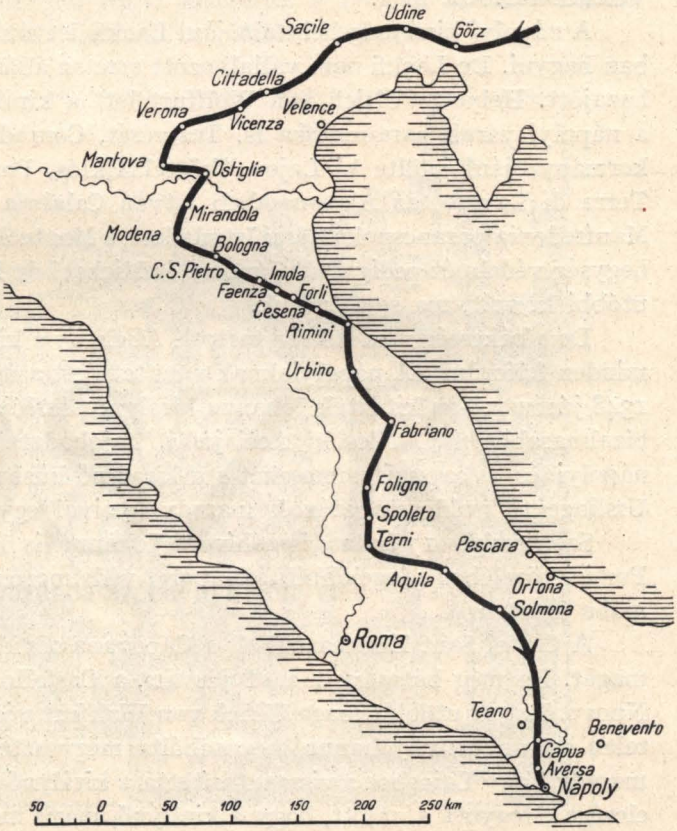

Nagy Lajos első olaszországi hadjárata 1347—1348-ban.

Ezzel a tulajdonképpeni hadműveletek le is zárultak, mert a nápolyi királyság jóformán teljesen Nagy Lajos kezében volt. Ő azonban nagyon jól érezte és tudta, hogy nem lesz tartós maradása a nápolyi királyságban mindaddig, amíg Dalmáciát vissza nem foglalta s ezzel a közvetlen tengeri utat nem biztosította. Már pedig Lajos azt akarta, hogy a Szentszék taszítsa le a trónról a férjgyilkos Johannát s vagy őt, vagy megölt öccsének Károly nevű kis fiát ültesse a helyébe.

A király tehát, míg egyrészt Genovával szövetkezett Velence ellen, másrészt követei útján az Avignonban székelő VI. Kelemen pápával is alkudozott. De a pápa, aki nem ismerte el Johanna bűnösségét, nem akart ebben a kényes ügyben nyíltan színt vallani s követét, Bertrand bíborost, csak amolyan se hideg, se meleg utasítással látta el.

De a tárgyalásoknak s a Velence ellen való készülődésnek csakhamar egy új ellenség, a dögvész vetett véget, amelyet már 1347 őszén behurcoltak

a genovai hajók. A rettentő járvány néhány hónap alatt egész Itáliában elterjedt. Legjobban Közép-Olaszországban pusztított, de a félsziget déli felét s így Nápolyt, valamint Nagy Lajos hadseregét sem kímélte meg. A pestis miatt Bertrand sem mert Nápolyba jönni s 1348 május vége felé a király is kénytelen volt visszahajózni Magyarországba. Hadainak egy része szárazföldi úton tért vissza, másik része azonban olasz földön maradt. Velencével fegyverszünetet kötött Lajos, még pedig 8 évre, s ilyenformán Dalmáciát egyelőre Velence tartotta meg.

A nápolyi királyság helytartójául Lackfi Istvánt akarta Lajos a fővárosban hagyni. De Lackfi nem vállalkozott erre az állásra, hanem urával együtt hazajött. Helyette Ulrich von Wolffurt lett a király helytartója s egyúttal a nápolyi várak parancsnoka is. Testvérét, Conradot, Lucera és vidékének kormányzójául jelölte ki Lajos. Tröttel Miklós, Pozsony megye főispánja a Terra di Lavoro, az Ákos-nembeli István Calabria kormányzását vette át. Manfredonia parancsnoka Zárai István lett, a Monte Sant Angelo és az Abruzzo-hegység védelmét pedig Csúz Jánosra és Michael de Deboczra bízták. Hogy az utóbbi ki volt, ma sem tudjuk.

De a békesség nem sokáig tartott. Alighogy a király ott hagyta Nápolyt, minden felfordult. A nápolyiaknak nem tetszett a magyar kormányzás s már 1348 június 18-án kitűzték Johanna királynő zászlóját. A királynő egyik legbizalmasabb híve, Niccolo Acciajuoli, hajóhadat szervezett, megnyerte a nápolyi és a capuai nemeseket s a királynő hűségére térítette Werner von Urslingent, zsoldoscsapatának maradványaival együtt.

Szeptember 17-én a visszahívott Johanna is kikötött, férjével együtt, Portici közelében s legelőbb is a Nápolyt védelmező várakat igyekezett hatalmába keríteni.

A Castel Sant Elmo azonnal, a Capovana rövid ellenállás után megadta magát. De még hátra volt a «Tojásvár», a Castello dell' Uovo, és a Castel Nuovo. Ezt az utóbbit maga Ulrich von Wolffurt védelmezte. Öthónapi sikertelen ostrom után Johanna megpróbálta megvesztegetni Ulrichot, de ez hű maradt Nagy Lajoshoz s visszautasította a királynő ajánlatát. Amikor pedig elesége elfogyott s rájött, hogy a királynő máris megvesztegette a várőrség néhány emberét, felköttette az árulókat, azután 1349 január 11-én olyan ügyesen siklott ki az őrséggel együtt a várból, hogy az ostromlók csak hat nap mulva eszméltek rá, hogy az erőd üres. Erre a negyedik vár, a Castello dell' Uovo német és olasz őrsége is megadta magát.

Tröttel Miklós 18 napig védte Acerra várát s szabad elvonulás feltételével adta át az ostromlóknak. Lucera magyar őrsége is vitézül védte a várat s meg is tartotta mindaddig, míg csak Conrad von Wolffurt felmentő csapata meg nem érkezett. Conrad, Lucera felmentése után, Foggiát foglalta vissza.

Szívós ellenállást fejtett ki az Ákos-nembeli István, Stilo várának védelmében. Ez a vár csak árulás következtében veszett el.

A miletói gróf is hasztalanul ostromolta Manfredoniát, amelyet Zárai István védelmezett Csúz János támogatásával.

De hiába volt egyes magyar vezérek és csapatok hősiessége. A helyzet mindegyre rosszabbra fordult. A nép csaknem mindenütt ellenük volt s egyik vár a másik után siklott ki a kezükből.

Lajos király, mikor értesült a helyzet balrafordulásáról, Lackfi István erdélyi vajdát Olaszországba küldte, hogy rendet teremtsen. Lackfi még 1348-ban, késő ősszel, útrakelt 300 főnyi kísérettel s miután Manfredoniában kikötött, Foggiában egyesült Conrad von Wolffurt hadával.

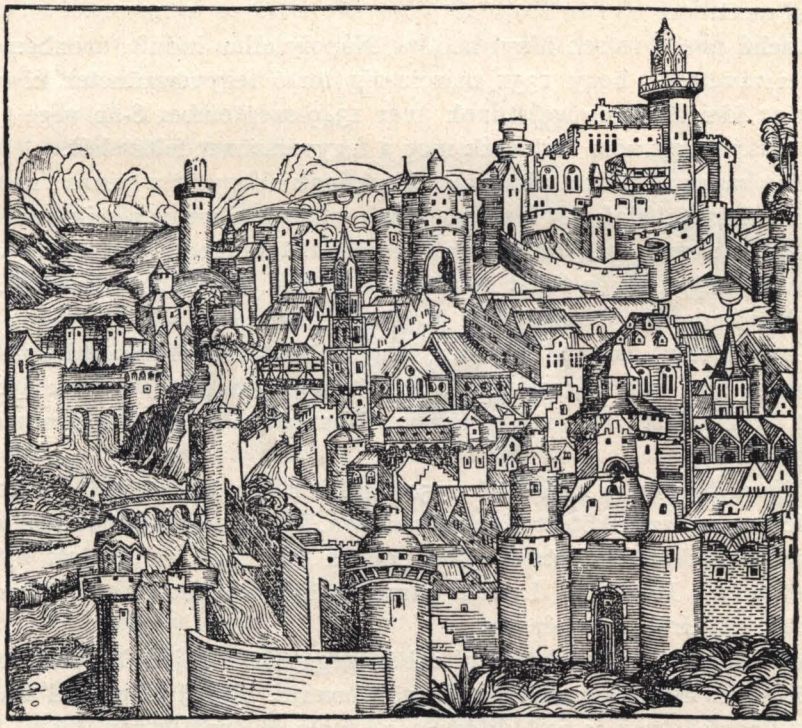

Verona a középkorban.

1349 január 23-án megverték Johanna királynő férjének, Lajos tarantói hercegnek hadát Trojánál, majd február 11-én a nápolyi szolgálatba pártolt Werner von Urslingen zsoldoscsapatát lepték meg Cornetóban s elfogták magát Wernert is, aki ismét köpenyeget fordított és beállt Nagy Lajos seregébe.

Lackfi április 22-én elfoglalta Capuát s főhadiszállását Aversába tette át. Lajos tarantói herceg most követeket küldött a vajdához s felszólította, hogy közösen jelöljék a ki csatateret, ahol az ellenséges hadak életre-halálra megvívjanak egymással. Lackfi elfogadta a kihívást s a létrejött megállapo-

dás szerint június 6-án, Aversa közelében kellett volna a nagy viadalnak lefolynia. Azonban a kitűzött nap hajnalán követ jött a hercegtől, azzal az üzenettel, hogy közbejött akadályok miatt kénytelen a csatát elhalasztani. De ez csak cselfogás volt, mert a hercegnek még az éj folyamán elbujtatott csapatai megrohanták Aversát.

A váratlan támadás kezdetben nagy zűrzavart okozott a magyar seregben, de a vajda nem vesztette el fejét s azzal, amit hamarjában összeszedhetett, a nápolyiakra vetette magát, egy íjászcsapatot pedig a hátukba küldött. A küzdelem a nápolyiak megfutamodásával végződött. Sokan elestek és megsebesültek közülök s valami 200 lovag, köztük számos főember foglyul esett.

Lackfi most, 10,000 főnyi haddal, Nápoly ellen indult, azonban a pápa követei rávették, hogy 1351 márciusáig tartó fegyverszünetet kössön. De ennek az ideiglenes nyugalomnak már 1349 szeptember 8-án vége szakadt, mert a nápolyiak nem tartották meg a fegyverszünet feltételeit.

Más baj is támadt csakhamar: Lackfinak elfogyott a pénze; nem tudta fizetni a követelődző, sőt lázongó zsoldosokat, akiket vezéreik sem bírtak, vagy talán nem is nagyon akartak lecsöndesíteni. A helyzet egyre válságosabbra fordult, a vajda tehát nem tehetett mást, mint hogy elvonult Aversából s Manfredonián át visszatért Magyarországba.

Lajos királyt nagyon bántotta, hogy a Szentszékkel folyó tárgyalásainak még most sem volt kézzelfogható eredménye s hogy Lackfinak a fennebb vázolt okok miatt haza kellett jönnie. Elhatározta tehát, hogy másodszor is lemegy Itáliába.

Jókora fegyveres kísérettel 1350 április 18-án hajóra szállott Zenggben s nyolc nap mulva kikötött Manfredoniában. Május 1-én is ott volt még. Csakhamar meghódolt Barletta és Trani, majd 8-án Bari is. Ezalatt a Rátold-nemzetségbeli Rolandfia Lesták parancsnoksága alatt erősítő csapatok is érkeztek hazulról, sok pénzzel.

Mindamellett a zsoldosokkal újból meggyűlt a baj s Barlettában kitört zendülésüket csak nagynehezen sikerült leverni. Ennél az esetnél különösen kitűnt Lackfi István és fia Miklós, Soós László és Kont István.

Barlettában szervezték meg a nápolyi királyság visszafoglalására induló hadsereget, amely 17,000 magyar és 8000 idegen lovasból, továbbá 4000 lombardiai gyalogosból állt. Vezetését újból Lackfi István vette át.

Június 14-én érkezett a sereg s vele együtt a király is Canosa alá, amelyet nyomban ostromolni kezdett. Itt érdekes és a lovagi harcmódra nagyon jellemző eset történt, amely azonban Nagy Lajosra könnyen végzetessé válhatott volna. A király tudniillik maga is a rohamcsapatok közé állott, de a kapu előtt fején találta egy súlyos kő, úgy hogy az árokba bukott. De Beaux várparancsnok, aki a gáton állt, jóakaratúan figyelmeztette őt, hogy ne járjon ilyen veszedelmes helyen; egyúttal pedig csapatainak is meghagyta, hogy kíméljék a magyar király személyét.

Szívós ellenállás után Canosa is megadta magát, az őrség szabad elvonulásának feltételével, mire Nagy Lajos Miklósfia Tamásra bízta ezt a fontos várat. Innen Ascoliba ment s több csoportra osztotta seregét. Kont Miklóst Conrad von Wolffurttal Aversa felé indította. A második csoportot Tröttel Miklós vezette a Tarantói-öböl felé. Ugyanehhez az öbölhöz küldte a harmadik csoportot is, Tót Lökös és Pálfia Tamás parancsnoksága alatt. Maga a király Canosából Melfibe ment. Időközben Lackfi Miklós és Dénes Benevento közelében szétvert egy nápolyi zsoldban levő német csapatot. Itt magyar részről különösen Besenyő János királyi allovászmester tüntette ki magát.

Nagy Lajos, miután Melfiből továbbment, ellenállás nélkül megszállta Conza della Campagnát és Città Olivetót. Contursi azonban ellenállott; de nem sokáig, mert Lackfi András és István, továbbá Soós László, csatlósaik hátán és vállán felkapaszkodtak a falakra s kitűzték a Hermann-nemzetség fehérsárkányos zászlóját.

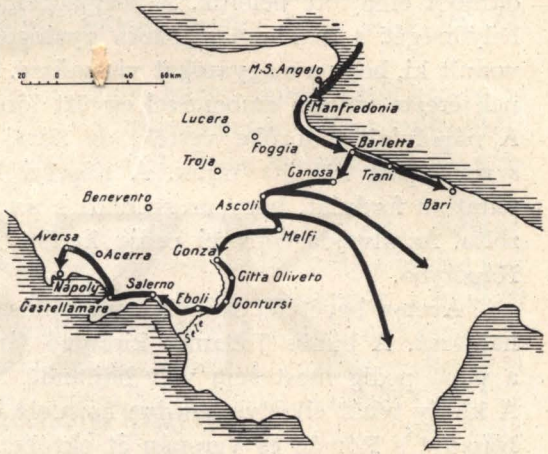

Nagy Lajos második olaszországi hadjárata 1350-ben.

A királyi sereg most Ebolin át Salernóra tartott. Nagy Lajos, kisebb lovascsapat élén, gázlót keresett hadai számára a Sele (Silaro) folyón. Éppen ott volt egy magyar lovas, aki a lovát akarta itatni. A király odaszólt neki:

— Menj, fiú, a lovaddal a vízbe, hadd lássam, milyen mély.

— Félek, uram király, hogy elkap az ár.

— Ne félj semmit, csak ugrass bele, — biztatta a király.

A legény beleugratott a folyóba, amely azonban ellepte lovával együtt. A ló valahogyan kikapaszkodott a vízből, de a katona ott rekedt. A király habozás nélkül utánaugratott, de ő is csaknem úgy járt. Szerencsére nagy kerek köpenyege a vízen szétterült s valamennyire fenntartotta. Üstökön ragadta tehát a fuldokló fiút s kivonszolta a partra. Azután sátrába vitette és száraz ruhát adatott rá a magáéból.

Salerno megszállása után Castellamarera vonult a királyi sereg s itt találta az Aversa ostromával bajlódó Kont Miklós futárja, aki ura nevében gyors segítséget kért. Nagy Lajos megparancsolta Lackfi István vajdának, hogy egész seregével induljon Aversa alá, ő maga pedig 200 lovassal előresietett. Július 1-én Aversához érkezett s azonnal rohamot parancsolt, de a védők visszaverték. Mihelyt Lackfi megérkezett, megkezdődött a rendszeres ostrom, amely elég sokáig húzódott. Nagy Lajos, aki igen bátor ember volt s mindig legelől szeretett járni, július 26-án nagyon is közel talált menni a

vár falához, éppen azon a helyen, ahol meggyilkolt öccsének holttestét ledobták. Vakmerőségét azonban súlyos sebesüléssel fizette meg. Egy nyíl fúródott ballábába és sokáig tartott, amíg teljesen felgyógyult.

Az ostrom vezetését időközben Kont Miklós vette át Lackfi Istvántól és sikerült is neki, hosszabb alkudozás árán, a vár átadására bírni a parancsnokot, Giacomo Pignatarót.

Meg kell itt emlékeznünk egy Aversa ostroma alatt történt kicsiny, de érdekes epizódról, amely mintha a régi magyar lovastaktikát idézte volna vissza egy pillanatra a XIV. század lovagvilágába.

A dolog úgy történt, hogy Zárai Péter erdélyi alvajda Aversa alól Nápolyig portyázott csekély számú csapatával; portyázó útján a főváros szomszédságában eleséget szállító málháslovakra bukkant s vagy hatvan darabot elhajtott belőlük. A megmenekült hajcsárok fellármázták Nápoly helyőrségét s csakhamar jókora gyalogos, majd még nagyobb lovascsapat vonult ki, hogy a magyarokat visszaűzze. Az alvajda, mivel sokkal gyöngébbnek érezte magát, embereivel együtt lóra kapott s gyorsan tovaszáguldott. A nápolyiak üldözőbe vették, de Zárai a kellő pillanatban visszafordult s nyílzáport küldött rájuk. A nápolyi lovasságot annyira meglepte ez a váratlan fordulat, hogy megszaladt s az utána loholó gyalogságot is legázolta. Az alvajda emberei pedig kardot rántva kergették vissza a futókat Nápolyba.

Aversa bevételét Nápoly megszállása követte s ezzel be is végződött a hadjárat. A bűnös Johanna királynő férjével együtt ismét kereket oldott, a pápa pedig most sem volt hajlandó Nagy Lajos kívánságait teljesíteni. A király tehát elkedvetlenedve hazafelé indult. Szeptember 14-én hagyta el Nápolyt s Rómán és Veronán át október 25-én érkezett haza. De hadainak egy része még Itáliában maradt, Lackfi András, mint királyi helytartó vezérlete alatt. Helyetteséül Tót Bertalant jelölte ki Nagy Lajos, Salerno kapitánya pedig Druget Miklós lett.

A megszálló csapatok csak 1351-ben tértek haza.

A litván hadjárat. Ugyanebben az évben már Litvániába szólította Nagy Lajost nagybátyjának, III. Kázmér lengyel királynak segélykérő szava, a Lengyelországot háborgató Lubart litván fejedelem ellen.

Lajos június 9-én kelt útra seregével Budáról; 24-én Kassán volt s onnan Krakó alá vonult, ahol Kázmér hadaival egyesült. Vele mentek: Kont Miklós pohárnokmester és Pozsony megye főispánja, a Katyisz-nembeli Szécsényi Konya Miklós, Szudár Péter, Baracskai Jakabfia Miklós, Rikolffia Tarkői László és több német úr is.

Az egyesült magyar és lengyel hadsereg kiverte Galiciából és Lodomeriából az ellenséget, elfogta Lubartot s július 27-én Sandomierz alá szállott. Itt Kázmér király súlyosan megbetegedett s ennek következtében, legalább névlegesen, Nagy Lajos lett a szövetséges hadak fővezére.

Sandomierzből, Lublinon át, 15 napi járóföldre nyomult Litvánia belsejébe, de nem tudunk róla, hogy ott nagyobb harcokat vívott volna. Ellenben tudjuk, hogy két litván fejedelemmel, Olgerddel és Kiejstuttal, csakhamar békét kötött. Az utóbbi a Magyarországba visszatérő királyhoz csatlakozott, azt a szándékát hangoztatván, hogy meg akar Budán keresztelkedni. De már az út harmadik napján megugrott s különben is kijátszotta a békeszerződést.

Kiejstut megfenyítése volt a célja az 1351-i hadjáratnak, amelyre Lajos királyunk február 22-én indult el.

A résztvevők közül ezeknek a neve maradt fenn:

László oppelni herceg (később Magyarország nádora), Lackfi István vajda fiai: Miklós és Dénes, valamint testvérei: Miklós és Pál, Perényi Miklós, Kont Miklós, a Pok-nembeli Móricfia Simon, a Balog-nembeli Szécsi Miklós szörényi bán, az Ákos-nembeli Böbék István, Szudár Péter és a Rátold-nembeli Lesták.

Március 12-én már Sanokon volt a király, kilenc nappal később pedig Belc alatt, amelyet Kázmér ostromolt. De a szövetségesek minden erőfeszítése kárba veszett, mert a vár bevétele nem sikerült. Pedig vitézségben, sőt vakmerőségben itt sem volt hiány.

Mint Olaszországban, úgy Belc alatt is, Nagy Lajos járt elől jó példával, de egy kő úgy fején találta, hogy összeesett. Perényi Miklós vette a hátára s az árok vizén átgázolva, biztos helyre szállította. Az oppelni herceg a legelsők között mászta meg a vár egyik tornyát, de sisakját leütötték a fejéről s őt magát az árokba dobták, ahol csaknem agyonzúzta magát. Megsebesült a Rátold-nembeli Lesták, a Pok-nembeli Simon, Szécsi Miklós és Böbék István is.

Az ostromlók vesztesége igen nagy volt, s Nagy Lajos, mikor látta, hogy nem ér célt, április 1-én elhatározta, hogy hazatér, de előbb Kont Miklós útján egyezkedésre szólította fel a vár Drozge nevű parancsnokát. A tárgyalás eredményes volt, mert kétévi fegyverszünetet hozott s Drozge kitűzette a várra a magyar király zászlaját.

Magyar katonák Svájcban. Nem katonai fontosságánál fogva említjük az 1355-ben Svájcba küldött magyar segítőcsapatot, hanem csak azért, mert érdekes tudnunk, hogy ott is megfordultak Lajos királyunk katonái.

Ebben az évben ugyanis a svájciak ellen háborúskodó II. Albert osztrák herceg Nagy Lajostól segítséget kért. A király Lackfi Pált indította Albert herceg támogatására 400 magyar íjásszal, akik vitézül harcoltak augusztus 9-én és 11-én Tulna mellett s nagy részük volt Albert ott kivívott győzelmében. A herceg meg is jutalmazta a magyar vezért. Hogy hol volt ez a «Tulna», mindeddig nem sikerült megállapítani.

Hadjáratok Velence ellen. A nyolcéves fegyverszünet lejártával újból kitört a háború Magyarország és a velencei köztársaság között.

A Horvátországban összegyűjtött királyi seregnek, az eredeti terv szerint, Rácországba kellett volna mennie, de Nagy Lajos az utolsó pillanatban úgy határozott, hogy nem a velenceiekkel egy gyékényen áruló Dusán fejedelmet, hanem magát a hatalmas köztársaságot támadja meg.

A hadsereg egy része tehát Dalmáciába ment, ahol a Buzád-Hahod-nembeli Alsólindvai Miklós bán elfoglalt Klissa alatt két erődítményt. A másik rész, a király vezetése alatt, hajóhad hiányában a szárazföldön vonult Treviso felé. IV. Károly német császár, IV. Albert friauli gróf, továbbá az aquileiai

Magyar lovasvitéz István erdélyi herceg pecsétjén. (1351.)

patriarcha is a magyarok pártjára állott, sőt a pápa sem volt hajlandó Velencét támogatni.

A magyar sereg június 26-án San Vito al Tagliamentón és Sacilén át Conegliánóra indult. Az utóbbi helyen volt, július 4-e táján, az első ellenállás, amelyről tudunk. De ez sem tartott sokáig, mert a vár elég gyorsan jutott Nagy Lajos birtokába.

Asolo, Ceneda és Quero elfoglalása után, Treviso ostromára került a sor, mire Padova ura, Francesco Carrara is szövetkezett Lajossal. De mivel az ostrom nagyon sokáig húzódott, a király augusztus 23-án visszatért Magyar-

országra és Szűgyi Vásári Tamást hagyta a hadak élén Treviso alatt. Döntésre azonban nem került a sor, mert az 1356 november 11-én öt hónapra megkötött fegyverszünet egyelőre megszakította a hadjáratot.

Dalmáciában ezalatt nem volt semmi nagyobb harc, ellenben a következő évben ez az országrész lett a legfontosabb hadiesemények színhelye.

Treviso ostromával a fegyverszünet lejárta után sem boldogult Szügyi Vásári Tamás. A helyzet csak akkor kezdett javulni, amidőn Kont Miklós nádor friss csapatokat hozott magával Magyarországból. Ennek eredményeként megadta ugyan magát Serravalle, sőt Mestre is, de Castelfranco Venetonál újból elakadt a magyar sereg, mire a nádor szeptember 12-én átadta a fővezérséget Vásári Tamásnak s hazatért.

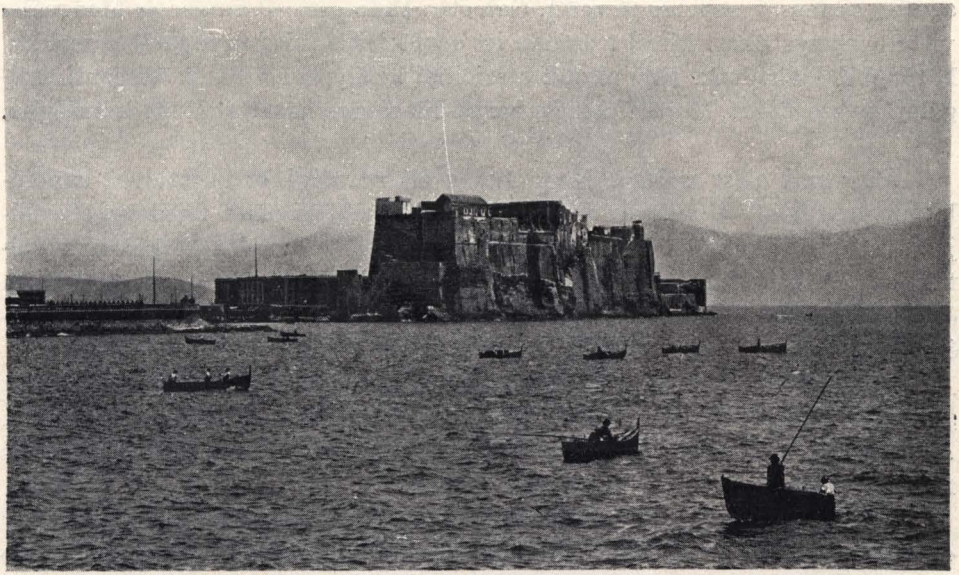

A Castello dell'Uovo Nápolyban.

A királyt már bosszantotta, hogy Treviso olyan sokáig dacol vele ; ennélfogva Hémfi Benedeket küldötte Olaszországba, mert az ő működésétől több sikert várt. De mert a hozzáfűzött várakozásnak Hémfi sem tudott megfelelni, Nagy Lajos újból Vásárit állította a hadak élére. Ez megvédte ugyan a megszállott területet a velenceiek támadásai ellen, de döntő eredményt ő sem bírt kivívni.

A kocka Dalmáciában fordult, ahol több város, közöttük Spalato és Trau is, újból meghódolt a magyar királynak. Hosszabb ostrom után Zara is megadta magát, szeptember 17-én. Csúz János bán december havában bevette Nonát s nem sokkal később Sebenico, végül 1358 januárjában a szigetek egy része is visszatért a király hűségére.

Dalmácia tehát ismét magyar kézre jutott s Velence az 1358 február 18-án kötött békében lemondott ennek az országrésznek birtokáról.

Lajos király a velencei háború második évében a pápának küldött segítőcsapatokat, amelyek 1358-ban is ott voltak még. Vagy ezeknek, vagy a Velence ellen harcoló seregnek egy része, valami 1500 magyar, Bernabo Visconti milanói herceg zsoldjába állott. Visconti Bolognát akarta a pápától visszaszerezni s mivel ezt a szándékát nem tudta szépszerével megvalósítani, hadat üzent a Szentszéknek.

A pápa 1360 április 26-án Nagy Lajoshoz fordult segítségért, mire a Poknembeli Morócz Simon vezetése alatt 7000 magyar indult Olaszországba. Morócz szeptember 30-án Bolognában volt ugyan, de a pápa ügyén nem sokat lendíthetett, mert nem kapta meg csapatai számára a kikötött zsoldot. Erre azután a riminii marchio (őrgróf), Galeotto Malatesta, Parmába és Modenába vitte a magyarokat. Mivel azonban itt sem kapták meg a pápától a zsoldot, háromfelé szakadtak. Egy részük a sziciliai király, más részük Visconti szolgálatába szegődött, Morócz pedig a harmadik résszel hazatért Magyarországba.

Magyarok olasz zsoldon. Nagy Lajos olaszországi hadjárataival kapcsolatban kezdődött a magyar zsoldosoknak különböző olasz fejedelmek zsoldjába való szegődése. A hazatérő királyi seregből lemaradozott katonák voltak az elsők, akiket a szükség, vagy részben talán a kalandvágy is arra ösztönzött, hogy itáliai hadakban keressenek maguknak foglalkozást és megélhetést.

Legnagyobb részük mint portyázó könnyű lovas, kis töredékük mint gyalogos szolgált s mindenütt nagy kedveltségnek örvendett Itáliában. A pápák is mindenkor megbecsülték a magyarokat s nagyobb zsoldot is fizettek nekik, mint más nemzetek fiainak.

Legkisebb harciegységük eleinte 8—10 lovasból állott, amelyet egy «Caporale» (káplár) vezetett. Később már a három főből alakult «Lancia» (lándzsa) is felbukkan. Több «Lancia» együttesen egy «Bandiera»-t (zászlót) alkotott; ezt már a hadnagy vezette. Több egyesített zászló parancsnoka pedig a «Capitano» (kapitány) volt.

1353 tavaszán már a Campagnában, Anconában és Apuliában tünedeznek fel egyes magyar zsoldoscsapatok. Az utóbbi tartományban a nápolyi király ellen fellázadt casertai gróf seregében harcoltak. De a szentszék és egyes olasz városok szolgálatában is találunk magyarokat, akiknek vezérei közül Magyar Bálintot, továbbá Miklósfia Tamást és Izsót ismerjük.

1361-ben, az apai örökségen hajbakapott két Gonzaga testvér egykiét, Feltrinót, is nagyobb magyar csapat szolgálta. Vezetőik elferdített neve, dr. Lukcsics Pál megfejtése szerint, ez volt: Pécsi János, Szőlősi (vagy Szilasi) Lőrinc, Nagy Péter, Erdélyi Mihály, Tolnai Gergely, Budai András, Erdélyi Péter, Lanzalotus de Neguani Ungarus, Szalányi Lőrinc, Izdenci János, Hermáni Balázs, Sárközi Lukács és Sztregai János.

A velencei háború és a romagnai hadjárat után Olaszországban maradt sok magyar zsoldos egy része a «Magna Societas Ungarorum» (Nagy Magyar Társaság) nevű zsoldosseregbe tömörült.

Ennek egyes tagjairól 1362-ben is hallunk még.

De érdekes azt is tudnunk, hogy a nagyerejű Toldi Miklós, akit Arany János tett halhatatlanná, szintén szolgált és harcolt Itáliában, még pedig 1365-ben.

Ebben az évben ugyanis, Hugo de Mortimer parancsnoksága alatt, egy angolokból és magyarokból álló zsoldoscsapat alakult, amelyet rendesen «Alba societas» (fehér társaság) néven emlegetnek. A sereg állománya 5000 fő volt, 20 angol és 10 magyar parancsnok vezetése alatt. Ha feltesszük, hogy az angol és a magyar zászlóaljak nagyjában egyformán erősek voltak, akkor a fehér sereg magyarjainak számát 1600 főre becsülhetjük. Mind a tíz magyar zászlóalj Toldi keze alatt volt.

A «fehér társaság» hat hónapra szegődött az egyházi állam és Johanna nápolyi királynő szolgálatába. 1365 nyarán vereséget szenvedett s ez alkalommal Toldi is foglyul esett. Kiszabadulása után hazatért s 1366-ban már mint Gömör vármegye főispánja szerepel.

Rajta kívül még ezeket a teljesen elferdített nevű magyarokat emlegetik a fehér seregben: Michael de Sale, Lanzelottus de Samusce, Petrus de Marchio és Nicolaus de Segoria. Alkalmasint zászlóaljparancsnokok voltak.

Ugyanakkor Firenze szolgálatában is állott egy Szent Györgyről elnevezett zsoldoscsapat, amelynek vezére az egyik Visconti volt. Ebben is szolgáltak magyarok, akik közül ezeknek a nevét ismerjük: Dominus Lucas de Valco, Michael mariscalcus Ungarorum, Petrus de Sala, Nicolaus de Sala, Ricardus Michaelis Ungarus, Andreas de Sorba, Johannes Somozola és Georgius de Sale.

XI. Gergely pápa 1376-ban 100 magyar lovasíjászt szerződtet, majd néhány év mulva Bologna szolgálatában találjuk Nyíri Pétert, Szalai Berecket, egy Petrus Johannes de Zaghabria Ungarus néven szereplő honfitársunkat, továbbá Krisztusi Pétert. Az első három hadnagy, a negyedik pedig káplár volt.

Török és oláh hadjáratok. Több megszakítással 1365 s 1370 között zajlottak le azok a bolgárországi hadjáratok, amelyek valamelyikében először csaptak össze magyar harcosok a később annyira veszedelmessé vált új ellenséggel: a törökkel.

Sajnálnunk kell, hogy éppen ezekről a hadjáratokról olyan kevés hiteles adatunk van, hogy még csak nagy vonásokkal sem vázolhatjuk történetüket. Annyi azonban bizonyos, hogy Lajos király az 1365-i háborúskodás során elfoglalta Bolgárország egy részét, vele együtt Viddint, s a megszállott területből bolgár bánságot alkotott, amelynek élére Hémfi Benedeket állította.

Többet tudunk a magában véve kevésbbé fontos 1369-i havasalföldi hadjáratról, amely az 1368-i bolgárországi hadjáratnak volt a folytatása.

Ugyanis Lajcu oláh vajda 1368-ban, majd 1369-ben sógorával, a bolgár Strazimirral együtt fellázadt a magyar fennhatóság ellen s megtámadta Viddint.

Nagy Lajos 1369-ben két sereget indított Havasalföldre, hogy Lajcu lázadását megtorolja. Az egyik, amelynél ő maga is tartózkodott, a Dorosmanembeli Garai Miklós macsói bán vezetése alatt Bolgárország felől támadott s bár az oláhok meg akarták gátolni, átkelt a Dunán s megszállotta a szörényi bánságot. Az ellenség csapatai szétfutottak.

Rosszabbul járt a másik sereg, amelyet Lackfi Miklós erdélyi vajda vezetett. Ez, nem tudjuk hol, Erdélyből nyomult be Havasalföldre. A Jalomica-folyóig hatolt, elfoglalta az oláhok ottani erődítményeit s szétverte Dragomir vezette seregüket is. De azután, sikerében elbizakodva, elmulasztotta a kellő óvatosságot. A hátráló ellenség üldözése közben az úttalan hegységben az 1330-ihoz hasonló helyzetbe jutott, amit az oláhok kellőképpen ki is aknáztak: minden oldalról megrohanták Lackfi seregét. A véres küzdelemben a fővezér is elesett s rajta kívül az ismertebbek közül Zárai Péter erdélyi alvajda, Vas Dezső (a Wass grófi család őse), Vörös Péter kükűllői várnagy, Székely Péter és Székely László is ott vesztették életüket.

A veszedelemből nagynehezen menekült had a Vöröstoronyi-szoroson tért vissza Erdélybe. A visszavonulókat egészen Talmácsig üldözte Lajcu s ott felgyujtotta a Szent Miklósról elnevezett kolostort. Szerencsére ezt a kudarcot teljesen ellensúlyozta Garai Miklós előbb említett sikere, amelynek következtében Lajcu újra meghódolt.

Olasz hadjáratok. Padova ura, Francesco Carrara, Lajos király szövetségese volt a velencei köztársaság ellen. Érthető, hogy Velence meg akarta ezt torolni s ezért 1372 őszén hadat üzent Padovának. Minthogy a velenceiek némi sikert értek el, Carrara Nagy Lajoshoz fordult segítségért.

A király Lackfi Istvánt néhány ezer emberrel Felső-Olaszországba küldte szövetségestársa támogatására. Később a Csanád-nembeli Telegdi Tamás esztergomi érsek is odaérkezett 2000 lovassal. A magyar hadak Bellunón, Feltrén és Bassanón áthatoltak előre. Egy részük, Hémfi Benedek vezetése alatt, december 9-én már Padovában volt, amely alól a velenceiek visszavonultak. A másik rész Treviso ostromával próbálkozott, de ezúttal is hiába.

Az 1373-i hadjárat történetéből csupán annyi bizonyos, hogy az erős Treviso bevétele ebben az évben sem sikerült, sőt június 30-án el nem tagadható véres kudarc érte Carrarát és a mieinket. A velenceieket tudniillik török csapatok is támogatták s az állítólag lóról szállott magyar hadat valami mocsárba szorították, ahol nagyon sokan elpusztultak. Sokan fogságba is estek, köztük Lackfi István fővezér és Kállai Öböl Tamás.

Ez a kevés sikerrel járt vállalkozás két szempontból nagyon érdekes: egyik az, hogy Treviso alatt már kétségtelenül harcoltak a magyarok a törökkel; a másik pedig az, hogy a velenceiek ágyút is alkalmaztak a mieink ellen.

Nagy Lajos felajánlja a máriacelii fogadalmi képet. Jobbra Nagy Lajos győzelme a törökök felett. (Reliefkép a máriacelli templom portáléja fölött.)

1378-ban kenyértörésre került a dolog Velence és Genova között. Lajos király, régi szövetségesével, Francesco Carrarával együtt, Genovát támogatta. Ötezer főnyi hadat küldött Olaszországba, a Tomaj-nembeli Losonczi László erdélyi vajda vezetése alatt, akit erre az útjára Alsáni Bálint pécsi püspök és Horváti János macsói bán is elkísért. Carrara 3000 magyarral megtámadta Mestrét, mire a milanói Visconti herceg is Velence pártjára állott. A többi magyar csapat Brescia vidékét pusztította, sőt Horváti János vezérlete alatt mantovai területre is elkalandozott, ami ellen Mantova ura, Lodovico Gonzaga herceg, nyomatékosan tiltakozott.

December hó folyamán Garai Miklós nádor és Szepesi Jakab országbíró még 1300 magyart hozott. Ezek, az olasz krónikák szerint, sikeresen harcoltak Visconti ellen.

A genovaiak 1379 májusában megtámadták és meg is verték a velencei hajóhadat, de a háborúnak ezzel nem szakadt vége, mert Velence szárazföldi ereje még nem tört meg.

Azonban Chioggiának augusztus 16-án, öt napi kemény harc árán történt bevétele béketárgyalásra bírta Velencét. De a hosszas és meddő alkudozások időt adtak a köztársaságnak arra, hogy a harc folytatására felkészülhessen. Andrea Contarini doge 1380 június 24-én megadásra kényszerítette a velencei lagunákban körülzárt genovai hajóhadat, amely 19 gályából állott, 4170 emberrel.

Genova új hajóhadat szervezett, de ezzel sem tudta jóvátenni a nagy kudarcot. Az új erőre kapott Velence most már a leghatározottabban visszautasította az eléje terjesztett súlyos békepontokat.

A magyarok és a padovaiak újból ostromolni kezdték tehát Trevisót, de még mielőtt bevehették volna, Velence az osztrák hercegeknek adományozta ezt a fontos várat, nehogy Carrara kezére jusson. Noha ez a hadjárat nem hozott Nagy Lajosnak teljes sikert, az 1381-ben kötött turini béke mégis megerősítette az 1358-i zarai békét, vagyis Magyarország számára biztosította Dalmácia birtokát.

Ugyancsak 1380-ban másfelé is akadt dolguk a magyar csapatoknak. Lajos király ugyanis a nápolyi trónra akarta segíteni Károly durazzói herceget, s e végből 9000 főnyi magyar hadat adott melléje Horváti János parancsnoksága alatt. A sereg többi része olasz volt. Károly 1380 július 1-én indult el Treviso környékéről s Vicenzán és Veronán át Perugia irányában haladt. Bevette Gubbiót és szeptember 18-án Arrezzót is megszállta.

A herceg Arezzóból Rómába ment, hogy a pápával egyezkedjék. A magyar csapatokat pedig Genovának engedte át, segítségül Bernabo Visconti ellen.

Durazzói Károly időközben elérte célját, mert a pápa 1381-ben királlyá koronázta. Johanna királynő, negyedik férjével, Ottó braunschweigi herceggel együtt megtámadta az új királyt; ez azonban július 16-án hatalmába kerí-

tette Nápolyt, majd később elfogatta a hitszegésen ért királynőt s 1382 május 22-én megfojtatta.

Ebben az évben szintén voltak még magyar csapatok a nápolyi király seregében s legalább is Johanna megöletéséig ott maradtak.

Az ismertebb magyar urak közül ezek harcoltak 1380 és 1382 között Károly szolgálatában :

Horváti János macsói bán és testvére László, a Tomaj-nembeli Losonczi István, az Ákos-nembeli Böbék László és Ferenc, a Katyisz-nembeli Szécsény Konya Ferenc, a Héder-nembeli György, Csúz Miklós, az Osl-nembeli Miklós, az Aba-nembeli Kompolt István, a Pok-nembeli Morócz János, Szudár Péter, Daróczi Lőrinc és Bertalan, Dánfi László.

Bármilyen hézagosan és homályosan bontakozik is ki előttünk Nagy Lajos hadjáratainak képe, annyi nyilvánvalóan kitűnik belőle, hogy ez a sok háborúskodás nem volt hiábavaló vérontás, mert Magyarország megnövekedett területtel, hatalommal és tekintéllyel emelkedett ki az egymásra torlódott hadiesemények zűrzavarából, ha nagy túlzás van is Petőfi jól ismert szavaiban, amelyek szerint : «magyar tenger vizében húnyt el észak, kelet s dél hulló csillaga».

Maga Lajos király nem volt igazi hadvezér. Résztvett ugyan minden fontosabb háborúban, jó példát adott s életét is elég gyakran kockára tette, de a tulajdonképpeni hadvezetésre nem vállalkozott. Ezt másokra bízta, s többnyire jól is választotta meg azokat, akiket hadainak élére állított.

Valóságos csapás, hogy ennek a kiváló uralkodónak nem maradt méltó utóda, s így 1382 szeptember 10-én bekövetkezett halála egy hanyatló korszak kezdetét jelzi.

II. MÁRIA ÉS ZSIGMOND KORA.

(1382—1437.)

Nagy Lajos király halála után zavaros viszonyok következtek, mint mindig, ha erőskezű uralkodót gyönge utód vált fel. Mária királynő, aki 1387-ig egyedül, majd ettől az évtől kezdve 1395-ben történt haláláig férjével, a Luxemburg-házból származó Zsigmonddal közösen viselte az uralkodói méltóságot, nem volt ura a helyzetnek ; s így azok az erők, amelyeket Nagy Lajos vasmarokkal féken tartott, most minden oldalról rátámadtak s temérdek bajt zúdítottak az országra.

Mária uralkodása alatt, az 1383-i rövid lengyelországi hadjárat kivételével, amelyben egy magyar segítőhadtest működött, a történelem csak lázadások, felkelések sorozatát jegyezhette fel, amelyeknek eredményeként

Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és a Macsói-bánság a felkelők kezére jutott, Bosznia, Halics és a Szörényi-bánság pedig elszakadt az országtól. Csak 1393 és 1395 között sikerült Zsigmondnak a felkelőkkel leszámolnia. Ennek következményeként Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és a Macsói bánság ismét magyar uralom alá jutott s Bosznia is újból meghódolt a magyar királynak.

1. Moldvai és török háború.

A rendcsinálásra valóban égetőn szükség volt, mert az egyre fokozódó török veszedelem 1389 óta már közvetlenül fenyegette Magyarországot.

Ugyanis I. Murad szultán 1389 június 15-én a Sitnica völgyében, a magyarul «Rigómező» néven ismert Kossovo Poljén, tönkreverte Lazarevics István rác fejedelem hadát, amelyet apósának, Garai Miklós macsói bánnak magyar csapatai, azonkívül pedig Sisman bolgár fejedelem és Tvartkó István bosnyák király seregei is támogattak.

A rácok, a megsemmisítő vereség hatása alatt, meghódoltak a töröknek, aki ilyenformán hazánk tőszomszédságába jutott, s csupán idő kérdése volt, hogy a folytonos harcok lángja mikor csap át az évek óta belső zavarokkal küzdő Magyarországra.

S valóban, 1391-ben és 1392-ben már megjelentek az első török csapatok magyar területen, a Szerémségben, de ennek a két betörésnek egyelőre nem volt semmi súlyosabb következménye. Mindamellett jó intőjel volt, amely arra figyelmeztette Magyarországot, hogy résen kell állnia, mert a török ezentúl sem fog az ország határán megállapodni.

Zsigmond király, akitől sokféle rossz tulajdonsága mellett sem lehet a bátorságot és a vállalkozó kedvet elvitatni, hamar felismerte a közeledő veszedelmet s úgy látta, hogy egymaga nem tud az ellenség hömpölygő árjának gátat vetni. Ezért már 1394-ben tárgyalást kezdett Franciaországgal, az olasz államokkal és Burgundiával, hogy a török ellen indítandó nagyszabású hadjárat eszméjének megnyerje őket. De ugyancsak 1394-ben követséget indított Bajazid szultánhoz is s megkérdeztette, minő jogon foglalt el erőszakkal bolgár területeket. Egyúttal felszólította a szultánt, hogy ezeket a foglalásait adja vissza, mert különben Zsigmond az egész kereszténységgel vállvetve kénytelen lesz visszahódítani Bolgárországot.

A szultán így válaszolt: «Azt kérdezitek, hogy milyen jogcímen foglaltam el Bolgárországot? Hát erre a kérdésre hadseregemnek itt, ebben a teremben látható diadalmi jelvényei válaszolnak. Ha a ti császártok azt hiszi, hogy neki több joga van Bolgárországhoz, mint nekem, akkor csak álljon elő és bizonyítsa be. Hiszem, hogy olyan tényezők szólnak majd mellettem, amelyek teljesen meggyőzik őt az én jogomról.»

Már ez a beszéd is világosan tanúsította, hogy a török nem akart békés szomszéd maradni. Ezt még jobban bizonyította az a körülmény, hogy 1394

Zsigmond király. (Dürer Albert festménye.)

őszén Havasalföldre tört, elűzte Mircsa oláh vajdát s elfoglalta a Duna és az Olt összefolyásánál, a mai Turnu-Magurelle közelében állott Kis-Nikápolyt.

Mircsa most Zsigmond királyhoz fordult segítségért, de ez mindaddig nem akart Havasalföldre menni, amíg nem biztosította magát kellőképpen Moldva felől, amelynek megbízhatatlan vajdája, István, nem régen le akarta rázni a magyar fennhatóságot.

Zsigmond tehát 1394 őszén elrendelte a hadrakelést Moldva ellen. Seregének legnagyobb része székelyekből telt ki s az ő főispánjuk, Kanizsai István vezette az előljáró hadat, alkalmasint a Borgói- vagy a Radnai-szoroson át. Már moldvai területen várta be a derékhadat, amelyben ott volt a királyon kívül Csáki Miklós Bihar és Temes vármegye főispánja, továbbá Kanizsai János esztergomi érsek is.

Az egyesült magyar hadsereg legyőzte az úttalan vidék támasztotta akadályokat, bevonult a fővárosba, Szucsavába, s hódolásra és hűségesküre kényszerítette István vajdát.

Most már nyugodtan mehetett a király a havasalföldi vajda megsegítésére.

1395 június 21-én már Brassó környékén táborozott Zsigmond. A hadjárat célja az volt, hogy kiverjék a törököket Kis-Nikápolyból s visszaszorítsák őket a Duna jobbpartjára.

A királlyal együtt hadba szállott: Kanizsai István és János, továbbá Garai Miklós horvát-dalmát bán, Perényi Péter, Csáki Miklós, Maróti János, a Tomaj-nemzetségbeli Losonczi István, az Ákos-nemzetségbeli Böbék Ferenc, Blagaji István és Miklós.

A törökkel vívott harcok részleteit nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Kis-Nikápoly erős küzdelem árán Zsigmond kezébe jutott s az ostromlók közül Losonczi István elesett, Kanizsai István és Maróti János pedig megsebesült.

Azonban jellemzi a magyar hadvezetésnek a győzelmet követő vigyázatlanságát, hogy az 1330-i és 1369-i eset itt is megismétlődhetett. Mircsa vajda valósággal megijedt Zsigmond sikerétől, mert a szultán bosszújától tartott. Mivel ezt el akarta kerülni, kétkulacsos ember létére azt a látszatot iparkodott kelteni, hogy a magyar király nem barátul, hanem ellenségül jött Havasalföldre. Ezért tehát a Brassó felé hazatérő magyar sereget a Törcsvári-szorosban körülzárta és mérgezett nyilak záporával támadta meg, úgy hogy csak véres harc és súlyos veszteség árán tudott az eltorlaszolt szoroson keresztültörni. A király is a legnagyobb veszélyben forgott és csak Garai Miklós és a súlyosan megsebesült Perényi Péter hősiességének köszönhette, hogy kiszabadult a csapdából.

Zsigmond még megtorlásra sem gondolhatott s így el sem űzhette az áruló vajdát, mert a harctéren azt a szomorú hírt kapta, hogy felesége és uralkodótársa, Mária királynő, hirtelen meghalt. Sietnie kellett tehát hadaival együtt hazafelé, mert ebből a halálesetből súlyos zavarok támadhattak volna, amennyiben Mária húga, Hedvig lengyel királynő is jogot formált a magyar trónra.

2. A nikápolyi csata.

A törökök egyelőre nyugton hagyták az oláhokat, ellenben már augusztus vége felé újból garázdálkodni kezdtek Temes és Krassó vármegye déli határán, sőt Temes vármegyében egészen Csákig merészkedtek. Itt azonban póruljártak, mert Csáki Miklós éjnek idején rajtuk ütött s teljesen szétszórta őket.

Időközben Kanizsai Miklós királyi tárnokmester külföldi tárgyalásai is sikerrel jártak s így az 1396-ra tervezett nagy hadjárat megvalósulhatott.

Burgundiában és Németországban nagy volt a lelkesedés. A francia, burgundi és flandriai csapatokat maga a trónörökös vezette s az ország legjobb vezérei és főurai csatlakoztak hozzá. Ugyanígy volt a német tartományokban is. Lengyel segítőcsapatok is jöttek, viszont az olasz államok húzódoztak a hadrakeléstől, bár IX. Bonifác pápa keresztesháborút is hirdetett. Megesett az is, hogy Milano ura, a nagyravágyó Gian Galeazzo Visconti, Bajazid szultánnal szövetkezett. Csak két dícséretes kivétel akadt: Genova és Velence. Ez a két állam VI. Károly francia király nógatására 44 gályából álló hajóhadat szerelt fel és bocsátott Zsigmond király rendelkezésére, Tommaso Mocenigo tengernagy parancsnoksága alatt. Ennek a hajóhadnak a Bosporuson s a Fekete-tengeren át a Dunába kellett hatolnia, a szárazföldön működő hadsereg támogatására.

János lancasteri herceg egyik fia angol segítőcsapatot vezetett, amely 1000 lóval vonult ki.

Meg kell még említenünk a szövetségesek között az álnok Mircsa oláh vajdát, akit Zsigmond király fogarasi herceggé és szörényi bánná is kinevezett, csak hogy megbízhatóan a maga pártjára vonhassa.

Magyarországon is igen nagy volt a harci kedv. Azok közül, akik bandériumaikkal együtt hadrakeltek, ezeket a főbbeket említjük meg:

Kanizsai János esztergomi érsek és testvére István, Perényi Péter, Maróti János és Dénes, Bethlenfalvi Thurzó György, Gímesi Forgách János, Perényi Miklós, János és Imre, a Hontpázmán-nembeli György bazini gróf, Csomaközi János, Bátmonostori Töttös László, a Kaplyon-nembeli Nagymihályi János és István, az Ákos-nembeli Böbék Imre, Gárai Miklós és János, Csáki Miklós és György, Rozgonyi Osvát, Simon, Lőrinc és János.

Hogy mekkora volt az 1396 június végén Magyarországon egyesült szövetséges sereg, megbízható adatok hiányában nem tudjuk megmondani. Zsigmond király hadserege állítólag 20,000 lovasból és 10,000 gyalogosból állott, a francia-burgundi segítőhadat pedig 10—12 ezer főre becsülhetjük. A szövetségesek összesen állítólag 70—80 ezer főnyi sereget vittek Bajazid ellen.

Valószínű, hogy ekkora sereg elegendő lett volna arra, hogy a szultánnal győzelmesen ütközzék meg, ha a siker többi feltétele is mind meglett volna.

Ugyanis már itt a leghatározottabban szembe kell szállanunk azzal a nálunk általános hitelre talált mesével, hogy a török rendszerint 150—200

ezer vagy még több emberrel indult Magyarország ellen s hogy ezt a rengeteg sokaságot ötöd-hatodrésznyi magyar seregek zúzták számtalanszor össze.

A török birodalom komolyan számottevő reguláris katonasága a XVI. század utolsó negyedében is csak 79,000 fő volt. Igaz, hogy minden támadó hadjáratához nagyszámú, ha nem is százezrekre rúgó, balkáni söpredék csatlakozott, amelyet a keresztény krónikások rendszerint a harcoló török sereghez számítanak.

Mint az egykorú követjelentésekből kitűnik, a török csak tízezreket, nem pedig százezreket mozgósíthatott támadó háborúra, mert sem Kis-Ázsiát, sem az európai Törökországot nem hagyhatta őrizetlenül, másrészt pedig ekkora hadak mozgatása és ellátása az akkori viszonyok között lehetetlen volt.

De különben is képtelenség, hogy ötször-hatszorta erősebb ellenféllel, évek hosszú során át, rendszeresen el lehessen bánni. Ilyesmi csak igen ritkán, különösen kedvező körülmények között, de sorozatosan sohasem fordulhat elő, mert ekkora számbeli aránytalanságot a legkiválóbb hadvezér is csak ideig-óráig ellensúlyozhat.

Tudjuk, hogy a töröké volt az akkori Európa legjobb hadserege, amely elé tehát legalább is ugyanakkora erőt kellett állítani, hogy a siker valamennyire biztosítva legyen.

A török hadak szertelen nagyításának két oka is lehetett: győzelem esetén a diadal mértékének fokozására szolgált, balsiker esetén pedig a kudarc legkézzelfoghatóbb magyarázata volt.

A Bajazid ellen 1396-ban indított hadsereg csapatai bizonyára vitézek voltak, de egyrészt a szövetséges hadak átka: az egységes vezetésnek féltékenység- és versengés-okozta hiánya, másrészt az egyes seregrészek különböző harcmódja, fegyverzete és fegyelme, olyan súlyosbító körülmény, amelyet ennél a hadjáratnál sem szabad kihagynunk a számításból.

Mivel a szövetséges hadak Magyarországon való gyülekezése 1396 júniusában bevégződött, július első felében Zsigmond király is megindult Budáról. Augusztus 18-án kelt át a hadsereg Orsovánál a Dunán s a folyam jobbpartján Viddin felé tartott. Az erdélyi hadak azonban valószínűleg az Olt mentén ereszkedtek le Havasalföldre, ahol Mircsa vajda csatlakozott hozzájuk segítőcsapataival.

Augusztus 28-án elesett Viddin, majd szeptember 7-én Rahovo, sőt még más három vár is.

Szeptember 12-én már Nikápoly alatt voltak a szövetségesek. Zsigmond, hogy a török sereg hollétéről valami bizonyosat halljon, Maróti János macsói bánt erősebb különítmény élén a helyzet felderítésére küldötte. Maróti szeptember 27-én azzal a jelentéssel jött vissza, hogy a szultán seregét Tirnovóban találta. A hír igaz volt, sőt a törökök előljáró hada úgyszólván Maróti sarkában járt s óriási meglepetést, sőt rémületet is keltett a szövetségesek táborá-

ban, ahol egyáltalán nem számítottak még az ellenség jövetelére. Sőt olyanok is voltak, akik azt állították, hogy a szultán nem is meri a kereszténveket megtámadni, noha úgy hírlett, hogy 200,000 harcos élén közeledik.

Ez a nagy szám nem volt igaz, de annál inkább igaznak bizonyult az, hogy Bajazid szeptember 27-én Nikápolytól egy német mérföldnyire táborba szállott.

Jelenet a huszita háborúkból.

És éppen akkor, a legnagyobb veszedelem küszöbén, teljes lett a szakadás Zsigmond és a franciák között. A király ugyanis azt akarta, hogy a csatát a törökök harcmódjával már ismerős magyarok kezdjék. Azonban Philippe d'Artois valósággal fellázította a francia vezéreket, akik uszító szavára maguknak követelték az első összecsapás, s mint hitték, a vele járó győzelem dicsőségét. Heves vitatkozás közben letorkolták Zsigmondot, aki meg sem próbálta többé, hogy akaratát érvényesítse, s így a szövetséges sereg, közvetlenül a nagy mérkőzés előtt, vezér nélkül maradt.

A csata másnap, szeptember 28-án kezdődött. A szultán hadserege Nikápolytól délre, a mai Vubla közelében vonult fel, két harcrendben. Felvonulását portyázó irreguláris (akindsi) lovasság fedezte.

Az első harcrend magvát a janicsárok alkották, sűrűn bevert embermagasságú karók mögött. A szultán a második harcrenddel lesben állt egy domb mögött. A franciák, akik most már senkire se hallgattak, a többi idegen csapat egy részét is magukkal ragadva az ellenségre rohantak. Így azután nagy hézag maradt közöttük és Zsigmond király hátrább felvonult csapatai között.

A támadás először az akindsiket érte, akik szokásuk szerint jobbra-balra kitértek s a janicsárok mögé húzódtak.

Erre a franciák és mindazok, akik velük tartottak, csatlósaiknak adták át lovaikat s gyalogszerrel rohanták meg a janicsárok karógátját. Gyilkos kézitusa kezdődött, amelyben hosszas küzdelem után a kitűnően fegyverzett támadók kerekedtek felül. A janicsárok megfutamodtak, hanyatt-homlok rohantak a hátuk mögött álló török lovasság felé s meggátolták annak szabad mozgását is.

A támadók, a nélkül, hogy lóra szállottak volna, a szaladó janicsárokat nyomon követték s azokkal csaknem egyszerre a török lovasság közé rontottak és áttörték sorait. Az ellenség itt is meghátrált, mire a támadók, megint csak gyalogszerrel, vakon rohantak utánuk arra a dombra, amely a török hadsereg lesbeállított felét elválasztotta tőlük, abban a meggyőződésben, hogy máris megnyerték a csatát.

De az első sikerrel gyakran együttjáró elbizakodottság és vigyázatlanság itt is katasztrófát okozott. A franciák és társaik váratlanul szemben találták magukat a török lovasság harcra fejlődött zömével s ez a félelmes látvány tüstént le is hűtötte harcikedvüket. A török lovasság mindkét oldalról átkarolta őket, mire a sereg fékevesztett vad futásban keresett menedéket. Először a támadókat követő csatlósok oldottak kereket és szélnek eresztették a rájuk bízott vezetéklovakat, amelyek most a magyar sereg sorai közé rohantak.

A gyalogosan küzdők természetesen alig menekülhettek Bajazid lovassága elől, amely legnagyobb részüket levágta vagy elfogta.

Máig is megmagyarázhatatlan, hogy Zsigmond serege miért állott tétlenül a franciák támadása alatt. Annyi bizonyosnak látszik, hogy akkor, amidőn a török sereg megrohanta, vitézül megállotta a helyét. A harc itt váltakozó szerencsével hullámzott ide-oda s a döntést végre is Lazarevics István rác fejedelem beavatkozása hozta meg, aki a csata vége felé 5000 lovassal a szultán segítségére sietett s közvetlenül Zsigmond dandárára vetette magát. A mérleg most már teljesen a törökök javára billent, mire csakhamar megkezdődött a magyar csapatok futássá fajult visszavonulása.

A három óra hosszáig tartó csatában a magyarok közül nagyon sokan elhullottak. Közöttük: Maróti Dénes, Gímesi János, Kaplai János ország-

bíró, Alagi Albert, Perényi Miklós, János és Imre, Váradjai János, Nagymihályi János és István, Rozgonyi István, Lőrinc és János, továbbá Semsei László.

Zsigmond király számos oklevélben dícséri a Nikápolynál küzdött magyarok hősiességét és óriási veszteségét, de a részleteket ő sem említi. Egyik ilyen oklevélből tudjuk például, hogy az Osl-nemzetségből származó Kanizsaiaknak három zászlóalja csaknem teljesen megsemmisült.

Legkisebb veszteségük az oláhoknak volt, mert Mircsa vajda, övéivel együtt, már a törökök támadásának kezdetén cserbenhagyta Zsigmondot.

A király a megvert hadsereg romjainak legnagyobb részével a Dunán horgonyzó hajóhad felé futott. Menekülése közben a két Kanizsai, Garai Miklós és János és Somkereki Antal védelmezte. De a hajóhad nem tudta valamennyi menekülőt felvenni, s így sokan voltak, akiket az üldöző ellenség a Dunába szorított. A szárazföldön menekülők legtöbbje elpusztult.

Mi volt a csatavesztés valódi oka? Nyilván az erőskezű és hozzáértő egységes vezetés hiánya a szövetséges hadseregben. Ez a sarkalatos hiba tette lehetővé, hogy a szultán külön-külön megverhesse a kettészakadt keresztény sereg egymást nem támogató részeit.

3. Háború Velence ellen.

A megbukott magyar trónkövetelő, László nápolyi király, még 1402 szeptember 3-án birtokába kerítette Zarát, de később eladta a velencei köztársaságnak. Velence most Zarára támaszkodva azon volt, hogy újból kiterjessze uralmát Dalmácia többi részeire is. Zsigmond, hogy ezt megakadályozza, 1411 november 11-e körül hadat küldött Velence ellen. A sereg élén a nálunk Ozorai Pipo néven ismert Filippo Scolari állott, aki a legnagyobb valószínűség szerint Hunyadi János katonai nevelője volt.

Scolari a friauli őrgrófság legnagyobb részét megszállta s Sacile és Conegliano között fényes győzelmet aratott a velenceiek hadseregén. 1412 elején Treviso már annyiszor sikertelen ostromával próbálkozott, de hiába. Közben Scolari megbetegedett s visszavonult Friaulba. De felgyógyulása után magához vette Marcali Miklós, Blagaji László és Nagymihályi Albert dandárait s Motta di Livenza, majd Belluno mellett újból megverte a velenceieket.

A köztársaság most békét kért, de mivel Zsigmond súlyos feltételeit nem fogadta el, ismét kitört a háború. A velencei sereget a riminii marchio (őrgróf) Carlo Malatesta vezette és sikerült is neki Motta di Livenzánál megvernie a Blagaji László és Marcali Miklós vezette magyar sereget.

Időközben Zsigmond királynak elfogyott a pénze. Hogy tehát folytathassa a háborút, 150,000 forintért elzálogosított Ulászló lengyel királynak 16 szepesi várost. De a várt eredmény ezúttal is elmaradt, mert a Padova,

Bassano, Vicenza és Verona ellen megkísérelt meddő támadás után az egyre jobban felülkerekedő békepárt nyomása alatt lassacskán elposványosodott a háború.

Az 1413-ban öt évre megkötött castelettói fegyverszünet nagyjában a háború előtti állapotot biztosította.

Azok közül, akik ebben a hosszú, de eredménytelen háborúban kitüntették magukat, Zsigmond király 1424 január 25-én kelt oklevele különösen kiemeli Blagaji Lászlót, aki a vele szemben állott ellenségnek, az oklevél szerint Pelesi nevű vezérét párviadalban megölte, majd Istriában elfoglalta Pinguentét. Motta di Livenzánál már-már sikerült neki a várat ostromló Carlo Malatestát megvernie, de a vele volt kunok, a helyett, hogy üldözéssel tönkretették volna a hátráló ellenséget, annak elhagyott táborát kezdték fosztogatni. Erre Malatesta visszafordult és szétverte a kunokat s a magára maradt Blagaji csak nagynehezen tudott a várba visszajutni.

De mikor látta, hogy a további védelem hasztalan, inkább a halált választotta, mint a megadást. Legjobb paripájára kapott s a legközelebbi ellenséges csapatra rohant. Több emberét lándzsadöféssel megölte, többeket megsebesített. De ő maga is súlyosan megsebesült és foglyul esett s csak tíz hónap mulva sikerült 6000 arany váltságdíj fejében megszabadulnia.

Vele egyidőben raboskodott Velencében többek között Győrődi Pobor István is, aki az 1412-i harcokban súlyos sebet kapott. Felgyógyulása után eütötte őreit, azután pedig bárkán visszaszökött Scolari seregéhez.

Vitézül küzdött a már említett Marcali Miklós erdélyi vajda és testvére, Dénes somogyi főispán is. Miklós bele is halt Mottánál kapott sebeibe. De nem kevésbbé hősiesen harcolt Csupor Pál szlavon bán, Nagymihályi Albert vránai perjel és Csáki Miklós temesi főispán, akiket szintén nagy dícsérettel emlegetnek az egykorú oklevelek.

1414-ben is járt Olaszországban magyar segítőcsapat, még pedig Paviában, Lancelotto Beccaria támogatására.

4. Galambóc ostroma.

A törökök nem aknázták ki a nikápolyi győzelmet Magyarország ellen. Igaz ugyan, hogy még ugyanabban az évben rabló és pusztító török csapatok törtek be Délmagyarországra s a melléktartományokban is minduntalan megismétlődtek az ilyen zaklatások, de nagyobbszerű hadműveletre még sokáig nem került sor.

Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a törökök még nem érezték magukat teljes biztonságban birodalmuk európai részében. Konstantinápolyban és környékén még a bizánci császár uralkodott a keletrómai birodalom maradványain; azonkívül pedig Ázsiában sem volt rendén minden. Sőt éppen erről az oldalról fenyegette komoly veszedelem a törökök birtokait.

Ugyanis Tamerlan mongol fejedelem az Ankara mellett 1402 július 20-án vívott nagy csatában tönkreverte Bajazid szultán seregét. Maga a szultán is foglyul esett s nemsokára meg is halt. Halála után belső zavarok fogyasztották és kötötték le a birodalom erejét s csak 1413-ban állt helyre a rend, amikor a keménymarkú I. Mohammed ült a szultáni trónra. Ettől kezdve

Zsigmond király hódol Máriának és a kis Jézusnak.
(Jobb- és baloldalt magyar és török főtisztek.)

az új erőre kapott szomszéd évről-évre jobban fenyegette nemcsak a magyar melléktartományokat, hanem az anyaországot is.

Bizonyos, hogy Bajazidnak a mongolok elleni hadjárata s a rákövetkező zűrzavaros időszak lett volna legalkalmasabb arra, hogy Zsigmond király visszaszorítsa a törököket Ázsiába. Csakhogy a nikápolyi vereség hosszú időre nyakát szegte a vállalkozó kedvnek; azután meg éppen az ankarai csata idején Magyarország is belső bajokkal küzdött. A török birodalom

tehát kiheverhette súlyos betegségét, a nélkül, hogy a magyarok megzavarták volna.

Az első nagyobb török támadásra Hervoja, az elűzött spalatói herceg adott okot, aki 1413-ban a törökökhöz pártolt s részint az ő segítségükkel, részint a velenceiek támogatásával, Boszniát háborgatta.

Az 1415-i megtorló hadjárat azonban kudarccal végződött, mert a Maróti János macsói bán, Csupor Pál és Garai János vezette magyar sereg július 28-a és augusztus 6-a között elvesztette a doboji csatát. A három vezér s rajtuk kívül Szerdahelyi Ders Márton, Halápi János, Szepesi Péter és Gyulai Ferenc, sok más főemberrel együtt foglyul esett, a korábbi háborúkból is jól ismert Bátmonostori Töttös László pedig életét vesztette ebben a hadjáratban.

Maróti és Garai később, nagy sarc fejében, kiszabadult a fogságból, de Csupor Pált ökörbőrbe varratta és a Boszna-folyóba dobatta Hervoja.

Volt azonban győzelmes ütközetük is a magyar csapatoknak, de ennek a harcnak sem idejét, sem helyét nem határozhatjuk meg, csak annyit tudunk róla Zsigmond király egyik okleveléből, hogy Losonczi Zsigmond, bár egyik lábán súlyosan megsebesült, diadalmasan harcolt Boszniában.

A következő évben már Temesvár környékén portyáztak kisebb török csapatok, de Péterfi Miklós szétverte és kikergette őket az országból. Ugyanez megismétlődött 1418-ban is. De ebben az esztendőben Velencével is kiújult a háború, amelynek vége Dalmácia elvesztése lett. Zsigmondnak nem volt elég ereje ahhoz, hogy akár a törökkel, akár a velencei köztársasággal szemben számottevő sikert vívhatott volna ki. 1419-ben hadrakelt ugyan az időközben török kézre jutott szörényi bánság visszahódítására, de erről a próbálkozásáról sem maradtak megbízható feljegyzések. Úgy látszik, nagyobb csatát nem is vívtak az ellenfelek s csupán előcsapataik ütköztek össze valahol.

1420-ban már Erdély déli részeit támadták meg a törökök, s miután Hátszegnél megverték Csáki Miklós vajda seregét, Szászvárosig hatoltak, mindent felgyujtva és kirabolva, ami útjukba esett. 1421-ben a Tömösi-szoroson törtek be, Brassót elfoglalták s lakosainak egy részét fogolyként magukkal hurcolták. De az alapos megtorlás itt is elmaradt. Csak 1428-ban indult ismét nagyobb magyar sereg a török ellen, hogy visszavegye Galambóc várát, amely egy Jeremiás nevű rác árulása következtében az ellenség birtokába jutott.

Zsigmond király, részint hogy a vár visszavívását megkönnyítse, részint hogy a törökök átkelését megakadályozza, 1427-ben Szent László-vára nevű, romjaiban ma is látható erősséget építtetett Galambóccal szemben, a Duna balpartján. Majd 1428 április havában állítólag több mint 30 ezer főnyi haddal Galambóc alá indult. A 24—25 ezer főnyi magyarhoz 5—6 ezer oláh is járult. Az utóbbiakat Dán vajda vezette. Ezenkívül kisebb lengyel csapat is csatlakozott Zsigmondhoz, Zavis vitéz parancsnoksága alatt. A magyar sereg élén valószínűleg Tallóci Máté horvát-szlavon-dalmát bán állott.

Az ostrom nagy erővel indult meg, szárazon és vízen egyaránt. A tűzér-

ségnél Rozgonyi István, Temes vármegye főispánja is serénykedett. Zsigmond okleveleiből legalább is az tűnik ki, hogy Rozgonyi maga irányozta a faltörő ágyúk egyikét s a vár egyik tornyát össze is lőtte vele. De még jobban kitüntette magát hőslelkű felesége, Szentgyörgyi Bazini Péter gróf Cecilia nevű leánya, apjával együtt.

Mint az erről szóló királyi oklevél mondja: «a grófnő úrasszony... más úrasszonyoknál bátrabban és derekasabban, Szent László-vára nevű erősségünkhöz mert jönni és leküzdve a női nemmel járó gyönge és ijedős lelkiállapotot, lelkesen és katonás bátorsággal felszállott a Duna-folyamon levő fegyverzett gályáink egyikére, s azon az említett Duna-folyamon ideoda evezett. Azután a megindult támadásba vegyülve több győzelmes rohamot intézett. Továbbá ugyanarról a gályáról, ostromágyúval, kőhajítógéppel és más errevaló eszközzel ismételten lövette Galambóc várát».

A hosszúra nyúlt ostrom már-már sikerrel biztatott, amikor május végén maga II. Murad szultán jött a vár felmentésére, hatalmas sereggel. Zsigmond úgy látta, hogy nem tud a szultán hadával megbirkózni; alkudozásra fogta tehát a dolgot és sikerült is fegyverszünetet kötnie, amely seregének bántatlan átkelését és visszavonulását biztosította.

Az ostromló hadak legnagyobb része már a balpartra jutott, amikor a törökök, a fegyverszünet feltételeit megszegve, Zsigmond királyra vetették magukat, aki a seregnek egy töredékével még a jobbparton volt. Azonban Tallóci Máté és a lengyel Zavis vitézül helytállottak csapataikkal és kemény harc árán lehetővé tették, hogy a király és kísérete hajóra szállhasson. Zavis holtan maradt a viadal színhelyén s Tallóci is csak nagy üggyel-bajjal vergődött át a túlsó partra.

Zsigmondot Rozgonyi István ügyessége és bátorsága óvta meg a haláltól vagy legalább is a fogságba jutástól. De mentés közben Rozgonyi is a Dunába esett és csaknem belefulladt.

Azok közül, akik a már említetteken kívül kitűntek ebben a harcban, Szentlászlói Márkot, Pán Lászlót, Vitéz Lászlót és Miklóst, továbbá Pölöskei Ördög Miklóst említik még az oklevelek.

Magyar részről nem volt nagy a veszteség, de az elégtelen erővel kezdett vállalkozás következménye a rácok teljes elpártolása lett.

1430 körül átszivárogtak hazánkba s megtelepedtek a Felvidéken a cseh husziták. Királyaink jóideig kénytelenek voltak harcot folytatni ellenük, ami annyiban volt baj, hogy ezek a harcok sokáig lekötötték a magyar fegyveres erő egy részét, holott a hadsereget a maga egészében az egyre jobban elhatalmasodó török ellen kellett volna felhasználni. Ezért volt oly nehéz leverni a törökök rablótámadását 1432-ben, mikor Erdély és Rácország felől egyszerre támadtak hazánkra. A huszita harcokkal elfoglalt magyar hadseregből csak jósokára és nehezen lehetett elvonni akkora csapatot, amely végül mégis szétszórta és kiűzte a török rablóhadat.

5. Hadügyi reformok.

Ha ezek az eddigi betörések nem is voltak katasztrófaszerűek, mégis gondolkodóba ejtették Zsigmond királyunkat, aki nagy aggodalommal tapasztalta, hogy nemcsak a török minduntalan ismétlődő támadásainak nem tud gátat vetni, hanem még az országba furakodott huszitákkal sem tud leszámolni.

Bizonyos, hogy a törökkel vívott harcok eredménytelenségének a nemesség volt legfőbb oka, amely mindegyre azt hangoztatta, hogy az ország védelme a király s a királyi sereg kötelessége. A nemesség tehát csak akkor tartozik fegyvert fogni, ha az országot akkora veszedelem fenyegeti, hogy a királyi sereg egymagában nem háríthatja el. De ilyenkor is csak az ország határán belül tartozik, legfeljebb 15 napra, táborba szállani.

Zsigmond tehát azon volt, hogy olyan hadügyi reformot hajtson végre, amely elismeri ugyan, hogy az ország védelmére elsősorban a királyi seregnek kell hadrakelnie, de másrészt az egyházi és világi főembereket, valamint a köznemességet is egyaránt kötelezi, hogy nagyobb háborús veszedelem esetén vonakodás nélkül hadbaszálljanak.

A sok tervezgetés Zsigmondnak, mint német-római császárnak gyakori külföldi tartózkodása miatt csak 1435 március 12-én vált törvénnyé. Ez a fontos törvény megállapítja a király említett kötelességét, kimondja, hogy nagy veszély esetén a megtámadott országrész főpapi banderiumai, a főispánok vezette nemességgel együtt, kötelesek fegyvert fogni. A nemesi hadak erejét a jobbágyok száma alapján határozza meg; elrendeli, hogy 33 jobbágyonkint egy kellően felszerelt katonát kell állítani. Ez az úgynevezett telek- vagy portális-katonaság lett a haderő gerince. De megmaradt ezenkívül a nemesség személyes felkelésének kötelezettsége is, olyan formában, hogy a jobbágytalan bocskoros nemes vagy a főurak banderiumaiba, vagy a főispánok vármegyei hadába köteles beállani.

A megejtett összeírás és az akkori helyzet alapján két hadseregnek kellett volna rendelkezésre állania: az egyiknek a törökök, a másiknak a husziták ellen. Az előbbi 60,000, az utóbbi 17,000 főre rughatott.

Ha valóban 60,000 főnyi, kellő időben felülő, jól fegyverzett és jól vezetett magyar sereg áll egyesülten a törökkel szemben: nagyon valószínű, hogy legalább is az anyaország területe megmenekült volna az ellenség betöréseitől.

De, mint annyi más törvény, ez is javarészben írott malaszt maradt, mert mint a következő évek, sőt évtizedek története mutatja, Magyarország sohasem tudott ilyen nagy sereget a körülbelül ekkora erővel támadó török elé állítani. Végül ne feledjük, hogy a számbavehető magyar hadak készültségi foka sem volt olyan, hogy az ellenség támadását megelőzhették, vagy legalább az ország határán megállíthatták volna.

Így azután minduntalan látjuk, hogy a magyar csapatok csak akkor ülnek fel, amikor az országba tört ellenség máris temérdek kárt okozott és rengeteg zsákmányt szedett össze, a nélkül, hogy bárki is megzavarta volna.

6. A szendrői hadjárat.

Zsigmond uralkodása alatt az utolsó török hadjárat az 1437-i, úgynevezett szendrői hadjárat volt.

Közvetlen okot az adott rá, hogy Brankovics György rác fejedelem, aki a folyton változó hadihelyzethez képest nádszálként hajolt hol a magyar

Foto Erdelyi

Galambóc romjai.

királyhoz, hol a szultánhoz, ezúttal Zsigmondtól kért segítséget a Szendrő (Semendria) várát ostromló török sereg ellen.

A hadjáratra felültetett és Szentmiklósi Pongrác vezetése alatt álló magyar sereg Nándorfehérvárnál gyülekezett. Nagyobb cseh zsoldoscsapat is csatlakozott hozzá, élén Brandeisi Giskra Györggyel, s odajött Hunyadi János is, erdélyi csapatokkal.

Szentmiklósi Pongrác július végén indult Szendrő alá s ott véres csatában meg is verte a török sereget. Zsigmond király, még a hadműveletek megkezdése előtt, azt parancsolta Tallóci Ferencnek, hogy Marcali Vajdafi Jánossal és Guti Ország Jánossal együtt pusztítsa el Krusevac várát és hamvassza el a Moraván álló török hajóhadat, amely már annyi bajt okozott a Duna partvidékén. Tallóci mindkét feladatnak derekasan megfelelt, majd visszaverte azokat a török csapatokat is, amelyek akkor támadták meg, amikor visszatérés közben hadainak legnagyobb része már a magyar parton volt.

Csáki Lászlóról is tudjuk, hogy meghiúsította a törökök egyik átkelő kísérletét a Dunán.

Körülbelül ennyi az, amit erről a hadjáratról mondhatunk, mert minden egyéb részlet, így például az, hogy az egész török hadsereg megsemmisült a szendrői csatában, vagy hogy 40,000 ember hullott el belőle, merő koholmány.

III. A HUNYADIAK KORA.

(1441—1490.)

1. Hunyadi János hadjáratai.

Az 1441-től 1490-ig terjedő félszázad, ha nem is politikai, de legalább hadtörténelmi alapon, teljesen a Hunyadiak korának nevezhető. Ugyanis, a szűnni nem akaró háborúk sorozatában, az 1441. év az a határkő, amelytől kezdve már Hunyadi János áll a hadiesemények homlokterében, mint a hadműveletek legfőbb és egyúttal legkiválóbb irányítója.

Felesleges volna ezen a helyen Hunyadi annyiszor megállapított és el nem vitázható hadvezéri érdemeit egyenkint felsorolni és magasztalni. Eleget hallott róluk mindenikünk, s Hunyadi azoknak a kevés nagyjainknak egyike, akiknek emlékét a reákövetkezett viharos századok során sem boríthatta el a feledés.

Magyarország hadtörténetének egyik legfényesebb és egyszersmind legérdekesebb fejezete az a 16 év, amelyben Hunyadi járt a magyar hadak élén, már mint önállóan tervező és cselekvő hadvezér. Ez a rövid időszak a nemzet fiatalos vállalkozókedvének, újraébredő önbizalmának jegyében folyt le s mintegy előkészítője volt Magyarország második virágzásának, Mátyás király dicsőséges korszakának.

Ha azonban azt kérdezné valaki, hogy ismerjük-e a maga hamisítatlan valóságában Hunyadi János hadjáratainak teljes történetét: a leghatározottabb *nem*-mel kellene válaszolnunk.

Az egykorú, vagy közel egykorú, bel- és külföldi kútfők nem adnak a hadtörténetkutatónak elegendő támaszpontot arra, hogy az egyes hadi-

eseményeket kifogástalan pontossággal, kétséget kizáró hiteles alakban állíthassa az utókor szeme elé. Bizonyos, hogy a Hunyadiak korának egyik-másik eseménye nem úgy zajlott le, ahogyan valamikor az iskolában tanultuk.

Ennélfogva a legfontosabb hadieseményeknél legtöbbször csak valószínűségről, nem pedig bizonyosságról beszélhetünk.

Csak egy bizonyos: a magyar katona példátlan vitézsége, amely ebben a korban is teljes fényében tündökölt és amely nélkül Hunyadi sem arathatott volna annyi diadalt az ellenségen.

A nándorfehérvári csata. A Duna jobbpartján levő várak közül már csak a valamennyinél fontosabb Nándorfehérvár volt magyar kézen. Érthető, hogy Murad szultán ezt az erős támaszpontot is igyekezett elfoglalni. Tervét a nálunk akkor uralkodó zűrzavaros belső állapotok is támogatták.

Foto Erdélyi.

Hunyadi János szobra a budai Halászbástyán. (Tóth István szoborműve.)

1440 április havában nagy sereggel vonult tehát Nándorfehérvár alá s visszaszorítván Tallóci János vránai perjel hadát, szárazon és vízen az ostromhoz fogott. Ámde Tallócit mindez nem rémítette meg. Ügyesen és kitartóan védekezett s a törököknek a várfal alá fúrt aknáját is sikerült

ellenaknával felrobbantania. Majd lángbaborította az ellenség fából készült vívótornyait és visszaverte az általános rohamot is, úgy hogy a szultán kénytelen volt a hosszas ostromot abbahagyni s elvonulni a vár alól.

I. Ulászló király, a török sereg eltakarodása után, Hunyadi Jánosra bízta Nándorfehérvár és az alvidék védelmét. Hunyadi tehát ettől kezdve jutott állandó érintkezésbe a hódítani vágyó hatalmas szomszéddal.

Természetes, hogy a török a most vázolt kudarc után sem tett le Nándorfehérvár elfoglalásáról. Izsák szendrői pasa már 1441-ben többször megpróbálta, hogy rajtaütéssel az erős vár birtokába jusson, de minden kísérlete dugába dőlt. Ilyenformán Nándorfehérvár környéke minduntalan megújuló harcok színhelye lett. Vagy a törökök, vagy megtorlásként a mieink támadtak. Ilyen megtorló expedíciónak volt a következménye, talán szeptember elején, a «nándorfehérvári csata» néven emlegetett, de földrajzilag pontosabban meg nem határozható ütközet, amelyben Hunyadi és Újlaki Miklós döntőn megverte a szendrői pasát.

Az ütközetnek alkalmasint leghitelesebb, bár igen rövid lélekzetű leírása, Ulászlónak Székesfehérvárott 1441 október 8-án kelt adománylevelében olvasható.

Ez elmondja, hogy Hunyadi a nyár végén háromnapi járóföldnyire behatolt Rácországba s elpusztította az útjába eső falvakat. Már épen visszatérőben volt, nagy zsákmánnyal, amidőn Izsák szendrői pasa elállotta az útját s úgy látszik oldalról vagy talán hátulról is, megtámadta lesbeállított csapataival a magyar sereget.

A rajtaütés első pillanataiban a töröknek kedvezett a szerencse, mert sikerült áttörnie a magyarok első sorait. De Hunyadi csakhamar helyreállította a megbomlott csatarendet. Az oklevél nem mondja, de úgy kellett történnie, hogy Hunyadi most már ellentámadást intézett a törökök ellen, még pedig teljes sikerrel, úgy hogy Izsák pasa nagy veszteséggel, folytonosan üldöztetve kénytelen volt Szendrőre visszavonulni.

A marosszentimrei és a vaskapui csata. Ennél sokkal érdekesebb és fontosabb is az 1442-i háború, amely két, egymással szorosan összefüggő hadjáratra, tudniillik Mezid bég és Szehabeddin beglerbég hadjáratára oszlik.

A szultán 1442 tavaszán 16,000 főnyi sereg élén Erdélybe indította Mezid béget, bizonyára nem hódító, hanem inkább csak rabló, portyázó hadjáratra.

A török sereg olyan gyorsan és olyan váratlanul rontott Erdélybe, hogy rendszeres felkészülésre már nem maradt idő s így Hunyadi kénytelen volt az éppen kezeügyében levő, de a törökénél jóval gyöngébb haddal Mezid elé állani, hogy legalább további pusztításainak gátat vessen.

Az ellenfelek Gyulafehérvártól nem messze, Maros-Szentimrénél találkoztak, 1442 március 18-án. De ez a találkozás váratlanul érte a magyarokat, úgyhogy a több oldalról támadó törökök nagyobb ellenállás nélkül szétverték

Hunyadi kis seregét. Maga a vezér nagynehezen keresztülvágta magát a törökökön, de Gyulafehérvár vitéz püspöke, Lépes György, amidőn át akart az Ompoly-patakon ugratni, lebukott lováról, mire az üldöző ellenség nyomban reá rohant és lefejezte.

A szétugrasztott magyar sereg maradványai Gyulafehérvárott gyülekeztek, ahonnan Hunyadi tüstént fegyverbe szólította az egész vidék fegyverfogható lakosságát s a Hátszeg felé tartó Mezid bég után indult. Március 25-e táján utól is érte a Vaskapu-hágónál, ma már pontosabban ki nem jelölhető helyen.

Mezid bég elfogadta a csatát s már korábban megparancsolta katonáinak, hogy elsősorban Hunyadit igyekezzenek megölni vagy elfogni. Hunyadi kémei útján megtudta ezt, mire hozzá hasonló termetű derék familiárisa (nemes szolgája), Kemény Simon, fegyvert cserélt vele.

A támadó fél ezúttal Hunyadi volt s már az első rohammal megzavarta a törököket. De azután összeszedték magukat s a bég parancsa szerint, a legnagyobb erővel a Hunyadinak hitt Keményre s az őt környező erős lovascsapatra vetették magukat. Makacs viadal után le is verték s a hősiesen küzdő Keményt megölték.

Ezalatt Hunyadi serege többi részével egyre jobban a törökök fölé kerekedett, amiben a Maros-Szentimrénél foglyul esett sok magyar is segített neki. Ezek ugyanis alkalmas pillanatban lefegyverezték őreiket s a tőlük elszedett fegyverrel hátbatámadták a törököket. A döntést hihetőleg ez a váratlan esemény is siettette, mert most már csakhamar megtört az ellenség ereje s beállt az általános hátrálás, majd futás, amelyben Mezid is életét vesztette, fiával együtt.

A maros-szentimrei kudarcot tehát alaposan megtorolta Hunyadi, de ezzel a győzelemmel még korántsem lett vége a háborúnak.

A szultán ugyanis, mikor Mezid bég vereségét és halálát megtudta, Szehabeddin rumeliai beglerbéget küldötte Hunyadi ellen, állítólag az egész rumeliai hadtesttel s az anatoliai hadtest egy részével. Seregét, nyilvánvaló túlzással, 80,000 főre vagy még nagyobbra becsülték.

Hunyadi eléje ment Szehabeddinnek, hogy megmentse Erdélyt a különben el nem kerülhető pusztulástól. Alkalmasint a Törcsvári- vagy a Tömösi-hágón kelt át, de hogy hol csaptak össze az ellenfelek, ebben az esetben sem lehet megbízhatóan megállapítani.

Éppen így a csata lefolyása is merőben bizonytalan. Annyit tudunk, hogy szeptember 2-a és 6-a között történhetett, s hogy a nagyon heves és véres harcnak a beállott sötétség vetett véget. Hunyadi győzött, a törökök 9000 halottat és sebesültet hagytak a csatatéren s megfutamodtak.

A diadalt mindenesetre megkönnyítette az a körülmény, hogy Szehabeddin seregének egy része, valószínűleg az irreguláris katonaság, rabolni és pusztítani járt és nem vett részt a csatában. Azonban visszatértük után ezeket a csapatokat is szétverték a magyarok.

A hosszú hadjárat. Az 1442-i háborúnak rendkívül nagy erkölcsi hatása volt, ami legfeltűnőbben abban nyilvánult meg, hogy közvetlenül a hadműveletek bevégződése után felvetődhetett az az eszme, hogy most már a maga fészkében, az európai Törökország belsejében kell az ellenséget felkeresni. Sőt voltak olyan vérmes reményű optimisták is, akik abban bizakodtak, hogy talán ki is lehet szorítani a törököt Európából.

Ez a gondolat az 1443-i úgynevezett hosszú hadjáratban valósult meg. A hadműveleti cél Drinápoly, vagyis az akkori európai Törökország fővárosa volt. Ebből tehát nyilvánvaló, hogy a Balkán-hegységtől délre, a Rhodope-hegységtől pedig keletre kellett volna döntő csapást mérni az ellenségre.

Ütközet keresztények és törökök közt.

A feladat nem volt könnyű. Belgrádtól (Nándorfehérvártól) Drinápolyig 746 kilométer volt akkor a távolság; de ehhez még hozzá kell adni azt az utat, amelyet a különböző seregrészek szűkebb hazájuktól a gyülekezőhelyig megtettek. Mindez magában véve nehéz, de nem leküzdhetetlen akadály volt, mert hiszen Nagy Lajos magyar hadainak még messzebbre kellett menniök 1348-ban. A fő nehézség abban rejlett, hogy ezt a hosszú utat gyorsan kellett volna megjárni, hogy megelőzzék az akkoriban Kisázsiában lekötött szultánt. Csakis így volt lehetséges az európai Törökország aránylag gyönge védőcsapatait a fősereg beavatkozása előtt leverni s Drinápolyt elragadni tőlük. De a hadműveleti terv éppen ezen a ponton feneklett meg.

Hunyadi 1442-i győzelmei Európaszerte nagy örömet keltettek. A jó hírek hatása alatt maga IV. Jenő pápa is úgy látta, hogy itt az idő, amikor a törökök európai hatalmát meg lehet semmisíteni. Magyarországra küldötte

tehát Giuliano Cesarini bíborost, azzal a feladattal, hogy a még mindig nagyon ingadozó belső rendet állítsa helyre és egyesítse az egész ország fegyverfogható népét a török ellen minél hamarabb megindítandó nagy háborúra. Megpróbálta a pápa azt is, hogy megnyerje egyes szárazföldi és tengeri hatalmak támogatását, de ez a kísérlete meghiúsult.

Magyarországon nagy harci kedv és lelkesedés mutatkozott, de, mint rendesen, a készülődés most is hosszú hónapokig tartott, úgy hogy a szultán, aki valóban súlyos bajokkal küzdött Kisázsiában, jól működő kémszervezete útján pontosan értesült az új hadjárat terveiről.

Az a magyar sereg, amelynek az eredeti szándék szerint már a tavasz elején együtt kellett volna lennie, még később sem volt sehol, mert a háború dolgában csak az 1443 június 9-re hirdetett országgyűlés döntött véglegesen. Így azután a Budán gyülekezett hadak indulása július 22-re maradt. Velük ment I. Ulászló király és Cesarini, úgyszintén a megint magyarpárti Brankovics György, aki jól ismervén a Balkán-félsziget földrajzi viszonyait, a sereg vezetőjéül ajánlkozott.

A délvidéken csatlakozott a királyhoz Hunyadi, a határon túl pedig a jókora számú rác lovasság. Ott voltak továbbá a seregben a Johannita-lovagok Szentgyörgyi Tamás vránai perjel parancsnoksága alatt, azután egy nagyobb lengyel és a pápa pénzén fogadott cseh zsoldoscsapat, végül pedig kisebb bosnyák és oláh segítőcsapat is. Mindössze talán 30—35 ezer fő; ebből a szorosan vett királyi seregre 14 ezer fő esik.

Ez bizony nem volt sok, de most elégnek látta Hunyadi is, mert állítólag megbízható hírek szerint, a szultánt katasztrófaszerű vereség érte Kisázsiában, s így nem kellett attól tartani, hogy a magyar sereg előtt érkezik Drinápolyba. Így is lett volna, ha kissé gyorsabban mozognak a király hadai. De az volt a bökkenő, hogy csak október 15-e körül keltek át Nándorfehérvárnál, vagyis több mint két és fél hónapba került, míg Budáról a Szávához jutottak.

Innen azonban már gyorsabban haladtak. Október 21-én volt az első csetepaté, valahol a Morava mentén, mire Hunyadi 12,000 főnyi lovashadtesttel előresietett, hogy a Nisava völgyén utat nyisson. Itt október legvégén vagy november legelején ismételten harcra került a dolog kisebb török különítményekkel, majd november 3-án egy nagyobb seregrésszel is. Valamennyi harcban Hunyadi győzött. Sajnálnunk lehet, hogy ezekről az ütközetekről, amelyekben bizonyára tág tere nyílt a magyar vitézségnek, semmiféle részletes és megbízható leírás nem maradt fenn.

Nis elfoglalása után, nem tudni mi okból, egyszerre meglassúdott a magyar sereg mozgása. Eddigelé elég gyorsan haladt, mert Nándorfehérvártól Nisig naponta átlag 17 kilométert tett meg, ellenben a Nistől Pirotig terjedő 68 kilométernyi úthoz 14 nap kellett, vagyis naponta csak 4—5 kilométerrel jutott előbbre a hadsereg. Ez a lassúság pedig most már veszedelmessé kezdett válni, mert híre járt és valónak is bizonyult, hogy a szultán, mindenkinek várakozása ellenére, nagy haderővel közeledik.

December elején ért a király Szófiába s 4-én is ott volt még. Most már csakugyan sietnie kellett, ha meg akarta valósítani az eredeti hadműveleti tervet. Tudniillik arról volt szó, hogy átjussanak a Marica völgyébe, még mielőtt a szultán megszállhatta és elzárhatta volna az odavivő utakat. Ugyanis a szófiai medence délkeleti oldalát, a Vitos-hegycsoportot az Etropol-Balkánhoz csatoló hegylánc zárja el, amelyen három út vitt át akkoriban az Isker völgyéből a Marica völgyébe.

Nem tudjuk bizonyosan, de valószínű, hogy Brankovics a zlaticai medencéből a Kosnicahágón át, Philippopolis irányában akarta vezetni a magyar sereget, amely azonban már nem tudott átjutni a hágón, mert az időközben 40 ezer főnyi haddal érkezett szultán valamennyi átjárót elállotta.

A hosszú úton teljesen kimerült, az eleségből kifogyott s a nagy hegyek között most már a hidegtől is sokat szenvedő magyar sereg hiába próbálta meg december 12-én az áttörést. A törökök visszaverték s Hunyadi kénytelen volt még akkor éjjel visszavonulni. A törökök csak 13-án reggel vették észre, hogy a magyarok elvonultak, s így történt, hogy az utánuk indított Hasszán pasa csak 24-én este érte őket utól s ütközött meg velük, állítólag Melsticánál. Azonban sem ennek, sem a 12-i harcnak részleteit nem ismerjük.

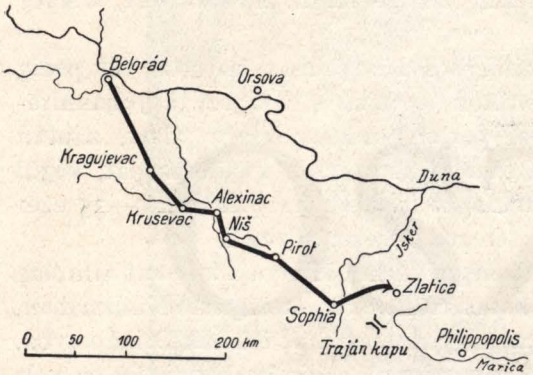

Hunyadi 1443. évi hadjárata.

A csapatok kimerültsége, az élés hiánya és a zord időjárás lehetetlenné tette, hogy Hunyadi másfelé próbálja meg az átkelést. Most már csak gyors visszavonulásról lehetett szó, amelyet egyetlen nagyobb harc szakított meg: a kunovicai ütközet, 1444 januárjának legelső napjaiban.

Az eset úgy történt, hogy a szultán, miután csapatai kissé kipihenték a hosszú út és a zlaticai ütközet fáradalmait, most már nagyobb seregrészt indított a magyarok után, Turkán bég parancsnoksága alatt.

A visszavonulók már elhagyták Pirotot, amikor megtudták, hogy a törökök nyomon követik őket. Kunovica nevű, ma már bizonyosan meg nem határozható helyen, de bizonyosan Pirot és Nis között, érte utól Turkán a magyar seregnek Brankovics vezette utóhadát.

Brankovics nem bírt a jóval erősebb törökkel s gyors segítséget kért a királytól, aki Hunyadival s a derékhad egész lovasságával együtt tüstént a küzdelem színhelyére sietett. A törökök most már meghátráltak, de azután újból megvetették lábukat valami magaslaton. A mieink kemény küzdelem árán innen is kiverték s a hold fényénél éjfélig üldözték őket. A sok fogoly

között volt a szultán sógora, Mahmud Cselebi is, aki később nagy pénzen váltotta meg szabadságát.

Ez az úgynevezett kunovicai győzelem kétségtelenül fényes volt, de a hadjárat sorsát már nem fordíthatta meg ; annál kevésbbé, mert a magyar seregben valóságos éhinség pusztított, amelynek máris igen sok katona esett áldozatául.

A csata után újból összeszedelődzködött török lovasság néhány napig követte és zaklatta a visszavonulókat, de azután lassankint elmaradozott.

A magyar sereg elég gyorsan haladt át Rácországon, mert január 13-án elérte Krusevácot, 20-án Jagodinát, 25-én pedig Nándorfehérvárt.

Azok közül, akik ebben a hadjáratban kitüntették magukat, Malomvízi Kendefia Jánost és rokonait, Temeshelyi Dezsőt és Lászlót, Gerendi Lászlót, Kisbocskay Simont, továbbá Hunyadi vitéz familiárisát (nemes szolgáját), Bajesdi Ongort említik az oklevelek. Az utóbbi az 1443 november 3-án vívott ütközetben esett el.

A várnai csata. Az úgynevezett «hosszú hadjárat» nem hozott döntő eredményt, mert a szultán az utolsó pillanatban mégis csak megállította a magyar sereget s meggátolta abban, hogy Rumeliába törhessen. A többszöri vereség nem az egyesült török hadsereget érte, hanem csak néhány különítményét.

Mindamellett a töröknek nagyon kellemetlen volt Hunyadi vakmerő betörése, amely nem csupán kisázsiai hadműveleteiket zavarta meg, hanem azt is bizonyította, hogy még a hatalmas szultánt is meg lehet támadni a saját földjén. Ez a tudat erősen fokozta a magyarság önbizalmát, sőt, mint a következmény mutatta, túlzott reményt is keltett benne.

Nyilvánvaló, hogy ilyen messzejáró hadivállalatnak csak akkor lehetett számottevő sikere, ha a vezér eléggé nagy, erős és szigorúan fegyelmezett haderőre támaszkodhatott. De az 1444-i, úgynevezett «várnai hadjárat» éppen ennek hiányában bukott meg.

Murad szultán, aki Ázsiában mindenáron állandó rendet óhajtott teremteni, nagyon előnyös békét ajánlott Ulászló királynak. Erre, a minduntalan megújuló kisázsiai zavarokon kívül, Skander bég albániai felkelése is ösztönözte, amelyet végleg el akart fojtani. A balkáni helyzet különben sem volt megbízható, mert például a rácok is, az oláhok is, a pillanatnyi hadihelyzetnek megfelelően ingadoztak majd erre, majd arra.

A békét tehát 10 évre megkötötték Szegeden s a király meg is esküdött rá.

De nemsokára végzetes fordulat állott be. A királyt és Cesarinit egyaránt megtévesztették és elbóditották azok a felelőtlen kósza hírek, amelyek arról szóltak, hogy máris erős pápai hajóhad áll a Dardanellákban s útban van a pápa által gyűjtött kereszteshad is, ellenben a török birodalom egész hadierejét újból a kisázsiai forrongások kötik le. Itt az ideje tehát, hogy a törököt végleg kiverjék Európából.

Cesarini feloldozta esküje alól a királyt, aki azonnal megbízta Hunyadi Jánost, hogy az új hadjáratra szervezze meg a hadsereget.

Hunyadi, a «hosszú háború»-ban szerzett tapasztalásai nyomán, nem nagy kedvvel fogott ehhez a munkájához, mert azt kellett látnia, hogy sem Magyar- sem Lengyelország nem lelkesül a háborúért, sőt most már Brankovics sem akar résztvenni benne. A várt nagy kereszteshad pedig a valóságban alig 1000 főre zsugorodott össze. Így azután Hunyadi erdélyi csapataival együtt mindössze 15,000 főre rúgott a mozgósított sereg, amelyben 4000 lengyel is volt.

Ilyen elégtelen erővel volt kénytelen Hunyadi ebbe a nyaktörő vállalatba indulni. Ő érezhette és tudhatta legjobban, hogy mi lesz a vége ennek az elhamarkodott hadjáratnak.

Az eredeti hadműveleti terv az volt, hogy a magyar sereg Orsovánál átkel s Viddin alá vonul. Ott délre fordul s az Etropol-Balkánon át Szófiába, onnan pedig Philippopolison és Drinápolyon keresztül a Dardanellákig megy s Gallipolinál találkozik az ott sejtett keresztény hajóhaddal.

Azonban az utolsó pillanatban ez a terv is megváltozott, mert a legutóbbi hadjáratban tapasztalt nehézségek miatt úgy döntött a haditanács, hogy Viddinből Nikápolyon, Sistovón és Sumlán át Várnára, onnan pedig a Fekete-tenger partja mentén Konstantinápolyba vonuljon a magyar sereg.

1444 szeptember 20-án és 21-én történt az átkelés Orsovánál s 26-án már Viddinnél voltak a mieink; a vár ostromával nem akartak vesződni, csupán a külvárosokat gyujtották fel. Ugyanez ismétlődött október 16-án Nikápolynál is. Itt csatlakozott a királyhoz Vlád oláh vajda 4000 főnyi segítőhada, de maga a vajda, rosszat sejtvén, hazament s csak fia maradt a seregnél.

Jenibazárnál már komolyabb ellenállásra talált Hunyadi, úgyszintén Sumlánál is, amelyet háromnapi harc után elfoglalt. De az összeütközések ezzel nem szűntek meg, mert a nikápolyi pasa mindenütt a magyar sereg nyomában járt és szüntelenül zaklatta apróbb támadásaival.

Hunyadi hamarosan elfoglalta Provadiát, Petrecet, majd Várnát, amelynek török őrsége ellenállás nélkül elvonult.

Itt állott be a végzetes fordulat. Már Provadiában érte a magyar sereget az a riasztó hír, hogy megismétlődött a mult évi eset, mert a szultán a pápai hajóhad éberségét kijátszotta: 50,000 főnyi sereggel átkelt a Dardanellákon s Várna felé közeledik; de nem a tengerparton, hanem a Balkánon át. Úgy is volt. Murad szultán Drinápolyból egyenesen északra tartott s a Nadir Derbent-hágón átkelve, a magyar sereg háta mögé került s ezzel a mozdulattal eleve megpecsételte a mieink sorsát.

Most már nem lehetett többé szó arról, hogy a király tovább haladjon Konstantinápoly felé, sőt a Várnától dél felé, a Kamcsik-folyóig jutott előljáró hadat is vissza kellett fordítani. Csak egy lehetőség volt: az ellenségen áttörve kierőszakolni az utat hazafelé. Valóban, a várnai csata nem volt más,

A várnai csata. (Matejko festménye.)

mint a tengerhez szorult magyar sereg kétségbeesett áttörő kísérlete, miközben a jóval erősebb törökön összezúzta magát.

A szerencsétlen csata november 10-én, reggel 9 órakor kezdődött.

A csapdából való szabadulás akkor sikerülhetett volna legkönnyebben, ha az útközben beállott veszteségek folytán most már 19 ezer főnél is kisebb magyar sereg nem várja meg, amíg a több mint mégegyszer akkora török erő a Várnát északnyugatról környező magaslatokon felvonul, hanem addig igyekszik valahol rést törni magának, amíg az ellenség felvonulófélben van. De nem így történt. Állítólag a király tanácsára vagy kívánságára, a magyar sereg bevárta ellenfelének teljes felvonulását, sőt a kezdést is neki engedte át. Ennélfogva a várnai csata a mieink részén, legalább is eleinte, az ellenség diktálta harcok sorozatából tevődött össze, amelyben Hunyadi kipróbált vezetőképessége sem érvényesülhetett a kellő mértékben.

A támadást szokás szerint irreguláris török csapatok kezdték a magyar jobbszárny ellen. Döntő harcba azonban nem bocsátkoztak, hanem, amint azután is sokszor, meghátráltak, maguk után csalogatva Tallóci horvát bán és az egri püspök dandárát, amelyet azután Karadsa pasa anatoliai lovassága oldalba kapott és teljesen szétvert. A törökök a szekérvár közeléig üldözték a hátrálókat, miközben Dominis János váradi püspöknek ott álló dandárával is összecsaptak. Ebben a harcban Rozgonyi Simon egri és Dominis váradi püspök is elesett.

Most Hunyadi sietett a tartalékokkal a tusa színhelyére, hogy a felborult helyzeten változtasson. Sikerült is neki az anatoliai lovasságot véres harc árán a magaslatokra visszaszorítania. Úgy látszik, ezt a kedvező fordulatot akarta Hunyadi az áttörésre felhasználni, legalább is azt olvassuk, hogy a hátrálókat nyomon követte, az ellenállókat szétverte és egészen a szultán közelébe jutott. Ha ez csakugyan így volt, akkor merőben érthetetlen Hunyadi parancsa, amely a rohamot megállítva régi helyükre rendelte vissza az előretört csapatokat. Az igazság az, hogy nem jószántából, hanem kényszerűségből, a támadás elfulladása miatt fordult vissza, mert a török lovasság üldözése közben a janicsárok elé jutott, akiken már nem tudott áttörni. Ezt maga Hunyadi bizonyítja, amidőn azt írja, hogy Berekszói Péter az ő oldalán támadott meg nehány janicsárt, amely alkalommal súlyosan meg is sebesült. Ez, mint írja, akkor történt, amikor még nem lehetett tudni, kié lesz a diadal, vagyis a csata első felében.

Hunyadi hátrálását látva, a megvert anatoliai lovasság is megfordult, üldözőbe vette a visszavonuló csapatokat és újból a magyar jobbszárnyat kezdte szorongatni.

Ezalatt a magyar balszárnyon is váltakozó szerencsével folyt a harc a rumeliai lovasság ellen. Hunyadi meggyőződvén róla, hogy a jobbszárnyon nem tudja az áttörést kierőszakolni, most a balszárnyra vitte a tartalékokat, s a rumeliai hadtestet támadta meg velük. Bár itt is visszanyomta az ellenséget, nem sikerült sorain áttörnie.

Nyilvánvaló, hogy a mieink támadása, az eleinte kivívott siker ellenére, mindkét szárnyon megrekedt. Most történhetett az, hogy a király, mikor a harc meddő voltát látta, nem hallgatott Hunyadi tanácsára s a környezetét alkotó lovascsapattal a török hadállás közepén levő, sűrű karógát mögött álló janicsárokra rohant. S mialatt ezekkel küzdött, a török lovasság oldalról s talán hátulról is rávetette magát. A rövid harcban elesett a király s vele együtt csapatának legnagyobb része is.

Hogy ezután mi történt, azt sehogy sem lehet kideríteni. A király elestét eleinte csak azok tudhatták, akik közvetlen környezetében voltak. Ennek a szerencsétlenségnek nem mehetett olyan hamar híre s ezért az addig még helytálló magyar sereg nem futamodhatott meg oly hirtelen.

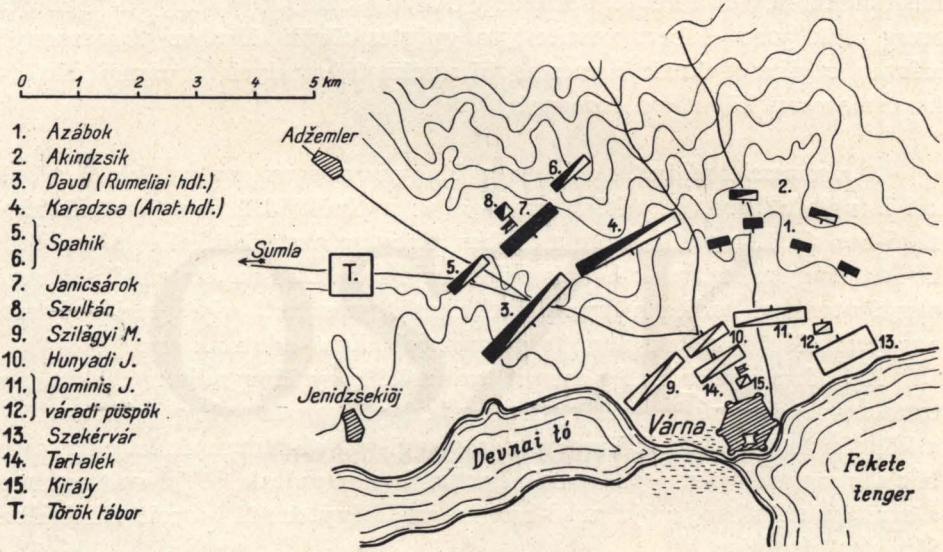

A várnai csata 1444 november 10-én.

Ebben a zűrzavaros küzdelemben mindenki sokkal jobban el volt foglalva önmagával, semhogy akár csak közvetlen szomszédjaival is törődött volna. De különben is számos példa van a történelemben arra, hogy a vezér eleste nem döntötte el a harc sorsát.

A hosszú viadalnak csak a leszálló éjszaka vetett véget. Akkor azután a magyar sereg lovasságának maradványai, alkalmasint különböző utakon, vagy átvágták magukat, vagy ügyesen átsurrantak a török csapatok között. Így menekült Hunyadi is, de csak sok viszontagság után juthatott haza.

A törökök 10-én este már nem indítottak általános támadást a legyőzöttek ellen. Ez arra mutat, hogy nem is lehettek százezren, mert ekkora török erő könnyűszerrel a tengerbe, a Devnai-tóba, vagy a partszéli mocsarakba nyomhatta volna a jelentékenyen kisebb s már az egész harcvonalon visszavert magyar sereget.

A támadás csak másnap reggel újult meg a szekérvárba zárkózott gyalogság ellen s azt teljesen meg is semmisítette. Úgy mondják, hogy akkor és ott esett el ennek az elhamarkodott hadjáratnak leghangosabb szószólója, Giuliano Cesarini is.

Egyes személyeknek a várnai csatában tanúsított hőstetteiről nem sokat tudunk; de az a körülmény, hogy a harc egész napon át dühöngött, sőt 11-én réggel is megújult, döntő bizonyítéka annak a haláltmegvető bátorságnak, amellyel a magyar sereg küzdött. Ez a megállapítás a lengyel segítőcsapatokra is vonatkozik, sőt a csata elején az oláhok is vitézül viselkedtek.

Mint a középkor annyi más csatájánál, a várnainál sem mondhatjuk meg, mekkora volt a két fél vesztesége. Az az állítás, hogy a legyőzött magyar sereg csak 3000 embert veszített, a győztes török ellenben tízszerannyit, szintén egyike azoknak a merész túlzásoknak, amelyek a várnai csatával kapcsolatosan közszájon forognak.

A rigómezei hadjárat. 1444-ben a Magyarországon garázdálkodó csehekkel is volt háborúság, a következő évben a törökökkel és az osztrákokkal, 1446-ban újból a törökökkel, 1447-ben pedig az osztrákokkal és a csehekkel kellett Magyarországnak hadakoznia, majd az 1448-ik esztendőben ismét nagyfontosságú hadiesemény zajlott le, az úgynevezett «rigómezei hadjárat», amelyről elég sok, bár nem teljesen megbízható adatunk van.

Az előzményekből elég annyit tudnunk, hogy Hunyadit módfelett bántotta a várnai vereség, s csak a kedvező alkalmat várta, hogy visszaadhassa a kölcsönt a szultánnak. Erre az 1448. év eléggé alkalmasnak látszott, mert, bár a nyugatról várt segítőhadak ezúttal is elmaradtak, jó jel volt az, hogy a szultán 1447-ben, majd 1448-ban is, eredménytelenül harcolt Albániában Skander bég ellen.

Hunyadi hadműveleti terve most az utóbbival való együttműködésen s azon a feltevésen alapult, hogy a török sereg még mindig ostromolja Kroja várát, amelyet Skander bég szívósan védelmezett.

Hunyadi csakis Skander béggel vállvetve számíthatott sikerre, mert az a hadsereg, amelyet talpraállíthatott, a később csatlakozott, állítólag 8000 főnyi oláh segítőhaddal együtt is csak 30,000 főre rúgott, tehát gyönge lett volna a török ellen.

A főpapok közül ezúttal senki sem ült fel; a világi főurak közül Marcali Imre, Pelsőci Böbék Imre, Felsőlindvai Szécsi Tamás, Rozgonyi Rainald, Losonczi Benedek és Hunyadi sógora, Székely János, vonult hadba. Brankovics most is távolmaradt.

Nem tudjuk, miben állapodott meg Hunyadi Skander béggel, de kétségtelen, hogy bármiként egyeztek meg, két egymástól ilyen távol álló s úttalan vad hegységekkel is elválasztott hadsereg együttműködését még a mai összekötő eszközökkel is bajos volna pontosan szabályozni, majdnem

Foto Erdélyi.

Kapisztrán János budai szobra. (Damkó József szoborműve.)

500 évvel ezelőtt pedig szinte lehetetlen volt. A hadműveleti terv valóban ezen a nagy nehézségen hiúsult meg.

A szultán idejekorán értesült a készülő támadásról; csak egy különítményt hagyott Kroja alatt, maga pedig a sereg zömével Szófiába sietett. Ott még mindenfelől csapatokat vett magához, abban a hiszemben, hogy Hunyadi megint az 1443-i hadműveleti vonalon fog előnyomulni.

De a magyar sereg, miután a Nisava torkolata táján magához vette Dán vajda oláh csapatait, csak a Toplica torkolatáig hatolt felfelé a Morava mentén. Onnan nyugatra, majd Kursumlje körül délre fordult s átkelve a 873 méter magas Prepolac-hágon, a Lab völgyébe jutott s október 15-én a Dragodan-Gredec és Csicsavica-Planina közé ékelt Kossovo-Poljén (Rigómezőn) szállott táborba. Itt, vagy néhány napi pihenés után még lejjebb dél felé, Pristinán alul akarta bevárni Skander bég seregét.

De az annyira várt segítség helyett az jött, akire egyáltalán nem számítottak: a szultán; mégpedig, akárcsak 1444-ben, ezúttal is hátulról.

Murad ugyanis, megtudván, hogy merre vonult el Hunyadi, azonnal útrakelt s a magyar és török csapatok között, valahol Plemetica táján, október 17-én harcra került már a sor; a harc a törökök vereségével végződött.

Most már bizonyos volt, hogy a magyar seregnek Skander bég nélkül kell megküzdenie a törökkel, akinek erejét 150 ezer főre teszik a valóságtól messzejáró adatok; ekkora sereget azokon az utakon, többek között az ellátás nehézségei miatt sem lehetett volna gyorsan mozgatni. Már pedig a szultánnak sietnie kellett, hogy Skander béget megelőzze.

Az élet-halálharc nem volt kikerülhető; Hunyadi október 18-án reggel csatarendbe állította seregét. Vele szemben, a Brnjica-patak jobbpartján vonultak fel a törökök.

Azt olvassuk, hogy mindkét seregnek volt tűzérsége is. Bizonyára a legkönnyebb fajtájú, szekérre rakható ágyúik lehettek; bár még így is nagy kérdés, hogyan tudtak lépést tartani a gyalogsággal, Rácország úttalan hegyein-völgyein át.

A támadást Hunyadi kezdte meg a jobbszárnyon, de nemsokára a balszárnyon is megindult a harc. A magyar könnyű és nehéz lovasság többször ide-oda hullámzó kemény harcot vívott előbb az irreguláris török csapatokkal (azábokkal és akindsikkel), azután pedig a spahikkal, úgy hogy Hunyadi kénytelen volt mindkét szárnyat megerősíteni a középről elvett csapatokkal.

Murad szultán ennek láttára az azábok rohamával akarta áttöretni a magyar középhadat, de ez a próbálkozás kudarccal végződött.

Majd lassan-lassan Hunyadinak is sikerült a törökök mindkét szárnyát a Lab mögé szorítania, úgy hogy mire bealkonyodott, a magyarok az egész harcvonalon előnyben voltak. Azonban a janicsárok ellen megkísérelt éjjeli támadásuk nem sikerült.

A döntés október 18-án nem történt meg, ennek következtében másnap reggel újból fellángolt a küzdelem.

Hunyadi a két szárny lovasságával visszaszorította a törökök mindkét szárnyát, azután megrohanta és áttörte a janicsárokat is. De ezek mögött ott állottak Szinán bég lovascsapatai, amelyeknek ellenállásán megtört a mieink támadása. Ez váratlan és kellemetlen fordulat volt ugyan, de egymagában még nem okozott volna katasztrófát.

Ez a balszárnyon következett be, amely Székely János vezetése alatt még mindig harcolt a hátráló rumeliai lovassággal. Most egyszerre Turkán bég eddig észre nem vett lovassága baloldalról megrohanta a magyar szárnyat. Ez az ügyesen végrehajtott átkarolás eldöntötte a csata sorsát. Mikor

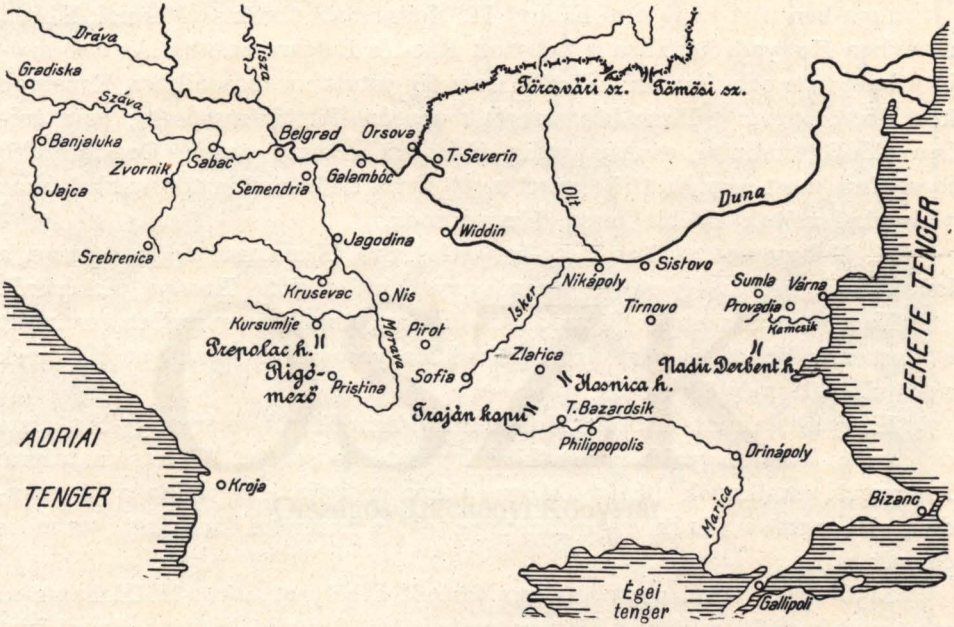

Az 1443—1481-i balkáni hadjáratok színhelye.

ugyanis a rumeliai lovasság Turkán támadását észrevette, visszafordult, s az ilyenformán két malomkő közé szorult magyar balszárny, amelyben az oláh segítőcsapatok is voltak, véres harc közben megsemmisült. Maga Székely János is életét vesztette.

Ennek a szárnynak veresége a középen hiába küzdő Hunyadit is visszavonulásra kényszerítette, amit csakhamar követett a jobbszárny hátrálása is.

A magyar sereg a szekérvárba húzódott vissza, amelyet Murad, a beállott sötétség miatt, aznap már nem mert megtámadni. Oda vonult Hunyadi is. Még hajnal előtt sikerült neki seregének maradványaival kitörnie és elmenekülnie.

A magyarok és az oláh segítőhad vesztesége igen nagy volt. Általában 17,000 főre becsülik, a törökét pedig némi túlzással 35—40 ezerre.

Az elesettek között voltak a már említett Székely Jánoson kívül: Marcali Imre, Böbék Imre, Szécsi Tamás, Tallóczi Ferenc, Losonczi Benedek, Csáky György és még sokan a főurak közül. Érdemes megemlítenünk, hogy Hunyadi élete is veszélyben forgott, mert csataközben felbukott a lovával. A ló elszaladt, s a kormányzó csak annak köszönhette menekülését, hogy egy Tódor nevű hunyadmegyei oláh kenéz (törzsfő) átengedte neki a saját lovát.

A nándorfehérvári diadal. A következő évben a cseh Giskra, 1450-ben pedig Brankovics ellen kellett Hunyadinak harcolnia. 1451-ben ismét a csehekkel, 1452-ben és 1453-ban a csehekkel és az osztrákokkal volt háborúság.

1454-ben tört ki az első háború II. Mohammed török szultánnal. Ebben az évben Hunyadi kétízben is behatolt Rác- és Bolgárországba. Az első hadjáratban nagyobb harcok nélkül Tirnovóig jutott; a másodikban Krusevac közelében megverte Firuz bég seregét s azután Pirotig nyomult; hazatérőben előbb Viddinbe, azután pedig Nándorfehérvárra ment. De hosszabb nyugalom most sem állott be, mert 1455-ben a csehekkel, a törökökkel és az oláhokkal voltak kisebb harcai Hunyadinak.

II. Mohammed szultán 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt s ezzel a keletrómai császárság utolsó maradványát is letörölte Európa térképéről.

Nagy tervei voltak: birodalma európai részében is rendet teremtett s most már döntő csapást akart mérni Magyarországra, amelyet elődeinek nem sikerült még leverniök.

Hunyadi, amint értesült Mohammed szándékáról, már 1455-ben azon dolgozott, hogy nagyobb nemzetközi kereszteshadsereget állíttasson talpra. A nyugati uralkodók némelyikében akkor meg is lett volna a jó szándék, de mert a török támadás elmaradt, a keresztes hadjárat terve is elaludt.

1456 elején újból veszedelmesre fordult a helyzet, mert II. Mohammed most már komolyan készült Magyarország ellen. Carvajal bíboros pápai követ igyekezett ugyan megnyugtatni az országot, azzal a biztatással, hogy a külföldi segítőhadak a nyár folyamán már itt lesznek, de nagy kérdés volt, vajjon a szultán vár-e akkoráig? A kérdést eldöntötte az április 7-én érkezett riasztó hír, hogy Mohammed nagy szárazföldi és vízi haderővel máris útra kelt Konstantinápolyból.

Hunyadi, mikor a helyzet komolyságát látta, bámulatos tevékenységet fejtett ki, hogy a török támadás elé megfelelő sereget állíthasson. Arról a tervéről azonban máris le kellett mondania, hogy ő támadjon s ezzel a Balkánfélszigetre tegye át a hadjárat színhelyét. Védelemre kellett tehát készülnie. Buzgó segítőtársa volt Kapisztrán János, aki az országot bejárva kereszteshadat szervezett. De egyelőre csak vagy 1000 főnyi csapat verődött össze, szedett-vedett elemekből: parasztok, mesterlegények, diákok és kolduló barátok voltak soraiban. Fegyverük semmi vagy alig valami; lova is csak egyik-másiknak volt.

Hunyadi ezalatt 7000 főnyi őrséggel látta el Nándorfehérvárát, Szalánkeménnél pedig hajóhadat gyűjtött össze. Nándorfehérvár parancsnoka Szilágyi Mihály volt ; mellette segítőtársul Geszti János és a spanyol Bastida János működött.

Forrásaink azt állítják, hogy a török ezúttal is 150—200 ezer emberrel és 300 ágyúval érkezett Nándorfehérvár alá. Július 4-én kezdődött a rendszeres lövetés, amelynek már 10 nap mulva nagyon érezhető hatása volt. A falak repedezni, omladozni kezdtek s Szilágyi Mihály sürgős segítséget kért Hunyaditól.

Nándorfehérvár a XVI. században.

Hunyadi hadai azonban nagyon lassan gyülekeztek. A főpapok közül senki sem jött s a főurak sem valami nagy számmal jelentkeztek. A keresztesek száma most már 12—15 ezer főre rúgott, de katonai értékük még mindig csekély volt. Hogy mekkora volt Hunyadi egész serege, itt sem lehet biztosan megállapítanunk, valószínűleg 40—50 ezer főnyi lehetett.

Hunyadi terve az volt, hogy részint szárazföldön, részint a Dunán, közvetlenül Nándorfehérvár alá viszi hadseregét, hogy ezt a fontos várat felmentse a súlyos ostrom alól. A magyar hajóhad július 14-én szétverte a törökét s Hunyadi másnap már be is vonult csapatainak egy részével Nándorfehérvár falai közé.

E közben a törökök egyre jobban megközelítették vívóárkaikkal a várost övező védőműveket, úgy hogy a szultán július 21-re elrendelte az általános rohamot, amelyet 34 óra hosszáig tartó bombázás előzött meg.

A törökök több meddő kísérlet után és véres veszteség árán végre behatoltak a megerősített városba, úgy hogy Hunyadi kénytelen volt a magaslaton álló tulajdonképeni várba húzódni. A törökök azonban ezt is csakhamar megrohanták s létrákon igyekeztek megmászni a falakat. De kárbaveszett minden erőlködésük, mert hosszú küzdelem után nemcsak a vár alól, hanem a már megszállott városból is vissza kellett vonulniok.

A belső vár megrohanásakor történt az az általánosan ismert eset, hogy egy török katona, akinek sikerült a fal párkányára felkúsznia, a török zászlót ki akarta tűzni. Ámde egy Dugovics Titusz nevű magyar vitéz ölre ment vele, s mert másképpen nem gyűrhette le, magával rántotta a vár árkába.

Hunyadinak, a szorosan vett védelmen kívül, nem volt más terve július 22-re ; azonban egy váratlan esemény folytán Nándorfehérvár sorsát eldöntő nagy csata fejlődött ki.

A délutáni órákban kisebb keresztes csapat kilopódzott a városból s megtámadott és vissza is űzött egy török lovascsapatot. Ennek láttára mindegyre több-több keresztes csatlakozott a támadáshoz ; egyszerre csak ott volt valamennyi és rögtön megtámadta az anatoliai lovasságot.

Mire Hunyadi észrevette, hogy mi történt, már úgy összekavarodott minden, hogy sem a harcot megállítani, sem a kereszteseket visszahívni nem lehetett. Ahhoz az egyetlen lehető megoldáshoz folyamodott tehát, hogy hirtelen összeszedett minden kezeügyében levő csapatot, megrohanta a török tűzérséget, a hirtelen elfoglalt ágyúkat megfordíttatta és lövetni kezdte az ellenséget.

A szultán, aki maga is megsebesült, mindent elkövetett, hogy a gyors magyar támadás következtében elvesztett állásait visszavívja ; de hosszú ideig ide-oda hullámzó véres harc árán sem ért el sikert, sőt az időközben portyázásról érkezett 6000 főnyi lovashadosztály beavatkozása sem fordíthatta meg többé a csata sorsát. Az esti órákban már kétségtelen volt, hogy a török sereg nem bír tovább helytállani s a nemsokára megkezdett visszavonulás is rendetlen futássá fajult.

Nándorfehérvár tehát fényes győzelemmel szabadult meg az ostromtól. A szerencsés fordulatot nyilván az idézte elő, hogy Hunyadi gyorsan felismerte és azonnal ki is aknázta azt a váratlanul kedvező helyzetet, amelyet a keresztesek támadása teremtett.

A törökök veresége súlyos volt ; veszteségük is igen nagy lehetett, de számszerint nem tudjuk, mert a különböző tudósítások adatai 4 és 150 ezer fő között ingadoznak, annak bizonyságául, hogy az elesetteket senki sem vette számba.

Hunyadinak ez volt az utolsó hadjárata és diadala, mert már augusztus 11-én meghalt Zimonyban. Vele a XV. század első felének legnagyobb magyarja

és legkiválóbb katonája szállott sírba, aki legtöbbször elégtelen eszközökkel másfél évtizeden át nemcsak itthon ellensúlyozta a törökök gyors egymásutánban ismétlődő támadásait, de fel merte keresni a Balkán-félsziget belsejében is a hatalmas ellenséget.

Hunyadiról alkotott véleményében, az elmondottak alapján, senkit se tévesszen meg az a körülmény, hogy a vezér, bár a törökkel történt 42-szeri mérkőzése közben csupán négy ízben volt vesztes, nem tudott olyan eredményt kivívni, amely a veszedelmes déli szomszéd támadását hosszabb időre kizárhatta volna.

Ismételnünk kell, hogy hazánknak Hunyadi korában sem egy, hanem három közvetlen ellensége volt s e miatt sohasem lehetett az ország osztatlan katonai erejét a török elé állítani. Ehhez járult a törökök oldalán az az óriási előny, amely haderejüknek úgyszólván állandó készültségéből következett. Ezt az előnyt a veszély pillanatában sebtében, de sokszor már későn összegyűlt, nagyon vegyes összetételű és így különböző harci értékű magyar (vagy magyarországi) hadak nem ellensúlyozhatták eléggé. Végül ne feledjük, hogy Hunyadi annyi csalódás után is bízott benne, hogy egyszer mégis csak sikerül mennyiség és minőség dolgában egyaránt megfelelő külföldi segítséghez jutnia. Biztatást kapott is eleget, de azt, hogy az ígéretből nem lesz valóság, sokszor csak akkor tudta meg, amikor a háborút már nem lehetett kikerülni. Ennek következtében a várt erőviszonyok mindig Hunyadi rovására tolódtak el s nem volt mód, nem volt lehetőség, hogy ezen az annyira elevenbevágó bajon segíthetett volna.

Mindent megtett, amit tehetett, s mindent el is ért, amit gyarló eszközeivel kivívhatott. Bátran mondhatjuk, hogy a Hunyadi János nevével összeforrott 16 évi szívós küzdelem nélkül már a XV. században reánk szakadhatott volna egy, a mohácsihoz hasonló katasztrófa.

V. László király folytatni akarta Hunyadi halála után is a háborút, hogy a nándorfehérvári győzelem ne maradjon kiaknázatlanul. De ezt a tervet a nyár és az ősz folyamán az eleséghiány és a keresztény seregben pusztító mindenféle fertőző betegség, később pedig a beállott kemény fagy meggátolta.

Ehhez az igazság érdekében hozzá kell tennünk, hogy a török seregben is igen nagy volt az eleséghiány, továbbá az emberéletnek kórság okozta pusztulása is. A lovaknak sem volt egyéb harapnivalójuk, mint az a kevés fű, amit a kiszáradt mezőkön találhattak. A tömeges szökés is napirenden volt a törököknél.

2. Hunyadi Mátyás kora.

V. László halála után a magyar nemzet nagy lelkesedéssel Hunyadi Mátyást ültette a királyi trónra. Az új uralkodó mindenben meg is felelt a hozzáfűzött nagy várakozásnak.

Mátyás király nagyeszű, tudós s a mellett keménymarkú ember volt, akivel nem lehetett büntetlenül ujjat húzni. Vitéz katona, gondolkodó, higgadtan számító vezér, kitűnő szervező, azonkívül pedig sok gyakorlati érzékkel megáldott uralkodó, aki mindezeken a szép tulajdonságain kívül, mint a tudományok és művészetek bőkezű Maecenása, az olaszországi «Rinascimento» tudomány- és művészetpártoló uralkodóinak fényes példáját követte.

Sajnos, a sors megtagadta tőle azt, hogy kivívott sok hadisikere után a béke nyugalmas révébe kormányozhassa nemzetét. Mindvégig harcolnia kellett. A különbség az addigi állapothoz viszonyítva csak az volt, hogy a hadi súlypont, mely Zsigmond korától kezdve egyre jobban a Balkán-félsziget felé tolódott, most helyet változtatott, még pedig nyugati irányban.

Mátyás ugyanis abból a körülményből, hogy Hunyadi János sem bírt a török ellen állandóbb nyugalmat biztosító sorsdöntő sikert kivívni : azt következtette, hogy Magyarország, amelynek északi részén még csehek tanyáztak s amelyet nyugatról is prédára leső ellenség fenyegetett, mindaddig nem tud sikeresen megbírkózni a törökkel, amíg megosztatlanul nem állíthatja szembe vele minden erejét.

Ezért Mátyás, aki apjánál óvatosabb volt, nem bocsátkozott élet-halál harcba a Török-birodalommal s nem intézett ellene az 1443-ihoz vagy az 1444-ihez hasonló messzejáró támadást.

Mielőtt Mátyás legfontosabb háborúit röviden vázolnók, meg kell emlékeznünk a nagy király életbevágó hadügyi reformjáról, az állandó hadseregről, amely a később «feketesereg» néven emlegetett idegen zsoldoshaderő alakjában öltött testet.

Mátyás kezdettől fogva jól látta, milyen súlyos békóba veri kezét a mindenféle kiváltsággal körülbástyázott, hely és idő dolgában csak korlátoltan alkalmazható s nehezen mozgósítható magyar haderő, amely a főurak pártütése esetén ellene is fordulhat.

Arra törekedett tehát, hogy tisztán az ő rendelkezésére álló, bárhol és bármikor felhasználható állandó serege legyen. E végből már kezdettől fogva úgy járt el, mint Hunyadi János, továbbá Zsigmond, Albert és V. László király : a parancsoló szükséghez képest hol zsoldjába fogadta, hol ismét elbocsátotta a felvidéken már meghonosodott cseh rablónépséget, amely kellő zsold fejében s elegendő zsákmány reményében bárkinek az érdekében szívesen harcolt s a szakadatlan harcokban és a szigorú fegyelem alatt kitűnő katonaanyag lett.

Hogy azonban ezek a féktelen rablóhadak állandó katonai szervezetbe legyenek tömöríthetők, előbb a hírhedt felsőmagyarországi kapitánnyal, Giskra Jánossal kellett a királynak végeznie, mert ez a vakmerő és elbizakodott ember, aki már több ellenkirályt is támogatott, akármikor Mátyás ellen fordíthatta a felvidéki cseheket. Mihelyt azonban sikerült Giskra méregfogát kitörnie s őt az országból eltávolítania, megvolt a lehetősége, hogy az eddig

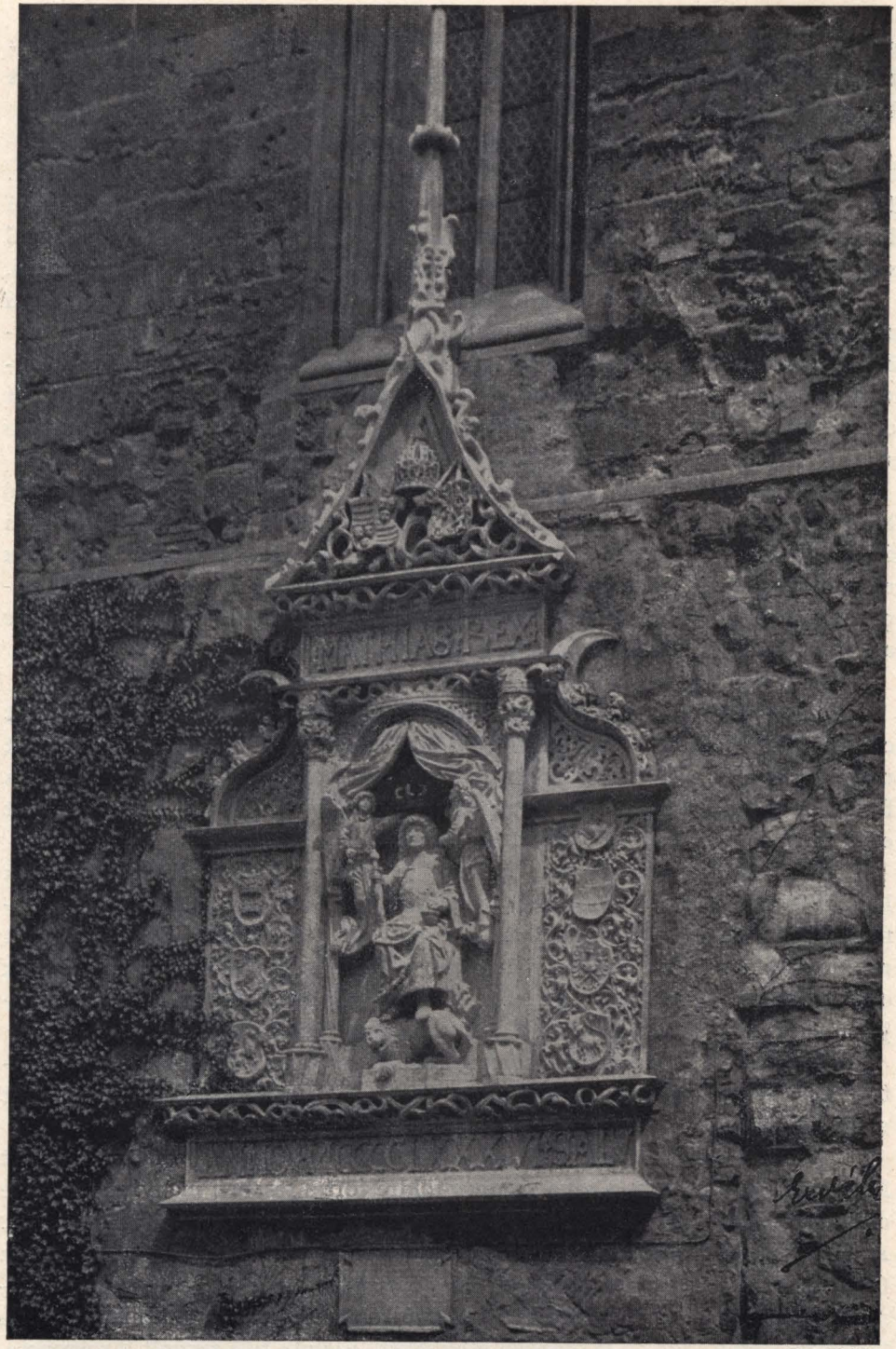

Foto Erdelyi.

Mátyás király emléke a budavári Dominikánusok tornyán. (Eredetije Bautzenben.)

gyakran gazdát cserélő népség állandóan a király zsoldjába szegődjék. Minthogy az ország védőerejét többfelé foglalkoztató helyzet miatt nem lehetett kiirtásukra gondolni, kétségtelenül ez volt a legjobb megoldás.

Giskra cseheiből alakult a királyi zsoldossereg első rétege, amelyhez 1471-ben a trónkövetelő Kázmér lengyel herceg gazdátlanul maradt serege járult. Ez a haderő kitűnően megállotta helyét az ország határán túl vívott hosszú háborúkban, amelyeket csupán banderiumokkal, portális (telek) katonasággal vagy éppen az általános nemesi felkeléssel nem lehetett volna végigküzdeni.

Nem ismerjük részletesen ennek a nem mindig egyforma állományú zsoldosseregnek összetételét, de kifejlődött állapotában 9—10 ezer főre rúghatott, amelynek egyharmada gyalogos volt. Az a bizonyos «huszita szekérvár», amely a cseheknél olyan nagy szerepet játszott, Mátyás seregében már elvesztette addigi fontosságát. Most már nem annyira védő, mint inkább szállítóeszköz, még pedig az ágyúk szállítására.

Annak is van nyoma, hogy Mátyás fokozatosan ki akarta bővíteni állandó hadseregének kereteit. Az volt a terve, hogy Budát nagy katonai központtá fejleszti s ezért fogott itt annak a 40,000 ember befogadására szánt tábornak megalkotásához, amelynek tervrajzát Brodarics püspök mutatta Heltai Gáspárnak. Ez lett volna a zsoldossereg szervezésének nagyszerű befejezése, de a korán elhalt király ezt már nem tudta megvalósítani.

Háború Giskra és III. Frigyes ellen. Mátyás királynak is, csakúgy, mint egyik-másik elődjének, egyszerre több harctéren, többféle ellenséggel gyűlt meg a baja. Így például már trónralépte évében, 1458-ban, a törökökkel és a felvidéki csehekkel harcolt, de ugyanakkor a lengyelekkel és III. Frigyes német császárral is csaknem kenyértörésre került a dolog.

Ezek közül a Giskra ellen indított felsőmagyarországi hadjárat volt a legfontosabb, mint kezdőpontja azoknak a hosszú harcoknak, amelyeknek során Mátyás végleg leszámolt a veszedelmes módon elhatalmasodott rablóhadakkal. A feladat nem volt könnyű, mert az 1458-ban kivívott sikerek ellenére is még háromszor kellett a királynak háborúskodnia, míg végre teljesen megszabadíthatta a felvidéket az idegen megszállástól.

Már a következő évben, a néhány pártütő magyar főúrtól királlyá választott III. Frigyes német császár ellen kellett Mátyásnak trónját és országát megvédenie.

Ennek a hadjáratnak első nagyobb harca az 1459 április 7-én vívott körmendi ütközet volt, ahol a magyar földre tört s részben magyarok vezette császári csapatokkal Szentmártoni Nagy Simon macsói bán szállott szembe. A harc részleteiről annyit tudunk, hogy a császár középhadát Ulrich von Grafeneck, jobbszárnyát Ujlaki Miklós, balszárnyát pedig Szentgyörgyi Zsigmond vezette. Nagy Simon kellő felderítés nélkül, mondhatni vaktában támadta meg a számra is erősebb ellenséget. Eleinte felé fordult a szerencse, mert Rozgonyi Miklós a magyar jobbszárnnyal visszanyomta Szentgyörgyi

csapatait. Ekkor azonban közbevágott a tulsó szárnyról Ujlaki, nehéz lovasságával csakhamar áttörte a magyar sereg arcvonalát s elszakította Rozgonyit

Mátyás király nyugati hadjáratainak színhelye.

a középhadtól. Most már Grafeneck is támadott és sikerült is neki a magyar derékhadat visszaszorítania, mire Ujlaki és Szentgyörgyi ismételt rohamai következtében a teljesen elszigetelt jobbszárny is felbomlott.

Ebben a helyzetben rendelte el Nagy Simon a visszavonulást, amelyet az üldöző lassú német nehéz lovasság nem nagyon zavart meg.

Szerencsére a csatavesztésnek nem lett súlyosabb következménye, mert a megtorlás igen hamar, már néhány nap mulva bekövetkezett. Ez a harc valószínűleg Pinkafőnél folyt le. Részleteiről keveset tudunk. Bonfini nem mindig megbízható leírása szerint Nagy Simon előbb nyílt mezőn rohanta meg s azután szekérvárába szorította vissza az onnan vigyázatlanul kimozdult ellenséget ; azután pedig előlről és hátulról megrohanta a szekérvárat s kiverte belőle az odahúzódott császáriakat. Ezek közül a magyarok nagyon sokat elfogtak vagy levágtak üldözés közben. Az ellenség tábora és a mindenfelé elhányt sok fegyver a győzők kezére jutott.

Ez az ütközet az egész hadjárat sorsát eldöntötte és hatása alatt a pártütők is megadták magukat, Frigyes császár pedig letett nagyralátó terveiről.

Az 1463—64. évi török háború. A XV. században egyetlen év sem telt el nyugodtan Magyarországon. A törökkel vívott harcokban sem állott be hosszabb szünet az 1458-i hadjárat után, sőt éppen ellenkezőleg, ezután is szüntelenül napirenden voltak a kisebb-nagyobb összetűzések s csak folytatásuknak tekinthető az 1463-i hadjárat, amelyet, a helyzet komolysága miatt, maga Mátyás vezetett.

Mohammed szultán Boszniát is hatalmába akarta keríteni s ezért 1463-ban nagy hadsereggel betört oda. A király azonban nagyon jól érezte, mennyire fontos a szorosan vett Magyarország védelme szempontjából, hogy a Szávától délre is legyen valami melléktartománya, amely elválasztja az annyira veszedelmes ellenségtől. Mátyás maga mondotta, hogy életének egyik főfeladata Nándorfehérvár és Jajca megtartása, mert az egyik Magyarország, a másik pedig a tengermellék felé zárja el az utat a török elől.

A szultán 1463-ban támadta meg Boszniát. Május végén Jajcán volt és elfogta a Mátyáshoz szító Tomasevics István bosnyák királyt, majd ki is végeztette. Boszniával igen gyorsan végzett, de már a mai Hercegovina meghódítása nem sikerült. Időközben a velenceiek is hadat indítottak a török birodalom ellen, hogy Peloponnesost visszaszerezzék.

Erre a szultán a még valamennyire épen hagyott bosnyák várakba őrséget rakott, a tartomány élére helytartót állított ; azután pedig a velenceiek ellen küldötte Mahmud pasát a derékhaddal s július elején visszatért Drinápolyba. Mátyás királlyal tehát nem is ütközött meg.

A magyar sereg május végén, 15—26 ezer főre becsült állománnyal, együtt volt ugyan Pétervárad környékén, de felderítő szolgálata teljesen csődöt mondott s ennek következtében a király Szendrő vagy Nándorfehérvár felől várta II. Mohammed támadását. Ugyanis, még a magyar sereg gyülekezése közben történt, hogy Ali szendrői szandsákbég Nándorfehérvárt elkerülve a Szerémségbe tört. Felgyujtotta Kupinovot és Mitrovicát s Futakig mindent végigpusztított. De Szokolyi Mihály és Péter, ugyancsak Futak-

közelében, rajtaütöttek a portyázó hadon s kisebb harcok egész sorozata után átkergették a Száván.

Ali azonban, hogy a magyarok figyelmét elterelje a szultán valódi menetirányáról, nemsokára ismét betört, még pedig a temesmegyei végekbe. Ámde ez a próbálkozás sem sikerült, mert Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda és testvére András, színlelt hátrálással Temesvár alá, a Temes-folyó mocsarai közé csalogatta s ott szétverte a török sereget.

Ugyanakkor a Szerémségbe csapott egy kisebb török különítmény; ezt Móré László verte tönkre.

Bár a törökök ilyenformán mindenütt kudarcot vallottak, annyit elértek, hogy Mátyás, a hiányosan működő hírszerző szolgálat következtében, nem Bosznia, hanem Rácország felé fordult a magyar sereggel. Átkelt a Dunán, több ütközetben teljesen szétszórta Ali bég csapatait s szabaddá tette az utat a Drina-folyóig, amely határjelző volt Bosznia és a Macsói-bánság között.

Mátyás, mihelyt a szultán elvonulásáról értesült, elhatározta, hogy gyorsan visszafoglalja Boszniát s vele együtt természetesen az annyira fontos Jajcát is. Szövetséget kötött Velencével, amelynek értelmében a köztársaság 40 gályát szerel fel s valamennyi dalmáciai és peloponnesosi vezérét Mátyás rendelkezésére bocsátja.

A király október elején Gradiskánál átkelt a Száván s Banjalukán át Jajcára érkezett.

Vele voltak: Váradi István kalocsai érsek, Vitéz János váradi, Csezmicei János pécsi püspök, Guti Országh Mihály nádor, Ujlaki Miklós, Zápolyai Imre, Frangepán István horvát bán, Frangepán Márton, Dengelegi Pongrácz András főpohárnok, Vitovec János szlavon bán, Drágfi Bertalan, Kállay Pál, Parlagi György, Vingárti Geréb Mátyás és mások.

Egy-két nap mulva megtámadta s el is foglalta a megerősített várost, mire a török védőőrség a tulajdonképpeni várba húzódott vissza. Ennek ostroma azonban december 26-ig tartott. Erre a napra tűzte ki Mátyás az általános rohamot, de a török parancsnok, Jusszuf bég, hadikövetet küldött a királyhoz s felajánlotta a vár átadását, azzal a feltétellel, hogy a védőcsapat minden bántódás nélkül elvonulhat. A király ráállott az alkura s 26-án reggel a török őrség kivonult a várból, amelyet Mátyás azonnal kijavíttatott s erős őrséggel látott el, kapitányává pedig Hídvégi Székely Jánost tette meg.

Csakhamar meghódoltak a Jajca környéki kisebb várak is, úgy hogy a király egyelőre be is fejezhette ezt a hadjáratát. Ezzel azonban korántsem lett vége a háborúnak.

Mátyás jól tudta, hogy a szultán nem fog egyszerűen napirendre térni Jajcának és kerületének eleste fölött, hanem meg fogja kísérelni visszaszerzését. Úgy is volt, sőt Mohammed jóval hamarabb felkészült az új hadjáratra, mint Mátyás, akinek nem volt elegendő pénze, mert a külföldről ígért segítség nagyon lassan folyt be.

A szultán 1464 július havában már Boszniában volt, de erről az akkor még Budán tartózkodó király csak 2—3 hét mulva értesült, amikor már javában folyt Jajca ostroma. A védők azonban derekasan helytállottak s Mohammed, mikor meghallotta, hogy Mátyás erős felmentő haddal közeledik, abbahagyta az ostromot s elvonult Jajca alól. Lehet, hogy még más oka is volt rá.

A király, aki szeptember 14-én még Ujlakon időzött, most már nem ment Jajcára, hanem a Drina mentén Zvornikra, amelynek várába erős őrséget tett a szultán, Mihal-oglu Iszkender pasa parancsnoksága alatt.

Zvornik várának, mint völgyzárónak, abban az időben nagy jelentősége volt. Ha a Drina jobbpartján levő Runjava-hegység is magyar kézen van, akkor könnyű megvédeni Bosznia délkeleti részét az ellenséges inváziótól, viszont innen kiinduló magyar támadás esetén jó támaszpontul szolgált a vár, ezenkívül pedig a srebrenicai ezüstbányákat is biztosította.

Mátyás Rácsánál, a Drina torkolatánál hagyta Váradi István kalocsai érseket, a sereg hátának biztosítása céljából, ő maga pedig a derékhaddal Zvornik alá szállott. A várat azonban nem sikerült bevennie s kénytelen volt visszavonulni, amire a beállott rossz időjárás, az ellátás nehézsége s a csapatok meglazult fegyelme is kényszerítette.

A visszavonulás a feneketlen drinamenti utakon rendkívül fáradságos volt. Az ágyúk egy részét tutajon és dereglyén úsztatták le a Drinán, de másik részük ott maradt a vár alatt, mert nem volt elegendő vízi szállítóeszköz, a lovak pedig nem bírták volna vontatni az ágyúkat a rossz utak mély sarában.

Mint látjuk, Mátyás ebben az évben sem került szemtől-szembe a szultánnal s a hosszú háború pozitív eredménye csupán Jajcának s kerületének, a későbbi Jajcai-bánságnak visszahódítása lett.

Kétségtelen, hogy Bosznia, amelynek legnagyobb része akkor még úttalan vadon volt, igen erős próbára tette a magyar sereget. Hozzájárult ehhez a törökök szívós ellenállása. Mátyás király különös elismeréssel emlékszik meg Dengelegi Pongrácz Jánosnak és testvérének Andrásnak, ebben a két hadjáratban szerzett sokszoros érdemeiről. Kitüntette magát még Zápolyai Imre is, aki Zvornik ostrománál megsebesült.

A moldvai és a cseh háború. Az 1464-i hadjáratot egy év mulva a csehekkel és az osztrákokkal vívott több kisebb csetepaté, továbbá Mátyásnak a törökök elleni hadbaszállása követte. Ebből azonban nem lett háború, mert a szultán Ázsiában volt lekötve, tehát letett a támadásról, amelyhez pedig már nagy hadat gyüjtött össze Rácországban.

1466-ban Frigyes császárnak magyar területen garázdálkodó csapataival volt baj, 1467-ben pedig István moldvaországi vajdával harcolt a király. Ez az utóbbi hadjárat csak annyiban érdekes, hogy a békét ajánló ravasz vajda december 15-én éjjel a magyarokra gyujtatta egy város (állítólag Szucsava)

faházait, azután pedig minden oldalról megrohanta őket. De a reggelig tartó harcban végül is a magyarok kerekedtek felül s visszaverték az oláhokat.

Ebben az ütközetben maga Mátyás király is megsebesült, úgyszintén Bánfi Miklós is. Csupor Miklós erdélyi vajda és székely főispán hét súlyos sebet kapott. Különösen kitűnt hősiességével Kinizsi Pál, továbbá Váncfalvi Korog máramarosi nemes.

Szabács vára a XV. században.

1468-ban tört ki az úgynevezett «cseh háború». Podjebrad György cseh királyt 1467-ben trónvesztetté nyilvánították s a pápa Kázmér lengyel királynak ajánlotta fel a cseh koronát. Kázmér azonban nem vállalkozott rá, hogy háború útján szerezze meg és biztosítsa magának a cseh trónt.

A csehországi katolikus rendek 1467 végén Mátyás királyhoz fordultak és megkérték, hogy «fogadja védnöksége alá a cseh korona alatt élő katolikusokat és fogjon fegyvert a szent hit ellenségeinek legyőzésére». Podjebrad a történtekért Frigyes császárt okolta s 1468 elején hadat üzent neki. A császár érezte, hogy egymaga nem állhat ellen a támadásnak, s tudta, hogy a német

birodalom támogatására sem számíthat, tehát szintén Mátyáshoz fordult szorult helyzetében. Megígérte neki, hogy leteszi a mindeddig használt «magyar király» címet, visszaadja a kezén maradt nyugatmagyarországi várakat, sőt még azzal is biztatta, hogy megválasztatja római királlyá.

Mátyás helyzete éppen akkor nagyon kedvező volt. A lázadó Zápolyai Imre kegyelmet kért tőle, hódolni jött István moldvaországi vajda is, a szultán pedig hosszabb fegyverszünetre tett ajánlatot.

Mátyás tehát 1468 április havában 16,000 főnyi sereget gyűjtött össze s Podjebrádnak, valamint fiának, az Ausztriát pusztító Victorin hercegnek hadat üzent. Vele mentek: a Szentgyörgyi grófok, a két Zápolyai, Csupor Miklós, Országh Mihály, Báthory István, Bánfi Miklós, Magyar Balázs és Kinizsi Pál; továbbá az osztrák Ulrich von Grafeneck és a cseh Zdenko von Sternberg.

A király április közepén indult el Pozsonyból s a Thaya-folyó melletti Laa közelében szállott táborba. Podjebrad, aki időközben Victorin csapatait is magához vette, a folyó tulsó partján vonult fel. De döntő harcra nem került a sor, csupán apróbb csatározásokra. Podjebrad visszavonult s hátának biztosítását Victorinra bízta. Mátyás elfoglalta Znaimot s Victorint Trebitsch várába szorította, amelyet 16 napi ostrom árán szintén hatalmába kerített.

Hamarosan meghódolt Brünn, majd Olmütz is. Mátyás szeptember elején visszatért Pozsonyba, ahová országgyűlést hirdetett. Hadai azonban Morvaországban maradtak s annak legnagyobb részét el is foglalták.

A király az 1469. évre Csehország meghódítását tűzte ki feladatául; előbb azonban bevette Spielberg várát, amelyet az elmúlt évben hiába ostromolt, Brünnből Csehországba tört s március 20-a körül Chrudimnál állott, amelyet azonban nem tudott bevenni.

Mátyás egy különítményt hagyott Chrudim alatt s Willimowig nyomult előre. Itt azonban megtudta, hogy Podjebrad az övénél nagyobb sereggel közeledik, Szilézia felől pedig Victorin testvérének, Henrik hercegnek támadása várható. A király kitért ellenségei elől s hogy a kedvezőtlen helyzetből meneküljön, fegyverszünetet ajánlott Podjebradnak.

Ez örömmel fogadta az ajánlatot, mire mindkét fél Morvaországba húzódott vissza.

Időközben Sternberg az Olmützbe összehívott morva és sziléziai rendeket rábírta, hogy Mátyást Csehország királyává válasszák. Május 3-án megtörtént az olmützi székesegyházban az ünnepies választás és Mátyás az esztergomi érsek és a boroszlói püspök előtt letette az esküt, mint Csehország királya.

Podjebrad azonban nem nyugodott bele a dolgok ilyen fordulatába s Victorint erős haddal Morvaországba küldte. De a király ezt a sereget Kremsier mellett megverte s Ungarisch-Hradisch várába szorította Victorint. Ez egyideig ellenállott, de végre is elesége elfogyván Wessele felé elvonult. Ekkor történt, hogy Mátyás rajtaütött a visszavonulókon, szétverte őket s Victorint kétszázadmagával foglyul ejtette. Victorint Madách László és Jánosi

Gáspár fogta el. De a sikert nem aknázhatta ki, mert a beállott kedvezőtlen helyzet : a császárnak a cseh-lengyel szövetséghez tervezett csatlakozása, arra kényszerítette, hogy visszatérjen Pozsonyba.

Ezalatt azonban rosszra fordult a Morvaországban maradt magyar hadak helyzete. Az ellenséges sereg élére ugyanis Henrik herceg állott, aki október vége felé Ungarisch-Hradischnál megtámadta és Ungarisch-Brodig szorította vissza a magyar sereget. Az itt vívott ütközet is balul végződött s Henrik a Vág völgyéig üldözte a visszavonuló magyarokat.

Mátyás korabeli magyar gyalogos.

Mátyás a következő év áprilisában újra Morvaországban volt, s bár hadainak egy része állítólag Kolinig jutott, döntő mérkőzésre ezúttal sem került a sor. De, mint érdekes hadieseményt, meg kell említenünk, hogy a király megtudván a Vlček Vencel parancsnoksága allatt álló cseh seregnek Ungarisch-Hradischból Göding felé indulását : hatezer lovasa élén a csehek után iramodott. Az ellenség egyik szekérvára már túl volt a Morva-folyón, azt tehát nem érhette baj ; annál rosszabbul járt a másik, amelyet Tobitschaunál ért utól Mátyás. Tüstént megrohanta a meglepett szekérvárat s javarészben meg is semmisítette. Valami kétszáz cseh halott maradt a küzdelem színhelyén, vagy hatszázan foglyul estek s azonkívül igen sok lovat és szekeret zsákmányoltak a győzők. Ez volt a király legmerészebb lovastámadása az egész háború folyamán.

Sokáig azonban ezúttal sem időzhetett Mátyás Morvaországban, mert a diplomáciai viszonyok új alakulása veszélyes helyzetbe sodorta.

A kétszínű Frigyes császár félt Mátyás hatalmának megnövekedésétől, tehát megszegte ígéretét. Podjebrad pártjára állott s egyszersmind a lengyelekkel is szövetséget kötött. Ráadásul még keletről is riasztó hírek jöttek,

amelyek a szultánnak Olasz- vagy Magyarország ellen való készülődéséről számoltak be.

Mátyás, hogy Podjebradot eltérítse a szövetségtől, felajánlotta, hogy elismeri Csehország királyául, visszaadja neki Morvaországot és Sziléziát, hazabocsátja Victorin herceget, de ennek fejében kikötötte, hogy Podjebrad halála után ő örökölje a cseh koronát. A megindult tárgyalásokat félbeszakította Podjebrad váratlan halála.

Mátyás ekkor ismét visszament Morvaországba s itt akarta megvárni a Kuttenbergbe hirdetett királyválasztó gyűlés eredményét, amely azonban kedvezőtlen volt, mert a rendek nem őt, hanem Ulászló lengyel herceget hívták meg a cseh trónra (1471 május 27).

Mialatt Mátyás Morvaországban hadakozott, idehaza nagy baj volt készülőben. Ugyanis sok főúrnak nem tetszett a király erős keze s néhány kiváltságba ütköző intézkedése; de nem tetszett nyugatra irányuló politikája sem. Ennélfogva a lengyel király második fiát, Kázmért akarták a magyar trónra ültetni. Mátyás azonban szépszerével elfojtotta a pártütést s erős sereggel fogadta az országba szintén nagy haddal érkező trónkövetelőt.

Kázmér csak jó későn tudta meg, hogy a magyar urak nem támogatják többé, akkor tudniillik, amikor már Hatvanig jutott. Budára nem mehetett, tehát előbb Vácra, azután pedig Nyitrára vonult. Itt azonban Mátyás körülzáratta s a lengyel sereg néhány hét mulva kénytelen volt átadni Nyitra várát.

Érdemes megemlítenünk, hogy a király 1472 augusztus 29-én kelt levelében felsorolja Kinizsi Pál érdemeit, s többek között azt is írja, hogy Kinizsi a nyitrai ostromzár alatt kitűnően viselkedett és meg is sebesült.

Az 1471. év első felében Morvaországban tartózkodott Mátyás; ottani kapitányai voltak: Bethlen Gergely, Grabarjai Dezső Miklós, Dóczi Péter, Nagylaki Jaksity István és Demeter, továbbá Vuk, a rác despota fia.

A boroszlói táborozás. A lengyel invázió hullámai csak 1472 augusztus havában simultak el, de már a következő évben megint voltak a lengyelekkel kisebb összetűzések Zemplén megyében. De mindezeknél fontosabb hadiesemények zajlottak le 1474-ben, mégpedig a csehek és lengyelek, azonkívül pedig a törökök elleni háború.

Az előbbinek legkimagaslóbb és következményeiben is legnagyobb jelentőségű eseménye az úgynevezett «boroszlói táborozás» volt, egyszersmind a királyi zsoldossereg igazi erőpróbája is.

Mivel Mátyás csak kicsiny, talán 6—7 ezer főnyi zsoldossal mehetett Sziléziába, nem gondolhatott arra, hogy a majdnem tizenkétszerte erősebb ellenféllel nyílt mezőn sikeresen leszámolhasson. Ennélfogva azt az eljárást választotta, amelyet már Árpádházi királyaink is gyakran és jó eredménnyel alkalmaztak, tudniillik megakadályozta az ellenséget abban, hogy élést szállíthasson vagy a környéken harácsolhasson.

Mátyás tehát letaroltatta Boroszló egész környékét. Megparancsolta, hogy a falusiak hagyják el lakásukat s minden ingóságukkal együtt a városok falai közé meneküljenek.

A sziléziai várak és városok ugyanis nagyobbára az ő kezén voltak s így a hadműveletek erős támaszpontjai lehettek. Seregének legnagyobb részét Neisse mellett, a Neisse-folyó partján hagyta, ő maga pedig Boroszlóba ment, ahol árokkal és sövénnyel is megerősített, körülbelül ezertagú szekérvárat csináltatott. Boroszló őrsége a városi csapatokkal megerősített gyalogságból, kevés lovasból és erős tűzérségből állott.

A lengyel sereg 1474 szeptember 26-án érte el Szilézia határát s onnan Oppeln felé húzódott. Ennek őrsége, a Hag Ferenc és Tunkel György vezetése alatt odaküldött 2000 lovassal együtt, folytonosan zaklatta, csipkedte a lassan továbbvonuló lengyel hadat. Ugyanígy tett Brieg, Ohlau, Schweidnitz, Striegau és Neumarkt őrsége is; szüntelen kirohanásokkal zavarta és fogyasztotta az ellenséget s elfogta eleséges szállítmányait.

Útközben a lengyelek megverték Mátyásnak egyik kisebb portyázó csapatát Schwanowitz közelében s ez a csekély siker nagyon is felfokozta Kázmér király reményeit, annyival inkább, mert hat nap mulva Ulászló cseh király is csatlakozott hozzá, nagyobb részben gyalogságból álló seregével.

Boroszló azonban egyre jobban kiürült, mert Mátyás a környéken kiszemelt leshelyekre küldötte seregének javát.

A lengyel hadak már is sokat szenvedtek az éhségtől és az örökös zaklatástól, amikor végre Boroszló közelébe jutottak. Kázmér azonban csak fél mérföldnyire merte megközelíteni a várost, mert félt Mátyás erős tűzérségétől. Így történt, hogy bár tulajdonképpen támadni akart, most tizenhatsoros szekérvárába húzódva várta királyunk támadását.

Ugyanakkor portyázó csapatok rontottak be Lengyelországba s ott irgalmatlanul dúltak és pusztítottak, sőt egy vakmerő huszárcsapat egészen Krakó alá kalandozott.

Október végén veszedelmessé kezdett válni Kázmér és Ulászló hadaiban az eleséghiány, amely egy hónappal később már katasztrófával fenyegetett.

November havában ugyanis Oppeln és Brieg őrsége elfogta Kázmérnak hatszáz szekérből álló élés- és ruhaszállítmányát. Ugyanígy járt az Ulászlóhoz igyekvő kétszáz szekérnyi szállítmány, amelyet merész rajtaütéssel Hag Ferenc fogott el Nimbtsch közelében.

Az ellenség végül is kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni, amelynek vége az addigi jogállapot alapján kötött szerződés lett.

De még mielőtt az egyezkedés megtörtént volna, a türelmetlen csehek felgyujtották táborukat s mert a gyorsan harapódzó tűzvész a lengyel táborra is átcsapott, valami 4000 szekér a rajtuk levő sok felszereléssel együtt porrá égett. Így hiúsult meg a lengyelek és csehek egyesült erővel indított támadó hadjárata.

1474-ben a törökök újból megtámadták Magyarországot.

Ali szendrői bég Nagyváradig hatolt és temérdek kárt okozott a város környékén is. Azonban nem felel meg a valóságnak, hogy a várat is bevette és Szent László ottani sírját feldúlta.

Hadjárat a törökök és Frigyes császár ellen. Mátyás király, hogy a török betöréseknek amennyire lehet végét vesse, 1475 őszén nagy sereggel a déli végek felé indult. Hadjáratának céljáról megoszlanak a vélemények; hódító szándékai nem lehettek s így valószínű, hogy egyelőre a nemrégen épült Sabacot (magyarosan: Szabácsot) akarta elfoglalni, amely a dunai átkelésnek az akkori viszonyok között erős támaszpontja lehetett.

A király október vége felé érkezhetett Szabács alá s ezúttal magával vitte a törökök ellen eddig nem alkalmazott zsoldosseregét is, amelynek egyik kiváló vezére, Hag Ferenc, már az ostrom elején elesett.

Az ostrom sokáig húzódott s 1476 február elején Mátyásnak még egy felmentő kísérletet is vissza kellett vernie. De végül mégis célt ért s a fontos vár az ő kezébe került.

Ez a siker azt a tervet érlelte meg benne, hogy Szendrő várát is elfoglalja, de szándékának megvalósítását előbb az alacsony vízállás, később pedig a beállott jégzajlás meggátolta.

Ennek a hadjáratnak végeztével újból nyugat felé fordult Mátyás figyelme.

Frigyes császár nem volt Mátyás királynak őszinte jóakarója, akkor sem, amikor annak mutatta magát. Félt a király növekvő hatalmától s mindenképen azon volt, hogy elgáncsolja. Ezért állott vele szemben Ulászló pártjára a cseh trón kérdésében.

Itt azután az a fonák helyzet állott be, hogy Csehországnak egyszerre két választott királya volt. Ulászló tartotta kezében az anyaországot, míg a mellék-tartományok (Morvaország és Szilézia) Mátyásnak hódoltak.

Mivel pedig a cseh király egyúttal egyik választófejedelme is volt a német birodalomnak: Mátyás arra akarta volna a császárt bírni, hogy ne Ulászlót, hanem őt ismerje el választófejedelemnek.

Ezt viszont Frigyes nem akarta, s bár a szentszék is Mátyás pártján állt, Ulászlónak ígérte a választófejedelmi méltóságot. Ez, állítólag azért, hogy az erről szóló oklevelet átvegye, 8000 főnyi sereg élén megjelent Bécsben. Minthogy az 1474 március 11-én kötött nürnbergi szerződés Magyarország megtámadására kötelezte a császárt, Ulászló csapatai pedig máris magyar területre törtek, Mátyás, hogy az általános támadást megelőzze, 1477 június 12-én hadat üzent a császárnak.

Ulászló hadaival nem akadt dolga, mert azok nem kapták meg zsoldjukat s ezért szétoszlottak és hazaszéledtek, még mielőtt harcra került volna a sor.

A királyi sereg, amely javarészben zsoldosokból állt, nem várta be a lassan gyülekező banderiumokat, hanem azonnal előretört Pozsonyból.

Mátyás Bécs előtt. (Koroknyai Ottó festménye.)

Gyorsan elfoglalta Hainburgot, ahonnan a király Bruck alá, Zeleni János nevű zsoldosvezére pedig Trautmannsdorf alá vonult. Ennek a három helynek elfoglalásával megnyílt az út Bécs felé, s a gyors támadástól megrettent császár béketárgyalást ajánlott.

Mátyás feltételei azonban oly súlyosak voltak, hogy Frigyes nem fogadhatta el őket. Így hát tovább folyt a harc.

Augusztus 21-én a zsoldoscsapatok elfoglalták Klosterneuburgot, utána megrohanták a Kahlenberget, a Dunán szállított csapatok pedig a Bécs alatti hídat foglalták el, a két ottani hídsánccal együtt. Most tehát közvetlenül a főváros alatt folytak a kisebb-nagyobb harcok, Raubnik és Tettauer vezetése alatt. De Raubnik már szeptember havában elesett. Ezalatt Zeleni zsoldoscsapatai, St. Pöltenen és Melken át, Linzig kalandoztak, Bécstől délfelé pedig Trnka János nyomult előre.

Szeptember közepe táján már valami 30 ezer főnyi serege volt Mátyásnak osztrák földön; ebből körülbelül 10 ezer gyalogos.

Mint Gábor egri püspök 1477 október 7-én írja, a király akkorára már elfoglalta Alsó-Ausztria legnagyobb részét; több mint 10 várat és 30 nagyobb várost kerített birtokába. Bécset körülzárták, Bécsújhelyet, Kremset és Steint pedig ostromolták csapatai.

Ebben a helyzetben indultak meg a béketárgyalások, a pápai követ közbenjárásával. Hosszas alkudozások után a Gmundenben kötött szerződés végre is arra kötelezte a császárt, hogy megsemmisítse az Ulászlónak adott oklevelet s Mátyást ismerje el cseh királynak és választófejedelemnek.

A kenyérmezei diadal. Két év mulva újból török háború tört ki, folytatása és befejezése az 1476-tól 1478-ig többször megújult zaklató és betörő kísérleteknek.

Mátyás 1479 augusztus 2-án Olmützből visszajövet arról értesült, hogy egy török sereg Stájerországot s Magyarországnak vele határos végeit megtámadta, egy másik pedig Erdélybe tört.

Az előbbi már hazatérőben volt a gazdag zsákmánnyal, amikor a magyar sereg rajtaütött, de csak utóvédjét verhette szét. Követte azonban a hátráló törököket Boszniába is, miközben több kisebb-nagyobb diadalt vett rajtuk.

Sokkal veszedelmesebb volt ennél egy állítólag 60 ezer főnyi török sereg betörése Erdélybe. A sereg vezére, Mátyás 1479 október 22-én kelt levele szerint, Esze nevű pasa volt.

Báthory István erdélyi vajda sokkal kisebb haddal rendelkezett, semhogy nyílt mezőn kudarc nélkül megvívhatott volna az ellenséggel. Állítólag a Vöröstoronyi-szorosban akarta az arrafelé hazatérő török sereget megállítani s csupán azért vesztegelt Szászváros közelében, hogy bevárja Kinizsi Pált, a temesi végek kapitányát.

Azonban a török, Gyulafehérvárról jövet, október 12-én már a közelben volt. Báthory bízott Kinizsi hadának megérkezésében s ezért másnap el-

fogadta a harcot a Maros balpartján, az Alkenyér, Felkenyér, Bencenc és Zsibó között elterülő úgynevezett Kenyérmezőn.

A két fél valószínű felállítását a vázlat mutatja ; a középet Geréb László erdélyi püspök, a jobbszárnyat Kende Antal, a balszárnyat pedig, amelyben a szász és oláh segítőcsapatok voltak, Hecht György szász gróf vezette.

A harc csak nagysokára indult meg a csapatok felvonulása után s az ellenségnek a magyar balszárny ellen intézett támadásával kezdődött. A szászok visszaverték az első rohamot, de a másodikat már nem tudták megállítani. Úgy látszik, hogy a törökök áttörték a magyar harcvonalat a balszárny és a közép között. Csakis így történhetett, hogy a balszárnyon álló szászok és oláhok kemény harc után a Marosba szorultak.

A jobbszárnyon álló székelyeket is csakhamar visszaszorította az ellenség. Most maga Báthory vágott közbe a középpel. Kissé visszanyomta ugyan a törököket, de azok újból támadtak s mindkét oldalról átkarolták a vajda elszigetelt csapatait. Kemény küzdelem indult meg itt is. Báthory sebesülten bukott le lováról, s a kétoldali nyomás alatt az egész középhad bomladozni, sőt már futni is kezdett.

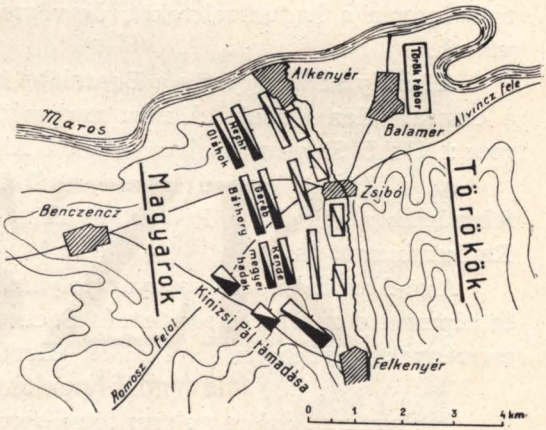

A kenyérmezei csata 1479-ben.

Ebben a válságos pillanatban jelent meg Szászváros felől Kinizsi s a magaslatokon felvonulva oldalba támadta a törökök balszárnyát. Ennek a beavatkozásnak döntő hatása volt, mert most már Báthory meglazult csapatai is összeszedelődzködtek s az ellenségre rohantak. A csata sorsa hamar eldőlt. A meglepett törökök kénytelenek voltak meghátrálni, de visszavonulásuk a nyomatékos üldözés következtében hamar futássá fajult.

A kenyérmezei diadal kétségtelenül a legszebb volt azok közül, amelyeket magyar hadak vettek a törökön Mátyás király uralkodása alatt. A legyőzöttek vesztesége igen nagy lehetett s mint a király írja, a velük jött oláh gyalogság csaknem teljesen megsemmisült. Lovasságuk kevesebb kárt vallott, ami könnyen érthető.

Esze pasa, a fővezér, továbbá Szender bég halva maradt a csatatéren. Ali bég lándzsadöfést kapott, de megmenekült.

Különös elismerés illeti Báthory kis seregét, amely igen nehéz körülmények között, csaknem Kinizsi megjöttéig, vitézül megállta helyét, azután pedig tüstént támadásra fordította a már megkezdődött hátrálást.

Más kérdés, hogy nem lett volna-e jobb, ha a vajda a törökök közeledtére

hátrább húzódik Szászváros felé s Kinizsivel egyesülten száll szembe az ellenséggel. Valószínű, hogy ebben az esetben a diadal nem követelt volna magyar részről 8000 főnyi áldozatot.

Osztrák, stíriai, török és délolasz hadjáratok. Frigyes császár sehogyan sem akarta teljesíteni a gmundeni békeszerződéssel magára vállalt kötelességeit, sőt ezentúl is ellenség módjára viselkedett. Ezt többek között azzal is kimutatta, hogy a Mátyástól hűtlenül megszökött Beckensloer János esztergomi érseket kegyeibe fogadta, sőt mindenáron Salzburg érsekévé akarta tenni. Ezenkívül pedig csapatokat gyűjtött össze a magyar határ közelében.

Mindez elég ok volt arra, hogy a harc már 1480-ban kiújuljon, noha a forma szerint való hadüzenet csak 1482 márciusában történt meg.

Ezt a háborút csaknem teljesen idegen zsoldosok vívták. Mátyás irányította ugyan a hadműveleteket, de végrehajtó közegei nagyobbára idegenek voltak.

A király abbahagyatta a Boszniába húzódott törökök üldözését és újból a császár ellen fordult. A nem nagyméretű küzdelem két harctéren indult meg: előbb Stájerországban, azután Alsó-Ausztriában.

Az előbbin Zápolyai István, Székely Jakab és Tettauer Vilmos 1480 februárjában elfoglalta Pettaut és Fürstenfeldet, majd hosszabb vívás után Radkersburgot is.

Alsó-Ausztriába csak a nyár folyamán tört be ezer lovassal Zeleni János és elpusztította Markersdorfot és Sachsendorfot. De még mielőtt nagyobb események történhettek volna, az ellenfelek fegyverszünetet kötöttek.

A következő évben 32 ezer főnyi sereget küldött Mátyás a törökök ellen, Kinizsi Pál vezérlete alatt. De ebben a hadjáratban az a ritka eset történt, hogy a támadó fél nem akadt számottevő ellenségre. Kinizsi és alvezérei szétvertek ugyan több kisebb török különítményt Haramvárnál, Szendrőnél és Galambócnál, de nagyobb haderő, ha talán volt is Rácországban, sehol sem mutatkozott. A magyar sereg Krusevácig hatolt felfelé a Morava völgyén, a nélkül, hogy csak egyetlen nagyobb csatát is vívott volna, azután pedig hazatért.

Nem hozott döntő sikert az osztrák háborúnak 1481-i folytatása sem; az eredmény mindössze St. Pölten és Mautern elfoglalása volt.

Azonban ennek az évnek történetéből meg kell említenünk egy epizódot, amely annyiban érdekes, hogy ezúttal ismét Délolaszországba jutott el egy magyar csapat.

Ennek előzménye az, hogy Achmed valonai pasa 1480 július 28-án, magyar források szerint 20,000 főnyi sereggel áthajózott Apuliába s rövid küzdelem árán elfoglalta Otranto várát, a várost pedig feldúlta. Azután erősítő csapatokat kapott s mindenfelé irgalmatlanul rabolt és pusztított.

Ferdinánd nápolyi király vejéhez, Mátyás királyhoz fordult segítségért, aki a harcban sokszorosan kipróbált Magyar Balázst indította Olaszországba, 100 nehéz, 200 könnyű lovassal és 400 gyalogossal

Magyar Balázs csapata 1481 júniusában már ott volt Otranto alatt; derekasan kivette részét a város környékén vívott harcokból, majd az ostromból is, amely szeptember folyamán a vár visszafoglalásával végződött.

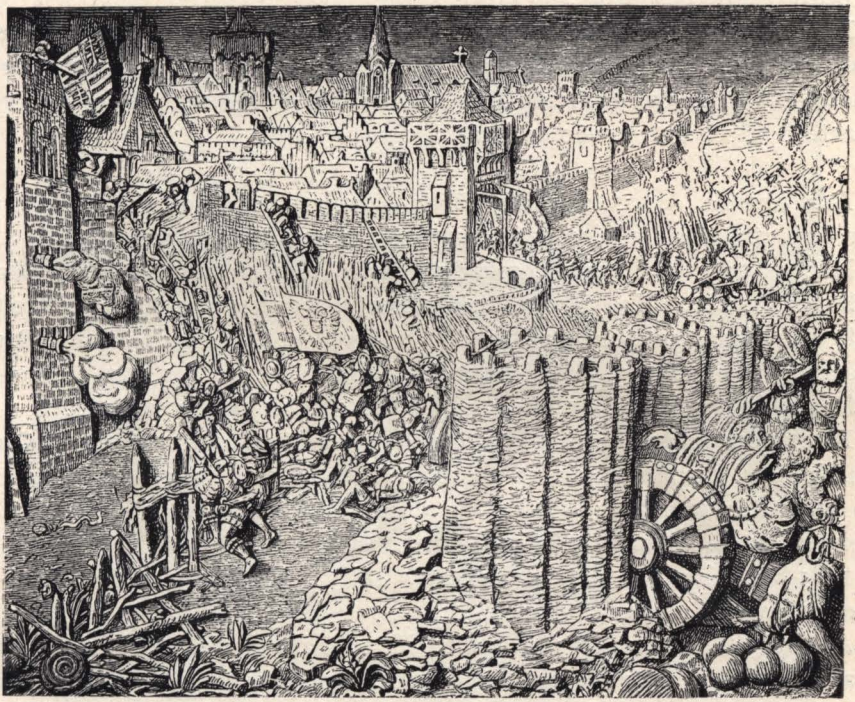

Székesfehérvár ostroma. (1490.)

1482-ben nagyobb erővel újult meg a harc Frigyes császár ellen. A tulajdonképpeni hadjárat augusztus elején kezdődött, amikor Mátyás hadai Hainburg ostromába fogtak.

A császár Zedwitz és Reichenburg nevű vezéreit küldte a vár felmentésére, 1000 lovassal és 3000 gyalogossal. Zápolyai István és Tettauer Vilmos sokkal kisebb haddal próbálták a felmentők útját elállni Bruck közelében. De ez a kísérlet kudarccal végződött. A győzelem az ellenségé lett; Zápolyai és Tettauer foglyul esett, a király pedig kénytelen volt az ostromot egy időre abbahagyni. De csakhamar visszatért, az eddiginél erősebb tűzérséggel. Minthogy pedig a császár nem vállalkozott újabb felmentő kísérletre, Hainburg Mátyás kezébe került. A király ezután Badenig hatolt, de téli szállásra visszatért Sopronba.

Nagyobb harcok színtere volt ugyanebben az időben Délmagyarország is, a törökök újabb betörése következtében.

Szeptember 6-án nagyobb török sereg kelt át a Dunán s mivel nem talált ellenállásra, Temesvárig hatolt s a város környékén elpusztított 8—10 falut.

Kinizsi Pál gyorsan összeszedte csapatait s Becsénél elállotta a hazatérő ellenség útját; megtámadta és teljesen szétszórta a török sereget, amelynek maradványai a közeli nádasba menekültek. Egy bég elesett, a kruseváci bég pedig fogságba jutott.

Ennek a török háborúságnak egy évvel később folytatása támadt, amennyiben erősebb török különítmény Horvátországba, onnan pedig császári területre hatolt. Azonban Geréb Mátyás horvát bán a Száva partján megverte a hazatérő ellenséget s 2000 emberét foglyul ejtette.

Bécs bevétele. Az osztrák háborúban Kőszeg várának visszafoglalása volt az év legfontosabb eseménye. Az ostromot maga Mátyás vezette.

Mátyás már ekkor arra törekedett, hogy a császári székvárost, Bécset, hatalmába kerítse. Hogy ez sikerülhessen, az ostromzár kellő biztosítása végett erős támaszpontokra volt szüksége. Ilyen volt az egyik oldalon Bruck, a másikon Korneuburg. Az előbbit Dávidházy István foglalta el, hosszas körülzárás és végül hat óra hosszáig tartó öldöklő kézitusa árán.

Korneuburg még keményebb dió volt, mert itt az ostromot vezető Cernahorának nem csupán a várőrség szívós ellenállását, hanem a felmentésre siető sereg támadását is le kellett győznie. Mindkettő sikerült s a vár félesztendeig tartó ostrom után megadta magát.

1485-ben három csoportban érkeztek Mátyás hadai közvetlenül Bécs alá, s azonnal hozzáfogtak az ostromhoz.

A király Währing közelébe tette főhadiszállását. Nemsokára elesett a Duna hídját védő három sánc közül kettő s ezeket nyomban meg is rakták őrséggel Mátyás vezérei. Egy másik csoport a Schotten-Thorral és a Werder-Thorral szemben állott, a harmadik pedig, amelyet Zápolyai István vezetett, a mai X. kerület (Favoriten) alatt, a Spinnerin am Kreuz nevű magaslaton szállott meg.

Frigyes császár biztatta ugyan a bécsieket, hogy még február folyamán felmentő sereget küld a főváros alá, de az ígéretből sohasem lett valóság.

Ellenben Mátyás március 15-én elfoglalta a harmadik dunai hídsáncot is és ezzel ő lett az úr a folyamon. Majd három nap mulva elesett Kaiser-Ebersdorf, de itt a király is életveszélyben forgott, mert ágyúgolyó csapott be abba a házba, amelyben éppen haditanácsot ültek s az egyik főtiszt a király mellett esett el.

Március 19-én sikerült kirohanást hajtottak végre a védők, de ez, csakúgy mint a korábbiak, nem sokat segíthetett a dolgukon. Húsvét táján érkezett Ujlaki Lőrinc szépszámú sereggel, amelyet a Schotten-Thor és a Werder-Thor elé állított. Ide jött át nemsokára Mátyás is Währing alól.

A városban ezalatt napról-napra fokozódott az éhség. Egykorú feljegyzések szerint a lakosság végül már ló-, kutya-, macska- és egérhúsra szorult. Sokan el is pusztultak. A király hadai ellenben vívóárkaikkal mindegyre jobban megközelítették a falakat

Négy oldalról indult rohamra a királyi sereg és sikerült is az akkori St. Nicolaus külvárosba hatolnia. Ez végleg megtörte a bécsiek ellenállását.

Csata a törökökkel.

Másnap már megjelent a király előtt az egyetem küldöttsége s egyheti fegyverszünetet kért. Május végén újra jelentkeztek a bécsi kiküldöttek s kinyilatkoztatták, hogy ha június 1-ig nem kapnak segítséget a császártól, átadják a várost.

Minthogy sehonnan sem érkezett segítség, Mátyás ezen a napon 8000 főnyi sereggel bevonult Bécsbe. A bécsi tanács letette a hűségesküt a királynak, Corvin Jánosnak, utódaiknak és a magyar birodalomnak.

Bécs elfoglalásával tulajdonképpen elérte Mátyás hadjáratának legfőbb célját. A hadműveletek azonban, bár szűkebb keretek között, tovább is folytak s csak Bécsújhely bevételével zárultak le teljesen.

Időközben megint küldött Mátyás 6—700 főnyi segítőcsapatot apósának, a nápolyi királynak. Ez a csapat még a következő évben is Itáliában volt.

Mátyás nem sokáig élvezhette győzelmeinek gyümölcsét, mert már 1490 április 6-án meghalt.

A szállóige azt hirdeti, hogy: «Meghalt Mátyás király, oda az igazság.» De valójában nemcsak az igazság, hanem Magyarország hatalma és dicsősége is korai sírba szállott vele.

IV. MOHÁCS.

Mátyás halála a magyar történelem egyik legszomorúbb korszakának kezdőpontja.

A nemzet rossz útra tért vezetői olyan királyt óhajtottak, «akinek üstökét a markukban tarthatják»; tehát gyámoltalan, pipogya embert ültettek a trónra, Ulászló cseh király személyében. Arra nem gondoltak, hogy a többi rossz szomszédok, akiket eddig Mátyás tekintélye és vasmarka féken tartott, a tehetetlen bábkirálytól s pártokra szakadt országától nem félnek s fegyvert fognak, hogy visszavegyék azt, amit elvesztettek, és ha már az annyira áhított magyar trónra nem ülhetnek, minél nagyobb darabot hasítsanak ki Magyarország testéből.

Ugyanis Mátyás halála után még három trónkövetelő jelentkezett II. Ulászlón kívül, tudniillik az utóbbinak öccse, János Albert herceg, Miksa római király és Corvin János, Mátyás törvénytelen fia, s mindenik kész volt fegyverrel is támogatni a maga jogát.

Az ebből keletkezett háborúság töltötte ki az 1490. és 1491. év legnagyobb részét, s eredményeként végül is II. Ulászló kerekedett felül s biztosította magának a magyar királyi trónt.

A szerencsétlen trónváltozás másik következménye a törökök mozgolódása lett. A szultán, bár az 1483-ban öt évre kötött, majd további három évre meghosszabbított fegyverszünet csak 1491-ben járt volna le, már 1490 nyarán hadat küldött reánk, amely temérdek kárt okozott s ezúttal is Váradig jutott. Szerencsére élt még a törökverő Kinizsi és alaposan elbánt ezzel az inkább rabló, mint hódító haddal.

A következő évben már Nándorfehérvár, Szabács, Jajca és Turnu-Severin elfoglalásával próbálkozott a török hadsereg, de Kinizsi Pál, továbbá Derencsényi Imre és Móré Fülöp ezt a kísérletét meghiúsították. Azonban lenyomta a mérleg másik oldalát a «feketesereg»-nek, Mátyás legfontosabb hadügyi alkotásának szomorú vége.

Ez a zsoldossereg a király halálakor részint Alsó-Ausztriában, részint Sziléziában tartózkodott. Akkori parancsnoka, a «fekete» Haugwitz János, a gyászhírre rögtön összeszedte mindenfelé szétszórt csapatait s megindult velük Magyarország felé. De akkor még nem volt új király, csak trónkövetelők voltak s így Haugwitz egyelőre maga sem tudta, kihez szegődjék. Végre is Ulászló egyik leghűségesebb embere, a morvaországi származású Prossnitzi Filipetz János váradi püspök vitte dűlőre a dolgot: százezer arany fejében Ulászló pártjára térítette a zsoldossereget.

A fekete sereg eleinte Miksa és János Albert trónkövetelők ellen harcolt; azután egy ideig nem akadt dolga, később a török harctérre vitték s leg-

II. Lajos.

nagyobb részét Kinizsi seregéhez csatolták, 1000 emberével pedig Nándorfehérvár őrségét erősítették meg.

Amíg baj volt, jól fizették a zsoldosokat, de a veszedelem elmúltával semmit sem kaptak. Így azután csakhamar rablásra, fosztogatásra kényszerítette őket az éhség. Ilyenformán Mátyás engedelmes, szigorúan fegyelmezett harcosaiból ugyanolyan féktelen, garázda ellenség lett, aminők a cseh rablók voltak Giskra és társai idejében. Ez volt a vesztük. Kinizsi, aki pedig sokszor vette hasznukat a harcban, Rácsa közelében (a Drina torkolatánál), az egykori valkómegyei Halászfalva táján körülfogta és teljesen szétverte a zsoldoshadat. Nagyon sokan elestek, vagy fogságba jutottak. Az ütközet-

ből menekültek valami kétezren Morvaországba húzódtak. A foglyok kisebb része beállott a király, a nádor és Báthory István bandériumaiba ; nagyobb részét szélnek eresztették. Előbb azonban szigorú reverzálist írattak alá az utóbbiakkal, amelyben arra kötelezik magukat, hogy a király, továbbá főemberei és más alattvalói ellen sohasem fognak fegyvert, az ellenséghez nem csatlakoznak s ezenfelül lemondanak elmaradt zsoldjukról is. Ilyen siralmas végre jutott az első magyarországi állandó hadsereg, amelyre pedig az elkövetkezett zivataros időkben igen nagy szükség lett volna.

Szerencsére egyelőre még nem támadt nagyobb veszedelem. A törökkel ugyan 1493-ban, 1494-ben és 1499-ben is megújultak a harcok, de csak a rablás, pusztítás és fogolyszerzés volt a főcél mindkét részről. Nagyobb hadivállalatra ezúttal sem került a sor. Nem sokkal érdekesebb az 1501 és 1503 közötti török háború sem, amelynek végeztével II. Ulászló hét évre szóló békét kötött a szultánnal.

Alig teltek le a béke évei, máris betörésekkel zaklatták egyes török pasák a magyar végeket. A megtorlás ugyan nem maradt el, mert 1512-ben és 1513-ban több kisebb diadalt arattak a magyarok. Azonban mindezeknek a harcoknak részletei ismeretlenek, sőt soknak még a helye és időpontja is kétes.

Nem akarjuk részletezni az 1514-i hírhedt pórlázadást sem, mert magyar magyar ellen harcolt benne ; ennélfogva nem is szerzett újabb babért a nemzetnek s a magyar katonának.

1493-tól 1518-ig nem találunk a török elleni, többnyire portyázó harcokban semmi nagyobb hadműveleti célkitűzést. Ilyesmiről csak 1518-ban volt szó, amidőn a pápa megküldötte azt a tervet, amely szerint Magyarország, a német császár, Francia-, Lengyel-, Cseh- és Morvaország, továbbá Moldva- és Oláhország, valamint Portugália is, egyesült erővel támadnák meg a török birodalmat. De ez a terv még az első tárgyalások idején mindörökre elaludt.

Annál határozottabban lépett fel a törökök egyik legnagyobb uralkodója, Szulejman szultán, aki 1520-ban követte Szelimet a trónon.

Az új szultán nem holmi zsákmány- és fogolyszerző hadjáraton törte a fejét. Nagy terveket szőtt s megvalósításukhoz volt is erős akarata, tehetsége és megfelelő hadserege.

Első hadműveleti célul Szabács és Nándorfehérvár elfoglalását tűzte ki. Nagy hadsereget mozgósított, bár az itt is szinte hagyományosan emlegetett 300 ezer embert és 300 ágyút erős túlzásnak kell mondanunk.

Szabácsot Achmed pasának kellett a ruméliai hadtesttel megtámadnia ; Piri Mohammed nagyvezir pedig az anatoliai hadtesttel Nándorfehérvár ellen vonult.

De a veszedelem megelőzésére magyar részről semmi sem történt. Szabács a XV. századbeli viszonyokhoz képest sem volt erős vár ; nem is lett azzá később sem. Erős védősereg kellett volna tehát, hogy a kicsiny s így könnyen körülzárható vár sokféle hiányait ellensúlyozni lehessen. Sajnos, Logodi Simon

és Torma András mindössze 500 emberrel volt kénytelen Szabácsot egy egész török hadtest ellen védelmezni, mert a Budáról kért segítség későn érkezett. Június utolsó napjaiban már ott portyáztak a törökök irreguláris csapatai, s július 4-én Achmed pasa is megérkezett a ruméliai hadtesttel. A következő napon elfoglalta a gyönge palánkkal kerített külső várat s az őrséget a valamivel erősebb belső várba nyomta vissza. De ennek tartósabb védelmére sem volt elegendő ágyú, lövőszer, sőt még élés sem.

A környékről összehajtott parasztok telehordták az árkot a tervezett roham helyén rőzsével és földdel s a janicsárok július 7-én megmászták a

Török vár ostroma a XVI. században.

falakat. A kis védőcsapat vitézül küzdött és el is hullott, de a vár bevételét természetesen nem tudta meggátolni. Július 8-án érkezett Szabács alá a szultán s tüstént megparancsolta a védőművek alapos kitatarozását.

1. Nándorfehérvár eleste.

Ezalatt a nagyvezir Nándorfehérvár alá szállott az anatoliai hadtesttel. A várat akkor még fel lehetett volna menteni, ha előbb rendelik el a hadrakelést. A hadjárat végére, amikor már minden elveszett, körülbelül 60 ezer főnyi magyar sereg verődött össze, igaz, hogy három külön csoportban, de ha idejekorán rendelik el a felülést, könnyűszerrel lehetett volna őket egye-

síteni. De itt is az volt a baj, hogy II. Lajos király elsősorban külföldi segítséget sürgetett s csak azután gondolt tanácsosaival együtt arra, hogy a maga országának védőerejét állítsa talpra.

Nándorfehérvár kétségbeejtőbb állapotban volt, mint Szabács, mert őrserege még gyönge rajtaütés elhárítására is alig lett volna elegendő. Itt is alig volt ágyú, lövőszer és élelem; a török támadás sikere tehát egy pillanatig sem lehetett kétséges.

Az állítólag csak 700 főnyi védőcsapat élén Oláh Balázs és Móré Mihály állott; tisztjeik közül Morgay Jánost, Both Jánost, Bárdi Lászlót, Káldy Miklóst, Ovcsarevics Pétert és Utjeszenics Jakabot nevezik meg a források. Ezenkívül Zimony várában is volt 3—400 főnyi horvát és rác őrség Szkublics Markó parancsnoksága alatt, de ágyú és egyéb felszerelés ott sem igen akadt.

A törökök körülbelül június vége felé érkeztek Nándorfehérvár alá; maga a negyvezir csak július 5-én, a Szabácsnál felszabadult ruméliai hadtest pedig még később. A nagyvezir előbb Zimony ellen fordult, hogy erről az oldalról is biztosíthassa a nándorfehérvári ostromzárat.

A rosszul felszerelt vár nem sokáig állhatott ellen s kemény harc árán hamarosan a törökök kezébe jutott. A fogságba esett és súlyosan megsebesült Szkublicsot megvadult elefánttal tiportatta össze a nagyvezir.

Július 12-én ez volt a helyzet: Szabács alatt a ruméliai hadtest táborozott s irreguláris csapatai a Szerémséget pusztították. Az anatoliai hadtest egyik része Zimony körül állott, másik része pedig a janicsárokkal együtt Nándorfehérvárát zárta körül a szárazföldi oldalon. A török hajóhad a Dunán és a Száván őrködött és Szalánkeménig portyázott, hogy a netalán vízen érkező felmentő csapatokat idejekorán megállíthassa. Július 31-én a ruméliai hadtest is megérkezett Szabácsról s a zimonyi oldalon szállott meg, úgy hogy a szárazföld felől induló támadásra most már az egész anatoliai hadtestet fel lehetett használni.

Augusztus 3-án volt az első, kissé elhamarkodott roham, amelyet a védők még könnyen visszavertek. Annál sikeresebb volt az öt nappal későbbi támadás, amelyben a törökök véres harc árán elfoglalták a várost és a vízivárat. Augusztus 16-án már a felső várba is behatoltak a janicsárok, de Oláh Balázs csakhamar kiverte őket. Mivel azonban már a falak aláaknázása is javában folyt, a kis védősereg helyzete egyre válságosabbra fordult. Ráadásul még árulás is történt: Morgay János átszökött a török táborba s leplezetlenül elmondotta a szultánnak a védőcsapat kétségbeejtő helyzetét, nyilván más fontos tudnivalókkal együtt. Bizonyos, hogy a vár árulás nélkül is elesett volna, de Morgay gaztette legalább is siettette a katasztrófát.

A szultán a hallottak alapján megadásra szólította fel Oláh Balázst, de ez visszautasította; ellenben ötnapi fegyverszünetet kért, amit viszont a szultán nem volt hajlandó megadni.

Augusztus 26-án újabb sikertelen roham volt, másnap pedig leomlott az aláaknázott Kölestorony. A robbanás nyomán újra megrohanták a törökök

a várat, de a védőknek még ez egyszer sikerült a támadókat visszaszorítaniok. Ebben a küzdelemben Oláh Balázs is megsebesült, csapata pedig 72 főre olvadt le.

Másnap fellázadtak a várba szorult rácok s hangosan követelték a harc abbahagyását. Oláh, mivel látnia kellett, hogy segítséget sehonnan sem kap, alkuba bocsátkozott a szultánnal, aki hitlevélben biztosította a várőrséget, hogy bántatlanul távozhatik. De ez csak ígéret maradt, mert a törökök a várból kivonuló Oláh Balázst egész csapatával együtt irgalmatlanul felkoncolták.

Augusztus 29-én bevonult a szultán Nándorfehérvárba. Délmagyarország kulcsa, annyi meddő próbálkozás után, mégis török kézre jutott (1521).

A királyi sereg ezalatt Tolnára érkezett s ott több mint két hétig vesztegelt és a távolabbról jövő csapatok érkezésére várt. Szeptember 13-án ért

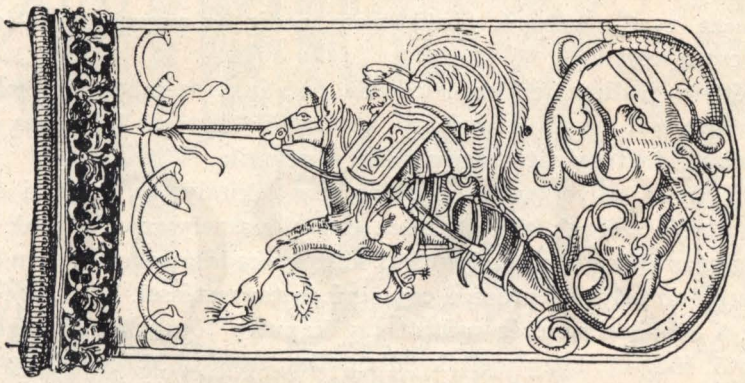

Magyar huszár képe XVI. századbeli magyar szablya hüvelyén.

Báttára az időközben 20 ezer főre szaporodott hadsereg, de akkorára Nándorfehérvár már régen elesett. A másik csoport, mintegy 18 ezer ember, Pétervárad táján vesztegelt, a harmadik, az erdélyi vajda hada, állítólag 20 ezer fő, a bácsmegyei Vanna környékén táborozott, de beavatkozásukra nem került a sor, helyrehozhatatlan megkésésük miatt.

A kettős csapás, Nándorfehérvár és Szabács eleste, mintha kissé felrázta volna a nemzetet. De mihelyt látták, hogy a szultán nem folytatja tovább a háborút, hanem egyelőre beéri a két fontos vár elfoglalásával, ismét visszazökkent minden a régi állapotba s Szabács és Nándorfehérvár visszaszerzésére még csak kísérlet sem történt.

Bár a törökök nem indultak mindjárt nagyobb hódító hadjáratra, 1522-ben sem nyugodtak. Báli pasa elfoglalta a Duna vonalának egyik fontos pontját, Orsovát, egy másik török had pedig a dalmáciai Scardona várát vette meg.

A következő évben annyiban jobbra fordult Magyarország dolga, hogy a déli végek főkapitánya kipróbált vitéz katona és ügyes vezér, Tomory Pál lett, aki 1520-ban szakított a világi élettel és Szent Ferenc rendjébe

állott. De új méltóságában vajmi kevés jóakaratra és támogatásra talált. «Hadd ússzék a barát», mondották később azok, akik Tomory kinevezésével felmentve érezték magukat a felelősség súlyos terhétől. Az új főkapitány magára hagyatva is megtett minden lehetőt. 1523 őszén a Szerémségbe tört Ferhád pasa seregét Nagyolaszi közelében döntően megverte s az elesett pasa fejét Budára küldte.

1524-től kezdve Egyiptomban volt elfoglalva a szultán; nem gondolhatott tehát hódításainak észak felé való terjesztésére. Békén hagyta Magyarországot, de ez a nyugalom csak a nagy vihar kitörését megelőző szélcsend volt.

2. A mohácsi csata.

A Mátyás király halálával beállott zuhanásszerű hanyatlásnak utolsó felvonása az 1526-i háború, zárójelenete pedig az augusztus 29-én vívott mohácsi csata volt.

Mielőtt a hadieseményekleírásába fognánk, szembe kell szállanunk azzal a felfogással, amely a mohácsi katasztrófa hatását lefokozza s következményeinek fontosságát megnyirbálni törekszik.

Pedig ilyen súlyos vereség, amelyben a király, az egyházi és világi nagyok s a nemességnek akkora része esik el s amely az országnak a kettős királyválasztás alakjában beteljesedett kettészakadását okozta, nem állítható egy sorba holmi helyi jelentőségű egyszerű csatavesztéssel. Bármint forgatjuk a dolgot, a mohácsi vereség nyitott tág kaput a török hatalomnak s csak a szultántól függött, hogy melyik pillanatban teszi rá kezét a Nagyalföldre, s vele együtt az ország fővárosára, Budára.

A szultánnak eleinte nem volt fontos ez a lépés, de rögtön megtette, mihelyt a János király halálával beállott helyzetben attól kellett tartania, hogy az ország újra egy kézben egyesül s ismét olyan komoly ellenféllé válhatik, aminő Hunyadi János és Mátyás idejében volt.

Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy az 1526-i háború váratlanul érte Magyarországot s így nem volt ideje, hogy a közelgő veszedelem elhárítására vagy mérséklésére megtegye a kellő intézkedéseket.

Már 1525 november havától fogva egyre szállingóztak a szultán hadbakészüléséről szóló hírek. Minthogy pedig a török sereg éle csak 1526 június 30-án ért Nándorfehérvár alá, nyilvánvaló, hogy Magyarországnak félévi ideje lett volna a felkészülésre. A sivár valóság azonban az volt, hogy sem akkor, amikor Szulejman Konstantinápolyból útrakelt, sem később, amikor már Rácországban járt, magyar hadseregnek nyoma sem volt még.

Július 8-án Szalánkemén alá érkezett Ibrahim nagyvezir s a török sereg élén járó ruméliai hadtest. Itt kapta azt a nagyon fontos jelentést, hogy Tomory Pál kalocsai érsek, az alsó végek főkapitánya, 2000 lovassal Pétervárad közelében van, de a király még el sem indult Budáról.

Természetes, hogy ilyen körülmények között számottevő ellenállásról nem lehetett szó. Pétervárad védelme volt az egyetlen hősies, de gyarló eszközökkel megkísérelt, tehát eredménytelen szembeszállás a Száva és a Duna között. Ez a vár július 27-én a törökök kezébe jutott; majd elesett Újlak is, aztán megkezdődött az eszéki hídverés, a nélkül, hogy magyar részről bárki is megakadályozhatta volna. Az időközben odaérkezett Tomory, a maga 6000 főre szaporodott kis seregével, nem állíthatta meg az ellenséget,

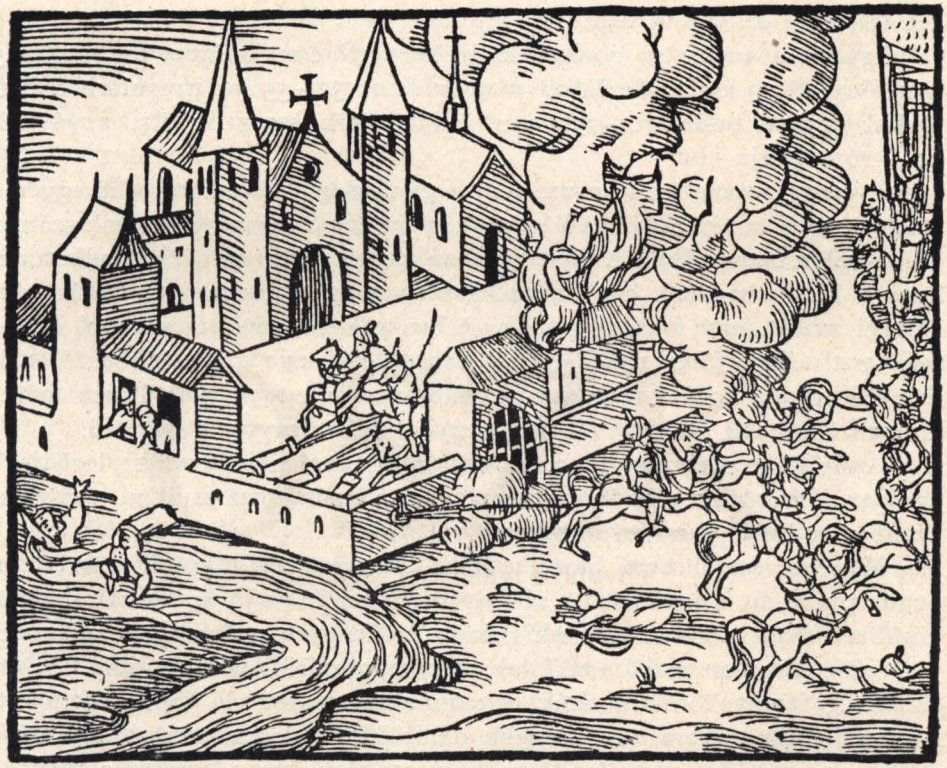

Várostrom a XVI. században.

bár mindennap megütközött vele a Dráva és a Karasó közötti mocsaras területen. A legnagyobb ütközet augusztus 24-én volt. Látszik, hogy Tomory védeni akarta a Karasó átjáróit is, de erre már nem került sor, mert a király egész különítményével visszarendelte Mohácsra. Ezzel az utolsó még lehetséges védővonal is a török birtokába került, akinek portyázó lovascsapatai Tomory nyomában augusztus 26-án a király tábora elé értek, ahol három napon át változó hevességű és sikerű harcokat vívtak a magyar lovassággal, egészen a 29-én lezajlott nagy csatáig.

Hogy az eredetileg csak táborhelyül kiszemelt Mohácsból csatatér lett, annak az ott összegyűlt magyar seregben dúló fejetlenség volt az oka, amelyet

sem az akarata ellen fővezérré tett Tomory, sem fővezértársa Zápolyai György nem mert vagy nem tudott elfojtani. Volt egy párt, amely azt követelte, hogy a király serege a Karasóhoz, Baranyavár közelébe vonuljon s ott ütközzék meg a törökkel. A másik a Buda felé való visszavonulás szükséges voltát hangoztatta, amit a még távollevő Frangepán Kristóf és Zápolyai János erdélyi vajda is javasolt. A harmadik, a legszámosabb s egyszersmind leglármásabb és legerőszakosabb párt a Mohácsnál vívandó csata mellett tört lándzsát s végül is diadalra juttatta akaratát, noha a három terv közül kétségtelenül ez volt a legrosszabb.

Így tehát augusztus 29-én délután kenyértörésre került a sor a 24—25 ezer főnyi és 53 ágyúval ellátott magyar és az 50—55 (az irreguláris csapatokkal együtt talán 70—75) ezer főnyi török sereg között, amelynek 150—160 ágyúja volt.

A magyar seregben a lovasság és a gyalogság száma körülbelül egyenlő lehetett, de a nehéz és könnyű lovasok, a puskás és íjász gyalogosok számát külön-külön nem tudjuk. Annyit azonban nagy valószínűséggel mondhatunk, hogy a király hadának egy harmadrésze nem volt magyar, hanem horvát, lengyel, német, cseh és morva, sőt volt benne kevés olasz és spanyol is. Ha tehát ezt a 8000 főre tehető idegent leszámítjuk, arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy a szorosan vett Magyarország saját fiaiból nem tudott erre az élet-halál harcára 16—17 ezernél többet fegyverbe állítani.

A török sereg legnagyobb része lovas volt ; gyalogsága csak 11, legfeljebb 13 ezer főre rúgott. Névleges fővezér maga Szulejman szultán, valóságos azonban a fiatal Ibrahim nagyvezir volt.

Magyar részről nem beszélhetünk határozott haditervről, mert még augusztus 28-án is azon folyt a vita, hogy nem volna-e jó szekérvárral venni körül a tábort, amint Gnojenski Lénárd, a lengyel gyalogság parancsnoka javasolta. Azonban ezzel is elkéstek, úgy hogy védőállásról szó sem lehetett többé. A tábort körülsáncolták ugyan valamennyire, de azután nem ott, hanem jó négy kilométerrel lejjebb dél felé állottak csatasorba. Így tehát a magyar sereg számára csak a támadás maradt, amelyet a legszerencsétlenebb módon végre is hajtott.

Bár a törökök erősebbek voltak, mégis sokkal óvatosabban viselkedtek. Tervük az lehetett, hogy utat nyitnak a támadó magyar lovasságnak, amelyet azután szemben puska- és ágyútűzzel fogadnak, kétoldalról pedig lovassággal rohannak meg.

Augusztus 29-én hajnali öt órakor indult el a török sereg éle a Karasó balpartján levő táborból. Ennek hírére a magyar sereg szintén elhagyta táborát s arra a földhullámra nyomult, amely a Borza-patak balpartján húzódik végig s amelynek keleti végét az úgynevezett «Törökhalom» jelzi.

A király hadserege két harcrendre tagozódott, mind a kettő vegyes volt. Az első harcrend lovasságból, gyalogságból és tűzérségből, a második, amelyben a király is tartózkodott, lovasságból és gyalogságból állott.

Minthogy csupán készültségi állásról volt szó, a tűzérséget az első harcrend könnyű lovassága mögé osztották be. Az első harcrend két szárnyra oszlott, amelyek közül a jobboldalit Batthyány Ferenc horvát bán, a baloldalit pedig Perényi Péter vezette. A gyalogság egy része a tábor őrzésére, más része pedig az első harcrend megindulásakor az ágyúk fedezetéül maradt vissza.

A délutáni órákig részint várakozással, részint a portyázó török lovassággal vívott harcokkal telt az idő.

A török sereg a mohácsi lapályt délről határoló alacsony fennsíkon, a mohács-baranyavári út és Maiss között, három egymásmögötti vonalban állott. Az elsőben a ruméliai hadtest, a tűzérség és a janicsár-hadosztály volt, Ibrahim nagyvezir parancsnoksága alatt ; a másodikban Behram pasa az anatoliai hadtesttel, a harmadikban a szultán, zsoldos lovasságával és testőrcsapataival.

Ibrahim pasa Báli szendrői és Koszrev boszniai beglerbéget 5—5 ezer lovassal Maiss, Nagynyárád és Bácsfalva felé küldötte, azzal a paranccsal, hogy harc esetén alkalmas leshelyen várják be a döntést, azután pedig törjenek gyorsan elő és vágják el a menekülők útját.

A török sereg felvonulása délután két óra tájban bevégződött, mire a szultán, a nagy forróság és a csapatok fáradtsága miatt táborbaszállást parancsolt s másnapra halasztotta a nagy leszámolást. Erre a ruméliai hadtest, a tűzérséggel és a janicsárokkal együtt, levonult a fensíkról Földvár falucska mellé, a kijelölt táborhelyre. Ibrahim nagyvezir ennek a műveletnek leplezése végett 10 ezer főnyi lovasságot állított Földvártól északra, a Borza jobbpartján húzódó földhullámra. Ezt pillantotta meg Tomory délután három óra tájban. Ugyanakkor a magyar sereg jobboldalán, de még igen messze, Báli és Koszrev bégek lovassága is feltünedezett.

Tomory török támadást sejtett s ezért Báli és Koszrev feltartóztatására kiküldte Ráskay Gábort, Kállay Jánossal és Török Bálinttal a mai fogalmak szerint körülbelül három lovasszázadra tehető csapattal, maga pedig rávette a királyt, hogy parancsolja meg az általános támadást, Földvár irányában.

Ez a mozdulat, nem tudni mi okból, csak délután 4 órakor kezdődött, az első magyar harcrend előnyomulásával s az állvamaradt tűzérség teljesen hatástalan sortüzével. De alig indult meg, máris látnia kellett Tomorynak, hogy a fennsíkról újabb, hatalmas lovastömegek bocsátkoznak alá.

Az anatoliai hadtest volt ez, amely most halomra döntötte a magyar fővezér számítását. Ő ugyanis, kellő felderítés hiányában, azt képzelte, hogy a török sereg hosszú menetoszlopából csak annyi bontakozott ki, amennyi a ruméliai hadtestből Földvár előtt mutatkozott, s hogy végezhet vele, még mielőtt a derékhad a csatába avatkozhatnék.

Az első összecsapás után nagyon heves és hosszú küzdelem indult meg, amely a török lovasság hátrálásával végződött. Ekkor azonban már az anatoliai lovasság egy része is megjelent a török harcvonal jobbszárnyán. Tomory most Perényi hadosztályát küldte ellene, míg ő maga a visszafelé özönlő

ruméliai hadtestet üldözte, Batthyány bán hadosztályával. A fővezér még mindig nem láthatta, mi van az előtte gomolygó lovastömeg háta mögött. Azt hitte, hogy a döntés legalább ezen a szárnyon máris megtörtént, s ezért Báthory Andrást visszaküldte a királyhoz, azzal a kéréssel, hogy tüstént vágjon közbe a második magyar harcrenddel s tegye teljessé a diadalt.

A király körülbelül negyedóra mulva ért a küzdelem színhelyére, a második harcrenddel. Ezalatt Perényi visszanyomta az anatoliai lovasság harcrafejlődött részét, Tomory pedig, Batthyány hadosztályával, egyszerre csak a török ágyúk tűzvonalába ütődött, mert a hátráló ruméliai lovasság hirtelen szétnyílt és elkanyarodott előle. Ekkor kezdődött a szem- és fültanúk állítása szerint egy óra hosszáig tartó ágyúzás, amelynek azonban eleinte inkább csak erkölcsi hatása volt.

Tomory és Batthyány, jobbra kanyarodva elrohantak a kezdetben nagyon magasra irányzott ágyúk előtt s a tűzérség és a balszárnyon újra gyülekezett ruméliai lovasság között próbáltak keresztültörni. Ez az áttörés csak látszólag sikerült, mert a török lovasság, mint Várnánál is, szándékosan nyitott utat a magyarnak, hogy annál könnyebben oldalba és hátba kaphassa.

Ezalatt Behram pasa visszanyomta Perényit s a jobbszárny is ingadozni kezdett, sőt a részleges futás is megkezdődött, éppen akkor, amikor a király a második magyar harcrenddel a viadal színhelyére ért. Tomory ugyan mindent elkövetett, hogy a futókat megállítsa és újra rendbeszedje, de minden próbálkozása meddőnek bizonyult.

Perényi hadosztálya a király felé özönlött vissza, úgy hogy megállítására és megfordítására egy egész hadosztályt kellett küldeni.

Úgy látszik, ez volt a mohácsi csatában az utolsó, még végrehajtott intézkedés. Ami ezután következett, az már a teljes zavar és fejetlenség jegyében folyt le. Magyar részről megszűnt a vezetés s a harc az egész vonalon egymás hegyén-hátán gomolygó, kavargó kisebb csapatok tusájára bomlott fel, amelyben hiába keresnénk egységet és tervszerűséget.

A második magyar harcrend, a Perényihez küldött hadosztály kivételével, a királlyal együtt egyenesen a török tűzérségre s az ágyúk közé és mögé állított janicsárokra rohant. Tehát itt is ugyanaz történt, mint 82 évvel korábban Várnánál. Természetes, hogy a magyar lovasság nem bírt áttörni az egymáshoz láncolt s karógáttal, helyenkint pedig valami földhányással is védett ágyúk között. Balra kanyarodott s a török tűzérség jobbszárnyán álló anatoliai lovashadtestre vetette magát, amellyel Perényi megerősített hadosztálya sem bírt. Azonban a nagyobbára idegen zsoldosokból álló gyalogság vitézül küzdött tovább az ágyúk közé állított janicsárokkal, akik egymásután három vagy négy támadást vertek vissza.

A magyar sereg nagy lendülettel indult rohama most már teljesen elfulladt, s nem volt többé tartalék, amely újabb lökést adhatott volna az elakadt támadásnak. Az eddig csak helyenkint mutatkozó hátrálás egyre nagyobb méretű lett, s mert előretörésről többé szó sem lehetett, délután

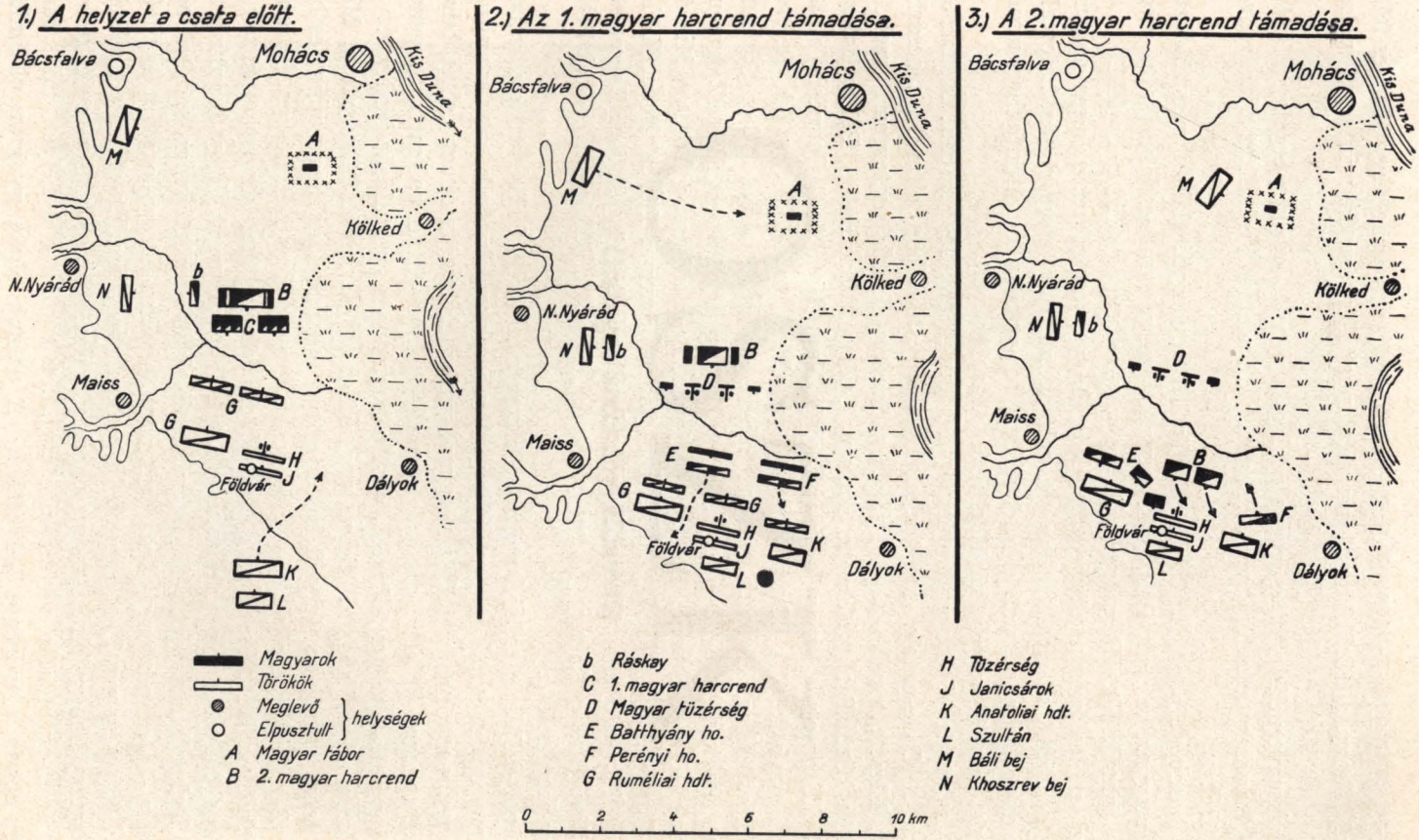

A mohácsi csata 1526 augusztus 29-én.

hat óra tájban teljesen felbomolva futott az egész magyar sereg Mohács felé, a nélkül, hogy a törökök valami általános ellentámadást intéztek volna ellene.

A visszavonulás alatt csupán a gyalogság vetette meg még egyszer a lábát. A török lovasság támadását vissza is verte ; de azután el is hullott a janicsárok puskatüzében.

A harcvonalban álló három török hadtest egyáltalában nem üldözte a futó magyarokat, sőt Báli és Koszrev lovassága sem akadályozhatta meg, hogy a menekülők jókora része át ne vághassa magát Mohács felé.

Az az általánosan elterjedt felfogás, hogy a csatateret 24 ezer magyar holtteste borította, nem felel meg a valóságnak, mert a veszteség, halottakban, menekülni nem tudó sebesültekben, foglyokban és eltűntekben mindössze 14 ezer fő, vagyis körülbelül 60 százalék volt.

A halottak között volt a király is, aki menekülés közben, Mohácstól északra, a Csele-patak mai torkolata alatt akkoriban elterülő mocsárba fulladt. Elesett továbbá a két fővezér, Szalkay László esztergomi érsek, a püspökök közül Perényi Ferenc, Palinay György, Móré Fülöp, Pekry Balázs, Csaholyi Ferenc ; a király káplánjai közül Nagy Máté és Gyöngyösi Tamás. A világi urak közül : Drágfi János országbíró, továbbá Országh Ferenc, Korlátkövi Péter, Horváth Simon, Szécsi Tamás, Perényi Gábor, Sárkány Ambrus, Palóczi Antal, Csejtényi Mátyás, Frangepán Mátyás, Bánfi Zsigmond és Lőrinc, Hampó Ferenc, Batthyány János, Balassi Ferenc, Tarczay Miklós, Pekri János, Alagi Gáspár, Majthényi János, Szirmai Dénes, Pekri Miklós és János, Istvánfi János, Várdai Imre, Podmaniczki Mihály, Pogány Zsigmond, Tornalljai János, Kálnay János és István, Forgách Miklós, Kórógyi Péter és még igen sokan.

Zápolyai János erdélyi vajda és Frangepán Kristóf elkésett a csatából.

Frangepánt senki sem vádolja ; ellenben úgy olvastuk, úgy tanultuk, hogy semmi sem moshatja le a nagyravágyó erdélyi vajdáról azt a sötét bűnt, hogy készakarva késett el a mohácsi csatából s nyugodtan hallgatta Szegeden az odáig hallatszó ágyúdörgést, amely hazájának pusztulását hirdette.

Ezt a vádat könnyű kimondani, de annál nehezebb bizonyítani. Még pedig azért, mert nem tudjuk határozottan megmondani, hogy mikor és hol kapta Zápolyai a király hívó parancsát s mennyire volt készen és minő elemekből tevődött össze az ő serege? Amennyire ma, 400 év elmúltával, az akkori helyzetet elgondolhatjuk, azt kell mondanunk, hogy indulásának lehető legkorábbi napját véve alapul, csak akkor érhetett volna kellő időben Mohácsra, ha csupán lovassággal kelt útra, ha ellenben gyalogságot és tűzérséget is vitt magával, a legnagyobb valószínűség szerint el kellett késnie.

És végül nagy kérdés, hogy a vajda, akinek Zápolyai Györgyöt kellett volna Tomory oldalán felváltania, megállotta volna-e a helyét, mint társfővezér ebben a válságos helyzetben? A nálunk olyan gyakran előfordult kétfejű vezetés már magában véve is veszedelmes dolog. Még inkább az volt

A mohácsi vész. (Székely Bertalan festménye.)

ebben az esetben, mert Zápolyai sohasem bizonyult jó hadvezérnek s ezenkívül, igaz, hogy csak ellenségei szerint, gyáva is volt.

Mindent kellően latolgatva, bizonyítékok hiányában nem varrhatjuk a vajda nyakába azt, hogy ő volt a vereség igazi okozója. Ellenben nyilvánvaló, hogy annál nagyobb felelősség terheli azokat, akik a mindenáron való megütközést annyira erőszakolták, noha jól tudták, hogy a nélkülözhetetlen segítőhadak még igen távol vannak.

A mohácsi vereség hatása rendkívüli volt, s noha nem tette egészen tönkre Magyarország latbavethető hadierejét, mindent megbénító erkölcsi hatásával lehetetlenné tette a harc folytatását. A megvert magyar sereg teljesen felbomlott s nem akadt senki, aki akár annak maradványaira, akár más elemekre támaszkodva csak meg is kísérelte volna a további ellenállás megszervezését.

A szultán előtt tárva-nyitva állott az út Buda felé. Szeptember 11-én meg is szállotta a fővárost.

A mohácsi csata az erő, ügyesség és megfontolás nélküli vakmerőség siralmas kudarca volt. A vezérek, igaz, akaratuk ellenére, egyetlen kártyára tették a magyar sereget s a vakszerencsére bízták a diadalt vagy a balsikert. Tomory, mint tapasztalt katona, tudta, mit kellett volna tennie, de nem bírta érvényesíteni akaratát az erőszakos ellenzékkel szemben. Már a csata előtti legutolsó napokban elvesztette a talajt a lába alól. Ment, amerre a sors árja sodorta. Így történt, hogy Tomory, akinek mindenkit irányítania kellett volna, a lármás, sőt fenyegetődző többség akaratának egyszerű végrehajtója lett. Fővezértársa, a fiatal, hadban járatlan Zápolyai György szavának sem volt nagy súlya.

Azonban el kell ismernünk, hogy a király hadserege, a csata első felében megszaladt silány elemeit leszámítva, bámulatos hősiességgel rontott a sokkalta erősebb ellenségre, lóháton és gyalogszerrel egyaránt.

Ez az egyetlen fényes pont a mohácsi csata szomorú történetében.

HARMADIK RÉSZ.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORA.

OSZK

I. A ZÁPOLYAI- ÉS A HABSBURG-HÁZ MÉRKŐZÉSE.

(1526—1541.)

Az 1526 augusztus 29-én elvesztett mohácsi csatát századokra terjedő nagy nyomorúság követte Magyarországon. Bár a csata és a törökök kitakarodása után az ország hatalmi tényezői szinte érintetlenül megmaradtak, a király halála igen nagy és következményeiben végzetes veszteség volt, mert felszabadultak a pártszenvedélyek, megbomlott a nemzet egysége, az egyetértés helyett széthúzás ütötte fel fejét és ezek nyomán Zápolyai János erdélyi vajdának (1526 november 10.) és Ferdinánd osztrák hercegnek (1526 december 17.) egyidőben való királlyá választása az ellenkirályok átkos küzdelmét idézte fel.

Ennek a küzdelemnek nemzetiségi színezettel aláfestett első felvonása Csernovics Iván cár felkelése volt 1526—27-ben. Ugyanis alig vonultak ki a török hadak az országból, ez a köpönyegforgató kalandor, akit népe prófétának és «fekete cár»-nak nevezett, a Temes vármegyében lakó szlávoknak mintegy 15,000 főnyi gyülevész tömegét gyűjtötte maga köré azzal a szándékkal, hogy ezzel a «keresztes had»-dal megakadályozza a törökök betörését Magyarországba. Csernovics eleinte János király pártján állott. De amikor a Délvidéken a magyarság ellen irtó hadjáratot kezdett, amikor a Duna-Tisza-Maros közén létesítendő önálló és független rác fejedelemségre irányuló tervei kitudódtak s amikor közben Ferdinánd pártjára állott és János királyt Ferdinánddal két tűz közé akarta szorítani, János király elhatározta, hogy végez vele.

Amíg azonban idáig fejlődtek a dolgok, a magyarság ismét vérzett, és pedig a Csernovics felkelőinek rablásai elleni védekezésében. Így Enyingi Török Bálint, Szabadka ura, amikor megtudta, hogy Csernovics Szabadkát is elfoglalta, ellene indult, de vereség érte. Amikor pedig a felkelők Temesvárt és Csomát is feldúlták, a nemesség rátámadt a rácokra. Az Apáti mellett vívott ütközetben azonban ismét Iván cár győzött. Ezután Szeged is a felkelők hatalmába jutott.

János király hadát Perényi Péter erdélyi vajda vezette, akit azonban Iván cár Szőllősnél meglepett és szétvert, úgy hogy maga Perényi is csak nehezen menekült meg. Ezután Iván betört Erdélybe és egészen Szászvárosig

dúlt és fosztogatott, majd Temesvárt fogta körül, amelyet azonban nem sikerült bevennie. E közben a felkelők hada 30,000 főre szaporodott s János királynak igen veszélyes ellenfelévé lett a Ferdinánddal készülő mérkőzésben. Amikor azután Csernovics, Ferdinánd rendelkezései folytán, seregét megosztotta, előbb Perényi okozott súlyos veszteséget a felkelők soraiban, majd Czibak Imre Sződ alatt úgy megverte Iván cárt, hogy ez kénytelen volt serege romjaival sebesülten Szeged felé menekülni. Ámde Szeged hazafias polgársága, Zákány István főbíró vezetése alatt, fegyveres sereggel várta : a cár a küzdelemben halálos sebet kapott, Szeged alól eltakarodott és Tornyos faluba menekült. Itt utólérte végzete, mert Török Bálint rajtaütött és fejét vétette. Ezzel a rácok szereplése véget ért.

Az ellenkirályok közül Ferdinánd azzal kezdte meg a polgárháborút, hogy betört Magyarországba és mintegy 10,000 főnyi sereggel rövid három hét alatt elfoglalta Budát. Ezután seregének egyik része János király hada után eredt és Tarcalnál megverte. Miután pedig a megvert sereg maradványai Tokajnál szétszóródtak és Tótország is elveszett, János Erdélyből és Lengyelországból gyűjtött haddal Kassa és Eger ellen indult. De mivel seregének egyik részét Mező-Keresztesnél, őt magát pedig 1528 március 20-án Szina és Hidas-Németi között megverték, Lengyelországba, Tarnovba menekült.

János azonban nem engedte jogát és mivel az ország főnemesei közül már is sokan csalódtak Ferdinándban és elpártoltak tőle, János 1528 őszén részben zsoldosokból, részben hozzá pártolt magyarokból álló seregét Athinay Deák Simon alatt beküldötte az országba. Ez a sereg szeptember 25-én Sárospataknál megverte és szétszórta a Ferdinándpárti haderőt. Ezután fegyveres erővel visszajött János király s ő és alvezérei oly szerencsésen harcoltak, hogy 1529-ben, csekély kivétellel, az egész ország ismét János kezében volt.

Közben azonban János király, aki gyengének érezte magát Ferdinánddal szemben, a török szultán szövetségét is kereste és 1528-ben meg is nyerte ; a szultán megígérte, hogy pártfogásába veszi, trónjára visszahelyezi és bárki ellen is egész erejével megsegíti. Ennek a szövetségnek volt következménye, hogy az ország a Habsburg-ház ellen intézett török hadjáratok színhelyévé vált és hogy Szulejmán 1529-ben már meg is indította Magyarország elleni harmadik hadjáratát. Elfoglalta Budát, beiktatta Jánost a trón birtokába, majd pedig Visegrádon és Esztergomon át Bécs alá szállt. Ferdinánd jól felfegyverzett őrserege azonban oly sikeresen védekezett a rendszeres ostromra fel nem készült törökökkel szemben, hogy a szultán az ostrommal felhagyott, előbb visszahúzódott Buda alá, majd kitakarodott Magyarország területéről.

Azonban alig hagyta el a török sereg az országot, az ellenkirályok között újból kitört a háború és a közben folyó békealkudozások sem vezettek eredményre. Ekkor, 1530-ban, kisebb ostromok és összetűzések után (Eger, Esztergom, Boldogkő, Tokaj, Szigetvár) Ferdinánd Roggendorf Vilmossal Budát is ostrom alá vétette haderejével, amelyben magyar csapatok is voltak. Azonban a vár, amelyet magyarok és törökök védelmeztek, tartotta magát és

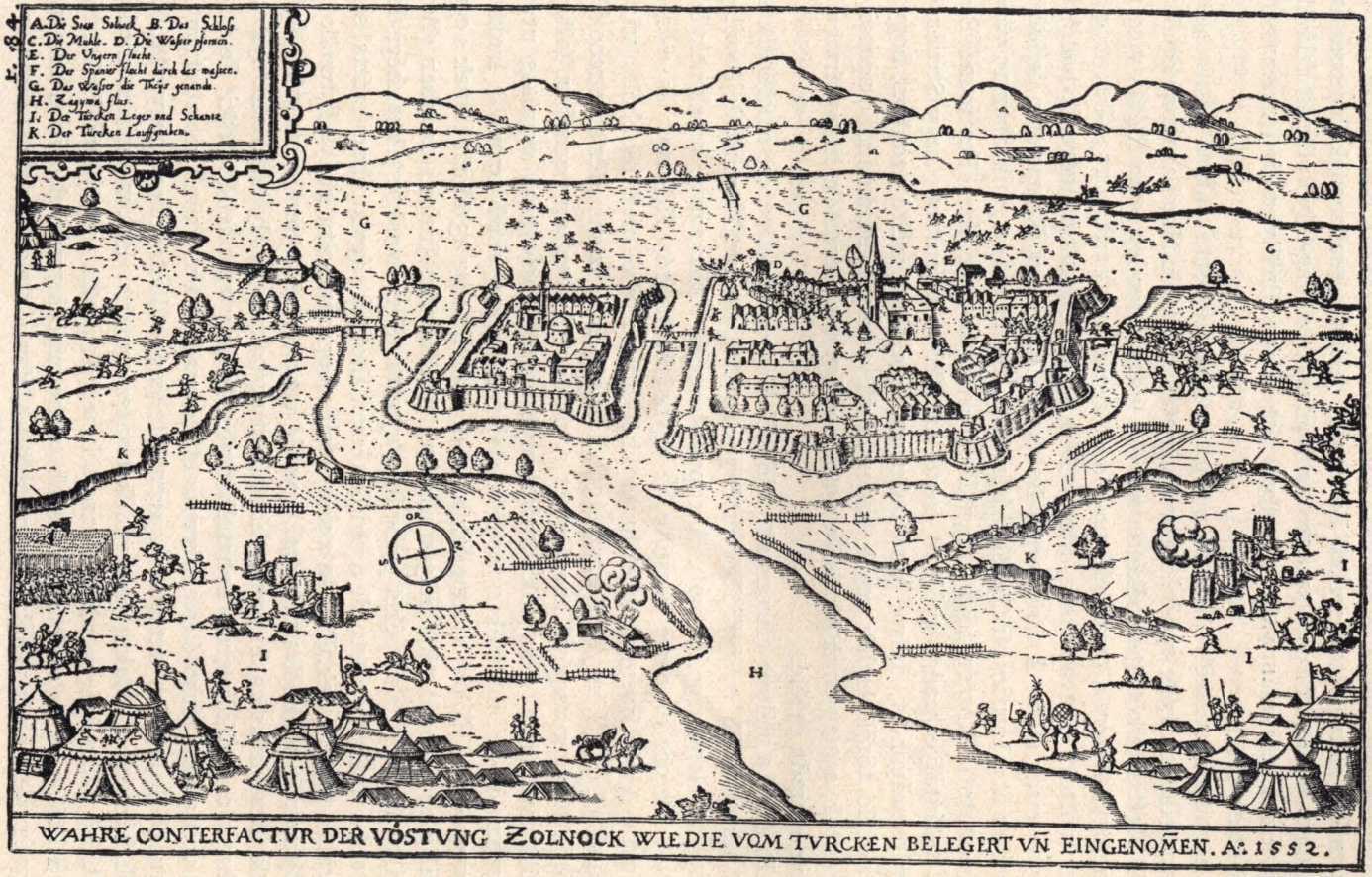

Szolnokot a törökök ostrom alá fogják 1552-ben.

amikor híre jött, hogy a szendrői pasa az ostromlottak segítségére indult, Roggendorf sietve eltakarodott Buda alól. A török segítségnek keserves ára volt, mert a szendrői pasa seregével a Nyitra- és a Vág-folyó völgyét feldúlta és tömérdek zsákmánnyal és fogollyal tért vissza. Erdélyben is János vezérei kerekedtek felül.

A nagyobb veszélyt, vagyis a szultán közbelépését, csak az hárította el, hogy az ellenkirályok egyévi fegyverszünetet kötöttek. Mivel azonban ez alatt az idő alatt sem kötöttek békét és mivel a magyar rendek sem találták meg az ország egyesítésére a megfelelő megoldást, Szulejmán szultán 1532-ben megint hadat indított Magyarország, illetve Bécs ellen. Ez volt a negyedik hadjárat Magyarország ellen. A török sereg Babócsán, Kanizsán, Körmenden és Szombathelyen át a Jurisics Miklóstól védelmezett Kőszeg alá ért, miközben 17 várat behódoltatott. Kőszeg hősies ellenállása és az, hogy közben Ferdinánd Bécs alatt tekintélyes hadat gyűjtött össze, arra bírta a szultánt, hogy Stírián és Horvátországon át, dúlva, haza vonuljon. Említésre méltó azonban, hogy a szerte dúló török hadak egyik hadoszlopát, amelyet Ferdinánd csapatai is megvertek, a magyarok üldözőbe vették és úgy tönkreverték, hogy hírmondó is alig maradt belőle.

Ezekből a mélyen elszomorító időkből Kőszeg védelmezése emelkedik ki, mint a legdicsőbb magyar fegyvertények egyike, amelynek annakidején világtörténeti jelentősége is volt. A roppant erejű török sereg, amelynek létszámát 182,000 emberre becsülte az egyik török író, Kőszeget is ostrom alá fogta. A vár őrserege nehéz lovasokból, huszárokból, zsoldosokból, a város polgáraiból és a környék parasztságából állott és létszáma elérte az 1000 főt. A török fővezér azonnal hozzálátott a vár lövetéséhez, ami azonban faltörő ágyúk hiányában nem sok eredménnyel járt. Háromnapi ágyúzás után, augusztus 13-án, intézték a törökök első rohamukat, amely azonban kudarccal végződött. Ekkor a támadók a falak alá állítólag 13 aknát fúrtak s egyidejűleg az árkokat több helyen rőzsével betöltötték. Jurisics azonban ellenaknákat furatott, a rőzséket pedig felgyujtatta. Két ellenséges akna mégis felrobbant s réseket nyitott, de a védők készen állottak s így a roham ezúttal sem sikerült a törököknek. Ezután a nagyvezir megparancsolta, hogy a katonák fát hordjanak és ezekből a falakkal egyenlő magasságú ostromlótornyokat építsenek. Augusztus 23-án ismét felrobbant egy akna, amely tágas rést nyitott, úgyhogy a törökök ezen behatolhattak. Kemény tusa fejlődött ki, de a rés nem volt eléggé járható és a siker ismét elmaradt. Öt nap multán az ostromlótornyokból Jurisics kettőt felgyujtatott, ámde a harmadikon négy zászlóalj török felhatolt a falakra és a védőket visszanyomta. Ekkor Jurisics híveivel egy belső gát mögé vonult s a harcot innen óhajtotta megújítani. Ekkor történt állítólag az az eset, hogy a több ezerre rúgó fegyvertelen öreg, asszony, leány és gyermek, a védők visszavonulását látva, éktelen kiabálást vitt végbe, amit az előnyomuló törökök újabb védőcsapatok zajának tartottak, cselt is sejtettek s ezért a támadással felhagytak. Ez a kis szünet elég volt arra, hogy

a már megsebesült Jurisics embereit újból összeszedje s elszántan megrohanja a habozó törököket, a falakról leverje, a már kitűzött zászlókat pedig zsákmányul ejtse. Azonban a helyzet már igen válságos volt, mert a lőporkészlet teljesen elfogyott, a védők sorai pedig nagyon megritkultak. De ekkor megjelentek a török nagyvezir követei, akik Jurisicsot túszok adása mellett a nagyvezir sátorába hívták. Jurisics engedett a felhívásnak s nagy örömmel hallotta, hogy tőle most már nem a vár átadását követelik, hanem csak személyes meghódolást és azt, hogy a vár főbástyájára egy török zászlót kitűzhessenek. Ha ezt teljesíti, akkor a török sereg elvonul a vár alól. Jurisics elfogadta a feltételeket és így a török sereg másnap elvonult Stíria felé.

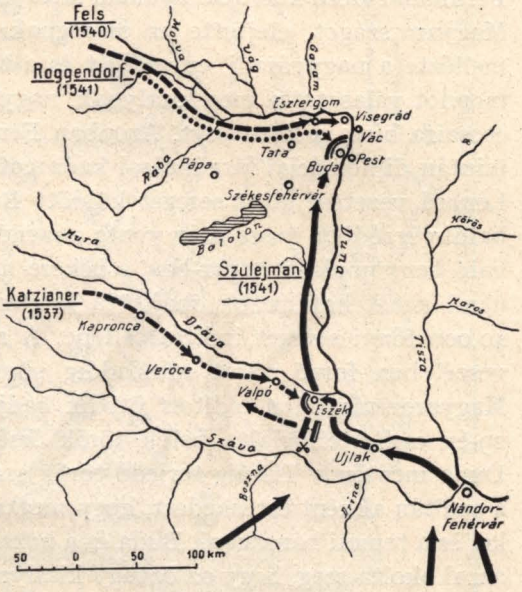

Katzianer (1537), Fels (1540), Roggendorf (1541) és Szulejman szultán ötödik (1541) hadjárata Magyarország ellen.

Sem az ellenkirályok egyévi fegyverszünete, sem a későbbi idők nem hozták meg a békét, hanem váltakozó szerencsével ismét harcok folytak. 1537-ben, amikor a törökök Szlavónián keresztül Horvátország keleti részéig nyomultak elő, Ferdinánd, megtorlásul, Katzianer vezetése alatt 24,000 főből álló sereggel megindította az úgynevezett eszéki hadjáratot, amelyben 8000 magyar lovas is résztvett. Ez a hadjárat Eszék alatt gyászos véget ért, mert a sereg a vezetők hibái és gyávasága miatt tökéletesen tönkrement. Ekkor végre belátta a két király, hogy magukra maradva nem bírnak egymással és hogy a szultán barátsága veszedelmes. Ezért abban a meggyőződésben, hogy az országot egy uralkodó alatt kell egyesíteni, 1538 február 24-én megkötötték a nagyváradi békét, a következő feltételekkel: Ferdinánd és János elismerik egymást királynak; Magyarországból mindegyik azt bírja, ami kezében van; Erdély Jánosé, Horvát- és Tótország Ferdinándé; ha a török valamelyiküket megtámadná, a másik köteles egész hatalmával segíteni; ha János fiörökös nélkül hal meg, az egész ország Ferdinándra, illetőleg az ő vagy V. Károly császár fiutódaira száll; ha Jánosnak fia születik, ez megkapja atyja ősi és szerzett javait szepesi hercegség címén; ha mind Ferdinánd, mind V. Károly császár fiutódai kihalnak, az ország János utódait illeti; ha örökösei egyiknek sem maradnak, akkor érvénybe lép az ország királyválasztó joga.

A béke azonban nem sokáig tartott, mert amikor 1538-ban a szultán

Moldvát megtámadta és híre jött, hogy Erdélyt is el akarja foglalni, és János király, Ferdinánd fegyveres segítségében bizakodva, a törökök ellen felkészült, Ferdinánd nemcsak cserbenhagyta Jánost, hanem ellene 1540-ben Erdélyben pártot is üttetett. Erre János a nagyváradi szerződést magára nézve sem ismerte el kötelezőnek, annál kevésbbé, mivel közben nőül vette a lengyel király leányát, Izabellát (1539), akitől János Zsigmond nevű fia született.

János király 1540 július 21-én meghalt. Utóda fia, János Zsigmond lett Utjesenovits Martinuzzi Fráter György gyámsága alatt. Fráter György, aki Ferdinánd előző kudarcai nyomán látta, hogy Ferdinánd nem tudja megvédeni Magyarországot, elejtette az országnak az ő jogara alatt való egyesítését, mellőzte a nagyváradi egyességet és a török pártfogása mellett János Zsigmondot választatta meg királynak, nagykorúságáig pedig Izabellára és tanácsosaira bízta a kormányt. Azonban Ferdinánd ebbe nem nyugodott bele és miután diplomáciai fáradozásai kudarcot vallottak, erőszakhoz nyúlt és Fels Lénárd vezetése alatt sereget küldött Buda ellen (1540). Bár Fels vállalata balul végződött, maga után vonta a szendrői és boszniai pasáknak az országba való benyomulását. 1541-ben, a békére mindig kész Izabella tudtával, Ferdinánd ismét hatalmába óhajtotta keríteni Budát és ezért Roggendorf alatt 40,000 főnyi sereget indított ellene. A résen álló Fráter György azonban a veszélyben forgó várat mindaddig sikeresen megtartotta, amíg Szulejmán Magyarország ellen indított ötödik hadjárata révén Budát 1541 augusztus 29-én csellel elfoglalta, beléje török őrséget helyezett és fővárosává tette a Duna mentén a Tiszáig terjedő török szandsáknak. Izabellára és fiára nézve a szultán akként intézkedett, hogy megtartják Erdélyt, a tiszamelléki részekkel és a temesi bánsággal. Buda és a hozzácsatolt részek elfoglalását a szultán azzal okolta meg, hogy az özvegy királyné, aki a főváros és az ország átadása iránt Ferdinánddal már ismételten alkudozott, ezeket a jogos örökös, János Zsigmond számára már ingatagságánál fogva sem tudná megtartani Ferdinánd ellenében.

A szultán tehát kardjával három részre hasította Magyarországot ; szívét magának tartotta meg, keleti felét Izabellának és fiának ítélte oda, a nyugati és északi részeket pedig Ferdinánd tarthatta meg.

Buda elestével kezdődik a «török hódoltság» korszaka, vagyis a magyar nemzetnek és a magyaroktól védelmezett váraknak ama tündöklő szereplése, amihez fogható az emberiség történetében nincsen ; innen kezdve a nemzet 157 éven át önvédelmi élet-halál harcot vívott, amikor Magyarországot így nevezték : «Die nächste Vormauer der teutschen Nation» (a német nemzet első várfala), vagy így : «Bastione della Cristianità, antemurale e bolevardo di tutto il resto dei cristiani!» (A kereszténység bástyája, a világ többi kereszténveinek védőfala és őrtornya). Ebben fejlődött ki minden dicsőségével és nyomorúságával az a «végbeli élet», amely a török-magyar korszak egyik legsajátosabb és legérdekesebb katonai

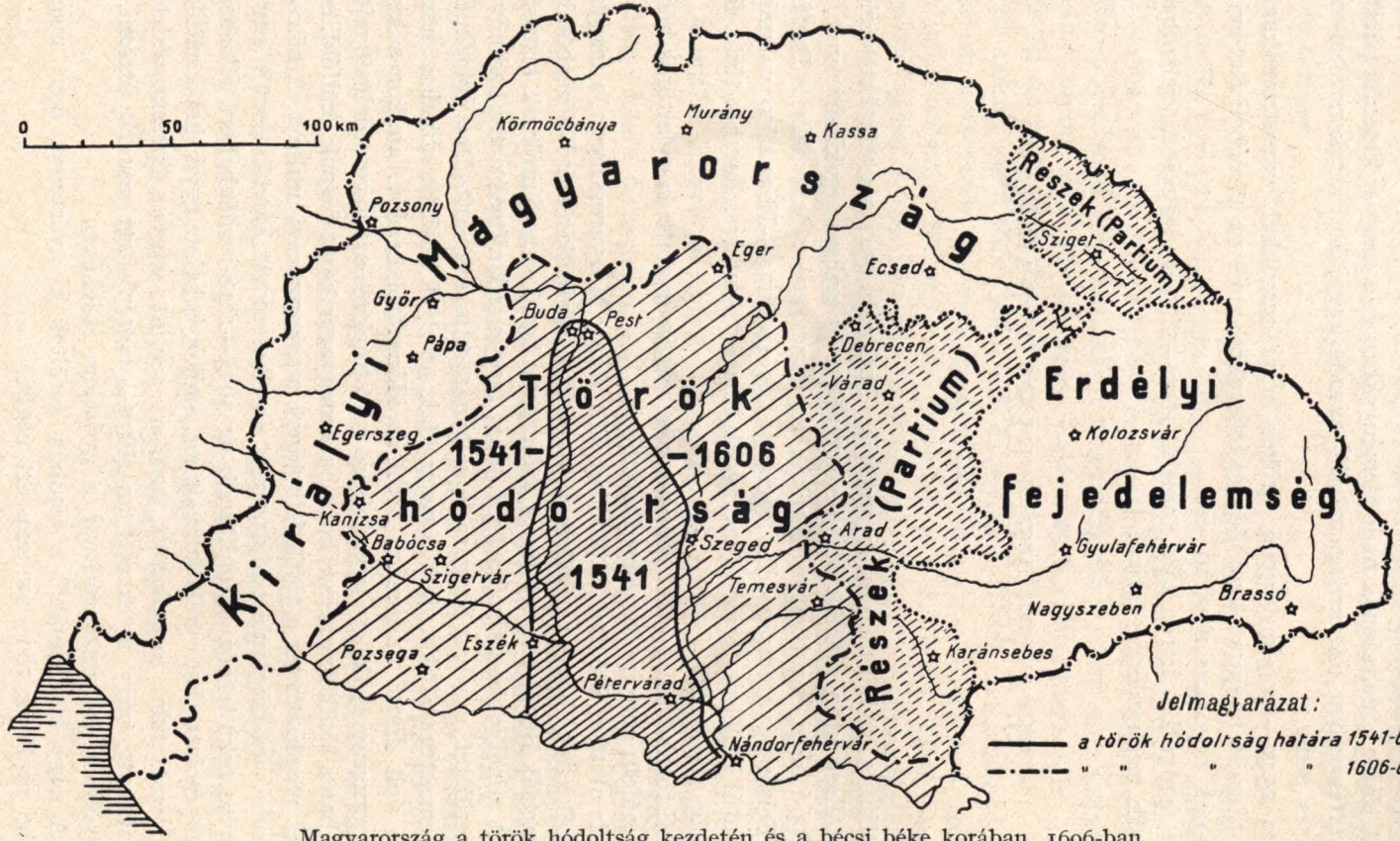

Magyarország a török hódoltság kezdetén és a bécsi béke korában, 1606-ban.

terméke, amelyben a magyarság más népek védelmezésében majdnem tökéletesen eltékozolta testi és lelki erejét!

A török hódoltságnak hadi eseményekben és a magyar katonák páratlan fegyvertényeiben dúsgazdag másfél százada nagyjában két korszakra osztható, és pedig:

az 1541—1606-ig terjedő, örökös helyi harcokkal, várostromokkal és nagy támadó hadjáratokkal elegyes időszakra, amelyet a végbeli élet «virágkorá»-nak is szokás nevezni, és

a hanyatlás korszakára, amely 1606—1683-ig, vagyis a felszabadító háborúk megkezdéséig terjed.

II. A VÉGBELI ÉLET VIRÁGKORA.

(1541—1606.)

Mint a mellékelt vázlat mutatja, Budának 1541-ben történt végleges megszállása után a török hódoltság területe aránylag még kicsiny volt, míg az 1606-i bécsi és zsitvatoroki békék után már egész Szlavónia, a Dunántúl fele, Felsőmagyarország déli szegélye, az egész Duna—Tisza köze, valamint a Tiszántúl Erdélyig terjedő térszínének eléggé tekintélyes darabja török fennhatóság alá került.

Mi történt tehát a két időpont közé eső 65 év alatt, hogy a török hódoltság területe ennyire kiszélesedhetett?

Ez alatt az idő alatt állandóan dúlt a harc Magyarországon, a magyarok részéről azért, hogy a törököket kiverjék, a törökök részéről a végből, hogy megtartsák Budát és hogy ennek, valamint a hozzá vezető utaknak biztosítása végett minél jobban kiszélesítsék, tehát meg is szilárdítsák azt a hadműveleti alapterületet, amely a Szávára és a Dunára támaszkodott. De a dolog mélyén mindenesetre politikai okok is szerepeltek, amelyek között a «divide et impera» jelszó volt döntő fontosságú attól az időponttól kezdve, amikor a királyi Magyarország és Erdély egyesítésére való törekvés azt a veszedelmet rejtette magában a törökökre nézve, hogy ha a magyarok kezet fognak, külföldi segítséggel megdönthetik a török félholdnak magyarországi uralmát. A kölcsönös törekvés meg-megújuló hadjáratokat és elkeseredett harcokat szült, amelyek bizonyos tekintetben hasonlítanak az 1914—1918-i világháború állásharcaival kapcsolatos hadi vállalkozásokhoz, amikor is hol az egyik, hol a másik fél, az időszakonkint megalkotott haditerv szerint, vagy a puszta védelemre szorítkozott, vagy igyekezett az ellenfél megerősített vonalát áttörni, felgöngyölíteni és visszaszorítani, a győzelem érdekében

A nagy küzdelemből a törökök kerültek ki győztesen, mert magyarországi uralmuk 1606-ban sem ért véget.

A szertelenül nagyarányú viaskodásról és a belőle kiragadott nevezetes és felemelő fegyvertényekről versben és prózában rengeteget írtak már az arra hivatottak. De a magyar nemzet e korszakbeli hősi küzdelmét a legtalálóbban Szekfű Gyula jellemzi magyar történetének a XVI. századdal foglalkozó kötetében:

«A török harcról hősköltemény telnék ki, félistenek emberfeletti tetteinek nagy, naív szavakban elmondása, hasonlóan a ciklopi falaknak óriáskezektől egyberótt köveihez, vagy romantikus regényt is írhatna róla az, aki képes volna ez évszázados harcnak véres és felemelő jeleneteit, nemzetek élet-halál küzdelmének tömegharcait és kitűnő emberpéldányok egyéni sorstragikumát egyetlen elbeszélés láncára felfűzni. A magyarságnak a török ellen folytatott küzdelme, amint az a nemzet egész életére 1526 után ránehezedik, példa nélkül áll az emberiség történetében ... Nálunk hatalmi szervezet, koncentrált akarat, mely parancsolni tud, és anyagi eszközök mind hiányoztak, szegényen, szétszórtan, kevesen állottunk itt, megvetve lábunkat a Dráva-Száva mocsaraiban, a Bakony erdős dombjain és a Kárpátok félkörében, és magunkra hagyatva, sokkalta hatalmasabb nagy nemzet ellenében leginkább saját vérünk hullásával védekeztünk. Mögöttünk Európa zavartalanul folytathatta az evolúciót, melyből új világ állott elő ... A magyarság küzdelmét példátlanná teszi, hogy rendkívül kedvezőtlen viszonyok között, számarányban törpe kisebbségként évszázadokon át harcolt, amikor egyéb segédforrása alig volt, mint a saját harci akarata ... A százados harcnak végső titka, a rejtély megoldása tehát a magyar nép keblében volt, önmagából újultak meg folyton az egyenetlen küzdelemben elernyedt energiái: a magyarság a lelkét tette fel, a saját lelki szöveteit tékozolta el más népek védelmére.»

Amikor tehát a magyar vitézség ezer évéről írunk ebben a könyvben, akkor, hogy alátámasszuk az előbb idézett jellemzést is, szükséges, hogy a 65 év szakadatlan harcait időrendben, lépésről-lépésre, a díszítő jelzők tökéletes mellőzésével oly csoportosításban tárjuk az olvasó elé, hogy önmaga is meg tudja érteni és felmérni azt a gigászi küzdelmet, amely a török hódoltság első korszakában folyt Magyarországon.

A végbeli élet virágkora eléggé élesen körvonalozható részekre bontható. És pedig a következő időszakokra:

1. amikor Ferdinánd és Miksa királyok uralkodása alatt (1541—1570) az ország felszabadítására és egyesítésére még valóban törekszenek;
2. amikor Miksa alatt és Rudolf uralkodásának első felében feladják az ország felszabadításának eszméjét (1570—1593);
3. a hosszú háború időszakára (1593—1604); és végül
4. Bocskay István felkelésére (1604—1606).

1. Törekvések az ország felszabadítására.

(1541—1570.)

Buda eleste és az országnak három részre szakítása nemcsak megrettentette a vezetésre hivatottakat, hanem kiváltotta az ország egyesítésének óhaját is. Ez hozta létre a kiskorú János Zsigmond gyámjának, Fráter Györgynek német politikáját. Ő tudniillik abban reménykedett, hogy Ferdinánd külföldi támogatással véghez tudja vinni az egyesítést. Ennek a politikának volt következménye a Brandenburgi Joachim herceg által vezetett 1542-i Buda elleni hadjárat, amelyben több mint 80,000 birodalmi német, osztrák és magyar gyalogos és lovas vett részt, kellő számú tűzérséggel. A 20,000 főre rúgó és a török elleni harcokban már edzett magyar lovasságot Perényi Péter vezette. A támadás időpontja igen kedvező volt, Buda török őrségének csekély létszáma miatt. Ámde a támadók gyülekezése és előnyomulása igen lassan ment végbe, azután pedig nem Budát vették ostrom alá, hanem a könnyebben megvehetőnek vélt Pestet. A késlekedés közben a törökök őrhada tetemesen megerősödött és így Pest ostroma is kudarcot vallott. Arra a hírre pedig, hogy 30,000 főre rúgó török felmentő sereg közeledik, az akkori idők szerint igen nagy hadsereg abbahagyta az ostromot és visszavonult. Az ostrom folyamán Perényi Péter és Zrínyi Miklós erős harcokat vívtak, a hátrálás alatt pedig a magyar hadak csak kemény tusák árán biztosíthatták a főserég zavartalan visszavonulását.

A császári hadak kudarca után Fráter György szakított Béccsel, visszatért törökbarát politikájához és a tordai únio révén megvetette Erdély egységes országgá szervezésének alapjait, abban a reményben, hogy így menti meg az országot.

1543-ban Szulejmán megint hadjáratot indított Magyarország ellen, egyrészt hogy megbosszulja Ferdinánd 1542-i támadását, másrészt hogy Budát és a hozzá vezető utakat, valamint a Duna—Tisza közét továbbra is zavartalanul megtarthassa. Ez volt a hatodik hadjárata ellenünk. Ebben, 1547-ig, Horvátországban, a Dunántúlon és a Budától északra terjedő körben 18 magyar várat foglaltak el a törökök, köztük a Dráva és a Száva között: Atinát (Vocsint), Belostinát, Rahócot (Belovár Köröst), azután a számottevő Siklóst, Pécset, Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Simontornyát, Székesfehérvárt, Palotát, Esztergomot, Tatát, Visegrádot, Nógrádot és Hatvant. A foglalásokat teljes török berendezkedés követte; a budai vilájetet 15 szandsákra osztották. Utána rablások, fosztogatások, erőszakoskodások és kisebb küzdelmek révén a törökök behódoltatták a várak környékeit is. Ilyen körülmények között Ferdinánd, mivel fegyveres ereje nem volt, 1547-ben kénytelen volt adófizetés kötelezettsége mellett öt évre békét kötni a szultánnal.

Az elmúlt öt év hadieseményeiben a magyar katonákkal kapcsolatban dicsőséges és lesujtó tényeket figyelhetünk meg. Így Moré László Rahócról

megszökött, Árkay Mihály Valpót egy ideig sikerrel védelmezte, és csak akkor esett el vára, amikor az őrség és a polgárok őt elfogták és a várat feladták. Vas Mihály Siklóst nem adta fel mindjárt, de Pécs kardcsapás nélkül jutott

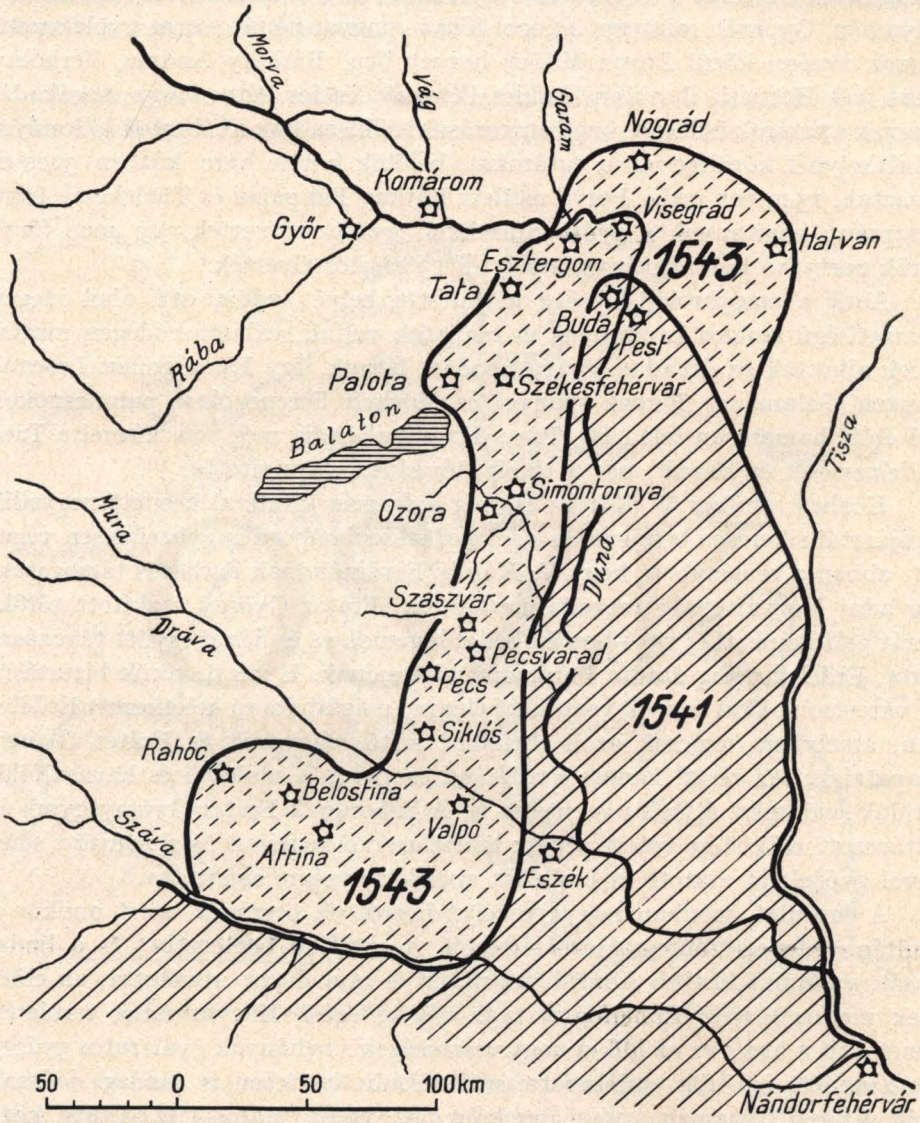

Szulejman szultán 1543. évi hatodik hadjárata révén behódoltatott terület.

a törökök birtokába, miután alparancsnokai, a püspök és a káptalan megijedtek a szultán közeledésétől, megfutottak és a várost védtelenül hagyták. A Székesfehérvárt védelmező Varkocs György még az asszonyok segítségével is vitézül védte a várost, amely csakis a polgárság kívánságára hódolt meg.

Visegrádot, amelyet a derék Amadé Péter védelmezett, csak akkor tudta elfoglalni a török, amikor a védősereg már sehonnan sem kapott segítséget. Balassa Menyhért és Túri György Léva alatt, Nyáry Ferenc surányi kapitány pedig Szalka mellett vert szét egy-egy török sereget. Székesfehérvár ostroma folyamán Győrnél mintegy 40,000 főnyi magyar-német sereg gyülekezett. Ennek vezérei közül Zrínyi Miklós horvát bán, Báthory András, Verbőczy Imre, két Horváth Bertalan, Bakics Péter és Katics Péter, hogy megakadályozzák a tatárok dúlásait, önelhatározásukból kiszálltak a táborból és Somlyó-Vásárhelynél körülfogván a tatárokat, belőlük heves harc közben 3000-et levágtak. 1549-ben pedig Porva mellett Rátkay Pál pápai és Thelekessy Imre veszprémi kapitányok a győri vitézekkel együtt szétvertek egy 4000 főnyi török portyázó különítményt, amelytől 13 zászlót elvettek.

Amíg a magyarok többsége megállotta helyét, addig ott, ahol idegen nemzetiségű zsoldos kapitányok és csapatok voltak, valamint idegen martalócok alkották az őrhadat, gyáva feladást látunk. Így Esztergomot Lascano Márton, Salamanca Ferenc spanyol és Monach Ferenc olasz parancsnokok idő előtt hamarosan feladták, Tasso Hannibal pedig meg sem kísérelte Tata védelmezését és kapuit már a török elővédnek megnyitotta.

Közben, amikor V. Károly császár a francia királlyal kezdett negyedik hadjáratát sikeresen befejezte és a schmalkaldeni háború is győzelmesen véget ért, abban a reményben, hogy V. Károly Ferdinándnak hathatós támogatást fog adni Magyarország megoltalmazásában, Fráter György szakított törökbarát politikájával és 1551-ben Izabellát lemondásra és fiával együtt távozásra bírta, Erdélyt pedig átadta Ferdinánd biztosainak. E miatt, török biztatásra is, várostromokkal és nyílt csatákkal elegyes polgárháború keletkezett Erdélyben, amelyben nemcsak az Izabellához szító magyarok és Fráter György csapatai vettek részt, hanem Ferdinánd csapatai, a moldvai és havasalföldi vajdák, valamint a budai vezirpasa is. A háborúnak Fráter György gyors és határozott működése vetett véget : hallatlan erőfeszítéssel összegyűjtött seregével győzelmet aratott és Izabellát engedékenységre szorította.

A fordulat azonban nagy veszélyt hozott az országra, mert amikor a szultán védence trónfosztásáról értesült, a ruméliai beglergébet és a budai pasát, valamint később Ahmed vezirpasát is támadásra utasította, az előbbiek megsegítésére. Ennélfogva 1552 végéig egész Magyarország területén ismét dúlt a harc; ez az idő «a nagy veszteségek s nehányak gyalázatos gyávasága mellett is, örök emlékezetre méltó hadi tettekben is gazdag» időszak volt. Ennek folyamán, 1552 derekára, az egész Maros-Tisza-Duna köze Jenő-Lippa-Lugos-Mehádia vonaláig (hét vármegye) török hódoltsággá lett, majd Veszprém és a hont-nógrádi várak (Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Ságh, Balassagyarmat, Salgó), valamint Szolnok is török kézre kerültek. Ezeket követte Eger várának 1552-i hiábavaló ostroma.

Ezekben az években gyáván elhagyták váraikat, vagy igen rövid ellenállás után kaput tártak a török előtt : Becskerek, Csanád, Lippa, Sólymos,

Lugos, Karánsebes, Veszprém, Szécsény, Hollókő, Buják, Ságh, Balassagyarmat és Szolnok őrségei.

De örökítsük meg itt azokat is, akik magukra maradtan, önfeláldozó hazafiassággal szembe mertek szállani az ellenséggel és kétségbeesett harcot folytattak, bár semmi reményük sem volt a győzelemre.

Temesvár bukása. Ha időrendben haladunk, első helyen áll Losonczy István hősies védekezése Temesvár falai között. Az 1551-i első ostrom alkalmával,

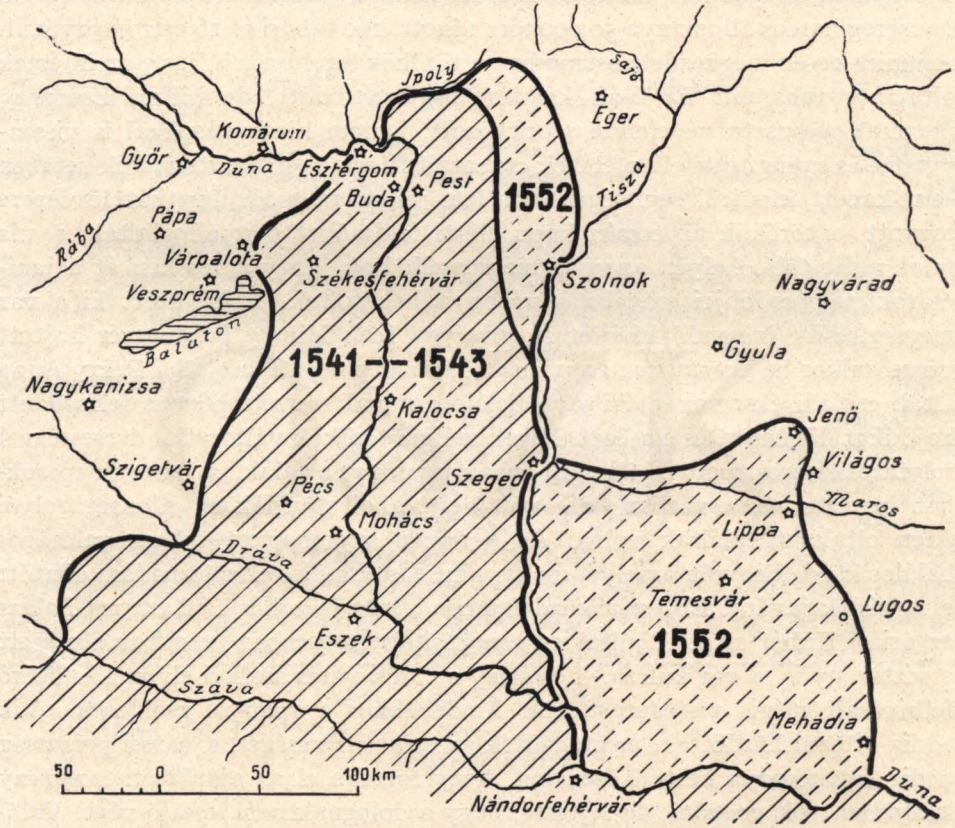

Az 1552 végéig török fennhatóság alá jutott területek.

amikor a törökök rajtaütéssel akarták elfoglalni a várat, Losonczy értesült az ellene készülő veszedelemről és készen várta a támadókat, puskatűzzel fogadta őket, majd lovasrohamot intézett ellenük s teljesen meghiúsította a rajtaütést. Amikor pedig a vár feladására felszólították, kijelentette, hogy «hazája és az egész kereszténység dicsőségéért vére ontásával is harcolni fog s hazáját, amíg él, hűségesen fogja szolgálni», és végül hozzátette, hogy «Temesvárt nem levelekkel, hanem ágyúkkal foglalják el s itt ember ember ellen fog viaskodni.» És így is volt, mert Losonczy nemcsak szívósan védekezett,

hanem őrseregével többször ki is rohant; a kirohanásokban főkép Dombay Mihály tűnt ki. Ez a bátorság arra bírta a támadókat, hogy az ostromot 10 nap multán abbahagyták és eltakarodtak Temesvár alól.

Az 1552. évi ostromra nézve előre kell bocsájtanunk, hogy a király által a vár erődítésére küldött pénzt Aldana császári tábornok zsebrevágta és így Losonczy csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta kijavíttatni azokat az erődítéseket, amelyek az utolsó ostrom alkalmával megrongálódtak. A vár őrsége magyarokból, spanyolokból, németekből és csehekből állott, összesen 17 ágyúval és 2300 főnyi létszámmal. Az Ahmed pasa által vezetett ostromló hadsereg harcos állománya 50,000 főre rúgott, 100 tábori és 16 ostromágyúval. A június 29-én megkezdett ostromban a törökök legelőször július 3-án intéztek általános rohamot. Ez 6-án kétszer megismétlődött, de hiába. Losonczy nemcsak a puszta védelemre szorítkozott, hanem kirohanásokkal is visszavetette és gyengítette ellenfelének csapatait. Még az ostrom harmadik hetében sem kapott kívülről segítséget, bár lett volna rá mód. Így hát lövőszere fogyott, a törökök az északi kapu előtti földművet már elfoglalták, a vár falai pedig több helyen annyira megrongálódtak, hogy a réseken át a janicsárok vakmerőbbjei magába a várba is behatoltak. Balul ütött ki a vár megsegítésére irányuló kísérlet is, amelyet Tóth Mihály hajduvezér hajtott végre, mikor be akarta vinni a várba a Losonczy neje, a hőslelkű Pekry Anna által, családi ékszerei és ősi javai feláldozásával szerzett pénzen felfogadott hajdúkat, lövőszert és eleséget. Mivel pedig a törökök változatlan hevességgel folytatták az ostromot, július 24-én a víztorony, a falak, a bástyák romokban hevertek és a várban alig volt hely, ahol a védők az ellenség golyói ellen oltalmat találtak volna. Az e napon végrehajtott roham valóságos halálos küzdelem volt, amelyet csakis a huszárok utolsó ellentámadása döntött el a védők javára. Ebben a küzdelemben vágta le a hős Pattantyus Balázs az óriási Kubát agát. A július 25-i megújított rohamban azonban elveszett a víztorony is, a vár kulcsa. Losonczy a török vezér szabad elvonulást ígérő felhívásait mégis visszautasította. Ámde ekkor a spanyol zsoldosok, akik eddig vitézül küzdöttek, megtagadták az engedelmességet, a városi polgárság pedig rimánkodva kérte Losonczyt, hogy fogadja el az ajánlatot. Losonczy kénytelen volt engedni, de sejtette, hogy a dolognak nem lesz jó vége. Valóban így is lett, mert amikor a hős védők július 26-án a pasa oltalomlevelével, kibontott zászlókkal, fegyveresen, minden málhájukkal a várból kivonultak, egy jeltadó lövésre a törökök megtámadták az oszlop végét, majd mindenütt a várbeliekre rohantak és felkoncolták őket. Losonczy erre is el volt készülve; inkább választotta a halált, mint a szégyenteljes fogságot és végső elszántsággal rárohant a törökökre, s miután a janicsár agát, a mellette levő szandsákbéget s még számos törököt leszúrt, fején halálos sebet kapott és fogságba jutott. A védtelen hőst Ahmed pasa lefejeztette és fejét Konstantinápolyba küldte.

Az 1551 október első napjaiban kardcsapás nélkül feladott Lippa várát ugyanez év november 18-án Fráter György serege visszavette. Fráternek

német csapatokból, magyar és erdélyi nemesi dandárokból, székelyekből és szászokból, valamint szabad hajdúkból álló serege november 2-án körülzárta a várat, amelyben Uláma pasa alatt 5000 főnyi török őrség volt. A lövetést követő első roham alkalmával, amikor az elhamarkodva támadó spanyolokat nagy veszteség érte, a küzdelem egyensúlyát Nádasdy Tamás katonái billentették helyre, sőt Nádasdy a magyar lobogót fel is tűzte a vár falára. Erre a többiek is benyomultak a városba és a törökök egyik részét visszaszorították a várba, a künnrekedteket pedig lekaszabolták. Hasonló sors érte azt a 700 spáhit is, akik kirohantak a vár kapuján s át akarták

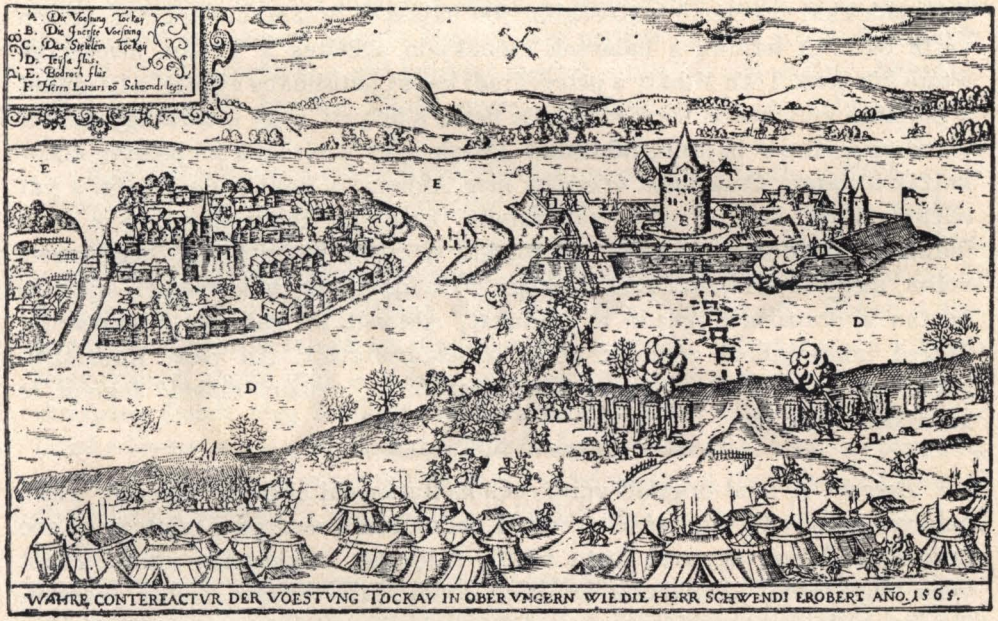

Tokaj megvétele 1565-ben.

A) Tokaj vára. *B)* A belső vár. *C)* Tokaj városa. *D)* A Tisza. *E)* A Bodrog. *F)* Schwendi tábora.

törni az ostromlók vonalát. Ezután a szabad elvonulás feltétele mellett december 4-én csupán 1200 főnyi kísérettel távozó Ulámát Balassa Menyhért, Tóth Mihály, Nagy Horváth Ferenc és Dombay Mihály csapatai megtámadták és oly pusztítást vittek végbe a török seregben, hogy Uláma csupán 400 emberével érkezett meg Becsére.

Megesett ebben az időben, hogy Szolnokról Kalocsa alá vágtattak a huszárok és kétórai küzdelem után a török őrséget levágták, a palánkot és az erősségeket szétrombolták és felgyujtották. A temérdek zsákmánnyal visszatérő csapatot Zay Ferenc vezette ; ereje csupán 300 huszárból és lóra ültetett 100 puskás hajdúból állott.

Az 1552. évi hadieseményeket Szeged visszavételére irányzott kísérlet nyitotta meg. A visszavételt még Fráter György tervezte, de halála miatt nem volt, aki végrehajtsa. Ekkor előállott Tóth Mihály hajdú-kapitány, volt szegedi bíró, akit a török onnét kiüldözött, s társával, Nagy Ambrussal, akivel már Lippa visszavételénél a hajdúk élén harcolt, vállalkozott Szeged rajtaütésszerű megtámadására. Ehhez Aldana parancsnoksága alatt 200 muskétás spanyol gyalogost, 300 német vértest, könnyű magyar lovascsapatokat és Bakics Péter a schmalkaldeni hős, valamint Nagy Horváth Ferenc, Dersffy István és Dóczy Miklós huszárjait is megkapta. Így a sereg mintegy 6300 főnyire szaporodott. Február 26-án éjjel a sereg már Szeged alatt állott, ahol a támadókkal egyetértő lakosságból 700 halász a Boszorkányszigeten készen várta őket. A hajdúk a halászok csónakjain átkeltek a Tiszán, átmásztak a sáncárkokon, Tóth Mihály a péterváradi kaput hatalmába ejtette, a hajdúkat a «Palánk» külvárosba bocsájtotta. De most, a helyett, hogy a várat igyekeztek volna elfoglalni a hajdúk, rabláshoz láttak s így a törökök idejekorán elzárhatták a várat. Csak most érkeztek meg Aldana és Bakics, de ők sem a vár ellen mentek, hanem ugyancsak rabolni kezdtek. Ekkor Castaldo is megindult a támadók segítségére. De mielőtt a császári segítő had megérkezett volna, megjött Ali budai pasa mintegy 7000 főnyi felmentő sereggel, amellyel azután a dorozsmai mezőn a hajdúkat, Aldanát és Bakicsot tönkreverte, Szeged lakosságából pedig 12,000-t lemészároltatott. Ali pasa Konstantinápolyba 5000 elesett magyar lemetszett orrát, nehány előkelő foglyot és 40 zászlót küldött.

Drégely. A hont-nógrádi várak behódoltatásánál első volt Drégely vára, amelyet Szondy György védelmezett. Khadim budai vezirpasa mintegy 10,000 harcosával és sok ágyúval fogta körül. A lövetés megkezdése után a kaput védő nagy torony csakhamar lerogyott s maga alá temette Zoltay Józsefet, Szondy hadnagyát, majd a gyenge falakon is olyan rések támadtak, hogy a vár tarthatatlanná vált. A rohamot megelőzőleg azonban Khadim pasa Márton oroszfalvi papot felküldte a várba Szondyhoz azzal az izenettel, hogy elismeri ugyan vitézségét, de láthatja, hogy a várat meg nem védheti, tehát szabad elvonulást ajánl fel neki. De Szondy két énekes apródját, Libárdyt és Sebestyént, két török rabbal együtt drága ruhákba öltöztette, pénzzel gazdagon megajándékozta és leküldte őket a pasához, akit megkért, hogy a fiúkat derék harcosokká nevelje, őt pedig majd takaríttassa el tisztességesen, mert a várat élve el nem hagyja. Ezután minden értékes vagyonát, ruháit, szerszámait, fegyvereit a vár udvarán elégette, lovait leszúrta, nehogy a haza romlására törököket hordhassanak, és azután készen várta a rohamot. A roham heves volt, de rövid. A benyomuló ellenséget nem tartóztathatták fel és Szondy maga is nemsokára lövést kapott térdébe s elbukott. De még féltérden is tovább küzdött, míg fejébe és mellébe is golyó fúródott, s hős lelke elszállt. Levágott fejét Khadim pasához vitték, aki a törzzsel együtt a várral szemben

álló dombon katonai dísszel eltemettette az emelkedett lelkű, bátor és vitéz magyar katonát és sírjára lándzsát és zászlót tűzetett.

Bussa kicsiny vára is példaként áll előttünk, amelynek téglatornyát Terchy Mihály társaival csak akkor hagyta el, amikor a törökök ágyúgolyói lerontották.

A temesi bánság meghódítása után Ahmed szerdár másodvezir és Khadim Ali budai pasa seregei egyesültek, hogy Szolnokot elfoglalják. Szolnokot alig két évvel előbb nagy költséggel igen erős várrá építették át és benne 1400 főnyi német, spanyol, cseh és magyar őrség volt Nyáry Lőrinc parancsnoksága alatt. Bár aggodalomra nem volt ok, az elegyes elemekből álló őrség a törökök nagy számától annyira megijedt, hogy a szeptember 2-ára hajló éjszakán megszökött és magára hagyta Nyáryt, aki mellett csupán 50 hajdú maradt meg. Amikor a törökök a vár kapuját megrohanták, Nyáry parányi őrseregével a kapu előtt harchoz állott ugyan, de rövid küzdelem után elfogták.

Eger első ostroma. A könnyű győzelem annyira felbátorította a török vezéreket, hogy most már Eger elfoglalását határozták el abban a biztos reményben, hogy a hadjáratot rövidesen és dicsőségesen befejezhetik. Az egyesült török sereget 100,000 főre becsülik, amelynek ellenében Eger őrserege Dobó István és Mecskey István parancsnoksága alatt csak 1800 főre rúgott. Ebben a létszámban azonban nemcsak az állandó őrhad szerepelt, hanem a mindenünnen összegyűjtött segítő erők is. Lőszer és eleség elegendő volt a várban. Ahmed vezirpasa Dobót még Szolnok alól felszólította a vár feladására. De mikor Dobó a levelet a vár piacán egybegyűlt őrségnek felolvasta, azok egyhangúlag megesküdtek, hogy a várat mindhalálig védelmezik s a török leveleit ezentúl olvasatlanul elégetik; aki pedig a feladást csak szóba is hozná, halál fia legyen.

Az ostrom szeptember 10-én kezdődött és 37 napon át tartott. Szeptember 19-én Zolthay István és Pethő Gáspár a lovassággal kirohant a várból s a török ágyúk egy részét beszegezte, a tűzéreket szétverte, a lövegtalpakat elpusztította s mielőtt a janicsárok megérkeztek volna, a várba visszavágtatott. Szeptember 29-én a törökök általános rohamot intéztek a vár ellen, a roham főiránya az Ókapu bástyája volt. Itt 27 török zászlóalj nyomult elő. Pethő Gáspár többször visszaverte a támadókat, de végül megsebesült s a kapu tornya a törökök kezébe került. Azonban alig rendezkedett itt be az ellenség s alig tűzte ki a zászlót, Dobó a tornyot oly hatásos ágyútűz alá vétette, hogy a törökök kitakarodtak belőle. Az északi oldalon és a sarokbástyánál a rohamot Bornemissza Gergely és Zolthay István verte vissza. Sok ezer török hullott el, de a várbelieket is érzékeny veszteség érte. Október 4-én felrobbant a főtemplom sekrestyéjében lévő lőszerkészlet, de Dobó azonnal új lőpormalmot állíttatott fel, s mivel salétrom és kén elég volt a várban, lőszerhiánytól egyelőre nem kellett tartani. A törökök a következő napokban még nagyobb hévvel láttak az ostromhoz. A törökök tüzes golyókat röpí-

tettek, aknákat fúrtak, a várfalak magasságát meghaladó farakásokat hordtak össze az árkok betöltésére: szóval a várvívás akkor ismert eszközei közül egyet sem hagytak felhasználatlanul. De éppoly kifogyhatatlanok voltak Dobó, Mecskey és Literáti Bornemissza Gergely diák az ellenség törekvéseinek meghiúsításában, amiben főként a leleményes Bornemissza gyakran remekelt.

Ámde a védőművek nagy része már csak rom volt, a védők száma napról-napra fogyott s a vár sorsa mind kétségbeejtőbbé vált. De a vezérek célszerű intézkedésekkel, buzdító hazafias szavakkal, főképpen pedig példájukkal annyira hatottak katonáikra, hogy azok önfeláldozó hősiessége egy pillanatra sem lankadt s a törökök harmadik, megadásra felhívó levelét ismét elolvasatlanul elégették, a várfokon válaszul fekete koporsót állítottak fel két lándzsa között, ezzel jelezvén, hogy a várat utolsó csepp vérükig fogják védelmezni.

Október 12-én a törökök ismét általános rohamot intéztek. A támadást négy helyen hajtották végre, legnagyobb erővel ismét az Ókapunál, ahol a falakon már nagy rés tátongott, sőt a kapu is be volt szakítva. De Dobó a kapu és rés mögött agyagból és téglából erős falat húzatott s a törökök támadását visszaverték. A lövöldözés hevességét mutatja, hogy a védők ezen a napon 20 mázsa lőport fogyasztottak el. Ahmed pasa dühöngött, hogy az Ali pasa által «rossz akol»-nak, «hitvány gyermekszobá»-nak nevezett vár előtt kudarcot vall és október 14-ére az összes pasák személyes vezetése alatt főrohamot rendelt el. A támadás irtózatos zaj, kürtszó és a földet megrázkódtató ágyúzás között indult meg. Az első rohamoszlopot Mohammed szendrői pasa vezette az Ókapu ellen. De Mecskey a rohanókat kőzáporral fogadta, majd a behatolókat, köztük a janicsár agát is, hosszantartó véres küzdelem után visszaverte. A második oszlopot Arszlán fehérvári bég vezette a Bolyki-bástya ellen, ahol a védőket visszanyomta s a falakra több zászlót is kitűzetett. De Bornemissza, Zolthay és Fügedy, érezvén, hogy ez a törökök utolsó erőfeszítése, katonáikat annyira fellelkesítették, hogy a törököket végre is visszaverték. De a leghevesebb volt a küzdelem a harmadik oszlopnál, ahol a rohamot a szégyentől és dühtől ösztönzött Ali vezette a Tömlöcbástya ellen. Itt Dobó állott a résnél s bár kezén és lábán megsebesült s körülötte nemcsak vitézei, de már saját apródja is elesett, az ellenséget mégis feltartóztatta. Ekkor az ingadozó védőknek új segítségük jött az egri nőkben, akik kövekkel, égő szurokkal, forró vízzel, üszkökkel segítettek a pogányt a falakról visszaverni, még pedig oly sikeresen, hogy a Pethőtől vezetett tartalék megérkezéséig a törökök nem nyertek tért, sőt leszorultak a falakról. Nem volt szerencsésebb a negyedik oszlop sem, melyet Ulama boszniai pasa és Veli hatvani bég a Föld- vagy Sarokbástya ellen vezetett és amelynek visszaverésében az egri nők szintén közreműködtek.

A rohamot tehát minden ponton diadalmasan visszaverték, sőt Ali vezirpasa nagy aranyos bíborzászlóját, Arszlán és Veli szandsákbégek aranyozott zászlóját is hatalmukba kerítették a védők. Ez volt a törökök utolsó erő-

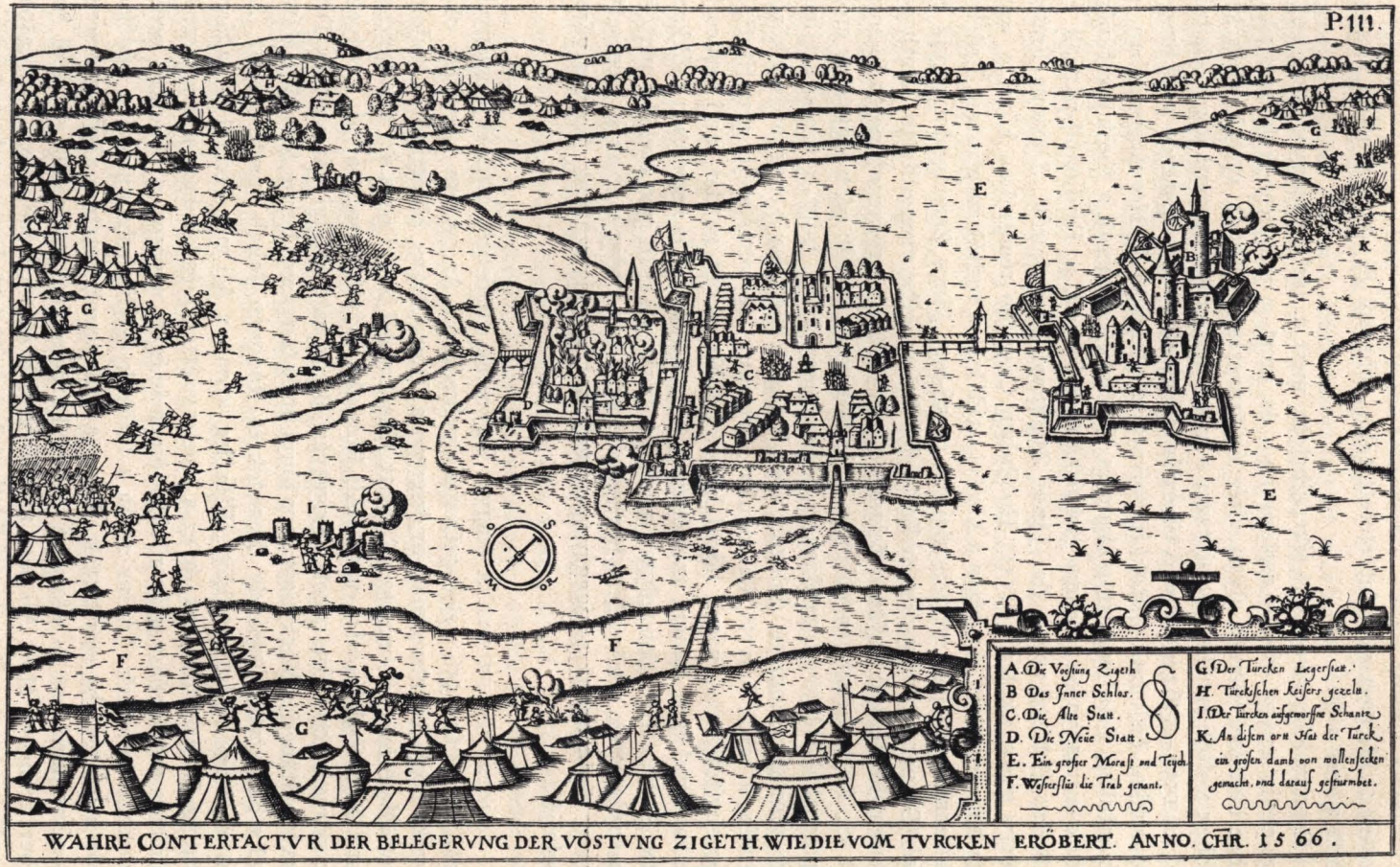

Szigetvár ostroma 1566-ban.

A) Szigetvár. *B)* A belső vár. *C)* A város. *D)* Az új város. *E)* A nagy mocsár és a tó. *F)* A mostani Almás-patak. *G)* A törökök tábora. *H)* A Szultán sátra. *I)* Török ütegek. *K)* Gyapjus zsákokból összehordott töltés, amelyen át a törökök a várat megrohanták.

feszítése; Ali pasa nem intéztetett több rohamot és október 18-án eltakarodott a vár alól.

Eger védelmezése azért sikerülhetett, mert a várban magyar őrség volt, nem pedig gyáva idegen zsoldos had, és mert a parancsnokok hazájukat és becsületüket szerető olyan vitéz és tapasztalt katonák voltak, akik készebbek voltak meghalni, mintsem a várat hűtlenül elhagyni vagy feladni.

Az 1552—1562-ig terjedő tíz év is telidesteli van nyílt mezőn való összecsapásokkal és várak birtokáért vívott küzdelmekkel. Horvátországban, a Dunántúlon, Felsőmagyarországon és Erdélyben nemcsak a törökökkel mérkőztek a magyarok, hanem polgárháború is dúlt a Ferdinánd-pártiak és Izabella, illetőleg ennek fia, János Zsigmond hívei között. Ugyanis Fráter György meggyilkolását (1551) Erdélyben Castaldo rémuralma követte, ami 1553-ban véget ért. Azonban a királyi vajdák sem tudták megtartani Erdélyt Ferdinánd számára, mert Szulejmán 1556-ban János Zsigmondot anyja és Békés Gáspár kormányzása mellett fejedelmi székébe visszaültette. Minthogy azonban Ferdinánd és János Zsigmond sem tudtak megegyezni, polgárháború tört ki. De már ezt megelőzőleg is összecsaptak a két párt fegyveres erői. E polgárháború jóval gazdagabb hadieseményekben, mint a törökök elleni harc, ami igen szomorú dolog és nagy baj volt, mert így a magyarok a közös ellenség, a török helyett, önmagukat, országuk fegyveres erejét pusztították és gyengítették. A várak közül húsznál több cserélt gazdát, ami nemcsak véráldozattal járt, hanem az erősségek ellenálló erejét is tetemesen csökkentette. És bár állandóan folytak a béketárgyalások, csak igen csekély mértékben enyhítették a küzdelem hevességét. 1562-ben pedig már az is megesett, hogy a török hadak az igen messze eső Szatmár alá szálltak, hogy a várat elfoglalják.

Szigetvár első ostroma. A magyar fegyverek dicsőségét hirdető események közül Szigetvár 1556-i első ostroma emelkedik ki. Az ostrom közvetlen oka az volt, hogy Szigetvár magyar őrserege a Duna-Dráva közötti török hódoltságot állandóan háborgatta. E miatt Khadim Ali budai pasa azt a parancsot kapta, hogy foglalja el a várat. Ali Pécs alól indult el csapataival, amelyeknek száma 25,000 főre rúgott. Szigetvár ekkor már királyi vár volt és Deli Horváth-Stáncsics Márk alatt 2000 főnyi őrség tanyázott benne, Szecsődy Máté, Bilaky Sebestyén, Topándy Benedek és Radován Jakab vezetése alatt. Az ostrom június 13-án kezdődött. Előzőleg azonban Ali már Pécsről megadásra hívta fel Horváth Márkot, de ez a levelet széttépte és kirohanással válaszolt. A lövetés megkezdése után rövid időre már égett a város, a palánkok pedig romokban hevertek. Június 20-án a törökök ötödik rohamukkal a védőket a vár belső részébe szorították. Ekkor a hadnagyok vezetése alatt az őrsereg egy része kirohant és négyórai heves küzdelemben a törökök soraiból 800 embert levágott. Most Ali pasa újra lövetni kezdte a belső várat, a mocsáron át pedig roppant erőfeszítéssel fából utakat építtetett, hogy a rohamot jobban

előkészítse, a vár árkait pedig fával telitömette. Június 30-án a fából készült gátak már meghaladták a falak magasságát s a török ágyúk roppant károkat okoztak. Ekkor Horváth Márk összes ágyúit a gátakon lévő ellenséges ütegsáncok ellen fordította és innen a törököket kiűzte. Ezzel egyidejűleg a hadnagyok vezetése alatt az őrség egy része ismét kirohant és a gátakat felgyujtotta. A roppant famennyiség öt napig égett és nem lehetett eloltani. Ezután Ali földmunkához fogott, közben az ágyúzás tovább folyt. Az új földmunkát azonban a törökök már nem fejezhették be, mert július derekán híre jött, hogy Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós horvát bán Babócsát ostrom alá fogták, igen ügyes taktikával, hogy Ali csapatait Szigetvár alól elvonják. A cselvetés sikerült, mert Ali seregének egyik részével Babócsa felé indult. Útközben azonban, amikor át akart kelni a Rinya-folyón, Zrínyi útját állotta, másnap pedig, amikor a törökök ágyúik támogatása mellett mégis átkeltek a patakon, megütközött a két sereg. A harcból a magyarok kerültek ki győztesen, akik Babócsát is elfoglalták s lerombolták, Ali pedig visszavonult Szigetvár alá, hogy folytassa az ostromot. Időközben azonban Horváth Márk várának megrongált falait kijavíttatta, a török ütegsáncokat és közlekedő gátakat pedig leromboltatta. E mellett a várbeliek naponkint erőteljes kirohanásaikkal szakadatlanul nyomós jeleit adták ellenálló erejüknek, ami végül arra kényszerítette Ali pasát, hogy az ostromot abbahagyja és seregével elvonuljon.

Ugyanekkor a győri huszárok megtudták, hogy Esztergomot csupán 300 török őrzi. Erre a gyalogosokkal együtt Győr védelmezését 500 parasztra bízták, majd hajókra szálltak s a komáromi huszárokkal és naszádosokkal együtt nagy óvatosan leereszkedtek Esztergom alá. Bár a törökök neszét vették a dolognak, a vakmerő magyar had a szeptember 27-ére hajló éjszakán rettenetes lármával megrohanta s átvágta a palánkokat, berontott a városba és feldúlta, fel is gyujtotta. A várat azonban nem vehette be, mert hiányoztak a megfelelő ostromló eszközök.

Meg kell említenünk Zolthay Lőrinc kapitány hősi tettét is. Amikor ugyanis a kapitány 93 lovasával portyázás közben 400 török lovasra bukkant, ezeket harcra hívta. A törökök azonban nem akartak viadalba bocsátkozni. Erre Zolthay gyalázatos szavakkal vénasszonyoknak és gyáváknak nevezte a törököket. Ez hatott, mert az ellenség csatasorba állott. Zolthay 24 válogatott lovasát a zászló őrizetére a dombra küldötte, ő maga pedig a többiekkel rárontott a törökökre. Dühödt harc kerekedett. Zolthay hétszer vágta magát keresztül a török sorokon és az ellenségből huszonötöt levágott, tizenötöt elfogott, sokakat megsebesített. A zsákmányt és a foglyul ejtett magyarokat Zolthay visszaszerezte s ezenfelül elvett két török zászlót és számos foglyot. A béget is elfogta egy huszár.

1562-ben Ferdinánd Erdély függetlenségének elismerése mellett nyolc évre békét kötött a szultánnal, 1564-ben pedig fia, Miksa lépett a magyar királyi trónra.

A török békét azonban nem követte a János Zsigmonddal való megegyezés, a polgárháború tovább folyt. Ennek során 1564-ben János Zsigmond kezére került: Szatmár, Nagybánya, Atya, Nyírbátor, Szent-Márton és Kovászó. E miatt most már Miksa is támadásba fogott 1565-ben és csapatai elfoglalták Szerencset, Szatmárt, Erdődöt és Nagybányát. Erre a megrettent János Zsigmond békét ajánlott Miksának. De a béke nem jött létre, mivel közben a budai és temesvári pasák János Zsigmond támogatására hadba szállottak, a szultán is tiltakozott a megegyezés ellen és mivel közben János Zsigmond a békepontozatok módosítását követelte. Ilyen körülmények között indult meg az 1566-i nagy háború, amelyben mind a szultán, mind Miksa nagy erőkkel szállt hadba.

Az év első felében Miksa kezére került Veszprém, Tata, Gesztes és Vitányvára, a törökök pedig elfoglalták Gyulát, Jenőt és Világost. Gyula várát Kerecsényi László gyáván feladta. Az év második felében Szigetvár védelmezésében Zrínyi Miklós világraszóló páratlan magatartásával örök időkre szóló dicsőséget szerzett a magyar fegyvereknek.

Szigetvár bukása. A győzelmekben megőszült Szulejmán szultán 100,000 főre rúgó és 300 ágyúval felszerelt nagy seregével eleinte Győr alá akart szállani, de amikor megtudta, hogy Zrínyi Miklós alvezérei Mohammed kilengi pasát és fiát Siklósnál meglepték és megölték, szándékát megváltoztatta és Szigetvár alá vonult, hogy elsőbben is Zrínyin álljon bosszút.

Zrínyi Miklós a török hódoltság korszakának egyik valóban tündöklő csillaga volt. Már 1529-ben résztvett a törököktől ostromolt Bécs védelmében. 1542-ben Pest alatt ő mentette meg a vár alól eltakarodó magyar csapatokat. Ugyanebben az évben, már mint horvát bán, a Balatonnál, Somlyó alatt, 3000 törököt levágott és az egész török tábort szétverte; itt súlyosan meg is sebesült. 1543-ban, amikor rendkívüli érdemeinek jutalmául az egész Muraközt Csákvárral együtt adományul kapta, két hazának lett fia. 1556-ban Krupánál, Kosztajnicánál és Babócsánál verte meg a törököket. 1561-ben Szigetvár kapitánya lett s ebben a minőségében legelőször is a Dráva mellől verte el a fosztogató törököket. 1566-ban lemondott kapitányságáról, mert a német tábornokok semmiben sem támogatták. De legott visszatért helyére, amikor meghallotta, hogy Szulejmán szultán nagy sereggel Magyarország ellen készül. Ezt megelőzőleg Segesd alatt szétverte a várat ostromló török csapatot. Amikor pedig megtudta, hogy a szultán Szigetvár ellen jön, kétszeres erővel hozzálátott vára védőműveinek kijavításához, felszereléséhez és berendezéséhez. Őrserege csak 2500 főből állott, de ezek kipróbált, harcban edzett és kiváló katonák voltak.

A török sereg mindenekelőtt a rajtaütést kísérelte meg olyképpen, hogy az erősség hozzáférhető részeit még a megszállás napján hirtelenül és váratlanul megrohanta abban a reményben, hogy a védőket meglepi és az erősség valamelyik részébe bejuthat. A meglepetés azonban nem sikerült. Így hát

a rendszeres ostrom következett, amelyben a leggyöngébb rész, az Újváros ellen indult meg a harc. E közben Zrínyi több kirohanást intézett, hogy

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős.

leronthassa a törökök ütegsáncait. Ezzel azonban nem tudta megakadályozni az újvárosi sáncok összelövését. Ezekben a harcokban a védősereg létszáma egyharmadára apadt; Zrínyi tehát augusztus 9-én feladta az Újvárost,

felgyujtatta és visszavonult az Óvárosba, de már csak 800 harcossal. Amikor a törökök ezt észrevették, az árkot azonnal áthidalták, az Újvárost megszállották, a tüzet eloltották, az ágyúk egy részét a romok között elhelyezték s nyomban az Óváros lövetéséhez fogtak. Ekkor Szecsődi Máté, a gyalogosok vajdája hirtelen és nagy merészen az Újvárosban termett, a janicsárok soraiban roppant pusztítást okozott, az ágyúk legnagyobb részének gyujtólyukát beszögezte és visszatért az Óvárosba.

A törökök azonban nemcsak az Óváros ostromára szorítkoztak, hanem roppant erőfeszítéssel azon fáradoztak, hogy magát a várat is megközelítsék. Jelentékeny hosszúságban nem kevesebb mint négy töltés készült a mocsáron át; a töltések fatörzsekből, homokzsákokból épültek. E közben a nehéz ostromágyúk is szakadatlanul működtek s a vár valamennyi épületét megrongálták. Különösen sokat szenvedett a belső vár nagy, kerek tornya, amely kitűnő célpontot szolgáltatott; felső része csakhamar leomlott. Közben a törökök a várat körülfogó vizet is elvezették, s így nemcsak hogy könnyebbé vált a vár megközelítése, hanem a töltésen elhelyezett új lövegsáncokból még eredményesebben lőhették a vár falait és gátjait. Ekkor Radován és Dandó gyalogos vajdák 200 emberrel hajnalban rajtaütöttek a janicsárokon, sokat levágtak és több ágyút beszegeztek. Amikor azonban a felriasztott török tartalékok körülfogták a vakmerő csapatot, csak nagy üggyel-bajjal vághatta át magát, s kénytelen volt az ellenség kezén hagyni elesett parancsnokai tetemét. Amikor azután a töltések egyikének faanyagát a védők felgyujtották, a törökök temérdek követ, homok- és gyapjúzsákot hordtak össze és ezekkel hosszabbították meg a töltéseket. Így a töltések egyike a vár fala alá ért, amelyen a törökök megint kísérletet tettek a rajtaütésre. A kísérlet azonban meghiúsult.

Tíznapi szakadatlan ágyúzás és munka után az Óváros oly állapotba jutott, hogy többé már nem volt védhető. Ekkor Zrínyi elhatározta a visszavonulást a várba. És bár ezt igen óvatosan hajtották végre, a törökök oly gyorsan nyomultak be az elhagyott részekbe és a vár bejárata elé, hogy az őrsereg egy része kint rekedt. Itt olyan heves küzdelem támadt, hogy Zrínyinek már csak 600 embere maradt. A szultán, akit mód felett bosszantott nagy vesztesége, hathatósabb kísérletekre ösztönözte alparancsnokait, Zrínyinek a vár feladása esetére fényes ajánlatokat tétetett, majd pedig 1000 arany jutalmat tűzött ki fejére. De Zrínyi az ajánlatokat elutasította. Ekkor aknákkal kezdtek támadni a törökök, de ez sem sikerült. Nem jártak nagyobb sikerrel a rohamok sem, bár augusztus 26-tól szeptember 1-ig nem kevesebb mint hét rohamot intéztek a vár ellen. A rohamokat Zrínyi mind visszaverte, amíg közben ő maga is szünet nélkül a gátakon állt, vitézeit szóval és példával lelkesítette és nem egy vakmerő törököt sajátkezűleg szúrt le és vetett le a falakról. Amikor a szeptember 4-i roham sem sikerült, a szultánt oly harag fogta el, hogy gutaütést kapott. Végül a védők a belső várba szorultak. Az ostrom 34-ik napján a belső vár épületei is lángokban állottak s a csekélyszámú

őrsereg, amelyet a terjedő tűz mindig szűkebb térre szorított s a török golyók szüntelenül tizedeltek, végső szükségbe jutott. És ekkor a törökök megint rohamra készültek. Ezt azonban Zrínyi nem várta be, hanem fényes ünnepi öltözetben halálra szánt maroknyi csapatával és a királyi zászlóval a felnyitott kapun át kirohant a törökökre s a hősies védelmet dicső halállal koronázta.

Szigetvár ostroma a szultánnak 20,000 emberébe került. A vár bevételével vége szakadt a hadjáratnak és a betegségektől megtizedelt török sereg Nándorfehérvár alá vonult.

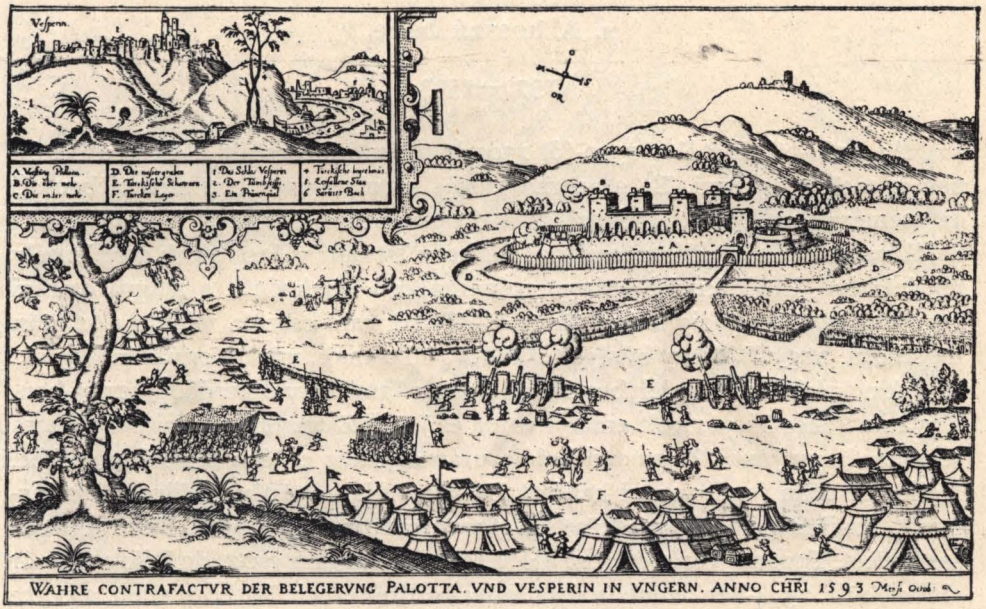

Veszprém és Palota ostroma 1593-ban.

A) Palota vára. *B), C)* A vár főtornyai. *D)* A viziárok. *E)* Török sáncok. *F)* Török tábor. 1. Veszprém vára. 2. A székesegyház. 3. A forrás. 4. A török temető. 5. Romok. 6. A Sárvíz-patak.

És mit tett ezalatt a Győrnél és Komáromnál összeverődött és 100,000 főt is meghaladó császári fegyveres erő? Semmit! Tétlenül vesztegelt erődített táborában, majd kardcsapás nélkül szétoszlott, amikor meghallotta, hogy Szulejmán meghalt és a török hadsereg kitakarodott az országból!

A jóbarát és az ellenség haderejének távozása után sem ült el egészen a harci zaj Magyarországon, mert Miksa és János Zsigmond és a magyarországi török haderők között tovább folyt a küzdelem 1567-ig. Így török kézre jutott Berzence és összetűzések voltak Szentgyörgy, Récse és Kanizsa alatt. A császári erők pedig Schwendi Lázár vezérlete alatt Kassáról kiindultak, elfoglalták Szendrő, Szádvár és Munkács várát, bár utóbbit csak igen rövid időre.

Megtorlásul János Zsigmond és a törökök Kővár, Nagybánya, Dédes, Putnok, Monok, Vadász és Gesztely várát hódoltatták be, sőt a török csapatok Eger, Szendrő, Torna, Regéc és Kassa vidékét is feldúlták.

Végre 1568-ban Miksa ismét nyolc évre békét kötött a törökkel, s ez után a békésebb hajlamú Szelim szultán János Zsigmondot is békekötésre kényszerítette. Ezt a békét 1570 augusztus 16-án kötötték meg ; ebben Erdély önállóságát végleg elismerték, vagyis Magyarország három részre szakadt : a királyi Magyarországra, Erdélyre és a török hódoltság területére. Ezzel pedig lezárult az a korszak, amelyben Magyarország felszabadítására és egyesítésére törekedtek.

2. A hosszú béke.

(1570—1593.)

Az 1568-tól, illetőleg 1570-től 1593-ig terjedő időszakot a «hosszú béké»-nek is szokás nevezni. Ez a meghatározás azonban merőben ellentétben áll az eseményekkel, mert amikor János Zsigmondnak 1571-ben bekövetkezett halálával a tordai gyűlésen somlyai Báthory Istvánt választották meg Erdély fejedelmévé, ismét kisebb arányú polgárháború kerekedett, a magyarországi végvárak mentén pedig kiújultak a törökökkel való harcok, miután a szultán megtudta, hogy Báthory hűséget esküdött Miksának, mint magyar királynak.

A polgárháború Erdélyben Békés Gáspár lázadásával kezdődött 1573-ban. Ugyanis Békés Gáspár volt erdélyi vajda és János Zsigmond meghitt tanácsosa remélte, hogy János Zsigmond halála után ő jut az erdélyi fejedelmi székbe. Mellőzése után fondorkodni kezdett Báthory ellen és titkon Miksával is tárgyalt. Amikor ez az összeesküvés Báthory tudomására jutott, Békés Gáspár sasfészkét, Fogaras várát ostrom alá vétette. A vár el is esett, de Békés Gáspár elmenekült. 1574-ben azonban újra szőni kezdte terveit Báthory ellen, a porta és Miksa támogatása mellett, sőt Kassán hadat is gyűjtött s ezzel június 20-án betört Erdélybe. Ekkor Báthory ellene indult és a szentpáli csatában szétverte seregét.

1575 május 1-én Báthory Istvánt lengyel királlyá koronázták ; utána bátyja, Kristóf lett Erdély vajdája. Ugyanebben az évben, október 12-én, meghalt Miksa király és utóda Rudolf lett, aki a törökökkel nyolc évre ismét békét kötött és Magyarország hadügyeinek intézését Ernő főhercegre bízta.

Mi történt az úgynevezett «hosszú béke» alatt a királyi Magyarországon?

Horvátországban olyan összetűzések és ostromok voltak, amelyekben Erdődy Tamás horvát bán, Zrínyi György, Batthyány Boldizsár, Nádasdy Ferenc, Mikáczi Miklós és Fábriczi István és a parancsuk alatt álló színtiszta vagy elegyes magyar-horvát hadak tűntek ki nemcsak nyílt összecsapásokban, hanem várak ostromában is.

A szűkebb értelemben vett királyi területen évről-évre fokozódott a harc, aminek egyik oka volt, hogy a harcias Szinán nagyvezir pasáit rablásokra és

várak elfoglalására ösztökélte. Az aránylag kisebb erőkkel végrehajtott betörések rosszabbak voltak a nagy hadjáratoknál, mert a betöréseket pusztítások kísérték, amelyekben a török vezetők nem annyira dicsőségért küzdöttek, mint inkább anyagi hasznot hozó zsákmány ejtésére törekedtek. Például 1575-ben Kanizsa körül: a szigetvári törökök március végén éjjel átkeltek a kanizsai tavon s Egyeduta falut felégették; május havában megint hatalmas török sereg jelent meg és elpusztította Letenyét, Szt. Györgyöt, Bicsét, Becsehelyet; júniusban újra megjelentek a törökök és hat falut megraboltak; augusztus 18-án a szigeti, mohácsi és koppányi törökök Kanizsa felett

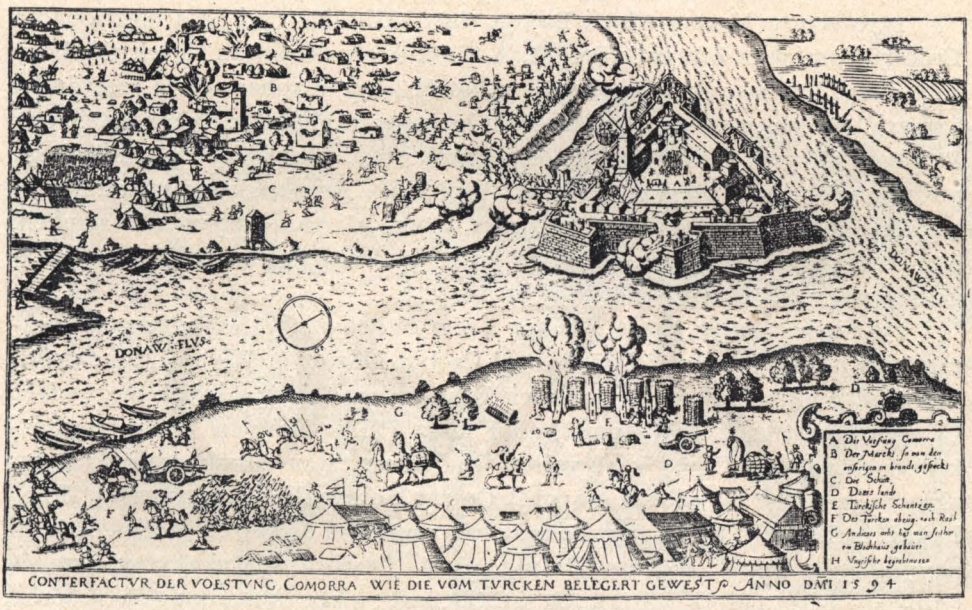

Komárom ostroma 1594-ben.
A) A vár. *B)* A mezőváros, amelyet a mieink felgyujtottak. *C)* A Csallóköz. *E)* Török sáncok. *F)* A törökök elvonulnak Győr felé.

ismét raboltak; szeptember 24-én ugyancsak Kanizsa felett 16 falut elpusztítottak és 1000 embert elhurcoltak; november 10-én a szigeti és a szomszédos törökök Szt. Balázst, Kanizsa egyik előretolt őrállását megtámadták és 50 emberét elhurcolták; később még Mórichelyt és Szt. Györgyöt is el akarták pusztítani; Pölöske és Szt. Mihály is elpusztult. Ezeknek a dúlásoknak és rablásoknak természetesen az volt a következményük, hogy a várak körüli területek pusztasággá változtak, az őrhadak ellátása pedig napról-napra nehezebbé, sőt lehetetlenné vált. Ezekkel szemben a magyarok véres visszatorlásai is mind gyakoribbak és nyomósabbak lettek. Török kézre került ebben az időszakban Várgede, Kékkő, Divény és Somoskő. A bécsi hadilevéltárban őrzött és 1582 március 17-én kelt emlékirat tanúsága szerint 1575—1582-ig

a török határsértések és betörések száma a következő volt: 1575-ben 76 kastélyt foglaltak el és 3200 embert ejtettek rabul; 1576-ban hatvanszor törtek be; 1570-ben 100 falut égettek fel; 1578-ban a megújított béke ellenére is folytatódtak a betörések; 1579-ben a becsapások száma némileg csökkent; 1580-tól 1582-ig pedig megismétlődtek az előbbi események. A hét év alatti becsapásokat pedig így minősítik: 14 körülzárás, 8 létrás és közönséges ostrom, 9 rajtaütés, 2 rendszeres ostrom, 45 összecsapás és ütközet.

Ezekben az években a törökök kifosztották és felprédálták Nagykanizsát, Kiskomáromot, Körmendet, Dobsinát, a Muraközt és a Sajó völgyét.

Mindezekért pedig a magyarok így fizettek:

1579-ben, a Mura melletti Bajcsa alatt, Ali szigetvári pasa megtámadta Erdődy Tamást és Zrínyi Györgyöt. A törökök oly elszántan törtek elő, hogy 3000 főnyi lovasságuk a lápokon is áthatolt s bár a roham ereje megtört, a hamarjában összeszedett magyar-horvát lovasság meghátrált. Ekkor Batthyány Boldizsár elfogott törököket küldött a futók után, s azt izentette nekik, hogy forduljanak vissza, mert a törököket legyőzték. Erre azok visszafordultak s amidőn lobogó zászlókkal a harc terére értek, Ali pasa abban a hiszemben, hogy erősbítések érkeztek, seregével hátat fordított és elmenekült. Csapatának legnagyobb része a mocsarakba veszett.

1581-ben a budai pasát, amikor a Vértes-hegységből zsákmánnyal megrakottan hazafelé tartott, Zsámbéknál Czobor Márton és Révay Lőrinc győri, valamint Fernando Samaria de Specie Casa veszprémi kapitányok megverték. Ugyanez esett meg Párkánynál, ahol Rácz Pál érsekújvári hadnagy vitézkedett csapatával. Nagy kárt vallott Nádudvar táján Sasvár szolnoki pasa, akinek 2000 főre rúgó lovas csapatát Geszty Ferenc diósgyőri várnagy, Rácz István és Borbély Endre egri hadnagyok vágták el és verték széjjel. A koppányi bég csapatát Balaton-Hídvég alatt Istvánffy István veszprémi és Ormándy Péter palotai várnagyok szórták szét; a bég és számos előkelő török a magyarok fogságába esett. Amikor később ugyancsak Sasvár pasa többezer főnyi haddal átkelt a Tiszán, a Sajó völgyét dúlta s abban reménykedett, hogy összekerül az egriekkel. E várakozásában nem is csalódott. Az egriek Borbély András vezetése alatt útját állották, de segítségül jött Kassáról Serényi Mihály is, aki a törökök hátába került. Erre a két tűz közé szorult török sereg megfutott és a Tiszáig meg sem állt. A pasa több mint 1500 emberét elvesztette s maga is csak úgy menekült meg, hogy díszes ruháit levetette s egy elesett katonája kaftánját rántotta magára. A győzők 18 zászlót és nagy málhát zsákmányoltak.

1586-ban Szőny alatt vereség érte Izsák fehérvári pasát, amikor a Duna jobbpartján készített palánkot le akarta romboltatni. Pálffy Miklós komáromi kapitány ugyanis éppen ezen a napon akart saját hadával, továbbá a győri és pápai kapitányok csapataival Fehérvár felé portyázni. Csapatai éjjel még átkelőben voltak, amikor felderítő lovasai jelentették, hogy a szőnyi palánkot a török bontogatja. Az átkeltek egy része ugyan a törökökre rontott, de a két

fél főcsapata között a harc csak hajnalhasadtával ment végbe; a harcban Pálffy, az időközben odaért Nádasdy Ferenc és Fernando Specie Casa segítségével a pasa felett fényes diadalt aratott. A pasa vesztesége, két agán kívül, több volt 300 embernél; ezenkívül 9 zászló és két ágyú is a győzők kezébe került.

Még nagyobb szerencsével járt Nádasdy Ferenc támadása Koppány ellen. Koppány jól megerősített török végház volt, amelyben sok gazdag kereskedő lakott és így a tárházak száma is tekintélyes volt. A török őrsereg 500 lovasból és 500 janicsárból állott. A förgeteges téli időben a bég mit sem sejtett a

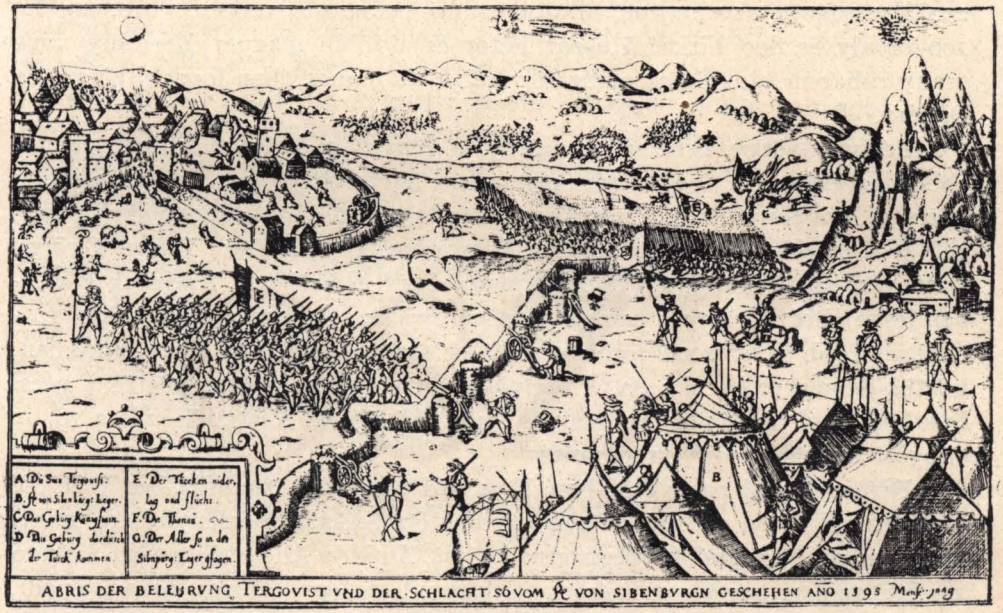

Tergovist ostroma 1595-ben.

A) Tergovist városa. *B)* Báthory Zsigmond tábora. *C)* A Király-hegy. *D)* Hegység, amelyen át a törökök jöttek. *E)* A törökök veresége és menekülése. *F)* A Duna.

magyarok támadásáról. A magyar hadat kipróbált vitézek vezették: Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Huszár Péter, Derzsffy Ferenc és Vajda Kristóf. A támadó sereg észrevétlenül ért a vár alá, ahol a kapukat részben felrobbantotta, részben pedig betörte; minthogy pedig a miéink a belső hidat is szerencsésen lerántották, bejutottak a belső várba is. Közben pedig, mivel néhány török segítségért száguldott, előbb a pécsi és a simontornyai, később pedig a fehérvári bég is segítségül jött. Mivel azonban a fehérvári bég lovasait a pécsiek és a simontornyaiak magyaroknak nézték, elszaladtak. Erre a fehérvári bég is megfordult és hazavágtatott. A miéink tehát kardcsapás nélkül megmenekültek a török segélyhadak elől. Ezalatt a várban heves harc dúlt. Legvitézeb-

bül Ali bég küzdött, aki, bár megsebesült, kilenc katonánkat lőtte le nyíllal. Még elfogatásakor is levágott egy magyart. Nádasdyt, aki lóháton küzdött, három török rohanta meg. Fel is bukott lovával, de hamarosan talpra állt. Mivel pedig a miéink a várost azonnal felgyujtották, sok török a házakban fulladt. Az egyik házban például 40 holttestre találtak. Az ellenséges lovasok nagy része azonban a nyitott kapukon át valahogy kijutott a szabadba és a szélrózsa minden irányában szétfutott. A miéinknek kevés kocsijuk volt, tehát a zsákmányt a nyerges lovakra rakták, a huszárok pedig a kemény télben gyalog mentek vissza Pápára. A zsákmány annyi volt, hogy 200 szekér is megtelt volna vele. Amit el nem vihettek, azt felégették. A foglyok száma 200 főre rúgott, az elhajtott állatok száma pedig a következő volt: 200 ló, 100 bivaly és 800 birka. Huszár Péter és a többi magyar kapitány vont arany ruhában, a nemesek pedig selyemben és damasztban lovagoltak vissza Pápára.

Zrínyi György kanizsai kapitány is fényes győzelmet aratott ugyanebben az évben. A Szolnokról Szigetvárra helyezett Sasvár pasa ugyanis a pozsegai, koppányi, szigeti, pécsi és djakovári szandsákokból 8000 főnyi sereggel a Muravidék dúlására indult. Visszatértében azonban Zrínyi György Batthyányval, Nádasdyval és Trautmannsdorff németjeivel Kacorlak közelében lesbe állott és a pasa seregét részben levágta, részben a mocsarakba szorította. Több mint 2000 török veszett el az ütközetben és a mocsarakban, köztük Szinán mohácsi pasa. A foglyok száma 1500-ra rúgott, köztük a pécsi és a koppányi bég, valamint számos török előkelőség. A zászlók száma 19, az elfogott lovaké pedig 1100 volt!

Ferhád budai pasa 1588-ban Kara Ali fehérvári szandsák-bég vezetése alatt 12,000 főnyi sereget és 4 ágyút küldött Szikszó megfenyítésére, minthogy a város vonakodott megfizetni adóját. Amidőn Ali október 8-án Szikszó alá ért, az egri kapitány, Rákóczy Zsigmond, az egri, kassai, tokaji, ónódi, szendrői s más őrségekből 2600 főnyi hadat gyűjtött össze és Szikszó felmentésére sietett. Már esteledett, amikor a magyarok Szikszóhoz közeledtek, amelynek lakosai a templomban védekeztek a török ellen. A harc az égő város lángjaitól megvilágított mezőn zajlott le. A rendkívül heves tusában az ágyúktól megijedt csekélyszámú magyarság egyik szárnya meghátrált. Már a másik szárny is ingadozott, amikor a hátráló Rákóczy trombitása egyedül felvágtatott a szőlők közötti dombra és teljes erejéből trombitálni kezdett. A törökök abban a hiszemben, hogy új csapatok érkeztek, megfordultak és futásnak eredtek. Erre Rákóczy megfordította csapatát és a törököknek még ellenálló részét igen heves és elkeseredett küzdelemben megverte. A törökök vesztesége több volt 2000-nél; a foglyok száma 400, a zsákmányolt lovaké pedig 500 volt. Zsákmányul estek még a zászlók, az ágyúk, a szekerek és az egész málha.

Íme, így küzdött rettenthetetlenül és így fogyott is állandóan a magyarság a «hosszú béké»-ben, amelynek veszteségét, a rabokkal együtt, 200,000—

300,000 főre becsülik! De mennyivel több lehetett az előző és az ezután következő korszakban a veszteség, amikor nyílt, nagy háborúk dúltak Magyarország területén!

3. A hosszú háború.

(1593—1604.)

1593 elején úgy látszott, hogy a következő esztendő is csupán apróbb csatározásokkal és ütközetekkel telik el. A harcot a boszniai pasa kezdte meg azzal, hogy ostrom alá vette Sziszek várát, amelyet a törökök sem 1591-ben, sem 1592-ben nem tudtak elfoglalni. A kellő mennyiségű ostromlószerekkel ellátott sereg ereje állítólag 30,000 főre rúgott. A császári kormány, amely tisztában volt azzal, hogy a békének előbb utóbb vége szakad, ugyancsak sereget kezdett gyűjteni, de ez oly lassan haladt, hogy alig volt 5000 ember együtt, amikor a török Sziszek alá szállott. Az ostrom folyamán a vár helyzete csakhamar aggályossá vált, és ezért az őrsereg megsürgette a segélynyujtást. A segítség az utolsó órában, június 22-én érkezett a vár közelébe. Ereje azonban csak 8000 fő volt, benne tekintélyes számú magyar huszár. Ennek láttára Hasszán boszniai pasa, abban a hiszemben, hogy csak csekély erejű elővédcsapatokkal van dolga, 2000 válogatott lovasával átkelt a Kulpa hídján és a már ott lévő török gyalogsággal és lovassággal együtt azonnal harchoz fejlődött. De ekkor a német nehéz lovasok, a német lovasított lövészekkel és Erdődy és Tahy István huszárjaival együtt körülfogták a törököket, mire Hasszán hada megfutott és hanyatt-homlok a Kulpa hídjának rohant. Azonban a zsúfolt hídon csak kevesen jutottak át, a legtöbb török a folyóba zuhant és beleveszett. Ezek között volt Hasszán is, továbbá két bég, a szultán húgának fiai. Amikor a Kulpa jobbpartján maradt török főssereg a pasa halálát megtudta, kereket oldott. A magyar huszárok üldözőbe vették a futókat, akik közül ezreket felkoncoltak. A törökök vesztesége roppant nagy volt: elesett 8000, a vízbe fulladt 4000 ember; zsákmányul esett 2000 ló, 7 ágyú, számos zászló, 30 hajó és a török sereg egész málhája és eleségkészlete.

A sziszeki vereség nem maradhatott bosszulatlanul és a szultán elhatározta, hogy Szinán nagyvezirt nagy sereggel Magyarország ellen küldi. Ezzel pedig forma szerint is felbomlott a béke, amelyet a törökök eddigelé sem tartottak meg.

Az események igazolják, hogy a hadat viselő felek, akárcsak az 1914—1918-i világháborúban, a váraik és erődítményeik alkotta megerősített vonaluk hosszában nemcsak a puszta védelemre szorítkoztak, tehát modern katonai nyelven szólva, állásharcot vívtak, hanem két világrészből összehordott hadaikkal évenkint megismétlődő támadásokba is fogtak és át akarták törni egymás várvonalát. Egyik fél sem engedett; egymást őrölték, hogy a döntést kicsikarhassák. Ebben a makacsul folyó küzdelemben a magyar katona nemcsak a végvárak bástyáin és palánkjain ontotta vérét, hanem már igen

megfogyott számban, a császári hadsereg kötelékében, nyílt csatákban is. Dícséretére szolgál Mansfeld Károly gróf császári fővezér nyilatkozata is, aki rakoncátlan és fosztogató katonáit eltiltotta a rablásoktól és sokszor azzal intette meg őket, hogy legyenek hálásak a magyarok iránt, akik sok országot megvédenek a törökök ellen. Avagy amikor egyszer két magyar hajdú török rabokat hozott neki ajándékba, ő kétszeres árat adott értük és bort köszöntött a magyarokra azzal, hogy neki, aki a császár és a kereszténység érdekében harcol, mindig gondja lesz reájuk, mert tudja, hogy a magyarok ismerik az ellenséget, sokszor megfutamították és a legbátrabb nemzet fiai!

A császári vezérek aggodalmasan ragaszkodtak az akkori elvhez, hogy döntő csatát nem szabad kockáztatni s ezért a legtöbb esetben meg nem okolt módon lassan vezették hadműveleteiket ; tétováztak, kockázatot nem ismertek, vállalkozási kedvet nem igen mutattak és sokszor harc nélkül visszahúzódtak, ha híre jött, hogy állítólag nagyobb török erők közelednek. Ezzel ellentétben a magyar vezérektől (Pálffy Miklós, Zrínyi György, Erdődy Tamás, Forgách Simon, Nádasdy Ferenc, Király Albert, Báthory Zsigmond, Huszár Péter) vezetett színtiszta magyar csapatok mindenkor bátran és lendületesen csaptak rá az ellenségre, úgyhogy vállalkozásaikat siker koronázta!

Szinán serege Székesfehérváron át október 3-án Veszprém alá szállott és a várost lövetni kezdte. Fernando Specie Casa 1200 főnyi őrseregével a várat három napig jól védelmezte, de ekkor mind rajta, mind a német őrségen oly csüggedés vett erőt, hogy október 6-án a falban vájt nyíláson át gyáván megszöktek a közeli erdőbe. De a törökök észrevették a szökést s a menekülők közül sokat felkoncoltak és elfogtak. Az utóbbiak közé tartozott Specie Casa is ; az őrségből csak mintegy 300 ember menekült meg. Ezután Várpalotára került a sor, amelyet Ormándy Péter már másnap feladott, az őrhadat pedig, az egyesség ellenére, a törökök felkoncolták. Ezután Szinán előbb Budára, majd téli szállásra Nándorfehérvár alá vonult.

Az alaposan megelőzött császáriak csak most kezdték összegyűjteni csapataikat, amelyek Pálffy Miklós és Zrínyi György fáradozásai révén Komáromnál gyülekeztek mintegy 40,000 főnyi létszámmal. A fővezérletet nem magyar ember kezére adták, hanem Hardeck Ferenc gróf győri kapitányra bízták. Ez csak akkor indult meg Székesfehérvár alá, amikor a török hadsereg már messze járt. Székesfehérvár ostroma balül ütött ki, noha Huszár Péter 4000 emberével a Sziget-külvárost elfoglalta. De Hardeck nem támogatta ezt a bátor csapatot és így a későbbi rohamot a törökök visszaverték. Amikor pedig híre jött, hogy a budai pasa 20,000 főnyi felmentő sereggel közeledik, Hardeck abbahagyta az ostromot és vissza akart vonulni. De ekkor Pákozd alatt a török seregre bukkant és Pálffy Miklós tanácsára elfogadta a csatát. A harcot Pálffy Miklós kezdette meg azzal, hogy megrohanta és tönkreverte a janicsárokat. Közben a másik szárnyon a németek és a győri, valamint a pápai vitézek Huszár Péter vezérlete alatt szintén diadalmaskodtak. Ekkor előre rohant Zrínyi György és Nádasdy Ferenc a magyar lovassággal, amely

megverte a török középhadat. Ezzel a csatát a miéink nyerték meg. Több mint 6000 török hullája fedte a csatateret és zsákmányul esett az ellenség valamennyi ágyúja s 22 zászlaja.

Ezután Hardeck nem fogadta el Pálffy javaslatát, hogy újból vegyék ostrom alá Székesfehérvárt, hanem visszavonult Győrbe. Erre Pálffy is kénytelen volt Komárom alá visszahúzódni. Ámde nem sokáig maradt tétlenül, hanem 7000 emberével a Füleket ostromló nemesi felkelő sereghez csatlakozott, amely Szinán jövetelének hírére zászlók alá állott. Az ekként megerősödött magyar sereg Pálffy, Rákóczy Zsigmond, Báthory István, Forgách Simon, Homonnay István és Teuffenbach Kristóf kassai kapitány vezetése

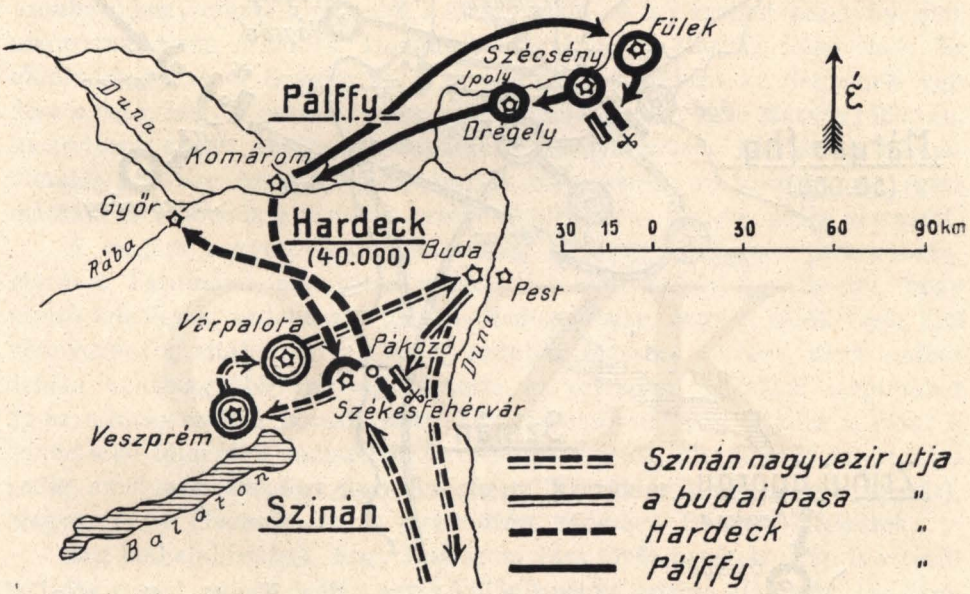

Az 1593. évi hadműveletek.

alatt megvette Zabar, Fülek, Kékkő, Divény, Hajnácskő, Buják, Somoskő, Hollókő, Drégely és végül még Szécsény várát is. Itt, az ostromot megelőzőleg, Báthory István és Homonnay Drugeth István szétverték azt az ellenséges hadat, amely az Ipoly partján táborozott. E győzelmek után Pálffy 1594 január derekán visszatért Komárom alá.

1594-ben a háború már nagyobb arányokat öltött, és pedig azért, mert a császári és a királyi csapatok nemcsak Horvátországban, hanem az egész Dunántúlon, sőt még a Duna-Tisza közén is összecsaptak a törökökkel. Zrínyi György Kanizsa alól indult, rácsapott Berzencére és miután elfoglalta, Csurgót és Babócsát is visszavette. De ekkor Győrbe sietett, hogy a Miksa főhercegtől vezetett főseregheż csatlakozzék. Ezalatt Pálffy Miklós Drégely és Oroszfalu mellett 21,000 embert gyűjtött össze, akikkel háromnapi ostrom

után bevette Nógrád várát ; a felsőmagyarországi nemesség és a várőrségek hada pedig Teuffenbach kassai kapitány vezetése alatt Hatvant fogta ostrom alá ; azonban az ostromot Szinán közeledtének hírére abba kellett hagynia. Amikor Hatvan felmentésére mintegy 10,000 főnyi török sereg indult meg Budáról, ezt Turánál Forgách Simon úgy tönkreverte, hogy több mint 3000

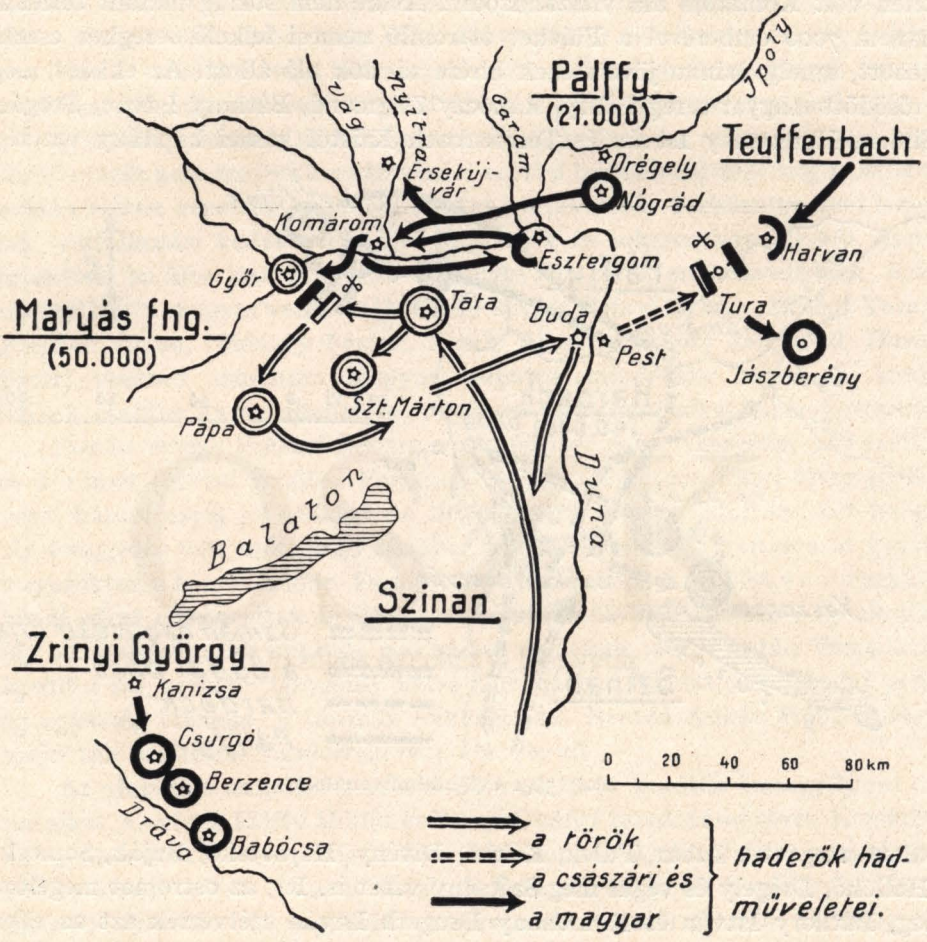

Az 1594. évi hadműveletek.

török maradt a csatatéren és a győzők 25 zászlót és 17 ágyút zsákmányoltak. Néhány nap mulva Balassa Ferenc fölprédálta Jászberény alatt azt a török eleségszállítmányt, amely Esztergomba törekedett.

Ezalatt Mátyás főherceg táborában 50,000 harcos gyűlt össze (köztük Pálffy alatt 20,000 magyar). Ez a tekintélyes erő május 7-én ostrom alá fogta Esztergomot. Amíg Pálffy utasításait követték, addig sikerrel haladt az ostrom, de amikor Mátyás főherceg német vezéreinek javaslatai szerint jártak

el, a sikerek elmaradtak, bár a császári és királyi hadsereg többször rohamot intézett a vár ellen. Amikor híre jött, hogy Szinán nagy sereggel útban van, Mátyás főherceg, ismét német vezéreinek javaslatára, abbahagyta az ostromot, átkelt a Duna balpartjára, majd alkalmas pillanatban a jobbparton Győr alatt, a Rába és a Duna között, táborba szállott, hogy bevárja Szinánt, aki állítólag Győr ellen készült.

Szinán 100,000 főnyi serege Tatának tartott, amelyet Paksy Gergely védelmezett magyar és német katonákkal. Az ostrom csak pár napig tartott, mert az őrség átadta a várat. Ugyanígy járt Győrszentmárton is. Ezután Szinán csakugyan Győr alá szállott és ostrom alá fogta a várat. Közben azonban, hogy előzze a vár alól a császáriakat és így szabad kezet nyerjen, augusztus 29-én átkelt a Dunán és megtámadta Mátyás főherceget. Ez alkalommal Zrínyi György és a magyarok önfeláldozó küzdelmének volt köszönhető, hogy a császári sereg nem semmisült meg. Erre Mátyás főherceg, megrettent német vezéreinek tanácsára, Magyaróvárra hátrált. A visszavonulás azonban futássá fajult, mert a sereg összes szekerei (5000), egész málhája és hajóhada a törökök kezébe került, 2000 embere pedig elveszett!

A magára hagyott Győr nem sokáig állhatott ellen, bár parancsnoka, Hardeck Ferdinánd, az ostrom megkezdése előtt erősen fogadkozott, hogy utolsó lehelletéig védelmezni fogja és biztos benne, hogy a török Győr alól vereséggel fog eltakarodni. A dolog azonban másként történt, mert amikor Szinán a legnagyobb eréllyel folytatta az ostromot, Hardeck szeptember 27-én alkudozásokba bocsátkozott, két nap multán pedig átadta a várat a benne lévő tömérdek hadiszerrel és eleséggel együtt, megmaradt őrseregével pedig, amelynek létszáma 5000 főre rúgott (köztük csak 140 magyar huszár), Magyaróvárra elvonult. Ezt a gyászvitézt 1595-ben Bécsben lefejezték.

Meg kell említenünk, hogy Komárom vára Győr bevétele után is vitézül tartotta magát, mikor Szinán egyik különítménye ostrom alá fogta. De Pápa már elesett, miután egyideig állotta az ostromot. Ezután a török sereg Nándorfehérvár alá téli szállásokra tért, a császári sereg pedig, bár a főherceget az elcsigázott török sereg megtámadására ösztönözték, részint szétoszlott, részint a Csallóközben helyezkedett el.

Az 1594-i hadjárat után az új szultán, III. Mohammed, békét ajánlott Bécsnek. Erre meg is volt az oka: Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond, németbarát politikát kezdett, a moldvai és havasalföldi vajdák, valamint a Dnyesztermelléki kozákok pedig nyíltan ellenségeivé váltak a portának. Báthory Zsigmond, az oláh és a moldvai vajdák ellenséges indulatuknak már 1594-ben kifejezést adtak azzal, hogy a Győr alól hazatérő tatárokat megverték és lemészárolták. Mivel azonban Bécs III. Mohammed békeajánlatát elutasította, a háború tovább folyt. 1595 január 28-án Báthory Zsigmond németbarát politikája is dűlőre jutott annyiban, hogy megegyezés jött létre közte és Rudolf között. Mindezek miatt az 1595-i háború hadműveletei

több hadszíntéren zajlottak le, és pedig északnyugaton Esztergom körül, délkeleten Arad és Temesvár környékén és végül a Havasalföldön.

A bécsi kormány, hogy Győr elestével elhárítsa a veszedelmet Bécs felől, Mátyás főherceg névleges, de Mansfeld Károly tényleges fővezérsége alatt Komáromban mintegy 60,000 főnyi sereget gyűjtött össze, amelyben a császári csapatokon kívül pápai és firenzei olasz zsoldosok, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc vezetése alatt pedig 18,000 magyar harcos is volt. Ez a sereg ostrom alá vette Esztergomot. A Kara Ali bég által védelmezett vár keményen tartotta magát. Közben, július 24-én, a császáriak elfoglalták Párkányt. Mivel a török főseregezidőben Oláhországba indult, Esztergom felmentésére csakis a budai pasa csapatai állottak rendelkezésre. Erre a porta Mohammed pasa szerdárt küldte Budára, aki 20,000 főnyi felmentő seregével augusztus elején érkezett meg Esztergom alá. Az augusztus 4-én vívott csatában a törököket megsemmisítő vereség érte; 4000 emberük elesett, 36 ágyújuk, 27 zászlójuk, számos tevéjük és lovuk, valamint sátraik és málhájuk legnagyobb része a császáriak kezére jutott. Esztergom további ostromát már Mátyás főherceg irányította, mert Mansfeld megbetegedett. Közben, amikor híre jött, hogy a budai pasa új felmentő sereggel közeledik, Pálffy Miklós 4000 lovasával a Vörösvárnál táborozó pasát meglepte és seregét szétverte. Erre szeptember 3-án Esztergom megnyitotta kapuit a császáriak előtt. A császári sereg még Visegrádot is bevette, Vác pedig kardcsapás nélkül jutott Pálffy birtokába, miután a vár török őrsége elhagyta helyét. Vác később visszakerült a törökök kezére. És ekkor, bár alkalom kínálkozott és a törökök gyengesége miatt a helyzet is kedvező volt, a császári sereg nem nyomult Buda alá, hanem kétszer is megindult Vác felé, végre is feloszlott és hazatért.

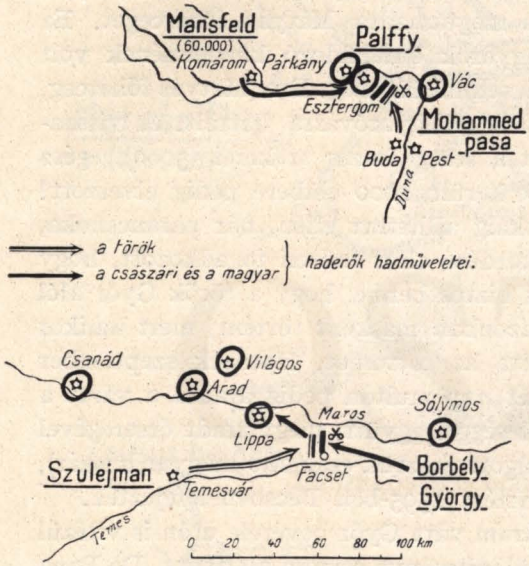

Az 1595. évi hadműveletek.

Báthory Zsigmond hadműveleteinek ismertetése előtt meg kell említenünk, hogy amikor elkezdte németbarát politikáját, szövetségébe vonta a moldvai és havasalföldi vajdákat, valamint a temesi rácokat és oláhokat is. És amikor Báthory Zsigmond németbarát politikája az erdélyi rendek egy részénél ellenkezésre talált, a temesi rácok, a megkötött szövetség alapján, fegyvert fogtak a török ellen és a temesvári pasát két ütközetben is megverték, Becskereket is elfoglalták. 1594 derekán pedig Báthory Zsigmond vérbe fojtotta az

Erdélyben ellene támadt összeesküvést s ezután létrejött a megegyezés közte és Rudolf között.

A hadműveleteket a törökök kezdték meg, akik a lázadó oláh vajdák megfenyítésére sereget küldöttek a Havasalföldre. Ezt azonban a Király Albert erdélyi seregével támogatott Mihály havasalföldi vajda előbb Szilisztriánál, majd a segítségül jött moldvai vajdával együtt Gyurgyevónál is megverte és a Duna jegén való átkelés közben majdnem teljesen megsemmisítette. Ugyanígy járt a Moldvába betört tatárhad is.

A temesi bánságban, ahol 1594 őszén a törökök erőt vettek a rácokon és Geszti Ferenc erdélyi hadán, 1595 tavaszán a Borbély Györgytől vezetett erdélyi sereg a törököket Facsetnél megverte és nemcsak ezt a várat ejtette hatalmába, hanem Sólymost, Lippát, Csanádot, Aradot és Világost is.

Az oláh vajdák megfenyítésére csak augusztus havában került sor, amikor Szinán pasa igen nagy sereggel átkelt a Dunán. Mihály havasalföldi vajda és Király Albert ereje alig volt több 16,000 embernél. Ezzel a csekély haddal lehetetlen volt nyílt csatába bocsátkozni, tehát a két vezér visszahúzódott a novgorodi havasokba, amelyek szinte hozzáférhetetlenek voltak s így biztos menedéket nyujtottak. Ezután a török sereg elfoglalta Bukarestet és Tergovistet, majd megtámadta a novgorodi szorosokat, amelyeket Király Albert és Mihály vajda igen szívósan védelmezett addig, míg Báthory Zsigmond fegyveres ereje megérkezett. Ezalatt Báthory 52,000 főnyi sereget gyűjtött, amelyben nemcsak magyarok és székelyek voltak, hanem szászok, császári csapatok, kozákok is. A törcsvári szoroson túl még Király Albert és Mihály vajda is hozzá csatlakozott mintegy 8000 emberrel. Csakhamar elesett Tergovist, amelynek megrohanásánál főként a székelyek tűntek ki. Erre a hírre Szinán pasa seregével Gyurgyevóra hátrált, ahol azonban Báthory Zsigmond megtámadta és seregét részben levágta, részben pedig a Dunába szorította. Ezzel az igen szép fegyverténnyel véget ért az 1595-i hadjárat.

Amíg tehát 1595-ben a nagyobb erőkkel végrehajtott hadműveletek távol az országtól, Oláhországban zajlottak le, addig 1596-ban megint a királyi Magyarországon jártak és viaskodtak a nagyobb erők. Az 1595-i kudarcok ugyanis arra ösztönözték a szultánt, hogy Magyarország ellen hadjáratot indítson. Azonban mielőtt még a had megindulhatott volna, tavasszal, a temesvári pasa ostrom alá fogta Lippa várát. Erre Báthory Zsigmond azonnal hadbaszállt, fölmentette Lippát és innen Temesvár alá ment, hogy megostromolja. Ámde várostromra nem volt felkészülve s ezért feladta vállalkozását, de előbb még a vár felmentésére jött tatár sereget szétverte.

A magyarországi hadjáratot a császári és a királyi hadak kezdték meg az év közepén, amikor visszafoglalták Vácot. Miksa főherceg serege Vác alól indult Hatvan ostromára. Ez a vár két hétig tartotta magát és amikor szeptember 3-án a főherceg serege rohammal bevette, a török várőrséget kegyetlenül felkoncolta és a vár erődítményeit tökéletesen szétrombolta. Ebben

az időben a szultán még csak Szeged alatt állott 150,000 főre becsült seregével, míg 30,000 emberből álló elővéde Szolnok alatt táborozott. Bár Pálffy ennek az elkülönítetten álló ellenséges csoportnak megtámadását sürgette, Miksa főherceg nem hallgatott rá, hanem visszavezette seregét Vác alá. Amikor pedig megtudta, hogy a szultán Egernek tart, Nyáry Pált, az egri várnagyot, kisebb csapatokkal Egerbe küldte, de ő maga továbbra is Vác alatt várta az események kifejlődését.

Mohammed serege október 21-én jelent meg Eger alatt. Eger őrserege majdnem háromszor akkora volt, mint 1566-ban, de szedett-vedett idegen létére egyáltalában nem lelkesedett a magyar hazáért és dicsőségért. Így esett meg azután, hogy a gyáva őrség az ostrom harmadik hetében elfogta Nyáry Pált és a tiszteket és a várat feladta. Gyávaságáért keservesen bűnhődött, mert a császáriaktól Hatvanban elkövetett kegyetlenségek megtorlásául a törökök a németeket és a vallonokat felkoncolták, a többieket pedig rabságba hurcolták.

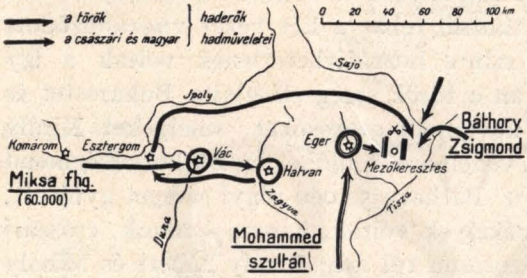

Az 1596. évi hadműveletek.

Mit tett ezalatt Miksa főherceg? Előbb Vác és Esztergom táján vesztegelt, majd az Ipoly völgyén felfelé húzódott, Báthory Zsigmondot várta és csak akkor indult meg, hogy egyesüljön az erdélyi hadakkal, amikor Báthory személyesen megsürgette. De ekkor Eger már elesett.

A császári sereg október 18-án egyesült az erdélyivel Szikszó és Sajó-Vámos között. Az egyesült sereg mintegy 60,000 embert számlált. Megvolt tehát az alkalom, hogy egyesült erőkkel megverjék a törököket. A haditanács úgy határozott, hogy Mezőkeresztes alatt kell megmérkőzni a szultán seregével. Mivel pedig a szultán is ide tartott, előzetes összecsapások után október 23—26-a között itt zajlott le a csata. A döntő összecsapás 26-án délután volt, amikor Báthory Zsigmond a török harcvonal közepét áttörte. Az ezután következett és még mindig heves harcokkal elegyes üldözés folyamán azonban a hajdúk és a császári zsoldosok a török tábornak estek és fosztogatni kezdtek. Ez volt az egyesült sereg veszte, mert a még egészen szét nem szórt török csapatok ügyes vezetőik alatt megfordultak, rárontottak a fosztogatókra s a fényes győzelem hamarosan a császári és az erdélyi sereg gyászos vereségévé változott. A császári és az erdélyi sereg szerencséje az volt, hogy a törökök sem voltak alkalmasak további hadműveletekre és így kitakarodtak az országból.

Az 1597. évben a harc a Dunántúlon, a Balatontól északra elterülő térszínen folytatódott. A porta nem indított sereget az országba, tehát

A mezőkeresztesi csata. 1596.

Miksa főherceg sem igen sietett. E közben Pálffy, saját felelősségére, megrohanta Tatát. Prestyensky János tűzmester ugyanis Belgiumból olyan petárdát hozott, amelyet ott várak kapuinak betörésére jó sikerrel használtak, de nálunk eddig még ismeretlen volt. Pálffy tehát elhatározta, hogy kipróbálja ezt az új hadieszközt; csellel megközelítette a vár kapuját, a petárdát a kapura illesztette és amikor ez a kaput betörte, 500 huszárral, 1200 magyar és német gyalogossal a várba rontott, a török őrséget felkoncolta és a várat elfoglalta.

Ezután nem Buda visszavételére került a sor, hanem Pápa és Győr megtámadására. Pápa megszállása céljából még 7000 főnyi magyar csapat is szegődött a császáriakhoz. A vár 800 főnyi török őrserege nem sokáig tartotta magát és augusztus 20-án behódolt. És bár az őrségnek szabad elvonulást biztosítottak, a vallonok és az olaszok a törökök közül 300-at levágtak, de a további vérengzésnek Zrínyi György véget vetett. Győr ostromára csak szeptember 9-én került a sor. De amikor híre jött, hogy Satergi Mohammed vezir Győr felmentésére jön, Miksa főherceg hadaival átkelt a Duna balpartjára és tétlenül nézte, mint veszik vissza a törökök Tatát, amelynek védelmezésében 600 magyar katona esett el.

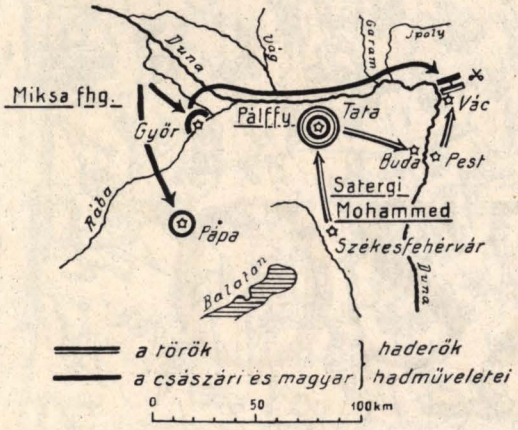

Az 1597. évi hadműveletek.

Mohammed, aki Tata alatt nyolc napig várta a császáriak támadását, előbb Budára, majd Vác alá ment. Miksa főherceg pedig, aki Esztergomot féltette, a Duna balpartján Nógrádverőcéig nyomult elő és állásait megerősítette. Mivel közben Vácot a császáriak kiürítették, Mohammed megszállotta a várat, majd megtámadta a császáriak nógrádverőcei állásait. De Pálffy október 6-án 6000 lovasával oly nagy lendülettel tört a törökök oldalába, hogy ezek megfutottak. Ezután a császári sereg még visszavette Vácot. Ezzel végeszakadt az ezévi hadjáratnak.

1598-ban a hadműveletek ismét két hadszíntéren játszódtak le, és pedig a Balaton és a Duna között és a Tiszántúlon.

Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf ugyanis kieszközölték a császárnál, hogy Győr várát visszafoglalhassák. Mindössze 1000 magyar és 1000 német lovasból, 1000 magyar és 2150 vallon és német gyalogosból állt a kicsiny csapat, amely az ostromszerek alapos előkészítése után Pálffy és Schwarzenberg vezetése alatt március 27-én indult el merész vállalkozására. A csapat kerülte

az utakat, s a legnagyobb elővigyázattal alkalmazott biztosító szolgálat révén éjjel a vár alá lopódzott. Itt a törökül beszélő magyar huszárok szóba elegyedtek a török kapuőrséggel, elérték a külső rácskaput, majd áthatoltak a leeresztett felvonóhídon is, amire a vallonok a petárdát gyorsan ráillesztették a kapura és a kaput betörték. Erre Vobécourt százados csapata rögtön megszállotta a kaput, amelyen át még egy zászlóalj is behatolt. Csapat csapat után nyomult be ezután a várba, ahol szerencsésen el is foglalták azokat a tereket és bástyákat, amelyeket számukra kijelöltek, és pedig még mielőtt a törökök fegyvert foghattak volna. Most előtört a belső várból Ali pasa, a vár parancsnoka, és mindkét kezében villogó acélt forgatva, kétségbeesett erőfeszítéssel küzdött addig, míg halálos sebekkel borítva össze nem rogyott. A küzdelem még órákon át folyt s csak akkor ért véget, amikor az utolsó, Pálffytól vezetett tartalék is benyomult a várba. A harc hevességét mutatja, hogy az utcákon több mint 1500 török hullája feküdt s hogy a győzők is 600 katonájuk életével fizették meg a diadalt.

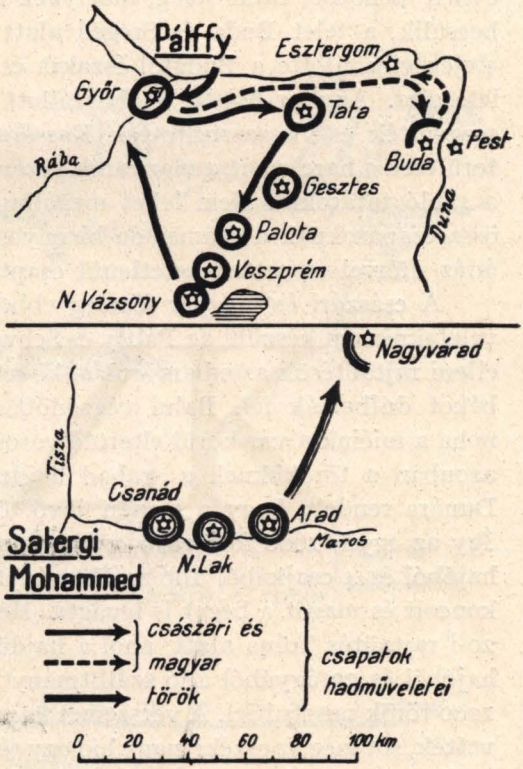

Az 1598. évi hadműveletek.

Azonban Pálffy és Schwarzenberg nem maradtak tétlenek és nem elégedtek meg ezzel a szép eredménnyel, hanem ostrom alá fogták Tatát, amelyet el is foglaltak, majd birtokba vették Gesztest, Palotát, Veszprémet és Nagyvázsonyt, valamint a Bakony több kisebb várát is.

Az év utolsó harmadában a császári sereg Mátyás főherceg vezetése alatt végre Buda alá merészkedett, ámde ennek ostromát, bár jól haladt, november 3-án abbahagyta és Esztergom alá húzódott vissza, mivel a folytonos esőzések miatt lehetetlen volt folytatni az ostromot.

A Tiszántúlon a temesvári pasa Csanádot óhajtotta elfoglalni, de szándékát az erdélyi felmentősereg nemcsak megakadályozta, hanem a pasát Lugosnál tőrbecsalta s alaposan megverte. Ezután a közben megérkezett Satergi Mohammed pasa Nagyvárad megvételére készült és útközben el is foglalta Csanádot, Aradot és Nagylakot. Nagyvárad ostroma azonban nem sikerült neki, még pedig az esőzések beállta miatt, de tatár csapatai az egész vidéket borzasztó módon elpusztították.

1599-ben lényeges változás történt a hadakozó felek táborában, mert Erdély már nem vett részt a küzdelemben a miatt, hogy Báthory Zsigmond 1598 április 8-án lemondott a fejedelemségről s Erdély 1604-ig polgárháború színhelye lett. Ez azonban nem befolyásolta a magyarországi eseményeket, mert itt az 1599-ik esztendő is igen mozgalmas volt, bár Erdély kiválásával a törökök ellen számbavehető hatalmi tényezők tetemesen megcsökkentek.

Azonban előre kell bocsájtanunk, hogy a Satergi Mohammedtől az előző évben behozott tatár sereg, amelynek létszámát talán túlzottan 60,000 főre becsülik, a telet Buda és Szeged alatt töltötte, majd megmozdult és 1599 elején elözönlötte a Budától északra és északkeletre fekvő vidéket és szinte letarolta. Amikor Básta hadbaszállott ellenük, Sajó-Vámosnál és Sepsinél megverték és visszaszorították Kassára. De egyébként is dúlt még ezen a területen a harc, mert a magyarok kezén lévő várak őrségei gyakran kiütöttek a rabló tatárokra. Nem lehet megállapítani, hogy mennyi volt ezeknek az összecsapásoknak a száma, de bizonyos, hogy az ellenfelek bosszút lihegve, ádáz dühvel és rettenthetetlenül csaptak le egymásra.

A császári és magyar fősereg ebben az évben nagyobbszabású hadműveletekre nem készült, de Pálffy és Schwarzenberg nem maradt tétlenül. Buda elleni rajtaütésük azonban árulás következtében nem sikerült és csak Zsámbékot dúlhatták fel. Balul végződött a Székesfehérvár elleni rajtaütés is, noha a miéink a vár körül elterülő várost elfoglalták. Igen nagy kárt okoztak azonban a törököknek a szabad hajdúk és rácok, akiket Pálffy a Közép-Dunára rendelt, hogy a Dunán jövő török eleségszállítmányokat fogják el. Így az egyik 1600 főre rúgó csoport Szekszárd táján elfogta a bácsi bég 20 hajóból és 4 csajkából álló szállítmányát, a kíséretből pedig 300 embert felkoncolt és magát a béget is levágta. Még nagyobb eredménnyel járt a június 20-i rajtaütés Tolna alatt, ahol a hajdúk egy gályát, 60 nagyobb, 76 kisebb hajóból és 20 ágyúból álló szállítmányt fogtak el. Ez alkalommal több mint 1200 török pusztult el. A vérszemet kapott hajdúk ezután még Valpót is megvették, sőt még az eszéki nagy híd egy részét is felgyujtottak. A visszatérésnél, amikor a szigeti pasa a pécsi, szigeti és koppányi bégekke útjukat állta, csak kemény harc árán tudták átvágni magukat a hajdúk, akik közül 200-an elestek. Ezek valóban merész fegyvertények voltak, amelyeket csakis vállalkozó szellemtől áthatott igen harcias csapatok hajthattak végre.

Az év derekán megint Pálffy mozdult meg és Zrínyivel együtt Buda környékén elfogta Szulejmán pasát és Bécsbe küldötte, Schwarzenberg pedig Pest ellen kísérelt meg rajtaütést. Ezek után a porta Ibrahim nagyvezir alatt sereget küldött Magyarországba, de a nagyvezirt a békekötésre is felhatalmazta. Az alkudozások azonban, a felek túlzott követelései miatt, eredménytelenül végződtek. Ekkor Ibrahim, hogy megpuhítsa a császáriakat, rablásra indította a tatárokat, akik az Ipoly, Garam és Vág völgyét rettenetesen feldúlták. Százakra ment a felperzselt falvak és városok száma, a rabságba

hurcolt embereké pedig 17,000-re rúgott. Maga a nagyvezir a Nyitra völgyében Ürményig letarolta a vidéket.

Ezalatt a 20,000 főt számláló császári hadsereg, «a sereg megtartása mindennél fontosabb» elvénél fogva, esztergomi megerősített táborában tétlenül vesztegelt és csak akkor történt valami, amikor Pálffy és Nádasdy 5000 főnyi sereggel magára hagyta a tábort, Szécsénynél rátámadt az egyik török-tatár hadra és szétrebbentette. Erre a nagyvezir előbb Budára húzódott vissza, majd egész seregével kivonult az országból. Ez alkalommal a magyar

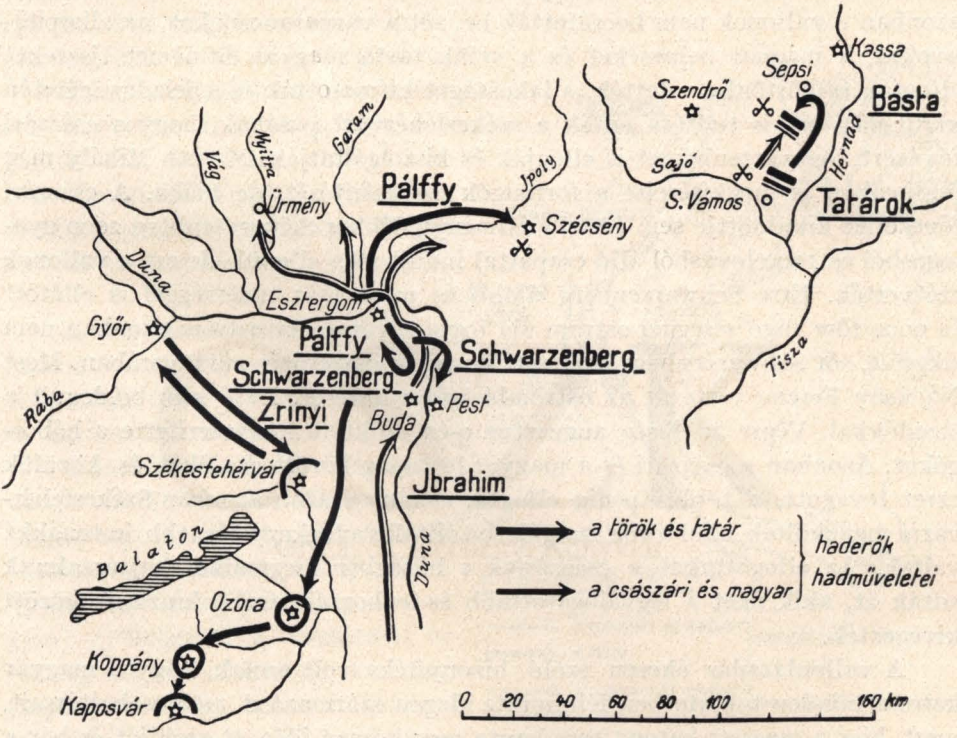

Az 1599. évi hadműveletek.

hajdúk Szendrőnél a tatárok táborát megrohanták, számos foglyot kiszabadítottak és 13,000 lovat zsákmányoltak. Csak most indult meg a császári sereg és a dunántúli igen rövid hadjáratában már könnyen megvette Koppányt, Ozorát és még több kisebb erősséget, de Kaposvárt, amelyet ugyancsak ostrom alá fogott, a beállott kedvezőtlen időjárás miatt már nem tudta elfoglalni.

1600-ban a hadműveleteket a törökök kezdték meg azzal, hogy január havában megtámadták Pápát, de rajtaütésük nem sikerült.

Ezután az év derekáig a pápai vallonlázadás leverése foglalkoztatta a császári és a magyar csapatokat. Pápán ugyanis mintegy 3000 főnyi német,

francia, vallon és spanyol zsoldos császári őrhad volt, amely több mint féléve nem kapta meg zsoldját. A hátrálék állítólag 60,000 arany volt. Amíg a német és spanyol zsoldosok türelemmel vártak, addig a vallonok hangosan és erélyesen követelődzni kezdtek. Amikor még így sem kaptak semmit, a várat 10,000 arany ellenében felajánlották a székesfehérvári pasának. A vár kapitánya, Maróth Mihály, csekélyszámú magyar nemeseivel és zsoldosaival nem léphetett fel ellenük; jelentést tett a császári fővezérletnek és a haditanácsnak. Erre a haditanács, hogy megmentse Pápát, fel akarta váltani a vallonokat és Győrből öt zászlóalj német katonaságot küldött Pápára. Ezeket azonban a vallonok nem bocsátották be, sőt a várparancsnokot, az alkapitányokat, a magyar nemeseket és a velük tartó magyar és német tiszteket elfogták és börtönbe vetették, a lakosságot kifosztották és a feladás ígéretén kívül még azt is tudtára adták a székesfehérvári pasának, hogy a császári fővezért, Schwarzenberget is elfogják és kiszolgáltatják. Maróth Mihály még fogságában is megkísérelte a forrongók észretérítését, de hiába. A császári fővezérlet kiküldöttje sem ért el eredményt. Ekkor Schwarzenberg 2000 gyalogosból és 1000 lovasból álló csapattal indult meg ellenük, de ezt a vallonok szétverték. Erre Schwarzenberg újabb és most már tűzérséggel is ellátott és 9000 főre rúgó sereggel ostrom alá fogta a várat. Az ostrom azonban nem sikerült, sőt Schwarzenberg is elesett az egyik összetűzés zűrzavarában. Most Nádasdy Ferenc vette át az ostromló had vezetését. De ő sem boldogult a lázadókkal. Végre az éhség augusztus 9-én szökésre kényszerítette a háborgókat. Azonban a császári és a magyar lovasság körülfogta őket és közülük ezret levágott, a többit pedig elfogta, néhány százan azonban Székesfehérvárra menekültek, ahol török szolgálatba álltak s a legkegyetlenebb katonákká váltak. Az elfogottakat a császáriak a hűségben megmaradt bajtársaknak adták át, akik őket a legválogatottabb és legborzalmasabb kínzások között kivégezték.

A vallonlázadás ékesen szóló bizonyítéka volt annak, hogy a magyar katona minden tekintetben felülmúlta idegen származású zsoldos bajtársait, mert hisz a magyar katona sem kapta meg hosszú időn át zsoldját és bár e miatt hihetetlenül nélkülözött, becsületesen harcolt tovább is azon a helyen, ahová állították.

Közben Ibrahim pasa nagyvezir, aki békeajánlatával a mult évben nem boldogult, újból bejött az országba oly szándékkal, hogy Esztergomot ostrom alá fogja. De megváltoztatta szándékát, mert a szigetvári pasa segítséget kért tőle a kanizsai hajdúk állandó zaklatásai és támadásai ellenében. Így hát a török sereg elfoglalta az őrségei által elhagyott, illetőleg idő előtt feladott Lakot, Kis-Komáromot és Babócsát, majd szeptember 8-án Nagykanizsa alá szállott. A várat Paradeiser György német kapitány védte 1600 gyalogossal és 800 lovassal. Ennek fele magyar volt. Az ostromot a törökök kissé lanyhán folytatták, mégis bajba jutott Paradeiser, mert lőporos készlete véletlenül felrobbant. Ekkor Mátyás főherceg a lotharingiai herceg vezérlete alatt

20,000 főnyi sereget küldött a vár felmentésére, amelyhez Zrínyi, Nádasdy és Draskovics magyar csapatai is csatlakoztak. Az előnyomulókat azonban a törökök Sormásnál feltartóztatták, ahol heteken át viaskodtak egymással az ellenfelek. Végre, október 12-én, amikor a császári sereg eleségkészlete elfogyott, abbahagyta a harcot, visszavonult és sorsára hagyta Kanizsát. Paradeiser még kilenc napig tartotta magát, de aztán feladta a várat. Eljárásáért súlyosan bünhődött, mert 1601 október 19-én Bécsben lefejezték.

Kanizsával nemcsak a Dunántúlnak egyik nagy és erős végvára veszett el, hanem a vele határos terület is török hódoltsággá vált, amivel természetesen együtt járt a magyar hatalmi tényezők erejének újabb megcsappanása.

Kanizsa elfoglalása után a török nagyvezir Nándorfehérvár alá vonult téli szállásra, ahonnan a békealkudozásokat újból megkezdte, azonban még a tárgyalások befejezése előtt meghalt.

A bécsi haditanács 1601-ben a hadműveletek folytatását határozta el és célul tűzte ki Székesfehérvár és Kanizsa visszavételét.

A Székesfehérvár elleni sereg fővezére előbb Mercoeur Fülöp lotharingiai herceg, később pedig Mátyás főherceg lett, akinek kardja alatt 35,000 főnyi sereg (köztük 3000 magyar) gyülekezett a komáromi és esztergomi táborokban. A sereg szeptember 9-én érkezett Székesfehérvár alá és azonnal megkezdte az ostromot. Szeptember 20-ig a császáriak elfoglalták a külvárosokat, a szeptember 20-i általános rohamnál pedig a belső várat is. Azonban amikor ezután a császári sereg Csókakő alá szállott táborba, itt hírét vette, hogy az új nagyvezir, Hasszán pasa, 80,000 főnyi haddal Székesfehérvár visszavételére jön. A török sereg csakugyan megérkezett és amíg egyik része ostrom alá fogta Székesfehérvárt, addig a másik megtámadta a császáriak csókakői táborát. Bár a császáriak igen véres küzdelemben visszaverték a támadást, állásaikban nem maradhattak meg és a könnyebben védelmezhető Sárrét alá húzódtak vissza. Itt október 15-én megint harcra került a sor, amely alkalommal a törökök nagy ereje ellenére a császáriak győztek, mert Nádasdy és Kollonics jeles lovastámadásukkal tönkreverték a török jobbszárnyat.

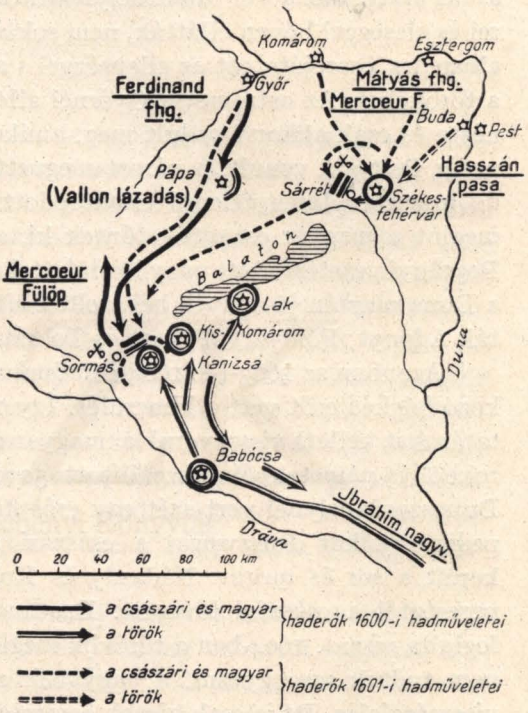

Az 1600. és 1601. évi hadműveletek.

Ezalatt Ferdinánd főherceg 30,000 főnyi seregével Győrből Kanizsa alá vonult és a várat ostrom alá fogta. Bár a császáriak a falakat rommá lőtték, az október 28-i roham nem sikerült. És bár Ferdinánd főherceg Mercoeur csapataiból 8000 főnyi segítséget kapott, az ostromot a rossz időjárás miatt abba kellett hagynia, annál inkább, mert Hasszán nagyvezir Kanizsa felmentésére készült.

Az 1602-i hadjáratot a törökök kezdték meg, hogy Székesfehérvárt visszafoglalják. Hasszán nagyvezir augusztus 12-én 70,000 főnyi sereggel jelent meg a vár alatt. Bár a vár falait helyreállították, őrseregét megerősítették, lőszerrel és eleséggel bőven ellátták, nem sokáig tartotta magát, mert De la Marche alezredes összejátszott az ellenséggel s augusztus 29-én bebocsátotta a várba a törököket. Az ostromot a Győrnél álló Ruszwurm császári fővezér tétlenül nézte és csak akkor mozdult meg, amikor Székesfehérvár már elesett. Ekkor pedig Pest alá vonult, a várost megvette, sőt Budát is ostromolni kezdte, de innen eredménytelenül eltakarodott a rossz időjárás miatt. Befejezésül megint a magyar csapatok tűntek ki, amelyek Nádasdy Ferenc, Thurzó és Pogrányi vezetése alatt nagy lendülettel megindított lovas vállalkozásuk révén a Duna mentén jó mélyen behatoltak a török hódoltság területére és elfoglalták Adonyt, Földvárt, Paksot és Tolnát.

Azonban az 1603-i és 1604-i hadműveletek már mutatják, hogy a hadakozó feleken erőt vett a kimerülés. Így 1603-ban csak a Dunántúlon pusztító tatárokat kellett visszaverni a magyar csapatoknak; majd Kollonics magyarokból és németekből összeállított 5000 főnyi lovas és gyalogos seregével Dunaszerdahelynél vert szét egy erős török csapatot. Szeptember havában pedig, amikor Ruszwurm a császári sereggel Buda alá vonult, csatára került a sor és megint Nádasdy és Kollonics támadásai mentették meg a vereségtől a császári fővezért. Ezután a császári sereg már csak Hatvant foglalta vissza. 1604-ben a törökök megint békét ajánlottak. De mivel a felek nem tudtak megegyezni, a nagyvezir seregével Esztergom alá ment, hogy visszafoglalja. Itt is csak kisebb összecsapásokra került a sor és mivel a nagyvezir sem a várral nem tudott boldogulni, sem a békét meg nem köthette, seregével visszahúzódott Buda alá.

Az 1604-i hadjárat lényegileg végét vetette a hosszú háborúnak.

Ha győzött valaki, úgy az a török volt, mert továbra is megtartotta Magyarországnak azt a részét, amelyet 1541 óta fokozatosan meghódított.

Az olvasó szemei elé tárt hadi események hősi küzdelmeiben a magyarság, amely évtizedeken át rettenetesen megfogyott, kisebb és nagyobb mezei csapatokban és seregtestekben, minden évben, a császári erő mellett híven harcolt. Kivette tehát a maga részét, amennyire az erejétől tellett. Az események igazolják, hogy a magyar vezérek, a magyar haza felszabadításának eszméjétől áthatottan, néha igen kockázatos hadi

vállalataikban is merészen, vitézül és igen jól vezették katonai erényekben bővelkedő csapataikat. Önálló hadműveleteiket a legtöbb esetben siker koronázta. De hogy átütő erejű és maradandó eredményeket elérni képesek nem voltak, az nem az ő hibájuk volt, hanem azé a császári hadseregé, amelynek szellemét az óvatosság kötötte gúzsba és ennélfogva sohasem merészelt nyomatékot adni a bátrabb magyarok terveinek és fegyvertényeinek.

4. Bocskay István felkelése.

(1604—1606.)

1598 április 8-án Báthory Zsigmond lemondott erdélyi fejedelmi méltóságáról és a kormányt Rudolf császárnak adta át. Báthory azonban csakhamar visszatért és amikor a törökök Nagyvárad alá szállottak, félelmében közeledni akart a portához, amely azonban elutasította. Így tehát 1599 elején megint Rudolfnak ajánlotta fel Erdélyt. De még mielőtt választ kapott volna, unokabátyjára, Báthory Endrére ruházta a fejedelmi méltóságot. Báthory Endre azonban nem volt szerencsés, mert Mihály oláh vajda, aki szintén uralkodni szeretett volna Erdély felett, Rudolftól felhatalmazást kapott Báthory Endre elűzésére. Mihály vajda tehát megtámadta Báthory Endrét és 1599 október 28-án a szenterzsébeti síkon le is győzte. Ez alkalommal többezer magyar elesett, a fogságba jutott Báthory Endrét pedig lefejezték. Most Mihály vajda kirabolta Erdélyt; Rudolf egyelőre nem tudott és nem is mert fellépni ellene és megelégedett azzal, hogy Básta György tábornoka megszállja Husztot és Somlyót.

Azonban a Rudolf és Mihály vajda közötti tárgyalások folyamán Báthory Zsigmond 1600-ban lengyel segítőhaddal és Jeremiás moldvai vajdával szövetkezve megint vissza akarta foglalni Erdélyt. Vállalkozása azonban nem sikerült, mert az oláh vajda nemcsak Báthoryt verte meg Szucsavánál, hanem Moldvát is hatalmába kerítette, ennek rendeit hűségre eskette, sőt a porta Erdély fejedelméül is elismerte. Ezután a vajda a legzsarnokibb önkénnyel kormányozta Erdélyt, míg végre a rendek fellázadtak ellene, Básta György hadával szövetkezve, 1600 szeptember 18-án Miriszlónál megverték és Moldvába űzték. Itt meg, október 26-án a Szeret mellett, Székely Mózes és Zamojszky szórták szét hadait. Ezután Mihály vajda Oláhországba futott.

Az erdélyi rendek már torkig voltak az idegenek zsarnoki uralmával s ismét behívták Báthory Zsigmondot. Azonban most már Rudolf lépett fel ellene és helytartójává Mihály vajdát nevezte ki, aki összefogott Bástával és Erdély ellen indult. Báthory Zsigmond és Básta hadai 1601 augusztus 3-án Goroszlónál ütköztek össze. A csatát Báthory elvesztette és Moldvába menekült. Básta és a vajda közös uralma azonban nem sokáig tartott, mert Básta

augusztus 19-én egyszerűen meggyilkoltatta a vajdát azzal az ürüggyel, hogy a törökökkel cimborál. Most Erdély a vér- és pénzszomjas császári tábornok karmai közé került. Básta a városokat és nemeseket hallatlan módon zsarolta, fizetetlen zsoldosai pedig mint ellenséges hadak dúltak, raboltak és fosztogattak. És hogy a nyomor teljes legyen, Báthory Zsigmond, a törökök segítségével, megint betört Erdélybe. Székely Mózes alvezére Kolozsvárt vette ostrom alá, de sikertelenül, ellenben Medgyes, Segesvár és Beszterce Báthory kezére jutott. Ezután az ellenfelek, tisztes távolból, farkasszemet néztek egymással.

1602-ben Básta visszavette Besztercét és ostrommal elfoglalta Gyulát, Almást és Bethlenvárt, Báthory Zsigmond pedig most már harmadszor és véglegesen lemondott fejedelemségéről. Ámde az erdélyi nemesek nem akarták elismerni azt a szerződést, amelyet Básta és Báthory kötött, tehát fegyvert fogtak és Bethlen Gábor és Székely Mózes vezetése alatt, török támogatással, Básta ellen indultak. Az ellenfelek Tövisnél rontottak egymásra. A győző Básta lett, amire a felkelők vezérei Temesvárra menekültek. Ezután következett az az időszak, amelyben a császáriak kimondhatatlan nyomorba döntötték Erdélyt.

Azonban 1603-ban sem szűntek meg a zavargások Erdélyben. Amikor ugyanis Básta április havában seregének egy részével Szatmárra, Debrecenbe és Tokajba távozott, Székely Mózes török-tatár haddal elfoglalta Karánsebest és Lugost, majd betört Erdélybe és hatalmába ejtette Gyulafehérvárt és Kolozsvárt, a melléje állott rendek pedig Erdély fejedelmévé választották. Fejedelemsége azonban igen rövid életű volt, mert a császárnak kedveskedni akaró Radul havasalföldi vajda betört Erdélybe és július 22-én éjjel szétverte Székely Mózes hadát. A véres harcban 4000 magyar és székely nemesen kívül hősies védekezés után maga a fejedelem is elesett. Ezután még kegyetlenebb zsarnoki uralom következett Erdélyben addig, míg Bástát a magyarországi császári hadak élére nem állították.

Azt a viszonylagos csendet, amely 1604 első felében Keletmagyarországon és Erdélyben uralkodott, Bocskay István felkelése szakította félbe.

Bocskay István, mint családjának legkiválóbb tagja, váradi kapitánysága után Báthory Zsigmond meghitt embere lett. Állandóan azon fáradozott, hogy a török kiűzése végett Báthory Zsigmond és Rudolf között szövetséget hozzon létre. Az 1595-i háborúban részt vett a mezőkeresztesi csatában, amikor a császári és a királyi és az erdélyi hadak veresége következtében a szövetség oly siralmas véget ért. Midőn azután Báthory Zsigmond üldözőbe vette, Prágába menekült, ahol egy ideig Rudolf tanácsadója volt az erdélyi ügyekben. De az áldatlan politikai viszonyok miatt nemsokára elkedvetlenedett és 1604-ben visszavonult biharvármegyei birtokaira. Azonban itt sem élt tétlenül, mert az előkelő magyar és erdélyi urakkal levelezést folytatott, amelyben azon tűnődött, hogy miképpen lehetne segíteni az egész országra súlyosodó közjogi, nemzetiségi, birtokjogi és vallási sérelmeken. Levelezése

Bocskay István erdélyi fejedelem budapesti szobra.
(Holló Barnabás szoborműve.)

azonban a császáriak kezére jutott, akik már régóta kivetették rá hálójukat, üldözőbe vették és várait megszállották. Így hát az életösztön is azt parancsolta, hogy kardot rántson és odahagyja magányát. A kétségbeesés elszántságával 1604-ben kibontotta a zászlót, hogy a vallásszabadság és a magyar alkotmány megmentése végett ellenállásra hívja fel a vele egyetértőket. Célja az volt, hogy a nemzetet kibékíti királyával, helyreállítja a törvényes állapotot, biztosítja a nemzet önállóságát, alkotmányát és szabadságát, és végül határt szab az 1593 óta céltalanul folyó török háborúnak.

Bocskay tehát gyors elhatározással nem a császáriak rakamazi táborába ment, ahová megidézték, hogy igazolja magát, hanem a hajdúk közé, akiket megnyert eszméinek. Az erőszakra erőszakkal felelt. A felkelés elemi erővel tört ki és bár csak rövid két éven át, de magyar katonák többsége megint nem a közös ellenség, a török ellen hadakozott, hanem önmaga hatalmi tényezőit, főként pedig azoknak a végváraknak ellenálló képességét gyengítette, amelyek eddigelé vagy a török elleni védelemre voltak hivatottak, vagy még sértetlenül állottak. Mert Bocskay hajdúserege nem a töröktől megszállott részeken hadakozott, hanem a törökök elleni védelemre hivatott tájakon száguldott végig, Felsőmagyarországon és a Dunántúl királyi részein.

Ebben a veszedelemben Belgiojoso János gróf kassai császári főkapitány Bocskay ártalmatlanná tétele végett 1604 október elején megindult Tokajból, miután magához rendelte a lippai, erdélyi és kassai őrségek egy részét is. Bocskay úgy állapodott meg a hajdúkkal, hogy majd csak akkor támadják meg a császáriakat, amikor ezek Bocskay Kereki nevű vára ellen vonulnak. Ekkorára megállapodtak abban is, hogy a császári hadban szolgáló hajdúk elszakadnak Belgiojosótól, Bocskay hajdúival összefognak és tönkreverik a németeket. Október 15-én, amikor a kassai német csapat még nem csatlakozott a császári sereghez, a hajdúk Álmosd alatt a magában menetelő kassai császári erőt mindenünnen megrohanták, és bár Belgiojoso segítséget is küldött (450 sziléziai lovast), az ellenség ágyúinak kerekeit összetörték, lovasságát, gyalogságát lekaszabolták és szétverték, poggyászát pedig zsákmányul ejtették. A vezető Pecz ezredes a hajdúk fogságába esett. A hat zászlóalj német muskétásból alig 30, a sziléziai lovasokból 40, a kassai lövészekből pedig csak két ember maradt meg ; Pecz ezredének és a sziléziai lovasoknak tisztjei mind elestek.

Az ütközet után a hajdúk az eléjük jött Bocskay Istvánnal bevonultak Debrecenbe, ahová magukkal vitték Pecz ezredest, a császáriak ágyúit, az elvett zászlókat, a foglyokat és a zsákmányt. Belgiojoso feladta Kereki ostromát és Nagyváradra tért ki. Az ütközetnek igen nagy jelentősége volt, mert nemcsak az egész hajdúság, de lassankint a felsőmagyarországi nemesség is Bocskay mellé állott.

Belgiojoso, akinek Nagyváradon álló 10,000 főnyi seregében számos magyar, székely és rác katona volt, nem mert sem Nagyváradon maradni, sem ahhoz nem volt bátorsága, hogy Bocskayt megtámadja. Ezért tehát

Bocskay István puskás és lándzsás hajdúinak kíséretében a harctéren, 1605-ben.
A háttérben Kassa és Érsekújvár és felvonuló török és magyar huszárcsapatok.

Kassának vette irányát. A hajdúk azonban nyomon követték, körülrajzották, csipkedték és állandóan fogyasztották seregét, amikor pedig október 24-én átkelt a Tiszán és rác katonái Rakamaznál éjjeleztek, ezeket is megrohanták és felkoncolták a hajdúk. Kassa, amely Bocskayhoz pártolt, nem eresztette be falai közé Belgiojosót, így hát a császári sereg maradványai Eperjesen át Szepesváraljára húzódtak vissza, ahol a seregből már alig 50 főnyi kíséret volt Belgiojoso mellett, a többi útközben vagy elpártolt tőle, vagy szétfutott.

Ezután az egész Felvidék behódolt Bocskaynak, aki november 12-én bevonult Kassára s kibocsátotta azt a felhívását, amelyben az egész nemzetet fegyverbe szólította alkotmányának és vallásszabadságának védelmére. Ugyanitt fogadta azt a török küldöttséget is, amely a szultán nevében az erdélyi fejedelemség jelvényeit a hozzátartozó okirattal együtt átnyujtotta neki.

E váratlan és meglepő fordulatra a császári kormány az Esztergom alatt a törökökkel szemben álló Bástát 15,000 főnyi sereggel Bocskay ellen küldötte, miután előzőleg a törökök felhagytak Esztergom ostromával s Buda alá vonultak vissza. Básta feladata az volt, hogy verje le a felkelést és foglalja vissza a tiszai részeket és Erdélyt. Amikor Básta Fülek alá ért, arról értesült, hogy Bocskay hajdúinak egy része Némethy Balázs vezetésével Osgyán alatt táborozik. Némethy, aki tudta, hogy Básta nagy erővel jön, nem húzódott vissza, hanem Osgyán előtt nagymerészen állást foglalt és felvette a harcot. A hajdúkhoz állott és harcban járatlan felkelők azonban Némethy egy mozdulatát hátrálásnak magyarázták s megfutottak, a hajdúk pedig vezérükkel, Némethyvel együtt a kastélyba szorultak. Amikor azután Básta a gyenge kastélyt ágyúkkal lövetni kezdte, Némethy kirohant a kastélyból, de fogságba esett. A felkelők 3000 embert vesztettek, de a császáriak soraiból is 700-an estek el. Ezt az ütközetet követte az edelényi csata 1604 november 28-án. A Bástától sűrű ködben megindított támadás a hajdúkat meglepte ugyan, de azért több órán át vitézül harcoltak ; támogatta őket egy 600 főnyi török csapat is, amely kivált az ágyúk védelmezésében fejtett ki rendkívül szívósságot. A harc azonban végre is a császáriak javára dőlt el. A törökök az ágyúk mellett mind elestek. Bocskay vesztesége a törökökön kívül mintegy 1500 fő volt, míg a császáriak állítólag csak 200 embert vesztettek.

Básta nagy győzelmi ünnepet ült, amelynek fénypontja az Osgyánnál elfogott Némethy Balázs hajdúkapitány kivégzése volt. Ezután Básta megszállotta az önként meghódolt Szendrőt, majd december 4-én Kassa alá érkezett. Ez azonban nem adta meg magát, mire Básta, miután a hajdúk a császári sereg élelmezését megakadályozták, Eperjesre vonult vissza, ahol téli szálláson helyezte el csapatait. Leszámítva a hajdúknak éjjeli rajtaütését, amelyben Kollonicsnak Sóváron és Szent Péteren elhelyezett lovasaiból 400-at levágtak, amikor maga Kollonics is csak nagynehezen menekült meg, a hadműveletek egyelőre félbeszakadtak.

Mivel közben Básta mereven visszautasította Bocskay békeajánlatát, a háború tovább folyt és a hajdúk Fülek közelében hamarosan elfogták a csá-

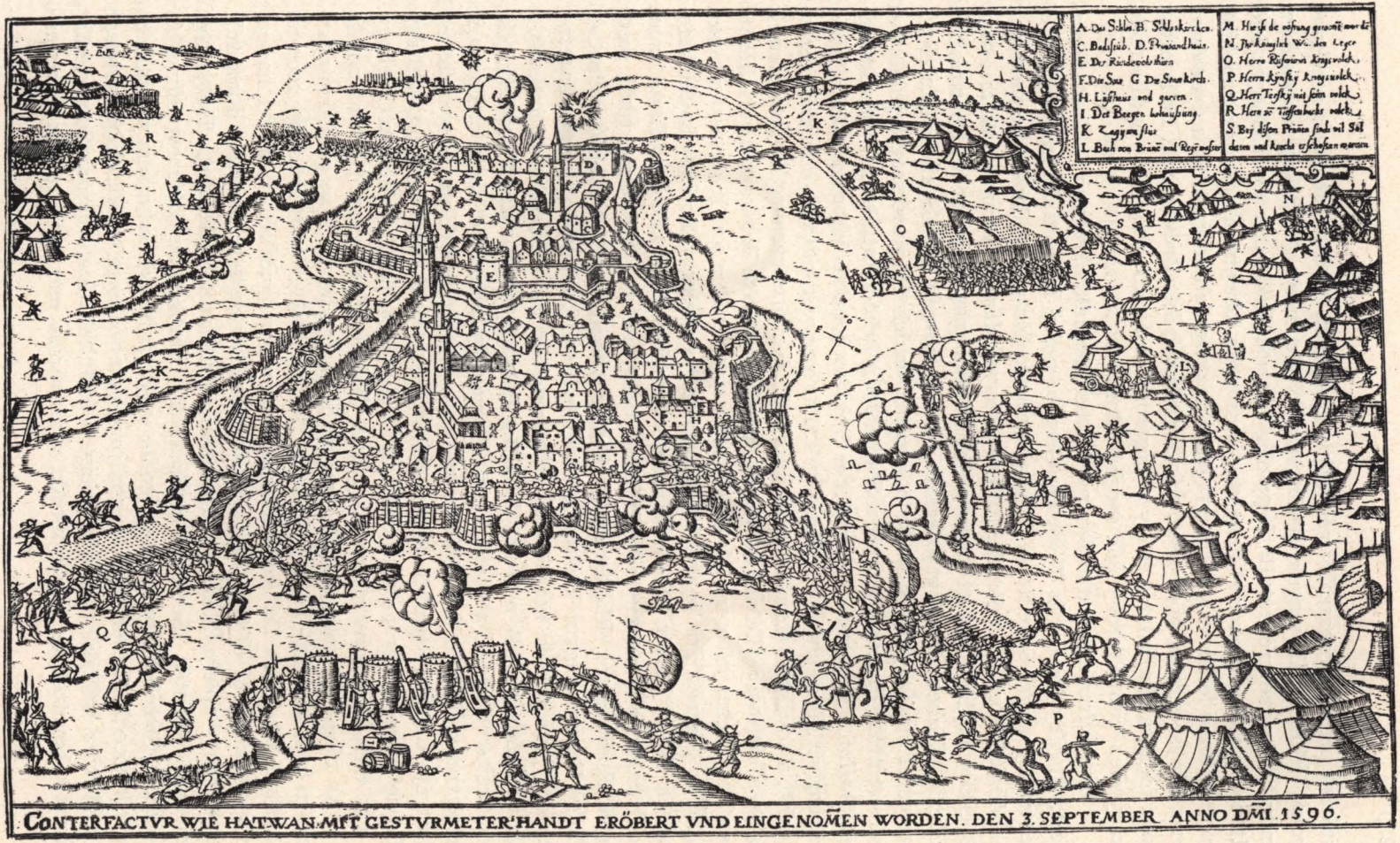

Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban.

száriak pénz- és ruhaszállítmányát ; a készpénzt, 120,000 frtot és a temérdek ruhát felosztották maguk között, majd Bástát is, aki Tokaj felmentésére indult, úgy megszorították, hogy alig bírt magának utat törni Eperjes felé. Itt is baja támadt, mivel seregének nem tudta kifizetni a hátralékos zsoldot, mire katonái fellázadtak és megtagadták az engedelmességet. Ez a nyomós ok arra kényszerítette, hogy most már ő ajánljon békét Bocskaynak. De Bocskay nem fogadta el ajánlatát és így a megszorult császári sereg 1605 április 12-én kénytelen volt Pozsony felé meghátrálni.

Básta elvonulása után Sennyei a kassai hajdúkkal ostrom alá fogta Eperjest, Rhédey Ferenc és Némethy Gergely pedig Básta üldözésére indult és lépten-nyomon csipkedte és fogyasztotta a császáriakat. De közben a várak behódoltatására is sor került. Ez a tevékenység fényes eredménnyel járt, mert Bocskay hajdúi 18 várat foglaltak el Felsőmagyarországon, Szatmártól Szakolcáig. Közben Bocskayt az erdélyi rendek február 21-én Szeredán Erdély, a szerencsi országgyűlésen pedig a magyar rendek Magyarország fejedelmévé választották. Ezután a hajdúk a Csallóközt is behódoltatták és miután Szempcet, Bazint, Pozsonyszentgyörgyöt és Cseklészt is hatalmukba kerítették, Básta székhelyét, Pozsonyt is megtámadták. Bár az egyik külváros a hajdúk kezére került, a további ostrom már nem sikerült. Ekkor esett meg, hogy amikor a császári biztos a csallóközi hajdúk egy részét eltérítette Bocskaytól, ezek között és a Bocskayhoz hű csapatok között ütközetre került a sor. Bár császári támogatás is érkezett Pozsonyból az átpártoltak segítségére, Bocskay hajdúi kerekedtek felül, akik a császáriakat visszaszorították Pozsonyba. Básta azonban továbbra is keményen tartotta a várat, noha időközben a török megvette Esztergomot, Rhédey pedig török segítséggel a Strein János német és Thury Ferenc magyar kapitánytól védelmezett Érsekújvár kapuit döngette. Rhédey június 18-án kezdte meg az ostromot és bár több rohamot intézett a vár ellen és a hajdúk már két bástyára is felhágtak és a zászlókat kitűzték, nem tudta elfoglalni a várat. Ekkor Homonnay Bálint és Szinán egri pasa is megérkezett magyar és török sereggel a vár alá, és most Homonnay vezetése alatt újult erővel fogtak hozzá az ostromhoz. Végül október 17-én, állítólag Mátyás főherceg parancsára, kizárták az alkudozásokból a törököket, nehogy a vár ezek kezére juthasson s a német őrség átadta a várat Homonnaynak.

Az 1604-i sikerek után Bocskai hajdúi nem elégedtek meg felsőmagyarországi hódításaikkal, hanem Némethy Gergely vezetése alatt mintegy 2000-en Rajkánál átkeltek a Dunántúlra és nemcsak a Fertő vidékét dúlták fel, hanem elfoglalták Pápát és Csepreget is. Csepregre értekezletre hívták a dunántúli nemességet, amely Nádasdy Tamással, Rátkay Menyhérttel, Hagymásy Kristóffal szintén Bocskay mellé állott. Ezekkel együtt most Sümeget, Kőszeget, Szombathelyt és Körmendet is elfoglalták «Bocskay angyalai». Sőt, amikor 3000 török csatlakozott hozzájuk, Sopron is sorra került, előbb azonban a hajdúk az osztrák és a stiriai határt is feldúlták. Bár a hajdúk Sopron külvárosait bevették és felgyujtották, a belvárost már nem tudták bevenni,

mert egyrészt a német őrség a polgársággal együtt vitézül védelmezte, másrészt Básta 6000 főnyi sereggel a város felmentésére indult. Amikor pedig a tatároktól is támogatott hajdúk Bécs alá nyomultak és a Dráváig is dúltak, Draskovics János és Batthyány Ferenc bánok, valamint Zrínyi Miklós és Trautmannsdorf mintegy 11,000 főnyi sereggel a hajdúk elé állottak, visszanyomták őket és Szombathelyt, Körmendet, Kőszeget és Sümeget visszavették.

1605 október 3-án Esztergomot német őrserege gyáván és hűtlenül átadta Lala Mohammed nagyvezirnek, majd amikor a törökök visszatértek Buda alá, 1605 november 11-én a nagyvezir találkozott Bocskayval és átadta neki a szultántól küldött koronát, kardot, királyi pálcát és zászlót, vagyis beiktatta őt Zápolyai János örökébe. De Bocskay a koronát csak mint ajándékot fogadta el, majd Korponára ment, hogy az egybehívott országgyűlésen a király békefeltételeire adandó választ megtárgyaltassa. A tárgyalás folyamán Némethy Gergely hajdúival még egyszer átcsapott a Dunántúlra és török-tatár segítséggel visszafoglalta Szombathelyt és Körmendet, de Sümeggel nem boldogult. Sümeg ostroma alatt történt meg, hogy a stiriai urak 1000 lovassal felvonultak, egyesültek Blaskovics István magyarjaival, és Némethy táborát megrohanták. A rajtaütés ugyan nem sikerült, de amikor Némethy a visszavonulók után eredt, Regede alatt súlyos veszteséget szenvedett.

Bár Bocskayt Erdély fejedelmévé megválasztották, az országnak, főként pedig a szászok várainak átvétele csak fegyveres beavatkozással sikerült. Ezután, 1605 szeptember 14-én az erdélyi rendek egyértelműen fejedelmükké választották Bocskayt. A királlyal való béketárgyalások azonban nehezen haladtak. A vitát Bocskay döntötte el azzal, hogy a török csapatokkal is támogatott hadseregét megindította, amire a meghökkent császári biztosok beadták derekukat és 1606 július 23-án létrejött a bécsi béke, Bocskay közbenjárására pedig november 11-én megkötötték a törökkel a zsitvatoroki békét, amely véget vetett a «hosszú háború»-nak és egyelőre húsz évre biztosította ugyan Magyarország nyugalmát, de nem állította helyre integritását.

III. TÖRÖK-MAGYAR BAJVIADALOK.

A török hódoltság magyar katonáinak vitézi tettei korántsem merülnek ki azokban a fegyvertényekben, amelyeket a zárt rendbe, csapatokba és seregrészekbe sorakoztatott magyarok vittek véghez, hanem az egyének kiválósága akkor is kitűnt, amikor nemcsak a vezérek, hanem a közkatonák is személyesen bajviadalokra állottak ki a törökkel. Ez a hódoltság időszakának egyik különlegessége, mind a két fél tündöklő katonai erényeinek elsőrendű bizonyítéka, amely előtt meg kell hajolnia mindenkinek.

Ezeknek a bajviadaloknak állított emléket Takáts Sándor: Török-magyar bajviadalok című kiváló könyvében. Tőle vesszük át az adatokat, amelyek ritka nagyszerű példái az eszményi lelkesedésnek, az egyéni kiválóságnak, az önfeláldozásnak és a személyes derékségnek. A többek között azt írja Takáts e bajviadalokról, hogy ezek a legnemesebb, de egyúttal a legveszedelmesebb sportot is alkották akkoron. Majd így folytatja a viadalok jellemzését: Élethalál küzdelem azért, hogy megtessék, a magyar avagy a török vitéz való-e alacsonyabb polcra? Küzdelem a nemzeti becsületért és a jó névért; áldozat a nemzetért; hősi törekvés a vitézi virtus megbizonyítására; nemes példaadás, mint kell az igazi vitéznek az életével sáfárkodnia.

Ki kell emelnünk azt a szembeszökő jelenséget, hogy nemcsak az alacsonyabb rangú katonák mérték össze fegyvereiket az ellenféllel, hanem példaadás okáért még a legmagasabb rangúak is kiállottak a porondra. Megesett, hogy a leghevesebben viaskodó ellenfelek egyszerre csak szétváltak, abbahagyták a tömegharcot és helyette páros viadalok keletkeztek. Ez a várak ostromlása közben is előfordult. Sőt az is megtörtént, hogy egyik-másik vitéz az ellenség vára alá száguldott és nagy hetykén páros viaskodásra hívta ki az ellenfél valamelyik katonáját.

A bajviadal leginkább lóhátról történt, mert a lovas katona, a huszár volt az igazi vitéz az akkori felfogás szerint; a gyalog viaskodás a ritkább esetek közé tartozott.

Az ízig-vérig magyar huszár a legtöbb esetben nem várta be a parancsot az összecsapáshoz, hanem kiugratott a sorból és bajviadalra hívta az első törököt, akit szemre vett. Ezt az ősöktől öröklött csodálatraméltó merész viselkedést még századokkal később is tapasztalhatjuk a császári hadsereg magyar huszárezredeinek történetében.

A rendszeres lefolyású bajviadaloknak szokásjogon aalpuló szabályaik voltak, amelyek meghatározták a kihívás módjait és a bajvívás feltételeit.

A kihívásnak különféle eszközei voltak. Így az úgynevezett «fegyvermarasztalás», amikor is a kihívó fél fegyvert küldött ellenfelének (kopját, baltát, buzogányt, szöges furkót, botot, stb.); a tollküldés (strucc, kócsag, daru és sastoll); a delicsizma és a vitézséget marasztaló levelek, amelyek szép szóval írottak vagy mocskos szidalmakkal teliek voltak; de tarka-barka kendők, lóra való karmazsinbőrök, rút és sértő ajándékok is lehettek a kihívás eszközei. Jaj volt annak, aki nem fogadta el a kihívást, még a tilalom ellenére is. Szégyen és gyalázat volt osztályrésze. Aki gyáván viselkedett, azt a törökök tehénre ültették, az utca szennyével megdobálták és kiűzték a várból; a magyarok pedig az asszonyokkal és a gyermekekkel verették ki a végházból, hogy soha többé ne ehessen vitézi kenyeret!

Ha minden előkészület megvolt a bajviadalhoz, akkor hitlevelekről kellett gondoskodni. Ezek egyikét annak a végháznak a kapitánya állította ki, amelynél a viadalnak végbe kellett mennie, a másikat pedig az ellenfél. A hitlevelekben pontosan meghatározták a kísérő vitézek számát, a bajviadal helyét és

Párviadal magyar hadnagy és török bég között.

mind a két félnek vitézi tisztességére meg kellett fogadnia, hogy a kísérő csapatokat tisztességgel fogadják és a viadal után békével tovább bocsátják. Azért mégis megesett, hogy a viadalhoz kiállított kísérő csapatok összekaptak és a bajviadal helyett valóságos csata fejlődött ki.

A bajvívásoknak az úgynevezett «igazlátók» voltak a mai értelemben vett párbajsegédei. Az volt a hivatásuk, hogy ellenőrizzék a feltételek megtartását, és ha a küzdő felek közül valamelyik vétett a meghatározott feltételek ellen, akkor közbe kellett lépniök, hogy szétválasszák az ellenfeleket és megszüntessék a viaskodást. Ezenkívül mind a két fél túszokat is állított.

A viadalhoz nagy dísszel vonultak fel. Mind a magyar, mind a török urak és vezetők szinte csillogtak, villogtak pompás ruházatukban és nyeregfelszerelésükben. Dobó Ferenc főkapitányról például feljegyzik, hogy a korponai bajviadalon (1581) vagyontérő vontarany ruhában jelent meg.

Eleinte érdemül tudták be a bajvívásokat és a győzteseket nemcsak a végházak katonasága és népe, hanem maguk a tábornokok is ünnepelték, a királyok pedig nemesi diplomákat és egyéb kitüntetéseket adtak nekik. Később azonban a bécsi udvar megtiltotta a bajvívásokat, mint a békét veszélyeztető cselekményeket. Ennek azonban nem sok foganatja volt, mert a bajvívások titokban tovább folytak, bár a bécsi kormány a résztvevőket megbüntette.

A legtöbb bajvívás természetesen a várak körüli mezőkön esett meg.

Hírneves bajvívók voltak: Thury György, Gyulaffy László, Állya Mátyás, Magyar Bálint, Zolthay István, Sibrik István, Fáncsy György és János.

Ráthóti Gyulaffy László a XVI. század legjelesebb vitéze volt. Nevét már ifjúkorában ismertté tette. Életét százszor is kockára vetette. Halálos párbajt ötször vívott és mindig ő lett a győztes. Mikor a hegyesdi török pasa bajra hívta, lóhátról vívtak meg egymással. Gyulaffy a pasát úgy találta megdöfni, hogy a kopjája lobogóstól keresztül ment a páncélon s a pasa hátán jött ki. Szekercével kellett a kopját a halott török testéből kiverni. Ennél szörnyűbb öklelést akkor senki sem látott. Sokszor tört kopját a Balaton jegén is. Ezeknek számát sem ő, sem más nem tudta. Oly szerencsés bajvívó volt, hogy végre már csak álruhában törhetett kopját, mert a török semmi áron nem állott ki már vele. 1563-ban 25 válogatott lovassal Pozsonyban Miksa király koronázásánál is megjelent, ahol a király lovaggá ütötte. A lovagi játékoknál külföldi ellenfeleit játszva győzte le. Utoljára Thury Györggyel kellett volna megvívnia. A király azonban nem engedte meg a viadalt, mert attól tartott, hogy a két nagy vitéz kárt talál tenni egymásban. Gyulaffyt méltán nevezték a hódoltság időszaka magyar Achillesének.

Berenhidai Huszár Pétert is három nemzet magasztalta és ő is mindig győzött. Viadalainak száma ismeretlen. A török pasák örökösen panaszkodtak ellene Bécsben. Egy ízben el is zárták tiltott bajvívása miatt. Oly rettegett neve volt, hogy ha megindult vitézeivel, még a harmadik határból is eltakarodtak a törökök. Tragikus véget ért, mert amikor mint Lugos kapitányát

Székely Mózes elfogta, átadta őt a törököknek, akik vad kegyetlenséggel kivégeztették.

Palonai Magyar Bálint a személyes viadaloknak kitanult mestere volt és büszke volt az a török vitéz, aki vele kopját törhetett. Akkor vette először szárnyára a hír, amikor a vitéz Musztafa Kaszonnal, a török lovasság egyik főtisztjével párbajt vívott. A viadal a két sereg jelenlétében ment végbe. A győztes Magyar Bálint lett, bár Musztafa Kaszon ugyancsak összeszedte minden erejét és ügyességét.

1550-ben ment végbe Kapitány György viadala Hubiár agával. Kapitány Losonczy Istvánnak hollókői kapitánya volt. Mint ilyen az egyik török rabon

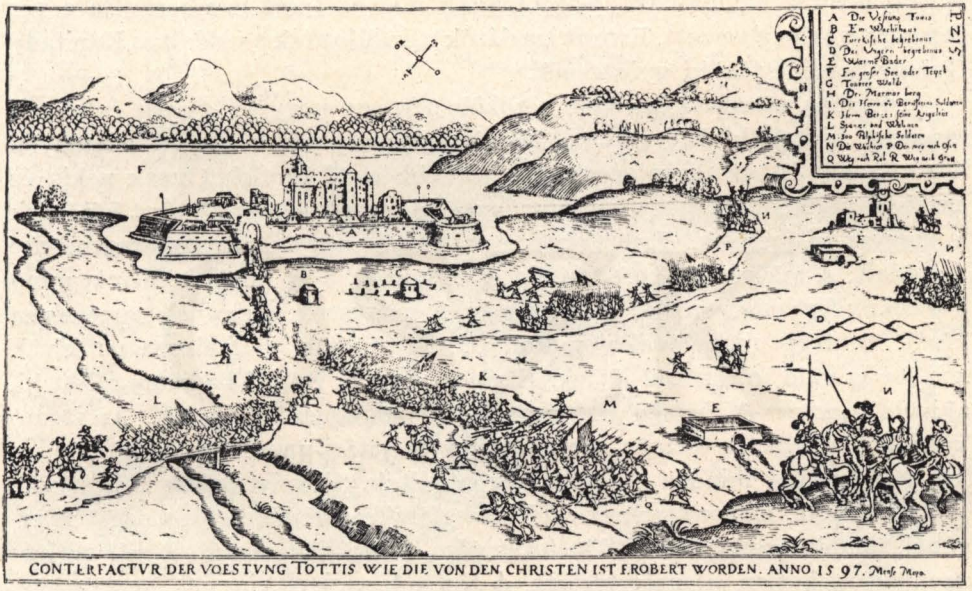

Tata visszavétele 1597-ben.

összekapott Hubiárral és mocskos levelet írt neki. Hubiár elfogadta a kihívást, Losonczy azonban nem adta meg az engedélyt a bajvívásra. Erre Kapitány otthagyta Losonczy szolgálatát és Báthory Györgyhöz szegődött, majd Salm Miklós generálishoz ment, hogy tőle kérjen engedélyt a bajviadalra. Itt is hiába fáradozott. Erre utolsó pénzén Bécsbe ment és a királytól kért engedélyt a páros viaskodásra. Amikor végre megkapta az engedélyt, kellő kísérettel kiszállott a bujáki mezőre, a viadal színhelyére. Maga Losonczy is megjött, kellő kísérettel. Jelen voltak a magyarok részéről Bebek György, Balassi János és Zay Ferenc válogatott kísérőkkel, a törökök részéről pedig a híres Amhát aga, Dsáffer aga, a legjelesebb török bajvívók egyike, azután Csirkin aga négyszáz pompás lovassal. Magyar részről Zolthay István és

Jánossy Pál voltak az igazlátók. Hubiár és Kapitány lóháton, kopjával rontottak egymásnak. A kopják teljesen elhajoltak, Kapitány kopjája megsértette Hubiár lovát, Hubiár kopjája meg Kapitány fején tört ketté. Mivel úgy állapodtak meg, hogy a lovakat nem szabad megsérteni, a törökök nagy zajt csaptak s a viadalt megállították. A magyar igazlátók azonban megmagyarázták, hogy Hubiár lovának a megsértése véletlenül történt. A viadal tehát tovább folyt. Most hegyes tőrrel támadtak egymásra. Kapitány a kezén sebet kapott, markát elöntötte a vér és a tőr kiesett kezéből. De másik tőrrel legott folytatta a viadalt. De csakhamar ez is kiesett sebes kezéből. Most buzogánnyal a kezében rohanta meg Hubiárt és olyat ütött rajta, hogy az leszédült, de egyúttal a buzogány is elrepült Kapitány kezéből. Most handzsárral mentek egymásnak. Kapitánynak már az arcát is elborította a vér és a keze is erősen vérzett. Erre az igazlátók megállították a viadalt és Kapitány Györgyöt hirdették ki győztesnek.

1554-ben a temesi és lippai törökök mintegy negyven gyulai és váradi magyart hívtak ki bajviadalra. Mivel azonban ezek, az adott viszonyok között, nem állhattak ki azonnal, a törökök sértő leveleket írtak nekik és azzal fenyegetődztek, hogy ha nem jönnek ki, mocskos ajándékokat küldenek a magyar vitézeknek. Erre Zaberdinus Mátyás váradi püspök megengedte a viadalt. A felek a pankotai mezőn gyülekeztek, ahol mind a miéink, mind a törökök fényes kísérettel jelentek meg. A magyarok, a megyék nemességén kívül, mintegy 1200 lóval vonultak fel. A törökök, a gyalogságon kívül, 400 lovon való jó vitézzel jöttek. Elsőnek Székely Balázs hadnagy állott ki, akivel Kunovics Mehemed aga vette fel a halálra szóló viadalt. Az izgató küzdelem jó sokáig tartott, mert életéért és vitézi nevéért küzdött mind a két fél. Így hát minden emberit megpróbáltak. Székely Balázs már három sebből vérzett. Ekkor erejének utolsó megfeszítésével kivetette az agát nyergéből, majd lecsapott a földön fetrengőre, hogy fejét vegye. E pillanatban azonban szokatlan jelenség történt. A törökök soráből kiugrott Rechep aga, a legyőzött Mehemed édes testvére és ráborulva fivérére, jajveszékelve arra kérte Székelyt, hogy kegyelmezzen meg testvérének. Székely Balázs azonban kardjával a tolakodó felé sujtott, s ennek fején sebet is ütött. De az igazlátók is közbeléptek s Rechep agát a bajviadalba való avatkozás miatt jól elverték. Székely Balázs azonban mégsem élt jogával, s nem fejezte le Mehemed agát. Most a többi magyarra került volna a sor. De hiába álltak ki a magyarok, Mehemed aga legyőzetése után a törököknek elment a kedvük a bajviadaltól. Erre Zaberdinus püspök megizente a bégeknek, hogy ha a törökök a viadal elől kitérnek, bajra hívó levelet többé ne merjenek írni, mert a magyarok az efféle leveleket lábbal fogják a sárba tiporni. Ez a felhívás azonban kárbaveszett, mert egyetlen török sem mert kiállani és a magyarok szidalmai és gúnyolódásai között elvonultak a viadal színhelyéről.

A Szigetvár körül 1555-ben megesett sok bajviadalban például Horváth Vitus szigetvári főlegény egy napon két törökkel vívott súlyos párbajt és

a két sereg színe előtt mind a kettőt legyőzte. Bosnyák Márton nevű magyar vitézről is feljegyzik, hogy 1555-ben két törökkel volt bajviadala.

1566-ban egy Csukás Péter nevű magyar egy törökkel mérte össze fegyvereit és keserves küzdelem után le is győzte. A győztest mind a törökök, mind a magyarok tüntető lármával és tapsolással ünnepelték, a király pedig nemességet és birtokot adományozott neki. Ugyanebben az évben Pogrányi Benedek főkapitány a jeles Mahmut béget hívta ki halálos viadalra. Pogrányi nemcsak kivetette nyergéből a béget, hanem fejét is vette. Pogrányinak később is több halálos viadala volt Korponán és Győrött. Amikor azután 1608-ban főnemessé lett, főnemesi oklevelébe is belefoglalták bajviadalait.

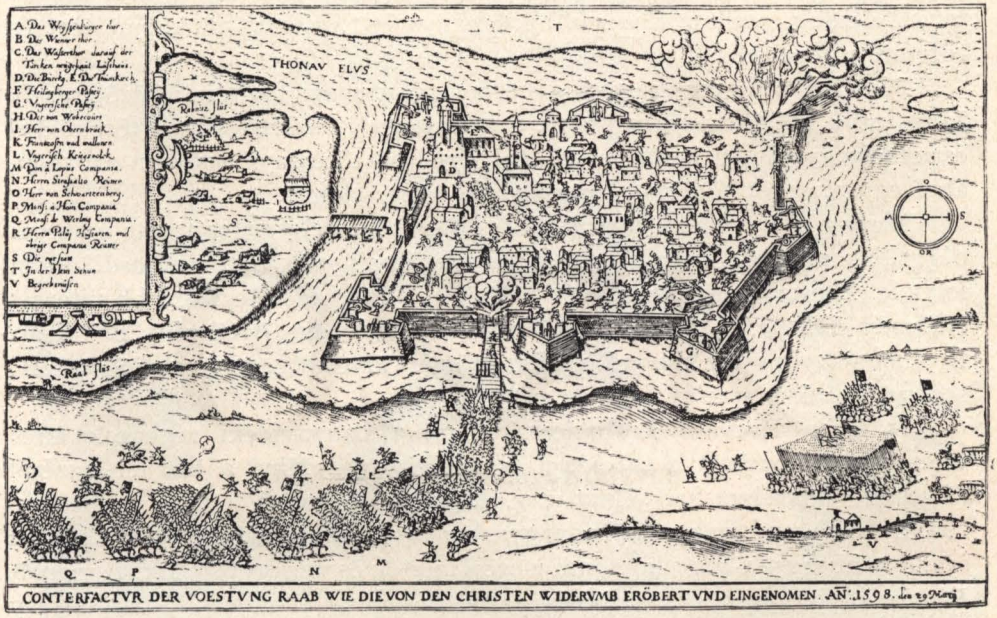

Győr visszavétele 1598-ban.

Thury Györgyről három nemzetnek versszerzői mondottak éneket és a krónikák, újságlapok és levelek versenyezve dicsőítették. Európai híre volt. Igen sok párbajt vívott nagyhírű vitézekkel, de senkinek sem sikerült őt legyőzni. 1551-ben a király is megengedte, hogy harmadmagával megvívjon a törökkel. Győzött és személyesen tett jelentést a királynak. Később, amikor lévai kapitány lett, állásának elfoglalása után legott bajviadalra hívta ki a váci béget. Ezt is legyőzte. Palotai kapitánysága idején állandóan kint járt lovasaival és hogy jó példát mutasson nekik, a leghíresebb török vitézeket hívta ki kopjatörésekre és bajviadalokra. Neki is megtiltották a bajvívást. Miksa koronázási ünnepélyén Pozsonyban 31 lovassal jelent meg, résztvett a koronázási tornajátékon és mindenkit legyőzött. A külföldi fejedelmek és főurak bámulva szemlélték csodálatos ügyességét és nagy erejét. Ekkor

lett aranysarkantyús vitézzé. 1566-ban, amikor Thury a győri tábor alatt leselkedő fehérvári szandzsákbéget megszalasztotta és elfogta, a király, aki jelen volt a táborban, az egész tábor előtt ismét lovaggá ütötte és ezer forint értékű pompás aranyláncot akasztatott a nyakába. A «végbeli világnak erről a ragyogó csillagá»-ról még Ázsiában is tudtak. 1565-ben egy Koralikos nevű, hatalmas erejű török csak azért jött hozzánk Mezopotámiából, hogy összemérje Thuryval fegyvereit. Ez a kívánsága azonban nem teljesült, mert az egyik csatában bajviadalra hívta Thallóczi Bánffy Bálintot, a legjobb magyar lovasok egyikét. Bánffy és a török a két sereg szemeláttára olyan erővel rontott egymásnak a kopjákkal, hogy mind a ketten lovastul felborultak. De Bánffy előbb ugrott talpra, Koralikost megsebezte és szolgájával lefejeztette. Később, amikor Kanizsa főkapitánya lett, számtalan kopját tört és töretett vitézeivel is.

Páratlan hírnevet szerzett a felsőmagyarországi fővitézek között Sydy János nevű kállói huszárkapitány. Számtalanszor tűzött össze a törökökkel és mindig győztesen került haza. Az 1575-i böszörményi csatában azonban, ahol egyszerre öt törökkel akaszkodott össze, elesett.

Nagy port vert fel Bodróczi Bodor János küzdelme a rettegett pozsegai béggel, Skanderrel. A küzdelem két nagy és fényes sereg előtt a varasdi mezőn folyt le. A magyar seregben jelen voltak az akkori idők legnagyobb vitézei: Nádasdy Ferenc, a fekete bég, Zrínyi György bán, Batthyány Boldizsár. Bodor a magyar sereg kimondhatatlan örömére kivetette a nyeregből Skandert, s bevett szokás szerint fejét is vette.

1581-ben Horváth Barbarics György, a bányavidéki végházak híres vitéze vívott párbajt a szécsényi szandsákbéggel. Mind a két fél részéről díszes és tekintélyes had jelent meg. A győztes Horváth lett.

Dobó Ferenc, az ország hadnagya, bányavidéki generális és az esztergomi szandzsákbég 1581-ben a korponai mezőn mérték össze fegyvereiket. A viadalt Fáncsy kapitány intézte. Dobó hamarosan legyőzte ellenfelét. Utána Tarczy korponai lovashadnagy következett, aki a rostélyon és a sisakon keresztül ellenfele agyába fúrta kopját. Fáncsy most övig mezítelenre vetkőzött magyart bocsátott egy ugyancsak félig mezítelen török vitézre. A diadal a magyaré lett. Erre tíz válogatott magyar lovas egyszerre vívott halálos párbajt tíz válogatott törökkel. Mind a tíz magyar legyűrte ellenfelét. Erre egy Ferenc nevű törpe magyar egy óriás török lovast hívott ki viadalra. A picinynek csúfolt Ferenc már az első támadásban tőből levágta a hatalmas török jobbkarját, úgyhogy az eszméletlenül bukott le lováról. A győztes ezután még fejét is vette ellenfelének. Azután a két sereg megbékélt és ősi szokás szerint nagy tort csapott és vígan lakmározott a viadal helyén.

1585-ben Olasz Gergely komáromi naszádos vajda a komáromi mezőn gyalog vívott párbajt és ellenfelét leterítette. Ehhez a viadalhoz Pálffy Miklós kerületi generális adta meg az engedélyt. Az összecsapást itt is két sereg nézte végig.

Nagy kavarodás támadt Bakabányán 1590-ben. Amikor ugyanis Pálffy Miklós megengedte néhány bakabányai vitéznek a bajvívást és a török pasa is készséggel hozzájárult, a hitlevélben megállapították a kísérők számát is. Ámde útközben a törökök száma a csatlakozók révén megszaporodott. A viadalon megjelent: Nagy Ferenc vicegenerális, Thurzó György, a későbbi nádor, Pogrányi Benedek, Révay András, Dúló György, Borbély János. Amikor a magyarok látták, hogy a törökök a hitlevélben kikötött számon felül vannak, cseltől tartva követelték a fölös szám elbocsátását. Mivel nem tudtak megegyezni, a török had összeszedte sátorfáját és nagy méltatlankodással haza-

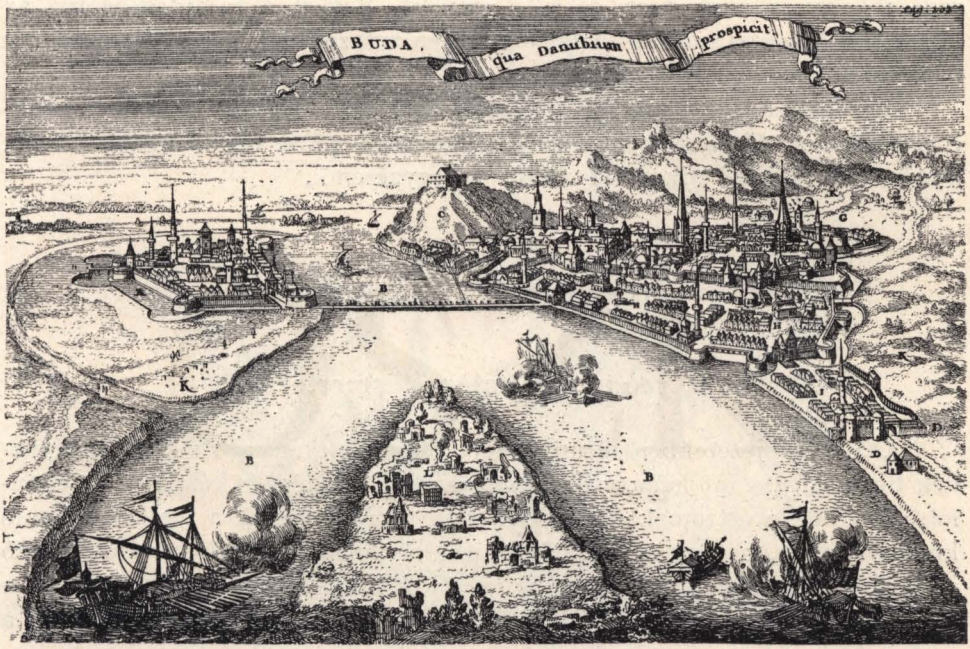

Buda és Pest a török hódoltság korában.

felé indult. A magyarok utánuk eredtek és csatára kényszerítették őket. Bár a tisztek karddal verték vissza a huszárokat, az ördög sem bírta visszatartani őket, a törökökre rontottak s mintegy 60-at levágtak, köztük két agát. Ebből a csetepatéból majdnem háború lett! A bécsi udvar kénytelen volt a főbb tetteseket börtönbe záratni és elítéltetni, hogy a török haragja lecsillapodjék.

Horváth György nevű vitézről följegyezték, hogy Drégelynél golyó járta át a lábát és megsántult. Mégis kiállott viadalra. Viadalaiban olyan súlyos sebeket kapott, hogy alig volt már épkézláb ember. Tatán halálos viadalra állott ki, amelyben szétszaggatták vállát; mégis nyeregben maradt és utolsó erőfeszítéssel földre vetette és megölte ellenfelét.

1592-ben esett meg Lapispataki Segnyei Miklós viadala a szabadkai vajdával. A viadalt lóháton, kopjával vívták meg. A szabadkai vajda kopjája már az első rohamnál átfúrta Segnyei lovának a fejét, Segnyei kopjája pedig a vajda mellébe fúródott és megölte.

Ez a futtában kiragadott néhány példa is mutatja, milyen haláltmegvető bátorsággal szállott szembe egymással a világnak akkoriban két legvitézebb népe: a magyar és a török. A viadalok lefolyása és eredménye azt is bizonyítja, hogy egyéni bátorság és hősiesség dolgában a magyar különb volt a töröknél is.

Ezt a magyar vitézlő rendet meg kell bámulnunk haláltmegvető bátorságáért, ügyességéért, testi és lelki erejéért. Ezeket a tulajdonságokat az akkoriban támogatásunkra idehozott idegen nemzetiségű katonákban bizony egyáltalán nem találjuk meg.

Kétségtelen, hogy ezrekre rúghatott azoknak a nyiltan tudott és titokban végbement török-magyar összecsapásoknak és páros viadaloknak a száma, amelyekről, sajnos, nincsenek írásos feljegyzéseink.

IV. A VÉGVÁRAK.

1. A rendszer általános ismertetése.

Az előző fejezetekben sűrűn szerepeltek azok a magyar várak, amelyeknek birtokáért, mint hadászati és harcászati pontokért és célokért, az ellenfelek ismételten ostromokat kezdtek, még pedig nemcsak a törökökkel való küzdelmükben, hanem a polgárháborúk folyamán is. Ezek a várak döntő jelentőségű segítő eszközeivé lettek a török hódoltság hadviselésének és a közöttük kisebb erősségek közbeiktatásával kiépített megerősített vonal a hadviselés módjára és a háborúk sikereire igen nagy befolyással volt.

Tehát nem lesz érdektelen, ha megismertetjük a magyar végvárak rendszerét és felszerelésüket élő és holt erőkkel, mert e védelmi tényezők ismerete révén még jobban kidomborodik a végvárak jelentősége és így az olvasó jobban tudja majd értékelni az erősségek falaira és gátjaira kiállott magyarságnak a török hódoltság korszakában tanusított dicső magaviseletét.

A dolog azért is érdekes, mert ezeknek a váraknak és erősségeknek felépítésében a magyarság számottevő módon közreműködött, érvényre juttatta benne sajátságos építési módszerét, és mert kitűnt, hogy a nyílt, jobbára lovas harcokhoz szokott magyarok önalkotta bástyáikon is ugyancsak keményen megállották helyüket és makacsul, utolsó csepp vérükig védekeztek.

A Drávától az Adriai-tengerig terjedő várakkal nem foglalkozunk; ezek a várak, mivel az osztrák tartományokra támaszkodtak, még az igazi török hódoltság korszakát megelőzőleg, 1540-ben, már külön német főkapi-

tányok vezetése alatt kiestek a magyar állam keretéből, császári fennhatóság alá kerültek és fenntartásukról Belső-Ausztria, Krajna, Karintia és Stiria gondoskodott.

Amint a hadi eseményekből kitűnik, a végvárak láncolatából az a rész emelkedett a legnagyobb jelentőségre, amely a királyi Magyarország határainak hosszában, a Drávától Erdély határáig alakult ki nyugat és észak felé kiöblösödő nagy félkörben. Ezt érték ugyanis a legtöbbször és a legnagyobb erőkkel a török támadások. És éppen itt állott a magyarság zöme, amely védte a Stiriába, Bécsbe és a magyar bányavárosokba vezető igen fontos

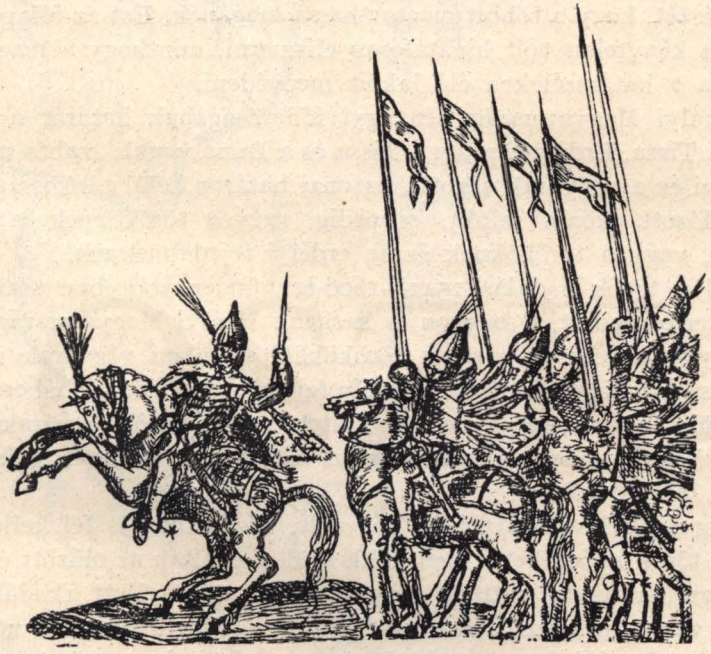

Zrinyi-sisakos, lobogós kopjás és tárcsáspajzsos szárnyashuszárok a XVII. század elején.

útvonalakat. Erdélynek a török területtel érintkező nyugati határai hosszában sohasem alakult ki a végváraknak olyan szorosan egymás mellé illeszkedő sorozata, mint a királyi Magyarországon, és pedig egyrészt a politikai viszonyok, másrészt a földrajzi körülmények következtében.

A végvárak alkotta vonal nem egyszerre, egy hadjárat után hirtelenül, avagy rövid idő alatt, szorosan egymást követő hadműveletek folyamán alakult ki, hanem csak lassan-lassan, az évtizedek során ránk zúdult lökésszerű török támadások eredményei szerint.

A bécsi és zsitvatoroki békéig a törököktől tényleg megszállott terület állandóan növekedett. Sőt az országrészek egymásközötti politikai határ-

vonala ezután sem állandósult, mivel pontos kitűzése vagy sohasem történt meg, vagy az örökös harcokkal kapcsolatos területi változások lehetetlenné tették. Mindvégig háromféle határ létesült, és pedig: politikai, katonai és pénzügyi. A politikait sohasem sikerült pontosan kitűzni; a katonait a végvárak vonala alkotta; míg a pénzügyit (adóztatás) mind a két fél a végvárak vonalán túl is kiterjesztette. A törököktől a magyar várvonalon túl megadóztatott terület volt az igazi úgynevezett «hódoltság». Ezen a területen a török támadásoktól közvetlenül veszélyeztetett, de a királytól kellőképpen meg nem védett terület lakossága adófizetés árán igyekezett magának nyugalmat és kíméletet vásárolni. Önként odaadta ugyanis munkája gyümölcsének egy részét, hogy a többit megtarthassa magának. Ezt az állapotot maga a király is kénytelen volt hivatalosan elismerni, minthogy a maga erejével nem tudta a határszéleken élő lakóit megvédeni.

A királyi Magyarország pénzügyi főhatóságának határát a Dráva, a Duna és a Tisza, Erdélyét pedig a Tisza és a Duna vonala szabta meg. Tehát a pénzügyi és a végvárak alkotta katonai határon belül a lakosság többsége kétfelé adózott (közös faluk), és pedig vagy a törököknek és a magyar királynak, vagy a törököknek és az erdélyi fejedelmeknek.

Mivel a török foglalás 1541—1606-ig minden irányban szakadatlanul folyt és terjeszkedett, a nagyon is keskeny királyi Magyarország, továbbá Erdély nyugati felének várai a törökökkel szemben végvárak voltak. És mivel időszakonkint a király és Erdély fejedelmei között is háborúk dúltak, a két terület határainak hosszában épített erősségek is végváraknak minősíthetők. Vagyis ebben a korban egész Magyarország összes erősségei végváraknak tekinthetők.

A végvárak hivatása többszörös volt. Elsősorban is fel kellett tartóztatniok a török haderőket; menedékhelyül szolgáltak az elűzött és az ellenséges megrohanásoktól rettegő népességnek; meg kellett akadályozniok a végvárak vonala mögötti hódoltatásokat; ezzel függött össze az utak, gázlók megfigyelése és elzárása; azután közigazgatási középpontokat is alkottak; olyan védőpajzsul szolgáltak, amely mögött a hadjáratra, támadásra szánt erők gyülekezhettek; és végül a pártoskodást kezdő és lázadást szító elemeket is féken kellett tartaniok. Ezek a körülmények határozták meg a váraknak nemcsak hadászati fontosságát, hanem minőségét és erőbeli állapotát is. A legfontosabbak voltak például Stiria felé, amíg el nem estek, Szigetvár és Kanizsa; Bécs védelme érdekében: Pápa, Veszprém, Győr és Komárom; a bányavárosok előtt: Érsekújvár, azután, míg el nem foglalták, Eger, majd Szécsény, Balassagyarmat és Fülek.

A várak védelmi területe általában igen nagy volt. Például a délvidéken Gyula, a bányavárosok előtt Eger és a kis Sólyomkő hat-hat vármegye területét védte.

A lökésszerű török támadások és állandó portyázások a nagyobb várak előtt (Kanizsa, Székesfehérvár és Eger) kiöblözéseket hoztak létre, amelyek

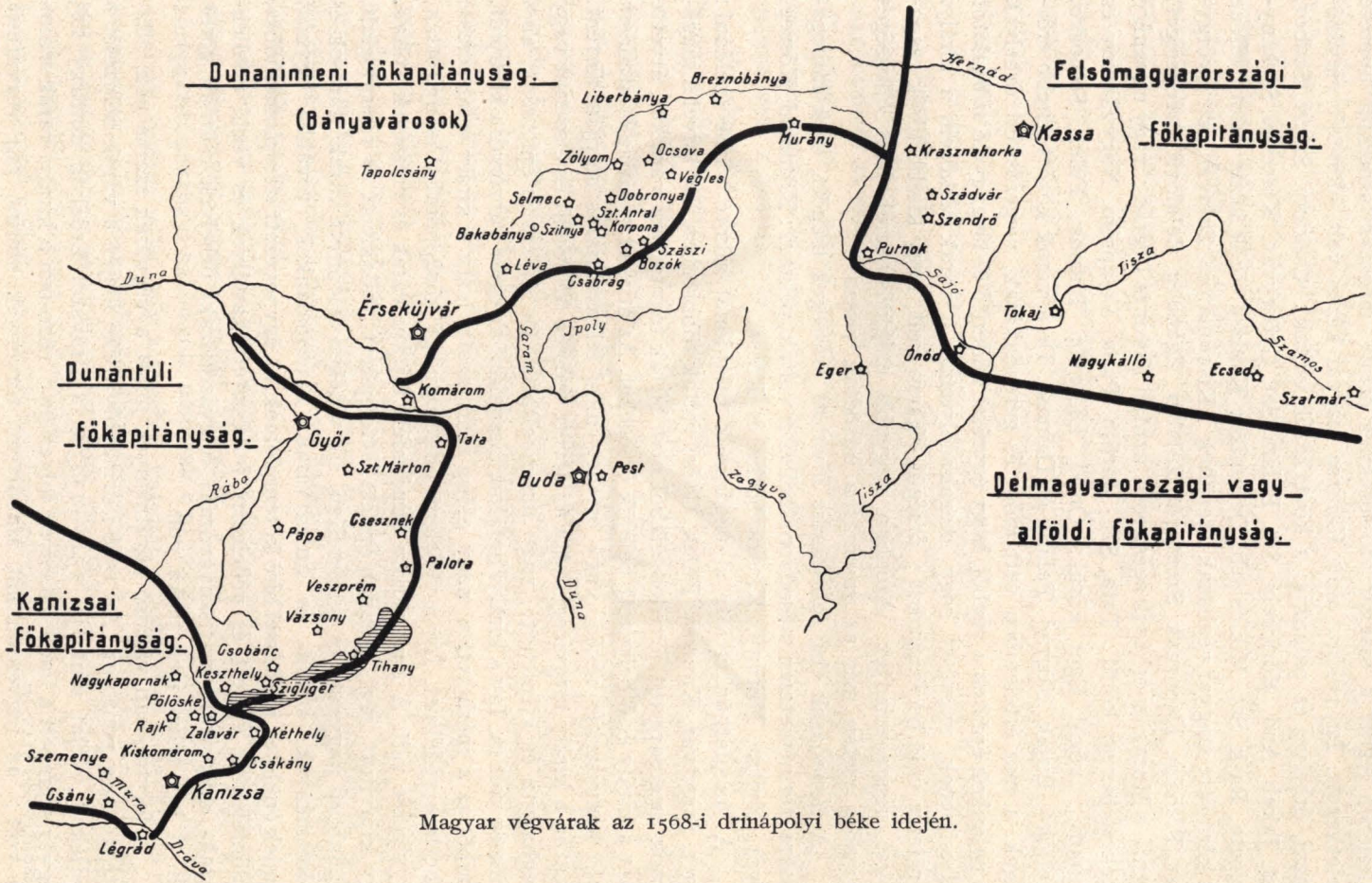

Magyar végvárak az 1568-i drinápolyi béke idején.

ellenében legott a magyar erősségeknek szinte megszakításnélküli övezete keletkezett. Így például amíg Kanizsa magyar kézen volt, előretolt vigyázóházai, őrhelyei és palánkjai a következők voltak: Csákány, Szécsi, Szabor, Szt. Jakab, And, Mórichely, Szt. Balázs, Szt. Györgyvár, Kerecsén, Sárkányszigete, Rajk, Szt. Miklós stb. De amikor Kanizsa török kézre jutott, ellene és körülötte magyar végházak létesültek: Kiskomárom, Zalavár, Szt. Györgyvár, Pölöske, Kapornak, Szentgrót, Zalabér, Egerszeg, Zalalövő, Szécsisziget, Lenti, a Muraközi őrházak egész sora, azután Kotor és Légrád; vagy ugyanígy Székesfehérvár körül: Tata, Szt. Márton, Pápa, Veszprém, Nagyvázsony és Tihany; végül Eger körül: Ónód, Diósgyőr, Putnok, Fülek, Somoskő, Hollókő, Buják, Nógrád, Palánk és Damasd. De a várak között kisebb erősségek, a mai értelemben vett erőd- és gerendaházak, megerősített őrhelyek és palánkok épültek a végből, hogy egyrészt felderítő és megfigyelő szolgálatot teljesítsenek, másrészt hogy megakadályozzák a várak térközein a királyi területre való becsapásokat; őrségük akkora volt, hogy kisebb török csapatokat visszaverhettek. Azonban nagyobb erőkkel végrehajtott ellenséges támadás esetén már az anyavárba húzódtak vissza.

A támadások első felfogására hivatott erősségek mögött, ezek támogatására, természetesen másodvonalbeliek is voltak, például: Körmend, Kőszeg, Győr, Nyitra, Murány, Krasznahorka és Kassa.

A láncolatban eleinte a magánosok tulajdonát alkotó várak (például: Eger, Szigetvár, Kanizsa, Fülek, Győr) voltak többségben. De mivel a magánosok megcsappant jövedelmeikből nem bírták fenntartani váraikat, átvette őket a király és ő helyezett beléjük őrségeket. Az átvétel vásárlás és átadásra való kényszerítés révén, vagy országgyűlési felhatalmazás alapján történt. Ezután a király megvizsgáltatta az átvett erősség állapotát és e szerint vagy meghagyta és kiépíttette, vagy leromboltatta. De újakat is építtetett, ahol szükség volt rá. Így a királyi hatalom lassankint az egész várvonalra kiterjedt, amiből az a mérhetetlen nagy előny származott, hogy a király rendszeressé tehette a védelmet. Így a védelem, minthogy egy középpontból irányították, egységessé vált. A rendszerben mindenféle fajtájú várak és erősségek voltak. Így kijavított, régi, újonnan épített, áttelepített, átalakított és visszafoglalt, különböző nagyságú és felszerelésű, sík vidéken telepített várak, városok és erődítmények, szikla- és huszárvárak, hajdúpalánkok, továbbá egyházi rendek épületei, kerítéssel bíró kőtemplomok, az úgynevezett «templomerődök», különféleként épített és védelemre felkészített kastélyok és végül «mellékházak», «fiókvárak», «tarisznyavárak», «vigyázóházak», őrhelyek, csárdák, górék stb. A kép tehát igen tarka volt.

A folytonosan változó körülmények miatt a végvárak száma nem állapítható meg pontosan. Az 1568-i drinápolyi béke idején a várak helyzetét a mellékelt vázlat mutatja. 1541—1593-ig a Drávától Erdélyig mintegy 125 végvár szerepelt a hadiesemények folyamán; 1629-ben a királyi várak száma 49 volt; az ingyenmunkát szabályozó törvények szerint 114 végvárunk

volt; 1683-ban, Erdélytől az Adriáig, összesen 88 végvárunkban találunk állandó helyőrséget. Azonban kétségtelen, hogy Buda elestétől a felszabadító háborúk kezdetéig szerepelt végváraink száma elérhette a kétszázat.

A magyar és az idegen zsoldosokból alakított őrhad létszáma a körülményekhez képest ugyancsak állandóan ingadozott és általában jóval kevesebb volt a török várak őrhadaiénál. Ebből következett, hogy a törökök, nagyobb erejükben bizakodva, szakadatlanul támadtak. 1554—55-ben például Magyarországon és Erdélyben 8420 gyalogos, 5997 lovas, 727 naszádos és 16 tűzér, vagyis összesen 15,160 fő volt a király zsoldján. Az 1577-i őrhadak elosztását és létszámát a következő oldalon levő táblázat mutatja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a táblázatba foglaltak rendes zsoldos katonák voltak, akik mellett, majdnem minden várban, fizetetlen szabad hajdúk is éltek kisebb vagy nagyobb számban.

Az őrségek nemzetiségére nézve megjegyezzük, hogy míg a Dunántúlon és a dunáninneni területeken a magyarság volt többségben (kétharmad), a magyarság harcolt és pusztult az örökös harcban, addig a keleti részekben már fordított az arány és idők haladtával, amikor a királlyal szemben Erdély ellenséggé lett, a német katonaság nemcsak túlsúlyra jutott, hanem egyes várakban egyáltalában nem volt magyar katona. Ez természetes következménye volt a politikának.

A végvárak ügyeinek intézésében és vezetésében legfelsőbb fokon a legfontosabb szerepe volt a királynak és az országgyűlésnek. A legfelsőbb vezetés a király, mint az ország védelmére elsősorban hivatott tényező kezében összpontosult. Helyettese a nádor, a kapcsolt részekben pedig a bán volt. Amikor azonban ezeknek a szerepe lassankint háttérbe szorult, elhomályosult, majd megszűntek ezek a méltóságok, helyükbe a királyi hercegek léptek. Az országgyűlések szakadatlanul hozták ebben a korszakban a törvényeket, hogy a várak védelemre alkalmas állapotban tartassanak és a végbeli védekezés sikere biztosíttassék.

A mai értelemben vett hadügyminisztérium vagy vezérkar helyét az 1556-ban létesített és Bécsben székelő udvari haditanács (Hofkriegsrat) töltötte be, amely mint legfelsőbb katonai hatóság nem mindig a főkapitányok útján intézte a végvárak ügyeit, hanem igen sokszor önhatalmúlag is, és az intézmény, valamint a működő mezei haderők kárára tárgyalta, befolyásolta és vezette az ügyeket.

A Bécsben működő királyi udvari, valamint a pozsonyi és a Kassán (1567 után) elhelyezett szepesi királyi kamarák, a mai hadbiztosság ősei, mint középponti pénzügyi hatóságok, nemcsak a gazdászati közigazgatási ügyeket vezették, hanem néha még a pusztán katonai vonatkozású dolgokba is beavatkoztak. Általában hatáskörükbe tartoztak: a területileg hozzájuk utalt várak építkezései, a várak és várbirtokok vagyonának kezelése és ellenőrzése, a pénzkezelés, a lövőszer szétosztása és az élelmezésügy. A királyi udvari kamara közegei voltak: az udvari hadifizetőmesteri és az udvari főélelmezés-

A végvár neve	Az őrhad állott						
	német gyalogosból	huszárból	magyar gyalogosból (hajdú)	német lovasított lövészből	német lovasból	tüzérből és fegyvermesterből	harci kocsiból
Kanizsa	400	400	400	100	100	—	—
Kis-Komárom	50	200	150	—	—	—	—
Légrád	—	—	150	—	—	—	—
Keszthely	—	—	20	—	—	—	—
Szigliget	—	—	10	—	—	—	—
Zalavár, Kapornak	—	—	35	—	—	—	—
Csány	—	—	25	—	—	—	—
Semenye	—	25	30	—	—	—	—
Csákány	—	30	70	—	—	—	—
A főkapitány kardja alatt	—	100	100	—	50	—	—
Győr	700	400	300	—	—	—	20
Pápa	—	300	350	—	—	—	—
Palota	—	200	—	—	100	—	—
Veszprém	—	200	300	—	—	—	—
Csesznek	—	18	50	—	—	—	—
Vázsony	—	18	—	—	—	—	—
Szt Márton	—	50	100	—	—	1 f.m.	—
Tata	—	70	100	50	—	—	—
Komárom	300	—	*660	—	—	—	—
Dunántúlon tehát	1450	2011	2850	150	250	1 f.m.	20
Murány	21	—	—	55	—	7	—
Breznó- és Libetbánya	—	—	100	—	—	—	—
Végles	100	—	200	—	50	—	—
Szlatina-Dobornya	—	—	60	—	—	—	—
Szász	—	—	40	—	23	—	—
Zólyom	100	—	100	—	100	—	—
Korpona	100	—	200	—	240	—	—
Csábrág	100	—	110	—	50	—	—
Szitna	—	—	32	—	8	—	—
Szt Antal	—	—	50	—	—	—	—
Sibrik	—	—	20	—	—	—	—
Bakabánya	—	—	180	—	100	—	—
Zsember	20	—	—	—	—	—	—
Tapolcsány	—	—	20	—	—	—	—
Bozók	—	—	100	—	100	—	—
Léva	—	—	100	—	132	—	—
Dunáninnen tehát	441	—	1312	55	803	7	—
Kassa	400	—	—	—	—	45	—
Új-Kálló	60	—	100	—	—	—	—
Szatmár	220	—	—	—	—	32	—
Felsőmagyarországon tehát	680	—	100	—	—	77	—
Összesen	2571	2011	4262 *660	205	1053	85	20

10,187 fő és 20 harci kocsi

* Naszádosok.

ügyi hivatalok, a főhadszertárosok s ezek alárendeltjei: a várak fizetőmesterei, élelmezőbiztosai, valamint a hadszertárosok.

A vezetés következő szervei lefelé a főkapitányságok voltak. Ugyanis az összes végvárakat kerületekbe osztották, amelyeknek élén egy-egy magyar vagy idegen származású főkapitány állott. A főkapitányságok száma fokozatosan szaporodott, mert míg eleinte csak egy volt, később, amikor Erdélyt is hatalmában tartotta a király, összesen hét kerület volt, és pedig: a horvát vagy károlyvárosi, a vend vagy varasdi, a Balaton és Dráva közötti (kanizsai), a Duna és Balaton közötti (győri), a dunáninneni vagy bányavidéki, a felső-

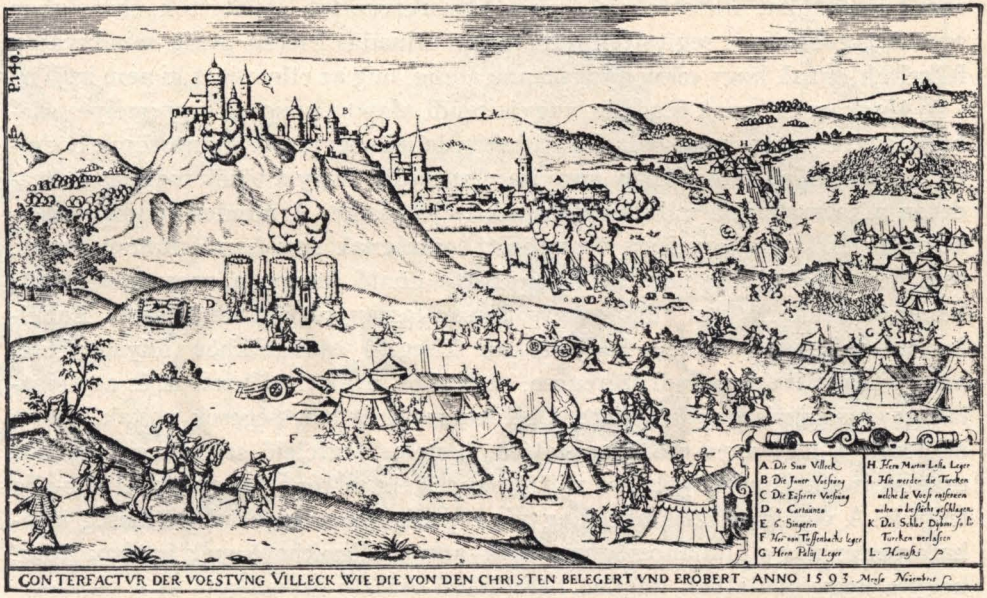

Fülek megvétele 1593-ban.

A) Fülek vára. *B)* A belső vár. *C)* A külső vár. *D), E)* Ágyútelepek. *F)* Teuffenbach tábora. *G)* Pálffy tábora. *I)* A török felmentő sereg megfutamítása.

magyarországi vagy kassai és végül az alföldi vagy délvidéki. A főkapitánynak a végek életében általában igen fontos szerepe volt. Mint kiválogatott és kezességet is nyujtó jómódú főúrnak, vagy mint magasabbrangú császári katonának igen sok teendője volt. Kardja alatt, mint tartalék, megfelelő erejű csapat állott, amelyet szükség szerint a nemesi felkeléssel is megerősíthetett. A végbeli védekezés minden tényében résztvett; kegyelmezési joga is volt s így a király után személyében központosult a legfelsőbb bíráskodás.

A középponti vezetőség alkalmi szerveinek tekinthetők még:

az úgynevezett várvizsgálóbizottságok, amelyeket vagy az egész országra, vagy pedig csak egyes vidékekre kiterjedő megbizatással küldöttek ki a várak állapotának felülvizsgálására vagy panaszok esetén, továbbá

részben gazdasági, részben katonai jellegű volt a lustratio, a lustra vagy mustra; az ilyen szemlén meghatározott napon, vagy például hadjárat előtt, a mezei és várbeli katonaság a király vagy a haditanács kiküldöttje előtt személyesen megjelent, hogy jegyzékbe vétessék, hogy fegyverzete és lovai megvizsgáltassanak, és ha volt pénz, a hátralékos zsold is kifizettessék.

Érdekes és különös, de csak helyeselhető jelenség ebben a korban, hogy amikor a felsőbb vezetés gondoskodása késett vagy elégtelennek látszott, avagy csütörtököt mondott, akkor a veszélyeztetett vármegyék nemessége az úgynevezett particularis congregatio, részleges gyűlés révén önhatalmúlag intézkedett a végek ügyében úgy, hogy önmagukra hadiadót vetettek ki, ebből csapatokat állítottak fel, közös kémszervezetet létesítettek, éhínségben egymást gabonával segítették, ellenséges támadás esetén pedig mindnyájan felkeltek, azzal, hogy «nem nyugszanak addig, míg az ellenséget ki nem irtják».

Magyarországnak feudális, vagyis rendi alapon nyugvó, a személyes szabadsággal és vagyonnal összefüggő honvédelmi szervezete már a török hódoltatást megelőző időszakban annyira elsatnyult, hogy a török foglalások kezdetén alkalmatlanná vált hivatásának teljesítésére. A minden rendű szervezeteiben és intézményeiben összetörött országnak sem bandériumrendszere, sem nemesi felkelése nem befolyásolhatta döntő módon a nagy küzdelmet, hanem a gyakorlatban mind a kettő lassan-lassan végkép elenyészett. Ennélfogva majdnem minden hadjáratban kisegítő eszközökhöz folyamodtak, amelyek a váltakozó hadi szerencse, az örökös területi változások és az áldatlan gazdasági viszonyok között is célravezetők és lehetségesek voltak. Tehát nemcsak a fegyveres erő kiegészítése, hanem megfelelő szerves egységekbe osztása is annyira bonyolulttá vált, hogy tökéletes képét megrajzolni alig-alig tudjuk. A véráldozat számbeli nagyságát pedig éppenséggel lehetetlenség meghatározni; nagy általánosságban csak annyi állapítható meg határozottan, hogy a nagy viadalban minden társadalmi osztály összefogott és a védelemben az ország népességének minden rétege egyesült.

A végvárak közvetlen és közvetett védelmére hivatott fegyveres hatalom ebben az időben két főrészre oszlott, és pedig a mezei hadakra és a várak őrseregére. Fegyvernemek voltak a gyalogság (hajdúk), lovasság (huszárok), tűzérek és a naszádosok. A Komáromban elhelyezett naszádosság (vízi hajdúk; nem evezős legénység, hanem harcoló katonák) hivatása volt megakadályozni a Dunán az ellenség előhaladását, támogatni saját csapataink hadműveleteit, zavarni a törökök folyami hajózását s biztosítani a magunk kereskedelmi hajózását, és végül, ha alkalom kínálkozott rá, részt venni a nyílt ütközetekben és a várharcban.

A közvetett védelemre, vagyis a várakon kívüli harcra, tehát várak és területek visszafoglalására, avagy ostromolt várak felmentésére a mezei hadakat alkalmazták; ezeknek magvát, derékhadát mindenkor az a királyi hadsereg alkotta, amely idegen vezérek alatt jobbára idegen zsoldosokból állott. Ehhez csatlakozott vagy önállóan is hadakozott a magyar nemzeti had-

sereg, vagyis a nemesi felkelés, amely általános vagy részleges volt. Ez utóbbi volt a gyakoribb. Alkotó elemei a következők voltak : a főpapoknak, a nagy- és középbirtokosok nemességének zsoldos zászlóaljai ; ezekben foglalt helyet a főnemesség telekkatonasága is ; a megyei bandériumok és végül a népfelkelés, amely abból állott, hogy a parasztság vagy fejenkint, vagy bizonyos kulcs szerint zászlók alá állott.

A végvárak közvetlen védelmére, a bennük való megszakítás nélküli szolgálatra, rendes fizetéssel bíró állandó katonaságra volt szükség. Ez az állandó katonaság pedig, a várak tulajdonosai szerint, országos vagy királyi,

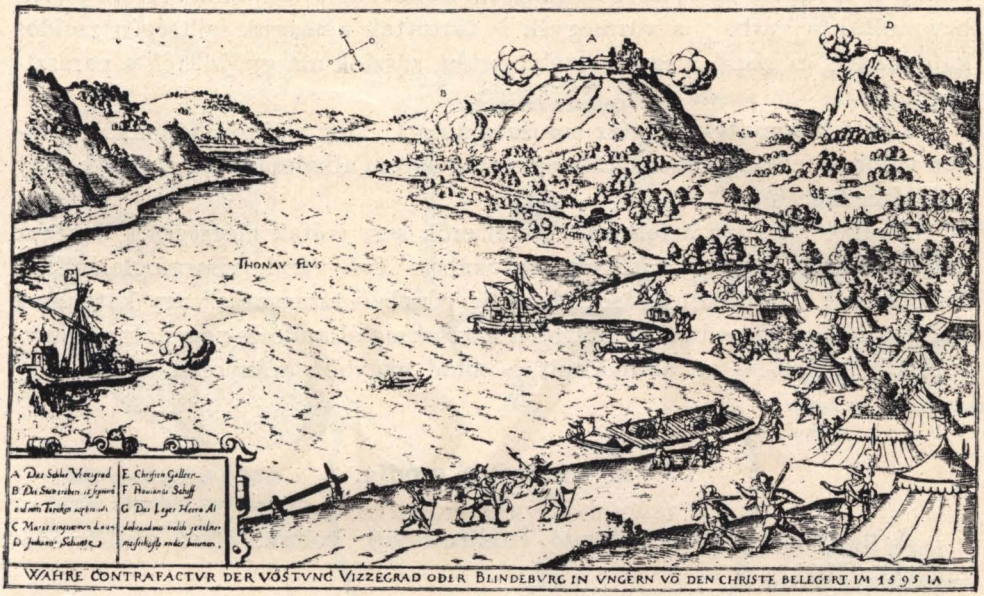

Visegrád ostroma 1595-ben.
A) Visegrád vára. *B)* A város. *C)* Nagymaros. *D)* Sánc. *E)* Keresztény gálya. *F)* Élelmező hajó.

magános és városi fegyveres erő lehetett. Az országos vagy királyi várak őrségét a király és a főpapok, valamint az egyházi fejedelmek jövedelmeiből tartották fenn ; a magánosok várainak katonaságát a telekkatonaság és a fizetett zsoldosok alkották ; a városok védelme a polgárságra hárult.

Mivel azonban a hódoltság terjedése következtében a magánosok elvesztették birtokaik és jövedelmeik nagy részét és így váraikat sem tarthatták fenn, ezeket fokozatosan átadták a királynak és védelmüket is reá hárították. De mivel a király jövedelmei is állandóan csökkentek, az országgyűlések végül is adókat, segélyeket voltak kénytelenek megszavazni a királynak, hogy a neki átadott várakat fenntarthassa. Ezekből az adókból fogadták fel a zsoldosokat, az állandóan, hivatásszerűleg szolgáló hadi népet, és pedig

vagy pusztán várszolgálatra,

vagy esetenkint és részben mezei, részben várszolgálatra. Minthogy azonban ez az őrhad sem volt elégséges, egyéb kisegítő módozatokhoz is folyamodtak; és pedig

a főnemesek váraik védelmezése végett évenkint bizonyos összegeket kaptak, amelyekből kötelesek voltak a régi bandériumok helyett meghatározott számú gyalogost és lovast állandóan zsoldban tartani; minden 100 jobbágy után «folyvást tartani rendelt» 2—3 lovas, vagy kivételesen 2—3 gyalogos kiállítását rendelték el; a várak környékén lakó nemesek bizonyos számú és szemlére kötelezett magánzsoldosokat tartottak, akik ostrom esetén bevonultak a várba; a vármegyék is tartottak a maguk költségén zsoldos katonákat; és végül, végső veszély esetén, zászlók alá gyűjtötték a parasztságot is.

Íme a bizonyítékok egész sorozata ahhoz, hogy a török hódoltság korában valóban fenékig kimerítették az ország harcra alkalmas lakosságának nagy gyűjtőmedencéjét.

Amikor azonban a felsorolt hazai erők sem voltak elégségesek a végek megtartásához vagy a törökök birtokában lévő várak visszafoglalásához, következett a külföldi segítség, és pedig pénzbeli támogatás vagy katonaság küldése révén. Ez pedig, tekintettel a magyarság állandó és nagyarányú pusztulására, lassan-lassan állandósult és mind nagyobb arányokat öltött.

2. Az építés módja.

A magyar végvárak állandó erődítmények voltak, külső mellékvédőművek nélkül.

Valamint megváltozott abban a korban a nyugati ellenségek harcmodorához mért magyar hadművészet a nyílt háborúban, amennyiben a törökök könnyű gyalogságával és lovasságával hasonló fegyvernemeket kellett szembeállítani, a várak építésének módjában is gyökeres változásokat találunk, főképpen a tűzérség fejlődése következtében. A legfelötlőbb változás a várak állandó nagyobbodása. Ezt azonban nemcsak a tűzérség hatása, hanem a török hódoltatásokkal szorosan összefüggő egyéb sajátságos körülmények is okozták. Így például a megrohanásoknak, rablásoknak kitett lakosság az erősségekbe özönlött, vagy falaik alá telepedett és így létrehozta az úgynevezett «alsó vár»-akat és a «váraljá»-kat. Mivel pedig a várak kapitányainak egy része adókat is hajtott be, ezt a feladatot gyorsan járó és mindenüvé eljutó lovasokra kellett bízni; és mert a nagy védelmi területen igen gyakran felbukkanó török portyázó csapatokat csakis nagyobb számú és gyorsan járó huszárság állíthatta meg útjukban, s ennek a huszárságnak is a várakban kellett födél alá jutnia, létrehozták az úgynevezett «huszárvárak»-at. Ezek vagy önállóak voltak, vagy többnyire a rendes várakhoz szorosan csatlakozó

függeléket alkottak. Erős és hasznos várnak csak azt ismerték el, amelyben nagyszámú lovasságot tarthattak (például Tokajban 1563-ban 2000 lovas részére volt hely), vagyis amely nemcsak a rabló és portyázó ellenségnek állhatta el útját, hanem rendszeres ostromot is kibírt.

A várak telepítésénél általában szabályozott eljárást követtek. Így az építés megkezdése előtt kiszemelték a megfelelő helyet; ebben mindenkor hadászati és harcászati körülmények voltak ugyan a döntők, mégis általában vagy a folyóvizek összefolyása által okozott szögleteket, vagy mocsaras és

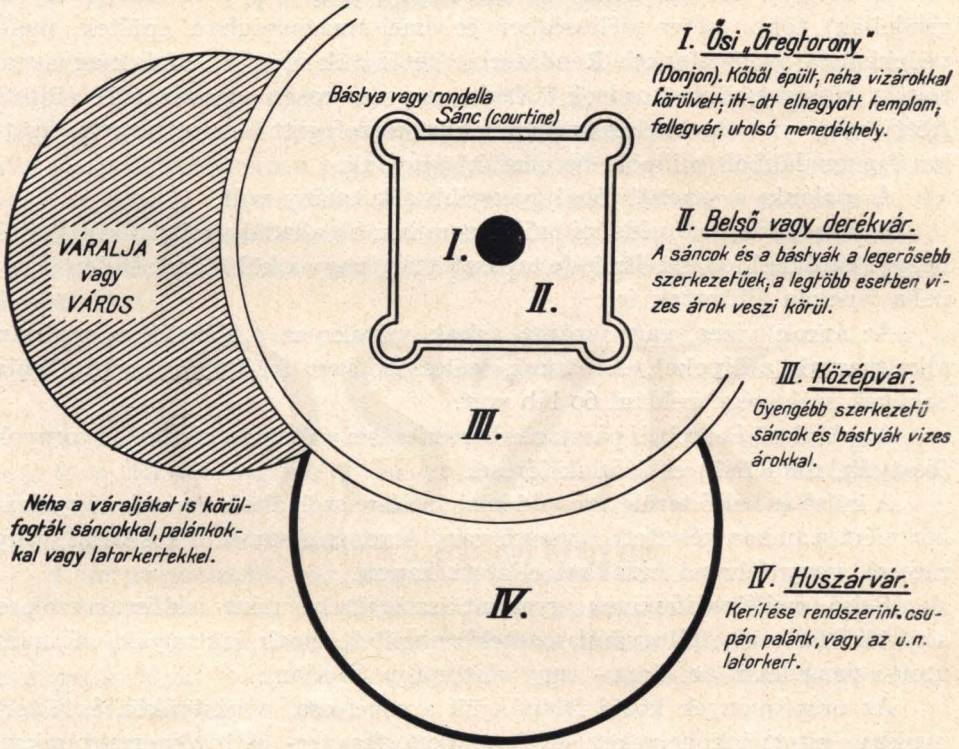

Vár alaprajza.

lápos, könnyen eláraszthatő területeket választottak. A szakemberektől készített terveket bizottságok elbírálása alá bocsájtották, majd kikérték a király jóváhagyását és a fő- és várkapitányok véleményét. Az építkezést vagy magyar, vagy idegen, jobbára német és olasz építőmesterek hajtották végre, akiknek ellenőrzésére azonban esetenkint szakavatott magas állású egyéneket, főkapitányokat vagy esetleg bizottságokat rendeltek ki.

A várak alaprajzában általában mellőzték a szabályszerű idomokat és inkább a terephez símultan, az ó-olasz és a németalföldi rendszereknek elegyes alkalmazása mellett, a kör-, a sokszög- és a bástyás-homlokzatot, valamint a Vauban-féle csillagsáncot alkalmazták.

A különböző módon épült várak jellegét egyébként a szöveg közé illesztett képek is mutatják, amelyeket akként válogattunk össze, hogy Magyarország minden táján épült várak képviselve vannak.

A keresztmetszet berendezése, a helyi szokás, valamint a szükség szerint igen változatos volt, de általában mindenütt megvannak : a kör-, négyszög- vagy sokszögalakú bástyákkal (tornyokkal, rondellákkal) erősített sáncok (gát, courtine), az árkok, a pásztázó berendezések, az akadályok, valamint a külső és belső területre szolgáló közlekedési vonalak.

A magyar módra készített «sáncok» (courtine) és «bástyák» (tornyok, rondellák) több méter szélességben és emeletmagasságban épültek, mellvédekkel és óvófödelekkel. Rendszerint tetőzetük is volt. A falak agyaggal töltött kétsoros sövényfonások voltak, vagy szorosan egymásmellé állított (rótt), vagy vasszegekkel és vaskapcsokkal összefogott faragott vagy faragatlan fagerendákból (cölöpök, boronafák) állottak.

A «palánk» a sáncnál jóval gyengébb alkotmány volt.

A «latorkert» nem védelmi mű, hanem inkább akadály volt, amelyet sűrű hegyes karókból fonás nélkül, de tapasztottan, vagy a külső árok szélén, vagy néha fenekén állítottak fel.

Az árkok vizes, vagy száraz árkok voltak; az előbbiekben gyakran alkalmaztak zsilipeket. Az árkok szélessége igen különböző volt. Gyula árkának szélessége például 60 láb volt.

Az oldalozó és arcbeli pásztázás berendezései voltak : a kiszögellő tornyok (bástyák, rondellák) és a falak lőrései.

A külső és belső területtel való közlekedésre szolgáltak a várak nagyságához mért számban készített egyszerű vagy levonós gémmel, fokos fallal, vagy ráccsal, vagy felvonó hidakkal ellátott kapuk.

Belső mellékvédőművek gyanánt szolgáltak : mint védőszakaszok a a várak felső- vagy fellegvárai, az ezekben épített házak, laktanyák, valamint utolsó menedékül az «öreg»- vagy «őrtorony» (donjon).

Az ürépítmények közül felemlítjük a sáncokba, a bástyákba és a tornyokba épített lakóhelyeket, éléskamrákat, fegyver- és lövőszerraktárakat, valamint a különféle célokat szolgáló műhelyeket.

Építőanyag általában a föld és a fa volt, kevés vassal. A szükség parancsolta rövid idő, a gyér és rossz utak, az Alföldön a kő teljes hiánya és az ország gazdasági körülményei (minél kevesebb költséggel, minél hamarább, minél több lovasság számára) az építőket a helyszínén található anyagokra utalták, amelyekből azután a magyar nép magyar építőmesterek tervezése és vezetése alatt az úgynevezett «magyar módra» (Hungarisch Manier ; modo hungarico) épített várakat hozta létre, még pedig bámulatos ügyességgel, úgy, hogy a fából és agyagból készített, gondosan vakolt, lesímított és bemeszelt sáncok és bástyák olyanok voltak, mintha kőből épültek volna. [Például teljesen magyar módra épült Eger (1552), Gyula, Szigetvár (1556), Palota, Kanizsa, Putnok, Káló, Ónod,

Kassa.] Mint az ostromok igazolják, e sajátságos és szinte ősi föld- és favárak tökéletesen megfeleltek céljuknak.

Az ostromok alkalmával belőtt tüzes golyók és egyéb tüzes szerszámok, amelyek felgyujtották az építmények faanyagát, nagy ellenségei voltak a váraknak. Épp ezért jutottak oly nagy jelentőségre ebben a korszakban a különféle tüzesszerszámok.

3. A felszerelés élő és holt erői.

A végvárak hadifelszerelése élő és holt erőkkel, az erősségek igen nagyarányú különfélesége miatt, sem mennyiségileg, sem minőségileg nem mondható egyöntetűnek. A nagy várakban a hadifelszerelés minden eleme megvolt, míg a kisebbekben egyik vagy másik eleme vagy teljesen hiányzott, vagy az erősség nagyságához képest kisebb mennyiségben volt kéznél. Ha azonban a várak összességét vesszük figyelembe, akkor mégis bizonyos rendszer állapítható meg, amelynek alapján a hadifelszerelés általános képe is összeállítható.

Így a végvárak felszerelésében megkülönböztethetők az élő erők, vagyis a törzsek, a csapatok (az őrhadak) és a védelmi anyag, vagyis a holt erők.

Az élő erők. A védelem és a várbeli szolgálat vezetésére hivatott parancsnok és a hozzája segítségül beosztott egyének katonai és közigazgatási törzsre oszthatók.

A katonai törzset alkották:

a vár parancsnoka, aki szerződéses és pontos utasítással ellátott magyar vagy idegen tiszt volt, aki külön csapattal rendelkezett és akit a végvárak kezdeti életében porkolábnak, később kapitánynak, a fejlődés további folyamán pedig itt-ott főkapitánynak (a király képe vagy fejedelem) is neveztek. Némely várban kettő volt;

az alkapitány, aki ugyancsak külön csapattal rendelkezett és nemcsak a várparancsnok segítőtársa és helyettese volt, hanem egyúttal a várbeli gyalogság felügyelője is;

az író-, tolmácsoló- és seregdiákok a korunkbeli segédtiszti szolgálatot látták el; míg az apródok a vezetők személyes szolgálatára voltak rendelve.

Ide sorolhatók még a papok és iskolamesterek, a kapitányi elnevezés meghonosodása után a kapuk fővigyázóiként szerepelt főporkolábok, a porkolábok és viceporkolábok, a hajóhídfelügyelők, kémek, futárok, kalauzok, nyom- és táborjárók, tornyosok, tömlöctartók, hóhérok, kínzómesterek.

A gazdászati közigazgatási törzs személyzetéhez tartoztak:

a fő- és viceporkoláb, majd a fő- és viceudvarbíró, a német katonaság által megszállott várakban pedig a «Burggraf»-ok, akik a vár gazdasági ügyeit vezették. Mint segítőszemélyzet rendelkezésükre állottak: a gazdasági tisztek,

ellenőrök, számadódiákok, mérnökök, építészek, árokmesterek, hídmesterek, szertárnokok, élés-, fizető- és mustramesterek, hadbírák, kulcsárok, sáfárok, borvizsgálók, abrakosztók, jegelők, vermekhez látók, óraigazítók, hordókötők, faragómesterek, cipóosztók, sernevelők, borbélyok, kutyanevelők.

A várak csapatai, vagyis az őrhadak nemcsak az erősségek védelmezéséhez szükséges élő, cselekvő erőt, hanem a támadó védősereget is magukban foglalták és békesség idején csekélyebb és állandó, ostromállapotban pedig ideiglenesen mezei hadakkal és népfelkeléssel is megerősített (öt, sőt tízszeres) őrségekből állottak. Békében általában kevés a gyalogság, míg a lovasság, a huszárok száma igen nagy. Ez abban leli magyarázatát, hogy egyrészt a várak biztosítási körletéhez tartozó nagy területen a portyázó ellenséges hadaknak csakis lovassággal lehetett gyorsan útjukat állni, másrészt a nagykiterjedésű várbirtokok ellenőrzését és adózását csakis így biztosíthatták.

Az erőviszonyok általában a hely minőségétől, fontosságától és kiterjedésétől, valamint a biztosítandó területtől függtek.

Minden vár őrhada meghatározott védőszakaszőrségekre (vajdaságokra, tizedaljákra, városokban céhekre) és a főtartalékra (a főkapitány, kapitány és vicekapitány csapatai) oszlott.

Az őrhadak fegyver- és csapatnemei a következők voltak.

A szorosan vett és igen súlyos várszolgálat a gyalogságra hárult, amely puskás és kopjás könnyű magyar gyalogosokból (darabantok, talpasok, magyar és rác hajdúk, haramiák, martalócok, uszkókok, morlákok és mazulok), valamint idegen nehéz zsoldos gyalogságból (németek, csehek, morvák, olaszok, vallonok, franciák, lengyelek és spanyolok) került ki.

A hódoltság kora az az időszak, amikor az állandó magyar gyalogság is kifejlődött. Buda eleste után ugyanis, amikor a török állandóan megvetette lábát az országban, a várak védelmezéséhez nem volt elég gyalogság, főként pedig igen hiányzott a puskás gyalogság. Ezt sürgősen elő kellett teremteni. Kiváló anyagnak kínálkoztak a marhahajcsárok leszármazói, az úgynevezett hajtók vagy botoslegények. Ezek a legedzettebb és legerőteljesebb emberek voltak, akik télen-nyáron a szabadban éltek, akiknek élete küzdelem volt a farkasokkal, a lappangó latrokkal, kóborló katonákkal és tolvajokkal. Ez a szilaj népség mit sem veszített tulajdonságaiból akkor, amikor katonává lett. Hozzájuk csatlakozott a lakóhelyéről elűzött és foglalkozásnélküli jobbágyság és a pásztorok, és végül a hontalanná vált, elszegényedett nemesség is, amelynek annyija sem volt, hogy lovat vásárolhasson magának. A haramiák, martalócok, uszkókok, morlákok és mazulok pedig olyan délszláv elemek voltak, amelyek a törökök állandó térfoglalása következtében a Balkánról jutottak be Magyarországba. Idővel valamennyi egybeolvadt és hajdú néven tökéletesen magyarrá lett. E gyalogság fegyverzete eleinte kopja, balta, kard vagy szablya és pajzs volt, később meghonosult a rövid puska, a kopja pedig elmaradt. Az első gyalogosok csak kapunállók voltak, azonban amikor már rendes őrségül szolgáltak, akkor, mint külön fegyvernemet, darabontnak,

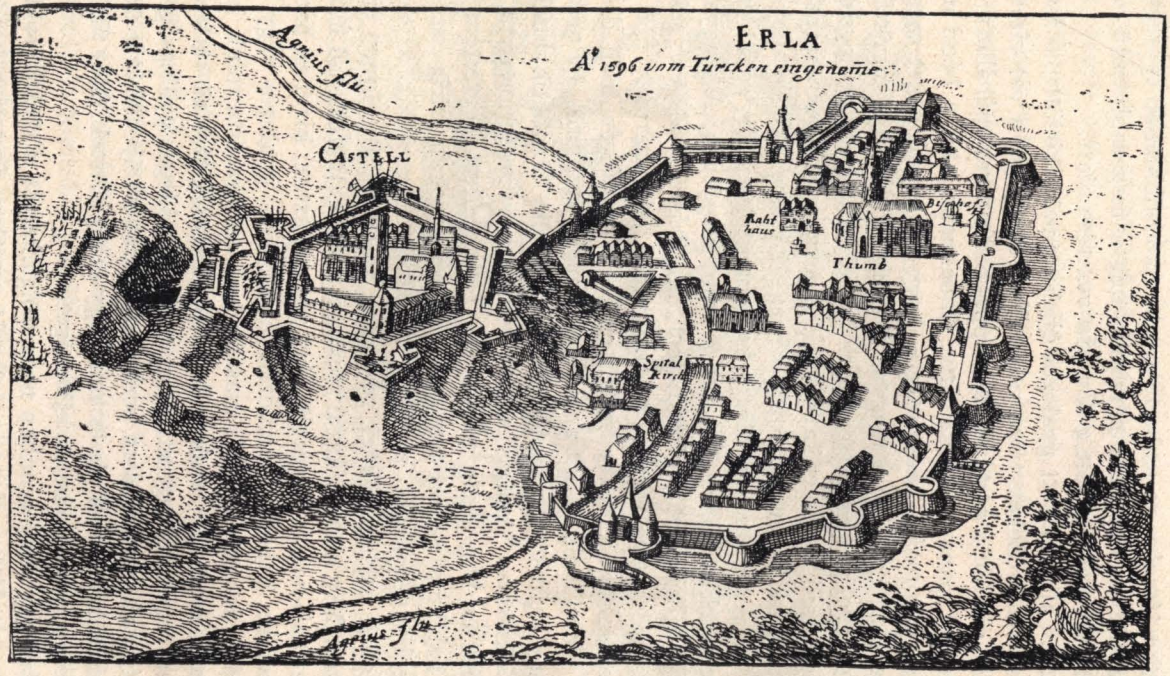

Eger 1596-ban.

drabantnak, grabontnak nevezték őket. A hajdú és a darabont közötti megkülönböztetés azonban lassankint elmosódott és csak a hajdú elnevezés maradt meg.

A harcászati egység a 100 főből álló vajdaság volt, amelynek élén a vajda állott. Később a létszám 50 emberre apadt. Az alsóbbrendű egységet a tizedesek által vezetett tizedaljának nevezték, míg a magasabbrendű, a 200—500 emberből álló fővajdaság volt a fővajda vezetése alatt.

A várakban alkalmazott gyalogos éjjel-nappal őrködött ; ő ásta az árkokat, építette a mellvédeket, télen pedig ő vágta a jeget a vár vizes árkaiban. Éjjel strázsált, cirkált, a vártán hált, nappal pedig a kapunál állott ; az éhséget és a szomjúságot panasz nélkül tűrte. Gabelmann, akit a bécsi udvar azért küldött a magyarországi hadszíntérre, hogy az eseményeket megfigyelje és leírja, nem győzte csodálni a magyar gyalogos hihetetlen szívósságát és azt, hogy az ellenséggel milyen rettenetesen harcol. A magyar gyalogost össze sem lehetett hasonlítani a német katonával. A magyar örökösen harcolni akart és a portyázástól semmi sem tartotta vissza. Ugyanez a vélemény alakult ki a külföldön is. A tapasztalás eléggé bebizonyította, mily sokat ér a magyar katona, amely sokkal kevesebbe kerül, mint az idegen. A magyar katona a hazájáért és a tűzhelyéért jobban harcol, mint bármely idegen ; a fáradtságot, az éhséget, a hideget és a meleget jobban tűri, mint bármely más nép, s ami még fontosabb : tisztjeinek engedelmesebb s bármilyen hadi dologra készségesebben vállalkozik, mint az idegen, amely utóbbiról ezt nem lehet állítani ! Ursinus Velius azt mondta, hogy Mars lelke tündöklik minden magyar katonában, Kielman András német főkapitány pedig megírta, hogy száz huszár többet ér háromszáz németnél! És e mellett megtörtént az a furcsa eset, hogy halálbüntetéssel fenyegették meg azokat, akik az ország legveszedelmesebb ellenségét párbajra hívták ki. A vajdák a támadásnál a sor elé ugrottak és legelsőknek rontottak az ellenségre. Innen ered az «előljáró» kifejezés. Még a lovassággal szemben is rettenthetetlenül küzdöttek ; az «ördög apostolai»-nak is nevezték őket ; nem nézték, kivel és hány emberrel kerülnek szembe, hanem rátámadtak mindenkire, gyalogos vagy lovas ellenségre egyaránt. Schwendi Lázár császári hadvezér azt írta róluk, hogy a török elleni harcnak mesterei ; ezek az Istentől elrugaszkodottak rettenetesen harcolnak! Nem egyszer megesett, hogy amikor az idegen gyalogság megszaladt, a hajdúk még a visszavonulásra vonatkozó parancs teljesítését is megtagadták. Utolsó lehelletükig harcoltak és mind egy szálig elestek. Még török ruhába is öltöztek és így csapták be az ellenséget.

A hajdúk egy része azonban nem szolgálhatott a király zsoldján. Ezeket szabad vagy gazdátlan, bitang, kóborló, uratlan, fizetetlen hajdúknak vagy szabadlegényeknek is nevezték. Egyik részük az erdőket lakta és innen csapott ki a törökökre, az utasokra és a katonákra ; másik részük a végvárakba szorult és felfogadták őket, ha szükség volt rájuk, de zsoldot és élelmet nem kaptak, hanem csak a zsákmány volt az övék. Végül voltak olyanok, akiket az urak

fogadtak fel házaik és kastélyaik védelmezésére. Ezek a rettenthetetlen legények csodával határos dolgokat műveltek még a várak ostrománál is. Pusztán szablyáikkal indultak ostromra s mégis egész csomó török várat és kastélyt bevettek. Még kővárak ostromát is megkísérelték. Gabelmann szerint Esztergom ostrománál puska- és ágyútűzben a vár árkaiba ugráltak és hajdútáncot jártak, a lövöldöző törököket pedig csúfolták és maszlagot ígértek nekik. Szinte azt hihette az ember, hogy lakodalomban és nem a halál torkában vannak ezek az ördöngös legények.

De nemcsak mint támadók tűntek ki a hajdúk, hanem mint védők is csodálatos embereknek mutatkoztak. Szokástörvényük az volt, hogy élve

Eger ostroma 1596-ban.

nem adják meg magukat. Kaposújvárnál, amikor a törökök elfoglalták a várat, egyetlen egy embert sem találtak ott, mert a hajdúk a védelemben mind elestek. Ugyanez történt Fonyód ostrománál is. A diósgyőri támadásnál pedig a törökök egy csomó hajdút a pincébe szorítottak. Mivel nem akarták megadni magukat, szalmát tömtek a pincébe s a hajdúkat elevenen megégették. Élve egyet sem keríthettek kézre.

A század végén már nemcsak a fizetett, hanem a szabad hajdúkból is jó sokan lóra kerültek.

A várharcban esetenkint résztvevő fegyvernem gyanánt meg kell említenünk a vízi vagy naszádos hajdúságot. Ők alkották az ország folyamőrségét. Tisztjeiket ugyancsak vajdáknak nevezték, még pedig vízi vagy száraz vajdák-

nak, a szerint, amint a vajda hajót vezetett vagy csak szárazon harcolt csapatával. Főparancsnokuk a fővajda volt. Hajóikkal a szabályozatlan vizeken, valamint a sekélyes ereken és árterületeken is tudtak mozogni. Ezek a hajdúk is vakmerő katonák voltak. Bementek ők a torkig érő vízbe is és akár a fogaikkal is belekapaszkodtak a török hajókba. 1552-ben 11 török hajót támadtak meg, amelyeken 200 török és rác volt, akikből csak három menekült meg élve! A szemtanú Gabelmann azt írja 1595-ben, hogy Esztergom ostrománál a szabad hajdúk a Dunába ugráltak s a török hajók népét mind levágták.

A várak lovassága könnyű huszárságból és nehéz idegen lovasságból állott. Általában a külső szolgálatot látta el, de ostrom idején természetesen a vár fokán is küzdött.

A török hódoltság idejében a magyar lovasság tökéletesen átalakult. Ennek oka a török lovasság minőségében és harcmodorában keresendő. Ugyanis a fürgén mozgó és ide-oda cikázó könnyű török lovassággal szemben a nehéz lovasság csütörtököt mondott és hasonló könnyű magyar lovaságra volt szükség. Ekként jött létre a magyar, úgynevezett «könnyűháti» lovasság. Ez volt a magyar katona igazi típusa, amely száguldásokra, kirohanásokra, portyázásokra, szélvészszerű heves nekirohanásokra és sebes üldözésekre volt alkalmas. Fegyverzete huszáring (mellvért), könnyű sisak, pajzs, görbe kard, hosszú kopja, buzogány, tőr vagy fokos volt. Általában a vakmerőség jellemezte a magyar lovast. Öltözete gyakorlati okokból mindinkább keletiessé, törökössé vált, minthogy a folytonos harcokban, ellenséges területekre való becsapásoknál fontos érdek volt, hogy a török az utolsó pillanatig ne vegye észre a magyar csapatot. A század végén már oly nagy a hasonlóság a magyar és a török lovasság között, hogy ha a magyarok süveg helyett turbánt tettek fejükre, még a török maga sem ismerte fel őket.

A várak szolgálatában álló lovasság az úgynevezett huszárvárakban jutott födél alá, ahol állandóan szigorú készültségben volt, mivel az ellenség támadása esetén ő jutott legelőbb bajba, vagy neki kellett egy-kettőre lóra pattanni az ellenség megtámadása vagy üldözése végett. Oly kitűnő fegyvernem volt, hogy 1000 huszár 6000 törököt tudott sakkban tartani. Már az 1540-i regulamentum alapján büntetéssel sujtották vagy le is vághatták azt a huszárt, aki a csatában a sorokból kiugratott, az ellenséget bajviadalra hívta és nem várta meg a parancsot a támadásra, hanem az ellenségre rontott. Ezt nemcsak a sorba és rendbeállított legények tették meg, hanem a vezetők is. Azt is írják a magyar lovasokról, hogy «jöttük hírére a török véghelyeken az asszonyok és a vének két kezet kulcsolva sírtak és ríttak!». Elkalandoztak ők a törököktől megszállt területekre is, még pedig jó mélyen, le egészen a Dráváig és Titelig, elhajtották a török pasák és bégek méneseit, juhnyájait és marháit. Megesett, hogy az egri kapitány felesége török varróleányokat óhajtott, mire az egri vitézek Szeged és Csongrád alól hoztak ilyen leányokat. A külföldi vezérek pedig úgy nyilatkoztak a magyar lovasságról, hogy ez az

egyetlen fegyvernem, amely a törökkel szemben sikerrel megállja helyét. Kiválóságának az volt a következménye, hogy a szomszédos államok, Csehország, Ausztria, Stiria, Karintia és Krajna magyar huszárokat fogadtak fel területüknek török támadás esetén való megvédelmezésére.

Az ágyúk kezelése, valamint a szertűzérszolgálat az igen kisszámú, ennélfogva egységekbe be nem osztott, igen képzett bel- és külföldi tűzér-katonák feladata volt. Soraikban az ágyú-, lövő-, pattantyúsmesterek, a puskaművesek és fegyverkovácsok szerepe volt a legjelentősebb.

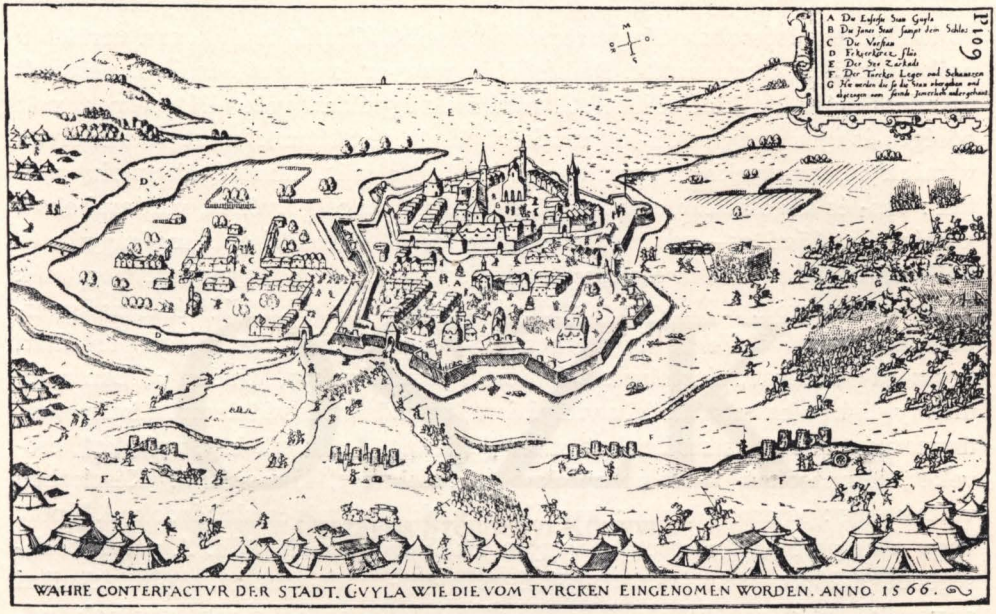

Gyula ostroma 1566-ban. *A)* A külső város. *B)* A belső város és a vár. *C)* A külváros. *D)* A Fehér-Körös. *E)* A sarkadi tó. *F)* A törökök tábora.

A holt erők, vagyis a védelem anyaga. A várak anyaga magában foglalta a tűzérségi felszerelést, a fegyverzet tartalékkészletét, az építési anyagot, az eleséget, valamint a pénzt.

Az anyagi eszközök nagy részét a király szereztette be, mivel érvényes volt az az ősi elv, hogy elsősorban a király köteles védeni az országot. Egyébként a királynak ez az erkölcsi kötelessége nemcsak az országos végvárakra vonatkozott, hanem a magánosok váraira is, ha azokat elszegényedett tulajdonosaik nem tudták fenntartani, az ország védelmére nézve pedig fontosak voltak.

Általában elv volt, hogy a várak mindenrendű szükségleteiket várbirtokaik szolgáltatmányaiból fedezzék. Ha ezek nem voltak elégségesek, akkor a kamarák gondoskodtak a szükséges anyagi eszközökről. Az ország leginkább

mezőgazdasági terményeivel szolgált, míg az ipari cikkeket külföldről hozták be.

A felszerelés anyagának minősége és mennyisége tekintetében voltak igen jól felszerelt és igen siralmas állapotban levő váraink.

A tűzérségi felszerelés és a lövőfegyverek tartalékkészletét leginkább a külföldről szállították be, és pedig vagy közvetlenül a várakba, vagy a Bécsben és Kassán telepített hadiszertárba. Részben javító-, részben öntőházak voltak Pozsonyban, Kassán, Körmöcbányán, Eperjesen, Zólyomban, Győrött Kanizsán, Sárospatakon és Gyulafehérvárott. Ki kell emelnünk, hogy az ágyúkon és tüzelőfegyvereken a külföldi újításokat és találmányokat ebben az időben legelsősorban Magyarországon, mint állandó hadakozási területen próbálták ki és alkalmazták. De később a magyar és német hazai tűzmesterek már fölülmúlták a külföldieket. A váraknak ágyúkkal való ellátása nem volt bőséges és igen nagy szám- és minőségbeli eltérést látunk, mert voltak olyan váraink is, amelyekben egyetlenegy ágyú sem volt. Minőségük szerint voltak: vas- és kőgolyókat, nyilakat, lándzsákat, láncosgolyókat, vasdarabokat, kartácsokat lövő 25—100 mm várágyúk, 2—8 fontos kisebb sugárágyúk és különböző öblözetű mozsarak, valamint golyószórók, az úgynevezett orgonák vagy seregbontók. A lőfegyverek közül megemlítjük a külföldi és hazai gyártású különböző öblözetű és szerkezetű hosszú és rövid szakállas puskákat, egyszerű puskákat, pisztolyokat és német karabélyokat. Minden várban nagy mennyiségben halmozták fel a világításra, támadásra és védelemre alkalmazott úgynevezett tüzes szerszámokat, mint például tüzes kerekeket, nyilakat, csöveket, lámpásokat, ostromcsuprokat és fazekakat, koszorúkat. Készletben voltak még: pajzsok, dárdák, kopják, kardok, nyársak és alabárdok. A lőport vagy a helyszínén gyártották, vagy a külföldről szállították. A várak többségében a lőpor gyártásához szükséges nyers-, valamint más pirotechnikai anyagok is raktáron voltak. Az ország leromlott gazdasági viszonyainak tudható be, hogy az ágyúkról és lövőszerekről igen gyakran csak a veszély utolsó pillanatában gondoskodtak, úgyhogy már későn, vagyis a vár eleste után érkeztek meg.

Az építőanyagot, valamint a szükséges munkaerőt, esetleg fegyveres erő oltalma alatt, a várak úgynevezett allodiumainak (megyék, városok és községek) népessége szolgáltatta. Például Győrnek és Komáromnak Pozsony, Győr és Moson vármegyék voltak allodiumai. A legtöbb anyagot a jobbágyság adta ingyen, és szállította közmunka fejében. A faanyag nagy részét az uradalmak szolgáltatták. Készpénzért csakis az így meg nem szerezhető anyagot vásárolták. A munkásokat a jobbágyság, az őrhadak katonasága, ritkán külföldről hozott munkások soraiból toborozták.

A várak élelmezéséhez rendesen félévre szolgáló ostromkészletet biztosítottak. Megtámadtatás vagy háború kilátása esetén a készletek gyors kiegészítése iránt legott intézkedtek. Az anyagokat (földek terményeit, baromfit, tojást, vajat, mézet, sajtot, bárányt, szárított halat stb.) elsősorban

a majorságok, kertek szolgáltatták, azután pedig a várak birtokai és végül természetben vagy váltságban a várakhoz utalt községek és városok, amelyeknek száma a hadi helyzet, a behódoltatások, elemi csapások és a várakban levő őrségek létszáma szerint változott. Ha mindez elégtelen volt, akkor következett a vásárlás és végül a harácsolás. A számítási egység a «portio» volt, amelynek pénzbeli értékét is meghatározták. A háborús időkkel együtt járó áremelkedések ellen törvényhozásilag árszabályozásokkal (limitatio)

Támadó lovas hajduk a XVII. században.

védekeztek. Az élelmezés terén azonban általában sűrűn fordultak elő visszaélések.

Már ebben a korszakban sem csupán a fegyverekkel vívták meg a háborúkat, hanem a hadviselés egyik fő életere a pénz, az egészséges honvédelmi szervezetnek tápláló forrása pedig az adórendszer volt. A hosszú harc szünet nélkül óriási pénzbeli terheket rótt az országra és felemésztette vagyonának, munkájának és gazdasági tevékenységének csaknem minden gyümölcsét.

I. Ferdinánd alatt a kitartó munka és a vaskezű vezetés, valamint a pénzügyi szervezet tökéletesbítése búsásabb kiaknázásra vezetett. 22 országgyűlés szavazott meg hadisegélyt. Az ország jövedelme azonban nemcsak

a király magyarországi szükségleteit nem fedezte egyetlenegy évben sem, hanem még a hadsereg eltartására sem volt elegendő. Például 1549-ben az előirányzat a következő volt:

mezei hadakra és a várak őrseregére	397,551 frt
végvárak javítására	100,000 «
török diplomáciai költségekre	64,000 «
polgári kormányzatra	34,000 «
Összesen	593,551 frt
Erre fedezetül rendelkezésre állott	221,200 frt
A többkiadás tehát	372,351 frt volt.

És ezek az évenkint megismétlődő többkiadások még egyéb adókból sem voltak fedezhetők, úgyhogy a király már 1546-ban 303,104 frttal volt adósa a Magyarországon levő idegen és hazai zsoldosoknak, és ez az adósság a király halálakor elérte az 1 milliót! Ez tette szükségessé, hogy máshonnan teremtsenek elő pénzt. Elsősorban kölcsönöket vettek fel. És amikor ezekből sem telt ki minden, sőt szaporodtak a király adósságai, a várak és jószágok elzálogosítása és eladása következett. Mivel azonban ez sem volt elegendő, az ország rászorult a külföldi pénzsegélyre. Ezáltal a nemzet védelmi harca európai jellegűvé vált. 1554—55-ben például már egészen Ausztria fizette Győr, Pápa, Devecser, Varsány, Tihany, Csesznek, Tata helyőrségeit, Komárom szükségleteiből pedig 32,000 frtot; némely várat később Morva- és Csehország látott el. És amikor sem a kölcsön, sem a külföldi segítség nem használt, a király egyszerűen nem fizette katonáit, a leginkább veszélyeztetett helyekre sem küldött lőszert és omladozni hagyta a várfalakat.

Miksa trónraléptekor az évi kiadások több mint félmillió forintra rúgtak. A pénzügyi politika terén teljes volt a pangás és egyébként is szörnyű elfajulás és rablópolitika következett. A király csak annyit fizetett, amennyit tudott; adósa maradt mindenkinek. Ennek szomorú következménye volt, hogy a szabad hajdúk száma igen felszaporodott és ezek, valamint a fizetetlen magyar és német katonák rabolni, fosztogatni és zsarolni kezdtek, fegyelmük meglazult és kedvetlenül teljesítették kötelességeiket. Mindezek és az, hogy az államélet legfontosabb két ágazata: a had- és pénzügy teljesen idegen befolyás alá került, megingatta a társadalom alapjait, elkeseredést és elégedetlenséget idézett elő. Betetőzte mindezt a mezőgazdaság válsága, aminek az volt a következménye, hogy nemcsak a földmívelés indult hanyatlásnak, hanem a köznép erkölcsei is rettenetesen elvadultak. Magyarország politikai válságát tehát általános gazdasági válság tetőzte be, ami a nemzet ellenállóképességét és hatalmi tényezőit nagy mértékben csökkentette.

Rudolf uralkodásának ideje ugyanazokkal a bajokkal volt teli, mint Miksáé, csakhogy fokozottabb mértékben. Az ijesztő arányokban terjedő hódoltság révén szörnyű pusztulás következett, Rudolf politikája a nemzet

régi gazdasági szervezetét egészen megbontotta, a ragyoni tőke és a közvagyon leapadt, úgyhogy az adózó földmíves jobbágyság nem bírta többé fedezni az állam óriási szükségleteit. Uralkodásának vége ezeréves multunk legrettenetesebb korszakai közé tartozik. Az erők végső megfeszítésével folyt a hosszú háború, amelynek egyetlenegy hadjáratát sem készítették elő kellőképpen, egyetlenegy várat sem helyeztek védhető állapotba és egyetlenegy évben sem fizették pontosan a zsoldosokat. Töméntelen csapás zúdult tehát a királyi területre, a szenvedések évtizedről-évtizedre fokozódtak, feldúlták

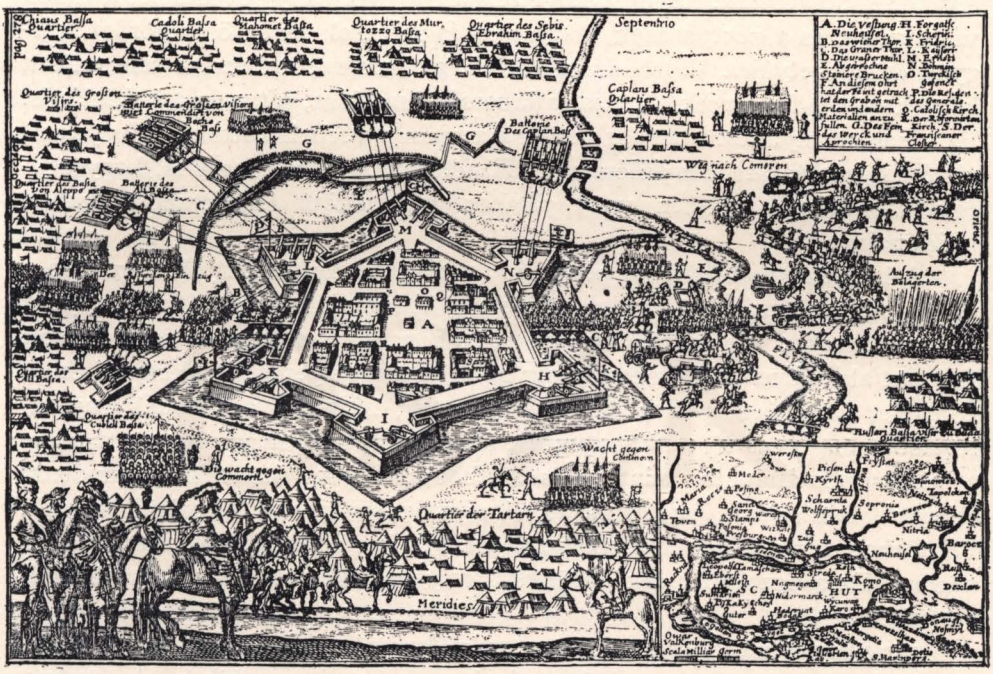

Érsekújvár ostroma 1663-ban.

az állam életét és darabokra törték társadalmi és gazdasági szervezetét. Nem csoda tehát, hogy a magyar közvélemény meggyűlölte a fennálló uralmat, elfordult tőle és előbb a törökre vetette szemét, mint megszabadítójára, majd pedig a forradalom karjaiba dobta magát.

A kétségbeejtő közállapotok természetesen igen hátrányosan befolyásolták a magyar katonák életviszonyait és katonai erkölcseit is.

A pénzkiadások legfontosabbika a magyar és az idegen katonák zsoldja volt. A zsoldfizetésben sem összeg, sem esedékesség tekintetében nem volt egységes rendszer, mert a magyar kevesebbet, az idegen többet, a gyalogos kevesebbet, a lovas többet kapott, és pedig a szerződése szerint: naponkint, hetenkint, havonkint, negyed- és egészévenkint. A kiváló képességű jó kato-

nák dupla zsoldot is kaphattak. Esetleg ingyenzsold járt a felfogadáskor vagy ostrom előtt és győzelem esetén.

Az állandó pénzhiány azonban csakhamar oda juttatta a kincstárt, hogy kénytelen volt posztóval fizetni. És amikor ez sem volt (se pénz, se posztó!), következtek a másnemű fizetések, és pedig: a sóval és váltóval való fizetés, a birtok, ló és fegyver-jutalmak, adó- és vámmentességek, szabad halászat és vadászat, tizedbérlés, ebtartás, iparűzés, földmívelés és az úgynevezett officiolatus: mikor a töröknek behódolt falvakat, amelyekből a kincstárnak amúgy sem volt haszna, a bizonytalan zsold pótlásául a vitézek között haszonélvezetre kiosztották. Mindezt követte még a zsákmány jövedelme, a rabok váltságdíjai és a portyázások, a «csaták» és rablások révén összehordott tárgyak «kótyavetyéje». Végső elfajulásként, amikor már sehonnan sem tellett, következett a fegyverek eladása, a lakosság zsarolása, sőt még a koldulás is. Ez a nagyarányú fizetetlenség vezetett azután a végbeli katonaság fegyelemsértő magatartására, zendüléseire és lázadásaira, sőt még arra is, hogy egy-egy vár őrhada egészen vagy részben megszökött és felcsapott szabad hajdúnak.

A kirívóbb esetek közül példaként a következőket említjük. 1574-ben a naszádosoknak már hat éve nem fizették ki zsoldjukat; a hátrálék 54,611 forintra rúgott; a palotaiak egy ízben 28 hónapig nem kaptak zsoldot; volt katona, aki három vagy négy napig nem látott kenyeret; a szécsényi őrség 1607-ben mezítelen, pénztelen és éhező volt; 1611-ben a katonák panaszlevelében ezt olvassuk: Nincs ország, ahol oly nyomorult és megvetett lenne a várőrségek állapota, mint nálunk, ahol a szegény katonáktól mindenki elfordul. Bár sírunk, jajgatunk és sóhajtunk, senki sem könyörül rajtunk. Fohászkodásunk mindenütt siket fülekre talál; mindennünen kivernek bennünket. Ez a fizetésünk őrködésünkért, folytonos koplalásunkért és nélkülözésünkért.

1574-ben a fizető- és mustramesterek Kanizsára érkeztek, hogy az őrségnek kéthavi zsoldot osszanak készpénzben és kettőt posztóban. A mustrát azonban nem tarthatták meg, oly kevesen jelentkeztek. A papiroson szereplő 400 huszárból csak 16-ot találtak, akiknek sem fegyverük, sem ruhájuk nem volt. Volt eset, hogy a katonák feleségük ruhájában és cipőjében jelentek meg a vártán. A fizetetlenség miatti szökések oly nagy arányokat öltöttek, hogy például a dunántúli főparancsnokságnak mindössze csak 150 lovasa volt, a többi elszéledt a falvakba és iparkodott megélni úgy, ahogy tudott. Az is előfordult, hogy egyhavi zsold helyett egy rőf silány és méregdrágán felszámított posztót kapott a katona.

1575-ben Zrínyi György kanizsai kapitány a fizetetlenség és általános nyomor miatt lemondott. Mikor marasztalni igyekeztek, ezt írta a királynak:

«Lehetetlenség Kanizsán maradnom, ha csak azt nem akarom, hogy fejemet kockára vessem s hogy tisztes híremet és őseim erényével s apám dicsőségével szerzett jó nevemet tönkretegyem. Mit tehetek itt e teljesen puszta

és erősség nélkül való helyen? Hogyan védekezzem a napról-napra támadó hatalmas ellenség ellen? Mi módon szálljak szembe az ellenség ezreivel, mikor csak kiéhezett, elgyengült és fizetetlen katonáim vannak? Sokszor előadtam már a bajokat, számtalanszor kértem a megyéket is és mindkét helyen siket fülre találtam!» A katonák is kinyilatkoztatták, hogy ha nem kapják meg fizetésüket, otthagyják Kanizsát. Mégsem adtak pénzt! És erre megtörtént az a páratlan szégyen, hogy az országos főkapitány éhező vitézeivel együtt a török szemeláttára kivonult Kanizsából. Szerencse volt, hogy bennmaradt Bornemissza a maga katonáival!

Minél távolabb esett valamely őrház, annál inkább megfeledkeztek róla. Valósággal csodaszámba ment, hogy a magyar végházak őrségei egymásután ott nem hagyták őrállomásaikat. Ez elsősorban a magyar kapitányok érdeme volt, akik buzdították, támogatták, segítették, kérlelték nyomorba jutott vitézeiket.

Emeljünk tehát kalapot a XVI. század magyar katonái előtt, akiknek jelszava ez volt: hazánkért és a magunk becsületéért lakjuk a végeket! Ezekről írták azt, hogy nincs ország, ahol a küzdő vitézekkel oly keveset törődnének, mint nálunk; Ausztria főurainak vadállatjait jobban élelmezik, jobban gondozzák, mint a végházak hadinépét! Bizony «sírtak a nyavalyások, de azért helyüket megállották!»

4. A rendtartások.

A várszolgálat minden ágazatát a kapitány irányította, aki szerződése értelmében a várat köteles volt körömszakadtáig védelmezni. Reá hárultak a védelemre vonatkozó intézkedések, a védelmi képesség fenntartása és fokozása. Ő volt felelős a várszolgálat vezetéséért és ellenőrzéséért. A béke és ostrom esetén való szolgálatot általában a legkisebb végházakra is kiterjesztett pontos és szigorú szabályok, az úgynevezett «rendtartás»-ok, utasítások, «edictum»-ok szabályozták. A szolgálati nyelv a helyőrségek nemzetiségei szerint magyar, német vagy vegyes, gyakran pedig még latin is volt. Ahol a magyarok vegyesen idegen katonasággal voltak őrségen, ott rendszerint megbomlott a védelem egysége és célszerűsége. A német kapitányok parancsnoksága alatt álló várakban a magyar rendtartás háttérbe szorult vagy egészen el is tűnt.

A rendtartások közül, szemelvény gyanánt, idézzük a Gyulaffy László számára szólót, amelyet 1567 január derekán adtak ki, akkor, mikor Gyulaffyt Veszprém kapitányává kinevezték:

«A mellett, hogy a kapitány Tihanyt is kezeli, Veszprémben lakjék s királyi engedelem nélkül onnét el ne távozzék. A tűzéreszközökre stb. gondot viseljen s szükség nélkül sem lőport, sem mást el ne fogyasszon. A váron szükséges javításokat vigye véghez, nehogy az ország panaszt emeljen. Veszprémi jószágaira nézve a kiküldött biztosoknak vesse alá magát. Aratás idején

gondoskodjék a várnak élelmiszerekkel (gabonával) való ellátásáról. Tisztjeivel jó egyetértésben éljen, az ellenséggel szemben éber vigyázatot gyakoroljon s az udvart minden eseményről idejekorán tudósítsa. Abban az esetben, ha a kapitányságot az udvar tőle elvenné vagy ő maga lemondana, köteles mindent, de különösen az ágyúkat és egyéb szereket rendesen átadni. A zsold nagyságát később határozzuk meg. Más, előre nem látott esetekben, az eljárást kipróbált hűségére és eszélyességére bízzuk.»

A várbeliek számára szóló rendtartások kétfélék voltak, és pedig: a katonaság és a polgárság magatartását szabályozók. A katonaságé leginkább az

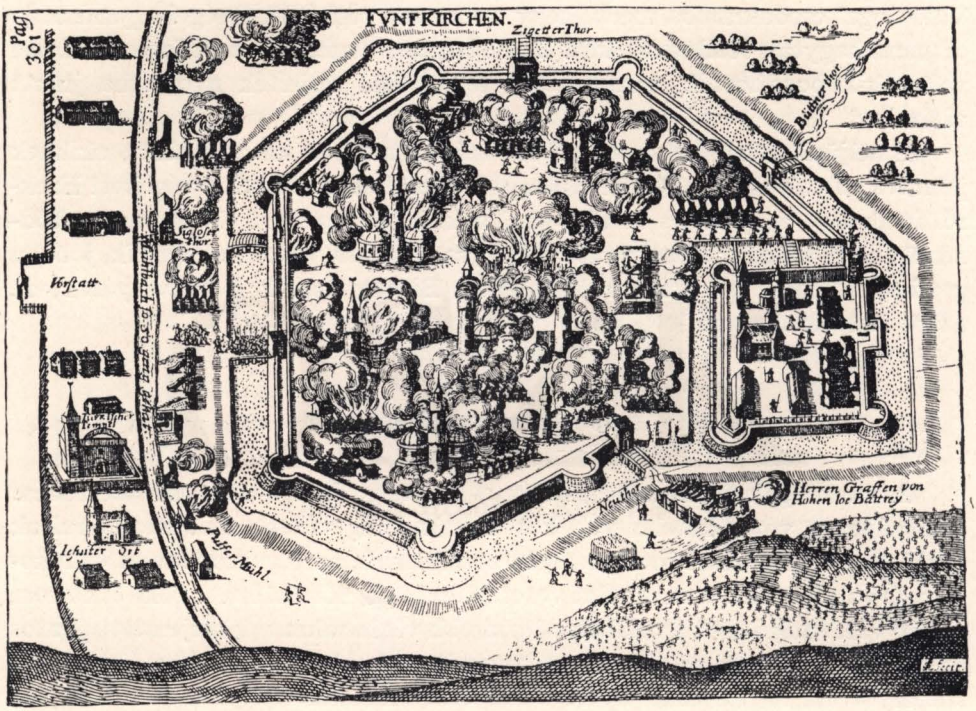

Pécs ostroma 1664-ben.

őrszolgálatra nézve tartalmazott utasításokat, míg a polgáriaké igen szigorúan szabályozta a lakosság életét. Ennek példája az érsekújvári 1608-i rendtartás. Ez előírja, hogy a szentegyházi reggeli, déli és esti harangszókor minden ember térdenállva buzgó szívből imádkozzék, aki pedig ezt elmulasztja, azt a vásárbírák visszavonhatatlanul bírsággal sujtsák. Ha pedig ezt a vásárbírák elmulasztották, őket is megbüntették. Tilos volt a szitkozódás, mint Isten és ember előtti rút és útálatos szokás. Rajtaérés esetén első esetben 12, a másodikban 24 frt büntetést szabtak ki; harmadszorra pedig már fejét vették a bűnösnek. A közönséges emberen első esetben lapáttal hatot, második esetben tizenkettőt ütöttek és csak a harmadik esetben fejezték le. Hasonlóképpen jártak

el azokkal szemben, akik a bűnösöket nem jelentették fel. Tilos volt a takarodóharangozás után az ivás, részegeskedés, tobzódás, kiáltozás, heje-hujázás és lámpásnélküli járkálás. Az ez ellen vétőket tömlöcbe zárták, a háztulajdonosokat pedig, ahol a kihágás történt, pénzbírsággal sujtották. A lakosoknál tartózkodó fegyverforgatásra alkalmas embereket a porkolábból, a hadnagyból és a vajdából álló bizottság negyedévenkint számba vette és a kapitánynak bejelentette. Ugyanígy vették számba és mustrálták meg havonkint a várban tartózkodó rácokat. A ház gazdája köteles volt gondoskodni arról, hogy a házában élő fegyverforgatásra alkalmas emberek számára szablyák és puskák legyenek kéznél. Minden háznál személyenkint egy hónapra való lisztnek kellett lennie. Mind a gazdagok, mind a szegények házaiban a tűz oltására egy kád vizet és létrákat kellett tartani. Ezt hetenkint a vásárbíró ellenőrizte. Tűzvész esetén a német és a magyar gyalogosok felének, vajdáik vezetése alatt, a kapukhoz kellett menniök, a többi ellenben a céhbeliekkel a tüzet oltotta. Ilyen alkalmakkor a rabokat a tömlöcbe kellett zárni. Azt a házat, amelyben tűz keletkezett, gazdájától elvették, őt magát kilakoltatták, és ha valakinek kára esett, kártérítésre is kötelezték a gondatlan tulajdonost. A rabok és az idegenek bebocsátása és kijárása igen szigorú ellenőrzés alatt állott. A gabonát, az aratás utáni 15. napra, mindenkinek a várba kellett beszállítania és ennek későbbi eladását és elszállítását főkapitányi vagy vicekapitányi engedély alapján csakis a vásárbírák engedhették meg. A mesteremberek és a mészárosok is ellenőrzés alatt állottak. A kereskedők is kötelesek voltak fegyverrel szolgálni, ha szükséges volt. Az éjjeli és nappali őrszolgálat mindenkire kötelező volt. A városban lévő lovaskocsikat is számba vették, amelyeknek, ha egyet lőttek, azonnal a piacra kellett menniök, hogy oda irányítsák őket, ahol szükség volt reájuk. A kapuk nyitásakor és bezárásakor a hadnagyok és a gyalogvajdák alattvalóikkal karddal és puskával voltak kötelesek felvonulni. A piacot minden szombaton a cigányok seperték tisztára. Minden háztulajdonosnak házatáját tisztán kellett tartania. Még a szemét eltakarítása iránt is intézkedtek.

V. MAGYAR HUSZÁROK A SCHMALKALDENI HÁBORÚBAN.

(1546—1547.)

Meglepő és érthetetlen, hogy mikor idehaza a török már a nyakunkon ült és széltében-hosszában hódoltatott, amikor Buda, Esztergom, Fehérvár, Nógrád, Hatvan, Szeged, Veszprém, Siklós, Pécs, Simontornya, Szegszárd már az ellenség kezén volt, és amikor az elfoglalt részeknek szandsákokra osztásával a török állandó betelepedési szándékának csalhatatlan jelét adta, akkor a magyar király nem azon fáradozott, hogy az

ellenség kiűzésére szolgáló haderőt előteremtse, hanem veszni hagyott mindent s idegen érdekek szolgálatára, V. Károly császár megsegítésére magyar csapatot toboroztatott és vezettetett ki az országból külföldi hadiszolgálatra.

És felette érdekes, hogy ez a maroknyi had fényes győzelmeket aratott, merészségben és vitézségben föléje kerekedett mindenkinek és ennek révén Európaszerte dicsőséget és hírnevet szerzett nemzetének. Az egyik magyar vitéz, Luka József, hősi magatartása felett pedig sokáig folyt a vita az európai nemzetek történetírói között.

1530-ban több német protestáns fejedelem és város Schmalkalden thüringiai városban szövetségre lépett egymással V. Károly császár ellen, vallásuk, valamint politikai függetlenségük érdekében. A szövetség fejei János Frigyes szász választófejedelem és Fülöp hesseni tartományi őrgróf voltak. Az ellentétből 1546-ban háború keletkezett, amelyben I. Ferdinánd német császár és magyar király segítségére ment V. Károly császárnak olyként, hogy Szászországba hadat vezetett János Frigyes szász választófejedelem ellen.

A hadjáratban bedeghi Nyáry Ferenc vezetése alatt magyar huszárok is részt vettek. Nyáry a királynak kedvelt embere volt; nevéhez sok győzelem fűződött; már a mohácsi csatában is részt vett; az ellenkirályok küzdelmei között I. Ferdinánd pártjára állott, és így még Bécs alatt is küzdött a törökök ellen; 1544-ben Szalkánál is ő szórta szét a törököket.

A Nyáryval kivonult huszárok száma nem egészen biztos. Az egykorú feljegyzések 1080-ról, 1150-ről és 1900 emberről emlékeznek meg. A csapat Prágán is átvonult, ahol a király és családja előtt pompásan sikerült gyakorlatot tartott, és pedig, amint feljegyzik, adott jelre a huszárok nagy rivalkodással, mint a szélvész, szanaszét száguldottak, de adott jelzésre ismét helyükre vágtattak. Fegyverzetük, öltözetük és harcmodoruk nagy feltűnést keltett mindenkiben. A fegyverzet és az öltözet a következő volt: arcvédő vassal ellátott sisak, apró lobogóval díszített hosszú lándzsa, háromszögalakú, testhez símuló és különböző színűre festett testhosszúságú pajzs, amelynek csúcsa felül volt, görbe kard, fokos vagy buzogány, kurtaszárú, hegyesorrú csizma, a sarkon erős vasalással és hatalmas sarkantyúval és bokáig érő hosszú, redős ruha. Páncélja csak kevésnek volt.

Ferdinánd serege 1546 október 23-án lépte át a cseh-szász határt. Felderítésre és hírszerzésre 600 huszárt küldöttek előre. Első fegyvertényük Adorf városánál történt meg. A város alá érve a huszárok a külvárost harc nélkül elfoglalták, majd a kőfallal bekerített városba is berontottak három kapun át és a megrettent lakosságot azonnal feleskették Ferdinánd hűségére. Károlyi Árpád történetíró írja: «Az ismeretlen katonaság soha nem látott fegyverzete, idegenszerű öltözete és ismeretlen harcmodora megdöbbentőleg hatott a lakosságra, bennük látta a városi polgár s a környékbeli paraszt Góg és Magóg irtózatos népét, Isten amaz ostorát újra felelevenedni, mellyel

papjai a szószékről régóta fenyegették, hogy bűneit hagyja el s a javulás útjára térjen.»

A huszárok egy része azonban elhagyta a várost, portyázásokra és zsákmányolásra szélédt, s ennek bizony az egész csapat megadta az árát. Ezt János Frigyes szász választófejedelem arra használta fel, hogy a várost visszafoglalja és védelmére 400 nehéz lovast és hat zászlóalj puskás és lándzsás gyalogságot rendeljen ki, amely a város mellett ütött tábort. Erre a huszárok rárontottak a földsáncok mögött táborozó ellenségre, s először a városon keresztül egy dombra és innen egy fenyőerdővel benőtt magaslatra űzték. Majd, mivel a futó ellenség fegyvereit is eldobálta, annyit

Koppány vára a XVII. században. Az előtérben török kereskedők.

lekaszaboltak belőle, hogy a nehéz lovasok közül alig 10 menekült meg, 500 ellenséges katona foglyul esett, 1000—1200 pedig holtan maradt a csatatéren. A huszárok közül csupán kettő-három esett el. A zsákmány igen nagy volt: 12 ágyú, 6 gyalogsági, két lovassági zászló és az elfoglalt városban oly sok holmi és állat, hogy a kótyavetyén egy szarvasmarha négy garason, egy ló 2—3 frton kelt el. A győzelem hírére a szász városok egész sora behódolt.

1547-ben a beteg Nyáry Ferenc helyett Bakics Péter és Horváth Bertalan lett a huszárok vezetője. Ebben az évben is a huszárok jártak a sereg előtt. Amikor meglátták őket, a lakosság vagy elmenekült vagy meghódolt. A Mühlberg melletti csatában ők úsztatták át először az Elbe folyót, majd spanyol és olasz lovasokkal együttesen megverték a szász választófejedelem lovas-

ságát, mire az ellenséges gyalogság is meghátrált. A menekülő fejedelmet Luka József nevű pécsi származású huszár utólérte. A fejedelem nemcsak keményen védte magát, hanem rá is támadt Lukára, aki eleinte kímélte, de később kénytelen volt rajta sebet ejteni, egyet a nyakán, másikat a bal arcán. Ekkor több olasz és spanyol, majd egy fiatal német nemes érkezett a viadal színhelyére, s az utóbbi megadásra szólította fel a fejedelmet. János Frigyes megadta magát, lova egy spanyolé lett, két gyűrűjét a német kapta meg, ezüst tőrét s kardjának ezüstből vert hüvelyét pedig Lukának adta. A császár a vitéz magyar huszárt «aranyos vitézzé» ütötte és aranyláncal ajándékozta meg.

A hadjárat befejezésekor I. Ferdinánd a huszárcsapat vezéreinek és alvezéreinek egyenkint 300 tallért nyomó aranyláncokat, a többieknek pedig a zsoldon felül kisebb összegeket adott jutalmul.

A huszárok fegyvertényeit egész Európa megtudta és mindenki dicsőítette őket. Az a hír járta, hogy a világ legkitűnőbb lovasai, mindenkor használhatók, náluknál jobb könnyű fegyverzetű lovasságot találni lehetetlenség. A velencei követ azt írta róluk, hogy a háborúban a legtöbbet használtak a magyar huszárok; mindig ők voltak az elsők az ellenség ellen intézett rohamokban és Ferdinánd is kijelentette, hogy többé nem fog semminemű hadat viselni jó magyar csapat nélkül. A magyarok a földön aludtak; pajzsukkal takarództak; hasonlítanak a törökökhöz; ebben a háborúban a császárnak a seregei közül egy sem használt annyit, mint e könnyű lovasság; ez mindig kész volt az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, élelmicikkeket elfogni, portyázni és az ellenségnek egyéb alkalmatlanságot szerezni. Véleménye szerint a könnyű lovasság nemcsak a leghasznosabb, de a legszükségesebb katonaság bármely hadseregben és talán még inkább erődített városban, amennyiben külső szolgálatokra folytonosan a legnagyobb sikerrel lehet alkalmazni.

1547 nyarán Nyáry vezetése alatt megint 1000 huszár vonult Prágába, de ezek már nem jutottak el a harctérre.

VI. MAGYAR KATONÁK LITVÁNIÁBAN.

(1576—1582.)

Somlyói Báthory Istvánnak, Erdély fejedelmének, 1576-ban lengyel királlyá való megválasztása alkalmat szolgáltatott arra, hogy messze északon, a Keleti-tenger mellékén, és azután északkeleten, a mai Oroszország területén, Litvániában is, a magyar alkotóerő és tehetség tündököljön, valamint hogy a magyar katona sokszor példáját adhassa kiváló erényeinek.

Báthory István olyan időben lett lengyel királlyá, amikor Lengyelországban nagy fejetlenség uralkodott és amikor a szétszakadozott lengyel

nemzet tőle várta országa újrateremtését. A hozzáfűzött remények be is teljesedtek. Mert vasmarokkal biztosította királyi hatalmát és tiszteletet szerzett neki; rendkívüli tehetségével rendet teremtett az országban, bölcsen

Hungarus en STEPHANVS, sed agri rex ille Polo,
BATTOREVS, vultu talis et ore fuit.

Báthory István, Lengyelország királya és Litvánia fejedelme.

és igazságosan kormányzott, s e réven tízévi uralkodása alatt évtizedek mulasztásait pótolta és évtizedek hibáit tette jóvá. Uralkodása alatt Lengyelország boldog és hatalmas lett. Kormányzását a lengyel történetírók Lengyel-

ország aranykorának nevezik; rendkívüli tehetséggel, harcias szellemmel megáldott jeles és ügyes hadvezérnek ismerik el; így nyilatkoznak róla: «vagy sohase született volna, vagy ha született, örökké élne!». Báthory nagy eréllyel és körültekintéssel oly állandó haderőt szervezett, amellyel győzelemről győzelemre haladt; országa keleti határának hosszában határőrvidéket szervezett, az oroszok cárját legyőzte és így a lengyel és a magyar névnek háborúban és békében tekintélyt és dicsőséget szerzett.

Báthory királlyá választása után 500 párducbőr-kacagányos erdélyi lovassal és 1000 magyar hajdúval elindult Erdélyből és az Ojtozi-szoroson, Moldván, Csernovicon, Lembergen, Przemyslen, Tarnovon át bevonult Krakóba a hozzácsatlakozott lengyelek fényes kíséretével. Skarlátvörös és égszínkék öltözetük révén vörös és kék darabontoknak nevezett hajdúi, testőrsége, amint írják, olyan daliákból állott, akik között egyet sem lehetett olyant találni, aki legalább tíz csatában ne vett volna részt.

A magyar katonák először a koronázást követő napon a tornajátékon szerepeltek, amelyben nemcsak kitűntek, hanem a díjakat is elnyerték.

Ezután, már igen hamar, Lanckoron bevételénél tűnnek fel a magyarok, amikor a lengyelekkel együtt mintegy 1000 lovas és 1500 gyalogos ötnapi ostrom után kapitulációra kényszerítette a vár lengyel őrseregét, amely még mindig az ellenkirály pártján állott. Ez alkalommal a magyarokat Bánffy György vezette.

1577-ben Báthory Danzig ostromára ment, mivel a város nem akarta királyul elismerni. Seregében magyar csapatok is voltak, amelyek nemcsak a vár ostromában vettek részt, hanem a Dirschau mellett vívott ütközetben is. Az utóbbiban a magyar hajdúk Károlyi István vezetése alatt tűntek ki, míg a magyar tűzérség Danzig ostrománál szerepelt Nagy Bertalan parancsnoksága alatt. A hadjáratban a magyar katonák megfordultak még Marienburgban, Grebinben és Globavában.

Amikor Báthory elfoglalta királyi trónusát, a lengyel hadsereg csupán nemesi felkelő lovasságból állott. A gyalogsági szolgálat nem volt ínyükre a lengyeleknek, ezt az ellenérzésüket tehát le kellett szerelni. Mivel pedig az oroszok elleni hadjáratokban a várak ostromlására elsősorban gyalogságra és tűzérségre volt szükség, Báthory nemcsak a lengyeleket iparkodott rávenni ezekre a szolgálatokra, hanem évről-évre több magyar katonát toboroztatott részint a lengyel gyalogság és tűzérség szervezésének megkönnyítésére és oktatására, részint azért, hogy háborúba induló seregének létszámát tapasztalt és harcban edzett kiváló katonákkal szaporítsa. E törekvése nyomán már 1577-től kezdve állandóan jártak megbízottai Erdélyben, a Részekben, a szepesi városok és az ezekhez csatlakozó királyi Magyarország területén, hogy magyar zsoldos katonákat toborozzanak. A pénzzel bőven ellátott toborzók között szerepeltek: Báthory Péter, Békés Gáspár, Bornemissza Gáspár, Károlyi István, Sibrik Gáspár, Prépostváry Bálint, Borbély György, Csukáth Péter. Százával indultak ki akkor a magyar huszárok és hajdúk,

A nagyon erős polocki vár ostromlása és bevétele Jstván lengyel király ő felsége által.

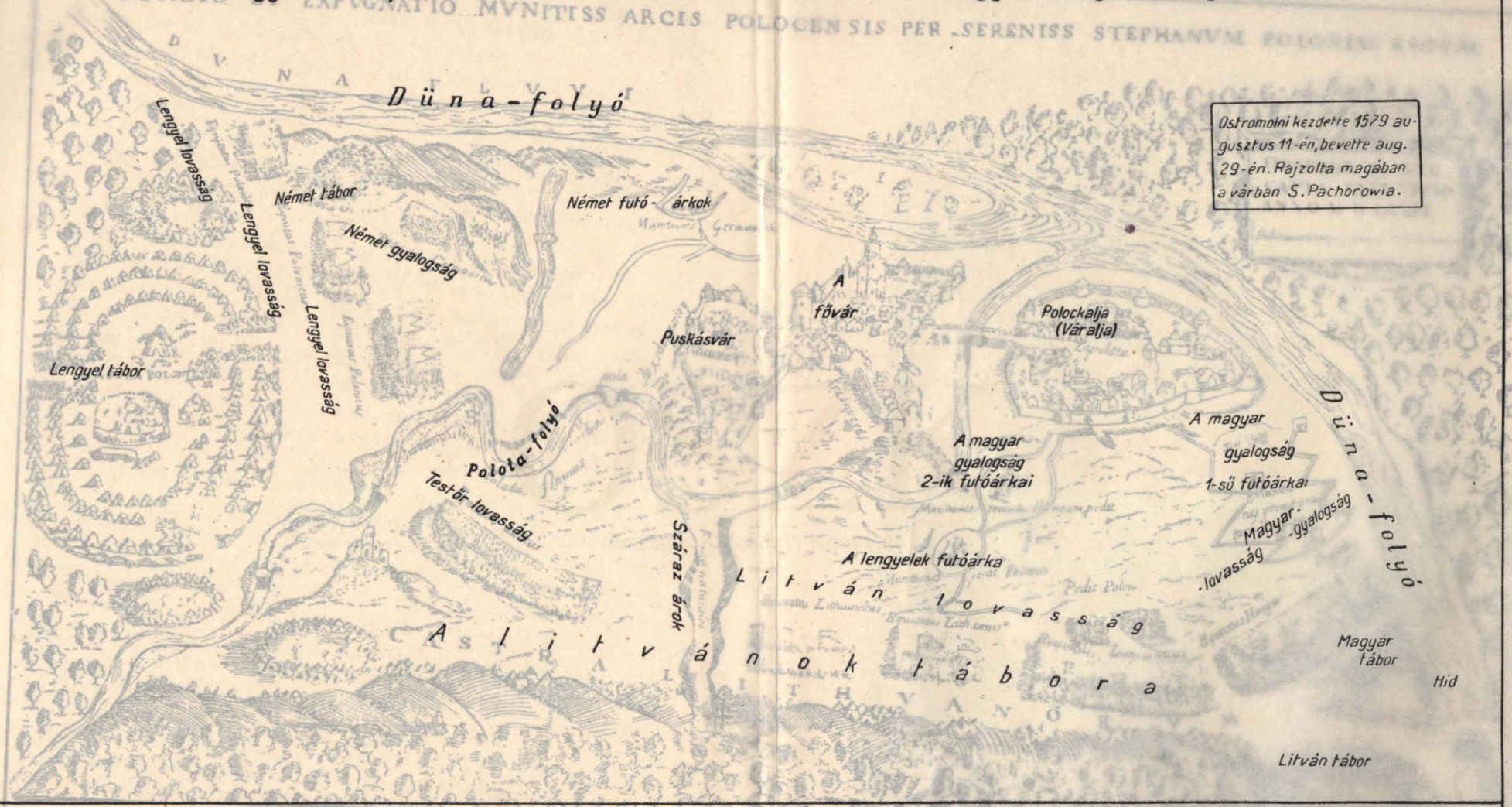

Polock a felsővárból, a puskások várából és a Zapolote nevü városból áll. Helyzete ez: Bástyatornyokkal és elsősorban ágyúval, puskaporral, golyóval, éléssel, katonai őrséggel van megerősítve és felszerelve, úgy hogy méltán nem csak a muszkáknak, hanem az egész Északnak is legerősebb bástyája. Nagyra értékelték, Jstván Lengyelország felséges királya 1579 augusztus 11-én ostromolni kezdette és 29-én elragadta az elszántan védekező muszkáktól.

POLOTIA EX DVABVS ARCIBVS SVPERIORE AC SCLOPETARIORVM OPPIDOQ. ZAPOLOTA CONSTANS ITA SITV LOCI PROPVGNACVLIS AC INPRIMIS BOMBARDARVM APPARATV PVLVERE GLOBIS COMMEATV MILITVM PRAESIDIO MVNITA ET INSTRVCTA VT MERITO NON SOLVM MOSCHOVIAE SED TOTIVS SEPTEMTRIONIS FIRMISSIMVM PROPVGNACVLVM EXISTIMARETVR OBSESSA A SERENISS POLONIAE REGE STEPHANO XI AVGVSTI ET MOSCHIS STRENVE DEFENDENTIBVS EREPTA XXIX EIVSD ANNO DOMINI M D LXXIX

Ioannes Baptista de Cavalleris Romae typis aeneis incidebat Anno Domini 15 8 0

Polock ostroma 1579-ben.

OSZK

akik kiszabadulván itthoni fizetetlenségük és munkanélküliségük okozta nagy nyomorúságukból, Lengyelországban nemcsak kétszerannyi zsoldot kaptak, mint itthon, hanem kilátásuk lehetett zsákmányra, jutalomra, vitézi hírnévre és dicsőségre. A lengyel hadseregben Báthory uralkodása idején szolgáló magyar katonák számát 12—14,000 főre becsülhetjük.

Az orosz háborút Báthory 1579-ben kezdte meg Vaszilievics (II.) Iván cár ellen, aki elvette Lengyelországtól Litvániát. A hadseregben nemcsak lengyel, hanem magyar, német és litván katonák, valamint kozákok és tatárok is szolgáltak. A sereg létszámát kereken 90,000 főre becsülik. Ebben a nagy hadseregben, Polock ostrománál, a magyarok számát 7500 főre teszik, akik között 2400 huszár és 2600 gyalogos volt, az erdélyi vajda segítőcsapata pedig 2500 főre rúgott.

Báthory fenkölt szellemű uralkodó létére nagy súlyt vetett arra, hogy katonái eszmékért is harcoljanak; gondot fordított arra, hogy seregét ne csak a zsold s a nyers erő, hanem a vitézi öntudat s a cél is lelkesítse. A megindulás előtt arra intette vitézeit, hogy harcoljanak elszántan és hősiesen; gondolják meg, hogy dicsőségük és boldogságuk forog kockán, midőn ilyen igazságos ügyért kell küzdeniök, midőn az ellenség által rajtuk és polgártársaikon elkövetett számos és súlyos sérelmet kell megbosszulniok s mindörökre orvosolniok. Majd idegen nemzetiségű harcosait figyelmeztette hadi kiáltványában: gondolják meg, hogy a szomszédok üdvéért kockára tenni a maguk életét és vitézül harcolni nemcsak szép dolog, de hasznos is reájuk nézve, mert amidőn a szomszéd háza égését eloltani segítenek, egyszersmind a maguk biztonságáról is gondoskodnak. A dicsőség annál nagyobb lesz, mert a nagy és nehéz háborúban az egész emberi nem legkegyetlenebb ellenségével lesz dolguk. Általában igen szigorú fegyelmet tartott; vaskézzel megakadályozta a céltalan vérontást. Már előre is jutalmakat ígért vitézeinek; ő maga nem is egyszer személyes bátorságának adta tanújelét.

A hadműveletek első célja Polock várának elfoglalása volt. Az elővédet a litvánok és a magyar huszárok és hajdúk alkották Békés Gáspár parancsnoksága alatt. A csapatok előnyomulását a természeti akadályok, őserdők és mocsarak nagyon megnehezítették és a magyar hajdúk csak fejszékkel tudtak utat nyitni maguknak és az utánuk következő főseregnek. Polock alatt az elővéd megakadályozta az orosz segítőcsapatoknak a várba bejutását és a szomszédos kisebb várak ellen is sikeres megrohanásokat intézett. Ezekben a magyarok felégették és elfoglalták Szitno várát.

A főssereg beérkezése után, augusztus 11-én, Báthory a lengyel kancellárral és Békés Gáspárral körüllovagolta a várat és szemléje alapján kiadta az ostrom végrehajtására vonatkozó parancsait. Érdekes, hogy az ostrom végrehajtására nézve Békés Gáspár javaslatát fogadták el a haditanácsban.

A véletlen játéka, hogy az ostromról készített egykorú kép megmaradt az utókor számára és így hiteles okmány révén könnyen érthetővé tudjuk tenni a szövegben elmondottakat.

Látjuk, hogy Polock erős vár volt. Három részből állott: a meredek hegyen épült fővárból, tőle keletre az úgynevezett puskásvárból és nyugaton a «Polockaljá»-nak (váralja, Zapolota) nevezett városból. A fatörzsekből és gerendákból épített erődítmények, valamint a természetes akadályok a vázlaton tisztán láthatók. A védősereg 6000 főre rúgott.

Az ostromló sereg beérkezése után azonnal megkezdték a futóárkok ásását, sáncok és ütegállások építését. A váralját az ágyúgolyók hamar felgyújtották. Az egész porrá égett, a lakosság pedig a középső várba menekült.

A középső vár ostromának oroszlánrésze a magyaroknak jutott. Vitézségüket, kitartásukat és munkabírásukat magasztalólag emlegetik. Békés már két nap multán a várfalakat lövette ízzó, tüzes ágyúgolyókkal. De ekkor nagy akadály gördült az ostromlók elé: több napon át tartó nagy esőzés, aminek folytán a Polota megáradt, rohanó árja pedig elvitte a hidakat, kivéve a magyarokét, amelyet Bornemissza János építtetett egy malom ágasaira fektetett gerendákból. Amikor pedig Báthory és Békés látták, hogy sem az ágyúzás, sem a tüzes golyók nem használnak, nagy jutalmat tűztek ki azok számára, akik a falakat égő fáklyákkal felgyujtják. Erre a magyarok vállalkoztak, az egyetlen hídon át előrerontottak és felhágtak a hegyre a vár alá. A lengyelek és litvánok egy része is követte őket. De az oroszok vitézül védekeztek, óriási gerendákat hengerítettek az ostromlók közé, akiknek soraibál sokan kidőltek. A tüzes golyók és fáklyák által okozott tüzeket is eloltották a védők. Ebben az elszántan folyó harcban esett el Vadas Mihály, a magyar gyalogság egyik parancsnoka, aki előző csatákban már vitézi hírnevet szerzett magának. A napokon át nagy elszántsággal folyó küzdelemben sem következett be a döntés, amiben az ostromlókat nemcsak a zivatarok és az élelmiszerek szállítása körül felmerült nehézségek akadályozták, hanem az is, hogy Szusza várának orosz őrserege állandóan kitört és zavarta Báthory csapatainak ellátását. E sok megpróbáltatás közben is bámulatos kitartást tanusítottak a magyarok. Békés Gáspár járt legelől jó példával; bár súlyos betegség gyötörte, «egy percig sem csüggedett, sőt azzal dicsekedett, hogy soha jobban nem érezte magát; mindig az ágyúk mellett volt, ott evett, ott nyugodott, s oly veszélyes helyeken forgolódott, hogy körülötte sokan elvesztek, s kifröccsenő vérök, mint az oldalánál elesett Kőrössy Jánosé, az ő ruháját is pirosra festette».

Augusztus 29-én még egy rohamot kísérelt meg Báthory serege. A király nagy jutalmakkal kecsegtette magyar katonáit. A huszárok is lóról szállottak és nagy indulattal ment végbe a roham. A katonák kezében fáklyák lobogtak; nagy küzdés után feljutottak az előbástyára és tüzet is vetettek rá. És bár a vár falai egész nap égtek, kellő rés mégsem támadt. Amikor azután Báthory a döntő rohamot másnapra halasztotta, a magyarok egy része önszántából elhatározta, hogy még egyszer megkísérli a támadást. Át is keltek a hídon, fel is hágtak a várhegyre s a lángok között félig megpörkölve behatoltak az égő erőd belsejébe. A védők azonban nemcsak visszaverték, hanem sűrű

nyilazással üldözték is őket. Ekkor még 200 magyar, sőt Báthory maga is kíséretének és csapatainak egy részével segítségül jött és fedezte övéinek visszahúzódását. Ez alkalommal Báthory élete is kockán forgott, mert egy ágyúgolyó közvetlen közelében csapott le és egyik katonáját leterítette.

Másnap Báthory lelkesítő szavakat intézett katonáihoz és megint rohamot rendelt el. A magyarok most is elsők voltak, s az előbástyát, amelyet az előző napon felgyujtottak, be is vették és megkezdték a szomszédos erőd ellen is a támadást. Itt Révész Péter vezetett, akinek csapata tüzet vetett az erődbe. Egész éjjel égett a felgyujtott erőd; a miéink éjjel sem pihentek, hanem folytatták az aknák, a vívóárkok és ellenárkok ásását. Ekként azután hajnalhasadtával elérték az ellenség rögtönzött védőműveit és így a védelem sikeres folytatására már nem lehetett remény. Ekkor Báthory megadásra szólította fel a vár őrségét és szabad elvonulást biztosított számukra. A kapitulációbe is következett; Báthory szigorúan őrködött, hogy a meghódoltakat bántódás ne érje.

Lovas tiszt és hajdu a XVII. században.

A vár átvétele után Báthory elhatározta kiépítését és megerősítését. Ezeket a munkálatokat a magyarokra bízta.

Ezután a szomszédos kisebb várak, Turovla, Szokol, Szusza és Niszcerda elfoglalására került a sor. 1579 végére tehát elvesztették az oroszok Polockot és egész kerületét. Ebben a fényes eredményben, amint láttuk, nagy részük volt a magyaroknak.

Nagy veszteség érte azonban a miéinket azzal, hogy Békés Gáspár november 7-én belehalt súlyos betegségébe. Báthory hű katonáját és vezérét Vilnán nagy pompával temettette el a városfeletti nagy kerek bástya tornya alatt, az úgynevezett Békéshalmon.

1580 elején Báthory kiegészítette seregét, Magyarországon is toboroztatott, majd pótolta egyéb élő és holt erőkben beállott veszteségeit és azután folytatta a hadjáratot.

A hadműveletekben részt vett magyarok számát 5000 főre becsülik; ebből 1000 lovas, 4000 pedig gyalogos volt, még pedig nemcsak a mezei hadaknál, hanem a várakban is. A vezérek soraiban voltak: Károlyi István, Gál János, Kicsiny Horvát Márton, Bornemissza János, Békes Gábor, Kovászi Ferenc, Székelyhidi János.

A hadműveletek célja Vieliz, Uszviat, Kupuj, Vielkie-Luki, Nevel és Zavoloce elfoglalása volt.

A sereg menete ismét roppant akadályokba ütközött az erdőségeken és mocsarakon át, amelyekben az oroszok még akadályokat is létesítettek a támadók feltartóztatására.

Vieliz ostrománál Bornemissza János tűnt ki, aki tüzes golyókkal lövette

a várat, a magyar katonák pedig megint égő fáklyákkal, csodás bátorsággal gyujtották fel a várnak fából épült részeit. A vár augusztus 6-án kapitulált.

Az Uszviatnál harcoló magyarokról főként azt jegyzik fel, hogy ütegsáncaikat és futóárkaikat egy éjjelen át csodás gyorsasággal építették és ásták meg, bár a védők kőzáport zúdítottak rájuk. A vár őrserege augusztus 18-án megadta magát.

Vielkie-Luki ostroma már nehezebben ment, mert a várat magas palánk fogta körül, folyóvíz is mosta falait, fatornyai mellett kőfalai is voltak, a védősereg pedig a régi gerenda- és faalkotmányokat bevakolta, agyaggal betapasztotta, hanttal és földdel befödte.

A magyarokat Bornemissza János és Károlyi István vezette. Bár szeptember 1-én már 18 ágyúval lőtték a falakat, nem tudtak rést ütni rajtuk. Amikor azonban a falak és építmények tetőzetére irányították a tüzet, ami eredménnyel is járt, a magyarok rohamra indultak. Támadásuk azonban nem sikerült. Ezután dárdákra erősített égő fáklyákkal indultak neki, átgázoltak a mellig érő vizen, megmászták a meredek hegyoldalt és fel akarták gyujtani a tetőzeteket. Azonban ezt is meghiúsították az oroszok, köveket szórtak, gerendákat hengergettek le a lejtőn, forró vizet öntöttek és nyilakat lőttek a támadókra. Most az aknaharcra került a sor, majd a gyalogság marhabőrből készített pajzsok, úgynevezett «teknősbékák» oltalma alatt közelítette meg a falakat a végből, hogy felgyujtsa a faalkotmányokat. Mind az aknaharc, mind a felgyujtás elkeseredett tusakodás után végre annyiban sikerült, hogy a védők alkudozásba bocsátkoztak. Ez azonban nem volt ínyükre a magyaroknak, akik behatoltak a várba s nagy pusztítást vittek végbe, hogy zsákmányt is ejthessenek. A zsákmányolás csak akkor maradt abba, amikor Báthory közbelépett és szigorával rendet teremtett.

A várak újjáépítésében is közreműködött a magyar katonaság.

Vielkie-Luki ostroma közben megesett, hogy a szomszédos Toropiec orosz őrsége gyakran kitört és háborgatta Báthory csapatait. Ezek visszaűzésére a király Borbély György vezetése alatt előbb 500 magyar lovast és 100 puskás lovast, később pedig még 1400 válogatott magyar, lengyel és német lovast küldött ki, 120 lóra ültetett magyar gyalogossal együtt. A különítmény nemcsak szétverte az orosz előörsöket, hanem megfutamította a váron kívül álló 4000 főnyi orosz sereget is.

Nevel ostrománál megint Bornemissza vezetése alatt voltak magyarok mintegy másfélezer főnyi létszámmal. Itt még a jeges vízben is harcoltak egymással az ellenfelek. Ez a vár is kapitulált.

1582-ben Báthory, győzelmes hadjárata révén, békére kényszerítette az orosz cárt, aki Lengyelországnak visszaadta Litvániát. Az elfoglalt várakban elhelyezett őrhadakban magyarok is maradtak vissza. Sokan azonban hazatértek, tarsolyukban Báthory Istvánnak, a lengyelek egyik legnagyobb királyának elismerésével és jutalmával. Azt írják, hogy Báthory főként vitézül harcoló székely katonáival bánt kitüntetően, családjaiknak oda-

haza házadómentességet adott és ha hazakívánkoztak, birtokokat adományozott nekik, vagy évjáradékot rendelt számukra.

De nemcsak Báthory István hadjárataiban, hanem halála után is szerepeltek még egy ízben Lengyelországban a magyar katonák, amikor Miksa főherceg is lengyel királlyá óhajtott lenni. Ez alkalommal a főherceg Prépost-

Békés Gáspár, a lengyelországi magyar hadak vezére.

váry Bálintot, Melith Pált, Lónyay Gergelyt, Kálnássyt, Alagit és Andrássy Pétert bízta meg, hogy Abaúj, Zemplén és Gömör vármegyékben toborozzanak számára huszárokat és hajdúkat. Ezek száma 600 lovas és néhány száz gyalogos hajdú volt. De az ellenkirály oldalán is harcoltak magyarok, mintegy 400 főnyi létszámmal, Bornemissza János és Báthory Boldizsár kardja alatt. A küzdelemben Miksa főherceg elfoglalta ugyan Lublót, de később megverték s 1588 elején Bicinben elfogták.

VII. A MAGYARSÁG RÉSZVÉTELE A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN.

1618-ban kitört Európában az úgynevezett harmincéves háború. A háború, évek folyamán, Európa egyik legnagyobb és legfontosabb fegyveres mérkőzésévé fajult. Okai vallásiak és politikaiak voltak. A háború kitörésekor a vallási okok, a katholikusok és a protestánsok kölcsönös gyűlölsége és türelmetlensége, előtérben álltak, míg később, a vallási érdekek örve alatt politikaiak is lappangtak, amelyek azokkal tökéletesen összeforrtak és a háború folyamán mind jobban előtérbe nyomultak, míg végre a vallási tünetek teljesen elmosódtak és helyettük a politikai érdekek nyomták rá bélyegüket mind a háborúra, mind a békekötés pontjaira.

A mérkőzésben eleinte csak cseh és német földön viaskodtak egymással az ellenfelek, de nemsokára átterjedt a harc a szomszédos országokra is, úgy hogy rövid idő alatt Magyarország és Erdély, továbbá Dánia és Svédország, majd Francia-, Spanyol- és Lengyelország, Németalföld és Anglia, sőt még a törökök is beavatkoztak.

A harc Csehországban robbant ki 1618 májusában, amikor a cseh forradalom révén nyílt kenyértörésre került a dolog a csehek és a császáriak között. Ez a küzdelem 1618-ban és 1619 elején váltakozó szerencsével folyt, míg végre a csehek Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel szövetkeztek s két tűz közé szorították II. Ferdinánd császárt és magyar királyt.

A magyar katona a harmincéves háborúban nemcsak Bethlen (1619—1621, 1623 és 1626), valamint I. Rákóczy György (1644—45) háborújában szerepelt, hanem a császári haderőben is, mert a 30 évre terjedő küzdelemben a királyi Magyarországról állandóan toboroztak csapatokat a császári fegyveres erő számára, és pedig nemcsak az ország határain túl, idegen érdekek védelmére, hanem az erdélyi fejedelmek által hadbaállított csapatok ellenében is.

Azonban Bethlen Gábornak a harmincéves háborúba való beavatkozását megelőzőleg sem pihentek a magyar fegyverek. Az 1606-i bécsi és zsitvatoroki békék után ugyanis részben az erdélyi fejedelmi szék betöltése és megtartása, részben pedig Erdélynek a királyi Magyarországhoz való visszacsatolása körül támadt viszály folyamán is kerekedtek harcok. Ezekben egyrészt polgárháború dúlt Erdélyben, másrészt a vele szomszédos királyi területen és a Havasalföldön is fegyveres mérkőzésre került a sor.

Bocskay István halála után ugyanis az erdélyi fejedelmi széket Rákóczy Zsigmond foglalta el. Ő azonban csak 1608 március 7-ig tölthette be méltóságát. Bukását a bécsi udvar és a királyi Magyarország ama pártja idézte elő, amely Erdély visszacsatolásának eszméjét semmiképpen sem volt hajlandó feladni.

Rákóczy utóda Báthory Gábor lett. A bécsi udvar abban reménykedett, hogy ő majd hajlandó lesz alávetni magát a magyar koronának és a magyar királyi háznak. Ebben azonban csalódott és a békés megegyezés helyett hosszas tárgyalásokkal és harcokkal teli évek következtek. Ennek az időszaknak 1613-ban szakadt vége, mert ekkor Báthoryt menekülésre kényszerítették. Elűzésének oka az volt, hogy ingatag politikája, türelmetlensége és féktelenségre hajló, ellenmondást nem tűrő egyénisége felekezeti és nemzetiségi ellentéteket idézett fel, amelyek nagy nemzeti megmozdulást támasztottak. Életét Nagyváradon fejezte be, ahol 1613 október 27-én meggyilkolták.

Huszár közvitéz a XVI. század végéről.

Báthory Gábort a fejedelmi székben Bethlen Gábor követte, akit a bécsi udvar nem szívesen látott, mert tudta, hogy ellent fog állani ama törekvéseknek és aknamunkáknak, hogy Erdély önállóságát megszüntessék és a királyi Magyarországhoz csatolják. Éppen ezért a bécsi udvar módosította politikáját, lemondott Erdélyről, de helyette a Részek visszacsatolását követelte. Erre bizonyos területek el is szakadtak Erdélytől, ami ellen Bethlen csupán tiltakozott, de fegyveresen fellépni még nem tudott, minthogy még gyengének érezte magát. A még visszaadandó Részek felett pedig tárgyalások indultak meg, amelyek 1615-ben az első nagyszombati egyességben értek véget azzal, hogy Bethlen politikai szükségből kénytelen volt engedni és elfogadta a terhes feltételeket. Ez az egyesség azonban korántsem vetette végét a bécsi udvar további Bethlen-ellenes törekvéseinek, mert ébren tartotta a szászok elégedetlenségét, akik Erdélytől még elszakadni is hajlandók voltak. Az udvar titkon Homonnay Györgyöt is pártolta, aki készségesen vállalkozott Bethlen megbuktatására.

Ugyanekkor merült fel Jenő és Lippa várak átadásának kérdése. A két várat ugyanis a török magának követelte. Bécs a törököknek kedvezett, Bethlen pedig ellenszegült az átadásnak. Lippa átadása megtörtént, de Jenőé késett. E miatt Bethlen Bécs ellen fordult és amikor ellene Homonnay fegyveresen is fellépett, ennek csapatait Désnél szétverték. Ezután a vitás kérdéseket sem a második nagyszombati értekezés (1616), sem a nagykárolyi tanácskozás (1619) nem tudta elintézni. Amikor azonban Mátyás király meghalt és utána II. Ferdinánd következett a királyi trónon és 1618-ban kiütött a cseh forradalom, Bethlen elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, annál inkább, mert a felsőmagyarországi nemesség elégedetlenkedett és a vallási sérelmeket sem orvosolta a bécsi udvar.

Bethlen, mint kitűnő diplomata, biztosította a török támogatását, szövetséget kötött a csehekkel, majd pedig meglepetésszerűen megtámadta II. Ferdinándot.

1. Bethlen Gábor hadjáratai.

(1619—1626.)

Bethlen fegyveres ereje válogatott, harcban járatos, edzett és harcászati egységekbe osztott gyalogságból és lovasságból állott, amelyeknek támogatására tűzérsége is volt. Nagyobbára zsoldosokat alkalmazott, akiket pontosan fizetett és jobban fegyelmezhetett, mint a bizonytalan számban összeverődő felkelő katonaságot, amellyel állandó sikereket biztosító hadműveleteket nem igen lehetett végrehajtani. Főfegyverneme a lovasság volt, amely jó lovakon, kopjával, sisakkal, páncéllal, hegyes tőrrel vagy pallossal vonult ki. Lovon járó hajdúi is voltak, akik azonban nem hordtak kopját. A magyar lovasnak félelmetes híre volt; Bethlen szövetségesei állandóan lovasságot kértek tőle; Wallenstein, a hírneves marsall, saját magyarjait, Bethlen lovasaival szemben, csirkékhez hasonlította; a huszár mind a nyílt csatában, mind a várak ostromában kitűnt, szüntelenül portyázott és háborgatta az ellenséget. Mivel pedig Bethlen azt tapasztalta, hogy a gyalogság fontossága napról-napra nő, ennek számát és minőségét fokozni iparkodott. A gyalogság puskával, 100 lövéshez való lövőszerrel, szablyával és szekercével állott harchoz. Tűzérsége még nem volt nagy; nem tulajdonított neki nagy fontosságot; a tűzérség könnyű és nehéz ágyúkkal ment a sereg után. Az ágyúk szállítása azonban még igen nagy nehézségekbe ütközött, aminek azután természetes következménye az volt, hogy ez a fegyvernem még nem játszhatott nagy szerepet.

Bethlen Erdély legnagyobb fejedelme volt. Századának kimagasló és ritka államférfiai közé tartozott, akikben a hadügyekben való jártasság a hadvezéri tehetséggel s a diplomata ügyességével párosult. Ő maga elsősorban katonának vallotta magát. Már kora ifjúságától, 17 éves korától kezdve kato-

náskodott, mindenkor vitézül verekedett és már trónrajutása előtt is hadjáratokat vezetett. Bocskay felkelésében mint tábornok vett részt. Két malomkő között végrehajtott hadműveleteiben számító és óvatos volt és kellő időben szüntelenül alkalmazkodni tudott a változó viszonyokhoz ; okkalmóddal alkalmazkodott korának hadviselési módjához is; kiválóan értett ahhoz, hogy céljának elérése érdekében mikor kell az erőszakkal, a fegyverrel fellépni, és mikor kell ajánlatokkal előállani és alkut kezdeni. Hátrahagyott írásaiban bölcs és józan elvek találhatók a hadviselésre nézve ; a harc fő éltető elemének a mozgást tartotta, amiért is a nyílt mezőn való döntésnek

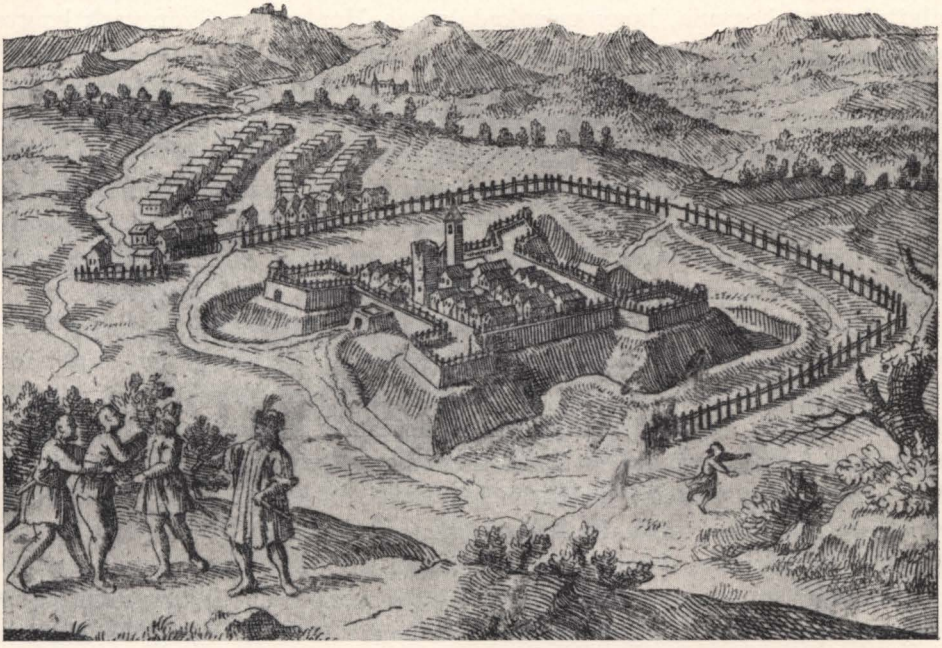

Verebély vára a XVII. században.
Az előtérben magyar katonák török foglyot vallatnak.

volt híve ; hadseregének szervezésénél figyelme minden részletre kiterjedt; csapatait fegyelmezni igyekezett, ami azonban nem egészen sikerült neki.

1619—1621. Bethlen hadserege Kolozsvárott gyülekezett. Mivel hadműveleti célja az volt, hogy a csehekkel karöltve megverje a császáriakat, és mivel a melléje állott magyarországi főurak hadait is magához kellett vonnia, Felsőmagyarországon át, igen nagy kerülő utat kellett megtennie.

Fegyveres erejének létszáma Kassán 25,000 főre rúgott, 28 ágyúval.

Alvezérei közül a 22 éves Rákóczy György 1619 szeptember elején Terebesnél megverte és Lengyelországba űzte a II. Ferdinánd pártján álló Homonnay György országbírónak, Bethlen vetélytársának seregét, majd

Kassát is elfoglalta, Bethlen megérkezése előtt. Amikor pedig a főseregio-én Debrecenbe ért és utána az előhadak is előtörtek, rövid idő mulva Szatmár, Kálló, Ecsed, Tokaj, Szendrő, Murány, Szádvár, Fülek, Nógrád, Szécsény, Divény és Vác kaput tárt. Ezután Bethlen csapatai elözönlötték a Csallóközt, szeptember 30-án pedig az erős Érsekújvár s utána a bányavárosok is meghódoltak.

Amikor a fejedelem hosszú és fárasztó út után Nagyszombat alá ért, a hadi helyzet a következő volt : Bethlen Nagyszombatnál mindössze mintegy 14,000 ember felett rendelkezett, mert a Felsőmagyarországon hozzácsatlakozott csapatok száma igen kevés volt és mert Rákóczy Györgyöt Kassa alatt kellett hagynia, hogy megakadályozza Homonnay Györgynek lengyel segítséggel a főssereg hátába való esetleges támadását. A cseh-morva hadak egyik csoportja Thurn alatt Auspitznál, a másika pedig Hohenlohe alatt Znaimnál állott. Ezek létszáma kereken 26,000 emberre rúgott. A császári erők három csoportban állottak, és pedig Dampierre tábornok alatt Lundenburgnál kereken 8500 ember, Buquoy tábornok alatt Tasvitznál mintegy 18,000 fő és végül a Duna hosszában, Bécs, Korneuburg, Krems, Stein és Mautern körül összesen 3200 ember. Ez tehát kereken 20,000 fő volt. A császári seregben szolgáló magyar gyalogosok és lovasok számát 5219 főre teszik.

A helyzet tehát olyan volt, hogy ha Bethlen legott segítségére megy Thurn csoportjának, Dampierre császári seregét tönkre verhette volna. Ezt azonban nem kockáztathatta meg, mert ehhez nem volt eléggé erős és mögötte, Magyarországon, az ügyek még rendezetlenek és bizonytalanok voltak ; de leginkább figyelemmel kellett lennie Homonnay Györgyre, aki Lengyelországból a felsőmagyarországi hadműveleti vonal ellen intézendő támadásával romlását okozhatta volna. De hogy mégis segítsen, az előtte megjelenő csehek és morvák kérésére, Rhédey Ferenc váradi kapitány alatt Strassnitzon át 10,000 főnyi lovasságot küldött Thurnhoz, ő maga pedig Pozsony alá indult. Ugyanis ennek birtoka igen fontos volt számára és remélte, hogy ha közelebb juthat Bécshez, a maga hadműveleti céljához, még azt is eléri, hogy a csehekkel és a morvákkal szemben álló császáriak Bécs védelmére sietnek.

Rhédey elért ugyan Thurnhoz, de mivel ez Dampierret nem akarta megtámadni, vele együtt Pozsony felé indult akkor, mikor a császáriak is hátrálni kezdettek Bécs felé. Buquoy és Dampierre tudniillik arra a hírre, hogy Bethlen Pozsonyt elfoglalta, Laa városánál egyesült és Bécs felé indult. A császáriak hátrálása és Thurn és Rhédey előtörése közben Rhédey Nikolsburgnál a császáriak utóvédére bukkant és szétverte.

Bethlen október 13-án indult el Nagyszombatból Pozsony alá, ahol arra a 2000 főnyi császári csapatra talált, amelyet hirtelenében azért küldöttek le Bécsből, hogy Pozsonyt megvédelmezze. Bethlen ezt a csapatot szétszórta és bevonult a védtelenül maradt városba, ahol a szent korona is birtokába került. Erre persze Bécsben nagy rémület támadt.

A Bécs felé haladó Buquoyt és Dampierret a csehek, morvák és Rhédey

nyomon követték. Ulrichskirchennél, ahol majdnem csatára került a sor, Rhédey huszárjai lekaszabolták Dampierre három lovasszázadát, amelyek kémszemlén jártak. Ezután harcra került a sor, éppen akkor, mikor a császáriak a Dunán való átkelésük fedezésére hídfőt alkottak. Előbb csak ágyúharc dúlt, de később már hevesen összecsaptak az ellenfelek. Október 26-án megérkezett maga Bethlen is, aki azt írja erről a harcról, hogy három napon át éjjel-nappal szakadatlanul tartott, még pedig nemcsak a nyílt mezőn, hanem a hídfő birtokáért a sáncokon is, amelyeket a miéink nagy vitézséggel bevettek; a császáriak, miután lőporuk is felrobbant, nagy rémülettel, tolongva, úgy

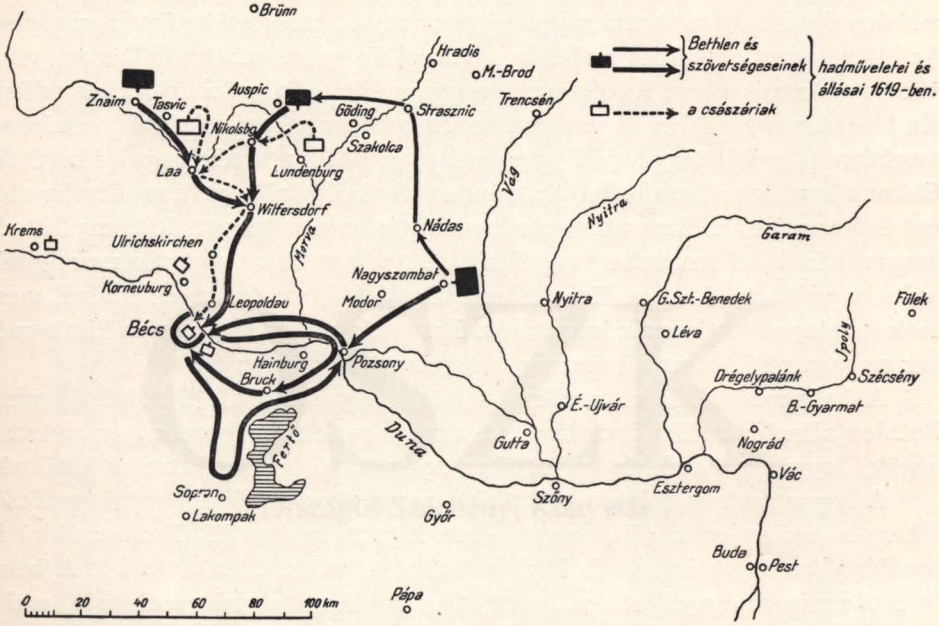

A császáriak, Bethlen Gábor és cseh szövetségeseinek hadműveletei 1619-ben.

menekültek át a Dunán, hogy többszáz katonájukat a folyóba szorították. A császáriak veszteségét 3500—4500, míg a szövetséges cseh-morva-magyar csapatokét 1000 főre teszik.

Ezzel a hadjárat első felvonása véget ért, a császári haderő zöme a szövetséges magyar-cseh-morva hadsereg összeműködésének hiányában szerencsésen kicsúszott ellenfeleinek gyűrűjéből.

Ezután a 32,000 főből álló szövetséges hadsereg Pozsonynál összpontosult, ahonnan átkelt a Duna jobbpartjára és Bécs ellen indult. Elsőnek Rhédey lovassága ment át a Dunán és összetűzött az eléje jövő császáriakkal. Az összecsapásból Rhédey csapatai kerültek ki győztesen.

November 26-án a szövetségesek már Bruck ellen vonultak, ahonnan kiszorították a császáriakat, majd Bécs alá értek. Mivel azonban ostrom-

ágyúik nem voltak, Bécset kiéheztetéssel akarták megadásra kényszeríteni. E tervük talán sikerült is volna, de közben Felsőmagyarországon nagy baj támadt. Homonnay ugyanis lengyel csapatokkal betört az országba, Rákóczy György seregét szétverte s ezzel Bethlen háta és visszavonulási vonalai komoly veszélybe jutottak. Ennek következtében Bethlen, háromnapi megszállás után, haderejét visszavonta Bécs alól és Sopron elfoglalására indult. Ennek behódolása után pedig, december 3-án, már Pozsonyban volt, ahonnan Homonnay ellen Szécsy Györgyöt küldte ki mintegy 12,000 főnyi sereggel.

Amikor Rákóczy György megverte Homonnayt és Lengyelországba űzte, Homonnay, császári közreműködéssel, kozákokat toborzott és ezeket saját jobbágyaival is gyarapította, majd mintegy 11,000 harcossal betört az országba. Az ellene vonuló Rákóczyval már másnap Homonna alatt találkozott, ahol ütközetre került a sor. Rákóczy serege egész éjjel hősileg kitartott és az ellenség támadását két ízben is visszaverte. De amikor a kozákok futást színlelve, meghátráltak, Rákóczy hajdúi, a győzelem tudatában, zsákmányolni kezdtek. Ekkor a kozákok visszafordultak, minden oldalról körülfogták a zsákmányolókat és levagdalták. Erre a magyar lovasság is kereket oldott. Rákóczy hatodmagával futással mentette meg életét. A győztes Homonnay Szerencsig feldúlta a vidéket, de sem Kassát, sem Eperjest nem tudta elfoglalni, mert ezek megtagadták kapuik kinyitását. Erre a kozákok szerencsére kitakarodtak az országból, mert a lakosság is fegyvert fogott ellenük.

A hadakozó felek kimerülése okozta, hogy mind II. Ferdinánd, mind Bethlen alkudozásokba bocsátkozott, amelyeknek 1620 február 4-én az lett a végük, hogy az ellenfelek szeptember 29-ig tartó fegyverszünetet kötöttek.

A fegyverszünet folyamán Bethlen nemcsak a belső viszonyok rendezéséhez és haderejének újjászervezéséhez fogott, hanem II. Ferdinánddal is tovább alkudozott és a csehekkel is fenntartotta az összeköttetést. A besztercebányai országgyűlés sem hozta meg az ellentétek kiegyenlítését, amire az országgyűlés 1620 augusztus 25-én Bethlen Gábort Magyarország királyává választotta. Bethlen azonban politikai bölcsességből, híveinek unszolása ellenére sem koronáztatta meg magát.

Ilyen körülmények között a harc folytatása kikerülhetetlen volt.

Az adott helyzetben és seregének gyengesége miatt Bethlen nem kockáztatta meg azt, hogy egész erejével a csehekkel egyesüljön, de megtette, hogy 8000 lovasát a csehek táborába küldötte. A magára maradt fejedelem azonban nem maradt tétlen, mert, hogy hatalmát megszilárdítsa, seregének egyik részét a Csallóközön át a Dunántúlra küldte, s ez a seregrész elfoglalta Pápát, Sümeget, Kiskomáromot, Pölöskét és Egerszeget, ő maga pedig hatalmába ejtette Nyitrát, majd Pozsonynál átkelt a Dunán és ostrom alá fogta Hainburgot. A várat 400 ellenséges gyalogos védelmezte. A város meghódolást ígért, tehát a magyar csapatok a bástyák megrongálása nélkül, fényes nappal, létrákon akartak feljutni a falakra. A létrák azonban rövidek voltak és így az ostrom nem sikerült, bár a magyar katonák háromszor is megismételték roha-

Bécs a XVII. században.

mukat. Ez alkalommal Bethlennek 1000 embere elesett. Lakompak ostromát is abba kellett hagynia annak a csapatnak, amelyet Bethlen odaküldött, mivel Dampierre a szorongatott vár felmentésére sietett és az ostromló magyarokat teljesen szétverte, akik közül állítólag 1200 ember elesett.

Ekkor Bethlen, nehogy Sopron Dampierre kezére jusson, abbahagyta Hainburg ostromát és előbb Sopron alá sietett, majd elfoglalta Lakompakot. Ezalatt Dampierre hirtelen arra a merész elhatározásra jutott, hogy hatalmába keríti Pozsonyt. Vállalkozása azonban csúfos kudarccal végződött, sőt ő maga is elesett. Ennek a vállalatnak érdekes részletei vannak. Dampierre, hogy a pozsonyi hidat szétrombolja, gyujtó- és kővel terhelt hajókat bocsátott alá a Dunán. De Bethlen őrségei éberek voltak és Dévény táján a hajókat elfogták, legénységüket felkoncolták, a hajókat pedig elsüllyesztették és felégették. Erre Dampierre elhatározta, hogy éjjel rajtaütéssel foglalja el Pozsonyt. Csapatait a Dunán hajókon és a Duna jobb- és balpartján útnak is indította. De éppen ebben az időben érkezett be Felsőmagyarországról Rákóczy György mintegy 3000 főnyi csapattal. Dampierre támadását október 9-én nem hajnalban meglepőleg, hanem csak délelőtt kezdte meg, amikor már kinappalodott. És így sem ő maga, sem a Duna jobbpartján előretörő csapatai nem tudtak benyomulni a várba. A harc hevében Dampierre, aki a császári hadseregnek kétségtelenül egyik legvakmerőbb tábornoka volt, maga osztotta a parancsokat, és amikor egyszer hátrafordult, az egyik hajdú fedetlen nyakát átlőtte, úgyhogy a golyó jobbfülénél jött ki. Ekkor a hajdúk rárohantak és buzogányokkal és csákányokkal agyonverték, tetemét pedig bevitték a városba. Ezután Rákóczy György a balparton álló császári csapatokat megrohanta ; a császáriak közül sok főhadnagy és zászlótartó elveszett, a többiek pedig futva elmenekültek. Ezalatt a jobbparton Bethlennek a császáriak üldözésére küldött csapatai Petronellnél utólérték a császáriakat és nagy veszteséget okoztak nekik.

Időközben, 1620 november 8-án, ment végbe a fehérhegyi csata, amelyben a cseheket vereség érte. Frigyes választott cseh király elmenekült, a megrettent cseh rendek pedig meghódoltak a császárnak.

Meg kell jegyeznünk, kogy Bethlennek a fehérhegyi csatában résztvett lovassága, sajnos, nem jól viselte magát, mert kevés ellenállást fejtett ki, majd megfutamodott s ezzel bizony nem szerzett becsületet a magyar vitézi hírnévnek.

Nemcsak ez, hanem az is hatással volt Bethlen további hadműveleteire, hogy közben a budai pasa, akinek Bethlent támogatnia kellett volna, november 2-án elfoglalta Vácot. De az is engedékenységre bírta, hogy közvetlen környezetében az eddigi lelkesedést csüggedés váltotta fel, aki csak tehette, hazatért, megyei segítő csapatok nem jöttek és pénzt sem küldtek neki sehonnan. Erre Bethlen csekélyebb erőket hagyott a Dunántúlon, hadseregének zömével a Morva mentén laktáborokba szállott és várta a további fejleményeket.

A laktáborozás folyamán a magyar csapatok számos portyázást hajtottak végre. A császári előörsöket és őrállásokat meglepték, helységeken rajtaütöttek, sőt még az ellenség hátába is merészkedtek. De előfordult az is, hogy nem mindig védték meg a maguk erősségeit, hanem az ellenség jövetelének hírére elvonultak és a védelmükre bízott helyeket kiürítették. E fegyvertények közül a következőket emeljük ki.

Bethlen Gábor, Erdély fejedelme.
A háttérben Pozsony városa, ahová Bethlen hadai a Dunán át vert hajóhídon bevonulnak.

Egri István Brünnig portyázott. Bethlen pedig megszállotta Strassnitzot, Veszelit, Mährisch-Ostraut, Hradischt és Ungarisch-Bródot. De amikor a császáriak ellentámadásba fogtak, Thurzó Szaniszló Strassnitzból elszaladt.

1621 február elején Horváth István Ausztriába tört be és 38 falut felprédált. Egy nap háromszor is összecsapott az ellenséggel és «mint a csordát, úgy hajtották el a szegény lancokat», a német gyalogos katonákat.

Ugyanezen időben Kocsis Zsigmond és Petneházy István 2000 lovassal Morvaországban járt. Február végén pedig Kornis Zsigmond vezérlete alatt

5000 lovas és gyalogos indult Strassnitz ellen, ahol Buquoy 3000 gyalogossal és 1000 kozákkal laktáborozott. A miéink három oszlopban támadtak : Geréb András 1100 gyalogossal a kapu irányába rohant ; 5—600 hajdú másfelől, s miután a kaput hatalmukba ejtették, Kornis 600 lovassal betört a városba. A német gyalogság a piacon levő házak mellett foglalt állást. Ezek ellen Geréb gyalogsága küzdött négy órán át. A miéink csak akkor vonultak el a városból, miután felgyujtották és tömérdek zsákmánnyal megrakodtak. Az elhozott lovak száma 2000-nél több volt. A német katonaság soraiból 1000-nél több elesett, legalább is 450 megsebesült, sokan pedig részegen odaégtek a felgyujtott házakban.

E portyázások közben Bethlen alkudozásokba bocsátkozott a császárral. Mivel azonban II. Ferdinánd súlyos feltételekkel állott elő, az alkudozások eredménytelenül végződtek.

Közben a császáriak megerősödtek és támadáshoz készültek, a Bethlen mellett álló magyar urak közül pedig sokan átpártoltak, sőt akadtak olyanok is, akik magyar és német csapatok élén nyíltan felléptek ellene. Mivel pedig saját csapatai között is, a hosszú háború fáradalmai miatt, fegyelembontó aggasztó jelenségek mutatkoztak, Bethlen a visszavonulásra határozta el magát, de előbb a birtokában lévő várakban az őrségeket megerősítette, a végből, hogy az előnyomuló ellenséget feltartóztassák, de legalább is késleltessék előhaladásában.

Bethlen 1621 április 16-án kezdte meg visszavonulását és már május 8-án Kassán volt. Visszavonulása következtében elveszett a Dunántúl és Felsőmagyarország nyugati része.

Bethlen Kassán nem töltötte tétlenül idejét, hanem hadakat fogadott, külföldi összeköttetéseket keresett és erre a célra tetemes összeget is áldozott. Sőt amikor Érsekújvárt a császáriak ostrom alá fogták és a vár komoly veszedelembe jutott, június első napjaiban Horváth István vezetése alatt több ezer lovast a vár felmentésére küldött. A várat Thurzó Szaniszló védelmezte 3000 emberrel. Az őrhad és a felmentősereg kirohanásaival és támadásaival ügyesen védekezett a császáriak ellen, akiknek vállalkozásai kudarccal végződtek. A július 10-i véres összecsapás alkalmával Buquoyt is elfogták és amikor ki akarták szabadítani, egy Csongrádi nevű hajdú leszúrta. Ez, és hogy közben Bethlen is megindult csapataival, oly nagy hatással volt a császáriakra, hogy a vár ostromát abbahagyták, de elvonulásukkal megkéstek, úgy hogy Bethlen csapatai a Nyitra vizénél, átkelésük közben, utólérték őket. Az öt óra hosszáig tartó heves harcban a császáriakat igen nagy veszteség érte. Ezután még Gutánál csaptak össze az ellenfelek, ahol nyolc napon át dúló harc után a császáriak visszahúzódtak a Csallóközbe.

Bethlen támadása következtében nemcsak a császárhoz hű magyar főuraktól vezetett csapatok között keletkeztek harcok, hanem a várak visszafoglalásában és a Csallóközben is, ahol megint Horváth István viselkedett derekasan. 1621 augusztus 30-án már Nagyszombat is kaput nyitott Bethlen

Eigentlicher Abriß des Scharmützels bey Neuhäusel in Hungarn da der Kayſ. auch zu Hungern und Böheim Königl Majeſt. General Feld Obriſter, Herr Conte de Buquoy geblieben iſt. A. 1621

Horváth István, Bethlen alvezére, huszárjaival Érsekújvár alatt 1621 július 10-én elfogja Buquoy Károly császári tábornokot. A kép közepén Buquoy szembeszáll a rátámadó magyar vitézekkel.

előtt. A Dunántúlon is vereség érte a császáriakat, sőt ezután a magyar csapatok Stájerországba és Ausztriába is betörtek.

Nagyszombatban csatlakozott Bethlenhez János György brandenburg-jägerndorfi őrgróf 8000 főnyi serege s ekkor az egész had Pozsony visszavételére indult. Azonban az ostrom ide-oda hullámzó harcaiban a császáriak kerekedtek felül. Bethlen abbahagyta a hiábavaló ostromot és Morvaországba betört, elfoglalta Szakolcát, Strassnitzot, Veszelit és Ungarisch-Bródot, sőt kisebb lovas csapatai Littau, Neustadt, Hohenstadt és Trübau alá is eljutottak. Ennek az elterelő hadműveletnek megvolt a hatása, mert a császáriak kiürítették a Csallóközt és Morvaország védelmére siettek.

A háborúnak az 1621 december 31-én megkötött nikolsburgi béke vetett véget. Ebben Bethlen lemondott a királyi címről és a szent koronát is visszaadta, de e helyett az «erdélyi és magyarországi fejedelem» címén kívül a németbirodalmi hercegi címet, Oppeln és Ratibor hercegségeket, Magyarországon Abaúj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár vármegyéket, Munkács, Ecsed, Tokaj, Tarcal és Keresztúr városokat és várakat nyerte el és II. Ferdinánd nemcsak a bécsi békét, hanem az 1608. évi vallásszabadságot biztosító törvényeket is elfogadta.

1623 és *1626*. A nikolsburgi békében foglalt feltételek végrehajtása körül azonban igen hamar olyan nehézségek merültek fel, hogy Bethlen csakis újabb fegyveres közbelépéssel látta elintézhetőknek a bonyodalmakat.

A háború 1623-ban meg is indult, bár Bethlen a magyar királyságbeliek támogatására alig számíthatott. Viszont szövetségre lépett Frigyessel, az előzött cseh királlyal, és Konstantinápolyban kieszközölte, hogy Ibrahim boszniai pasa alatt sereget küldenek segítségére.

Bethlen zsoldos csapatai augusztus 24-én indultak el Erdélyből, és mivel hamarosan elfoglalták Felsőmagyarországot, október 14-én már Nagyszombatban volt a fejedelem és a város védelmére rendelt császári gyalogságot és lovasságot Bogdanócnál elfogta. Ezután a török sereg is csatlakozott hozzá.

A császári hadvezetőség, amelyet készületlenül ért a háború, csak nagynehezen tudott összeszedni valamelyes sereget a végből, hogy Bethlent megállíthassa. Ennek a seregnek az volt a feladata, hogy Pozsonyba vonuljon és megakadályozza Bethlen előretörését Bécs felé. Bethlen azonban megelőzte a császáriakat és október 20-án Szakolcánál megtámadta és észak felé szorította őket. A császáriak újabb előtörése sem sikerült és csapataik beszorultak Gődingbe. A fejedelem, aki csak kevés gyalogsággal rendelkezett, a természettől is erős Göding ellen nem boldogult, aminek oka még abban is rejlett, hogy a török segítő haderő zöme Holicsnál maradt. Így hát a kiéheztetéssel kapcsolatos körülzárás maradt egyedüli eszköz gyanánt, de ez sem vezetett sikerre, mert a császáriak keményen tartották magukat. Amikor pedig Bethlen az egész török sereget át akarta parancsolni a Morva balpartjára az ostromhoz, a török megtagadta az engedelmességet ; arra hivatkozott, hogy október

26-a (Szt. Demeter napja) után nem szokott táborozni! A magyar csapatokkal is baj volt, mert békétlenkedni kezdtek. Így hát Bethlen még egy utolsó kísérletet kockáztatott meg. November 17-én lövetni kezdte a várost, majd támadásra akarta vinni a magyar csapatokat és a török lovasságot is. Amikor azonban azt kívánta, hogy a törökök gyalog menjenek rohamra, azt válaszolták neki, hogy «ilyesmit maga a szultán sem parancsolhat nekik!»

A kudarc arra kényszerítette Bethlent, akinek ekkor már pénze sem volt, hogy elfogadja azt a fegyverszünetet, amelyet felkínáltak neki, bár a Gődingbe szorult császáriak helyzete már oly siralmas volt, hogy nemsokára kénytelenek lettek volna megadni magukat.

A hadjárat utójátéka a Nyitra mellékén zajlott le, amikor a Budára visszatérő törököket Esterházy Miklós serege szétverte és kiszabadította azt a többezer főnyi fogolycsapatot, amelyet a törökök magukkal hurcoltak.

A hadjáratnak az 1624 május 8-án megkötött bécsi béke vetett véget. A bécsi béke pontozatainak végrehajtása körül azonban megint oly nehézségek merültek fel, hogy Bethlen ismét kénytelen volt kardot rántani érdekeinek megvédése végett. Szövetségre lépett tehát azokkal az államokkal, amelyek II. Ferdinánd iránt ellenséges indulattal viseltettek. Az északi és a nyugati államok, valamint Törökország hintapolitikája miatt két éven át tartottak azok a tárgyalások, amelyeknek végső eredménye az lett, hogy szász és dán, valamint török segítséggel 1626-ban végre megkezdhette Bethlen II. Ferdinánd elleni harmadik hadjáratát.

Magyar vitézek török hadifoglyokat kisérnek a XVII. században.

A hadjáratban a fejedelem oldalán, Mansfeld Péter német gróf vezetése alatt, szász és dán zsoldosok, Murteza budai pasa parancsnoksága alatt pedig török csapatok is részt vettek. A császáriakat Wallenstein Albrecht tábornagy vezette, akinek hadseregéhez Esterházy Miklós nádor és Zrínyi György horvát bán kardja alatt magyar és horvát csapatok is csatlakoztak.

A hadjárat valóságos iskolapéldája a módszeres hadviselésnek. A döntő csatát mind a két fél kikerülte, különféle okokból.

Amíg Bethlen Erdélyből Felsőmagyarországba érkezett, azalatt Murteza pasa Nógrád várát vette ostrom alá, a Mansfeld által vezetett szász és dán sereg pedig Morvaországban szerencsésen kisiklott Wallenstein karmai közül, a Kárpátokon át bejutott Felsőmagyarországba és Bethlen felé tartott, hogy vele egyesüljön. Wallenstein pedig, Esterházyval és Zrínyivel való egyesülése után a császári erőket Drégely-Palánk felé vezette. Ezalatt Bethlen Drégely-

Palánkig jutott, ahol Murteza pasa is csatlakozott hozzá. Megvolt tehát az alkalom, hogy az ellenfelek döntő csatát vívjanak. Ekkor Bethlen ereje 35,000, Wallensteiné pedig 25,000 fő volt.

Az ellenfelek lovassága szeptember 29-én össze is tűzött, de egyik sem tudott döntő sikereket aratni. Ekkor Bethlen fegyverszünetet kért, amely alatt, az október 1-ére hajló éjszakán, igen csekély erőket hagyván Wallensteinnal szemben, seregének zömével Szécsény alá húzódott vissza, hogy Mansfeld seregét is magához vonja. Mivel azonban Wallenstein nem nyomult Bethlen után, hanem szintén megfordult, az ellenfelek mind jobban eltávolodtak egymástól. Amikor pedig erre Bethlen, most már 45,000 főre emelkedett haderejével, egészen a Garamig nyomult, megint nem került a sor csatára, mert Wallenstein még hátrább szállott, és pedig előbb a Vág mellé, később pedig Modoron át kitakarodott az országból. Erre Bethlen november végén Garamszentbenedek környékén téli szállásokban helyezte el csapatait, de előbb fegyverszünetet kötött. A fegyverszünetet a december 28-án Pozsonyban kötött béke követte, amely véget vetett a Bethlen és II. Ferdinánd között keletkezett háborúskodásnak.

A békekötés után Bethlen a lengyel királyi trónra törekedett, de szándékát már nem valósíthatta meg, mert 1629 november 15-én meghalt.

2. I. Rákóczy György hadjáratai.

(1631—1645.)

Bethlen Gábor halála után az erdélyi rendek, a nagy fejedelem iránti hálából, nejét, Brandenburgi Katalint emelték a fejedelmi székbe, a kormány gyeplőit azonban Bethlen unokaöccse, Bethlen István kormányzó tartotta kezében. Azonban Katalin Bethlen István kibuktatására törekedett. Ebből a törekvésből pártküzdelem keletkezett, s ennek az lett a vége, hogy Katalin lemondott és az erdélyi rendek előbb Bethlen Istvánt, később pedig egyhangúlag Rákóczy Györgyöt választották fejedelemmé 1630 december 1-én.

A bécsi udvar, de főként Esterházy Miklós nádor, ferde szemmel nézte a buzgó protestáns Rákóczyt, akiről tudta, hogy a bécsi béke alapján áll. Más, személyes ürügyek is okul szolgáltak arra, hogy Esterházy ki akarta buktatni Rákóczyt. Mind a két félnek megvolt a pártja a királyi Magyarországon is. Az ellentétek hamarosan fegyveres mérkőzésre vezettek, mert amikor Rákóczy hajdúit Szatmárnál és Szinyérváraljánál Esterházy emberei szétverték, a fejedelem alvezérei, ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid, Esterházy hadait Rakamaznál megtámadták és a Tiszán átszorították.

II. Ferdinánd azonban nem tudott ebben az időben harcba bocsátkozni Rákóczyval, mert a még mindig zajló harmincéves háborúval annyira meggyűlt a baja, hogy egész erejével a svédek ellen kellett fordulnia. Ez volt az

oka, hogy a király előbb Kassán (1631), később pedig Eperjesen (1633) megegyezett Rákóczyval.

A békeévek alatt Rákóczy, hat évre terjedő kemény munka árán, példás rendet teremtett országában : elfojtotta a parasztlázadást, a kalandos vállal-

I. Rákóczy György, Erdély fejedelme.

kozásoknak útját állotta, az ellene áskálódókat elnémította, a lázadókat leverte vagy menekülésre kényszerítette.

Az ellene fellépők közül Bethlen István 1636-i támadását kell felemlítenünk, amikor a budai pasával szövetkezve el akarta űzni Rákóczyt. Az erdélyiek azonban Rákóczy mellé állottak, aki Huszt várát ostrom alá vétette. Ez azonban balul végződött. Közben Bethlen István a budai pasával Gyula alá érkezett ; a pasa a temesvári beglerbéget bízta meg a hadművé-

letek végrehajtásával, azzal az utasítással, hogy vonuljon Rákóczy ellen. Rákóczy hadának egy része, Kornis Zsigmond alatt, már Szalonta közelébe jutott, de az ónódi, a bihari csapatok, a székelyek s maga a fejedelem még nem érkezett meg. Hogy pedig ezeknek a csapatoknak az egyesülése meg ne történhesssék, Bethlen siettette a beglerbég támadását. Október 6-án alkonyatkor kezdődött meg az ütközet Szalonta mellett. Bár Kornisék némi sikereket vívtak ki, a harc azzal végződött, hogy mind a két fél visszahúzódott. Ekkor történt, hogy Győry Jakab hajdúcsapatával éjjel a török tábor alá lopódzott és ott éktelen lármát csapott, mire a törökök abban a hiszemben, hogy Rákóczy főserege érkezett meg, kereket oldottak, Bethlen pedig a török vezérekkel Gyulára szaladt. Bár a törökök sokat vesztettek, nem adták fel a további küzdelmet, hanem újból megindultak Rákóczy ellen. Csatára azonban nem került a sor, mert közben az ellenfelek megbékéltek.

Az eperjesi egyesség ellenére Rákóczy nem adta fel a hét magyar vármegye Erdélyhez való csatolásának eszméjét. Tervének végrehajtásához azonban szövetségesekre és a török hozzájárulására volt szüksége. A szövetség a svédekkel létre is jött (Gyulafehérvár, 1643), a porta pedig nemcsak nem ellenezte Rákóczy fegyveres fellépését, hanem meghagyta a hódoltsági vezéreknek, hogy ténylegesen is támogassák őt.

Rákóczy azonban már előbb hozzálátott fegyveres erejének megszervezéséhez, mert jól tudta, hogy csakis ezzel juthat döntő szerephez Európa politikájában.

Miként a diplomáciai, közigazgatási és törvényhozási, úgy a katonai ügyek minden szála is az ő kezében futott össze. Váraiban és végházaiban minden iránt érdeklődött ; intézkedett azok kiépítése iránt is. Várbeli katonái, valamint Bethlen idejéből származó udvari katonasága, nemkülönben zsoldosai alkották fegyveres erejének magvát. E köré csoportosította, ha kellett, a székelyeket, a hajdúkat, a vármegyei és a mezei hadakat, az oláh segélycsapatokat, amelyek azonban már kevésbbé gyakorlott részét alkották hadseregének.

Tűzérségének szervezéséről is érdekes adatok maradtak reánk. Külföldi ágyúöntőket és puskaműveseket hozatott, akikkel serényen szaporította tűzérségi anyagát. Öntőházai Patakon és Gyulafehérvárott voltak, amelyeknek működését és nyers anyagokkal való ellátását szintén egymaga intézte. A harmincéves háborúba való beavatkozásakor tűzérségi felügyelője Mikes Mihály volt ; főpattantyúsa és petárdás főmesterei Danzigból származtak, akik mellett betanított magyar legények, valamint cigány patkoló és szerkovácsok, továbbá bognárok is szolgáltak. A tűzérségi anyag között leltárakba foglalt és pontosan meghatározott mennyiségben voltak : 24, 10 és 8 fontos ágyúk, azután mozsarak, petárdák, ágyúgolyók, gránátok, különféle puskák, ágyúkhoz és muskétákhoz való puskapor, ón, gyujtásra és lövésre való kész öreg tüzesszerszámok, ugyanezek készítéséhez anyagok, kanóc, irtó kapák, csákányok, ásók, emelőcsigák, láncok, kötelek, szegek, pántok.

Talán nem lesz érdektelen, ha megismertetjük főbb vonásaiban 1645 évi, 46 pontból álló hadiszabályzatát, edictumát, amely a 17. század derekának magyar katonai életébe is bepillantást enged. A szigorú szabályokra azért volt szükség, mert a katonák igen elvadultak, fegyelmezetlenek és

Hajdú és huszár a XVII. század végén.

garázdálkodók voltak. Ezek a szabályzatok egyúttal elénk tárják azokat az elveket, amelyek Rákóczyt katonáival szemben vezérelték a rend, a vallási élet, a tisztaság és a fegyelem tekintetében.

A szabályzat bevezető szakasza így szól:

«Mivel minden dologban az isteni kegyesség, hasznos és előmenetelre való jó, minekünk is úgy adatnak meg mindenek az Istentől, ha mi is elsőben

az Istennek igazságát, dicsőségét megadjuk, nem utolsó része lévén azért ennek az könyörgés, háladás és praedicatiohallgatás, megkívánjuk, sőt kegyelmesen is parancsoljuk minden rendeknek, reá hallgatván az ország dobjának az isteni szolgálatra, könyörgésre, praedicatiora való jel adására, mind fejenként felgyűljenek, avagy az nemes vármegyék, hárman, négyen is, hasonlóképpen az Székelységről, Hajdúságról való híveink, maguk között egyházi embereket tartván, adják meg úgy az Istennek azt, az mivel tartoznak, kiért ő Felsége mind lelki és testi áldását terjessze ő Kegyelmekre fejenként. Az minthogy azért minden dolgokban szép az jó dispositio, úgy az hadakozásban is felette szükséges lévén az jó ordinantia és disciplina : Mi is az minemű közönséges jóra nézendő célra, az Ur Istent segítségül híván, mind erdélyi és magyarországbeli lakos híveinket, fizetett hadainkat kimozdítottuk, hogy arra való igyekezetünknek, az Ur Istennek szent áldása kévánatos jó exitussát tapasztalhassuk : szükségesnek ítéltük ez alatt megiratott punctumok szerint való Generale-edictumunkat minden rendbeli hadainknak kiadatni.»

Az első pont tiltja a készülődést, felülést és megindulást az ország dobjának megütése előtt. Tilos a Jézus kiáltás előtt és azután is megindulni, mielőtt az országzászlóval meg nem indultak. Aki ezek ellen vétett, azt az első esetben megpálcázták, a másodikban mindenétől megfosztották, harmadízben pedig kivégezték.

Halállal büntették azt, aki bármely hitvallás egyházi személyeit bántotta, javaikban megkárosította vagy azok házába szállt ; aki bármely hitvallás templomainak harangjait levette, a templomszereket felkutatta, elvette és a templomokat pusztította ; aki embert ölt ; aki házakat, asztagokat, szénakazlakat felgyujtott, vagy «akik hordóknak fenekét kivagdalták és az házakban latorságokból való károkat okoztak» ; aki «erőszak szerint való paráznaságot cselekedett» ; aki a meghódolt és ellenállást ki nem fejtő szegény népet bántalmazta ; aki táborhelyéről elindulván, szántszándékkal a táborhelyet vagy a falut felgyujtotta ; aki előljárójára támadt vagy «derekas dologban» szófogadatlan volt ; aki a tábor árusait útközben kifosztotta.

Megbotozták azokat, akik szitkozódtak ; akik szófogadatlanok voltak ; akik a Jézus kiáltás után szállásukon kívül kiáltoztak és garázdálkodtak ; aki ok nélkül kardot rántott ; aki gyümölcstermő fákat vagy ezeknek ágait levágta ; aki a szőlőkben kárt tett, vagy lóval járt azokban ; aki az őszi és tavaszi vetéseket etette, tapostatta vagy gázoltatta ; akit a Jézus kiáltás után a táboron kívül találtak, azt «szörnyen el kellett verni»!

Annak, aki a tábori árusokat bántalmazta és aki ezek áruit fizetés nélkül elragadta, vagy aki másokat megvagdalt, levágták a kezét.

Aki a Jézus kiáltás után bort árult, annak kivágták hordaja fenekét.

Szabályozta az utasítás a tábor rendjét, a kémekkel való magatartást, a zsákmányolás módját, az őrhelyeken való magatartást ; a hamis hírek szerzőivel, a csődületet okozókkal, a gyűléseket összehívókkal, a maradozókkal szemben való eljárást, a tisztek magatartását a táborban, az ellenséggel való

érintkezés módját, az útlevelek kiállítását, a vonatok, szekerek rendjét. Tilos volt a nyulászat, a menetek alatt a nyulak utáni rivalgás, a szerteszéjjel való nyargalás.

Egy svéd katona, aki Rákóczy táborában időzött az 1644—45-i hadjáratban, így nyilatkozott a magyar haderőről:

«A magyar nemzet, melynek ereje lovasságból áll, nem támadja meg a német hadat, ha az csak kevéssel is előnyösebb helyzetben van, mint ő; aztán sem megkerülni, sem háta megett hagyni nem akarja az ellenséget; táborukat megerősíteni s az ellenséggel szemben állást foglalni nem képesek;

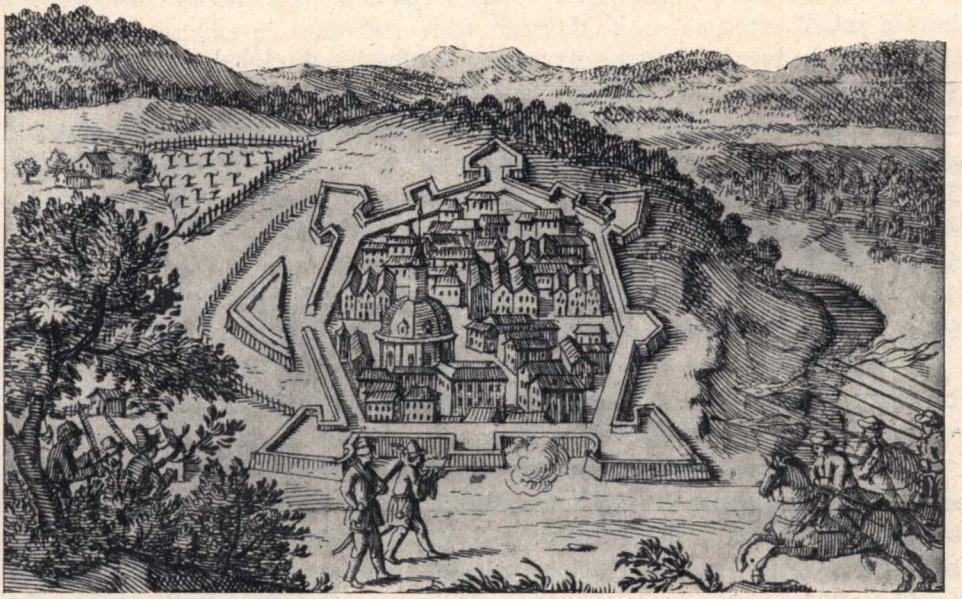

Babócsa vára a XVII. században.
Az előtérben török lovasság rohamot intéz magyar gyalogságra.

pedig veszedelmes dolog harcedzett sereggel szemben nyílt táborba szállani. Fogalmuk sincs róla, hogy a sereg élelmezéséről s raktárak felállításáról előre kell gondoskodni; fegyelmet, disciplinát nem igen tartanak. Ha csak kevés ideig is táboroznak egy helyben, saját terhük nyomja őket össze, mert az egész vidéket kiélik.» Ez a kevésbbé kedvező nyilatkozat magyarázza meg Rákóczynak a svédekhez intézett ama kérelmét, hogy egy hadtestet és tiszteket küldjenek hozzá, hogy szilárd keretet adhasson seregének.

A két éven át folyó hadműveletek első évében, 1644-ben, nemcsak a hadi szerencse forgandósága, hanem ügyes diplomáciai fogások következtében mind a császáriak, mind Rákóczy csapatai többször támadtak és ugyanannyiszor vissza is vonultak Felsőmagyarország területén; 1645-ben pedig mind a két fél egyszerre tört előre. Vagyis 1644—45-ben a Vág és a Hernád közötti királyi

Magyarországon ide-oda jártak a hadak és nemcsak egymást fogyasztották hanem a föld felszínét is tűzzel-vassal pusztították.

A támadást Rákóczy kezdte meg azzal, hogy 1644 február 2-án megüttetvén az ország dobját, hadilábra állított seregével három oszlopban betört a királyi Magyarországba. A főoszlopot ő maga vezette, míg a másik kettőnek Zsigmond fia és Kemény János volt a vezetője.

Az első komolyabb ellenállást Kálló és Szatmár várai fejtették ki. Kálló hamarosan megadta magát. Szatmárt Kemény János ostrom alá fogta, amire a városbeliek előbb semlegességre kötelezték magukat, majd meghódoltak. Ezzel egyidejűleg Nagybánya, Aranyosmeggyes és Túrterebes is Rákóczy kezére jutott.

A téli kedvező időjárás folyamán a hadoszlopok előhaladása gyors volt. Kassa, amely alá maga Rákóczy szállott, március 12-én kinyitotta kapuit. Ennek igen nagy hatása volt, mert a körülötte elterülő vármegyék Rákóczy mellé állottak, úgy hogy hamarosan 13 vármegye volt a fejedelem kezén: Tokaj, Szendrő, Putnok, Ónod és Diósgyőr váraival, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben városokkal együtt. Csak Murány, Balog, Szepes, Regéc és Szádvár állott ellen.

A siker részben abban is gyökeredzett, hogy III. Ferdinánd nem készült fel a támadás visszaverésére, noha tudomással bírt Rákóczy hadikészületeiről.

Rákóczy további előnyomulása csak akkor következett be, amikor a birtokába jutott várakat őrségekkel megrakta és a további hadműveletekhez szükséges előkészületeket befejezte.

Jobb oszlopa, Kapronczay György vezetése alatt, a Szepességen, Liptón, Árván és Trencsénen át Nyitráig jutott, Bornemissza Pál pedig a Garam mentén a bányavárosokat elfoglalta. A fejedelem maga a főseregg el az Ipoly mellékére szállt. És mivel Fülek nem adta meg magát, körülzárására megfelelő erőt hagyott vissza, majd a többi csapattal Szécsényig ment, ahol csatlakozott hozzá a párezer emberből álló török-oláh segítő had.

Közben azonban szerencsétlenség történt, mert amikor Kapronczay Galgóc körül vigyázatlanul laktáborozott, a császáriak meglepték, csapatait visszanyomták, őt magát pedig az utcáról, szállása ablakán át, lelőtték.

Szécsényből Rákóczy Nagyszombatba és Pozsonyba óhajtott jutni, hogy a Morvaországból aláereszkedő svédekkel egyesülhessen. Szándékát azonban nem valósíthatta meg. Ennek egyik oka az volt, hogy a dánok, akiket a bécsi udvar igen ügyesen megnyert a császár ügyének, a svédek hátába támadtak, amire ezek kénytelenek voltak észak felé visszahúzódni. A másik ok pedig az volt, hogy a svédek visszavonulása következtében lélekzethez jutott császári erők egy része az Esterházy nádor által összegyűjtött magyar-horvát sereggel Nagyszombatból kiindulva megtámadta Rákóczy előcsapatait.

A császári csapatok és Esterházy támadása arra kényszerítette Rákóczyt, hogy előnyomulását abbahagyja és egész haderejét, haditanácsa egyértelmű határozata alapján, április végén megfordítsa és Rimaszombat alá vezesse

vissza. Okul szolgált erre az is, hogy csapatainak ellátása napról-napra nehezebbé vált, a török segítség sem következett be oly mértékben, mint ahogy kívánatos lett volna, sőt a porta igen nagy pénzbeli követelésekkel kezdett előállani.

A nem csekély zűrzavarral egybekötött visszavonulás alatt természetesen összecsapásokra került a sor. Így Drégelypalánknál Kemény tűzött össze a császáriakkal. Ennek ellenére sem a császáriak, sem Esterházy nem engedtek, hanem erélyesen üldözőbe vették Rákóczyt, aki most már kénytelen volt Putnokra hátrálni.

Közben Rákóczy egyezkedni kezdett Esterházyval, de mivel ez nem vezetett eredményre, csapatait még hátrább, Sárospatakon át, a Bodrog és a Tisza közé vonta vissza. A hátrálásban tényezőként szerepelt az is, hogy a felsőmagyarországiak egy része elpártolt Rákóczytól és a lengyel király, III. Ferdinánd sógora, gyanúsan viselkedett, vagyis attól lehetett tartani, hogy a lengyelek Bártfán át Rákóczy oldalába és hátába törnek. Ez pedig Rákóczy romlását idézte volna elő.

A válságos helyzetben Rákóczy nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem a hűségében megmaradt várakat, Ónodot, Szerencset, Tokajt, Sárospatakot, Kassát és Eperjest jól megrakta őrségekkel, és így olyan erős védővonalat alkotott, amelynek oltalma alatt az események további kifejlődését megvárhatta.

Közben megint számtalan helyen összecsaptak az ellenfelek, s a hadiszerencse hol az egyik, hol meg a másik félnek kedvezett.

Most Esterházy abbahagyta Rákóczy üldözését és elkövette azt a hibát, hogy északnak fordult és Kassa alá szállott, hogy hatalmába kerítse ezt a nagyfontosságú helyet. Erre Rákóczy az ellenség után küldte csapatainak egy részét, amely a várakból kicsapó őrségeivel együtt nap-nap után, éjjel-nappal szakadatlanul nyugtalanította, csipdeste és csapdosta Esterházy és a császáriak csapatait és nagy károkat okozott bennük, de megverni vagy egészen tönkretenni nem tudta őket.

Ebben az időben még Homonnay János országbíró is mozgolódni kezdett Ung vármegyében a lengyelek támogatásával, sőt híre jött, hogy a kozákok Erdélybe készülnek berontani. E miatt Erdély védelmére nézve is intézkednie kellett Rákóczynak.

Közben Rákóczy még ostrom alá fogatta az Esterházy által visszafoglalt Szerencset. A lövetést roham követte. A betörés sikerült és Rákóczy csapatai bosszúból dühösen és oly módon kezdtek öldökölni nemcsak a horvát-német, hanem a veszprémi-győri-pápai magyar protestáns katonaság között is, hogy még a tábornokok is alig tudták megvédelmezni azokat, akiket életben akartak hagyni. A kegyetlen eljárásnak az volt az oka, hogy Esterházy egy alkalommal úgy nyilatkozott Rákóczy katonáiról, hogy ezek «bágyadt legyek».

Esterházy azonban Kassával nem boldogulhatott, mert a vár nemcsak

keményen tartotta magát és csapatai több ízben kirohanást intéztek, hanem mert Rákóczynak a vár köré irányított csapatai merész vállalkozásaikkal végre is megingatták Esterházynak a győzelembe vetett hitét. Épp ezért egyezkedni kezdett Rákóczyval. De a kibékülés meghiúsult, a felek túlzott követelései miatt.

A bizonytalan helyzetnek az vetett véget, hogy III. Ferdinánd kénytelen volt kivonni csapatait Felsőmagyarországból, mert közben a svédek győzelmet arattak Németországban s megint Morvaország felé tartottak, hogy egyesüljenek Rákóczyval. Ezt megelőzőleg azonban Esterházy még egy kísérletet tett Kassa elfoglalására. De ezt a várbeliek és a mezei hadak meghiúsították. Június 17-én, 15 napi ostrom után, végre ütött a megszabadulás órája a kassai őrsereg számára, mert Esterházy a császáriakkal együtt eltakarodott a vár alól és Eperjesnek vette útját.

Az elvonulók útja azonban nem volt zavartalan, mert Rákóczy csapatai nyomukba eredtek és ősmagyar hadakozási módszerrel űzték, vágták és csipkedték őket. Számtalan esetben 25—30 Rákóczy-katona 50—60 éhes és a hadifáradalmak folytán agyoncsigázott németet megkergetett.

Kassa felszabadulása egyben zárókövét alkotta egyrészt az Esterházy által indított támadó hadjáratnak, másrészt annak a védelemnek, amelyet Rákóczy kénytelen volt folytatni az önhibáján kívül sajátságosan és kárára kialakult európai hadi helyzetben.

Az Eperjes alá húzódott Esterházy és a császáriak azonban itt sem állapodhattak meg, hanem június 21-én kénytelenek voltak Sáros alá elvonulni. Útközben, Somosnál, Kemény hada rájuk támadt és alaposan megritkította soraikat, majd a lakosság segítségével olyan üldözés következett, hogy a nagy hajtás és kimerültség következtében Esterházy kénytelen volt háromnapi fegyverszünetet kérni. És bár béketárgyalások is folytak, se szeri, se száma nem volt azoknak az összecsapásoknak, amelyek ezután következtek és amelyeknek végső eredménye az lett, hogy Esterházy Szepesváralján, Lőcsén és Batizfalván át tovább szaladt. Az erélyesebb üldözésnek azonban az vetett gátat, hogy egyrészt Homonnay mozgolódott Ung vármegyében, másrészt a török és Lupuj oláh vajda is gyanúsan kezdett viselkedni, akik ellen Rákóczynak megfelelő számú csapatokat kellett küldeni, illetőleg visszatartani.

Ebben az időben hódolt be Ungvár és ugyanekkor szorították ki Lengyelországba Homonnayt is. Amikor pedig biztos híre érkezett annak, hogy a svédek, akik közben a dánokat megverték, ismét közelednek Morvaország felé, Rákóczy elvetette a kockát és tovább folytatta a háborút, bár a császári diplomácia működése következtében a törökök magatartása napról-napra gyanúsabbá vált.

Rákóczy először is Jeszenőt fogta ostrom alá, haderejének zöme pedig Esterházyt fokozatosan a Nyitráig szorította vissza. A főhadműveletek mellett természetesen az útbaeső várakat is ostrom alá fogták.

XVII. századi ütközet magyarok között.

A hadiszerencse azonban nem sokáig állott Rákóczy mellett, mert amikor a császáriak ellentámadásba fogtak, a pestis és a szökések miatt megfogyott, valamint mellékes célok érdekében (uradalmak és várak őrzése) történt kikülönítések miatt megcsappant seregét kénytelen volt Szendrőig és Szerencsig visszavezetni. Még Szerencs is elesett, ahol az ellenség iszonyú dúlást vitt végbe. Rákóczy nem mert döntő csatához kiállani, mert ereje gyenge volt a császáriak 7000 főnyi seregével szemben, és mert attól tartott, hogy ha megverik, sereg nélkül marad! Válságos helyzetéből az a szerencsés körülmény mentette ki, hogy közben Csehországban a svédek megverték a császáriakat s a svéd hadak már Morvaországba indultak, hogy Rákóczyval egyesülhessenek. Erre III. Ferdinánd felsőmagyarországi hadtestét a Vág mellé rendelte vissza. Ennek a fordulatnak volt tulajdonítható, hogy Rákóczy nemcsak lélekzethez jutott, hanem az Erdélyből hozott pótlások segítségével az év őszén megint támadást kezdhetett. De azért elküldte követeit a nagyszombati béketárgyalásokra.

A császáriak visszavonulása és Rákóczy előtörése ismét harcokat és ostromokat hozott, amelyek folyamán azonban a császáriak vissza is csaptak. Sőt eleség hiánya, járványok nagyarányú pusztításai és a zordon téli időjárás megint megfordulásra kényszerítették Rákóczyt. De most is kimenekült a nagyobb bajból, mert a török hódoltság területéről a törökök Szécsény alá szállottak és kirabolták, a svédek pedig ismét megverték a császáriakat, s ezért néhány német ezredet ki kellett vonni Felsőmagyarországból. Az ideoda vonódás csak az év végén szakadt félbe, amikor az ellenfelek Felsőmagyarország kellős közepén téli szállásokba tértek.

A téli hónapokat a nagyszombati béketárgyalások töltötték be, miközben Rákóczy szakadatlanul intézkedett csapatainak kiegészítése és hadianyagainak pótlása iránt.

Amikor 1645 március 6-án a svédek Jankau mellett fényes győzelmet arattak a császáriak felett és a magyar határok felé megindultak, Rákóczy április 22-én megújította a svéd-francia szövetséget és teljes erővel ismét nyugat felé indult. Erre a bécsi udvar diplomáciája is dolgozni kezdett és kieszközölte Konstantinápolyban, hogy Rákóczyt eltiltsák a hadműveletek folytatásától. Ez meg is történt, minthogy Rákóczy törekvései most már ellentétben állottak a porta hatalmi érdekeivel.

De közben a császáriak egyébként sem maradtak tétlenek, mert hogy megakadályozzák Rákóczynak a svédekkel való egyesülését, ismét előtörtek. Így a császáriak megint a Hernádig jutottak, Rákóczy pedig Rakamaznál, a Bodrogközben vonta össze seregét. Az egymással szemben álló ellenfelek előőrsei és portyázó csapatai között ezúttal is csetepaték keletkeztek. Így ment ez május haváig, amikor a császári csapatokat Bécs oltalmára sietve visszarendelték. Erre Rákóczy is megindult, de nem igen siethetett, mert nagy gondot okozott neki a pártoskodásra hajlók fékentartása, a várak ellátása őrségekkel és mert seregében aggasztó fegyelemellenes tünetek is mutatkoz-

tak. Ezek miatt csak július 5-én egyesülhetett Nagytapolcsányban Douglas svéd hadtestével, s ezután kardcsapás nélkül bevonult Nagyszombatba. Ebben az időben, vele szemben, Pozsonyban, már a császáriak gyülekeztek az Esterházy által vezetett magyar csapatokkal, a svédek pedig Brünnt ostromolták.

Végre úgy látszott, hogy elérkezett Rákóczy számára az a várva-várt pillanat, amikor annyi reménykedés, bonyodalom, balsiker, lemondás és vérontás után valóra válik régi álma : a svédekkel való egyesülése és velük kar-

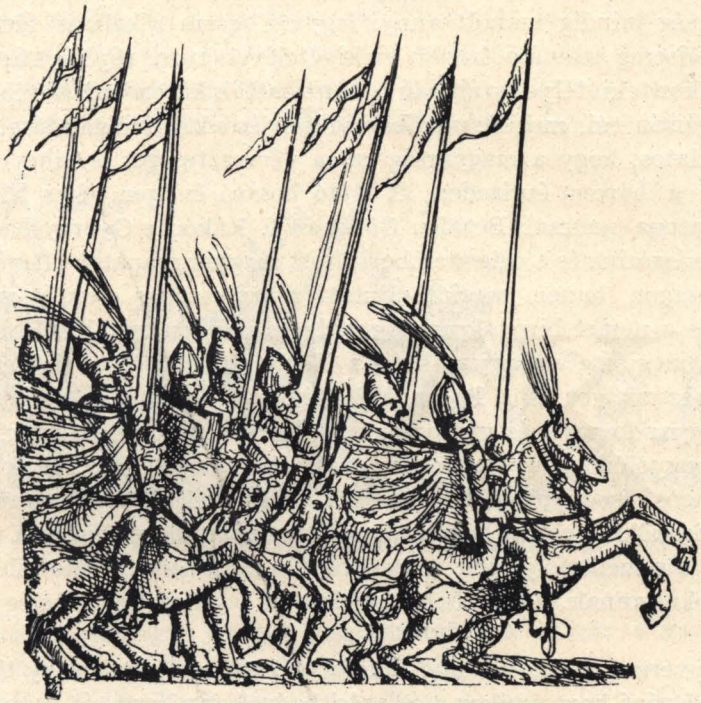

Szárnyas huszárok a XVII. század elején.

öltve III. Ferdinándnak fegyveres erővel kedvező békére való kényszerítése. Ő maga el is ért Brünn alá, míg serege július végén csak Rampersdorfig jutott. Számítása azonban ezúttal sem vált be, mert III. Ferdinánd megelőzte azzal, hogy igen komolyan és kedvező feltételek mellett békét ajánlott neki, a bécsi diplomácia pedig keresztülvitte a portánál, hogy Rákóczyt most már másodszor és nyomatékosan eltiltsák a hadműveletek folytatásától. Ilyen körülmények között Rákóczynak el kellett szakadnia a svédektől és meg kellett kötnie a békét. Az előzetes béke 1645 augusztus 8-án, a végleges pedig 1645 december 16-án Linzben jött létre.

3. A császári hadsereg magyar katonasága.

Csodálatos és szinte alig hihető, hogy amikor a magyarság már majdnem száz éven át vérzett a törökök ellenében vívott rettenetes harcokban a maga alkotta várvonala védelmezésében, hogy amikor a királyi Magyarország igen keskeny területe, Horvátország, a Dunántúl és Felsőmagyarország, szinte csak határőrvidékét alkotta a szomszédos tartományoknak, hogy amikor e piciny megmaradt részt, a törökökkel kötött béke ellenére, úgy ahogy mégis csak védelmezni kellett a rabló és fosztogató törökök ellenében: a királyi Magyarországon még mindig maradt annyi fegyverfogásra alkalmas férfiú, hogy a császári hadsereg számára, három év kivételével (1629, 1638 és 1640), 27 éven át mindenkor tekintélyes számban toborozhattak katonákat és vihettek ki az ország határain túl, megint merőben idegen érdekek szolgálatára.

Bámulatos, hogy a magyarság ezt a vérveszteséget is kiheverte!

Tehát a három évtizeden át dúló hosszú és igen véres háborúban a magyar katona nemcsak Bethlen Gábor és I. Rákóczy György hadseregében harcolt a császáriak és a vele szembe állított magyar csapatok ellenében Felsőmagyarországon, hanem megint eljutott a szomszédos cseh és morva hadszíntérre és a német birodalomnak majdnem minden zugába. Ebben az időszakban is megjárta a magyar huszár Németalföldet, Franciaország északi részét, Olaszországot és a Rajna mellékét.

A magyar lovasok és gyalogosok azoknak a nincsteleneknek, fizetetlen, éhező, lerongyolódott, nyomorgó katonáknak tömegeiből kerültek ki, akik a nyomorúságos viszonyok miatt nem juthattak födél alá a végvárakban, vagy akikre a törökökkel kötött béke után idehaza nem volt szükség. A megélhetés kényszere, a remélhető jó élet, a zsoldra és a zsákmányra való kilátás voltak fő indító okai annak, hogy ahol megjelentek a toborzók, ott elég jelentkező akadt.

A fegyvernemek közül mindvégig a lovasság volt igen nagy többségben. Így például 1636-ban, amikor a császári haderő 101 lovas- és 64 gyalogezredből állott, 19 magyar lovasezred mellett csak egy magyar gyalogezredet találunk a császári haderőben.

A toborzott csapatok felsorolása előtt azonban rá kell mutatnunk arra a rossz szokásból eredt helytelen és a valóságnak meg nem felelő tényre, hogy a magyar csapatok többségét horvátnak nevezték. Ezzel szemben tény, hogy az akkor horvát csapatoknak minősített vagy nevezett alakulatok soraiban vajmi kevés volt aránylag a horvát nemzetiségű katona. Különösen hibás ez az elnevezés azoknál a Magyarországból származó csapatoknál, amelyeket 1632 után toboroztak a császári hadsereg számára. A tévedés onnan is eredt, hogy a háború folyamán a könnyű lovasság különböző fajtáit a németek általában horvátnak (Croat) nézték. E mellett azonban a különféle nemzetiségűeket össze is zavarták. A magyart horvátnak, oláhnak, uszkóknak, rácnak, granicsárnak, vendnek, cigánynak, sőt még töröknek is nevezték. A fegyverzet

szerint pedig általában a kopjás lovast lengyelnek, a hosszú tőrrel felszereltet magyarnak, a karabélyosokat pedig mindenkor horvát katonaságnak tartották. De a császári toborzók sem nézték, hogy ki milyen nemzetiségű, magyar, horvát, német, lengyel, oláh, tót, vallon, olasz-e, hanem csak arra ügyeltek, hogy a jelentkezők alkalmasak legyenek a harctéri szolgálatra. Még jobban összekeveredett azonban a legénység akkor, mikor a megfogyott ezredeket nem küldték haza, nem is egészítették ki eredeti toborzó területükről hozott pótlásokkal, hanem ott kint, a hadszíntéren, osztották szét őket más ezredekbe, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Találóan jegyzik fel a harmincéves háborúról, hogy benne az európai nemzetek fiai mindenfelé vállaltak katonai szolgálatot. Így a német katonák nemcsak a császár hadseregében, hanem a svédek, a franciák, a dánok és az erdélyi fejedelem zászlói alatt próbáltak szerencsét ; a horvát a császári és az

Huszárok és hajduk a XVII. század elején.

erdélyi fejedelmi zászlók, a lengyel a saját királya, a császár, a francia király és az erdélyi fejedelem, az oláh «kurtány» pedig a császár és az erdélyi fejedelem alatt is szolgált. A könnyű magyar lovas a császár, az erdélyi fejedelem és a francia király zsoldjába is elszegődött. És ezek mind vagy önként, vagy a nagyobb zsoldot ígérőnek csábítására, egyik fegyveres erőből a másikba szökdöstek és nem nézték, hogy zsoldba fogadásuk után melyik nemzetiségű csapat kötelékébe osztják be őket. Volt olyan horvát csapat, amelyben a magyarokon, horvátokon és rácokon kívül törökös felszerelésű és ruházatú szökevény török alattvalók is szolgáltak. A különböző nemzetiségeknek egy csapattestben vagy seregtestben való összekeverése még abban az előrelátásban is gyökeredzett, hogy így könnyebben tarthatták meg őket a császár hűségében.

A Magyarországból származó lovasság karabélyos és kopjás, lándzsás könnyű lovasság volt. A karabélyosok tűzharcra is hivatottak voltak. Fegyverzetük az arkebúza, vagyis a félpuska, a karabély, két pisztoly, a kard vagy a handzsár, a sisak és a mellvért volt. A kopjások felszerelése pedig, a kopján

kívül, a kard vagy szablya, vagy pallos vagy szekerce, a legjobb acélból készített három vagy négyélű és 100—180 cm hosszú hegyes tőr, a sisak és a páncél volt. Az apró zászlócskával díszített, 3—6 méter hosszú és puha fából készített kopja üreges volt, a végén vas lándzsaheggyel. Ezek a kopják az egymásra rontó csapatok összecsapásakor rendszerint eltörtek, amire a huszárok eldobták őket és a harcot karddal vívták tovább.

A csapattestek szervezésében nagyjában két időszak különböztethető meg. Az elsőben, amely 1630-ig tartott, a toborzásra feljogosító pátensek, okiratok, nem egész ezredek toborzására adtak felhatalmazást, hanem csakis bizonyos létszámú csapatra. Ezeket a csapatokat vezetőik szerint nevezték el; létszámuk 500 és 1000 főre rúgott. Előfordult azonban, hogy elegyesen, huszárokból és hajdúkból állították össze őket. Szolgálatuk csak a hadjárat végéig tartott, néha csak az év végéig, vagy csak 2—3 hónapig. Megesett, hogy az egész csapat megszökött. 1630 után azonban már kompániákba (100 fő) osztott ezredek vannak.

Zsoldba fogadásuk már nem egy-két hónapra történt, hanem a szükség szerint hosszabb időre, miként a német ezredeknél. Most is előfordult, hogy feloszlatták vagy más ezredekbe elosztották a csapattesteket, főként ha létszámuk nagyon megcsappant.

A magyar csapatokat általában a biztosító szolgálatban alkalmazták, de legfőbb hivatásuk a portyázás, rajtaütés, zsákmányolás és az úgynevezett travaglirozás, vagyis az ellenség szakadatlan nyugtalanítása, csipkedése és csapdosása volt. Mindezek mellett azonban a háború nagy csatáiban is szerepeltek, így Zablatnál, a Fehérhegyen, a dessaui hídfőnél, Breitenfeldnél, Lützennél, Lutter am Barenbergnél. Az 1627—1631-i mantuai örökösödési háború folyamán Guastallánál és Mantuánál is összemérték fegyvereiket az ellenséggel. A zablati csata után a magyarok fellázadtak és mintegy 2000-en hazaszöktek; a menekülni nem tudók közül azonban 500-at Buquoy császári tábornok körülfogatott és kardélre hányatott.

A harmincéves háború általában rettenetesen pusztító jellegű volt; tömérdek nyomor fakadt nyomában; rémítő dúlások voltak Európaszerte. Ha Wallenstein félelmet akart gerjeszteni, vagy ha le akart égetni egy darab földet, akkor mindenkor könnyű lovasságát rendelte ki. Ilyen esetekben természetesen a magyar katona sem lehetett különb, mint a többi. A félelemnélküli küzdelemben azonban sohasem volt baj a magyar katonával; de fegyelme igen gyenge lábon állott. A katonák általában véve igen vadak voltak; fosztogattak, zsaroltak, raboltak, gyujtogattak, garázdálkodtak, főként akkor, ha nem kapták meg zsoldjukat. Ebben azonban a hadvezetőség volt a hibás, mert a fizetetlen és éhező katona szükségből zsákmányolásra szorult. A császári hadsereg kegyetlensége a magdeburgi mészárlásban hágott tetőpontjára.

Wallenstein, aki ellenérzéssel viseltetett a magyar katona iránt, mert fegyelmetlen és ingatag volt, amennyiben átpártolásra és szökésre volt haj-

Táborozás a 30 éves háború idejében.

lamos, mégis azt írta róla, hogy a magyar sokkal jobb csatalovas, mint a horvát.

A magyar szent korona országainak királyi hatalom alá tartozó részeiből a következő csapatokat állították ki: A huszárcsapatok közül az elsőt Pázmány Péter esztergomi érsek küldte a császári hadsereghez 1618-ban, utána Esterházy Pál gróf következett, az 1619 május 9-én kelt pátens alapján. Csapatának létszáma 500 lovas volt, akik Fischamendnél jutottak tűzbe, később pedig Csehországban szerepeltek. Ennek a csapatnak 1620-ban 200 hajdúja volt és Balogh alezredes alatt Lockenhausennél is harcba jutott. 1620-ban feloszlott. Ugyancsak 1619-ben alakult meg egyenkint 1000 főnyi létszámmal Forgách Miklós gróf és Somogyi Mátyás báró, 500 főnyi létszámmal Pálffy Miklós gróf és Nádasdy Tamás gróf huszárcsapata, továbbá a 300 huszárból és 500 hajdúból Pázmány Péter érsek által újból kiállított és Lengyel Baltazár győri főkapitány által vezetett csapat. Nádasdy csapata nem jutott el a harctérre, Somogyié a zablati csatában szétszaladt, a többiek pedig részben már 1619-ben, részben 1620-ban feloszlottak.

Az első gyalogezredet ugyancsak 1619-ben állították fel: Forgách Miklós gróf és Somogyi Mátyás báró ezredesek. Az egyiknek létszáma 500, a másiké pedig 1000 volt. Mind a kettő részt vett a zablati csatában, amely után azonban a legénység nagy része megszökött. A maradványok csak 1620 február végéig szolgáltak. Ugyancsak 1619-ben alakult meg a Gallenberg János Jakab főkapitány által szervezett első horvát gyalogezred, amely szintén csak az év végéig szolgált. 1620-ban Wajda Radul 1000 magyar huszár, della Nave Miklós pedig 100 lovas horvát toborzására kapott engedélyt. Utóbbiak a fehérhegyi csatában is részt vettek.

1621-ben előtérbe kerültek a huszárokból és hajdúkból vegyesen alkotott csapatok. Ezek közül az egyikben (Bosnyák Tamás) 1000 huszár és 200 hajdú, a többi ötben pedig 500-500 huszár és 200-200 hajdú volt. Kivételt alkotott Zrínyi György gróf horvát csapata, amely csupán 500 lovasból állott. E csapatok közül öt már 1621 végén megszűnt, míg a Forgách-féle, amelynek létszáma 200 főre apadt, valamint a Zrínyi-féle, 1622-ben még szolgált. Ugyanebben az évben Horváth Ferenc 500 horvát gyalogos drabantot vezetett a császári hadsereghez.

1622-ben Széchy György a bányavárosok végvidékeiről 1500 huszárt gyűjtött össze, a magyar nemesek pedig ismeretlen létszámú huszárcsapatot állítottak ki Esterházy Miklós gróf vezetése alatt. Ezek a csapatok is megszűntek az év végén. 1623-ban Roskoványi László ismeretlen létszámú, Nádasdy Pál és László összesen 1000, Orossy Pál 100 huszárt, Arneri Hannibál pedig négy kompánia horvát lovast toborzott. Ezek sem szolgáltak sokáig. Ugyanekkor öt horvát lovas karabélyos osztag is alakult Horváth Ferenc, Skál Imre, Lukavitz Fülöp, Farsing György és Corpes Márk vezetése alatt. 1624-ben csupán Forgách Miklós gróf toborzott 1000 huszárt, az 1623-ban alakult önálló horvát lovas karabélyos osztagokat pedig Frangepán Miklós

tersatói gróf vezetése alatt egy csapatba vonták össze. Ez sem szolgált az év közepén túl.

Wallensteinnek 1625-ben a császári haderők fővezérévé való kinevezése nevezetes fordulópontot alkotott a magyar-horvát karabélyos lovasság szervezésében, mert ettől kezdve már ezredeket állítottak fel. Ekkor lép előtérbe Isolano (Isolani) Lajos, a karabélyosok első ezredparancsnoka és későbbi hírneves vezére, aki császári tábornokká, 1631-ben pedig az összes karabélyosok (könnyű lovasság) főparancsnokává lett. Csapataival nemcsak Magyar-, Cseh-, Szász- és Olaszországban harcolt, hanem Németalföldön, Pikárdiában, Burgundiában, Hessenben, Pomerániában és a Felső-Rajna mellékén. A legvakmerőbb lovasvezérek egyike volt, aki pusztításai és kegyetlenségei révén nagy félelmet terjesztett maga körül. 1632-ben Lützennél 28 svadron magyart és horvátot vezényelt. 1625-ben alakított és hat kompániára osztott ezrede Csehországban, Égerben került mustra alá. Az 1626-i téli hadjáratban a csapat felényire apadt. 1628-ban azonban már 10 kompániából állott, amikor pedig a Hrastovacki-féle ezredet feloszlatták, ennek négy századát is hozzácsatolták. 1631-ben Collalto altábornagy és a friedlandi herceg karabélyos testőrségét is beleolvasztották az ezredbe, s ekkor létszáma 2000 főre emelkedett. Feloszlatása 1641-ben következett be, amikor részeit a Földváry-, Rejkovics és Mirkovics-féle karabélyosok közé osztották szét. Az ezred tehát a császári haderőnek az a magyar-horvát karabélyos ezrede volt, amely egyhuzamban a legtovább szolgált.

1626-ban Gál Péter báró, Zrínyi György gróf és Orehóczy Ferenc vezettek egyenkint 500 lovast a császári haderőhöz; Gál ezredében a komáromi végekből is voltak huszárok. 1627-ben Draghi István szervezett 500 főre rúgó lovas csapatot, amely 1628-ban 1000 főre egészült ki és karabélyos ezreddé alakult át. De már 1628-ban öt százada megszűnt, öt százada pedig Collalto altábornagy testőrségévé lett. 1628-ban alakult meg 500 emberből Hrastovacki Lukács ezrede, amely kegyetlen pusztításairól vált hírhedtté. Azonban még 1628-ban négy századát Isolano alá osztották be, egy százada pedig a Mecklenburgi herceg testőrsége lett Blaskovics kapitány vezetése alatt. Ugyanebben az évben még 11 század horvát katonaság vonult ki. Az 1630-ban alakult és Corpes Márk és Morzin Rezső által szervezett horvát csapatok már 1631 végén nem fordulnak elő a császári hadsereg soraiban. Az ugyanekkor szervezett Lósy-Marsinay-féle lovasezred (600 fő) 1632-ben már 1000 emberből állott és aránylag sokáig, 1639-ig szolgált. Ebben az évben két huszárezred is kivonult, és pedig az egyik Forgách Péter gróf, a másik pedig Esterházy Pál vezetése alatt. Az előbbi 1632-ben 1000 főnyi létszámmal bírt, míg a másik csak 500 huszárból állott. A Forgách-ezred a lützeni csatában annyira kitűnt vitézségével, hogy a császár írásban is elismerését fejezte ki neki. 1631-ben három magyar-horvát lovas és három magyar huszárezred vonult ki. A Hrastovacki-Tergouschitz-ezred 600 lovasból állott. Ezt 1633-ban 10 kompániára egészítették ki; 1640-ben azonban már csak öt századból állott, mivel igen sokat vesztett; 1641-ben pedig egyik, 1642-ben még két százada Gallas testőrségévé

lett, a többieket pedig Rejkovics ezredébe osztották be. Orossy Pálnak Szakolcán 500 főből alakított «horvát» ezrede 1632-ben 1000 főre kiegészítve karabélyos ezreddé alakult át. A Corpes-Pálffy András-ezred 1649-ig, vagyis 18 éven át egyhuzamban szolgált. Parancsnoka 1638-ban Földváry Miklós, 1643-tól kezdve pedig Pálffy András gróf volt. Az 500—500 főből alakított huszárezredeket Bakács Farkas, Kovács Péter és Barkóczy László vezették.

1632-ben öt magyar-horvát csapattestet állítottak össze több mint 3500 emberből. Ezeknek parancsnokai: Blaskovics Lőrinc, Batthyány Ferenc, Beygott Dániel, Keglevich Péter és Dornberg Vid voltak. Ezeken kívül Pálffy István gróf 1000 magyar kopjás vitéze is elment a hadszíntérre.

A következő évben Révay Pál báró, Forgách Péter gróf és Kossetzky Sebestyén indult meg összesen 2100 lovassal, 1634-ben pedig két horvát és két huszárezred alakult meg. A horvátok létszáma 1300 ember volt. A huszárokat Lengyel Baltazár pápai főkapitány és Kovács Péter vezették. Erejük 2000 főre rúgott. 1635-ben Könyárdy Mihály csak 200, míg Balassa Ferenc 1000 huszárral indult meg. Az ezeken kívül alakult három horvát ezredet Arneri Jeromos, Csomakészy és Mettényi vezették. Lósy Péter 1636-ban Sziléziában 800 lovast fogadott zsoldjába, akiket 1640-ig más ezredek századaival és újonnan toborzott legénységgel is megerősítettek. Lósyról tudjuk, hogy amikor Wallenstein iránt tanusított hűsége miatt bilincsekbe verték s vagyonát elkobozták, kegyelemért esedezett a császárhoz és arra hivatkozott, hogy saját költségén, 42,000 talléron toborzott húsz század katonát. 1636-ban még Markovich alatt is kivonult egy horvát ezred. Erdélyi Istvánnak 300 főből álló huszárcsapata csak egy évig szolgált. 2000 lovasból állott Schwarzenberg György gróf tábornoknak a vend végvidék főparancsnokának horvát karabélyos ezrede, amely már 1638-ban feloszlott, azonban két századát a Hofkirchen-féle vértesezred megalakításához használtak fel. Sunyok Gáspár 3000 főnyi kopjás magyar huszársága 1637-ben csak igen rövid ideig szolgált. Sunyok azonban 1639-ben 300 lovassal megint kivonult, de csak az év végéig szolgált. Nem számítva a Waghi (Vághi?) Mátyás alezredes ismeretlen erejű horvát lovasságát, 1639-ben huszárcsapatokat is vezettek ki az országból, és pedig: a Pálffy-Bornemissza-, a Balogh István-, a Guzony István-, az Esterházy-Bercsényi-, a Horváth Péter-, a Hosszútóti- és az Erdélyi István-félét. A létszám nem mindegyiknél ismeretes és legtöbbjükről csak annyit tudunk, hogy 1640-ben már nem voltak meg.

Pálffy István gróf, Esterházy Miklós gróf nádor, Serényi Pál gróf, Batthyány Ádám gróf, a kanizsai végek főkapitánya és Barkóczy László Kálló várának kapitánya az 1641—42. években is csapatokat toboroztak, illetőleg vezettek a császáriakhoz. Pálffyé 1000, Esterházyé 3000, Batthyányé 500, Serényié 300, Barkóczyé pedig 2000 lovasból állott. Serényi csapatának kivételével a többiek 1642-ben feloszlottak. Zrínyi Miklós gróf ezredes saját költségén 1642-ben is 500 főből álló horvát ezredet állított ki, amelyet 1644-ben 800 lovassal megerősített.

Igen mozgalmas volt a toborzás terén az 1643. esztendő. Ebben az évben Barkóczy László kardja alatt az a 2000 magyar és lengyel lovas vonult ki, akiket Homonnay Druget János és Csáky gróf állított zászlók alá. Ez a csapat, valamint a Wesselényi gróf füleki kapitány által toborzott 1200 huszár előbb Sziléziában és Morvaországban harcolt, később pedig I. Rákóczy György ellenében alkalmazták őket. Serényi Pál gróf megint 1000 huszárt indított el Sziléziába; Batthyány Ádám pedig 2000 huszárt. Eörsy Zsigmondról csak azt jegyzik fel, hogy huszárokat toborzott; Majthényi István is 1200 huszár élén vonult ki. Horvát ezred csak egy alakult ebben az évben, és pedig a Zrínyi Péter grófé, amely nyolc kompániából állott. Az említett alakulatok 1644-ben és 1645-ben feloszlottak.

1644—47-ben öt huszár és négy horvát lovasezred alakult meg. A huszárokat Erdődy, Nádasdy, Esterházy nádor, Batthyány Ádám és Forgách Ádám toboroztatták össze. A horvát ezredek Zrínyi Miklós és Péter, Pálffy Pál és Colombo (Dornberg—Lubetich—Cappelet) néven ismeretesek. Erejük kereken 6000 fő lehetett, ha a kivonulók létszáma csakugyan megegyezett a toborzási pátensben engedélyezett számmal.

Pihenő hajdúk a XVII. században.

A császári hadsereghez tartozó magyar lovasság élén külön vezérek is állottak. Az első Zrínyi György gróf horvát bán volt 1626-ban. Mivel azonban a fiatal gróf hadban még nem igen volt járatos, Wallenstein csak a címet hagyta meg neki. 1631-ben Isolano lett az egész könnyű horvát lovasság parancsnoka, míg 1641—42-ben hadadi Wesselényi Ferenc gróf, füleki főkapitány volt az egész magyar lovasság vezére.

Felsorolt adataink ékes bizonyítékai annak, hogy a magyar nemzet a harmincéves háborúban erejének teljes megfeszítésével sietett megsegíteni Habsburg házból származó királyát abban a rettenetes küzdelemben, amelyben a császári ház létét végveszély fenyegette a szélrózsa minden irányából előtörő ellenséges hadak részéről.

VIII. ERDÉLY BUKÁSA.

(1653—1662.)

II. Rákóczy György háborúi.

I. Rákóczy György halála után (1648) az erdélyi fejedelmi székben II. Rákóczy György következett. Nagyravágyása, nyugtalansága és elbizakodottsága hamarosan igen nagy veszélybe döntötte Erdélyt. Sőt magatartása messzebb is kihatott, mert oka volt annak, hogy Magyarország is megint a török hadak dúlásának színhelye lett.

Uralkodásának kezdetén a hadiszerencse melléje állott és a moldvai és a havasalföldi hadjáratokkal gyarapította a maga és a magyar katona dicsőségét.

A moldvai és havasalföldi hadjáratok. Az 1653-i moldvai hadjárat oka az volt, hogy Rákóczy a lengyel királynak, János Kázmérnak, segítséget nyujtott a kozákok ellen viselt háborújában. E támogatás megbosszulása kerülő úton következett be, mert a kozákok főnökének rokona, Lupul moldvai vajda, aki haragosa volt Rákóczynak, fondorkodni kezdett Rákóczy ellen. A ravasz, erőszakos és semmitől vissza nem riadó vajda ugyanis családja számára meg akarta szerezni a havasalföldi vajdai széket és ennek előmozdítása érdekében Konstantinápolyban Rákóczy megbuktatására és Erdély megsemmisítésére tett javaslatot. Amikor azonban Rákóczy megtudta a vajda fondorkodásait, az elégedetlen moldvai főnemesekkel és a havasalföldi vajdával együtt Lupul elűzését határozta el.

A magyar sereg Kemény János vezérlete alatt meglepetésszerűen betört Moldvába és hamarosan elfoglalta fővárosát, Jászvárost (Jassy). Lupul a kozákokhoz menekült. A vajdai székbe Görgice István került, az elégedetlen oláh főnemesek vezére.

Amikor azonban a magyar hadak megosztottan hazafelé tartottak, a Lupultól segítségül küldött kozákok a magyar csapatokat megverték (Focsani, Koprinka), Jászvárost visszafoglalták és a havasalföldi vajda ellen is megindultak. E veszedelemben Rákóczy újabb hadakat gyűjtött, amelyek a két oláh vajdával és később a lengyel segítőhaddal karöltve megverték a kozákokat és Szucsavába szorították be őket. A vár is elesett, mielőtt a kozák és tatár felmentő sereg megérkezett volna. A tatár vezér, aki ily módon elesett a zsákmánytól, Lupult elfogatta és láncraverve Konstantinápolyba küldte.

A hadjárat révén Moldva függő viszonyba került Erdéllyel.

Az 1655-i havasalföldi hadjáratot Rákóczy azért indította meg, mert nem tűrhette, hogy befolyása megszűnjék a vajdai szék betöltése körül kerekedett polgárháború nyomán. Hadait személyesen vezette és Ploesti közelében fényes győzelmet aratott az oláhok fölött. Most már a Havasalföld is Rákóczy Györgyöt uralta.

Az 1657-i lengyelországi romlás. II. Rákóczy György uralomra jutása után csakhamar a lengyel királyi korona felé is kinyujtotta kezét. Bár János Kázmér megválasztása miatt tervei egyelőre dugába dőltek, nem hagyta abba a lengyel ügyekbe való beavatkozását. Erre nemsokára alkalom is kínálkozott, mikor X. Károly svéd király János Kázmér lengyel királlyal háborúba elegyedett. Ugyanis mind a két fél Rákóczy szövetségét kereste, minthogy Erdély, a két oláh vajdaság fölötti joghatóság kiterjesztése következtében Kelet-Európa jelentékeny tényezőjévé vált. János Kázmér a rögtön

II. Rákóczy György, Erdély fejedelme.
A háttérben gyakorlatozó csapatok és egy erősség bástyái.

adandó segítség fejében hajlandó lett volna Rákóczyt társkirállyá fogadni, fiát pedig utódává választatni. A svéd király ellenben Lengyelország és Litvánia jelentékeny részén kívül magának Rákóczynak kínálta fel a lengyel koronát.

A fejedelem, minthogy teljesen félreismerte a helyzetet, hosszas habozás után a svédekhez csatlakozott, bár bizalmas hívei a lengyel szövetség megkötése mellett nyilatkoztak.

A szövetség 1656 december 6-án jött létre, ámbár az erdélyi rendek a hadjárat megindítására a fölhatalmazást nem adták meg s a porta engedélyét sem kérte ki Rákóczy, sőt a bécsi udvar is figyelmeztette vállalkozása végzetessé válható következményeire.

A csapatok 1657 január derekán Visken gyülekeztek és innen a Priszlophágón át vonultak be Lengyelországba.

A havasokon át az igen zord téli időben való áthaladás nagy nehézségekkel járt. A meredek, sziklás és amúgyis nehezen járható utat övig érő hó borította. Rákóczy egész havi zsoldot fizetett gyalogságának, hogy a havat az útról eltávolítsa. És amikor ez megtörtént, kitűnt, hogy a síkos jég miatt az ágyúkat és a szekereket csak csigákon és köteleken lehet felvontatni és leereszteni. Amint írják: «Maga a fejedelem ott volt mindenütt, résztvett minden intézkedésben, övig járt a hóban, lelkesítette, bátorította hadait: jó pénzzel, példával, szép szóval sok lehetetlennek látszót lehetővé tett.»

Az átkelés sikerült és Rákóczy február 2-án Stryjben volt, minthogy a lengyelek semmiféle intézkedést nem tettek feltartóztatására, bízván a zordon időjárásban és a magas hegység természeti akadályaiban. Ekkor a lengyel haderő zöme Danzig mellett táborozott, Krakót csupán 6000 ember ostromolta, a várakat pedig csak csekély erők védelmezték.

Február 18-án Rákóczy már Sambor alatt állott, ahol először csapott össze a lengyelekkel; itt csatlakozott hozzá a kozákok 20,000 főnyi serege, úgyhogy összes hadereje, 18,000 lovas és 5000 gyalogos erdélyivel, valamint 6000 oláhval együtt most már 49,000 főre rúgott. Lemberg és Przemysl várai semlegességet fogadtak; de az utóbbi megszegte semlegességét s ezért ostrom alá fogták, és csak nagy sarc árán tudta megváltani magát.

Przemysl alatt fogadta Rákóczy III. Ferdinánd császár követségét, amely a lengyel királyhoz való csatlakozásra akarta bírni. De Rákóczy a tanácsot nem fogadta meg és a szultán erélyes tiltakozása ellenére is megindult Krakó felé, ahová március 28-án érkezett meg. Sehol sem talált ellenállásra, de meghódolásra sem.

A bevonulás Krakóba királyi pompával ment végbe. Elől ment 800 svéd, utánuk 2000 hajdú, ugyanannyi kozák, 1000 moldvai lovas, 600 svéd lovas, majd Rákóczy következett pompás török lován, svéd, erdélyi, kozák és oláh főurak kíséretében. A menetet 6000 főnyi magyar, kozák, lengyel és oláh vegyes csapat zárta be.

Kétnapi tartózkodás után a fejedelem Bethlen Jánost hagyta Krakóban kapitányul, ő maga pedig tovább menetelt, hogy a svéd király seregével egyesüljön. Útjában nem találkozott ellenséggel s az egyesülés április 11-én megtörtént. A svéd király Rákóczyt nagy pompával fogadta. Dob, síp, trombita, zene hangjaival s minden kitelhető szívességgel halmozta el az érkezőt;

a csatarendben felállított svédek üdvlövésekkel fogadták, s amint a sorok előtt ellovagolt, a zászlókat meghajtották előtte.

A tárgyalások folyamán kitűnt, hogy mind a két fél csalódott várakozásában. A svéd király a kozákokat fegyelmezetleneknek, a magyarokat gyakorlatlanoknak találta, Rákóczy pedig látta, hogy a király hada kisebb mint remélte. A hadműveletekre nézve elhatározták, hogy előbb Bresztet, azután pedig Zamoiscot fogják ostrom alá venni, mivel a lengyelek mindenütt kitértek előlük és így nem ütközhettek meg velük.

Azonban Rákóczy elkedvetlenedve tapasztalta, hogy a lengyel főurak, akik őt behívták, nemcsak nem jöttek vele tárgyalni, hanem még csak nem is válaszoltak leveleire. Ennek oka az volt, hogy a lengyelek megtudták, hogy

Fülek vára a XVII. században. Az előtérben táborozó török katonaság.

a fejedelem X. Károllyal a lengyel királyságra az ország egy részének átengedése mellett szövetkezett és ezért teljesen elfordultak tőle. Az elpártolásnak azonban a császári követség is oka volt, mert ez, amikor a lengyelek táborán áthaladt, Rákóczy ellen tüzelte a lengyeleket, sőt amikor Rákóczy táborában tartózkodott, még a kozákok soraiban is konkolyt hintett.

Mielőtt azonban az egyesült sereg a hadműveleteket megkezdte volna, a svéd király visszaadta Rákóczynak látogatását a chmielovi táborban. A fejedelem félmértföldre eléje lovagolt a királynak, fedetlen fővel fogadta és kísérte az egymással szemben két arcvonalban felállított haderejének csapatai között.

Amint azután az előcsapat Zavichostnál megépítette a Visztulán át a hidat, április 19—21-ig a szövetséges sereg átkelt a folyón. És bár ezután a sereg tíz napon át éjjel és nappal szakadatlanul a lengyel hadak sarkában

járt, nem tudta őket csatára kényszeríteni, mert a lengyelek ügyesen kitértek a döntő mérkőzés elől. Erre a szövetségesek Bresztet vették ostrom alá.

Itt érte el Rákóczyt a válság, amely romlásba sodorta.

A bécsi udvar ugyanis III. Frigyes dán királyt rábírta, hogy megtámadja a svéd királyt, amire ez kénytelen volt elválni Rákóczytól. De ezt megelőzőleg a király elpártolásra bírta a fejedelem kozákjainak és oláh katonaságának egy részét. Egyébként pedig a császár is 16,000 főnyi sereget küldött a lengyel király támogatására, a lengyelek pedig beütöttek Magyarországba és nemcsak fölprédálták Munkácsot, Beregszászt és Szatmárt, hanem még Máramarosba is eljutottak. Még súlyosabbá vált a helyzet, mikor a szultán a tatár kánt utasította, hogy űzze ki Rákóczyt Lengyelországból, a lengyel hadsereg pedig a tatárokhoz készült csatlakozni.

Brest kapitulált ugyan és miután a visszavonuló szövetséges sereg Sakrozinnál ismét átkelt a Visztulán és még Varsót is elfoglalta, a svéd király június 22-én elvált Rákóczytól.

Most a magára maradt fejedelem arra határozta magát, hogy Zavichost és Sandomierz között ismét átkel a Visztula keleti partjára és a maga szakállára folytatja a háborút abban a reményben, hogy a lengyelekkel mégis csak meg tud majd egyezni. De szándékát nem valósíthatta meg, mert fáradt és kiéhezett magyar csapatai folytonosan a hazamenetelt sürgették, amikor pedig kozák és oláh csapatai elhagyták, a lengyel-tatár hadak körülfogták. Ilyen körülmények között a mindenkitől cserbenhagyott és becsapott Rákóczy, alvezéreinek tanácsára, kénytelen volt békét ajánlani a lengyeleknek. A béke igen súlyos feltételek mellett létre is jött július 22-én Czárni-Ostrovban. Rákóczy bocsánatot kért a lengyel királytól, mindent visszaadott neki, a svédekkel és a kozákokkal szakított, a tatár kánt értékes ajándékokkal kellett megengesztelnie és végül 1.200,000 forint hadikárpótlás fizetésére kötelezték.

De mindezzel a szerencsétlenség még nem ért véget, mert a szerződés értelmében az erdélyi sereg visszavonulásának biztosítására kirendelt lengyel fegyveres erő is faképnél hagyta a fejedelmet. De a kísérő sereg előbb fölverte a fejedelem táborát, elvette ékszereit és egyéb holmiját. Csakis a kirendelt lengyel biztos maradt meg mellette, aki azonban nem haza, hanem a tatár sereg kellős közepébe vezette be Rákóczyt csapataival együtt. Bár ő kimenekült a csapdából és néhány híve kíséretében haza is jutott, a sereg, Kemény János vezérlete alatt, visszamaradt.

Kemény János önéletírása szerint a téli sanyarúság, a tavaszi és nyári hosszas hadjáratban holtrafáradt had a sáros, mocsarak és tavak közt húzódó szoros utakon való menetelésében rengeteget nélkülözött és szenvedett. Nyugalmát a tatárok állandóan zavarták támadásaikkal. Megesett, hogy csakis az ágyúk és mozsarak egy részének visszahagyása árán bocsátották őket tovább; a tatároknak már utolsó aranyaikat is odaadták, csakhogy bántatlanul tovább engedjék őket. Végre, július 31-én, nem bírta tovább

a kiéhezett és agyongyötrött sereg, amelynek létszáma már csak 5000 főnyi volt, köztük kevés gyalogság és már csupán négy tarack. Ekkor egy elhagyatott sáncba vette be magát Kemény, amelyet, mivel ásóik és kapáik nem voltak, a kardok hegyével, csákányokkal és baltákkal ásott és összekapart földdel és lovak hulláival erősítettek meg utolsó menedékük gyanánt. Kanócuk nem volt ; a gyalogság ruhájából készített golyókat a tarackokba ; a puskapor is fogytán volt ; a lovasok között pedig már senkinek sem volt kopjája.

Még ebben a reménytelen állapotában is harchoz állott a kicsiny sereg, de küzdelme meddő volt, bár az elesett pogányság száma nagyobb volt a magyarok létszámánál.

II. Rákóczy György lengyel hadjárata azzal végződött, hogy díszes nagy seregének csekély maradványa kénytelen volt megadni magát és a krimi félszigetre került hadifogságba.

Erdély pusztulása és Nagyvárad eleste. A betegen, testben és lélekben megtörve hazaérkezett Rákóczy Erdélyben jogosan és erősen felháborodott közhangulatra talált. Ez azonban a kisebbik baj volt számára ; a nagyobb az volt, hogy a szultán, felbőszülvén többszörös engedetlenségén, elhatározta letételét és más fejedelem választását parancsolta meg. Ez meg is történt és fejedelemmé Rákóczy hívét, Rhédey Ferencet választották meg a rendek azzal, hogy ha Rákóczy a szultánt ki tudja engesztelni, Rhédey visszalép.

Rákóczy azonban csak rövid ideig maradt tétlen, mert hamarosan hajdúkat toborzott, megszállta Jenőt, amelynek átadását a török most már követelte, majd a rendeket 1658 január 22-én Medgyesen ostrom alá fogta és elszánt magatartásával Rhédeyt visszalépésre kényszerítette. De mivel tudta, hogy e lépését a török nem hagyja megtorlatlanul, nemcsak nagyszabású külső politikát kezdett, hanem ellenállásra is készült. Ezzel pedig elvetette a kockát és Erdély romlását idézte elő.

A porta nem sokáig késett a megtorlással. 1658 elején ugyanis a havasalföldi és moldvai vajdákat, Rákóczy szövetségeseit, országukból kiűzette, Köprili Mohammed nagyvezirt hatalmas sereggel Erdély ellen indította, egyben a tatár kánt, valamint a budai és temesvári pasákat is támadásra utasította.

Rákóczy 10,000 főre rúgó maroknyi hadával a Jenő elfoglalására igyekvő budai pasát Pálélése mellett megverte ugyan, de ezzel nem sokat ért el, mert amig kelet felől a tatárok és az új moldvai és havasalföldi vajdák behatoltak Erdélybe, addig a nagyvezir elfoglalta Jenőt. A tatárok elsőbben is elözönlötték Erdélyt és a nyílt városokat és falvakat mind irgalmatlanul elpusztították ; majd a Részekbe rontottak s Bihar és Szilágy vármegyék nagy részét is földúlták. A pusztítás szeptember 20-ig tartott, amikor a tatár és az oláh hadak a nagyvezir parancsára kitakarodtak Erdélyből, mivel közben a rendek Barcsay Ákost ültették a fejedelmi székbe. E mellett azonban a porta Erdély

évi adóját 40,000 aranyra emelte s elrendelte Lugos és Karánsebes átadását, valamint 500,000 tallér hadiköltség megtérítését.

Rákóczy azonban másodszori letétele ellenére sem maradt nyugton, hanem fegyveres erőt gyűjtött és betört Erdélybe. Barcsay Temesvárra menekült, hogy a török támogatásával jusson vissza. De közben a marosvásárhelyi országgyűlés Rákóczyt harmadszor is megválasztotta Erdély fejedelmévé és Barcsay, akit a török fegyveres erővel visszahozott Erdélybe, Nagyszebenbe szorult, miután a törökök hazatértek. Erre Rákóczy ostrom alá fogta Nagyszebent.

1660-ban Rákóczy folytatta Nagyszeben ostromát, bár tudta, hogy a török készülődik. Végsőkig vitt makacsságával nem adta fel a küzdelmet, mert azt hitte, hogy a török hadsereggel is meg tud küzdeni és hogy a bécsi kormány talán mégis támogatni fogja.

Április havában a budai pasa 25,000 főnyi hadat gyűjtött össze, amellyel Rákóczy elűzése végett megindult Erdély felé. Útközben leszámolt a hajdúsággal, megrohanta és felgyujtotta Kabát és Szoboszlót, majd Debrecen alá vonult, amely csak nagy sarc árán válthatta meg magát. A török még Pocsajt, Nagyfalut és Szilágysomlyót is elpusztította.

Rákóczy jó későn, csak május 10-én hagyta abba Nagyszeben ostromát és eredetileg Nagyváradra akart menni. De amikor megtudta a budai pasa közeledését, Nagykapus és Gyalu között tábort ütött és haditanácsot tartott, mivel el akarta kerülni a csatát. De főbb tisztjei ellene szavaztak, s így 1660 május 22-én megtörtént a szászfenesi ütközet.

Az ütközetben a 6000 főnyi magyar hadat a nálánál háromszorta nagyobb török sereg három oldalról megtámadta és rövid idő alatt teljesen tönkreverte. A harc forgatagában Rákóczy fején súlyosan megsebesült, hívei Nagyváradra vitték, ahol június 7-én meghalt.

Ezután a budai pasa egyesült a temesvári pasa seregével, és mind a kettő Nagyvárad alá szállott, hogy Erdély és Keletmagyarország e fontos erősségét elfoglalják.

A vár parancsnoka Balogh Máté volt, aki alatt csak 900 katona állott. De ebből is az igazi jó harcos alig volt 300 embernél több. A tűzérség kevés és gyarló volt. A vár állapotára nézve megjegyezzük, hogy bár külső részét a bástyás rendszer szerint újra építették, még nem volt egészen készen; a körülötte elterülő magasabb emelkedésekről pedig az ellenséges tűzérség belelátott és bele is lőhetett a várba. Fokozta a bajt, hogy az árkokban a víz sekély volt.

A török erők három részre oszoltan csoportosultak az ostromhoz. A víz lecsapolása három hétig tartott. Csak ezután következett az igazi ostrom, a falak törése, rontása és az aknaharc. Augusztus 24-én nagy szerencsétlenség történt, mert a lőporraktár borzalmas hatással felrobbant. Ezt követte a törökök általános rohama, amelyben már a vár falaira is feljutottak. De ekkor a várbeli hős asszonyok és leányok is a küzdők soraiba állottak, s forró

vízzel, olvasztott faggyúval, kővel és mindenféle, kezük ügyébe akadt ütőszerszámokkal segítettek a rohamot visszaverni. Ez emberfeletti erőfeszítés és nagy veszteség árán sikerült is, de már nem használt, mert az összeomlott falakat nem lehetett kijavítani, külső segítségre számítani pedig hiú remény volt. Nem volt tehát más menekülés, mint a kapituláció, amely az ostrom 45-ik napján, augusztus 27-én, szabad elvonulás feltétele mellett be is következett.

Lélekemelő, hogy a feladás föltételeibe azt is belefoglalta az őrsereg, hogy a török több várat és kastélyt el ne foglaljon, hogy tekintettel Erdély nagy részének pusztulására, adója leszállíttassék, hogy a káptalani levéltár és a könyvnyomda akadálytalanul elszállítható legyen

Haditanács a XVII. században. A baloldalon egy magyar kapitány.

Mindez persze nem történt meg! Sőt Nagyvárad elestével megkezdődött a török további terjeszkedése, Erdélynek és a Részeknek rendszeres behódoltatása.

A népszerűtlen Barcsay Ákos uralkodása sem tartott sokáig és a kormányával elégedetlen elemek 1661 január 1-én Kemény Jánost választották meg Erdély fejedelmévé

Kemény a bécsi udvartól is segítséget kért, de nem kapta meg. Megerősítése iránt a portánál is lépéseket tett, ami balul ütött ki, mert 1661 június 30-án Ali pasa szerdár és a budai pasa a Vaskapu-szoroson át betört Erdélybe és a Maros völgyét feldúlta. Kemény maroknyi hadával nem tudta feltartóztatni a törököket és fokozatosan hátrálva, csak Husztnál állapodhatott meg. E végveszélyben érkezett meg a bécsi udvar segítsége : 15,000 főnyi császári

had Montecuccoli Rajmond tábornagy vezetése alatt. Ebben azonban nem volt köszönet, mert a tábornagy oly lassan és kedvetlenül haladt előre, hogy ezalatt a törökök Vásárhelyig és Munkácsig dúlhattak, szeptember 14-én pedig Apaffy Mihályt ültették a fejedelmi székbe. Bár Montecuccoli Kolozsvárra is bevonult, ahol a hozzácsatlakozott magyar urak szakadatlanul unszolták: a támadásra semmiképpen sem volt rávehető, sőt szeptember 18-án, a nélkül, hogy ellenséget látott volna, csapatait Szatmár és Kálló vidékére téli szállásokba vezette, miután kijelentette, hogy «a császár seregét, amelytől a világ üdve függ, nem kockáztathatja».

A császáriak távozása után a törökök a székelyek városait és falvait oly kegyetlenséggel dúlták fel, hogy az egész Székelyföld pusztasággá vált, lakói pedig, ha megmenekültek, az erdőkbe és a hegyekbe bujdostak. És e megdöbbentőn szomorú viszonyok között a két fejedelem közt is fegyveres mérkőzésre került a dolog. Kemény János, bár tanácsosai ellenezték, német segítséggel, 1662 derekán betört Erdélybe, hogy Apaffyt elűzze. Azonban az utóbbinak segítségére jött a jenői pasa, aki török és erdélyi csapataival Nagyszőllősnél megverte Kemény seregét. Az elesettek közt volt Kemény János is, évtizedek hős magyar katonája, a két Rákóczy György hadvezére, a tudós és író. A harcban lebukott lováról és agyontaposták.

IX. ZRÍNYI MIKLÓS KORA.

1. Az 1663—64. évi hadműveletek.

Erdély bukásával egy időre megszűnt annak lehetősége, hogy a maga és Magyarország erejével a törököt kiűzze az országból. Sőt, mivel Konstantinápolyban a háborús politika kerekedett felül, 1661-ben a porta már támadólag lépett fel, háborúval fenyegetődzött, okul hozván fel, hogy a bécsi kormány Kemény Jánost és fiát fegyveresen támogatta, hogy Zrínyi Miklós Kanizsát ostrom alá fogta, hogy Erdély némely váraiban német őrség telepedett meg és hogy Zrínyi Miklós a Muraközben felépítette Zrínyiújvárat. Hiába vonta vissza a bécsi udvar Montecuccolit Erdélyből és hiába mutatott hajlandóságot a császári diplomácia a törökök napról-napra fokozódó követeléseinek teljesítésére, a porta 1663-ban megindította a háborút.

A háborúban, nagy erők mérkőzése mellett, mind a két fél két éven át makacsul harcolt a királyi Magyarország határa mentén húzódó várvonal hosszában. A Drávától kezdve föl egészen a Tiszáig csata csata után, ostrom ostrom után következett. A viadalban a már majdnem másfél század óta állandóan vérző és fogyó magyarság fegyverforgatásra alkalmas férfiai megint a gátakon állottak, bár aránylag már csekély számban, küzdve küzdöttek és szebbnél szebb fegyvertényekkel öregbítették a magyar katona vitézi hírnevét.

II. Rákóczy György magyar hadainak és X. Károly svéd király

csapatainak átkelése a Visztulán, Zavichosztnál, 1657 április 22-én.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1663. A Köprülizáde Ahmed nagyvezir alatt Nándorfehérvárról elinduló igen nagy török sereg ellenében a császári kormány, amely a békés megoldásban bízott, az országban úgyszólván semmiféle védelmi előkészületeket nem tett és csak akkor szólította fegyverbe a magyar nemességet, amikor már majdnem későn volt. Mert csupán maroknyi volt az a 6000 főből alkotott császári sereg, amely Montecuccoli vezetése alatt akkor az országban állott.

A török sereg Eszéken át Budára jött, ahol a haditanács elhatározta, hogy elsősorban is Érsekújvárt hódítja meg. E végből az előhad, mintegy 10,000 fő, Esztergomnál átkelt a Dunán és Párkány alá szállott. Erre Forgách Ádám érsekújvári főkapitány, a török előhad erejét illető téves hírek alapján, arra a merész elhatározásra jutott, hogy megtámadja és szétveri a törököket. A vár őrségének egy részén kívül magához vette a pozsonyi, trencséni és nyitrai fölkelt nemességet és megrohanta a törököket. Ezek azonban éberek voltak és a támadókat először visszanyomták, később pedig teljesen szétverték. A gyalogság majdnem egészen, a lovasságnak pedig igen nagy része, köztük Esterházy György, Illésházy Ferenc, Lippay János holtan maradt a harctéren, s maga Forgách is csak nehezen menekült meg.

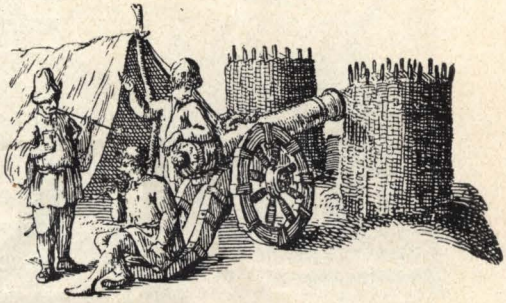

Magyar tűzérek a XVII. században.

Érsekújvár ostroma augusztus 17-én kezdődött. A várat a nagyvezir 25 nagyobb és 150 kisebb ágyúval lövette. Az őrhad 3000 gyalogosból és 500 lovasból állott, s eleinte vitézül védekezett, több rohamot visszavert, sőt még kirohanásokat is intézett. De amikor a törökök erősbítéseket kaptak és rohamaikat megismételték, az őrsereg elvesztette bátorságát és Forgách, a német alparancsnokok és a legénység unszolására is, szeptember 25-én szabad elvonulás feltétele mellett megokolatlanul átadta a várat. Forgách haditörvényszék elé került, de egyévi fogság után kegyelmet kapott.

Ezután a törökök elfoglalták Nyitrát, Nógrádot, Lévát, Galgócot, Drégelyt, Szécsényt és Bujákot, majd Budán át Nándorfehérvár alá tértek téli szállásokba.

Ezalatt a Montecuccoli által vezetett 15,000 főnyi császári sereg tétlenül vesztegelt Óvár és Cseklész alatt; Bécs védelmének ürügyén minden összeütközést gondosan kikerült és végre Pozsony alól tétlenül szemlélte, hogy a tatár hadak miként dúlják fel az országot keleten Ónodig, nyugaton pedig nemcsak a magyar vármegyéket, hanem Morvaországnak Brünnig és Olmützig terjedő részeit is.

Merőben ellenkezően járt el Zrínyi Miklós, aki azt ajánlotta a bécsi kormánynak, hogy a török útját a Drávánál elállja, ha támogatást kap. Ajánlatát azonban nem fogadták el. Erre ő portyázó hadviselést kezdett, és

csapatai egészen Budáig elkalandoztak. Később pedig, a nélkül, hogy erre engedélyt kapott volna, Varasdon országgyűlést hirdetett, horvátjait fegyverbe szólította és ezekkel előbb a Dráva mellett Arnót pasát, majd a kanizsai pasát is megverte, aki Zrínyiújvár elfoglalására indult. Sőt szeptember közepén, amikor a császári sereghez rendelték, a Nyulak-szigetén 4000 emberrel felkoncolt egy táborozó török csapatot. És amikor hiába szólította fel Montecuccolit, hogy együttesen támadják meg a törököket, a Csallóközbe vonult és itt Puchaim komáromi kapitánnyal nemcsak több török támadást visszavert, hanem a Vágon hidat veretett és Érsekújvár alatt is többször megrohanta a törököket. Amikor pedig a török had Esztergom alá tért, Zrínyi újból felhívta Montecuccolit, hogy az elvonulókat támadják meg, de ismét hiába. Ekkor Zrínyi egyedül a törökök után vetette magát, utócsapataikat többször megtámadta, foglyaikat és zsákmányukat elvette és egészen Budáig eljutott. Innen azonban a Muraközbe sietett, mert nagy szükség volt már reá. Időközben ugyanis a boszniai pasa Zrínyiújvárat ismét el akarta foglalni. De Miklós testvére, Zrínyi Péter, hűségesen megőrizte a várat, a török támadását visszaverte, majd amikor az ellenséges sereg elvonult, utána eredt és Károlyváros közelében az utócsapatot szétverte. Amikor pedig Zrínyi Miklós is visszaérkezett a Muraközbe, a két testvér azt a 16,000 főnyi tatársereget is szétverte, amely megint Zrínyiújvár és a Mura vonala ellen intézett támadást.

Magyar vitézek a casseli tornán.

1664. Zrínyi Miklós téli hadjárata. 1664-ben a császári kormány nagyarányú hadműveletek végrehajtását határozta el. A császári haditanács ugyanis elfogadta Zrínyi Miklós ama tervét, hogy még a tél folyamán lerombolják a törökök eszéki hídját és elfoglalják Kanizsát. De nem fogadták el Zrínyi ama további tervét, hogy a híd helyreállítása után a Dráván átjövő török főseregetet itt támadják majd meg, hanem, hogy kedvében járjanak Montecuccolinak is, az ő tervét is érvényre juttatták. E szerint tehát megalkuvás jött létre úgy, hogy amíg Montecuccoli a Duna mentén Esztergom és Buda ellen vonul, addig egy másik sereg Felsőmagyarországon támadja meg a török erőket, Zrínyi pedig végrehajtja az eszéki híd ellen támadását. Így a hadsereget szétforgácsolták. De még nagyobb hibát is elkövettek, mert a drávamelléki sereget nem csupán Zrínyi Miklós vezetése alá rendelték, hanem hármas vezérletet létesítettek, és pedig: Zrínyi Miklós magyar, Hohenlohe Gyula németbirodalmi és Strozzi Péter osztrák vezérek alatt. Mindezek az intézkedések kudarcot vontak maguk után.

A magyar, horvát és német csapatokból alakított sereg Zrínyi és Hohenlohe vezetése alatt január 20-án indult meg Zrínyiújvárból. Már két nap

mulva elfoglalta Berzencét, utána Babócsát, majd Pécs alá szállott. Itt azonban csak a várost vehették be, míg a várat nem tudták elfoglalni. Most a két vezér úgy egyezett meg, hogy amíg Hohenlohe továbbra is Pécset ostromolja, addig Zrínyi a Dráva hídját rombolja szét.

Zrínyi a magyar-horvát lovassággal meg is indult és mivel a török csapatok kitértek és elfutottak előle, február 1-én felgyujtotta azt a 8565 lépés hosszú és 17 lépés széles hidat, amelyen a török haderők másfél évszázadon át jártak-keltek Nándorfehérvár és Buda között. Február 9-én Zrínyi már megint Pécs alatt volt, ahol a németek semmiképpen sem boldogultak a vár

Kanizsa ostroma 1664-ben.

ostromával. Itt azonban kitört a viszály a vezérek közt, Pécs ostroma abbamaradt és az egész sereg visszatért Zrínyiújvárhoz.

A hadjárat eredménye tehát fényes volt, mert három vár, három palánk, 40 ágyú, 3000 ló, 20,000 szarvasmarha jutott a győzők kezére; de a legfontosabb volt, hogy az eszéki híd, a törökök büszkesége helyén csak üszkös gerendák és cövekek maradtak meg és megszakadt a törökök összeköttetése Nándorfehérvár és Buda között. Ez igen nagy hadászati jelentőséggel bírt, de kellő ki nem aknázása, sajnos, részben oka lett a további hadműveletek sikertelenségének.

Kanizsa ostroma. Zrínyit sikerei ellenére sem bízta meg a császári kormány a déli hadsereg hadműveleteinek folytatásával, hanem érvényben hagyta

a hármas vezérletet ; sőt még a magyar csapatok egy részét is elvonta alóla s így csupán 18,000 főnyi erő maradt meg Zrínyi, Hohenlohe és Strozzi alatt. Ez az aránylag csekély és ostromló szerekkel kellőképpen fel nem szerelt sereg csak április 27-én fogta ostrom alá Kanizsát. Eredményt elérni nem is tudott, mert a hármas vezérletből folyó surlódások igen hamar annyira kiélesedtek, hogy Hohenlohe a megszállás második napján különvált, hogy saját tervei szerint működjék, a bajor csapatok pedig megtagadták az engedelmességet. Ennélfogva az ostrom még május végén sem haladt semmire.

E közben a törökök helyreállították az eszéki hidat és Köprülizáde Ahmed nagyvezír Kanizsa felmentésére jött. Zrínyi ekkor is azt ajánlotta, hogy támadják meg a török felmentő sereget. De erre Hohenlohe, hivatkozással «a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására», semmiképpen sem volt hajlandó és csapatait Zrínyiújvárra vezette vissza. Erre június 3-án az egész déli hadsereg is a Mura mögé húzódott vissza, ahol Montecuccoli beérkezéséig megakadályozta a törökök átkelését a Murán és Zrínyiújvár közvetlen ostromát.

Ezzel a kanizsai hadjárat teljes kudarccal ért véget ; a kudarc indító okai között a Zrínyi elleni ármánykodásnak is nagy szerepe volt.

A garamszentbenedeki csata. A De Souches gróf táborszernagy által vezetett császári és magyar (1500 huszár) északi hadsereg csak április második felében ért Nyitra alá, hogy ostrom alá fogja. A vár május 3-án kapitulált. Ezután a császári sereg Lévát akarta visszafoglalni. De mivel közben a nagyváradi pasa Léva felmentésére jött, Souches, aki gyengének érezte magát, kitért az összecsapás elől és Nyitra felé akart meghátrálni, hogy magához vonja a Vág völgyében álló császári csapatokat. Közben azonban a törökök elállták útját és Zsarnócánál igen heves lefolyású ütközetre került a dolog. A császáriak visszaverték a támadó törököket, akik ezután Érsekújvárra és Esztergomba vonultak vissza. Bár ezután Souches megerősödött hadával Lévát is bevette, Nógrád visszavételére már nem került a sor, mert közben a Vág mögé rendelték vissza, hogy fedezze Bécset és Ausztriát. Amíg Souches a Vág mögött állt, addig Ali esztergomi pasa mintegy 25,000 főnyi sereget gyűjtött össze és ezzel körülfogta Lévát. Azonban Souches ezt már nem nézte tétlenül, hanem engedélyt kért és kapott a haditanácstól, felkerekedett és Léva felmentésére sietett. Így esett meg Léva tőszomszédságában a garamszentbenedeki csata július 19-én. A csatát Souches csapatai kemény harc árán megnyerték. Ali pasa és 6000 török elesett ; a zsákmány igen jelentékeny volt. A magyar csapatok közül a jobbszárnyon Koháry István, a balszárnyon pedig különösen Balassa Bálint tűnt ki. Kohárynak az egyik fényesen sikerült rohamban egy janicsár golyója eltalálta és a derék magyar hős holtan bukott le lováról. A különös vitézségükkel kitűnt csapatok között a magyarokról is szó esik, akikről ezt írta Souches : «A nálam lévő kevés magyarság szintén jól tartotta magát, kiváltképpen Balassa Bálint csodálatos vitézséggel harcolt.»

A győzelmes sereg még Párkányt is bevette és az esztergomi Duna-hidat is lerombolta, majd a Csallóközbe vonult vissza.

A szentgotthárdi csata. Kanizsa ostroma és a Souches által vezetett felsőmagyarországi hadműveletek folyamán a Montecuccoli alá rendelt császári főssereg Magyaróvárnál tétlenül állt, pedig az lett volna a feladata, hogy a Duna mentén előnyomuljon s Esztergomot és Budát visszafoglalja. A tétlenség oka Montecuccoli duzzogásán és Zrínyi Miklós ellen táplált gyűlölségén kívül az volt, hogy a rendelkezésére adott erőt keveselte és várta a birodalmi német hadak és a magyar lovasság (6000 fő) beérkezését. Amikor azonban a Zrínyi és társai által vezetett déli hadjárat kudarccal végződött, a bécsi udvar Montecuccolit nevezte ki a Mura mellékén álló összes császári hadak teljhatalmú fővezérévé azzal a hozzáadással, hogy a Duna mellett álló csapatok többsége, valamint a németbirodalmi és a francia segélyhadak is a Murához vonuljanak.

Alig hogy beérkezett Montecuccoli, a törökök megmozdultak és a várvívás eszközeinek felhasználásával ostromolni kezdték Zrínyiújvárt. Bár közben Montecuccoli erősbítéseket kapott, hivatkozással gyengeségére és seregének siralmas állapotára, nemcsak támadni nem volt hajlandó, noha Zrínyi ismételten tanácsolta neki, hanem még azt sem engedte meg, hogy a magyar csapatok a törököket hátba támadják. A tétlenség következménye az lett, hogy elveszett Zrínyiújvár, amelyet a törökök földig leromboltak.

Július 12-én a török hadsereg Nagykanizsa alá tért, majd, miután egyes részei hatalmukba kerítették Kiskomáromot, Zalaegerszeget, Egervárt és Kemendvárát, tovább északnak a Rába felé haladt. Erre már Montecuccoli is megmozdult és a Mura mögött előbb Csáktornyára, majd a Murán át Lentire és innen Muraszombaton át Szentgotthárdra vezette seregét. Útközben csatlakoztak hozzá a németbirodalmi és a francia segítőcsapatok.

Július 25-én a török hadsereg elővéde Körmendnél át akart kelni a Rábán. Ez azonban nem sikerült neki, mert a Nádasdy, Batthyány és Kucsenics által vezetett magyar-horvát lovasság, a hajdúság és a császári lovasság elővéde megakadályozta szándékában ; ugyanebből az okból a harc még két napon át folyt. Erre Köprülizáde Szentgotthárd alá vezette seregét, ahol a Rába balpartján már együtt voltak a császáriak. A döntő csata tehát elkerülhetetlen volt.

A csata augusztus 1-én ment végbe. Magyar csapatok nem vettek részt benne. A váltakozó szerencsével folyó harcban nagy erőfeszítés árán végre a császáriak győztek annyiban, hogy a török sereg nem tudott átkelni a Rábán, augusztus 5-én eltakarodott a csata színhelyéről és Székesfehérváron, Esztergomon át Érsekújvár alá vonult, ahol táborba szállott. Montecuccoli nem követte a törököket, hanem Magyaróvár alá ment és itt kelt át a Dunán, hogy a Vág mögött felállva fedezze Bécset.

A háborúnak a leggyalázatosabb szerződés, a vasvári béke vetett véget. A császári kormány, bár serege győzelmesen került ki a szentgotthárdi csatából, elfogadta azokat a súlyos feltételeket, amelyeket a törökök szabtak.

A hadjáratban résztvett magyar csapatok számereje nem állapítható meg pontosan. Csak annyit tudunk, hogy Zrínyiújvár alatt a következő magyar-horvát erők voltak: Zrínyi alatt 1000 fő, Batthyány alatt 600 hajdú és 1400 lovas, a Kucsenics-féle horvát ezred, Zrínyi Péter 4000 horvátja, Nádasdy és Esterházy 3500 huszárja és 1200 hajdúja. Körmendnél ugyanezek az erők szerepelhettek.

A magyar lovasságra nézve igen érdekes feljegyzések maradtak reánk az egyik francia szemtanú naplójában:

«A mai napon 6000 magyar harcos csatlakozott hadseregünkhöz. Reggeli 10 órakor vonultak be táborunkba nagyon szép rendben; mind jól megtermett és jól felszerelt ember. Nem maradtak sokáig velünk; de a rövid idő ellenére is alkalmam volt főbb embereikkel beszédbe ereszkednem, különösen Batthyány gróffal, aki a csapatokat vezérelte. A magyarok mind könnyen beszélik a latin nyelvet, amiért is a külföldi ember társaloghat velük. Elmondtam a grófnak a csata történetét; a gróf igen udvarias és őszinte ember volt. Elmondtam, hogy szeretve kívántuk, hogy velünk lehessenek a csata napján, mert ők nem szöktek volna meg oly gyáván, mint a németek. A gróf nagyon sajnálta, hogy nem érkeztek meg idejekorán, mert a magyarok hozzá lévén szokva a folyók átusztatásához, a Rábán túl is üldözőbe vehették volna a törököket. A magyarok rövid ideig közel maradtak hozzánk, de később a félsziget felső végénél táborba szállottak ott, ahol mi táboroztunk azelőtt. Ott sem maradtak sokáig, mert a számukra táborhelyül kiszemelt mezők posványosak voltak és kényelmesebb helyet kellett keresniök. Mielőtt fölszedték sátorfájukat, táborunkba jöttek, hogy a katonáink által zsákmányolt különféle holmikat összevásárolják. A zsákmány kapóra jött nekik, mert majdnem úgy öltözködnek, mint a törökök, csakhogy nem viselnek turbánt. Ezt kivéve,

Huszár 1670-ben.

nagyon hasonlítanak a törökökhöz. Fejükön prémmel szegett hosszúkás posztósüveget viselnek; ez az egyedüli, amiben a törököktől különböznek. Ugyanolyan lovakon ülnek, hasonló nyeregben; kantárjuk és csótárjuk van; a törökökhöz hasonlóan ülnek a nyeregben, tudniillik igen rövid kengyellel, s ezért lábszáraik rendkívül meghajlanak. Mindkét nemzetbeliek, a magyarok épp úgy, mint a törökök, egyformán fegyverzettek, tudniillik van baltájuk, puskájuk és szablyájuk. Balkezükben vasból való karvédőt, paizsot viselnek, amelyet igen ügyesen használnak a törökökkel való harcban; e paizzsal védik meg nyakukat, fogják fel a szablyavágásokat, amelyeket a törökök rendesen a testnek erre a részére mérnek.»

2. Zrínyi Miklós.

A magyar katona ezeréves szereplésének ismertetésénél nem mellőzhető Zrínyi Miklós, a hadvezér és a költő külön méltatása, olyannyira kimagasló alakja a magyar hadtörténelemnek és a magyar katonai tudományos irodalomnak.

Téves felfogásból megszokta a magyar társadalom, hogy Zrínyi Miklóst elsőbben is költőnek és csak azután hadvezérnek és hadtudományi írónak nevezze.

Mi, magyar katonák, síkra szállunk e jelzők sorrendje ellen és csatarendünk élére magának Zrínyi Miklósnak mondásait állítjuk. Így szablyája élével, ellenség vérével kívánta örök hírét megírni; géniusza inkább a haddal való bánásra ösztönözte, mint a békehivatal viselésére; inkább volt hajlandó a hadi dolgot forgatni, ami hazánk szolgálatára leghasznosabb, hogysem mást; de nem is a költészetet kívánta művelni, amely nem volt mestersége és csak mulatságból foglalkozott vele.

Zrínyi Miklós tehát elsősorban is tetőtől-talpig, ízig-vérig katonának vallotta magát. És az is volt. Méltatói közül a legtalálóbban az nyilatkozik róla, aki azt írja, hogy hadvezéri és hadtudományi írói érdemei dicsősége koronájának legragyogóbb drágaköveit alkotják; a magyar nemzet büszke lehet reája, mint kora legnagyobb katonai szellemeinek egyikére!

A tulajdonságait kifejező szavak közül tehát az elsőbbséget mi a «hadvezér» szónak ítéljük oda.

Serkentésre kiválóan alkalmas tündöklő katonai pályájának folyását a következőkben vázoljuk.

Mint Zrínyi György (VII.) és Széchy Magdolna fia Csákváron született 1620-ban. Atyjának 1626-ban bekövetkezett halála után anyja Malakóczy Miklóshoz ment feleségül, s így Péter öccsével együtt teljes árvaságra jutott. Előbb egy ötös-gyámság, később pedig csupán Pázmány Péter intézte a Zrínyi-fiúk neveltetését. Miklós tanulmányait Grácban, Bécsben és Nagyszombatban a jezsuitáknál végezte. Iskolai neveltetésének befejezése után Szenkviczy

esztergomi kanonok kíséretében 1635-ben Olaszországba utazott, ahol majdnem két éven át időzött és hosszabb időt töltött a bolognai horvát kollégiumban.

1637-ben visszatért Olaszországból, átvette birtokainak kormányzását és mivel családjának tagjai már négy nemzedéken át a törökök elleni harcoknak voltak vezetői, ő is katona lett és a kanizsai és a boszniai pasa területe által két tűz közé szorított székhelyét, Csáktornyát, megerősítette, birtokainak katonai középpontjává tette és köréje kisebb erősségeket és őrházakat telepített.

Mentsvárában azonban nem ült tétlenül, nem a passzív védelemnek volt híve, hanem jól képzett és felfegyverzett csapataival kora tavasztól késő őszig ott csapott le a törökre, ahol ez nem várta és ahol a legnagyobb volt a veszedelem. E magatartásával előzte és megfenyítette a birtokaira betörő ellenséget és nyugalmat biztosított magának. Általában óriási összegeket áldozott katonai célokra. Már e működésével is nemcsak dicsőséget és hírnevet szerzett, hanem bőséges haditapasztalatokra is szert tett.

A harmincéves háborúban, saját költségén kiállított katonaságával, Szakolcánál a király szemeláttára merész rohammal szétverte a svédek egyik csapatát és 200 katonát elfogott. A királynak I. Rákóczy György ellen viselt háborújában pedig egy dandár élén a császári haderőben szolgált Felsőmagyarországon. Ez alkalommal, az ónodi ütközetben, Wesselényi Ferenccel és Barkóczy Lászlóval szétverte Ibrányi Mihály hadát és a kézitusában a zászlót őrző ellenséges katonák közül kettőt sajátkezűleg levágott, a harmadik kezéből pedig kiragadta a zászlót.

A háború után a király vitézsége jutalmául Horvátország kapitányává nevezte ki.

Hazatérve nem maradt tétlen, hanem állandóan őrt állott a Muraközben, sőt meg is támadta a törököket, ha alkalom kínálkozott rá és visszafizetésről volt szó. 1647-ben főlovászmesteri, zalai és somogyi főispáni, légrádi és muraközi főkapitányi méltósága mellett Horvát-Szlavonország bánjává is lett. 1653-ban, a béke ellenére, a kanizsai pasa támadást intézett Kiskomárom ellen. Zrínyi erre Kostajnevicát támadta meg és védőőrségét, valamint a felmentő török sereget öt véres összecsapásban majdnem teljesen szétverte. Még a segesdi ütközetben is résztvett.

Pálffy Pál nádor halála után a hazafiak nagy része őt szerette volna látni a nádori székben, de a kormány mellőzte. Ennek oka Zrínyi pártállásában és abban gyökeredzett, hogy féltek hatalmas egyéniségétől, befolyásától és reformterveitől.

1656—1660-ig visszavonultan élt, tanulmányaiba merült, de ha kellett, útját állta a töröknek. Ebben az időben írta meg «Siralmas panasz»-át, valamint hadtudományi munkáit.

Erdély 1661-i bukása alkalmával, amikor Montecuccoli császári tábornok veszni hagyta Erdélyt és a magyar rendek hadjáratát nyíltan gáncsolták, a császári vezér egy magyargyűlölettől áthatott iratban védekezett és azt

Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő.

vágta a magyarság szemébe, hogy a hadügyekben tudatlan és nem tudja az ő hadműveleteit megérteni és megítélni. A választ Zírnyi adta meg névtelenül kiadott és maró gúnnyal megírt röpiratban. A «Legjobb Vezér»-hez címzett röpirat elején Zrínyi arra a római szokásra és szabadságra hivatkozott, hogy a római katonák a győzelmes hadvezérnek is szemére vethették azt, amit akartak. Majd így folytatta:

«Mondd meg, mi haszna van Magyarországnak a te hadjáratodból? Mondd, visszaadtad egész Erdélyt, melyet egészben vettél át? Add vissza Erdélynek Keményt, kinek hűséget és védelmet ígértél; add vissza a boldogságot, békét és bőséget, amit a te hadsereged és behozott segítséged által kiűztél, akkor diadalmaskodjál s használd e három szót: jöttem, láttam, győztem! Mi pedig tégedet Marsnak, Herkulesnek, nagylelkű Atyának, aki szekéren illatos Indiából száll le közénk, készségesen és örömmel nevezünk.»

«De, sajnos, mi csalatkoztunk. Te bölcselkedel; de a bölcselkedők csak beszédben bölcsek, s ha tettre kerül a sor, akkor legegyügyűebbek. Azt mondod, távolról nem fejthető ki ténykedés; s valóban, ha te messziről, miként a nap, nem tudod a földet felhevíteni, közelebb kell jönnöd. Ha az ellenséget halálra keresed, nem egy futásnyi távolra kell tőle lenned, hanem, mint ama Regulus Barthalomei mór beszéli, a mórok és spanyolok háborújában, valakinek, ki kardjának rövidségét becsmérelé, azt felelte: Legalább egy lépéssel hosszabbá teszem ezt! Így neked is közeledned kellett volna az ellenség felé, ha rajta diadalt aratni vágytál. Azt mondod, augusztus hóban jöttél be, bár e hónap neve («dicső») lett volna dicsőséged előjele, de te nemcsak e hónap nevéről feledkeztél meg, hanem dicsőséges Uralkodód rendeletét felforgatva, magának a névnek (mert tényt fel nem mutathatsz) dicsőségében fuvalkodol fel; kétségkívül nem dicsően, hanem dicstelenül hurcolva meg a keresztény nép hírnevét. Mint nagylelkű léptél fel, de dicstelenül jöttél vissza, s jobb lett volna oda nem menned, ha a keresztény hadsereg hírnevének oly nagy kárával, kardodat hüvelyében pihentetve, kellett visszajönnöd.»

Kemény János hadseregének ócsárlására nézve pedig így válaszolt Zrínyi:

«Már most azt kérdezem tőled, te kitűnő hadvezér, hogy az ily megfélemlített hadseregnél mi a segítség? Én legalább azt vélem, hogy itt a nehézség; itt hathatós eszközt kell használni: kell hogy a kitűnő hadvezér erénye harci szellemet öntsön beléjük. Mathei Péter IV. Henrik francia császár életéből beszéli, hogy annak erénye lobogó fáklya volt, mely száz mást megvilágít a nélkül, hogy saját fényéből veszítene; azt vártam, hogy ilyen légy te is ott s legalább is azt vélem, meg kellett volna próbálnod őket, mielőtt ily vakmerően ítélsz felőlük a nélkül, hogy harcban láttad volna őket; mert különben mikép várhatod, hogy higyjenek neked? Azt mondod, hogy sokkal kevesebben voltak, mint a törökök; hanem én úgy látom, hogy a számtanból viselsz háborút, s úgy hiszed, hogy a kisebbség felett a többség csalhatatlanul győz. De nem ilyen volt Epaminondas; halld, mit mond az ellenség száma fölött szörnyűködő katonáinak: Az enyéimnek kisebb számát pótolni magam fogom!»

Arra pedig, hogy a magyarok Montecuccoli hadműveleteit nem tudják megérteni és megítélni, így vágott vissza:

«Képzeld, hogy mindezt megengedjük neked; de vajjon dicsőség háramlik-e más tudatlanságából te reád, ha te sem vagy különb? Azon dolgok elbírálásából, miket te mult évben végeztél, sem Magyarországra, sem egyetlen magyarra gyalázat nem háramlik. Hogy egy viruló hadsereget kaptál kezedhez s hogy azt tönkretetted, hogy többet zaklattad a jóbarátokat, mint az ellenséget, hogy az egész országban siralmas hírnevet hagytál magad után, hogy száraz szemekkel és száraz kardokkal, amik pedig a mi védelmünkre voltak rendelve, el tudtad nézni, miként hurcoltatnak százezren török fogságba, hát ennél rosszabb egy hitvány hóhértól sem lett volna várható.»

Im aufzug ſo zur Freud als Streitt der Heyduck iſt geriſt vnd kleydt.

Magyar hajdú a XVII. század elején.

«Nem tagadom, hogy kevés magyar érti a hadtudományt oly tökéletesen, mint egy nagy hadvezértől megkívántatik; de arról az egyről biztosítlak, hogy Magyarországon nincs oly végvárbeli tábornok, sőt kapitány sem, aki azt a derék hadsereget, amit tereád bíztak, oly tudatlanul el hagyta volna veszni, vagy ha már veszni kellett, akkor az ellenség vesztével pusztult el. Mi magyarok nem értjük azt a művészetet, hogy mikép kell a háborút elnapolni, hogyan kell az ellenség garázdálkodásait megtorlatlanul elnézni, hogyan kell a barátot és szövetségest segély nélkül hagyni, hogyan kell a hont inkább pusztítni, mint az ellenséget, s hogyan kell a háborúban pénzt összeharácsolni: ha ezek a haditudomány szentebb titkai, mint te mondod, akkor valóban mi semmit sem tudunk. Nem értettek ehhez a haza megvédésében, a kereszténység felszabadításában és a török kiűzésében dicsően elhalt Kinizsiek, Báthoryak, Hunyadiak sem. Mi, az ő utódaik, emléköket semmittevés, vagy a haza gyáva elvesztésével soha nem szennyeznők be, ha bármily csekély tevékenységi tér adatnék nekünk . . .»

«Kérlek, ne járj kerülő úton, oly sokszor felsorolva Rákóczynak és Kéménynek háborúban elkövetett tévedéseit, hisz elég bizonyos az, hogy ők megbünhődtek tévedéseikért; de ők legalább honszerelmükről és keresztény buzgalmukról vérök ontásával, sőt a halállal magával is fényes tanuságot tettek,

te pedig hatalmas bizonyítékot adtál ridegségedről s arról, hogy keresztény érzelmed akkor sem buzdulna fel, ha a borjúk röpülnének . . .»

«Ami Keményt illeti, vajjon őróla mondod, hogy segítetted és visszahelyezted, kinek gyermekei és szánalomraméltó hitvese gyászba borultak, kinek elvesztése, mégpedig te általad való elvesztése fölött Erdély minden jó kereszténnyel együtt könnyezik? ha ez visszahelyezés és segítség, akkor valóban általad senki sem kíván segíttetni. Két ezret átadtál neki katonáid közül? de minek adatott neked az egész hadsereg, ha azt remélted, hogy e kevéssel is végezhetsz? Hibáidat Keményre hárítod, a magyarokat harciatlanoknak tartod ; de ha már hálátlan bíró ítéletén elveszik is ügyünk, a te ítéleted ellen méltán kifogást teszünk. Mondja meg Európa, vajjon Magyarország gyáva-e, mely nem látott napot elvonulni az övéi vérontása nélkül, s nincs egyetlen család, mely övéi közül ne siratna valakit ; amely Magyarország két század óta egyedül áll ellent az ozmán hatalomnak s egyetlen arasznyi földet nem engedett át a töröknek vér nélkül. Miként Ajax pajzsa Diomedest, úgy védjük mi a kereszténységet, s hogy biztonságban él, nekünk köszönheti.»

«Azt állítod, miszerint azt vetik szemedre a magyarok, hogy a háborút más oldalról kellett volna viselni, és hogy össze kellett volna ütközni ; azt vélem, nem vétenek azáltal, hogy jobbak kívánságaik a te tetteidnél, persze te ezt elütöd a népnek állhatatlanságával, mely mindig másra-másra vágy. És valóban jól mondod, mert ha a harc más oldalról viseltetett volna, s te ott is csak úgy viselkedtél volna, mint itt, akkor sem teljesülnek a magyarok vágyai. Nagyszerűen beszélsz a küzdelemről is, de oly sok nehézségről és körültekintésről emlékszel meg, amelyeket, ha egykor hadvezéreink s magyarjaink mind szem előtt tartottak volna, Magyarországot sohasem foglalják el, s nem is védelmezik oly soká ; de mióta e titkos tudomány : sohasem harcolni, lábrakapott, azóta vesztettük el Magyarország oly nagy részét.»

«Te ugyan, sértetlen hadvezér, megmaradtál boldogabb időkre nekünk, s talán azért az országnak hálát is kellene mondania neked, miként a rómaiak a megmenekült Aemilius Paulust üdvözölték, s akkor lehetséges, hogy ki elfutott, újra küzdeni fog. Hatzfeld és Götz tábornokokról megemlékezvén, dícséred, hogy többször megbízattak és rendeletet kaptak, mielőtt harcoltak volna ; de én dicsőbb példákat hozok fel neked, de a magyarok közül senkit említeni nem akarok. Tekintsd auspergi Gebhardot, ki Horvátország határán, jóllehet szerencsétlenül, de dicsőségesen ütközött meg a törökkel, lelkét Istennek, hírnevét pedig Magyarország örök emlékének szentelve. Nézd Mansfeldet, nézd a Schwarzenbergeket és Tieffenbachokat, kik a magyarokkal a magyarokért küzdöttek, s habár fiatalok voltak, mégis nevöknek örökkétartó hírnevét hagyták hátra.»

«Nem helytelenítjük gyorsaságodat ; te ugyanis azt beszéled, hogy százötven mértföldet tettetek meg ; ha jó vége lett volna, s az ellenséget legyőzöd, bizonnyal Julius Caesarral hasonlítunk össze, ki Pharnacest nevének villámá-

val lesujtotta. De sajnos! másként történt teveled, ki, miután az ellenséget megközelítetted, megrendülve megálltál, megfeledkezve kötelességedről s a várakozásról, melyet a világ beléd helyezett; s vajjon nem szellemesen jegyezte-e meg rólad azt valaki, ami egykor Vitelliusról íratott, hogy oly zsibbadás fogta el lelkét, ha mások fejedelemnek nem nevezik, ő elfelejtette volna.»

«Tehát ezt tetted te, győzhetetlen hős! de mégis bátor harcotoknak mi volt az eredménye? Hector sértetlenül távozik s ezért várod a magyaroktól a hálát? Add vissza, amit méltatlanul elvonsz tőlük, ki hálátlanoknak nevezed őket, te minden madarak között a leghálátlanabb. Tudd meg továbbá, hogy ha mind avval bírnánk, amit te a győzelem elérésére elszámlálsz, te akkor sem jönnél senki előtt számba, míg csak egyetlen bevándorlott német vagy olasz fennmarad, mert emlékezetedet halhatatlanná tetted. De a bölcs emlékezete csak úgy nem lesz örökkévaló, mint a bolondé.»

«De nincs az a magyar kapitány a magyarok között, aki neked engedni fog akkor, mikor nem tollal kell harcolni az akadémián, hanem a harctéren fegyverrel. De minek a sok beszéd, lássunk a tetthez!»

Kártyázó katonák a XVII. században.

És Zrínyi meg is mutatta, hogy miként kell hadat viselni. Amikor ugyanis Kanizsa kigyulladt, lőporraktára pedig felrobbant és így a török őrség ellenállási eszközei legalább is egyidőre elvesztek, Zrínyi, mint a villám, Kanizsa alatt termett és ostrom alá fogta. A török csak gyengén védekezett s a vár megadása már csak napok kérdése volt. De ekkor megjelent a császári kormány követe és békebontás ürügyén betiltotta a további ostromot. Mérhetetlen bosszúságában Zrínyi kardját földhöz vágta, de engedett a királyi parancsnak és az ostromot abbahagyta.

Öntevékenységének és hazája iránti áldozatkészségének Zrínyiújvár felépítésével is ékes bizonyítékát adta. Hogy a törökök által elfoglalt Kanizsa hatását ellensúlyozza és hogy a török csapatok támadásainak gátat vessen, engedély kikérése nélkül saját költségén építtette fel az erősséget. És hogy minél előbb készen legyen, ő maga személyesen naponta három órán át talicskázta a földet, hogy példájával a munkásokat buzdítsa. A török dühe igen nagy volt; a kanizsai pasát, aki a vár építését nem akadályozta meg, megfojtották.

Zrínyi legdicsőségesebb szereplése az 1663—1664-i háborúra esik. Az eszéki és a kanizsai hadjárat után egész Európa az ő dícséretétől visszhangzott. I. Lipót hercegi rangra akarta emelni, de Zrínyi nem fogadta el; a pápa hadvezéri kalappal és saját, aranyból öntött arcképével tüntette ki; a bajor és a württembergi választófejedelmek testvérüknek nevezték; Regensburgban pedig ünnepélyes körmenettel dicsőítették. Ámde a szennyes gyanú és az irígység mérges nyilakkal kezdte lövöldözni. A császári vezérek minden módon

gátolni igyekeztek hadműveleteinek végrehajtásában és elgáncsolták; Montecuccoli persze «sétalovaglás»-nak nevezte vállalkozásait; magyar irígyei pedig azt hirdették róla, hogy csupán néhány juhaklot foglalt el és Pécs ostromát azért hagyta abba, mert a török megvesztegette.

Sikerei ellenére nem rá ruházták az 1664-i muramelléki hadműveletek vezetését. Sőt Montecuccoli Zrínyiújvárt is veszni hagyta, amivel véget ért Zrínyi Miklós hadvezéri pályája. A vasvári béke megkötése után Bécsbe sietett és óvást emelt a gyalázatos szerződés ellen. Ekkor a pápa követe, a pápa nevében, nagyértékű ereklyetartót ajándékozott neki a kereszténység érdekében vívott harcai jutalmául. Tiltakozását azonban nem hallgatták meg Bécsben és Zrínyi elkeseredetten visszavonult csáktornyai várába. Itt érte utól a halál 1664 november 18-án vadászat alkalmával, amikor egy megsebzett vadkan leteperte és nyakát felhasította.

A katona igazi, vagyis harctéri szolgálata mellett azonban Zrínyi Miklós időt tudott szakítani arra is, hogy az Istenadta és a maga ernyedetlen, bámulatot keltő szorgalmával gyarapított szellemi képességeivel tollal is síkraszálljon nemzete érdekében.

Kíméletlenül támadta a kormányt, mert nem gondoskodott kellőképpen a végvárak fenntartásáról, megfelelő felszereléséről és az őrhadak ellátásáról, de ezenkívül megalkotta remekbe formált és klasszikus veretű hadtudományi munkáit is, amelyekkel azt célozta, hogy a haditudományokat közkinccsé tegye és a nemzetet ráébressze történelmi feladataira.

Amíg kortársai, ha nem harcoltak, az udvarlásra, az ivásra, a táncra és egyéb szórakozásokra adták magukat, addig ő otthonában nekifeküdt és iskolákban szerzett ismereteit a halomszámra hozatott könyvekből bővíteni törekedett, és pedig nemcsak a magyar történelem terén, hanem a rég letűnt korszakok és idegen nemzetek nagyjainak műveiből is. Mindezekből kijegyezte azokat az örökérvényű igazságokat, amelyekre a hadvezérnek és az államférfiúnak mulhatatlanul szüksége van. Így hát elméletileg is megtanulta a haditudományok minden ágazatát. És ezeket azután nemcsak érvényesítette, hanem haditapasztalatai révén a helyzetnek megfelelőleg észszerűen módosította is.

Működését, cselekedeteinek rúgóit, valamint érdemeit már annyian méltatták, hogy róla újat írni szinte lehetetlen. Zrínyiről szólván, csak ismétlésbe bocsátkozhatunk.

Elsőbben is fel akarta rázni nemzetét kóros álmából, hogy egyesült erővel, megértéssel és lelkesedéssel vegye fel a küzdelmet ellenségeivel és tegye szabaddá Magyarországot. Szent meggyőződése és nagyszerű célja volt, amelyre kortársai még gondolni sem mertek, hogy a magyar nemzetnek saját erejéből kell felszabadítania az országot; mert ha mások űzik ki a törököt, a magyarságra elnyomatás és rabság vár; küzdött és buzdított, hogy végső romlásba jutott hazájának fiai az ország védelmére keljenek;

a legideálisabb hazafiasság hatotta át lelkét; írásaiból mérhetetlen haza- és fajszeretet árad felénk; ostorozza honfitársait, hogy megútáltassa velük a nemzet bűneit; ezernyi tanáccsal szolgál, hogy a magyar el ne hagyja

Kuruc vitéz a XVII. században.

magát a veszedelemben; csatázott karddal és tollal, hogy a kihűlt magyar szívet s a lelohadt lelkesedést lángra szítsa; az önálló és állandó magyar hadsereg megalkotásának is ő volt első szószólója.

Zrínyi Miklós magyar nyelven egyedülálló, utól nem ért hadtudományi munkái a következők: A török áfium ellen való orvosság, avagy a töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum, Mátyás király életéről való elmélkedések, Vitéz hadnagy és Tábori kis tracta.

És mi volt a jutalma Zrínyi Miklósnak, a magyar hadvezérek egyik legnagyobbjának? Nemzete nem hallgatott rá, sőt idehaza gyűlölködés, ármánykodás keserítette. Céljait nem értették meg, nagyságát és önzetlenségét nem ismerték el, s nagyszerű nemzetmentő munkájában nem támogatták. Azonban hazafias lángolása, hadvezéri lángelméje s emberi nagysága örök értéke nemzetének, s mint büszke tűzoszlop sugározza fényét és melegét ma is felénk, a századok ködein keresztül.

X. A KURUC-LABANC VILÁG KEZDETE.

(1670—1682.)

A vasvári béke Magyarországon általános elégedetlenséget keltett s azt a meggyőződést ébresztette, hogy a bécsi kormány az országot egyelőre nem is akarja felszabadítani a török iga alól. Az udvar valóban azt akarta, hogy Magyarországot az egységes, önkényesen kormányzott és katolikus Ausztriába bekebelezze és az elégedetlenséggel mitsem törődve, az országot az idegen hadak tartásával sanyargatta, a protestánsok üldözését pedig újból megkezdte.

E törekvések ellensúlyozására a magyar főurak egy része Bécs ellen szövetkezett Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc és I. Rákóczy Ferenc erdélyi fejedelem vezetése alatt.

A nyílt harcot Zrínyi Péter kezdte meg 1670 elején. Utána nemsokára Rákóczy Ferenc indult meg Felsőmagyarország ellen. Zrínyi és Frangepán azonban, mivel csapataik szétfutottak, Csáktornyán megadták magukat és igazolásuk végett Bécsbe mentek. Rákóczy némi sikereket ért el Felsőmagyarországon, de amikor megtudta Zrínyi és Frangepán megtérését, ő is abbahagyta a harcot. Erre a császári kormány, szabadnak érezvén magát, Nádasdy Ferencet is elfogatta és mind őt, mind Zrínyit és Frangepánt Bécsben, illetőleg Bécsújhelyen kivégeztette.

A kivégzés után a magyargyűlölettől ízzó bécsi kormány úgy vélte, hogy a magyarság megsemmisítésére irányuló törekvéseinek most már semmi sem állja útját. Fokozott mértékben folytatta tehát a protestánsok üldözését, a kiváltságok és a vagyonok elkobzását, a halálos ítéletek, börtönbüntetések, deportálások kimondását, templomok és iskolák bezárását, az erőszakos térítéseket, a törvénytelen adók kivetését és az idegen zsoldos, fosztogató és sanyargató katonaság betelepítése révén az ország gyarmatosítását.

A lakosság igen nagy része Erdélybe és a törökök által megszállott területekre menekült és csapatokba verődve megtámadta a császári katonaságot és azokat, akikről tudták, hogy a bécsi kormány szolgálatában állanak. Az Erdélybe menekültek azonban csakhamar összefogtak és megalakították az úgynevezett «bujdosók» pártját. Ez a párt megnyerte Apaffy Mihály erdélyi vajdát, s 1672-ben fegyverrel kezében nyíltan fellépett a bécsi kormány ellen.

A magyarság tehát ismét harcbaszállott. És amikor 1672 augusztus végén Petrőczy István másfélezer magyar-török lovasával betört a királyi Magyarországba, a hajdúk és az üldözött protestánsok oly tömegesen csatlakoztak hozzá, hogy rövid idő alatt 15,000 főre becsült sereg verődött össze. A sereg Petrőczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás és Szepesy Pál vezetése alatt megverte a császári csapatokat és elfoglalta Ónodot, Tokajt, Szendrőt, Füleket, Putnokot, Eperjest, Bártfát és Késmárkot. Kassát is ostrom alá

Ágyúvontatás a XVII. században.

fogta, de nem boldogult vele. E sikerek nyomán azonban a bujdosók a katolikusok javain oly dúlásokat kezdtek, hogy csakhamar ellenük fordult a közvélemény; a nemesség, Esterházy Pál dunáninneni főkapitány és mások vezetése alatt, a császári katonasággal összefogott és Györke mellett megverte a bujdosókat, akik megint Erdélybe és a törökök által megszállott területekre menekültek.

Közben, Árvában, az evangélikus tótok is fegyvert fogtak, Árva várát elfoglalták és ugyancsak pusztítani kezdték a katolikusok birtokait. Ezeket a császári csapatok verték szét.

A bujdosók szétrebbenése után a bécsi kormány Magyarország alkotmányát eltörölte, az országot császári tartománynak nyilvánította, élére német kormányzót helyezett és a legkíméletlenebb kényuralommal harcot indított azok ellen, akik a bujdosókkal egyetértettek. Az országban a kuruc és a labanc, a katolikus és a protestáns egymást ölte, dúlta és fosztogatta.

A bujdosók azonban nem akasztották egészen szögre fegyvereiket, hanem az erdélyi fejedelem, a török és később a franciák támogatásával

ismét harcba állottak. A váltakozó szerencsével folyó küzdelem öt éven át 1678-ig tartott, s ezalatt Felsőmagyarország északkeleti felében kisebb és nagyobb csapatok összecsapásai és erősségek ostromai zajlottak le. Ezekben a császáriak oldalán magyarok is harcoltak, a bujdosókat pedig kozákok, lengyelek, tatárok, erdélyiek és franciák is támogatták. 1678-ban Teleki Mihály állott a bujdosók élére, amikor pedig Erdélybe távozott, Thököly Imre lett a vezér.

Thököly alatt a bujdosók ügye fellendült. Az általa szervezett és külföldi csapatokkal is támogatott fegyveres erő nemcsak egész Felsőmagyarországot foglalta el, hanem a tatár segítőhadak még Morvába és Sziléziába is betörtek. A szikszói győzelem után Thököly lett a bujdosók valóságos fővezére. Mind a két fél részéről dúlásokkal, rajtaütésekkel, összecsapásokkal és ostromokkal folyt a küzdelem, míg végre, 1681-ben, az erdélyi fejedelem és a török pasák is segítő hadakat bocsátottak Thököly rendelkezésére. És most megint végigsöpörték az egymással küzdő ellenfelek hadai Felsőmagyarországot, aminek az lett a vége, hogy 1682 szeptember 16-án a török segítségével Thököly Imrét Magyarország királyává kiáltották ki. Thököly azonban nem fogadta el a királyi címet és csupán «fejedelemnek és a magyarországi részek urának» neveztette magát. És bár a török és az erdélyi segítőcsapatok hazatértek, Thököly a Vágig ura lett Felsőmagyarországnak.

A bécsi kormány, amely Franciaországgal is hadat viselt, tehetetlen volt Thökölyvel szemben, és így 1682 végén fegyverszünetet kötött, amelyben Felsőmagyarországot a Garamig Thökölynek engedte át.

A fegyverszünettel vége szakadt a bujdosók tízéves küzdelmének, amelyben a magyar katona megint számtalan tündöklő fegyverténnyel adta bizonyítékát vitézségének. A csapatok vezetői közül kiemeljük Szepesy Pált, Petrőczy Istvánt, Bocskay Istvánt, Kende Gábort, Ispán Ferencet, Gyulaffy Lászlót, Chernel Pált, Uray Mihályt, Szuhay Mátyást, Wesselényi Pált, Józsa István egri kanonokot, aki még Morvába és Ausztriába is bejutott, Balassa Imrét, Madách Pétert, Petneházy Dávidot, Harsányi Györgyöt és Szirmay Endrét.

A magyar csapatok azonban nemcsak a bujdosók soraiban harcoltak ebben az időszakban, hanem a császári hadseregben is.

E csapatok közül elsőnek említjük meg az 1672-ben felállított Pálffy-féle horvát-magyar lovasezredet (Regiment Croaten und Ungarn zu Pferd), amely 1675 után vértesezreddé alakult át. 1672—1676-ig Felsőmagyarországon szerepelt és Szatmár, Ónod és Kálló alatt mérte össze fegyvereit a bujdosókkal.

Az 1673-ban alakult Collalto Mátyás-féle «Croaten-Regiment»-ről feljegyzik, hogy az 1676-ban átszökött bujdosók révén megerősödött, és hogy a felsőmagyarországi harcok folyamán 1676-ban Nagykárolynál igen sokat vesztett.

Az Ipolykéri Kéry Ferenc gróf által 1675-ben szervezett «Croaten-Regiment» elsőbben is Felsőmagyarországon volt, majd a nádor hadtestében a Csallóközben állott.

Az 1674-ben toborzott Lodron Miklós gróf horvátjai (Croaten zu Pferd) 1674—1678-ig a Rajna mellékén harcoltak.

A Felsőmagyarországon szerepelt horvát ezredeket azért hozták ide, hogy pótolják az elbocsájtott végvári magyar huszárokat. Igen rossz hírnevük volt. A Pálffy- és a Collalto-ezred közmegvetés tárgya volt, és általában azt írták róluk, hogy «legkedvesebb foglalkozásuk a szegény és védtelen nép fosztogatása ; még a kassai vásárt is felverték. Nem is igazi horvátok, hanem gyülevész, szedett-vedett rongy nép».

Nagy hírnévre vergődött azonban a Barkóczy István ezredes által 1675-ben toborzott huszárezred. Az ezred 1676-ban átszökött bujdosók révén 1000 főre emelkedett. A kurucokkal Hajdúnánásnál, Hajdúböszörménynél, Ónodnál, Nagykállónál és Tokajnál mérte össze fegyvereit, amely alkalmakkor csak Tokajnál érte vereség. Az ezred parancsnokai Barkóczy István, Sárkányi alezredes és Barkóczy Ferenc voltak. 1679—1680-ig századai elosztottan Kállóban, Böszörményben, Szatmáron, Erdődön, Tokajban, Kassán és Ungvárt szolgáltak ; 1677-ben öt százada Sárkányi alezredes vezetése alatt ideiglenesen a Rajna mellékén is működött. Az ezred legismertebb és legvakmerőbb kapitánya Kiss Balázs volt, aki tömérdek kárt okozott a kurucoknak. Nemcsak a császári tábornokok halmozták el dícséretekkel, hanem még a bécsi kormányszékek előtt is ismeretes volt. Századáról feljegyezték, hogy «Maguk a Collalto-ezred tisztjei mondják, hogy Kiss Balázs kapitány a maga századával a Collalto-ezrednek hat századát játszva szétveri és megfutamítja!» Takáts Sándor feljegyzi róla, hogy amikor a kurucok Szatmár várát ostromolták, Kiss Balázs álruhában két ízben is kiosont a várból és hírül adta az őrsereg szorongatott helyzetét. Az első alkalommal, visszatérőben, elfogták a kurucok és szabadulását annak köszönhette, hogy közben a császáriak megérkeztek és kiszabadították. A második alkalommal Bécsbe ment. Itt a király díszes ezüstkupával ajándékozta meg és a várban lévő 1400 magyar vitéz főkapitányává nevezte ki. Ezután Lengyelországon át tért vissza Szatmárba, hogy kikerülje a kurucok előőrseit.

Lengyel és magyar vitéz a XVII. században.

XI. A VÉGVÁRAK HANYATLÁSA.

(1606—1683.)

Az 1606-i zsitvatoroki és bécsi békék megkötése után a törökökkel szemben kiépített királyi magyar várvonal mentén 1663-ig, vagyis 57 évre megszűnik az az igen harcias korszak, amely 1541—1606-ig tartott és amelyet a végbeli élet virágkorának neveztünk.

Az évtizedekre terjedő viszonylagos csendnek több indító oka volt. Ugyanis Bécsben a békekötéssel törökbarát politika kerekedett felül. Az udvart az európai bonyodalmak, a harminc éves háború eseményei kötötték le, Törökországot pedig egyrészt az ázsiai események foglalkoztatták, másrészt cselekvő külpolitika híján és belső bonyodalmai következtében aláhanyatlott harcias szelleme, és ez tétlenségre késztette.

De mivel Erdély fejedelmei a harmincéves háborúba két ízben is beavatkoztak (Bethlen Gábor 1619—1626-ig, I. Rákóczy György 1644—45-ben) és a királyi Magyarországon, Felsőmagyarországon és a Dunántúlon a végváraknak is szerep jutott, a XVII. század első felében sem ült el egészen a harc a magyar végvárak birtokáért. II. Rákóczy György fejedelemsége alatt pedig, 1658-ban, megkezdődött az Erdély területén telepített várak szereplése a törökökkel szemben, amikor a törökök és a tatárok betörtek Erdélybe és elfoglalták Nagyváradot is, Keletmagyarország kulcsát. 1663—1683-ig, csekély megszakítással, egyrészt az 1663—64-i török háborúban, másrészt az 1670-től tizenhárom éven át folyó nemzeti mozgalmak alatt jutottak szerephez a magyar várak.

Az elmondottak tehát azt mutatják, hogy 1606—1683-ig mindössze 46 éven át volt viszonylagos nyugalom, és pedig két ízben 12 éven át, egy ízben 18 éven át és végül csak négy éven át. Azért mondjuk, hogy viszonylagos volt a nyugalom, mert a békés évek alatt sem szűntek meg az ellenfelek hódoltatásaival, rablásaival és fosztogatásaival kapcsolatos harcok.

Ha pedig összegezzük a várak általános hivatásából származó XVII. századi eredményt, azt látjuk, hogy végváraink a nagyobb erőkkel végrehajtott komoly támadó hadjáratokban sehol sem állíthatták meg az ellenséges erőket; az általuk alkotott védővonalat mindenkor áttörte az ellenség és a törökök az 1606-tól 1683-ig terjedő időben a hódoltságot tetemesen kiterjesztették. Így hát sem közelebbi, sem távolabbi feladatukat nem teljesítették.

Hogy ennek a hanyatlásnak mik voltak az okai, azt a következőkben részletezzük.

A magyar katona személyes bátorságán, vakmerőségén és az ellenséggel szemben tanusított magatartásából eredő régi jó hírnevén nem esett csorba. De erkölcsisége önhibáján kívül aláhanyatlott. Bár ebben a században is teli vannak a törvények a honvédelemre vonatkozó határozatokkal, az ese-

mények sodra és a körülmények kényszerítő ereje meghiúsított minden nemes törekvést. Több ízben tettek kísérletet a honvédelmi intézmények reformjára. Ezt azonban meghiúsították a körülmények, a törvény rendelkezéseit pedig nem hajtották végre. A magyar állandó hadsereg felállítását a nemzet rövidlátása és az uralkodók átkos féltékenysége nem engedte megvalósítani.

A békekötések után elszállt a remény, hogy Magyarország integritása visszaállítható. Ez a gondolat már magában véve is enyhítette a török elleni gyűlöletet és lehűtötte a harcias szellemet. Kihalt az a nemzedék, amely a XVI. század folyamán csorbítatlanul vissza akarta állítani Nagymagyar-

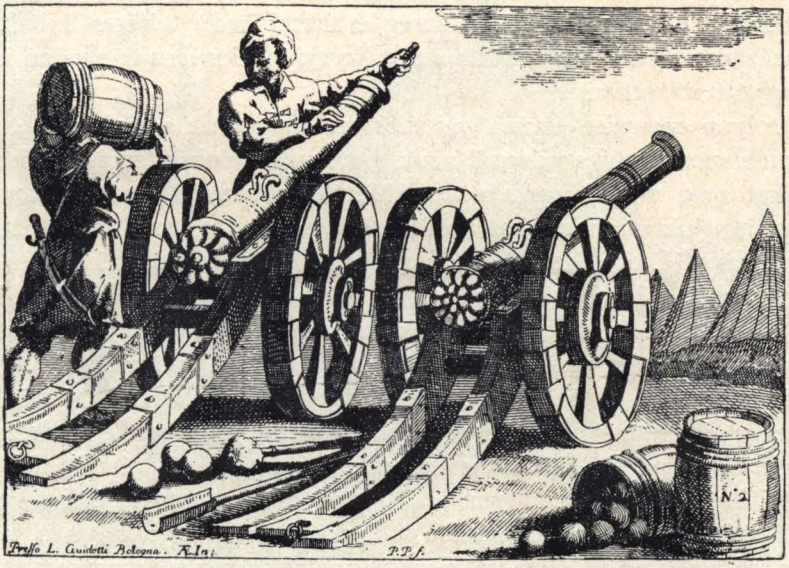

Magyar tűzérek a XVII. században.

országot. A béke alatt mind a bécsi kormány, mind a porta tiltakozott a végbeliek hadi vállalkozásai ellen. Ezzel is korlátok közé szorították a magyar katonák harcias erényeit. A bécsi kormány a béke aggodalmas fenntartása érdekében még akkor is tiltotta a megtorlásokat, amikor a század második felében, a törökországi harciasabb szellem felülkerekedése után, a török hódoltatások mind vakmerőbbekké és gyakoribbakká lettek. Ezzel is hűtötték a magyarság harcias hangulatát, és amikor elhangzott a kiáltás, hogy jön az ellenség, a harcos nemzet csak erőszakkal volt lóra ültethető

A közjogi sérelmek, a bécsi udvar kényuralomra törekvése, az erdélyi fejedelmek háborúi Bécs ellen, mint pártoskodásra alkalmas tényezők, valamint a magyarságnak a harmincéves háborúban a császári zászlók alá állítása is oka volt a törökellenes hangulat enyhülésének és az eszményi magyar vitézség megromlásának.

A békésebb évek folyamán nem kínálkozott alkalom a katonai erények gyakorlására, s így elernyedés, a végbeli élet visszafejlődése következett be; a fegyverforgatásra alkalmas férfiak elidegenedtek a katonai hivatástól és inkább polgári foglalkozásra adták magukat.

A század első felére nézve feljegyzik, hogy nemes ember nem vezette többé a jobbágyokból lett végvári katonaságot, és ha vezette is, nem a jóra, hanem a rendet tartó kapitányok ellen; a végvári kapitányok kardja alatt már csak jobbágykatonák voltak; a végvárakban levő nemesek, ha még voltak ilyenek, csak nyargalásztak, lövöldöztek és a török jöttének hírére nem akartak fegyvert fogni; nem cirkáltak; a nemesek az adózást és fegyverbeállítást jobbágyaikra hárították; általánosan elterjedt jelenség volt tehát, hogy a nemesi áldozatrakészség és harci kedv teljesen kihalt.

A század második felének állapotait Zrínyi Miklós lesujtó módon jellemzi hátrahagyott irataiban:

«... olyan messzire estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előljőnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz? és bizonyára mondhatnák nekünk: A hang ugyan Jákobé, de a kéz Ézsau keze. Csúfsága lettünk a nemzetnek és magunknak, ellenségünknek penig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek, harckészségnek meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért, és ezer ilyen vétkünkért... Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de későn tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat sereget kezdtünk gyüjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi látott, hallott vitézekből állott-e valyon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyűlt összve a mi sípolásinkra. Ismég, ki volt ennek hadnagya? ugyancsak szintén ilyen, vagy aki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, aki a maga vitézsége próbáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; aki nem a jó hírért, névért s becsületért, hazájához való szeretetiért íratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott fen megírt virtusokat szabadabbul űzhesse... De mivel jobb ennél a nemesség, mivel jobb az úri rend? Bizonyára mind egy bordában szűttek vagyunk, egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igazi nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulusával, mint a magyar, maga annak bizonyítására, megőrzésére, látja Isten, semmit nem cselekszik; ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak, az mint ők mondják, egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek: ott mit tanulnak? — innya; mit többet? pompás-

kodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni . . . az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják . . . ha én az katonának azt mondanám, viselj fegyverderekat, karabint, tartsd meg a rendet; ha a hajdúnak, viselj muskétát és pikát, ne hágj ki az te rendedből, mit mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyűlölne.

Ugod vára a XVII. században. Az előtérben magyar gyalogosok.

Hej, hej, hun van a magyarnak régi jó híre? kivel németeket, olaszokat, törököket felyül haladta . . . senki sem néz rendtartást, senki nem kívánja, sőt gyűlöli. Nemcsak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi penig azokat nevetjük . . . a legrosszabb lovász is szembeugrik hadnagyával, ott pörlődik és szitkozódik vele, s a vezér nem meri a méltó büntetést alkalmazni, az akasztófát . . . A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni, ha vagyon, de ha nincsen, a porbul kell előállítnunk hadi népünket; ez jobb ama eltunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, aki végbeli név alatt, semmit sem tud egyebet, hanem faluról-falura

quártélyozni, kóborolni, lopni, szegény embert nyomorgatni. A kinek ilyen élete volt, távul kell tűle futni, rühös juh az ilyen, a többit is megrühesítené . . .»

A hanyatlás második nyomós oka az anyagi eszközök teljes hiánya volt. A bécsi kormány a harmincéves háború viselése miatt az országot kizsarolta és az volt a felfogása, hogy mivel a törökkel szemben nincsen veszedelem a béke megkötése óta, a végvárak fenntartásához egyetlen fillér sem szükséges. De nemcsak ezért romlottak meg a végvárak, hanem azért is, mert mind Bethlen, mind I. Rákóczy György háborúi alatt, valamint a század második felében, a nemzeti mozgalmak folyamán, az átpártolásokon, pártütéseken, ostromokon kívül általános dúlás, rombolás, égetés, fosztogatás és rablás folyt.

A pénz hiánya okozta azt is, hogy a katonák zsoldját 4-6-7 éven át sem fizették ki. Ennek végzetes következményei voltak. A nyomor miatt a nemesség nem állott be többé végbeli szolgálatba ; a szükséget szenvedő végbeli katona vagy a török ellen portyázott vagy a királyi községeket fosztogatta, hogy megélhessen ; néhol egész ütközetek fejlődtek ki a védekező lakosok és az éhségükben és nyomorúságukban mindenről megfeledkező végbeliek között ; az éhezők a törökökhöz is átszöktek ; máshol eladták fegyvereiket, lovaikat és koldulni jártak ; a fegyelem és a végvári rendtartás felbomlott ; megint a posztóval, sóval és a fegyverekkel való fizetés következett be ; de a posztóval fizetésnél a kincstár gyalázatosan járt el, mert a 14-20 frton vásárolt posztót a katonáknak 48 frtért és a rövidebb brabanti rőfön adta át, illetőleg mérte ki ; a hátralékos zsold egy részét készpénzben, másik részét pedig posztóban fizették ki ; így például 1672-ben kétévi hátrálék helyett készpénzben csak kéthavi zsoldot adtak, egyet pedig posztóban ; 1663-ban hat hóra készpénzt és 12 hóra posztót ; 1674-1675-ben semmit, 1676-ban hat hóra készpénzt és hat hóra posztót fizettek. 1664-ben a nyomor már akkora volt, hogy Pápán és Győrött száznál több magyar vitéz éhen halt, a pápai várban pedig 300 súlyos betegen feküdt.

A fizetés ügyében hiábavaló volt minden panasz és kérelem. A nádor azt követelte, hogy a magyar kamara jövedelme egészében a védelemre fordíttassék, emeljék fel az adót, a koronára szállott birtokok eladásából befolyó pénzeket a végvárakra fordítsák és a várak uradalmait lelkiismeretesebben kezeljék : de hiába.

A nincstelenség, a végvári katonaság nyomorából keletkezett elégedetlenség, lázongás, valamint a nemzeti mozgalmak alkalmával a magyar katona megbízhatóságába vetett hit megrendülése, vagyis politikai okok végre még arra az elhatározásra is bírták a bécsi kormányt, hogy a végvárak magyar őrségének létszámát tetemesen csökkentse, sőt a megtartottak zsoldját is leszállítsa. Az elbocsájtás 1672-ben meg is kezdődött, és amikor befejezték, a 11,000 végbeli magyar vitézből csak alig 4000 maradt meg. Az elbocsájtáskor végkielégítésül csak kéthavi zsoldot adtak. Ezzel nagy bakot lőtt a bécsi

vezetőség, mert az elbocsájtottak legtöbbje csapatokba verődve rabolni s fosztogatni kezdett, majd a felkelők táborába tért, s ezek számát elszánt, németgyűlölettől áthatott és mindenre kész emberekkel szaporította. A megmaradt és ugyancsak rosszul fizetett katonákat pedig táborba kellett vezetni, nehogy megugorjanak. Amikor a hiányok pótlására és a nemzeti mozgalmak leverésére évről-évre mind nagyobb számban hoztak be az országba délszláv és német katonaságot, a magyar honvédelmi tényezőket tökéletesen háttérbe szorították. Ez pedig általános elégületlenséget okozott és kirobbantotta a németgyűlöletet.

Az 1677-ben Magyarországon élt katonaság létszáma összesen 28,500 fő volt, amelyben a végbeli magyar katonák száma csupán 3935-re, a Barkóczy-féle huszárezred létszáma pedig 800 főre rúgott.

A felsőmagyarországi végvárak megvizsgálására rendelt biztosok 1678-ban azt írták Bécsbe, hogy a magyarokban velük született és kiolthatatlan gyűlölet ég a németek iránt s Bocskay, Bethlen és Rákóczy példája szerint csak az alkalmat várják, hogy fegyvert ragadjanak. Általában megbízhatatlannak tartották a magyar katonaságot és arra akarták rábírni az intézőköröket, hogy ismét gyengítsék a magyar katonaság számát. Erre azonban nem került a sor, mert közben, a török készülődésének hírére, 1682-ben, királyi elhatározással nemcsak visszaállították a régi állapotot, hanem még mezei hadak felállítását is elrendelték a nádor vezetése alatt.

XII. MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA A TÖRÖK IGA ALÓL.

(1683—1698.)

Az a harcias szellem, amely a XVII. század második felében Konstantinápolyban uralkodóvá lett, nagyszerű sikereket hozott a török haderőknek, s egyúttal indító oka lett annak, hogy a porta I. Lipót császár és magyar király ellen is hadat küldött azzal a merész céllal, hogy elfoglaltatja Bécset.

A roppant nagy erőkből alkotott török hadsereg 1683 június elején ért Eszék alá. Vele együtt kellett működnie Thököly Imre felkelő kuruc seregének és Apaffy Mihály erdélyi fejedelem haderejének is. Úgy volt, hogy amíg a török fősereg a hozzá csatlakozó erdélyi hadakkal a Duna jobbpartján Bécs ellen vonult, addig Thökölynek a Duna balpartján kellett ugyancsak Bécs felé előtörnie.

Mivel ebben az esetben Bécsről, a császári fővárosról volt szó, és mivel a pápa sem szűnt meg sürgetni a bécsi kormányt a török elleni hadjáratra, I. Lipót szövetségeseket keresett, akiket meg is talált. Elsősorban Szobieszki

lengyel király ajánlkozott, hogy a hadiköltségek megtérítése fejében 40,000 főnyi lengyel sereggel segítségül jön, azután támogatást ígértek a német fejedelmek is.

A mindössze 70,000 főre rúgó császári és magyar erő Magyarország nyugati felében így vonult fel: a főserég (42,000 ember) a császár sógorának, Lotharingiai Károly hercegnek vezetése alatt Köpcsénynél; 8000 német katona és Esterházy Pál nádor alatt 5000 főnyi magyar a Vág mentén; Batthyány Kristóf 6000 főnyi színtiszta magyar serege a Dunántúlon; egy 4000 főnyi német hadtest a Muraközben; és végül Erdődy Kristóf horvát bán kardja alatt Horvátországban 4000 fő.

Akárcsak a XVI. század végén, most is igen hosszú, 15 évre terjedő háború indult meg, amelyben az ellenfelek évről-évre kiállított haderőikkel makacsul törekedtek elérni hadműveleti céljaikat. Ezek pedig a következők voltak: a császári kormány részéről Magyarország visszafoglalása; a törökök részéről pedig a török hódoltság további fenntartása.

1. A felszabadító hadjárat.

1683. Lotharingiai Károly a főssereggel május 4-én Esztergom alá szállott, de mivel úgy vélte, hogy ennek megvétele nehézségekbe ütközik, Szőnyön és Komáromon át a Duna balpartjára kelt át és itt Érsekújvár alá ment. De itt sem időzött sokáig, hanem amikor meghallotta, hogy a török hadsereg Eszékre érkezett, előbb visszatért a Duna jobbpartjára, majd pedig Mosonon át Bécs alá húzódott vissza, hogy egyesüljön a lengyel és a németbirodalmi hadakkal. Vele távozott az országból az a német hadtest is, amely eddig a Vág mentén állott. Ennélfogva a királyi Magyarország a török seregek és Thököly Imre csapatainak prédájává lett, a magyar urak egy része pedig, nehogy birtokaikat feldúlják, kénytelen volt az ellenséghez állani.

A török főserég elfoglalta Veszprémet, Tatát, Pápát, Pannonhalmát és feldúlta a dunántúli északi megyéket. És mivel Thököly a maga, a nagyváradi és az egri pasák dandáraival akadálytalanul jutott előre Felsőmagyarországon, biztosai pedig behódoltatták majdnem az egész Dunántúlt, I. Lipót Magyarországból jóformán csak Győr és Komárom várait bírta.

Thököly csapatainak egy része ostrom alá fogta Pozsonyt is, de ezzel nem boldogulhatott, sőt a felmentésére küldött német csapatok Cseklésznél megverték és visszanyomták. Amikor a németek eltávoztak, Thököly a törökkel együtt Morvaországba is betört, de innen hamarosan kitakarodott és a Vág mellékére tért, amikor a lengyel hadak Bécs alá meneteltek.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelem hadserege csak Győrig jutott el, ahol a várat ostromló török hadtesthez csatlakozott.

A török főerő július 14-én körülzárta Bécset. A kéthavi ostromnak kudarc lett a vége, mert Lotharingiai Károly, Szobieszki János lengyel király,

Thököly Imre.

valamint a szász és bajor választófejedelem egyesült serege szeptember 12-én úgy megverte a törököket, hogy ezek rendetlen futásban előbb Győr alatt kerestek menedéket, majd Buda alá húzódtak vissza.

A győzelmes császári sereg ezúttal a lengyelekkel együtt a futó törökök után kerekedett, Pozsonynál átkelt a Duna balpartjára és Párkányt készült megostromolni. Közben azonban a budai pasa Párkány alá jött, ahol október 9-én döntő csata fejlődött ki. A győztesek a túlerőben lévő császáriak lettek, a futó törökök pedig a Dunán és Esztergomon át Buda felé menekültek. E sikereken felbuzdulva a császáriak még a Dunán is átkeltek, körülzárták Esztergomot, amely hamarosan megadta magát. A szövetséges seregek birtokába került még Szécsény, Késmárk, Kisszeben és Lőcse. E tüneményes sikerek hatása alatt Thököly Tokajba, majd Nagyváradra húzódott vissza, miután a császáriakkal folytatott tárgyalásai túlzott követelései miatt félbeszakadtak.

Ezzel az 1683-i hadműveletek véget értek.

1684. Az előző év sikerei felvillanyozták és egy táborba terelték az európai nemzeteket, létrejött a «szent liga». I. Lipót szövetséget kötött a német fejedelmekkel, havi vagy évi zsoldfizetésre kötelezte magát a rendelkezésére bocsátott seregek számára. Mindvégig igen nagyjelentőségűek voltak a pápai anyagi eszközök, valamint az, hogy Apaffy Mihály semlegességre kötelezte magát.

A császáriak Budát és Esztergomot akarták elfoglalni.

A Lotharingiai Károly hercegtől vezetett főseregen kívül Felsőmagyarországon és a Dráva mellékén is alakult egy-egy 8000 főnyi sereg.

A főcsereg Vág-Sellyéről indult, Esztergomnál átkelt a Dunán és június 18-án megvette Visegrádot. De mivel a törökök Buda alól ellene készültek és hátát erős tatár csapatok veszélyeztették, sőt az Esztergom alatt hagyott csapatokat meg is támadták, Lotharingiai Károly visszament Esztergom alá, átkelt a Duna balpartjára és Vác ellen menetelt. Erre Musztafa pasa, az új török nagyvezir, 18,000 főnyi sereget küldött a császáriak elé Vác alá a végből, hogy akadályozza meg a császáriaknak a nagymarosi szorosból való kibontakozását. A június 27-én kifejlődött csatában a törököket vereség érte, s ezután a császáriak nemcsak Vácot foglalták el, hanem még az elhagyott Pestet is megszállották.

Mivel azonban a törökök a dunai hajóhidat a budai oldalra vontatták, a császári sereg előbb Vácra húzódott vissza, majd a Duna jobbpartján Szentendre alatt táborba szállott. Itt csata fejlődött ki, amelyben a támadó törököket olyan vereség érte, hogy csak Budától délre, Érdnél (Hamzsabég) állottak meg. Most, másfél évszázad után, végre Buda alá is eljutottak a császáriak, akikhez 8000 főnyi magyar sereg is csatlakozott.

A várat Ibrahim Sátán pasa védelmezte 10,000 főnyi vitéz őrséggel. Július 19-én a magyar csapatok résztvettek a Víziváros ellen intézett és fényesen sikerült rohamban. De a várat mégsem lehetett egészen körülzárni, mert az Érdnél álló Musztafa pasa az ostromló sereget állandóan zaklatta. Ez arra késztette Lotharingiai Károlyt, hogy Érdnél rajtaüssön a törökön.

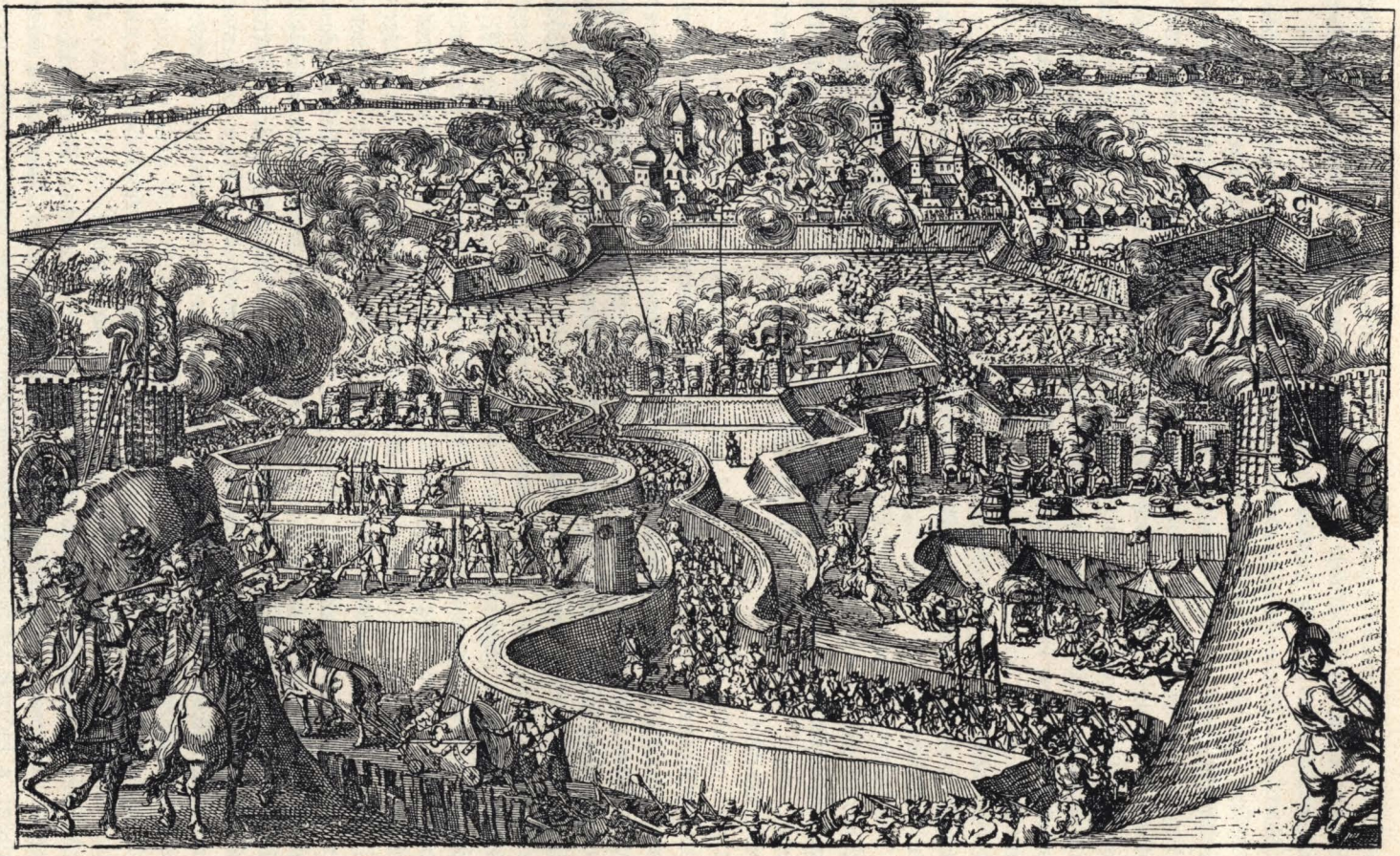

A császáriak ostromolják Érsekújvárt 1685-ben.

A csatában az Esterházy János győri alkapitánytól vezetett magyar huszárok különösen kitűntek. A török lovasság egyharmada a harctéren maradt és az egész tábor a győzők kezébe került.

Most már Buda egészen körülfogható volt. Ámde egyrészt a védők szívóssága, másrészt a támadók kapkodó kísérletei, amelyekhez betegségek és élelmezési nehézségek is járultak, az ostromot sikertelenné tették, és bár szeptember 11-én a bajor választófejedelem 8000 emberrel beérkezett és szeptember 23-án a védők kirohanását a császáriak visszaverték, a felére leolvadt szövetségesek október 31-én kénytelenek voltak abbahagyni az ostromot és Esztergomon át Komárom falai alá vonultak vissza. Itt a sereg feloszlott, a magyar csapatok hazatértek, a császáriak pedig téli szállásokba vonultak.

Musztafa pasa ugyanezt tette, de előbb visszavette Vácot.

A drávamelléki császári erők a horvát bán csapataival ugyancsak sikeresen hadakoztak.

Felsőmagyarországon Thököly, magyar és tatár seregével, eleinte eléggé jól tartotta magát, de amikor a Barkóczy Ferenctől támogatott császáriak seregét Eperjesnél meglepték és szétugrasztották (bár Eperjest nem tudták bevenni, mert Tunyogi Sámuel vitézül védelmezte), Thököly pártja bomladozni kezdett.

1685. Ebben az évben a császári és magyar haderők a porta békeajánlata ellenére megint mind a három hadszíntéren megindultak. Erőik majdnem 100,000 főre rúgtak, s a főseregben mintegy 15,000 főnyi magyar volt.

A fősereg elsőbben is Érsekújvárt fogta ostrom alá. Erre Ibrahim Sátán, az új török fővezér, Visegrád alatt termett azzal a céllal, hogy a császáriakat elcsalja Érsekújvár alól. Mivel azonban a császáriak Visegrádot nem segítették meg, a vár augusztus 4-én kapitulált. Ezután Ibrahim, hogy célját mégis elérje, Esztergomot fogta ostrom alá. Mivel Lotharingiai Károly attól tartott, hogy az aránylag gyenge vár a törökök kezére kerül, egyik hadtestét Érsekújvár alatt hagyta, a főerőkkel átkelt a Duna jobbpartjára és Nyergesújfalun át Tátra nyomult elő. Minthogy a törökök is ide jöttek, augusztus 16-án csatára került a dolog. Lotharingiai Károly ugyanis csellel a mocsarakon való átkelésre és kifejlődésre bírta a törököket. A támadást a törökök kezdték, a császáriak azonban visszaverték, majd támadást kezdtek és Ibrahim csapatait oly heves puska- és kartácstűzzel árasztották el, hogy azok megfutamodtak. Most a herceg átkelt a mocsarakon és zsákmányul ejtette a tömérdek hadiszerrel megrakott ellenséges tábort.

A győzelem után Lotharingiai Károly visszatért Érsekújvár alá, ahol már az az örvendetes hír várta, hogy a vár kapitulált.

A drávamelléki haderők közül a császáriak eljutottak Eszék alá, elfoglalták a várost és elégették a hídnak jobbparti részét. Azonban a várat elfoglalni, a hídnak többi részét elpusztítani már nem tudták, tehát vissza-

vonultak. Ugyanebben az időben a horvát bán csapatai két ízben is betörtek Boszniába, de számottévő eredményeket nem tudtak elérni.

Felsőmagyarországon ellenben fényes sikerrel jártak a hadműveletek. Thököly ugyanis hamarosan a Tisza mögé szorult, és mivel ajánlatait a bécsi udvar visszautasította, a közben megerősödött császáriak Kassát is elfoglalták. Ezt megelőzőleg, október 15-én, Ibrahim fővezér Thököly Imrét elfogatta és vasraverten Jenő várába csukatta abban a reményben, hogy a bécsi udvar most már hajlandó lesz béketárgyalásokba bocsátkozni. E végzetes fordulatra egész Felsőmagyarország behódolt, kivévén Munkács várát, amelyet Thököly Imre felesége, a hőslelkű Zrínyi Ilona védelmezett és megtartott egész télen át.

Ezekben a harcokban a császáriak oldalán a csetneki és a szendrei kapitányoktól vezetett magyar csapatok, a kurucok részén pedig Galambos Ferenc, aki Ungvárt védelmezte, továbbá Vay, Ottlyk, Petrőczy tűntek ki; Eperjes és Kassa védelmezésében Tunyogi Sámuel, Petneházy Dávid, Keczer András, Géczy István, Szenczy István, Faigel Péter és Feldmayer Simon vetélkedtek egymással.

Befejezésül két császári dandár bevette Szolnokot, kísérletet tett Eger visszafoglalására, majd a messzi Arad alá is eljutott, amelyet meglepő rohammal elfoglalt.

Buda visszavétele 1686-ban. Az előző évek sikerei még inkább hatottak Európára és nemcsak a német fejedelmek ígértek további támogatást a császáriaknak, hanem a brandenburgi választófejedelem, Svéd- és Oroszország is. Ezeken kívül a német, francia, angol, spanyol, olasz, svéd nemesség is tömegesen készült a császári zászlók alá állni. Végül pedig Apaffy Mihály erdélyi fejedelem is szövetséget kötött Béccsel és megígérte, hogy csapataival támogatni fogja a császári hadakat.

Viszont a török kormány szinte elvesztette a fejét, a török csapatok harcias szelleme pedig alaposan lelohadt. A balsikerek bűnbakját, Ibrahim fővezért, a szultán megfojtatta, Thökölyt szabadon bocsátotta és visszahelyezte, de az új török fővezérnek csak kevés csapatot bocsátott rendelkezésre, s ezért a sikerre már eleve is alig lehetett kilátás.

A császáriak hadműveleti főcélja Buda visszafoglalása volt.

A hadműveleteket Thököly kezdte meg a török támogatásával Nagyváradról azzal, hogy Erdély ellen fordult. Az erdélyi nemesség azonban nem csatlakozott hozzá, és amikor a császáriak 4000 és Petneházy 3000 főnyi dandára Nagyvárad felé közeledett és Szentjobb várát is elfoglalta, Thököly csekély hadával nem állhatott ellent és Temesvárra menekült.

Ugyanekkor Caprara tábornok Munkácsot fogta ostrom alá. A várat még mindig Zrínyi Ilona védelmezte, aki a császáriak rohamait visszaverte, megakadályozta a vizesárok lecsapolását, és amikor a tavaszi áradás a császáriak ostrommunkálatait megsemmisítette, Caprara némi lovasságot hagyott a vár alatt s eltakarodott és Buda alá indult a főseregheż.

A Temesvárra menekült Thökölyt április havában a török fővezér Szegedre rendelte a végből, hogy vele együtt a Szolnoknál álló császári hadtestet megtámadják. A császáriak azonban megelőzték a törököket, mert Petneházyval együtt Szeged alatt termettek, ahol egymás után két ízben fényes győzelmet arattak. A Tiszán át szerencsésen egérutat nyert Thököly még egyszer Erdély ellen fordult, de amikor ez a vállalkozása sem sikerült, 1690-ig szerte bolyongott hol az országban, hol meg a török táborban.

A Lotharingiai Károlytól vezetett császári fősereg Komáromból és Párkányból a Duna mindkét partján előnyomult Buda és Pest ellen. Az ostrom végső szakában seregének ereje 74,000 főre rúgott, köztük : császáriak, brandenburgiak, svábok, frankok, bajorok, szászok, olaszok, spanyolok, angolok, skótok, 60 barcelonai mesterember, akik fogadalmat tettek, hogy fegyverrel működnek közre az Izlám kiszorításában, és végül 15,000 főnyi magyar erő.

Buda erődítései az Alsó- vagy Víziárosból és a Várból állottak. A várban az utolsó menedéket a Várpalota alkotta. A vár kapui a következők voltak : a Vízi-, a Bécsi-, a Fehérvári- és a Palotakapu. A török védőőrség a 70 éves, de erőskezű, jeles és vitéz Abdurrhaman pasa alatt 10,000 főnyi számerővel bírt.

Június 17-én a Duna balpartján előtörő bajor választófejedelem meglepő támadással elfoglalta Pestet, másnap pedig a Duna jobbpartján érkező Lotharingiai Károly herceg Budától északra szállott táborba. Június 21-én a bajor választó is átkelt a Dunán, és a Gellért-hegy déli lába alá vonult. Közben, Pálffy alatt, a lovasságot Székesfehérvár felé kikülönítették, hogy megfigyelje a török felmentő sereget.

Még a körülzárás napján Bottyán János kapitány huszárjaival egy Ercsi felől a várba törekvő 500 főnyi török lovascsapatot szétvert, a következő napon pedig a Csepel-szigeten elfogta a törökök háremét.

Az ostromot Lotharingiai Károly herceg tűzérsége kezdte meg június 20-án. Négy nap multán a császáriak rohamra indultak és bár a törökök kitörtek, az Alsóváros a császáriak birtokába került.

Ezután futóárkok építésével rendszeres ostrom kezdődött, amelynek folyamán a törökök többször kirohantak. Ezalatt beérkeztek a sváb, frank és brandenburgi segítőcsapatok, s ekkor hézagmentessé vált az ostromlók gyűrűje.

Július 13-án a császáriak a vár északi része ellen intéztek rohamot. A többszörös kísérlet balul végződött és a császáriak soraiból 600 ember elesett, 800 pedig megsebesült.

Július 22-én azonban igen jelentékeny sikert értek el az ostromlók. A déli oldalon, a palota mellől, a törökök kitörtek és a szászok néhány ágyúját és egyik mozsarát beszögezték. A szászok azonban visszaverték a támadókat, sőt helyreállított ágyúikból hamarosan tüzelni is kezdtek. Már az első lövésre iszonyú dördülés reszkettette meg a levegőt. Az ágyúgolyó ugyanis a palota

Mercy altábornagy és Petneházy csapatai 1686 április 24-én Szeged alatt megverik a törököket és Thököly Imrét.

főépületébe csapott be, ahol többezer mázsa lőpor felrobbant, a palota egyik sarka leszakadt, a vár két helyen kigyulladt, a Duna felőli várfokon 100 lépés hosszú rés támadt, egy bástya egészen leomlott és mintegy 1500 török férfi és nő meghalt.

A következő napon Lotharingiai Károly a vár feladását kérte. De Abdurrhaman elutasította a követet, két nap mulva pedig kirohanást intéztetett, amely a brandenburgiak soraiban jelentékeny kárt okozott.

Ekkor híre érkezett, hogy Szulejman nagyvezir felmentő sereggel közeledik. Ez a herceget arra indította, hogy a vár ellen július 27-én általános rohamot intéztessen. Előzőleg azonban 20 század huszárt és egy császári hadtestet a nagyvezir közeledési vonalára kiküldött. A rohamot 12,000 ember hajtotta végre. Gróf Esterházy János 2000 magyar hajdúval a Duna felől a robbanásokozta rés felé támadt, hogy a törökök figyelmét és erejét ide vonja. Ezalatt az északi oldalon 6000 császári és brandenburgi a Bécsikapu, Serényi pedig 4000 emberrel a Palota oldala ellen támadt. A roham annyiban sikerült, hogy a brandenburgiaknál beosztott győri magyar hajdúk egyik zászlótartója felhágott a falra és kitűzte a magyar nemzeti lobogót. Ez annyira feltüzelte a brandenburgiakat, a császáriakat és a bajorokat, hogy még egy nekilendüléssel elfoglalták a bástyákat. A dunai oldalon a hajdúkat roppant veszteség érte, és bár a falakra nem jutottak fel, támadásuk az északi és a déli oldalakon végrehajtott rohamot nagymértékben megkönnyítette. A szövetségesek 5000 embert vesztettek; a magyar hajdúk közül 600 elesett. Ekkor a herceg újból megadásra hívta fel Abdurrhamant. Ez azonban csak abban az esetben volt hajlandó átadni a várat, ha Lipót császár hosszabb békét köt a szultánnal. Ezt a feltételt a herceg nem fogadta el s így az ostrom tovább folyt.

Közben azonban a török felmentő sereg mind közelebb érkezett. A veszély elhárítása végett Lotharingiai Károly herceg az ostromló csapatok védelmére sáncvonalat építtetett, amely a Gellért-hegytől délre a Dunánál kezdődött, a Gellért-hegy és Sas-hegy közti nyergen és a Svábhegy egy részén át északon a József-hegy tájékán ismét a Dunához ért.

Az óvóintézkedés éppen jókor történt, mert amikor az augusztus 3-án megkísérelt általános roham nem sikerült, 8-án a Kamara-erdő északi szegélyén és a Sas-hegyen megjelentek a török felmentő sereg előcsapatai. Bár ezeket Batthyány Ádám gróf 2500 huszárral visszaűzte, 10-én a várbeli törökök a Palota oldalán ismét kirohantak, és a szászokat visszanyomták.

Augusztus 11-e arról volt nevezetes, hogy a magyar huszárok Promontornál (Budafok) visszavetették a török felmentő sereg előtolakodó csapatait, és bevonult a táborba Petneházy 800, Koháry István és Balassa Gábor 2200 huszárral.

Augusztus 13-án a Szulejmantól vezetett török felmentő sereg is megérkezett; másnap mintegy 9000 főnyi válogatott harcosból álló hadtesttel megtámadta a szövetségesek állásait és Petneházy huszárjait és Lodron

Buda visszafoglalása 1686-ban.

horvátjait visszanyomta. A Mercy tábornoktól vezetett német csapatok és a Bercsényi-huszárok azonban ellentámadást intéztek ellene a Széchenyi-hegy délnyugati lejtőjéről és a támadók első harcvonalát visszaszorították. Erre Petneházy is előtört és a segítségül küldött német ezredekkel együtt a török hadtestet visszavetette. E sikerre Lotharingiai Károly is támadást kezdett több dandárral, amire a nagyvezir előbb Törökbálint felé húzódott vissza, majd napok multán, visszavonult Székesfehérvár alá.

Augusztus 20-án megkapó jelenet játszódott le. Megint törökök bukkantak fel, akik közül 2000 főnyi lovasított janicsár a Szt. Pál-völgy mentén sebes vágtában előre rohant és a gyorsan elősietö császári csapatok tüzelése és karddal való támadása ellenére, előörsökön, sáncvonalon, gyalog és lovascsapatokon keresztül halálmegvetéssel áttört, a Fehérvári-kapunak tartott, s ami belőle megmaradt, mintegy 400—500 lovas, az a várba be is jutott. E gyönyörű vállalkozás után a török fősereg is megjelent és meg akarta támadni a szövetséges hadakat. De amikor a nagyvezir látta, hogy a szövetségesek készen várják, megfordult és elvonult.

Augusztus 23-án a bajorok a Várpalota egyik részét hatalmukba kerítették. Hat nap mulva a nagyvezir megint megkísérelte, még pedig két oldalról, hogy a várba erősítéseket vessen. Ezek a kísérletek azonban már nem sikerültek. A török fősereg is megjelent a bajorok előtt, de amidőn látta, hogy a szövetségesek nemcsak harchoz készen állanak, hanem a dunai hajóhídon császári csapatok is vonulnak át, abbahagyta az ágyúzást és visszavonult.

A döntő általános támadás szeptember 2-án délután 5 órakor ment végbe. A küzdelem rövid, de véres volt. Az Esztergomi-bástya felé indított három rohamoszlop hatalmába ejtette a bástyát, s ezzel majdnem egyidőben a brandenburgiak is behatoltak a Bécsikapun át. Erre Lotharingiai Károly, hogy elkerülje a céltalan öldöklést, beszüntette a harcot és Croy herceget arra utasította, hogy szállja meg a vár legfontosabb részeit. Croy még meg sem indulhatott, amikor a Verbőczy-utca felől nagyobb török csapat tört elő, élén a galambősz és vitéz Abdurrhaman pasával, aki kivont villogó karddal rárohant ellenségeire. A hős katona csapata élén lelte dicső halálát, de rohama már semmit sem használt, mert a szövetségesek, a várőrség védekezése ellenére, minden további ellenállást megtörtek és a megmaradtak kegyelemre megadták magukat. Ekkor még egyszer megjelent a török felmentő sereg, de amikor látta, hogy Buda elesett, megfordult, Székesfehérvárott erősítéseket hagyott és visszavonult Eszékre.

Buda bevétele után a dunántúli és a drávamelléki császári hadak vezérletét Badeni Lajos őrgróf vette át, aki megvette Simontornyát, Pécset, Siklóst, Kaposvárt és lerombolta az eszéki hídfőt is. A többi hadszínterek küzdelmeiből említésre méltók az egri pasa portyázásra kiküldött csapatának szétugrasztása, a zentai ütközet, amelyben Barkóczy tűnt ki, a zentai palánk elfoglalása és Szeged kapitulációja. Szeged eleste után a török nagyvezir békét ajánlott

és hajlandónak mutatkozott Thököly Imrét is kiszolgáltatni. A császári kormány azonban nem fogadta el az ajánlatot, hanem a háború folytatására készült.

Az 1687-i harsányi csata. A császári főserég lassú gyülekezése közben az ellenfelek kisebb vállalatokat hajtottak végre Eger, Szigetvár, Lippa, Szentjobb és Szeged alatt.

A Lotharingiai Károlytól vezetett főserég Eszéket akarta elfoglalni. E végből Esztergomból elindult és Valpón át Eszék alá vonult, ahol Szulejman nagyvezir megerősített táborban állott. Mivel a tábor ellen intézett támadás nem járt a kívánt sikerrel, Károly herceg ugyanazon az úton, amelyen jött, a Dráva balpartjára kelt át és Mohács felé vonult azzal a céllal, hogy Szulejmant kicsalja erődített táborából. A pasa lépre ment és az eszéki hídon át a Karasica-patakig nyomult elő és itt megint elsáncolta magát. Lotharingiai Károly csele tehát csak részben sikerült, de hogy a törököket további megmozdulásra bírja, Nagyharsányra húzódott. Szulejman valóban követte is őt és így jött létre a nagyharsányi csata. A csatában a császáriak fényes győzelmet arattak az erősített állásokban védekező törökök felett, akiknek maradványai az eszéki hídon át hanyatt-homlok elmenekültek.

A csata után a császáriak kezére jutott Eszék, Valpó, Pozsega ; a Duna-Tisza közébe átkelt főserég pedig elfoglalta Péterváradot.

Ezután a császári főserég Erdély megszállására indult, bár Apaffy Mihály tiltakozott ellene. Október 27-én kénytelen volt aláírni az úgynevezett balázsfalvi egyezményt, amely szerint megmaradhatott fejedelmi székében, e méltóságot fia számára is biztosították, egyúttal biztosították az ország alkotmányos jogait és a vallásszabadságot, de a nagyobb városokba császári csapatokat és császári kerületi parancsnokokat kellett befogadnia. Apaffy tehát árnyékfejedelemmé vált és Fogarasba vonult vissza.

Erdély megszállása alatt Esterházy János visszafoglalta Palotát, december 7-én pedig a töröktől magára hagyott és az éhínség folytán nagy nyomorban sínylődő Eger nyitotta meg kapuit.

Az év utolsó eseménye Munkács körülzárása volt. A várat még mindig Zrínyi Ilona védelmezte állhatatosan. Az ostromló császári csapatokat Caraffa tábornok vezette. Mivel felmentő sereg vagy segítség sehonnan sem érkezett, a férjéhez ragaszkodó derék nő még egy utolsó kísérletet tett férje sorsának javítására : a vár átadását ugyanis férje megkegyelmezéséhez kötötte. Feltételét visszautasították, s 1688 január 15-én, kétévi hősies védelem után, Munkács kénytelen volt kitárni kapuit a császáriak előtt.

Nándorfehérvár visszavétele 1688-ban. Az 1688-i hadiesemények azzal kezdődtek, hogy a császáriak Thököly Imre csekély haderejét Telegdnél és Nagyvárad alatt szétugrasztották ; ezután a kuruc király Nándorfehérvárra menekült. A császári főserég hadműveleti célját Nándorfehérvár visszavételében

állapították meg. A fővezér Miksa Emanuel bajor választófejedelem lett. A sereg megindulása előtt Batthyány Ádám kapitulációra kényszerítette Székesfehérvárt, az Erdélyből a főseregheż vonuló császári csapatok pedig elfoglalták Sólymost, Lippát, Lugost, Karánsebest és Orsovát. A Nándorfehérvár ellen rendelt császári sereg Péterváradról indult meg és miután augusztus 7-én a Cigány-szigetet védelmező Thököly Imre szedett-vedett népét előzte, augusztus 9-én Nándorfehérvár alatt állott. A vár védelmére Ibrahim pasa maradt vissza 4000 janicsárral, míg a többi török csapat Szendrő felé kereket oldott.

Az ostrom munkálatait a hasonló működésben már Buda alatt kitűnt gróf Serényi Károly táborszernagy vezette. Több kisebb kirohanás visszaverése után, augusztus 17-én, megkezdődött a vár lövetése, de egyelőre nem nagy eredménnyel, mert a nagyobb ürméretű ágyúk még útban voltak. Ezek megérkezése után az ostrom oly hatásos volt, hogy a vár kisebb ágyúi elhallgattak, az egyik sarokbástya pedig leomlott. Bár a császáriakat is veszteségek érték és bár a megadásra való kétszeri felszólítás visszautasításra talált, szeptember 6-án általános roham következett Serényi táborszernagy felügyelete alatt. Kemény küzdelem után a császáriak négy helyen bejutottak a városba, amire a törökök a fellegvárba vonultak vissza és itt hamarosan kitűzték a fehér lobogót, mivel a vár őrseregének létszáma már csak 250 ember volt.

Nándorfehérvár eleste után Szendrőt és Galambócot kardcsapás nélkül foglalták el a császáriak.

A hadjárat további folyamán Badeni Lajos őrgróf Erdődy horvát bán hadtestével átkelt a Száván, elfoglalta Kostajnicát, Dubicát, Gradiskát és Zvornikot, majd győzött Derventnél is, a horvát bán pedig Bihács közelében aratott fényes diadalt.

Nándorfehérvár eleste után a porta békealkudozásokat kezdett, de mivel a bécsi udvar igen kemény követelésekkel állott elő, az alkudozások nem vezettek sikerre. És bár XIV. Lajos francia király, mivel félt Ausztria túlsúlyba jutásától, a regensburgi békét megszegte és Németországot megtámadta, a bécsi udvar bízott szövetségeseiben s 1689-ben is tovább folytatta a török ellen a háborút.

Magyarországon Szigetvár február 3-án megadta magát, de Kanizsával Batthyány Ádám dunántúli főkapitány már nem tudott boldogulni. Ugyanígy hiába erőlködtek azok a császári és magyar csapatok, amelyek Temesvárt és Nagyváradot fogták körül.

A Badeni Lajos őrgróftól vezetett fősereg, viszonylagos gyenge ereje mellett is, nagymerészen betört Szerbiába és az egész éven át ott hadakozott a török vezérek és Thököly által vezetett ellenséges haderőkkel. Kladova, Orsova, Grabovác, Batocsin, Nis, Viddin voltak azok a helyek, ahol nagyobb összecsapások történtek és ahol mindenkor a császáriak győztek. Ezekben a harcokban Pálffy Miklós, valamint a Csáky- és Deák-féle huszárezredek is szerepeltek.

Ívó és dohányzó kurucok.

Bár a francia háború a császári haderők nagy részét a messzi nyugaton lekötötte, a bécsi udvar a rendelkezésére maradt rosszul élelmezett és kevésbbé harcképes csekély erőkkel 1690-ben is meg akarta tartani a Balkánon elfoglalt helyeket. Ennek igen szomorú következménye lett. Ugyanis Köprülizáde Musztafa nagyvezir roppant energiával hatalmas sereget gyűjtött, amely nemcsak Szerbia és Nándorfehérvár visszafoglalására indult, hanem Thököly vezetése alatt egyik hadtestével Erdély elfoglalását is célul tűzte ki.

A háború tehát három hadszíntéren folytatódott.

Magyarországon Batthyány Ádám és Zichy István április 23-án Kanizsát megadásra kényszerítette. A Balkánon a török főserég a szétforgácsoltan elhelyezett császári erőket szétverte, visszavonulásra kényszerítette és elfoglalta a Duna és a Száva vonalától délre eső területeket, sőt Nándorfehérvár várát is visszavette. Mindezek ellen a császáriak semmit sem tehettek, mert csapataik zöme a nyugati hadszíntéren volt. Thököly, akit a szultán az elhalt Apaffy Mihály helyére Erdély fejedelmévé nevezett ki, mintegy 15,000 főnyi török-tatár sereggel megindult Erdély elfoglalására. Erdélyt Heisler altábornagy védelmezte császári és erdélyi hadakkal. Az utóbbiakat Teleki Mihály és Gyulay László vezette.

Thököly augusztus 15-én rajtaütéssel elfoglalta a Törcsvári-szorost, majd a hegyeken keresztül végrehajtott megkerüléssel a Zernyestnél álló császári és erdélyi csapatokat megrohanta és teljesen szétverte. Heisler altábornagy sok császári tiszttel fogságba esett, Teleki Mihály pedig számos erdélyi főúrral együtt elesett. Erre a kereszténységi országgyűlés Thökölyt Erdély fejedelmévé választotta, a tatár hordák pedig ellepték Erdélyt. Most Thököly követséget küldött a császárhoz, hódolatot ajánlott, ha fejedelmi székében megerősítik, ha német birodalmi hercegi címet és tábornagyi rangot kap, valamint visszaadják összes birtokait. A császári udvar azonban kitérő választ adott, majd Badeni Lajos őrgrófot küldötte ellene. Ez szeptember 21-én Hátszegnél megverte Thököly előcsapatát, majd tovább haladva, október 25-én a Bodzaszoroson át Oláhországba űzte Thökölyt. De Thököly nem hagyta magát, mert amikor Badeni Lajos Felsőmagyarországba távozott, megint betört Erdélybe és a császári csapatok többségét szétverte. Erre Badeni Lajos visszajött, Gyalunál szétszórta a tatárokat, Veterani tábornok pedig Thökölyt Törcsvárnál megverte és megint Oláhországba szorította. Ezzel véget ért az 1690-i erdélyi hadjárat és Thököly Imrének rövid hat hónapra terjedő fejedelemsége, s egyúttal megszűnt az erdélyi fejedelemség is, mert Lipót császár most már kormányzót és kormányzótanácsot rendelt Erdély élére.

A szalánkeméni csata 1691 augusztus 17-én. Az 1690-i balsikerek arra kényszerítették a császári kormányt, hogy Magyarországon nagyobb erőket gyűjtsön össze és így védelmezze meg az országot. Tehát a rajnai császári haderők egy részét az országba hozták, német segítő csapatok is jöttek és a magyar hadakat is újjászervezték.

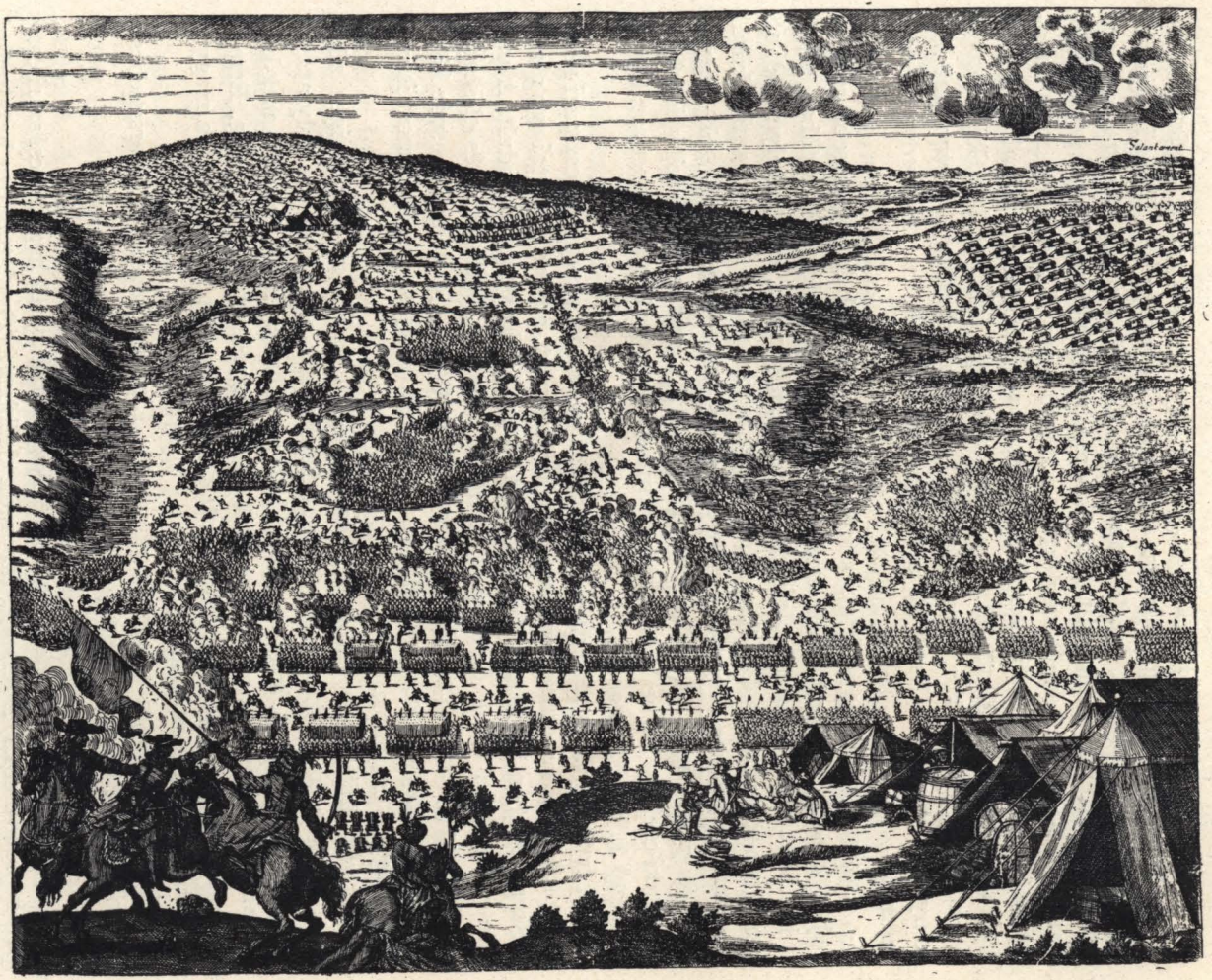

A szalánkeméni csata 1691 augusztus 19-én.

A fősereget megint Badeni Lajos vezette, az erdélyi hadak élére Veterani lovassági tábornok került, a Felsőmagyarországon alakult hadtestet pedig Nigrelli tábornok alá rendelték.

A fősereg Budáról Eszéken át Nándorfehérvár alá készült. Ezalatt a törökök Zimonynál erődített táborba szállottak. Ugyanide jött Badeni Lajos is, aki azonban gyengének érezte magát a törökökkel szemben s ezért augusztus 17-én Szalánkemén alá hátrált. A török sereg azonban utána eredt és így augusztus 19-én Szalánkeménnél megtörtént a döntő csata. Köprüli Musztafa nagyvezir a császáriak hátába került a Kosevac nevű hegyen, s arccal délnek és háttal a Dunának állott fel. Így mind a két fél helyzete igen kényes volt a csata megindulásakor, mert Badeni Lajos is megfordított arcvonallal volt kénytelen csatához állani. Ez a körülmény volt oka az elkeseredett küzdelemnek.

Amint Badeni Lajos írja : a század legkeményebb és legvéresebb csatája nehéz küzdelem után a császáriak győzelmével végződött. A csatában mind a két felet nagy veszteség érte. Így a török nagyvezir, ennek helyettese, 18 pasa, 100 törzstiszt és állítólag 20,000 török harcos esett el ; a császáriak közül elesett De Souches tábornagy, két tábornok, számos törzstiszt, sok magyar főúr és 7500 ember. A zsákmány óriási volt. A csatában Thököly is résztvett, aki csekély kuruc hadával Magyarországba menekült és Temesvár, Gyula és Jenő körül barangolt.

A betegségek és sebesülések folytán alaposan megcsappant császári sereg most már nem vehette ostrom alá Nándorfehérvárt, hanem csapatai egy részét a Szerémségben hagyta és Szolnokon át Nagyvárad ostromára indult. A várban 3000 főnyi török őrség volt, kellő mennyiségű hadiszerrel és eleséggel. Segítségére lehettek Thököly kurucai is, akik Gyula, Jenő és Temesvár körül állottak mintegy 7000 főnyi létszámmal. Badeni Lajos seregében most is voltak magyar csapatok.

A vár körülzárása október 14-én kezdődött és bár az ostrom igen sikeresen haladt, november 5-én a bécsi haditanács megtiltotta a folytatását azzal a megokolással, hogy a császári haderőt a hadjárat folytatására meg kell tartani és csupán a vár körülzárását és megfigyelését engedte meg. Erre a császári csapatok téli szállásokba tértek, a körülzárást pedig jobbára magyar csapatok foganatosították.

Ezalatt Veterani tábornok elfoglalta Lippát, Lugost és Karánsebest, Thököly pedig Pozserovác tájékára szorult.

Nagyvárad visszavétele 1692-ben. A Nagyvárad körül hagyott császári csapatok parancsnoka, Auersperg tábornok elsőbben is Gyulát akarta hatalmába keríteni, mivel innen élelmicikkeket csempésztek be Nagyváradra. A január 13-i rajtaütésben Molnár ezredes hat hajdúszázada is résztvett. A támadás eredménye azonban csak az volt, hogy a palánkokat felgyujtották, de a várat nem tudták elfoglalni.

Nagyvárad ostroma csak akkor kezdett eredményessé válni, amikor Heisler lovassági tábornok lett az ostromló csapatok parancsnoka. Heisler, akit Zernyestnél Thököly csapatai elfogtak, úgy jutott vissza a császáriakhoz, hogy Thököly nejével, Zrínyi Ilonával kölcsönösen kicserélték.

Heisler május 7-én kezdte lövetni a várat. A vizes árok lecsapolása és a bástyák aláaknázása után június 5-én kellett volna végrehajtani az általános rohamot. Erre azonban nem került a sor, mert közben a törökök kitűzték a fehér lobogót.

A Badeni Lajostól vezetett és Eszéknél összevont fősereg ebben az évben nem mérhette össze fegyvereit a törökkel, mivel járványos betegségek teljesen megbénították működését.

Események 1693-tól 1697-ig. Az 1693-i hadjáratot Heisler kezdte meg, aki többezer hajdúból és huszárból, valamint 1000 császári katonából álló csapatával május 27-én bevette a 8000 töröktől védelmezett Jenő várát, egy kisebb különítmény pedig Világos várát ejtette hatalmába.

A fősereg Croy herceg tábornagy vezetése alatt Mohácsnál gyülekezett azzal a szándékkal, hogy Nándorfehérvárt visszaveszi. A sereg meg is érkezett a vár alá. Az ostrom azonban sok bajjal járt, mert a török védősereg több ízben kirohanást intézett.

Közben a török fősereg, amelyet tévútra vezettek azzal, hogy a császáriak Temesvárt akarják ostrom alá fogni, Erdély ellen indult, Ruszcsuknál és Szilisztriánál átkelt a Dunán és Brassónak vett irányt. De amikor Büklü Musztafa nagyvezir Nándorfehérvár ostromáról értesült, azonnal irányt változtatott és a vár felmentésére indult.

Croy herceg, aki megijedt a török sereg közeledésétől, rohamot rendelt el, ez azonban nem sikerült. A roham megismétlésére nem került sor, mert amikor Croy megtudta, hogy a török fősereg csak egy menetnyire van tőle, abbahagyta az ostromot és seregével Pétervárадon át Futak alá húzódott.

Az év utolsó hadieseménye Gyula alatt ment végbe, ahol Hofkirchen tábornok hadosztálya szétverte azt a 4000 főnyi török sereget, amely Temesvárt és Gyulát akarta ellátni eleséggel.

Az 1694. év kisebb csetepatékkal kezdődött, a császári fősereg pedig Caprara tárbornagy alatt Futaknál és Pétervárадnál gyülekezett.

Az Ali pasa nagyvezirtől vezetett török fősereg szeptember 9-én jelent meg Pétervárad előtt a végből, hogy megostromolja a császáriak megerősített táborát. A császári vezér, bár erősítéseket kapott és alvezérei a támadásra unszolták, a puszta védelemre szorítkozott. Mivel pedig a török sereg állapota is rossz volt, élelemhiányban szenvedett, betegségek pusztítottak soraiban, az esőzések pedig az ostromot lehetetlenné tették, a nagyvezir október 2-án abbahagyta a meddő küzdelmet és Nándorfehérvár alá húzódott. Erre a császári sereg téli szállásokba tért.

A következő évben Frigyes Ágost szász választófejedelem lett a császári

sereg fővezére, aki alatt, a francia háború miatt, csekélyszámú és selejtes csapatok gyűltek össze Pétervárad körül.

A török fősereget II. Musztafa szultán vezette Nándorfehérvár alá. Mivel az erős péterváradi császári tábort nem merte megtámadni, Pancsova alatt átkelt a Dunán azzal a szándékkal, hogy Nagyváradot visszafoglalja és feldúlja Felsőmagyarországot. Erre a császári sereg, hogy fedezze Erdélyt és Felsőmagyarországot, Óbecsénél átkelt a Tiszán, de előhaladása oly lassú és gyámoltalan volt, hogy a törökök megelőzték és elfoglalták Lippát. Amikor pedig a törökök egyik különítménye Titelt is hatalmába ejtette, a Maros mentén előnyomuló császári sereg Csanádra tért vissza és itt tétlen szemlélője volt annak, hogy a törökök Lugosnál teljesen tönkreverjék Veterani hadtestét, amely magárahagyottan állott.

Frigyes Ágostnak nem ártott meg a sok kudarc, mert ő maradt a császári haderő fővezére ; most Temesvárt akarta visszafoglalni. Az ostromot augusztus 12-én meg is kezdte, de amikor hírét vette, hogy a szultán Pancsovánál átkelt a Dunán, félbeszakította az ostromot és a szultán elé indult. A kölcsönös előnyomulás eredménye az lett, hogy a két sereg a Béga mentén összetűzött. Az ide-oda hullámzó harcban egyik fél sem vívott ki határozott sikereket, s ezért a császáriak visszavonultak Péterváradra, a törökök pedig Pancsovára.

A zentai diadal. Frigyes Ágost szász választófejedelmet 1697-ben lengyel királlyá választották s a magyarországi császári hadak fővezére Savoyai Jenő herceg tábornagy lett. Bár a tábornagy a háború előkészületeit a legnagyobb buzgalommal hajtotta végre, serege csak a nyár derekán lett harcra alkalmas, mert a kincstár állandóan pénzzavarral küzködött s nem tudta a hercegnek a szükséges költségeket idejében kiutalni.

Közben kiütött a zempléni kuruczavargás, amelynek oka a császári zsoldosok zsarolása volt. A zavargás véres összetűzésekkel volt kapcsolatos, amelyekben a szabad hajdúk és a kurucok mindenkor a nép pártjára állottak. Nagyobb arányú összetűzések voltak 1697 május havában Vizsolyban, majd Tokajban és Sárospatakon ; a két utóbbi helyet a zavargók hatalmukba kerítették és a német őrséget lekaszabolták. A felkelést részben magyar, részben császári csapatok fojtották el.

A császári fősereg hadműveletei előtt még Auersperg Ferenc altábornagy és Batthyány Ádám gróf horvát bán hadakozott rövid ideig Boszniában.

A fősereget vezető Savoyai Jenő elsőbben is ügyes hadmozdulattal megakadályozta II. Musztafa szultánt abban, hogy Péterváradot elfoglalja. Amikor pedig erre a szultán a Tisza jobbpartján északi irányban Szegeden át Erdély megtámadására indult, Savoyai Jenő utána eredt azzal a szándékkal, hogy feltartóztatja.

Közben a török sereg elérte Zentát, ahol a Tiszán át vert hídon a tűzérség egy része, a vonat és a lovasság nagyobbik fele már átkelt a Tisza balpart-

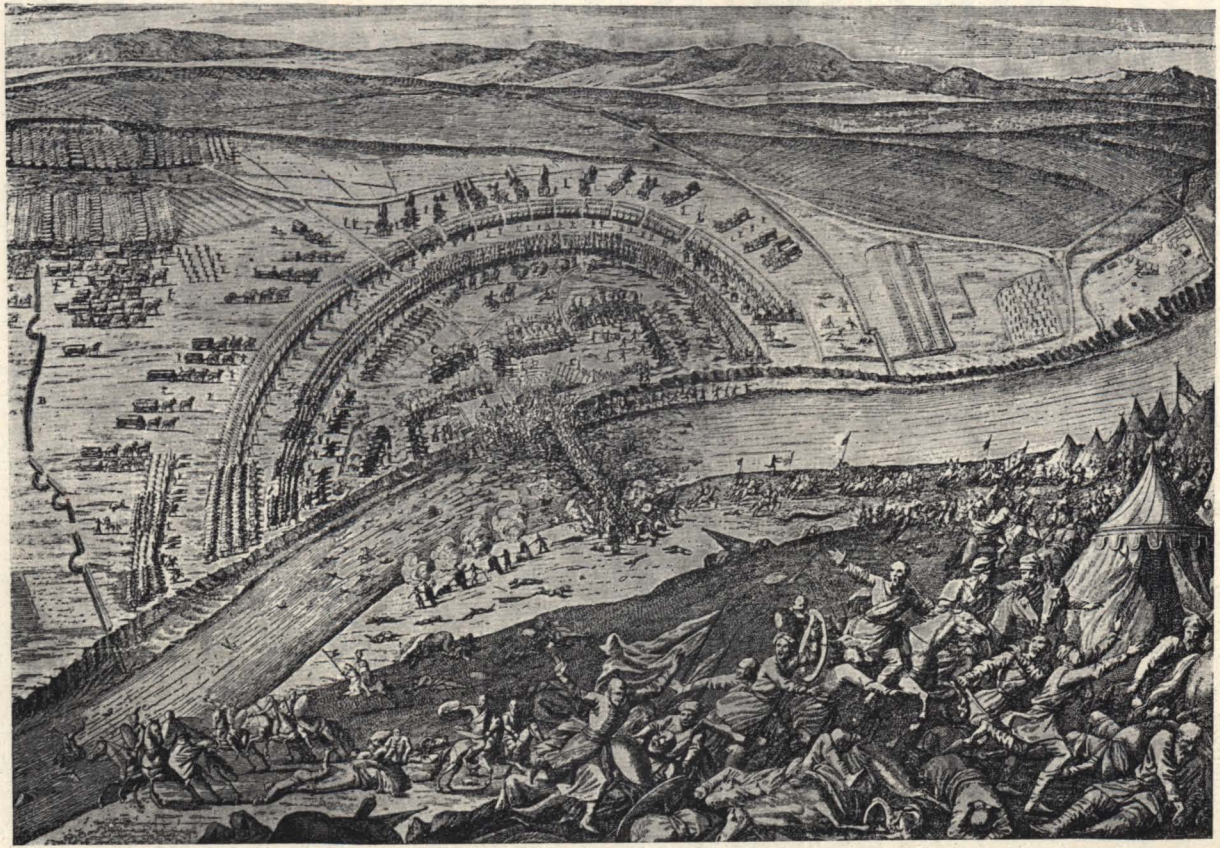

A zentai diadal 1697 szeptember 11-én.
Középen a törököktől a Tiszán épített híd és hídfő, előtte kettős félkörben a császári csapatok láthatók.

jára. Az átkelés fedezésére a törökök hídfőt alkottak, amelyben erős és válogatott csapatokat helyeztek el.

Savoyai Jenő azonnal megtámadta a törököket, és pedig úgy, hogy a hídfőnek megfelelően félkörben harchoz csoportosította erőit. Mindkét szárnyának tűzérsége azonnal lőni is kezdte a hidat, amelyen át a török csapatok még szakadatlanul a Tisza balpartjára tartottak. És bár a török tűzérség viszonozta a tüzelést, a császáriak azonnal támadásra indultak. Közben a nagyvezir nagy lovas hadtesttel az erődítések és a Tisza között lévő zátonyon át megkerülte a saját jobbszárnyát s a császáriak még fejlődésben levő balszárnyát megrohanta. De Stahremberg, aki ezt a szárnyat vezette, nemcsak visszaverte a rohamot, hanem a hátráló ellenséges lovasság nyomában behatolt a török táborba is, amelyben a gyalogság soraiban máris nagy volt a kavarodás a visszavetett lovasság miatt. Részben ennek volt tulajdonítható, hogy Stahremberg a hídig is eljutott és bejáratát elállhatta. Közben Savoyai Jenő, harcvonalának közepéről, a Stahrembergtől ütött réshez csapatokat küldött, amelyek szintén benyomultak a török táborba és Stahremberggel együtt hátulról nekiestek a sáncokban álló török csapatoknak. Ez a váratlan támadás megrendítette az ellenséges gyalogságot és tűzérséget, s ennek következtében most már a császári sereg közepe és jobbszárnya is, a lovasság lóról leszállva, gyalog, benyomult a török táborba. Itt iszonyú mészárlás következett, oly véres harc, aminő a török háborúkban eddig még nem fordult elő.

A török vesztesége roppant nagy volt: 20,000 katonája elesett, közte Elmas Mohammed nagyvezir, az anatóliai és boszniai vezirpasák, a janicsár aga, 17 pasa és számos főtiszt; 10,000 ember a Tiszába veszett. A szultán a túlsó partról tehetetlenül nézte serege megsemmisítését és amidőn minden veszve volt, 1000 lovas kíséretében Temesvárra menekült. Természetesen a zsákmány is igen nagy volt.

A fényes győzelmet a császáriak nem aknázhatták ki, mert nem volt meg a kellő felszerelésük Temesvár és Nándorfehérvár ostromához. Így hát a főserég a bécsi haditanács rendeletére téli szállásokba tért. De Savoyai Jenő nem maradt tétlen, mert erős hadtesttel betört Boszniába és október 16-tól kezdve behódoltatta Dobojt, Maglájt, Zepcsét és Vrandukot, míg Szarajevóban csak a várost foglalhatta el és dúlhatta fel.

A hadjáratnak az őszi rossz időjárás vetet véget.

1698-ban a császári főserég Savoyai Jenő vezetése alatt ismét együtt volt Pétervárad körül. De hadműveletekre nem került a sor, mert pénz hiányában sem a hadsereg kellő ellátásáról, sem kielégítő felszereléséről nem lehetett gondoskodni, és mert a portának a béke megkötésére irányuló törekvéseit más hatalmak is támogatták. Október 18-án tehát fegyverszünet jött létre, majd 1699 január 26-án megkötötték a karlócai békét, amelynek értelmében, a temesi bánság kivételével, Magyarország felszabadult a török uralom alól.

2. A magyarság szerepe a felszabadító háborúkban.

A 15 évre terjedő nagy háborúban a magyar nemzet a tőle telhető erővel vett részt, noha a másfél századra terjedő szakadatlan harcban roppant arányokban pusztult.

A kiállított csapatok mennyisége természetesen nem állapítható meg pontosan. Csak annyi bizonyos, hogy nemcsak a nemesi felkelés kisebb és nagyobb tömegei és a végvárak őrseregei vettek részt a császári főseregek és az oldaloszlopok harcaiban, hanem olyan toborzott alakulatok is, amelyeknek létszáma állandóan változott és amelyeknek együttléte hol hosszabb, hol rövidebb ideig tartott. A csapatok évenkinti feloszlatása akkor, mikor a császáriak téli szállásokba tértek, vagy más csapattestekbe való eloszlatása ebben az időszakban is szokásos volt.

Thököly Imre kurucai a császáriak évről-évre halmozódó sikereivel egyenes arányban fogytak és a kurucok mind nagyobb számban állottak át a császáriak oldalán küzdő magyar vezérek zászlói alá. A harc végén Thökölynek már csak maroknyi hada volt, amely szedett-vedett népségből állott.

A császáriak, bár eleinte nem szívesen látták a magyar katonát, lenézték, mellőzték, lekicsinyelték teljesítményeit, később mind jobban rászorultak, főként a huszárokra, akik a nyugati nehéz lovassággal szemben a portyázó, biztosító és felderítő szolgálatban Magyarország különleges térviszonyai mellett nélkülözhetetlenekké váltak. A főseregnél általában kevés volt a magyar csapat, míg a szárnyoszlopoknál annál több. A gyalloghajdúkat mindenkor a nehezebb és veszedelmesebb vállalatokra alkalmazták, már csak azért is, hogy kíméljék a németeket. Ezt látjuk Buda és más várak ostrománál. Heisler tábornoknak például egyenesen meghagyták, hogy a veszedelmes támadásokra, a nehéz munkákra és a rohamokra, hacsak lehet, a magyar és a rác katonaságot alkalmazza.

A magyar sereg- és csapatvezetők soraiban ott voltak: gróf Serényi Károly táborszernagy, aki Buda és Nándorfehérvár ostromának vezetésénél tűnt ki; gróf Pálffy János altábornagy, mint a lovasság vezetője; ezután Barkóczy Ferenc, Balassa Ádám, Bercsényi Miklós, Batthyány Ádám és Kristóf, Bottyán János, Csáky László, Czobor Ádám, Draskovics János és Miklós, Erdődy Kristóf, Miklós és György, Esterházy Pál nádor, János, a győri alkapitány és Mihály, Homonnay Zsigmond, Koháry István, Pálffy Miklós, Petneházy Dávid, Széchy Péter, Tunyogi Sámuel, Zichy István és Pál és még sokan mások.

A magyar csapatok számerejére nézve, a már említett adatokon kívül, a következőket közölhetjük: 1682-ben a végvári katonaság létszáma 5500 volt; ezt a számot azonban már a következő években szaporították; ugyanebben az évben és 1683-ban, amikor a magyar mezei katonaságot is felállították, a Vág mentén 10,000 huszár és hajdú volt együtt; 1686-ban, Buda ostrománál, eleinte csak 3000, később pedig 15,000 főre rúgott az összesereg-

lett magyar lovas és gyalogos csapatok létszáma ; 1688-ban Kanizsa körülzárásánál 3000 magyar volt. 1690-től kezdve fogyott a magyar katonaság száma, egyrészt mert mostohán bántak vele, nem fizették, másrészt mert helyette mind több bevándorolt rácot alkalmaztak.

A császári hadseregről maradt feljegyzések szerint a felszabadító háborúkban a szorosan vett császári hadseregben három magyar-horvát (Croaten)-ezred (Kéry, Lodron-Cavriani és Ricciardi), három hajdú-ezred (Tunyogi-Molnár, Praschinszky és Pálffy Miklós), valamint a Gombos, Czobor Ádám, Barkóczy, Zichy István, Semsey László, Horváth János, Károlyi István, Kiss Balázs, Petneházy, Petruczi, Semsegényi, Gyürki Pál, Batthyány Ádám, Bottyán János, Deák Pál által szervezett huszárezred, nemkülönben számtalan kisebb és nagyobb szabadcsapat szolgált hosszabb-rövidebb ideig.

Ezek közül az egyik magyar-horvát lovasezred Felsőmagyarországon, Párkánynál, Buda ostrománál, Szeged alatt, a nagyharsányi csatában, Nándorfehérvárnál, Boszniában és Erdélyben mérte össze fegyvereit az ellenséggel. A főseregben voltak Barkóczy, Semsey, Horváth, Petneházy, Kiss Balázs és Deák Pál huszárjai. A többiek leginkább Felsőmagyarországon jutottak tűzbe. A Tunyogi-Molnár hajdúezred 1694-ben Savoyába vonult, a Praschinszky-féle pedig a Rajna mellékén is harcolt a franciák ellen. Ugyanitt küzdött 1689-1697-ig a Czobor-féle huszárezred.

A magyar csapatok nevezetesebb fegyvertényei a következők voltak : Bécs ostrománál Zámory György komáromi naszádos kapitány oly elszántan harcolt, hogy még a német tábornokok is elismeréssel szólottak róla ; Molnár János ugyancsak Bécs ostromának idején és Krems alatt tűnt ki ; Pataknál leverte Szalánczit, amire egyszerre 2500 kuruc pártolt át hozzá ; ő volt az, aki Thököly kancelláriáját kézrekerítette ; 12 kisebb várat foglalt vissza a törököktől ; elismerésül 10,000 forintos donációt kapott a királytól. Az Eger ostrománál résztvett hajdúk egyévi ingyen kenyeret kaptak derekas viselkedésük jutalmául ; Buda ostrománál nemcsak a Duna felől, a legnehezebb helyen intézett rohamban tűntek ki a hajdúk, hanem a császári rohamoszlopok élén is ők haladtak és elsőknek hágtak fel a bástyákra ; a szalánkeméni véres csatában Zichy és Batthyány huszárjai adtak döntő fordulatot a csatának ; Czobor huszárjait 1698-ban Nagybecskereknél nagy veszteség érte ; Székesfehérvár ostrománál a magyar katonák csodálatraméltó módon kitartottak, pedig a téli zord időben mezitláb jártak ; a magyar katona kiválóságát bizonyítja az is, hogy Caprara és Rabatta tábornokok állandóan sürgették a kipróbált és harcedzett kurucok zsoldba fogadását ; amikor pedig fel akarták oszlatni a huszárezredeket, az udvari kamara azt írta, hogy «a könnyű magyar lovasságot nem az a körülmény tette európai hírűvé, hogy ezredekbe osztották be, hanem nemzeti szelleme, a nemzetnek megfelelő harcmodora és gyorsasága».

De elszomorító jelenség is mutatkozott, és pedig a magyar katonaság gyalázatosan rossz ellátása. Most is nagy nyomorban sínylődött a huszár és a

Csatajelenet a XVII. századból.

hajdú. A császári hadseregben róluk gondoskodtak utoljára. Éveken át nem fizették ki a zsoldot; volt eset, hogy a hajdúknak csak vizet és kenyeret adtak; egy esetben a Kecskemét környékén táborozó huszárok élelem hiánya miatt majdnem mind elvesztek; az is előfordult, hogy a szűkölködők a törökökhöz szöktek; a Rajna mellékén harcolókat sem látták el tisztességesen, s ezért legtöbbjük, a legtávolabb eső vidékekről is, csapatostul szökdösött haza, hiába volt minden szigorú büntetés. És amikor vége szakadt a nagy háborúnak, szélnek eresztették, földönfutóvá tették azt a magyar katonaságot, amely hosszú időn át életének és vérének önzetlen feláldozásával derekasan küzdött a magyar végvárak bástyáin.

Azonban rettegő, bosszútól lihegő és a nemzet iránt bizalmatlan lelkületű emberek és kegyeletet nem ismerő kezek még tovább is mentek, mert a régi magyar dicsőségnek, százados küzdelmeknek holt tanúit, a végházakat, a várakat és kastélyokat is lerontatták és a földdel egyenlővé tették, nehogy fészkei, melegágyai lehessenek a nemzeti sérelmeink esetén támadó ellenállásnak.

NEGYEDIK RÉSZ.

A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ.

(1701—1714.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Magyar katonák a spanyol örökösödési háborúban.

Az 1699. évi karlócai béke után a fegyverek zaja csak alig egy-két évre ült el Európában és így I. Lipót hadserege nem élvezhette a jól megérdemelt béke jutalmát. 1701-ben ugyanis az a nagy európai bonyodalom verte fel a csendet, amelyet spanyol örökösödési háború néven ismerünk. Ebbe, 1703-ban, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca is belekapcsolódott. És mivel a spanyol örökösödési háború csak 1714-ben ért véget, 1716-ban pedig III. Károly első török háborúja indult meg Magyarországon, amely 1718 derekáig tartott, a zászlók alá állított magyar katonák, alig néhány évi megszakítással, ismét tizenhét éven át hadakoztak! Ebben az időszakban a magyar gyalogos és huszár Olasz- és Bajorországban, valamint a Duna és Száva mellékén a császári haderők kötelékében mérte össze fegyvereit az ellenséggel; II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idejében pedig egyrészt a magyar haderő kötelékében, másrészt honfitársai ellen a császári hadseregben harcolt. A császári haderőben szereplő és teljesen nemzeti jellegű magyar csapatok, a Kollonits-, Ebergényi-, Deák Pál-, Loósy-, Gombos-, Czungenberg-, Esterházy- és Forgách-féle huszárezredek, valamint az Andrássy Pál-, Batthyány Ádám-, Molnár- és Bagossy Pál-féle hajdúezredek, a császári hadseregnek nagyon is kisebbségben levő részeit alkották, vagyis a magyar hadi dicsőség számtalan kimagasló képviselőjének és a magyar katonákból alakult magyar csapatoknak kiváló teljesítményei beolvadtak a volt monarchia hadi multjáról alkotott egységes képbe. Innen mi most kiragadjuk őket és egy csokorba összekötötten nyujtjuk át az olvasónak.

A XVIII. század küszöbén Európa nagyhatalmasságai és kisebb országai két pártra szakadva közel 14 éven át vívtak háborút a II. Károly spanyol király halálával megüresedett trón megszerzése érdekében. A vetélkedés voltaképpen a Bourbon- és Habsburg-ház között folyt, még pedig eleinte diplomáciai tárgyalások és titkos alkudozások alakjában, 1701 tavaszától kezdve pedig fegyveres kézzel.

A háborút Savoyai Jenő herceg, I. Lipót hadvezére kezdte meg olasz földön. A harc hamar átterjedt Európa többi részére is, s az ellenfelek küzdelmeiket bajor földön, a Rajna mentén, Spanyolországban, sőt amikor II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajos francia király oldalán szintén harcba lépett a Habsburg-ház ellen, Magyarországon is folytatták.

A magyar föld népét, tehát a magyar katonát is, ez a nagy torzsalkodás voltaképpen keveset érdekelte, de amikor Rákóczi kitűzte a «Pro Patria et

Libertate» feliratú zászlóját, a magyar nemzet túlnyomó része a spanyol örökösödési háború keretén belül ugyan, de kizárólag magyar érdekekért, a nemzet felszabadításáért ragadott fegyvert. Csupán néhány magyar ezredet találunk a Rákóczi ellen küzdő császári táborban, és csak egy-két hajdú- és huszárezredet a spanyol örökösödési háború más hadszínterein szintén császári zászlók alatt.

A Déltirolban és Északolaszországban működő császári sereg soraiban 1700 elején négy magyar hajdúezred szerepelt, és pedig: Andrássy Pál báró hajdúezrede 1703-tól 1705-ig Déltirolban és a Po-folyó mellett. Különösen Ostiglia és Cassano mellett tűnt ki. A Batthyány hajdúezred ugyanott, ugyanazokban a harcokban tusakodott. Mindkét ezred az 1706. évi küzdelmek során annyira leapadt, hogy a hadvezetőség a Bagossy Pál-féle hajdúezredbe olvasztotta be őket.

Takáts Sándor: «Szegény magyarok» című könyvében ezeket az érdekes adatokat közli a Batthyány-féle hajdúezredről: Az ezred egyenruhája kékzsinóros vörös dolmány, vörös nadrág salavárdival, kék zsinóröv, kék sarú (bakancs), hajdúsüveg, fehér abaköpönyeg, kék szablyatarsoly és kék posztóból készült puskaportartó (lóding) volt. A zászló színe megegyezett a ruha színével, rajta a kétfejű sassal és Magyarország címerével. Az ezredet Székely István vezette a harctérre, aki az ezredtulajdonossal élénken levelezett. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy a hajdúságot agyonhajszolták. A legények hajdúmódra harcoltak, mindenre készségesen vállalkoztak és mindig elsők voltak a harcban. De amikor II. Rákóczi Ferenc idehaza kibontotta zászlaját, megnehezült a helyzetük, gyanú és bizalmatlanság lett a részük és kurucoknak kiáltották ki őket. Szökdösni is kezdettek, mivel zsoldot alig láttak. Általában zsákmányból éltek, de ehhez nem mindig jutottak. Tehát az éhség és betegség, főként a vérhas pusztította soraikat. Rettentő nyomorral küzdöttek. Még a tiszteknek sem volt ennivalójuk; eladták lovaikat, lerongyolódtak és végül már csaknem mezitelenül jártak. 1704-ben állapotuk még rosszabbra fordult. Volt eset, hogy Papp János hadnagy kilencedmagával átszökött a velenceiekhez. Egy ízben tíz hónapon át nem kaptak fizetést, amiért is eladták lovaikat, ruháikat és ezüst gombjaikat.

A harmadik magyar csapattest Molnár ezredes hajdúezrede volt, amely kezdetben Déltirolban, majd Északtirolban Kufstein várának védelmében tűnt ki. Ezt az ezredet oly sok veszteség érte, hogy 1704-ben feloszlatták.

És végül a negyedik, legdicsőségesebben harcoló csapattest Bagossy Pál hajdúezrede volt, amely az 1914—1918-i világháborút követő összeomlásig, mint a legkitűnőbb magyar ezredek egyike (kolozsvári szürkehajtókás 51. gyalogezred) fennmaradt. Ezt az ezredet Bagossy Pál ezredes 1702 végén Felsőmagyarországban és annak keleti, Erdéllyel határos részein toborozta és összeállítása után azonnal olasz földre vezette. Itt 1703 karácsony estéjén indult el az ezred a Po mellékéről, hogy a már két év óta folyó küzdelembe beavatkozzék. Ezzel az útjával megkezdte kalandozását Európa déli és nyugati

Bagossy-hajdúk (1702).

részein, és leszámítva a már a XVII. században francia földön itt-ott szereplő vitéz magyar huszárokat, ettől az időtől kezdve a magyar hajdú és a magyar huszár bejárta egész Európát és szertevitte a magyar katona vitézi hírnevét Spanyolországtól Oroszországig, Dániától Sziciliáig!

1707-ben a Bagossy-hajdúk a Bormida-folyó melletti Castelnuovonál harcoltak, azután Villanova mellett került ütközetre a sor, és augusztus utolsó napjaiban a Dora Baltea-folyó melletti ivreai várkastély védelmezésében tűntek ki különösen. A hajdúk szeptember 3-án vonultak be a gyenge védőőrséggel ellátott várba, hogy ott hathatós ellenállást fejtsenek ki. A franciák szeptember 12-én a várat már minden oldalról körülzárták s ezen a napon három erős rohamot is intéztek összelőtt falai ellen. De a hős hajdúk szívós védekezése minden további kísérletet meghiúsított. Erre a francia fővezér újból hatalmas ágyútüzet zúdított a várra, s ezzel összes védőműveit széjjelrombolta. Mivel ennélfogva a várkastélyt többé nem lehetett tartani, a védőőrség parancsnoka, Kriechbaum tábornok, kénytelen volt kapitulálni és Bagossy ezredes, ezredének túlnyomó részével együtt, francia hadifogságba jutott.

Az ezred egyik osztálya azonban, mintegy száz ember, Hancsók alezredes vezetése alatt Bajorországban, Schongau várának ostrománál volt harcban s így az ezred e maradékából újból kifejlődhetett a régi ezred úgy, hogy az Andrássy- és Batthyány-ezredek maradékait hozzáadták. Az újjáalakult ezred, megtartván Bagossy nevét, 1706-ban ismét Olaszországban volt Gyulai gróf főstrázsamester vezetése alatt. Itt, 1706-ban, Turin falai között harcoltak a derék hajdúk és annak egyik citadelláját 118 napig védelmezték. Erről a védelemről az egykorú hivatalos hadijelentés külön is megemlékezik, kiemeli a Bagossy-hajdúk hősiességét, különösen az elesett Baranyai kapitány szereplését, aki «derék, vitéz és elszánt tiszt volt».

Később a Monte Baldo lejtőin állottak szívósan ellent a hajdúk minden támadásnak mindaddig, amíg Savoyai Jenő herceg szeptember első felében újból meg nem indult Turin ellen. A szeptember 17-i turini nagy csatában az ezred a támadó harcvonal súlypontjában küzdött, s a győzelmes csatában kiszabadította a várban fogságban sínylődő ezredtársait. Innen tovább küldték a hajdúkat, akik azután résztvettek előbb Pavia, majd Alessandria ostromában, végül Modena megvételében. 1706 végén kiszabadultak az Ivreanál fogságba került csapatrészek, s így a régi Bagossy-hajdúk Münchenen keresztül ezredükhöz érkeztek, kivévén parancsnokukat, Bagossy Pált, aki francia fogságából való szabadulása után Rákóczi szolgálatába lépett s annak egyik legkiválóbb gyalogos brigadérosa lett. A császári udvari haditanács természetesen lázadónak és szökevénynek minősítette s ezredét véglegesen Gyulai Ferenc grófnak adta át.

A Gyulai-ezred 1707-ben Olaszországból francia földre került és résztvett Toulon ostromában, majd ennek befejezése után ismét Olaszországba vonult és résztvett a Susa körüli harcokban. Savoyai Jenő nagyon sokra becsülte

Pálffy (később Ebergényi)-huszár (1686—1725.)

ezt a derék magyar hajdúezredet, sőt egy ízben, amikor az utánpótlás hiányossága miatt az ezred kellő élelem és ruházat hiányában békétlenkedni kezdett, sürgősen kérte e bajok orvoslását, mert, amint írta: «Kár volna egy ilyen szép ezredet és vitéz legénységet elveszíteni».

1708-ban a hajdúk a Franciaországba irányított hadosztály kötelékében átkeltek az Alpokon, elfoglalták a Mont Genèvre-hágót, majd az ellenálló alpesi vadászokat egészen Briançonig üldözték. E harcok leírásai különösen kiemelik a hősi halált halt Csányi kapitány magatartását. Ugyanezen évben Gyulai ezredes még Fenestrelle mellett aratott hajdúi élén fényes győzelmet. Ezután ismét Olaszországba vitték az ezredet és 1708 vége felé már Ferrara és Mantua környékén találkozunk nevével.

1709-ben megszűntek a harcok olasz földön és az ezred ismét Franciaországba került. Itt az Isère folyó partján vitézül védte Moutiers község hídját, azután augusztus közepén résztvett a Montméliant melletti nagy ütközetben, s úgy megszalasztotta a franciákat, hogy az üldöző hajdúk a hanyatthomlok menekülő ellenséget nem tudták utolérni, bár a gyorsabb előretörés érdekében a hajdúság fegyverei kivételével minden holmiját eldobálta. Ezek a vitéz katonák 1710-ben már megint olasz földön harcoltak és számtalan kisebb-nagyobb ütközetben vettek részt a következő években is. A háború befejezése után, 1714-ben, az ezred továbbra is Olaszországban maradt a Lombardiát megszállva tartó hadsereg kötelékében.

Gróf Gyulai Ferenc, aki később, 1723-ban altábornaggyá lett, a magyar katonaírók között is helyet foglal az 1703—1704. években írott naplója révén. Azok közé a ritka magyar katonák közé tartozik tehát, akik változatokban és fáradalmakban igen gazdag hadiéletük forgatagában is időt tudtak maguknak szakítani, hogy a körülöttük történő eseményekről napról-napra pontos naplót vezessenek. Erdélyből, ahonnan kiindult, Felsőmagyarországon, Pesten, Budán, a Dunántúlon, Stirián, Karintián és Tirolon át a Bagossy-ezred részére szánt kiegészítő csapattal megtett útjában mindent pontosan feljegyzett. Egész kötetre terjedő feljegyzései nem csupán azért érdekesek és becsesek, mert ott a helyszínén, az események közvetlen hatása alatt készültek, hanem azért is, mert az író nemcsak a hadieseményekre vázolására szorítkozik. Minden más is érdekelte; megnézett alaposan mindent, ami vándorlásai közben az útjába akadt. Ennek köszönhetjük érdekes föld- és néprajzi megfigyeléseit, az országok gazdasági és természeti szépségeire vonatkozó és legtöbbször összehasonlító leírásait.

Helyszűke gátol meg még abban is, hogy naplójának pusztán katonai vonatkozású részeiből bő szemelvényeket közöljünk. De a hajdúságra jellemző esetként meg kell említenünk azt, hogy Gyulai csak Klagenfurtban osztotta ki az addig szekereken vitt «flintákat», mert attól tartottak, hogy «confusio» lészen. Ez pedig annyit jelent, hogy a hajdúság mindenkor, tehát harcon kívül is, hamarosan összekocódott és kész volt ölre menni bárkivel. Az óvatosság nem ártott, ami a következő esetből is kitűnik. Marburgban, ahol a város

a terméskősziklára épített ősi várkastélyt uralja, két hajdú felmászott a vár kőfaláig. «Minekutána felmentek a kősziklára, írja Gyulai, lévén egy palack bor is véllek, megitták, azután bolondságból nagy köveket bocsátottak alá, mely kövek, bejövén az városba, házak oldalait is rontották be, kiért őket keményen megbüntettem és megcsapattam.» Vajjon mi történt volna, hogy ha ezeknél a hajdúknál lőfegyverek is vannak? Meg kell említeni még, hogy Trient ostrománál, amikor a magyar hajdúság már bent volt a városban és amikor a franciák azt hevesen bombázták, a magyar katonának még a legválságosabb pillanatban is kicsillámló, mókára hajlamos kedélyét jellemzi pár találó sorban . . . «ismét lőtt volt be egy tüzes golyóbist az francia, írja Gyulai 1703 szeptember 5-én, mely az én láttomra, kin állván magam is az utcán, ütötte az szállásom mellett lévő háznak az szegletit. Az golyóbis egy faragott követ ütvén meg, róla visszapattant éppen előmben: onnét újabban felugrott és az utcán végig dörgött az földön; egy hajdúval szemben menvén az tüzes golyóbis, az köpenyegét eleiben tartotta bolondságból az recruta-hajdú, azzal akarta megtartani; az köpenyegét széjjelszaggatta az golyóbis, az hajdú is hátraesett, de magában nem lett egyéb nyavalyája. Tanulja meg azt akárki is, hogy az földön csak alig látja is, hogy mégyen az ágyúgolyóbis, lábát, kezét vagy valamijét eleiben ne tartsa, mert bizony odaszakad . . .»

Nem kevésbbé dicsőségesen szerepeltek a hadjáratban a magyar huszárok. A Loósy János huszárok, akiknek tulajdonosa és parancsnoka később Esterházy Antal gróf, majd Csáky Tamás gróf lett, általában a Rajna mellékén küzdöttek és kitűntek a neustadti és a Speyer-folyó melletti ütközetben. 1705-ben a Pfalzban harcoltak. Loósy János a Speyer-folyó melletti ütközetben esett el. Gombos Imre báró ezrede, amelyet később Lipthay alezredes vezetett, ugyanott mérte össze fegyvereit az ellenséggel, mint Loósy ezrede. Czungenberg ezrede szintén az előbb említett helyeken harcolt. Mind a három ezredet 1706-ban feloszlatták és maradékaikat más huszárezredekbe osztották be (Lehoczky, Ebergényi, Kollonits, Viszlay és Esterházy). Az említett ezredtulajdonosok közül ki kell emelnünk Czungenberg (Czunkenberg) Lipót ezredest, aki török származású volt. Mivel félkeze hiányzott, Csonkabégnek is nevezték. Ősei állítólag boszniai keresztények voltak. Gyermek és ifjú éveit Budán töltötte fivére házában, aki török lovastiszt volt. Czungenberg, Mehemed néven, ugyancsak török lovaskatonának állott be és Vácott is szolgált; később lovas aga, majd Nógrád várának kapitánya lett. De diplomáciai szolgálatban és kényesebb természetű küldetésekben is alkalmazták. Benső barátság fűzte Thökölyhez, akit több ízben fegyveres erejével is támogatott. Buda elfoglalásakor családjával együtt a császáriak kezére jutott, akik Bécsújhelybe szállították. Tízévi raboskodás után családjával együtt megkeresztelkedett. A keresztelést Kollonits bíboros végezte, keresztapja Lipót császár volt, fiáé pedig József főherceg. Ez alkalommal a császár gazdagon megajándékozta, magyar nemességet és birtokot adományozott neki. Amikor azután kitört

a spanyol örökösödési háború, Lipót őt is megbízta egy magyar huszárezred szervezésével. Ennek legénységét Komárom, Győr, Esztergom és Veszprém vármegyékből toborozta össze. Ezredének egyik kapitánya Ferenc Lipót nevű fia lett. Az ezred tüneményesen szerepelt a hadjáratban. Azt írják róla, hogy «örök dicsőséget szerzett ezredével és hogy a magyar huszárság-

Gyulai Ferenc gróf, a Bagossy-hajduk alezredese, később altábornagy és ezredtulajdonos.

nak hírét eddig soha nem hallott polcra emelte». Takáts Sándor: «Régi magyar kapitányok és generálisok» című pompás könyvében ekként jellemzi Czungenberget: «Az örökösödési háború fénypontjai azok a hihetetlen huszárbravúrok, a páratlan vakmerőséggel, de egyúttal tudással elkövetett lovastámadások, amiket Csonkabég vitt véghez. Nem hiába írták róla, hogy serény, mint a sólyom, gyors, mint a villám, s bátor, mint az oroszlán. Ő csakugyan

az volt. És az egykori török bégnek a híre egy-két év alatt betöltè egész Európát. Kedveltje lett a legnagyobb vezérnek: Savoyai Jenőnek. Mindent mert, mindenre vállalkozott. A lehetetlent nem ismerte ... Jómaga olyan volt, mint a boszniai kasza: mindenfelé vágott. A huszárjai pedig mesterük nyomdokait követték.» 1704-ben elfogták, de amikor Savoyai Jenő is közbelépett, kiszabadult és hazatért. 1704-ben Lehoczky huszárezredét is vezetése alá rendelték és ezzel együtt az angol hadsereghez osztották be. Ezzel a Mosel-folyó mellékén harcolt. 1705-ben állítólag megölték a zsiványok és halálát fia azzal bosszulta meg, hogy hat falut felégetett.

Kollonits Ádám gróf huszárezrede a Rajna mellett és később Savoyai Jenő seregében Németalföldön vitézkedett. Ez az ezred volt az, amely később, mint Nádasdy Ferenc gróf ezrede, 1717-ben a nándorfehérvári csatában is annyira kitüntette magát.

Az Esterházy Pál herceg, Magyarország nádora által felállított ezred, amelynek ezredtulajdonosai Esterházy Gábor, Esterházy József Simon és Esterházy József voltak, legelőször a Rajna mellékén, 1704-ben Észak-Tirolban, 1708-ban a Mosel-folyó mellékén, 1710-ben Németalföldön, később pedig megint a Rajna mellékén harcolt. 1709-ben a nevezetes malplaqueti csatában is résztvett.

Igen fontos szerep jutott a hadjárat során három olyan huszárezredünknek, amelyek az 1914—1918-i világháború végéig is fennmaradtak. Ezek a 3. számú Hadik-huszárezred, a 8. számú Pálffy- és a 9. számú Nádasdy-huszárezred.

A Hadik-huszárok kezdetben mint ghymesi Forgách Simon gróf, majd mint Lehoczky Márton ezredes huszárjai szerepeltek. 1702-ben az ezred a Rajna mentén Landau ostromában vett részt, majd bajor földön harcolt; 1704-ben pedig Badenben, a Felső Pfalzban, Hohen-Aschaunál és Engennél, valamint egyéb portyázásaiban tűnt ki. Egy alkalommal rajtaütéssel elfoglalta a bajor választófejedelem s néhány előkelő francia magasabb parancsnok 4400 kocsiból álló poggyászvonatát! A következő években ismét Bajorországban vitézkedett. 1707-ben újból a Rajna mellett verekedett, ahol báró Babocsay alezredes vakmerőn végrehajtott megrohanással hatalmába kerítette Ellingen városát. Lehoczky ezredes huszárjait, úgy látszik, különösen ilyen magyar virtust kívánó hirtelen támadásoknál alkalmazták szívesen, mert az ezred történetében az 1710. és 1711. években több ilyen sikerült huszáros megrohanásról olvashatunk. Babocsay alezredes különösen Erlebachnál, Trencsényi kapitány pedig Lauterburgnál tűnt ki. Lehoczky ezredes időközben, 1711-ben, tábornokká lépett elő, de már a következő évben párbajban elpusztult. Elárvult ezredét, mint legméltóbb utóda, Babocsay Pál ezredes vette át.

A későbbi 8. kecskeméti huszárezredet e háború első felében Deák Pál és Viszlay András, második felében pedig báró Splényi János László ezredes vezette. Valóban elcsodálkozik az ember, ha egymás mellé iktatja azokat

a helyeket, ahol az ezred 1701—1713-ig megosztottan vagy egyesítetten megfordult. Így látjuk, hogy 1701—1708-ig Olasz- és Franciaországban: Orzinovi, Soncino, Cremona, La Grazie, Milano, Verona alatt, Piemontban és a Po-folyó mellékén harcolt, majd Tirolban Madonna della Balzola és Bergamo, továbbá Cassano, Turin, Nápoly és Toulon alatt verekedett. 1708-ban a Mosel-hadsereg kötelékében már Németalföldön járt, ahol nemcsak portyázásai alkalmával tűnt ki, hanem Lille, Douai és Bethune ostrománál is. A malplaqueti csatában is résztvett. 1711-ben átmenetileg a rajnamelléki hadseregben volt, míg 1712-ben megint Németalföldre került, ahol nemcsak Quesnoy és Fompoux alatt harcolt, hanem még Franciaországba is betört egyik portyázó vállalkozása folyamán, 1713-ban pedig megint a rajnamelléki hadsereghez került vissza. Különösen emlékezetes volt az a rajtaütés, amelyet Davia tábornok vezetésével Ebergényi László huszárezredével (a későbbi 9-ikkel) együtt hajtott végre 1702 szeptemberében. Ez az elszánt huszárcsapat úgyszólván megállás nélkül végigvágtatott Felsőolaszország nagy területén, s 13 nap alatt olyan bámulatos haditettet hajtott végre, amelyről részletesebben is meg kell emlékeznünk.

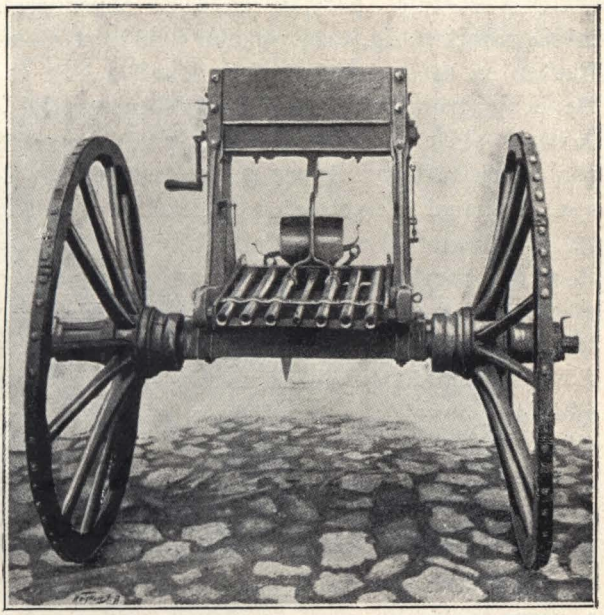

Seregbontó II. Rákóczi Ferenc korából.

Savoyai Jenő szeptember 21-én Borgoforte közelében fekvő táborából Davia tábornokot, Deák és Ebergényi ezredesekkel, a huszárezredekből kiválogatott elszánt és vakmerő századokkal, valamint egy vértes szakasszal azzal a merész feladattal bízta meg, hogy rohanja meg Milano városát a végből, hogy vidékén a császári sereg részére, amely ebben az időben igen nagy nélkülözések között élt, pénzt, élelmet és hadiszereket harácsoljon. Davia, aki az egykorú leírások szerint félelmet nem ismerő, rendkívül vakmerő és semmi akadálytól vissza nem riadó lovastiszt volt, méltó vezetőjének bizonyult egy olyan magyar huszárcsapatnak, amelynek osztagait Deák és Ebergényi vezették. A sarcolásra indult különítmény ravasz elővigyázattal kikerülte Modena vidékét, ahol sok ellenség táborozott és hihetetlenül gyorsan elérte

Porta Arena községet, amelyet repülőhíd kötött össze a Po-folyón át a túlsóparti San Zenone helységgel. A huszáros nyargalásnak híre azonban hamarosan eljutott Parmába és Vendôme francia marsall főhadiszállására is. Bár a huszárok célját nem ismerhették, ettől a perctől kezdve már minden környékbeli helyőrség készültségbe állott és mindenünnen portyázókat küldtek szét a huszárok útjának kikémlelésére. Davia azonban kifogott rajtuk, mert elsőbben is a Po hídját a francia erősítések beérkezte előtt elfoglalta, a huszárokkal néhány francia hajónak rakományát zsákmányul ejtette, majd gróf Esterházy alezredes kíséretében az Ebergényi huszárok egyik osztagával átkelt a Po túlsó partjára és itt az ellenséges hajók egy részét kifosztotta, másik részét pedig, amelyet már nem bírt zsákmányul ejteni, elsüllyesztette. Ezután az egész különítmény átkelt a Pón és Pavia felé vágtatott, ahová Davia egy trombitást küldött már előre levéllel, amelyben hadisarcot követelt. A város előtt a huszárokat már küldöttség várta a hadisarc egyik részével, 900 arany tallérral. Innen a huszárok a híres Certosa kolostorhoz lovagoltak s a karthausi szerzetesek perjelétől 2000 arany tallér hadisarcot hajtottak be. A Milano felé előnyomulás közben a huszárok egy spanyol tisztet fogtak el, akitől megtudták, hogy a város lakossága nem nagyon szereti a francia csapatokat s ezért hangulata elégedetlen. Erre a különítmény nem sokat teketóriázott, hanem odavágtatott. Szeptember 23-án a város falai alá érve, a huszárcsapat nagyobbik részét esetleges visszavonulásának biztosítására a városon és várfalakon kívül hagyta, s Davia, Ebergényi és Deák 60 huszárral és 30 vértessel a vigentinai őrség szemeláttára a város kapujához vágtatott. A francia kapuőrség elvesztette a fejét, szájtátva bámulta a vadul feléje rohanó lovascsoportot s annyi lélekjelenléte sem volt, hogy a nehéz tölgyfakaput a huszárok orra előtt becsapja. A támadó kis csapat hihetetlen merészséggel, kivont karddal és nagy lármával a felvonóhídon keresztül bevágtatott a város közepébe, ahol az idegen, vadul száguldó lovasok elől mindenki a házakba menekült. Ekként Davia hamarosan elérte a város belső területét is, még mielőtt a rémülettől felocsúdni nem tudó őrök a belső kapukat el tudták volna torlaszolni. A város közepére érve a huszárok megállottak, Davia magasra emelte a császári zászlókat, pénzt szórt a bámészkodó tömeg közé, s felszólította a lakosságot, hogy fogadja őket szívesen, mert a várost a franciák járma alól fel akarják szabadítani. A tömegszuggesztió érdekes példája volt az a jelenet, ami a következő órákban Milano utcáin lejátszódott. A huszárok rendületlenül állottak a város főterén, a lakosság örömujjongással vette őket körül és meg is vendégelte a vitéz lovasokat. A várost őrző francia csapatok és hivatalnokok pedig eszeveszetten csomagoltak és tétovázva rohantak ide-oda, lenyűgözve az alig száz ember bámulatot keltő fellépésétől.

Davia tábornok azonban nemcsak vitéz és vakmerő, de megfontolt és előrelátó vezér is volt. Tudta, hogy végük van, ha a franciák rémületükből végre felocsúdnak, és nagyobb tömegben megtámadják. Ezért csak estig maradt a városban, kihasználva a tömeg lelkesedését és bőkezűségét, azután

pedig bőséges zsákmánnyal megrakodva hazafelé indult. De még ekkor sem volt visszavonulása menekülésszerű, mert útközben még jó néhány főuri kastélyt meglátogattak a huszárok és elvitték kincseit és élelmiszerkészleteit. Október 3-án ért haza a hős csapat, a Borgoforte melletti táborba, miután 60 német mérföldnyi utat tett meg. Több mint 20,000 aranyforint hadisarcot és bőséges zsákmányt hozott, és ami a legemlítésreméltóbb, egyetlen embert sem veszített. Ilyen teljesítmény előtt valóban kalapot kell emelni. Deák és Ebergényi huszárjai ezzel a fényes haditettükkel örök időkre beírták nevűket a magyar lovasság történetének aranykönyvébe.

1705-ben, a Casale ellen indított portyázás alkalmával, Deák Pál ezredes francia hadifogságba jutott. Ezredét helyettese, az éppen oly kiváló és bátor

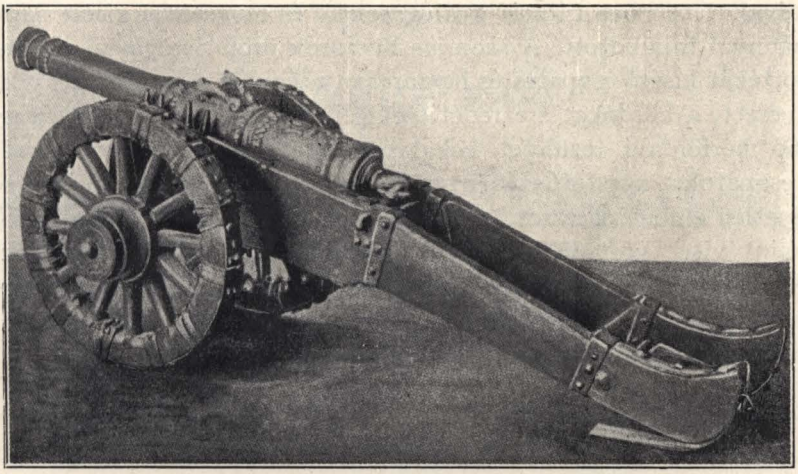

Sugárágyú II. Rákóczi Ferenc korából.

Viszlay András ezredes vette át és vezette 1708-ig. Deák Pál nem tért többé vissza a hadifogságból, hanem francia szolgálatba lépett és mint francia magyar huszárezredes szerzett hírnevet.

A dunántúli, később soproni 9. huszárezredet a spanyol örökösödési háború első felében a hírneves Ebergényi László báró vezette, akiről egyik kortársa azt írta, hogy «második Herkules vala erejében, Ulisses elméjében, Achilles merészségében, Epaminondas cirkálásában, Likurgus hadi bölcs találmányiban». Ugyanaz az Ebergényi, aki III. Károly király későbbi török hadjárataiban mint altábornagy, majd mint tábornagy szerzett dicsőséget nevének. Huszárezrede, amelynek soraiban a kuruc felkelést megelőző időkben Ocskay László kuruc brigadéros is szolgált, a háború első éveiben olasz földön, azután Tirolban harcolt; 1707-ben egyik különítménye levonult Nápolyig, résztvett a pápai állam megszállásában, 1713-ban pedig a Rajna mellékére vonult. A császári hadvezérek ezt az ezredet is szívesen

alkalmazták a vakmerőséget, kiváló ügyességet és kitartást kívánó vállalkozásokban. Vitézi tetteinek sorát azzal nyitotta meg, hogy 1702-ben olasz földre érve, Verona mellett, télvíz idején, átúszott a zajló Etsch-folyón. Takáts Sándor szerint ennek története az, hogy amikor Ebergényi a velencei köztársasághoz fordult, hogy engedje meg neki és ezredének a Verona városán való átvonulást, Velence tagadó választ adott. Erre Ebergényi a kiáradt és hideg Etsch-folyóba ugratott és ezredével együtt baj nélkül átúsztatott a folyón. A jámbor veronaiak ilyesmit még sohasem láttak s örömrivalgással üdvözölték a csuromvizes huszárokat. Ezután a bravúros kalandoknak egész sora következett. Ezek közül megemlítjük Castiglione della Stiviera fölprédálását, amikor Ebergényi fényes nappal belovagolt a városba, kardra hányatta a francia katonaságot és gazdag zsákmánnyal tovább vágtatott huszárjaival. Útközben francia gyalogosoktól és lovasoktól kísért nagy borszállítmánnyal találkozott. A szomjas huszárok örömrivalgással rontottak a drága portékát kísérő csapatra és hamarosan végeztek vele. Ebergényi ezután csapra verette a hordókat s ezredét torkig itatta. Ezután hihetetlen gyorsasággal 60 mérföldnyi területet bekalandoztatott, egész csomó várost megsarcolt, csapatokat ugratott szét és temérdek zsákmánnyal tért vissza a nélkül, hogy egyetlen embert is vesztett volna. Az ezred története, Ebergényi nevén kívül, mint vitéz portyázókét, több ízben felemlíti Esterházy alezredes, Szücs és Szillay kapitányok és Becsei zászlós neveit. Szücs százados egy alkalommal szakaszával erős ellenséges lőszerszállítmányt állított meg, fegyveres kíséretét felkoncolta és a lőszereket légberöpítette.

ÖTÖDIK RÉSZ.

II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCA.

(1703—1711.)

1. Magyarország állapota a karlócai béke után.

A 160 évig tartó török hódoltság olyan mély nyomokat hagyott Magyarországon, amelyeket eltörölni évszázadok mulva sem lehetett. Az ország legtermékenyebb része, a magyar Alföld, bozótos, mocsaras pusztasággá változott, az erkölcsök eldurvultak, a nép elszegényedett s a török, majd a bécsi uralom erőszakos sanyargatásaitól végsőkig elkeseredve tűrt, nyomorgott és szenvedett. A karlócai béke sem hozta meg a kívánt nyugalmat, bár Magyarország területét a török uralom alól felszabadította, mert az aléltan fekvő ország sebeire gyógyító ír helyett I. Lipót erőszakos kormánya nehezedett. A magyarokat gyűlölő Kollonits új berendezkedési programmjának fő célja volt kiforgatni az országot magyarságából. A töröktől visszaszerzett területeken idegen urak osztozkodtak. Az adóteher elviselhetetlenül nagy volt, s ha a szegény megnyomorodott lakosság nem tudott fizetni, katonai executiót küldtek nyakára. Az ipar és kereskedelem pangott; az udvari haditanács irányítása szerint Magyarországon elhelyezett katonaság hihetetlen módon erőszakoskodott, beszállásolásával és eltartásának költségeivel megterhelte a községeket, s mivel minden elégedetlen magyarban lázadót látott, kíméletlenül üldözött mindenkit, aki az erőszakoskodások ellen szót emelt. Caraffa gyűlöletes eperjesi vértörvényszéke, az ország alkotmányának felborítása, a közállapotok teljes bizonytalansága már a Thököly felkelés leverése után is annyira elkeserítette az egész nemzetet, hogy mindenki nagyobb arányú nemzeti megmozdulástól várta és remélte csupán az ország sorsának jobbrafordulását.

Thököly feloszlatott seregének kurucai szegénylegények módjára csatangoltak országszerte és veszélyeztették a közbiztonságot. A szabad rablásból élő szökött katonák erőszakoskodásai ellen sem a nemesség, sem a főnemesség nem tudott oltalmat találni s a mindenütt fel-feltörő lázongás, parasztlázadások alakjában minden magasabb nemzeti felszabadító cél nélkül pusztította a földesurak és városok birtokait. Az úr és jobbágy közötti viszony ezáltal még jobban elmérgesedett s a nép épp oly elkeseredéssel szemlélte a rablóbandák és a katonaság garázdálkodásait, mint az udvari és megyei közegek tehetetlenségét. Mindaddig, amíg II. Rákóczi Ferenc nem állott a felkelés élére és egyéni súlyának összefogó erejével meg nem győzte az országot arról, hogy az ő nagy, nemzeti megmozdulása ezúttal az ország felszabadítását tűzte ki célul, az itt-ott felbukkanó kuruclázadásokat a bécsi kormánynak

mindig sikerült elfojtania. Amikor azonban az elkeseredés már a tetőpontra hágott, megjelent Rákóczi személyében a magyar történelem kétségbeejtően sötét égboltján az a vezércsillag, amely nyolc éven keresztül vezette a hazáját híven szolgálni kívánó sereget nemzetmentő munkájában.

2. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának bekapcsolódása a spanyol örökösödési háborúba.

Mialatt Magyarország a török hódoltság okozta nyomorúság után a bécsi udvar ellenséges és erőszakos politikájának hatása alatt a végromlás szélére jutott, Nyugateurópában olyan mozgalom vette kezdetét, amelynek során az akkor leghatalmasabb két uralkodóház, a Bourbonok és Habsburgok 14 évig tartó háborút viseltek egymással. II. Károly spanyol király 1700-ban bekövetkezett halála, illetve a spanyol örökség feletti vita, két pártra osztotta Európát. XIV. Lajos francia király és I. Lipót még Károly életében megegyezett abban, hogy II. Károly halála után a spanyol örökséget egymás között felosztják. De ebbe a titkos osztozkodásba beleszóltak a bajorok, az angolok és Károly halála után a többi európai állam is, még pedig vagy az egyik vagy a másik igénylő pártján. A meddő tárgyalásokat azután fegyveres kézzel folytatták. A háborút 1701 tavaszán I. Lipót osztrák császár hadvezére, Savoyai Jenő herceg kezdte meg olasz földön. Lipót érdekeit III. Vilmos angol király, Hollandia, a német birodalom és Portugália támogatták, míg XIV. Lajoshoz csatlakozott a bajor és kölni választófejedelem és a savoyai uralkodó herceg. Az olasz földön megindult harc a következő hónapokban átterjedt Európa többi részeire s az ellenfelek harcaikat bajor földön s a Rajna mentén is folytatták. Mivel XIV. Lajos hadműveleteinek célja I. Lipót legyőzése volt, a bajor választófejedelem segítségével 1703 elején már veszedelmesen közeledett Ausztria határai felé, amikor a magyar elégületlenség tetőpontjára hágott és Rákóczi Ferenc állott a felkelés élére. XIV. Lajos felhasználta ezt az alkalmat arra, hogy Rákóczival régebbi szövetségét még szorosabbra fűzze és ezáltal Európa keleti részén, a Habsburg birodalom háta mögött új szövetségest nyerjen. Rákóczi nagy lelkesedéssel és egyéniségéhez illő komoly lelkiismeretességgel vállalta a francia szövetséget abban a biztos reményben, hogy ha sikerül XIV. Lajos győzelmét elősegítenie, majd a spanyol örökösödési háborút befejező béketárgyalásnál nem fognak róla megfeledkezni és Magyarország önállóságát, szabadságát és függetlenségét biztosítják. XIV. Lajos udvara ellenben másképpen fogta fel a szövetség lényegét. Neki Rákóczira szüksége volt, de korántsem volt hajlandó a magyar szabadságharcot teljes erejével végsőkig támogatni. Lajos miniszterei alapjában véve nem sokat törődtek a magyar confoederatio élethalál harcával, ellenben Rákóczitól a legnagyobb erőkifejtést követelték. A francia király pénzbeli támogatása, a kuruc sereg megszervezése céljából Rákóczihoz küldött tisztjei,

a néhány, Rákóczi zsoldjába szegődött reguláris francia ezred a szabadságharc hadműveleteiben kétségtelenül fontos szerepet játszott. Különösen a francia hadmérnök és tüzértisztek nyujtottak igazán értékes támogatást a fejedelemnek a nyolc évig tartó hadjárat műszaki és tűzérségi vonatkozásaiban. De a szabadságharc hadműveleteinek, szívós harcainak teljes súlya és felelőssége mégis csak a magyar vezérek és magyar katonák vállain nyugodott. Az ő vitézségük s hibáik, gyarlóságaik mellett is tagadhatatlanul magyaros hadviselési modoruk tette lehetővé, hogy Rákóczi nyolc évig tudott a császári sereggel dacolni, azzal a hadsereggel, amelyről még maga Thaly Kálmán is, a kurucok leglelkesebb rajongója, megállapította, hogy akkor, Savoyai Jenő irányítása alatt volt a legkiválóbb és legkitűnőbb.

II. Rákóczi Ferencet nem hiú becsvágy, dicsőség, babérok vagy elismerés utáni törtetés és legfőképpen nem önző anyagi érdekek állították a magyar

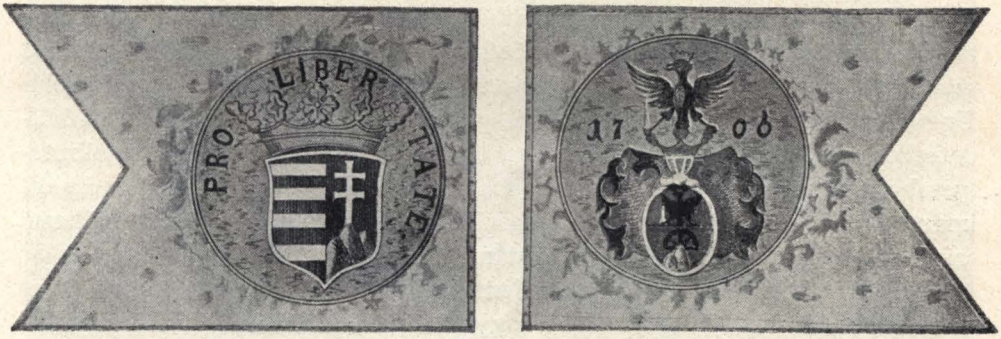

II. Rákóczi Ferenc zászlaja.

szabadságharc élére. Születésénél, családi tradícióinál fogva, mintegy önként adódott, hogy Bercsényi Miklós, az egész magyar felkelés irányítója, őt szemelte ki a magyar haza szabadságának kivívásáért szövetkezett rendek vezetőjévé, mert jól tudta, hogy mint Magyarország nagy részének birtokosa (közel 1.400,000 hold kiterjedésű uradalmak örökös ura) nagy műveltségénél, diplomáciai összeköttetéseinél, s nem utolsó sorban daliás megjelenésénél és szuggesztív erejű személyiségénél fogva méltó vezére lesz az elnyomorodott hazának. Olyan vezér, akiről mindenki elhiheti, hogy nem parasztlázadást, nem rendbontást akar, nem pusztítani, rabolni vezeti hadait az országba, hanem olyan felszabadító hadjáratot indít, amelynek gyümölcsét a nemzet egyeteme, a nemesi rend, a városok és a jobbágyság egyaránt fogja élvezni.

Felsővadászi Rákóczi Ferenc 1676 március 27-én született Borsiban, Zemplén megyében. Atyja I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem, anyja a hőslelkű Zrínyi Ilona volt. Amikor Zrínyi Ilona Munkács várát, amelynek hősies védelméből az alig 10—12 éves Rákóczi Ferenc is kivette részét, kénytelen volt feladni, a Rákóczi-gyermekeket I. Lipót császár Bécsbe vitette.

Ferencet gyámja, Kollonits bíbornok, anyjától örökre elszakította, csehországi iskolákban és a prágai egyetemen neveltette addig, amíg sógorának, Aspremont őrgróf altábornagynak sikerült őt alig 17 éves korában nagykorúvá nyilvánítatni. Rákóczi a következő évben, 1694-ben nőül vette Sarolta Amália hesszeni hercegnőt s hazatérve elfoglalta a sárosi örökös főispáni széket. Ekkor ismerkedett meg gróf Bercsényi Miklóssal és már személyes tapasztalatból is alkalma volt meglátnia, milyen igazságtalan önkénnyel uralkodik a bécsi udvar Magyarországon. Rákóczi Ferenc már ekkor érintkezésbe lépett XIV. Lajossal, de levelezését elfogták, őt letartóztatták s a bécsújhelyi várkastély börtönébe zárták. Még az év novemberében kalandos módon kiszabadult, Lengyelországba menekült, ahová Bercsényi is követte.

A magyar felkelés legtekintélyesebb szervezője, a törhetetlen magyar hazafias érzés megtestesülése székesi gróf Bercsényi Miklós volt, aki 1665-ben a trencsénmegyei temetvényi várkastélyban született. Fiatal korát Thököly Imre oldalán édesatyjával, a híres lovasvezérrel, hadakozásban töltötte; majd vágsellyei kapitány volt és 1686-ban Budavár visszavételénél kitűnt személyes bátorságával. Ezért Szeged várának főkapitánya lett. Később Ung vármegye örökös főispáni méltóságában, azután pedig diplomáciai küldetésben szerzett érdemeket. 1696-ban elvállalta, mint a Felvidék legtekintélyesebb földesura, a választott országos hadbiztosi méltóságot. Ekkor ismerkedett meg a császári katonaság erőszakoskodásaival és ekkor vert gyökeret szívében az engesztelhetetlen gyűlölet minden iránt, ami német.

Ettől az időtől kezdve Rákóczi Ferenccel együtt készítették elő a magyar ellenállás hősies küzdelmét itthon, majd Lengyelországban. Varsóban találkozott Rákóczival s kétévi lengyelországi tartózkodásuk alatt nemcsak lengyel barátaikkal léptek összeköttetésbe, akiktől hathatós pénzbeli támogatáson kívül zsoldos sereget is kaptak, hanem itt szőtték szorosabbra a XIV. Lajossal kötött megállapodások régebbi szálait.

Magyarországon ezalatt az elégedetlenség kisebb-nagyobb kitörésekben robbant ki. De a kuruc vezetők belátták, hogy az egységes vezetéshez nagytekintélyű vezetőkre van szükség. Ezért a munkácsi uradalmak jobbágyai követeiket az 1703. év tavaszán Lengyelországba küldték, hogy Rákóczit felkeressék és hazatérésre bírják. Rákóczi zászlókat küldött haza azzal a paranccsal, hogy igyekezzenek néhány várat elfoglalni, de egyébként várjanak a felkelés kitörésével, amíg ő lengyel segédcsapatok élén az országba érkezhetik. Kitűzték Rákóczi lobogóit, de a német kézben levő várak megrohanása helyett a nemesi birtokokat, templomokat kezdték fosztogatni. Nigrelli gróf kassai császári tábornok parancsára Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja felvonult ellenük s Dolhánál 1703 június 7-én széjjelverte őket.

A fejedelem belátta, hogy tovább nem késlekedhetik s ezért be sem várva a lengyel segítőcsapat összetoborozása céljából távollevő Bercsényi visszatérését, csekély kísérettel elindult Brzezan váráról azzal a szándékkal, hogy a magyar határ szélén összeszedi a Dolhánál szétvert kurucokat s ott bevárja

Bercsényit. De mikor június 15-én a határszéli Klimiec faluba ért, látta, hogy további tétovázása a felkelés kárára lenne, ezért Bercsényi nélkül indult el sorsdöntő útjára, amelynek egy célja volt csupán: magyar hazája szabadságának visszaszerzése.

3. A kuruc hadsereg.

A magyar hadi multnak talán egy korszakában sem beszélhetünk annyira kifejezetten «magyar hadsereg»-ről, mint II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejében. Ez a nemzeti felkelés a magyar hadtörténetnek kerek, egységes, zárt időszakát alkotja és tovább tartott, mint a többi szabadságharc vagy a bécsi udvar ellen irányuló egyéb felkelések. Nyolc évig vezető szerepe volt Rákóczi hadseregének Magyarország történetében, sőt a spanyol örökösödési

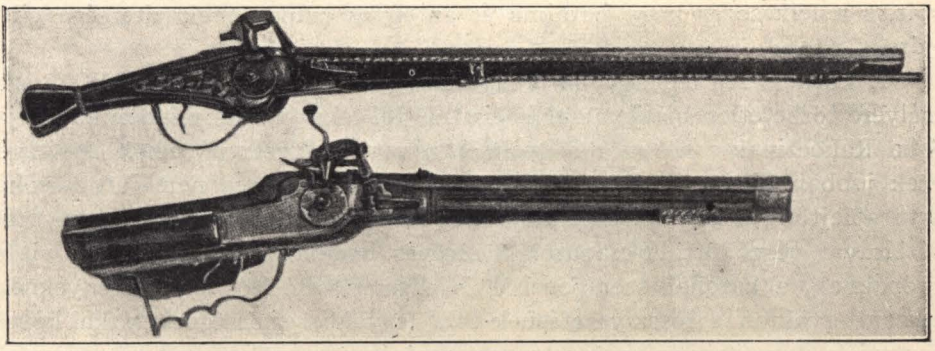

Szakállas puskák II. Rákóczi Ferenc korából.

háború eseményei révén egész Európa előtt önálló magyar hadseregnek számított. A XIV. Lajos francia királytól küldött néhány ezred és a külföldi (német, svéd, lengyel, tatár) eredetű zsoldos csapatok kivételével a fejedelem hadserege minden ízében magyar volt. Ez a nemzeti jelleg nem csupán a hadsereg külső sajátosságaiban és szervezetében, a szolgálati nyelvben, a parancsnokok egymás között és alantosaikkal való érintkezésének formáiban domborodott ki, hanem mindenekelőtt a sereg harcmodorában. A fejedelem serege alulról felfelé alakult. Létrejöttét nem előzték meg, mint a rendes hadseregeknél mindenkor szokásban volt, alapvető szervezési rendeletek, kiképzési és harcászati szabályzatok, létszámmegállapítások. Ha tehát a kuruc sereg értékét, használhatóságát, fegyelmét és kiképzését el akarjuk bírálni, nem szabad figyelmen kívül hagyni ezt a rendkívül fontos körülményt. Amikor Rákóczi 1703 június 16-án a vereckei hágón az országba jött, a határon alig néhány száz főnyi gyengén felfegyverzett gyülevész pórhad várta. Röviddel azután csatlakozott hozzá Ocskay László és Borbély Balázs huszárcsapata, amely szökött katonákból és kóborló legényekből állott ugyan, tehát katonai

erkölcs szempontjából kétes értékű, de legalább harcedzett és a reguláris katonaság fegyelmét, szokásait, berendezését ismerő csapat volt. Ebből a kezdetleges magból alakult kimondhatatlan fáradság árán, folytonos harcok közepette, sokszor leküzdhetetlen anyagi és személyi akadályoktól elgáncsolva az a kuruc sereg, amely nyolc évig tudott ellenállni a császári hadsereg reguláris, fegyelmezett és jól vezetett kötelékeinek, amelyeknek működése és kiképzése felett e korszak legnagyobb hadvezéri lángesze, Savoyai Jenő herceg őrködött. A császári hadseregről, mint már előbb említettük, maga Thaly Kálmán is megállapította: abban az időben volt a legharcedzettebb, legjobban vezetett és legkitűnőbb. Hogy ilyen ellenféllel szemben Rákóczi mégis nyolc évig bírta a harcot, annak két oka volt. Egyrészt az, hogy a magyar felkelés a spanyol örökösödési háborúnak csak mellékhajtása volt, erre a hadszíntérre tehát a bécsi udvari haditanács sok csapatot nem állíthatott, másrészt pedig az, hogy Rákóczi seregének egységes, nemzeti jellege volt, s a lelkesedés nagy hatalma és az egyes csapattestek vitézsége vitte előre.

A kuruc sereg legnagyobb erénye az egységesség volt. A fejedelem személyére törhetetlen bizalommal és tisztelettel tekintett fel minden katonája. S ha Rákóczinak a szó szoros értelmében vett hadvezérei vannak és seregét ezek jobban kiképezik és vezetik, akkor szabadságharca nem jutott volna arra a lejtőre, amely az elkerülhetetlen szatmári kiegyezésben a sereg feloszlásával végződött. A csapatok nyolcéves hadakozásai a bámulatos vitézi próbáknak, a katonai szempontból is elismerésreméltó teljesítményeknek, viszont gyakran a rossz vezetésnek és a fegyelmezetlenségnek tarka képeit mutatják. A katonai erények és gyarlóságok eme vegyülete volt az a tényező, amellyel a sereg vezetőinek számolniok kellett és ez okozta azt, hogy a szabadságharc nagy csatáit a kurucok elvesztették. Annál több győzelmet arattak azonban a végbeli török hadakozás idejéből eredő és a magyar faji jellegnek megfelelő irreguláris harcmodor segítségével vívott ütközetekben. A portyázás, rajtaütés, utóvédharc, katonai raktárak és poggyászvonatok megrohanása, az osztrák földre becsapdosás volt e hadseregnek úgyszólván mindennapi kenyere és ennek a harcmódnak voltak nagymesterei a kuruc sereg névszerint még ma is általánosan ismert brigadérosai és ezredesei.

II. Rákóczi Ferenc, mint emlékirataiban ismételten maga is elismeri, nem született hadvezérnek, haditapasztalatokkal nem rendelkezett. Készséggel bízta tehát a sereg szervezését gróf Bercsényi Miklósra, aki ugyan maga sem volt hadvezéri lángelme, azonban rendkívül nagy áttekintő képességénél, szervezőtehetségénél és éles eszénél fogva erre a feladatra valóban alkalmas volt. Az ő fáradozásának köszönhető, hogy a kuruc sereg jóformán semmiből megalakult és a szabadságharc első évében, alig hat hónap alatt, nemcsak az egész Felvidéket, hanem a Tisza-Duna közét Szegedig s majdnem egész Erdélyt a fejedelem hűségére hajlította. A sereg rohanó árvíz módjára dagadt. Mindenütt, ahol Rákóczi katonái «Pro Patria et Libertate» feliratú zászlókkal

megjelentek, nem csupán a fejedelem, Bercsényi és a többi nagy uradalmak jobbágyai s a kóborló szegénylegények csatlakoztak hozzá, de lassankint átjöttek a császári seregben szolgáló magyar csapatok részei is. A fejedelem felkelését a főúri rend és a köznemesség eleinte bizalmatlansággal nézte és parasztlázadásnak tartotta. Amikor azonban 1703 vége felé a felkelés önzetlen, az egész nemzetet átfogó, hazafias célja már ismertté vált, előbb a köznemesi rendből, majd a főnemesek soraiból mindig többen és többen esküdtek hűséget a fejedelemnek s végül a császári szolgálatban álló magasrangú magyar tisztek közül is sokan ajánlották fel szolgálataikat. Ilyformán a fegyelmezetlen és katonaságnak alig nevezhető néphad rövid időn belül rendszeres hadsereggé alakult át. Bár a tisztikarból a szabadságharc végéig sem lehetett teljesen kiküszöbölni a Thököly korából itt maradt kisműveltségű, martalóc tiszteket és a szabadságharc első éveiben kényszerűségből tisztekké előléptetett, kevésbbé alkalmas elemeket, a sereg vezetése a tábornoki és a főtiszti karban idővel határozottan feudális jelleget öltött.

A sereg első kezdetleges szervezése a szükséghez képest alakult. Amikor az 1703. év vége felé Rákóczi már többezer emberrel rendelkezett, voltaképpen akkor kezdték a hadsereget reguláris kötelékek szerint tagozni, a császári hadsereg békében és háborúban kipróbált mintája szerint. A sereg létszáma nagyon változott. 1703 végén már közel 30,000 főből állott. A Dunántúl csatlakozása után ez a szám lényegesen emelkedett és volt idő, 1706—1707 táján, amikor a 100,000 főt is megközelítette. A szabadságharc utolsó éveiben ez a létszám fokozatosan apadt. 1708-ban, a trencséni csata után, már csak 53—56,000 főről beszélhetünk. Ezt a számot a vesztett csaták, az átpártolások, de különösen a pestis dühöngése 1709-ben 30,000, 1710-ben 20,000 főre apasztotta, úgyhogy a szatmári kiegyezés idejében már körülbelül csak 18,000 főből állott az utolsó kuruc sereg.

A hadsereg legfőbb hadura, mondhatjuk tulajdonosa, maga a fejedelem volt. Oldala mellett állott kezdettől fogva gróf Bercsényi Miklós, aki 1706-ban kapta meg a «főgenerális» címet. A sereg az akkori viszonyoknak megfelelően főleg gyalogságból és lovasságból állott s főfegyverneme mindvégig a lovasság volt. Tűzérség és műszaki csapatok abban az időben még nem alkottak külön fegyvernemet, azokat esetenkint osztották be a szükséghez képest az egyes csapatokhoz.

A kuruc hadsereg értékét és összeállítását tekintve három csoportra tagolható. Színe-javát alkották a fejedelem és Bercsényi udvari hadai, a testőrség és a regulárisezredek legjobb legénységéből alakult udvari lovas- és gyalogos-, palotás-, karabélyos-, kopjás-, gránátos-ezredek. A sereg magvát, ámbár nem legnagyobb részét, alkották a reguláris ezredek, azaz a gyalogos hajdúk és a lovas-, karabélyos-, dragonyos- és huszár-ezredek. Az egész kuruc sereg túlnyomó része mezei hadakból állott. Ezek már vegyesebb harcértékű csapatok, de azért megfelelő vezetés mellett egészen kiváló harccselekmények végrehajtására alkalmas huszár- és hajdúezredek (talpasok) voltak. A legkisebb

egység a «tizedalja» volt, azután következett «a sereg», amely a gyalogos és a «zászló», amely a lovas-századnak felelt meg, azután a «bataljon», végül a «regiment» vagy «ezer». A tiszti rendfokozatokat is a császári seregtől vették át. A reguláris ezredek parancsnokait hivatalosan is «óbester»-eknek, «colonellus»-oknak nevezték, a mezei ezredekéit pedig «ezeresek»-nek vagy «ezeres kapitányok»-nak. A hadjárat második felében, 1705 után jött divatba, francia mintára, a brigáda, azaz dandárrendszer is, főleg a lovasságnál. Egyébként az ezredeket közvetlenül hadosztályokba vagy hadtestekbe vonták, magasabbrangú tábornok parancsa alá.

A gyalogság fegyvere a puska (flinta, muskéta, pulhák, tersényi puska) volt, amelyhez a szuronyt, «Szent Péter kését», is használták. A hajdúk oldalán görbe kard lógott, azonfelül balta vagy fejsze. A lovasság fegyverei voltak: a fringia kard, a páncél átszúrásra alkalmas háromélű hosszú dragon, továbbá pisztoly és karabély. A tűzéreknél megtaláljuk a XVIII. század minden ágyú-faját régi elnevezéseikkel (haubitz, karthun, falkonett), de voltak különlegesen magyar elnevezésű ágyúk is: a seregbontó és a szakállas ágyúk. A sereg fegyverzetét javarészben a felvidéki fejlett kézműves ipar szolgáltatta. Az első ágyúöntőműhelyt Sréter János brigadéros állította fel 1703 novemberében Besztercebányán.

A hadsereg egyenruhája abaposztóból készült, a tiszteké finomabb, angliai vagy úgynevezett «failandisch» posztóból. A palotás udvari ezredek különösen díszes egyenruhában pompáztak. A tisztek gazdagon díszített mentéket, párducbőrkacagányt és tollas forgókat hordtak, a tábornokok megkülönböztető jelvénye a «buzdugán» (buzogány) volt.

A sereg fizetését és egyéb szükségleteit a vármegyéknek kellett volna adó fejében fedezniök. De a harcvonal ide-oda hullámzása miatt az adóbehajtás sokszor lehetetlen volt, az ország lakossága is mind jobban kimerült, úgyhogy a sereg ellátásának oroszlánrészét voltaképpen a fejedelem uradalmainak jövedelme szolgáltatta. Az országos levéltárban található levelezésekből megállapítható, hogy például az 1706. év során a fejedelem udvari komiszáriusai 214,172 rénes forintot és 7000 magyar forintot küldtek a hadsereg szükségleteinek fedezésére.

A kuruc sereg vezérei közül első helyen kell megemlítenünk Bottyán János tábornokot, aki e sereg legkiválóbb, talán egyetlen, minden tekintetben kitűnő hadvezére volt. Mivel a magasabb állások betöltésénél az akkori idők szelleménél fogva Rákóczi is tiszeletben tartotta a születési előjogokat, tábornagyokul csakis főurakat nevezett ki (Károlyi, Esterházy, Forgách, Pekry grófokat). A tábornoki karból különösen kitűntek Bagossy Pál, Berthóty Ferenc; neves brigadérosok voltak Czelder Orbán, Esze Tamás, a később árulóvá vált kiváló bajvívó Bezerédj Imre és Ocskay László. Kitűnő ezredparancsnokok voltak: Ebeczky István, Gyürky Pál, Orosz Pál, a Réthey testvérek, a Kisfaludy testvérek, Gundelfingen János, Deák Ferenc és Winkler Vilmos. A seregnek külön vezérkara nem volt; a hadműveleteket a fejedelem,

Bercsényi, majd amikor őt 1710-ben mellőzni kezdte, Károlyi Sándor segítségével maga vezette és fontosabb elhatározások előtt haditanácsot tartott, amelyen azonban alparancsnokai rendesen leszavazták.

A kuruc sereg összeállításánál fogva elsősorban támadó, portyázó mezei hadakozásra volt alkalmas. A várvívást, a várvédelmet a sereg nem nagyon kedvelte, bár a felsőmagyarországi várak bevételénél, továbbá Szolnok megrohanásánál, Érsekújvár, Kassa védelménél személyes bátorságának e téren is sok szép tanújelét adta.

Kurucok és labancok harca.

Ha a kuruc hadsereg szereplését, a csapatok viselkedését szigorú katonai szabályok és megítélések szerint nem tekinthetjük egyenlőértékűnek Európa akkori reguláris seregeivel, mégis meg kell állapítanunk, hogy a magyar katona ezeréves vitézsége, a magyar huszár harcratermettsége Rákóczi seregében az őt megillető szerephez jutott. Ez a szabadságharc egyik legdicsőbb időszaka volt.

A hadiesemények alábbi, évenkinti leírásaiban megint csak nagy vonásokban tárhatjuk az olvasó elé az 1703—1711-i kuruc-labanc világ harcait. A Magyar Hadi Krónika mintegy négyszáz olyan helységnevet említ meg,

ahol a kurucok a császáriakkal kisebb-nagyobb ütközetekben és csatákban, valamint ostromokban, várak s egyéb erősségek védelmezésében összetűztek. Ez a szám azonban nemcsak az eddigi kutatás hiányossága miatt, hanem az akkori idők portyázó hadviselése nyomán végbement, de föl nem jegyzett és így pontosan meg sem határozható összetűzések miatt messze mögötte marad a valóságban megtörtént fegyveres mérkőzések számának.

4. A császári sereg magyar katonái.

Nem szabad megfeledkeznünk azokról a magyar katonákról sem, akik II. Rákóczi Ferenc nemzeti megmozdulásának idejében nem az ő pártján, hanem ellene ragadtak fegyvert. A császári seregben szolgáló katonákra ragadt «labanc» gúnynév ma, több évszázad multán már elveszítette élét, jelentőségét s megbélyegző színét. Alig találunk a magyar történelem háborús korszakaiban olyan időszakot, amikor a magyar katonák nem egy, hanem két, sőt három szembenálló párton ne harcoltak volna lelkes meggyőződéssel, s mindegyikük abban a tudatban, hogy neki van igaza s hogy hazája boldogulására egyedül az a helyes út, amelyre ő lépett. A világháború előtti magyar közvélemény megkívánta, hogy a történetírók számoljanak a nemzeti hiúság kívánalmaival, amihez hozzátartozott az is, hogy lehetőleg ne ismerjék el a felkelt nemzet ellen harcolók soraiban végrehajtott, bár katonai szempontból értékes, vitéz és említésreméltó haditetteket és ezek vezetőinek egyéni érdemeit. A kuruc-labanc problémák megnyugtató magyarázatát talán még sokáig nem fogja a magyar közvélemény elfogadni, de ma már higgadtabb fővel ítélve meg a 200 év előtt lejátszódott eseményeket s félretéve minden politikai elfogultságot és bizalmatlanságot, nem tagadhatjuk meg az elismerést azoktól a magyar katonáktól sem, akik bár Rákóczi ellen, de meggyőződésből és vitézül forgatták kardjukat. Teljesen indokolatlan, sőt a hadtörténelmi okulás szempontjából könnyelműség volna mindent magasztalni e korszakban, ami kuruc, és mindent ócsárolni, ami labanc s e mellett elfelejteni, hogy ezek, a labancok soraiban küzdő hadvezérek és katonák mégis csak magyarok voltak, akik hazájuk boldogulását más úton keresték. Hogy helyes volt-e felfogásuk, azt nem a mi feladatunk megítélni. Illő dolog tehát, hogy a felkelés idejéből kiragadjunk néhány olyan érdekesebb személyt és haditettet is, amelyek az egyéni vitézségnek és a magyar katonai rátermettségnek szép példái.

A kuruc felkelés kitörésekor voltaképpen csak egy-két reguláris ezred volt magyar, és ezek is majdnem kivétel nélkül a spanyol örökösödési háború bajor és olasz harcterein szerepeltek. Amikor pedig a harc Magyarországon már általánossá vált, s abban az egész ország fegyverfogható lakossága résztvett, a magyar föld népe, nagyon kevés kivétellel, Rákóczi zászlaja alá sereglett. Az ellene küzdő császári hadseregben csak két, zárt egységben küzdő

magyar ezredet találunk, még pedig Esterházy József gróf és Nádasdy Ferenc gróf huszárezredét. «Labanc» gyüjtőnéven tehát a közvélemény és a régebbi történetírók voltaképpen csak ezt a két ezredet érthették, azután a horvát (rác) huszárokat és a többé-kevésbbé rendezett osztagokban egyes hadműveletek és ütközetek alatt esetenkint összegyüjtött megyei magyar felkelő csapatokat. Labanc névvel az utókor még inkább azokat a magasabb rangú magyar politikusokat és katonákat jelölte meg, akik az udvar érdekkörébe tartoztak s ezért nem csatlakoztak II. Rákóczi Ferenc mozgalmához. Pedig ezeknek a soraiban is találunk meggyőződéses, hazafias magyarokat és

Éleskő a XVII. század elején. Az előtérben mulató magyar katonák.

hazájuk sorsát szívükön viselő hazafiakat, például Esterházy Pál herceget, a nádort és Pálffy János grófot, a hadvezért.

Amikor Bercsényi szervezőtehetségével a felkelés első évében, 1703-ban a kuruc hadsereg alapjait megteremtette, a bécsi udvari haditanács sürgősen felkelő katonaságot toboroztatott a Felvidéken és Dunántúlon. Ekkor alakult Koháry István gróf, Gombos Imre báró tábornokok, Esterházy Antal gróf, Bottyán János és Forgách Simon gróf ezredesek vezetése alatt egy-egy felkelő sereg. E csapatok azonban alig kerültek harcba. Az emberek ímmel-ámmal gyülekeztek s a kuruc seregekkel való összecsapáskor rendesen átszegődtek Rákóczi seregéhez. Bottyán János, aki ebben az időben még nem ismerte a felkelés célját és jelentőségét, ismételten panaszkodott Koháry tábornok-

nak, hogy nem sikerül embereket toboroznia és hogy akik már összegyűltek, újból elszélednek. Nevezetesebb magyar haditetteket tehát ezek a csapatok, császári zászlók alatt, nem is igen hajtottak végre.

A magasabb császári vezérek környezetében találunk néhány vitéz magyar tisztet. Ezek közül említésreméltó gróf Czobor Márk kapitány, Heister gróf császári tábornok egyik hadsegéde, aki az 1704. év decemberében vívott nagyszombati csatában személyes bátorságával megmentette Heister életét. Kézitusa közben ugyanis egy kuruc hajdú egészen Heister közelébe férkőzött s puskáját rásütötte. A tábornagy a lövés elől fejét félrekapta, mire a kuruc kivont karddal rontott rá. E percben közéjük ugrott gróf Czobor, saját testével fogta fel a parancsnokára mért csapást és szíven lőtte a kuruc katonát.

A császári seregben Rákóczi ellen harcoló magasabb rangú magyar katonák közül elsősorban gróf Pálffy Jánosról kell külön megemlékeznünk. Ezt a vitéz és kivételes katonai tehetséggel megáldott vezért, régi egyoldalú történelmi munkákból táplálkozó nagyközönségünk, igen sokáig «labancvezér»-nek és a magyarok ellenségének tartotta. Ma már tudjuk és a szatmári béke létrejötte körül tanusított fáradozása is igazolta, hogy Pálffy nem hazaáruló szándékkal harcolt Rákóczi ellen, hanem meggyőződésből. Ez az ízig-vérig magyar katona s később diplomata, a fejedelmet és híveit megtévesztett embereknek tartotta, akik a szerinte is feltétlenül jogos magyar igazság érdekében helytelen utakon járnak s végromlás felé vezetik nemzetünket. Tehát minden törekvése odairányult, hogy a felkelést leszerelje s a nemzetet királyával kibékítse. Amíg ez más úton nem volt lehetséges, fegyverrel kezében, majd a felkelés vége felé, mint diplomata, a kibékülés előkészítésével és létrehozásával. Pálffy egész egyénisége, hadviselési módja annyira kifejezetten magyaros volt, hogy méltán és büszkén sorolhatjuk őt legjellegzetesebb magyar hadvezéreink közé. Magyar voltát sohasem tagadta, ezt Bécsben nagyon is jól tudták, s éppen ez volt az oka annak, hogy nem őt bízták meg a Rákóczi ellen küzdő sereg fővezérségével mindjárt a felkelés kezdetén.

Pálffy János gróf 1663-ban Vöröskő várában született. Teljesen magyar nevelésben részesült, majd rövid ideig a parmai egyetemen tanult. 18 éves korában lett katona, s mint zászlós kitüntette magát Bécs védelmében, majd mint kapitány, Budavár felszabadításánál. 1689-ben ezredes lett és 1693-ban, alig 30 éves korában tábornok. Ebben az időben volt egy nevezetes párbaja, amely szintén bizonyítéka hazafias magyar érzelmének. János Frigyes württembergi herceg, Lipót császár közeli rokona, egy alkalommal becsmérlőn nyilatkozott a magyar csapatokról. Pálffy a herceget e miatt kihívta s pisztolypárbajban agyonlőtte. Ezért Lengyelországba kellett menekülnie, de rövid idő mulva királyi kegyelemmel hazatért és 1700-ban mint altábornagy a rajnai hadseregben egy vértes ezred tulajdonosa lett. Ekkor ismerkedett meg Savoyai Jenő herceggel, aki élete végéig igen nagyra becsülte a magyar tábornokot s katonai képességeit. A nemzeti felkelés kezdetekor érkezett Pálffy a bajor hadszíntérről Bécsbe. Lipót császár 1704 januárjában kinevezte horvát

bánná, s ekkor mint altábornagy megkezdte a dunántúli horvát és rác csapatok szervezését. Ez idő óta, egészen a Rákóczi felkelés befejezéséig, a fejedelem ellen küzdő császári sereg magasabb kötelékeit vezette és nemcsak az alája rendelt csapatok kitűnő vezetésével, de öntevékeny, erélyes beavatkozásaival és személyes bátorságával nem egy alkalommal döntötte el a csatát a császáriak javára. Így különösen kitűnt az 1705 augusztus 11-én vívott pudmeritzi csatában, azután Ocskay Lászlót verte el Vöröskő vára alól,

Dobos András, II. Rákóczi Ferenc lovasdobosa.

később pedig a Csallóközben Nagymagyarnál ugrasztott szét egy nagyobb kuruc sereget. Rákóczi ellen folytatott tevékenységének döntő és harcászati szempontból is legértékesebb mozzanata az volt, amikor az 1708 augusztus 3-i trencséni csatában éles hadvezéri ítélőképességének és személyes, gyors beavatkozásának köszönhette Heister a kurucok felett aratott eme legnagyobb és leghathatósabb győzelmét. Amikor ugyanis Heister maga előtt látta Rákóczi túlnyomó számú és védett állásban elhelyezett seregét, nem merte az általános támadást megkockáztatni, hanem parancsot adott seregének a Trencsén felé való elvonulásra. Pálffy, aki az elővédet vezette, felfedezte a kuruc arcvonal különösen sebezhető pontját, ez ellen rohamra indult s ezzel megindította a

kuruc sereg felbomlását. Egykorú krónikások méltán nevezték őt akkor a győzelem atyjának. Egész viselkedése e csatában különösen magán viseli a magyar huszártiszt és huszár csapatvezér virtusos egyéniségének bélyegét. A felkelés utolsó éveiben, amikor végre az udvari haditanács belátta, hogy Pálffy a legalkalmasabb a magyarokkal való kibékülés létrehozására, ő lett a császári sereg magyarországi főparancsnoka s az ő és Károlyi Sándor kuruc tábornok közös fáradozásának köszönhető a felkelés nyugodt, békés befejezése.

De Pálffy katonai pályája ezzel nem ért véget, mert III. Károly első török háborújában már ismét a csapatok élén találjuk, ahol magyar huszárjait vezette s öregbítette hadvezéri hírnevét.

Pálffyn kívül még egy neves magyar főúrnak jutott nagyobb hadvezéri szerep a császári sereg kötelékében. Ez gróf Nádasdy Ferenc volt, aki a kuruc hadjáratot megelőzően már mint őrnagy a rajnai seregnél vitézkedett. A nemzeti felkelés alatt mint tábornok, majd altábornagy főleg a dunántúli hadműveletekben tűnt ki körültekintő vezetésével és személyes bátorságával. Egykorú források különösen kiemelik magatartását az 1707. év októberében vívott németkeresztúri ütközetben, ahol Bottyán ellen küzdött. 1710-ben a kuruc sereg egyik utolsó dunántúli próbálkozásánál béri Balogh Ádámot és Borbély Gáspárt győzte le Szakonynál s visszaszorította a kurucokat a Bakony rengetegeibe. 1714-ben kapta meg a lovassági tábornoki címet, s mint magyar lovas vezér a császári seregben nagy tiszteletnek örvendett.

Kisebb szerepkörben és rövidebb ideig működött a császári seregben Esterházy József gróf, aki mint ezredes vezette az általa alapított huszárezredet a kuruc hadjárat utolsó éveiben. 1710-ben a győrvármegyei Tét mellett vívott kisebb ütközetben ezredét béri Balogh Ádám széjjelverte, s ekkor Esterházy kuruc fogságba került.

A hadjárat utolsó éveiben lépett előtérbe Ebergényi László báró, aki 1706 óta működött mint seregparancsnok a kurucok ellen. Huszáros rajtaütéseivel több ízben szétszórta a kurucok osztagait, így 1706-ban Kőszegnél s a következő évben Sárvár mellett. A Felvidék 1708-ban bekövetkezett megszállásánál ő foglalta el Zsolnát, 1710-ben neki kapitulált Kassa. A szatmári kiegyezés előkészítésében Pálffynak nagy segítségére volt.

A felsoroltakon kívül a császári seregben még több előkelő magyar név viselőjével találkozunk. Haditetteik felsorolására nem terjeszkedhetünk ki részletesebben, de egykorú okmányokban és ütközetjelentésekben csak azt olvashatjuk róluk, hogy mint vezérek és katonák minden ütközetben keményen és vitézül viselték magukat.

Mint már említettük, a nemzeti felkelés alatt voltaképpen csak két labanc huszárezredről beszélhetünk, amelyek mint számottevő magyar ezredek Rákóczi ellen harcoltak. Amikor mindig több és több katonára volt az udvari haditanácsnak szüksége a spanyol örökösödési háború más harcterein, a magyarországi seregnél beállott hiányok pótlására 1708 januárjában két magyar huszárezred toborzására adott felhatalmazást Nádasdy Ferenc gróf

tábornoknak és Esterházy József gróf ezredesnek. Nádasdy ezrede csak kisebb portyázásokban vett részt, úgyhogy vitézkedéséről különösebb feljegyzéseket nem találunk. Esterházy József ezrede azonban vitézül verekedett a trencséni csatában, 1709-ben tevékenyen résztvett a Szepesség megszállásában, 1710-ben a nyitraegerszegi lovasharcban, 1711-ben pedig Munkács körülzárásánál. A trencséni csatában ennek az ezrednek egyik százada, az ezredtulajdonos fiának, Esterházy Ferenc kapitánynak vezetésével a kuruc sereg felbomlásával járó zűrzavarban majdnem elfogta Rákóczit, aki lovával felbukott és belekerült a forgatagba. A fejedelmet védő kurucok heves kézitusában szorították vissza Esterházy huszárjait, bár ezeknek sikerült már egy kuruc zászlót is elragadni. Esterházy kapitányt Redl János nevű hadnagya mentette meg Rákóczi testőreinek kardcsapásaitól. Ugyancsak e csatában verekedett vitézül és lelte halálát ennek az ezrednek vágszerdahelyi származású kapitánya, Vas Pál, aki állítólag Bercsényi Miklóst is megsebesítette.

Az egerszegi lovasharcban, amely Nyitra mellett 1710 február 13-án játszódott le, a császáriak győzelmét báró Ghillányi János huszárőrnagy beavatkozásának lehet tulajdonítani. Ghillányi az Esterházy huszárezred 150 lovasával egy válságos pillanatban átkaroló mozdulattal, nagy lendülettel megrohanta a kurucok jobbszárnyát, széjjelugrasztotta és így alkalmat adott arra, hogy a császári sereg többi része lélekzethez jusson, újból támadhasson s a kurucokat a csatatérről elűzze. Ez a Ghillányi a későbbi török háborúkban, sőt még Mária Terézia idejében is jelentős katonai szerephez jutott, s mint lovassági tábornok halt meg.

Az említett két labanc huszárezreden kívül meg kell emlékeznünk e helyen még egy labanc alakulatról, Ocskay László huszárezredéről, amelyet e hitszegő brigadéros 1708 augusztus 28-án személyesen vezetett át a császáriak táborába. Az ezred egy része mindjárt akkor keresztülvágta magát a fogadtatására megjelent császári lovasság vonalán s visszatért Rákóczihoz, másik része azonban Ocskayval egészen elfogatásáig együtt maradt s résztvett a Felvidék 1709. évi megszállásában, a nélkül, hogy jelentősebb haditettet hajtott volna végre. Amikor Ocskay 1710 januárjában a kurucok kezére került és őt Érsekújvárott lefejezték, ezrede bomlani kezdett s maradékait beolvasztották Nádasdy és Esterházy huszárezredeibe.

5. Hadiesemények.

1703.

Rákóczi Ferenc 1703 június 16-án délben lépte át Magyarország határát. Egész hadinépe alig 3000, gyatrán felfegyverzett, lelkes, de fegyelmezetlen emberből állott. Legelőször Munkács várát, uradalmainak központját szerette volna hatalmába keríteni, de csapatát június 28-án a Montecuccoli vértes-

ezred századai a városból kiűzték, mire ő Závadkára vonult vissza. Závadkán vetette meg azután a későbbi kuruc hadsereg alapját. Itt csatlakozott ugyanis a fejedelemhez Ocskay László és Borbély Balázs huszárserege, továbbá gróf Bercsényi Miklós, aki július 4-én Lengyelországban toborozott, kitűnően felszerelt hatszázadnyi zsoldos katonasága élén bevonult a závadkai táborba. Rákóczi július 7-én elindult, hogy minél előbb elérje a magyar Alföldet, amelynek lakossága úgy várta, mint a Messiást és kész volt csatlakozni a nemzeti ügyhöz. Július 14-én Tiszabecsnél aratta a fiatal sereg első győzelmét. Ocskay és Borbély Balázs huszárjai beszorították az átjárót őrző és császári zsoldban álló népfelkelők csapatát a Tiszának egyik kanyarodójába s bár Rákóczi óvatosságot parancsolt, Ocskayékat nem lehetett visszatartani. Lóháton megrohamozták az ellenséget, a parancsnokát, Kende alezredest levágták, csapatát a folyóba szorították és lekaszabolták. Az első győzelem után most már szabad volt az út Debrecen és a hajdúvárosok felé, mert ezen a vidéken reguláris császári katonaság nem tartózkodott. Július utolsó napjaiban ért Rákóczi most már tekintélyesen megnőtt serege Debrecen alá. Amerre csak haladt, mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadták, mert most már nem csupán a jobbágyság és a köznép, hanem a köznemesek, sőt már néhány főúr is csatlakozott hozzá. Rákóczi közeledtének hírére Boné András Bihardiószeg környékén összegyüjtött 7—8000 lovast, akiknek azután, bár kezdetben a császáriak megverték, Bercsényi segítségével sikerült az őket támadó rácokat széjjelverni. Rákóczi ezalatt bevonult Debrecenbe, miután hajdúsága július 29-én Kálló várát lendületes rohammal, rövid küzdelem után bevette. Ez a siker nemcsak azért volt nagyjelentőségű, mert itt szerezte Rákóczi serege első ágyúit, hanem azért is, mert az ország lakossága látta, hogy a hevenyészett kuruc sereg nemcsak a sík mezőn tud győzelmet aratni, hanem veleszületett magyar vitézségével várakat is sikerrel meg tud rohamozni.

Debrecen volt az első nagyobb város, amely kaput tárt Rákóczi előtt és gazdag iparával, kereskedelmével a fejedelem további hadműveleteinek fontos támasztópontja lett. Onnan az egész kuruc sereg augusztus 5-én Diószeg felé indult, hogy a rácokat az erdélyi határszélről elűzze és Erdélyt a fejedelem hűségére hajlítsa. Bercsényi csapatai augusztus 6-án Nagyvárad külvárosát, Váradolaszit hősies küzdelem után bevették és a császári katonaságot a nagyváradi várba szorították. A kurucok nagy pusztítást vittek véghez a várost védő rác katonaság között, de őket is súlyos veszteségek érték. Két vitéz ezredparancsnokuk: Bozóky Pál és Majos István ezredesek, akik a Bélfenyér melletti harcban kaptak halálos sebet, voltak a nemzeti ügy első törzstiszt vértanúi. Nagyváradról Somlyó vára felé fordult Rákóczi, amelynek őrsége a kurucok közeledtére a szatmári várba menekült. A sorozatos győzelmek és az általános lelkesedés annyira megnövelte a kuruc katonák önbizalmát, hogy most már maguk keresték az összeütközést a reguláris császári sereggel és a nagykárolyi várkastély bevétele után hozzáfogtak Szatmár várának körülzárásához. Ez a vár, a volt somlyói őrséggel megerősítve,

Glöckelsberg és Löwenburg tábornokok alatt körülbelül 1200 reguláris katonával az egész környék katonailag legfontosabb pontja volt. De az igen jól megerősített vár megvívására szükséges ostromszerekkel és tapasztalatokkal a kuruc sereg ekkor még nem rendelkezett, ezért rendszeres víváshoz nem kezdhetett. A város szoros körülzárásával Rákóczi mégis elérte azt, hogy

Gróf Bercsényi Miklós.

erős császári sereget kötött le másfél éven keresztül. A vár 1705 január 1-én kapitulált.

Ezek alatt a mozgalmas napok alatt az ország többi részéből csak jó hírek érkeztek. A magukra hagyott kisebb várak (Huszt, Csicsva, Homonna, Sztropkó) sorra behódoltak. A császári őrségek egy része csatlakozott a kurucokhoz, úgyhogy a fejedelem serege az év őszén már körülbelül 30,000 főből állott. A szatmári körülzárás idejéből származik a fejedelem első had-

szervezési parancsa, amelyet «Edictum militare» cím alatt 1703 szeptember 7-én adott ki. Mialatt Rákóczi Szatmár körülzárásán fáradozott, Bercsényi a sereg egy részével Tokaj alá vonult s később a fejedelmet is odahívta, mert ez a pont volt helyzeténél fogva a legalkalmasabb arra, hogy a nyár végén meginduló hadjárat és a Duna-Tisza közt lefolyó események központjában a fejedelem főhadiszállása legyen. Rákóczi a szatmári körülzárást Sennyei István tábornokra bízta, maga pedig szeptember elején 4000 emberrel Tokaj alá indult. Október 15-én jelentkezett nála báró Károlyi Sándor. Ennek az eddig császári szolgálatban álló főúrnak a csatlakozása nagy nyereséget jelentett. Rákóczi azonnal tábornokká nevezte ki és megbízta a Duna-Tisza közötti hadműveletek vezetésével.

Még a szatmári táborból indult el Rákóczi parancsára két csapat, Ocskay László és Borbély Balázs vezetése alatt, azzal a feladattal, hogy a Felvidékre és a Duna-Tisza közére vigyék a felkelés mindig büszkébben lobogó zászlaját. Borbély Balázs nem sokat bíbelődött az erős és fontos szolnoki vár körülzárásával, hanem szeptember 21-én délután megrohanta a várfalakat, őrségét lekaszabolta és rövid, de rendkívül heves kézitusával birtokába vette. Deák Ferenc kuruc kapitány pedig néhány nap mulva Halas mellett erős rác csapatot vert tönkre. A Duna-Tisza közében Rákóczi hatalma csupán Szeged vidékéig terjedhetett ki, mert az év őszén a hadműveletek súlypontja eltolódott a Felvidékre, tehát a fiatal kuruc sereg zömét ott kellett foglalkoztatni.

Rákóczi szabadságharca a nyár folyamán Erdélyre is átterjedt. A kuruc sereg ott nem végezhetett rendszeresebb hadműveleteket, egyrészt azért, mert az ország nagy területe nem engedte meg, hogy a fejedelem aránylag még kis kuruc seregét felaprózza, másrészt Erdélyben volt várható a legnagyobb ellenállás, mert itt Rabutin gróf altábornagy 8000 főnyi rendszeres katonaságnak parancsolt. Rabutin figyelme azonban inkább a karlócai béke miatt elégedetlenkedő törökök felé irányult, ezért nem akarta seregét Rákóczi parasztlázadásnak tartott szabadságharcának leverésére Erdélyből észak felé küldeni. A Rabutin parancsára összegyülekezett erdélyi császári felkelő sereg Rákóczi ellen nem igen akart harcolni. Egy ilyen felkelő csapatot Illosvay kuruc kapitány szeptember 20-án Dés és Szentbenedek között széjjelvert. Erdély földjén a kurucok legszebb győzelmüket ez évben november 10-én Bonchida—Válaszút között vívták, ahol Orosz Pál, Bóné András és Illosvay Imre körülbelül 4000 embere először a Thoroczkay István vezetése alatt álló székely felkelőket verte le, majd pedig késő délután kétfelől körülkerítette a Szamos völgyén feléje nyomuló császári lovascsapatot és ezt is széjjelverte. Az év telén a szabadságharchoz csatlakozni kívánó derék magyar lakosság és a császári csapatok, valamint az oláhok között sokszor véres összeütközés támadt, de a császári katonaság minden erőszakoskodása sem tudta megakadályozni a lelkesedés továbbterjedését, úgy hogy 1703 december végén Rabutin hatalma csupán Nagyszebenre, annak környékére és a szászoklakta vidékekre terjedt ki. Erdély többi része már Rákóczit ismerte el urának.

Ocskay László serege átkelt a Tiszán és augusztus-szeptember havában diadalmasan haladt Borsod és Gömör vármegyéken keresztül a bányavárosok felé. Szeptember 17-én könnyű ostrom után bevette Lévát. A bécsi udvar csupán ekkor ébredt annak tudatára, hogy Rákóczi felkelése nem kisjelentőségű helyi mozgalom, vagy a Bécsben már annyira megúnt kuruc okvetetlenkedés,

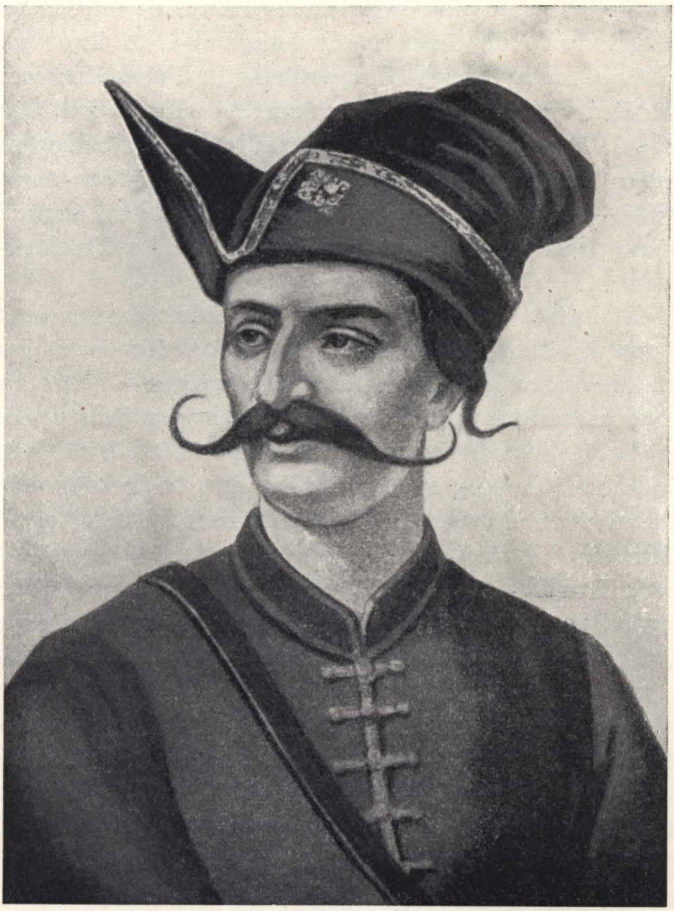

Esze Tamás.

hanem az egész nemzetet talpraállító nagy fegyveres szabadságharc. Eddigi intézkedéseivel, a Koháry István gróf és Gombos Imre tábornokok, Forgách Simon gróf és Bottyán János császári ezredesek vezetése alatt felültetett felkelő csapatokkal ezt az országos mozgalmat már nem lehetett elfojtani. Az udvari haditanács tehát Pozsony tájékán reguláris csapatot gyüjtött össze, parancsnokává Schlik Lipót gróf altábornagyot nevezte ki, s azt az utasítást adta neki, hogy a Felvidéken kelet felé előnyomulva, tartóztassa fel Rákóczi

seregeit és hódítsa vissza az ércekben gazdag és az akkori ipar és kereskedelem központjait alkotó bányavárosokat. Schlik október közepe után indult el mintegy 5200 főnyi reguláris sereggel és 12 ágyúval. Egyenesen Léva felé nyomult, amelyet október 31-én a kurucok szívós védekezése ellenére is bevett, mert Ocskay, aki ezen a vidéken egyedül működő legmagasabb kuruc parancsnok volt, könnyelmű tivornyázásokkal töltötte idejét, a helyett, hogy első győzelmeit kihasználva tovább vonult volna Ausztria felé. Bercsényi Miklós seregével októberben már Eger várát ostromolta. A lévai vereség hírére Rákóczi jóváhagyásával seregének egy részével a Felvidékre indult és magához rendelte Károlyi Sándor tiszavidéki seregét is. Károlyival november 12-én Losonc alatt találkozott. Ettől az időtől kezdve a felvidéki hadjárat vezetését Bercsényi vette át. Gyors ítélőképességével és törhetetlen erejével ő volt a kezdeményezője és végrehajtója az első nagyobbszabású kuruc hadműveletnek, amelynek révén rövid két hónap alatt az egész Felvidék Rákóczihoz csatlakozott.

Zólyom falai alatt ütközött össze először Bercsényi serege a császáriakkal, akik Forgách Simon, Esterházy Antal tábornokokkal és Bottyán János ezredessel élükön november 15-én a város előtti mezőn várták a kurucok támadását. Az első csatározások után a régi idők romantikus szokása szerint a seregek vonala széjjelnyílt, hogy helyet adjon a két ellenfél leghíresebb bajvívói párviadalának. Az alig 23 éves Ocskay és a 60 évesnél idősebb Bottyán egymásnak rontottak, de sem kopjával, sem karddal nem tudták egymást a nyeregből kivetni. Végül pisztollyal vívtak tovább s mindketten súlyosan megsebesültek. Ezután a csapatok összeverekedtek s a harc Bercsényiék győzelmével végződött. Forgách labancai beszorultak a zólyomi várba, amelyet a kurucok körülzártak és december 7-én kapitulációra kényszerítettek.

Schlik, aki Lévától Besztercebányára nyomult már előre, a zólyomi győzelem hírére visszafordult és Forgách vert seregével együtt november vége felé már Bajmóc tájékáig vonult vissza. November 27-én Léva ismét a kurucok kezére jutott, akik a Felvidék északi részein is győzelmesen haladtak előre. Lőcse, Késmárk kuruccá lettek, a Felvidék nagyobb városai közül már csupán Kassát és Eperjest őrizték erős császári csapatok. A Felvidék bányavárosaiban a kurucok fegyvergyárakat, ágyúöntőműhelyeket létesítettek s ez az iparvidék látta el azután a kuruc sereget ruhákkal és hadiszerekkel. E sorozatos kudarcok hírére a bécsi udvari haditanács még egy reguláris sereget indított a morva határszélről Ritschán Ádám báró tábornok parancsa alatt a bányavárosok felé, de Winkler kuruc ezredes hajdúi ezt a sereget (körülbelül 2000 embert) november 23-án Rajecnél széjjelverték, mielőtt a Bajmócról már tovább visszavonuló Schliket elérte volna. Mindezek a kudarcok annyira megfélemlítették Schlik tábornokot, hogy november 25-én Trencsén melletti táborából bejelentette az udvari haditanácsnak, hogy kénytelen minden további támadó hadműveletet megszüntetni és a Vág völgyén dél felé vonulva, a Dunáig visszahúzódni. E visszavonulás alatt azonban a kurucok éjjeli és

nappali portyázásokkal és rajtaütésekkel folytonosan zaklatták a császári katonaságot, valamint a még ingadozó városok lakosságát. Bercsényi és Károlyi pedig, sebes menetelés után, december első napjaiban már Nagyszombat környékén táboroztak és Schliket beszorították Pozsonyba. Hátuk mögött csupán néhány erősebb várkastély maradt császári kézben, többek között Bajmóc, amelyet Czelder Orbán kuruc ezredes körülzárt.

December a kurucok számára újabb eredményeket hozott. Bercsényi, Károlyi és Ocskay portyázói sorra bevették a Morva határszéli városokat s különösen Ocskay huszárjai portyáztak sűrűn morva és osztrák területre is, ahonnan mindig bőséges zsákmánnyal tértek vissza. Amikor azután december utolsó napjaiban Károlyi Sándor a Marcheggtől északra fekvő Schlosshof császári kastélyt is felprédálta, nagy volt a megrőkönyödés Bécsben. A kurucoktól felgyujtott falvak tüze éjjel a fővárosig világított s merészebb kuruc osztagok már Bécs körül, a Duna-ligetekben is mutatkoztak, úgyhogy a város parancsnoksága polgárőrséget szervezett, sáncokat ásatott és nagy aggodalommal várta a kuruc betörést. Sajnos, hogy Bercsényi ezt a kedvező alkalmat elmulasztotta, mert ebben az időben a kezdeményezés előnye feltétlenül a kurucok oldalán volt. Az udvari haditanács Schlik tábornokot kudarcai miatt állásától elmozdította s maga Savoyai Jenő herceg, az udvari tanács akkori elnöke, utazott le Pozsonyba, hogy Schlik tönkrevert seregét talpraállítsa és kiegészítse.

Ez volt az eredménye annak az alig néhány hónapra terjedő támadásnak, amelyet a máról-holnapra támadt kuruc sereg tanulatlan vezetőkkel és túlnyomó részben fegyelmezetlen, gyenge felszerelésű csapatokkal végre tudott hajtani; csúffá tette a kipróbált vitézségű császári parancsnokokat és azok reguláris katonaságát. Ez a magyar ember harcratermettségének és a magyar katona vitézségének legékesebb bizonyítéka.

1703 december végén tehát a Duna-Tisza köze déli részét, Erdélynek alsó szegélyét és a Dunántúlt kivéve, már egész Magyarország Rákóczi Ferencet ismerte el urának. A kuruc sereg pedig a karácsonyi ünnepek után várta a Duna befagyását, hogy a szabadságharc győzelmes zászlóját a Dunántúlra átvihesse.

1704.

Ez az év is szerencsésen kezdődött, mert Tokaj kapitulált, Károlyi Sándor pedig január 11-én Győr környékén átkelt a keményre fagyott Duna jégpáncélján s a következő napon már Pápa alá érkezett. A Dunántúl magyarjai kitörő örömmel fogadták Rákóczi seregét és tömegesen gyülekeztek zászlaja alá. Károlyi alvezérei, Szarka Zsigmond és Sándor László, egészen a Balatonig s a Dráváig portyázva, Ocskay és Bezerédj pedig nyugat felé kalandozva, rövid idő alatt az egész Dunántúlt Rákóczi hűségére hajlították. E magyaros vitézséggel és gyorsasággal végrehajtott területfoglalás után a Dunántúl

jelentősebb helyei közül csupán Sopron s néhány erősebb várkastély maradt a császáriak kezén. Sopron is már majdnem kuruccá lett, de Ocskay, mint az elmúlt évben Lévánál, itt is könnyelműen kiengedte kezéből a teljes győzelmet, s amikor az osztrák határ felől 400 főből álló reguláris sereg vonult be a városba, a kurucok végleg kiszorultak onnan.

Rákóczi seregének nagy sikereire a bécsi udvar alkudozni kezdett s csak akkor határozta el magát erélyesebb fellépésre, amikor a Lébényszentmiklóson folytatott tanácskozások sikertelenül végződtek. Január 22-én ugyanis a császár a Magyarországon örökké gyűlöletes emlékű Heister Siegbert gróf tábornagyot nevezte ki a magyarországi császári csapatok főparancsnokává, aki seregének zömével a Lajtától indult el kelet felé, míg alvezérei közül Pálffy és Rabatta altábornagyokat a stájer határ felől, Herberstein tábornokot pedig a Dráva felől koncentrikusan a Dunántúl közepe felé irányította. Heister kiszorította Kismartonból a gondtalanul mulatozó Károlyi Sándort, mire ez seregének jó részével előbb Pápáig, majd egészen Dunaföldvárig vonult vissza s itt át is kelt a Dunán. De e kudarc ellenére is voltak e harcok közben olyan jelenetek, amelyek a kuruc katona dicsőségére váltak. Szarka Zsigmond a Muraközön át betört Stíriába, Fridau várát ostrommal megvette s gazdag zsákmánnyal tért haza ; Hellebronth János és Sándor László a bajai erődöt és a vörösmarti révsáncot foglalta el ; Erdély szélén behódolt Kővár, a Felvidéken pedig a murányi erős sziklavár került Rákóczi hatalmába. Azonban a legnagyobb nyereség volt a fejedelem ősi várának, Munkácsnak és Bercsényi ungvári várának meghódolása február havában.

Márciusban Károlyi és alparancsnokai Bécsig hatoltak, Schwechatnál két császári ezred minden poggyászát elfogták, az ebersdorfi császári kastélyt, Petronellt, Fischamendet felgyujtották s nagy zsákmánnyal tértek vissza. A Drávánál a muraszerdahelyi hídnál ezalatt ősi magyar vitézséggel és önfeláldozással harcolt Inkey Ferenc és ott is lelte hősi halálát, 300 jó katonájával együtt. Hellebronth ezredes Simontornya alól véres ütközetben visszaverte Heister lovasságát, Bezerédj Imre, béri Balogh Ádám, Domokos Ferenc pedig a Bakony rengetegeiben bolyongott és váratlanul ki-kicsapott a környéken táborozó császári csapatokra. Amikor pedig a kurucok Ausztria határát is elérték, vakmerő portyázóik átcsaptak Bécs környékére, sorra felégették a határszéli falvakat és annyira megfélemlítették Bécs városát, hogy a kurucok betörésétől tartó, felingerült nép a császárt, amikor egy alkalommal a Szent István-templomból hazatért, az utcán durva szitkokkal illette.

A Dunántúlon az igazi és heves küzdelem csak akkor kezdődött, amikor Károlyi csapatai onnan kiszorultak. A fejedelem csapatainak egy része ugyanis gróf Forgách tábornok vezetése alatt Eger várát ostromolta és hosszabb fegyverszünet után kapitulációra is bírta. Az ekként felszabaduló csapatokat Rákóczi most már a Dunántúl felé irányította és udvari hadai élén maga is oda indult, hogy Károlyi kudarcait ellensúlyozza és az észak felé előretörő rácokat feltartóztassa. Április 30-án érkezett Dunaordasra, de csapatai vona-

kodtak átkelni a Dunán. Ugyanis tiszavidéki emberek voltak s attól tartottak, hogy ha ők földjüket elhagyják, a rácok a telkeikre és házaikra törnek. A fejedelem nem akarta az átkelést erőszakolni, hanem május közepéig az ordasi táborban vesztegelt. Ezalatt a Dunántúlon jelentős események folytak le: Heister serege sehol sem tudott döntő győzelmet aratni; ha egy-egy kuruc seregrészt valahol széjjel is vertek, a kurucok más helyeken újból összegyűltek, nagyobb összecsapások elől kitértek, úgyhogy rendszeres küzdelem ezen

Harcjelenet II. Rákóczi Ferenc korából.

a földön voltaképpen csak a városok környékén folyt. Ebből az időből a magyar hadi dicsőségre jellemző haditettek közül különösen a következőket tartjuk említésre méltóknak.

Amikor a rácok Dunaföldvár környékén már tűrhetetlenül garázdálkodtak és a magyar lakosságot igen-igen sanyargatták, a fejedelem Deák Ferenc és Illosvay Imre ezredeseket küldte megfékezésükre. Ugyanekkor azonban Kreutz császári tábornok a budai őrség egy részével és népes rác sereggel a Duna jobbpartján akart eléjük vonulni. Erre a kuruc sereg hirtelen átkelt a Dunán és véres ütközetben leverte a császáriakat. Magát a tábor-

nokot és két egész századát foglyul ejtette. A két kuruc ezredest gyors elhatározással és kiváló vitézséggel végrehajtott támadásukért méltán illeti elismerés és dícséret.

Április első napjaiban Huyn gróf császári tábornok a Szigetvárt ostromló kuruc csapatokkal vívott kemény harcokat. Az ostromzárt tartó kurucok bámulatos szívóssággal dolgoztak ; egy éjjel hatalmas árkot ástak, beleeresztették a környező mocsarak vizét és így megakadályozták Huyn felmentő seregének előnyomulását. Bár a vár tűzérsége szakadatlanul ágyúzta a kurucokat, ezek úgyszólván naponkint megismételték rohamukat a vár ellen és így teljesen elzárták annak kivezető útjait. A beszorult várőrségnek csak többszörös próbálkozás után sikerült végre áttörni az ostromzárat külső felmentő csapatok segítségével.

Heister, abban a hitben, hogy Érsekújvár bevétele után már nem kell tartania nagyobb ellenállástól, észak felé vonult, hogy az udvari haditanács rendeletére csapataival az osztrák határ védelmére siessen, mivel a kurucok egy másik hadteste Bercsényi és az időközben odavezényelt Károlyi vezetésével újból veszélyeztette Ausztria tartományait. Nagy nyereség volt Rákóczira, hogy Heister kivonulása után Pápa erős császári őrsége, Esterházy Antal ezredessel együtt, a nemzeti ügyhöz csatlakozott. Alig hagyták el Heister és tábornokai a dunántúli részeket, a magyar szabadságszeretet lángja újból fellobbant és a lakosság lelkesedéssel csatlakozott a kuruc sereghez.

Most azonban a bécsi udvarnak fontosabb és veszélyesebb hadműveletek lebonyolításán kellett törnie a fejét. Ugyanis Bercsényi csallóközi serege és az időközben Morvaország felé indított Ocskay mind jobban veszélyeztették az osztrák örökös tartományokat. A Csallóközben működő kuruc osztagok ártalmatlanná tételére az udvari haditanács Heister ottani seregének egy részét a Dániából érkezett segédcsapatokkal megerősítette és Trampe dán tábornok parancsnoksága alatt április közepén felfegyverzett hajókon a Dunán Komárom felé indította. Ezt a sereget azonban a kurucok Püspöki környékén feltartóztatták és a községet erősen körülsáncolták. A császári sereg osztagai első rohamukkal elfoglalták ugyan a körfallal körülkerített temetőt, de mintegy 4000 kuruc lovas és gyalogos oly ellenállhatlan erővel rohanta meg a falut, hogy az ott lévő császári csapatot teljesen tönkreverte. E vereség hírére Trampe tábornok serege zömével csatarendben előnyomult, és bár kezdetben a kurucok vonalát visszaszorította és a falut felgyujtotta, a kurucok újabb erős támadása elől mégis kénytelen volt súlyos veszteséggel visszavonulni. Vert serege rendetlenül tódult a hajókhoz, ő maga pedig halálosan megsebesült.

A Duna északi partján ebben az időben a kurucok határozottan előnyben voltak, mert Károlyi és alvezére Ocskay március és április havában egyremásra betört Morvaországba s itt, még ha a császáriak támadtak is, vitézül védekezett. Így például április 28-án Nyárasdnál támadtak meg a németek egy erős portyázó osztagot. De Ocskay a már megzavarodott hadat vissza-

fordította s támadásra vezette. E küzdelemben maga Pekry gróf tábornagy is megsebesült.

Heisternek az volt a szándéka, hogy a Dunántúl visszavétele után Pálffyval együtt felkeresi Bercsényi és Károlyi hadait és ezeket külön-külön meg-

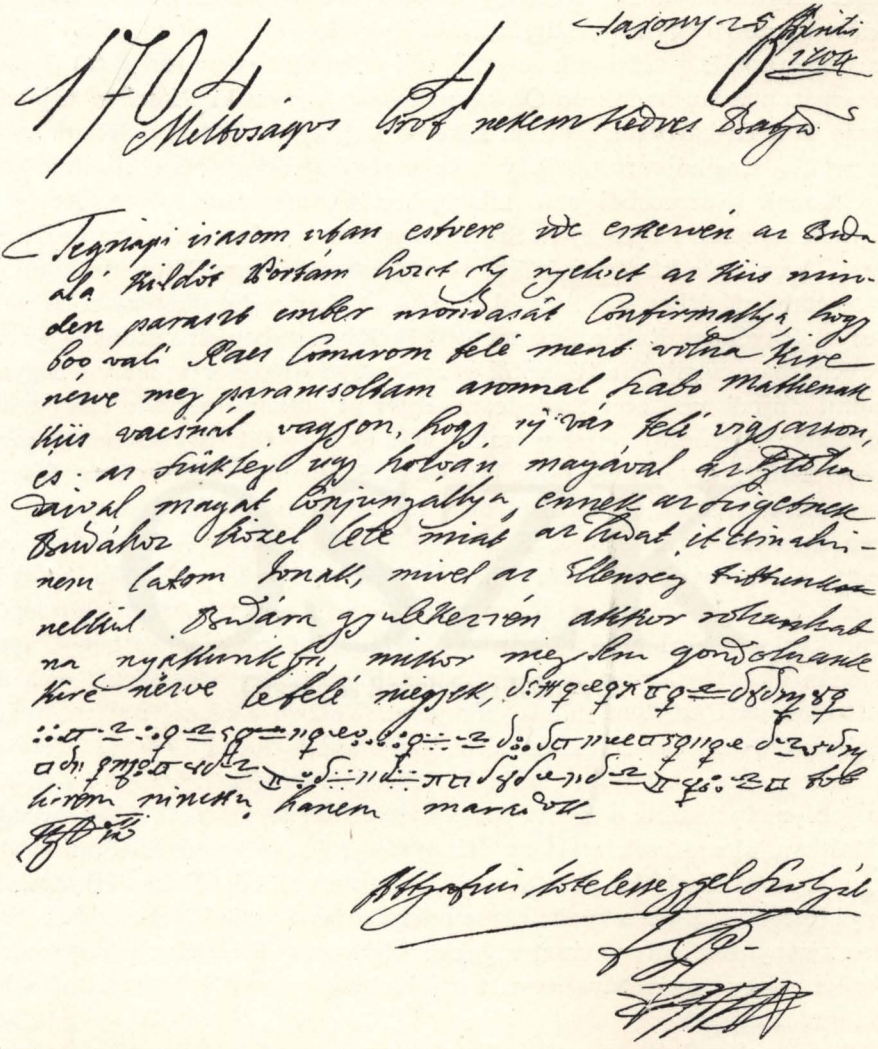

Rákóczi 1704 április 25-én kelt sajátkezű levele Bercsényi Miklóshoz a taksonyi táborból. A titkosírású szöveg megfejtése «... és Patajnál ehez hasonló alkalmatosság lévén, munkámat elkezdem. Azon heliség még ide hét mértföld.»

veri. De amikor Forgách serege a Dunán átusztatott és már Veszprém felé közeledett, Heister magára hagyta Pálffyt s a Dunántúl védelmére Komáromból újra délfelé indult. Mivel azonban Pálffy nem érezte magát eléggé erősnek ahhoz, hogy Bercsényi felvidéki seregét leverje, magához rendelte a

Szakolcánál tartózkodó Ritschán tábornok seregét. Ritschán báró mintegy 2600 főből álló seregével elindult és át is kelt a Kiskárpátokon a végből, hogy Pálffy altábornagynak Pozsonyból Nagyszombat felé előre küldött csapataival egyesüljön és hogy azután Bercsényinek Nagyszombat körül összegyüjtött seregét megtámadja. De Bercsényi ügyes portyázói Pálffynak Ritschánhoz küldött parancsa egyik példányát kezükbe kerítették, és annak alapján pontosan megtudták a tábornok mozdulatait. Erre Bercsényi megparancsolta a Kiskárpátokon túl hadakozó Ocskaynak, hogy térjen ki Ritschán útjából és eressze be a Kiskárpátok szorosai közé, ő maga pedig Károlyi Sándor seregével együtt Érsekújvárról, illetve Nagyszombatról gyorsan elindult, hogy Ritschánnak a szorosból való kibontakozását megakadályozza. A császári tábornok azonban május 27-én Szomolánynál már elérte a lapályt és itt megpihent. Azonban a késő esti órákban arról értesült, hogy Bercsényi körülbelül 14,000 emberrel útban van Szomolány felé, Ocskay pedig mintegy 1000 emberrel és a környéknek Rákóczihoz hű tót felkelőivel lesben áll a szomolányi erdőben. Ritschán megijedt a túlerőtől és 27-én éjjel elhatározta, hogy a hegyeken átvonul s újból visszatér Szakolcára. Éjjel 11 órakor el is indult egy menetoszlopban, de elővédje éjjel 2 órakor már Ocskay tót fegyvereseinek puskatüzébe került. Ezalatt Károlyi lovassága Szomolány alatt elérte Ritschán seregének utóvédjét és hátulról erős lovasrohamot intézett a menetoszlop végén menetelő gyalogságra. E közben Ritschán maga is két súlyos sebet kapott. A császári elővéd kétórai harc után elűzte Ocskay felkelőit és behatolt az erdőbe, amely ebben az időben már tele volt rejtett utakon előrelopódzó kurucokkal. A sűrű erdővel borított, helyenkint szakadékos hegyi utakon Ritschán menetoszlopa a közepén menetelő 70 poggyászos szekér és 4 ágyú miatt csak igen nehezen tudott előrejutni. Közben a császári sereg, amelyet elölről és oldalról Ocskayék, hátulról Bercsényi és Károlyi osztagai folytonosan szorongattak, két részre szakadt. Ritschán seregének felével a déli órákban Jablonkánál elérte a Kiskárpátok nyugati lábát, másik fele Wachtendonk és Maltzan alezredesek alatt az útiránytól balra letért és határai keserves vergődés után Korlátkő közelében kijutott az erdőből. Ekkor érkezett Bercsényi seregének zöme a küzdelem színhelyére, amikor is Wachtendonk seregét Éleskő irányában súlyos veszteségekkel elzavarta, Ritschánt pedig seregével és egész poggyászvonatával együtt a jablonkai várkastélyba szorította be és ott foglyul ejtette.

A szomolányi diadal volt a fiatal kuruc sereg első, nagyobb, szép győzelme. Értékét nem csupán a bőséges zsákmány emelte, hanem az a körülmény is, hogy a diadal után óriási mértékben megnövekedett a sereg önbizalma és az eddig tétovázó lakosság hajlandósága és csatlakozási kedve a nemzeti felkeléshez. A magyar katona vitézségére és ügyességére pedig kellő fényt vet az a körülmény, hogy a fiatal és laza összetételű sereg, haditapasztalatokkal nem bíró fiatal tisztek vezetése alatt tönkrevert egy olyan sereget, amelyet kipróbált és vitéz öreg tábornok vezetett. Sajnos, ez a szép győzelem a további

eseményekre nem volt nagy hatással, sőt rövid idő mulva, június 14-én, Heister a koroncó-szemerei mezőn, Győr alatt, széjjelverte Forgách Simon seregét, mielőtt a Felvidékről odairányított Károlyi megérkezett volna.

Rákóczi dunaordasi táborából június utolsó napjaiban a rácok ellen indult. Július 7-én elfoglalta Bács várát, 12-én Titel vára alatt, a Fekete víz mellett, 5000 rácot szétvert, majd a várat is elfoglalta. Innen Szeged ostromához indult és a várat körülzárta. De ezt az erős várat nem sikerült meghódítania, csupán gyenge körülzáró őrséget hagyott hátra falai alatt és seregével augusztus közepén a Tisza mentén Gyöngyös felé vonult, hogy ott részt vegyen a béketárgyalásokon.

Ezalatt Károlyi Sándor a nyári hónapokban is szorgalmasan folytatta becsapkodását Ausztriába. Másfélezer huszárral egészen a simmeringi császári palotáig hatolt, az udvari vadaskert vadjait leölette, köztük Lipót császár kedvenc párducait, amelyeket a török császártól kapott ajándékba. A Lajtán keresztül tért vissza, annyi ezer marhát és oly rengeteg zsákmányt hozott magával, hogy annak a tiszántúli területre való átkísérésére 200 főnyi kíséretet kellett kirendelnie. Ezután Károlyi július elején Szentgotthárd felé fordult, Nagyfalunál megverte Rabatta tábornokot s Grácot is fenyegette. Ebben az ütközetben közel 2000 császári katona veszett el, 550-et pedig elfogtak és hat ágyút, 1000 fegyvert és 1200 katonaruhát zsákmányoltak.

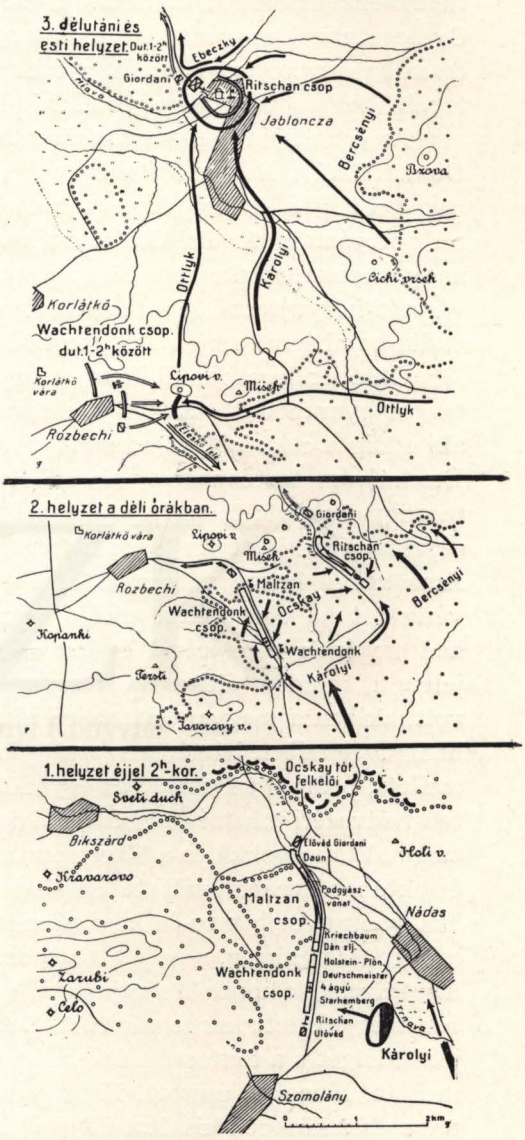

A szomolányi diadal 1704 május 28-án.

Rákóczi dunaordasi táborából június utolsó napjaiban a rácok ellen indult. Július 7-én elfoglalta Bács várát, 12-én Titel vára alatt, a Fekete víz mellett, 5000 rácot szétvert, majd a várat is elfoglalta. Innen Szeged ostromához indult és a várat körülzárta. De ezt az erős várat nem sikerült meghódítania, csupán gyenge körülzáró őrséget hagyott hátra falai alatt és seregével augusztus közepén a Tisza mentén Gyöngyös felé vonult, hogy ott részt vegyen a béketárgyalásokon.

Ezalatt a felvidéki kuruc kapitányok sem tétlenkedtek. Winkler ezredes 1000 hajdúval Stomfáról elindulva megverte június közepén Königsegg gróf morva felkelőit a zongori hídfőnél. Ezután Ocskay átkelt a hídon, Nikolsburgig vágtatott és 6000 darab vágómarhát hozott haza. Alig tért vissza, Bercsényi máris útnak indította Ottlyk Györgyöt Strassnitz felé, Winkler és Bossányi ezredesek pedig fel-

gyujtották Brunovot ; Bajmóc várat Czelder Orbán július elején meghódolásra bírta, azután Nyitra ostromához fogott. Ez a vár, majd később Szendrő is, kapitulált s mindkét helyen sok ágyú jutott a kurucok birtokába. Augusztus 10-én a drietomai átkelőnél Trencsén alatt Bercsényi vívott heves harcot. Gyalogságával ugyanis két ízben megrohanta a császári sereget s a Vág mocsaraiba szorította. Ezzel a győzelmével megakadályozta Heisternek azt a tervét, hogy a Vág völgyén működő Pálffy seregével egyesüljön.

Az ősz elején Heisternek sikerült Károlyi csapatait újból kiszorítania a Dunántúlról s Paksnál átkelésre kényszerítenie. Bezerédj és Balogh Ádám még mindig a Bakonyban maradtak, Heister háta mögött, és sok sikerrel portyáztak. Az örökké mozgékony Ocskay, a portyázások, rajtaütések nagy mestere, szeptember közepén megint Morvaországba rontott s Dürnkrut városát felgyujtotta. Az ott zsákmányolt ágyúkkal és bombavetőkkel a várat addig bombázta, amíg az is meghódolt.

Október havában Rákóczi seregének tábornoki kara rendkívül értékes taggal gyarapodott. Ekkor jelentkezett ugyanis szolgálatra Bottyán János, aki eddig a császári hadseregnek volt vitéz huszárezredese. Az utóbbi időben Érsekújvárt tartózkodott, ahol Kukländer tábornok várparancsnok szigorú megfigyelés alatt tartotta, mivel tudta róla, hogy hazájához ragaszkodó, hűséges magyar. Bottyán János kétségtelenül a legkiválóbb kuruc hadvezér volt. Ama kevés kuruc tábornok közé tartozott, akik nem politizáltak : ízig-vérig katona volt s élete utolsó percéig soha mással nem foglalkozott, mint hadseregének vezetésével és katonáiról való gondoskodással. Kristálytiszta jellemű, minden áldozatra kész, rendkívül ügyes és szerencséskezű ember volt, akiben a magyar katona minden kiválósága egyesült. Sajnos, a felkelés hadműveleteiben háttérbe szorult a főnemesi rangból származó tábornagyok mellett, pedig ő volt talán az egyedüli a kuruc vezérek között, aki határozottan hadvezéri tehetséggel bírt. Rákóczinál való jelentkezése után a fejedelem azonnal tábornokká és a Vágon inneni kuruc sereg parancsnokává nevezte ki és október havában rábízta Érsekújvár ostromát. Ezt a rendkívül erős várat Bottyán november 17-én kapitulációra bírta s ezzel Rákóczi kezébe került az a hatalmas erősség, amely a szabadságharc végéig a dunántúli és a felvidéki hadműveletek kiindulópontja és a legnagyobb szabású, valamint legkitűnőbben megerősített kuruc vár volt. Bottyán felismerte a Duna vonalának nagy jelentőségét s a fontosabb átkelési pontokon, főleg pedig Karván, Esztergom mellett, sáncokat ásatott. Hevenyészve összeszedett vízijáróművekből már november közepén kis dunai flottillát állított össze, amely fegyveres hajdúkkal megrakott, tarackokkal és ágyúkkal felszerelt 27 hajóból állott.

Az év vége felé a Felvidéknek még két erős pontja jutott közel másfélévi ostrom után Rákóczi birtokába, még pedig Kassa és Eperjes. Kassa kapitulációjával igen nagy mennyiségű hadiszert nyertek a kurucok (150 ágyút és 600 mázsa lőport). A Duna északi partján most már jóformán csak két nagyobb vár, Trencsén és Lipótvár dacolt még a kurucok támadásaival. A hajdúság

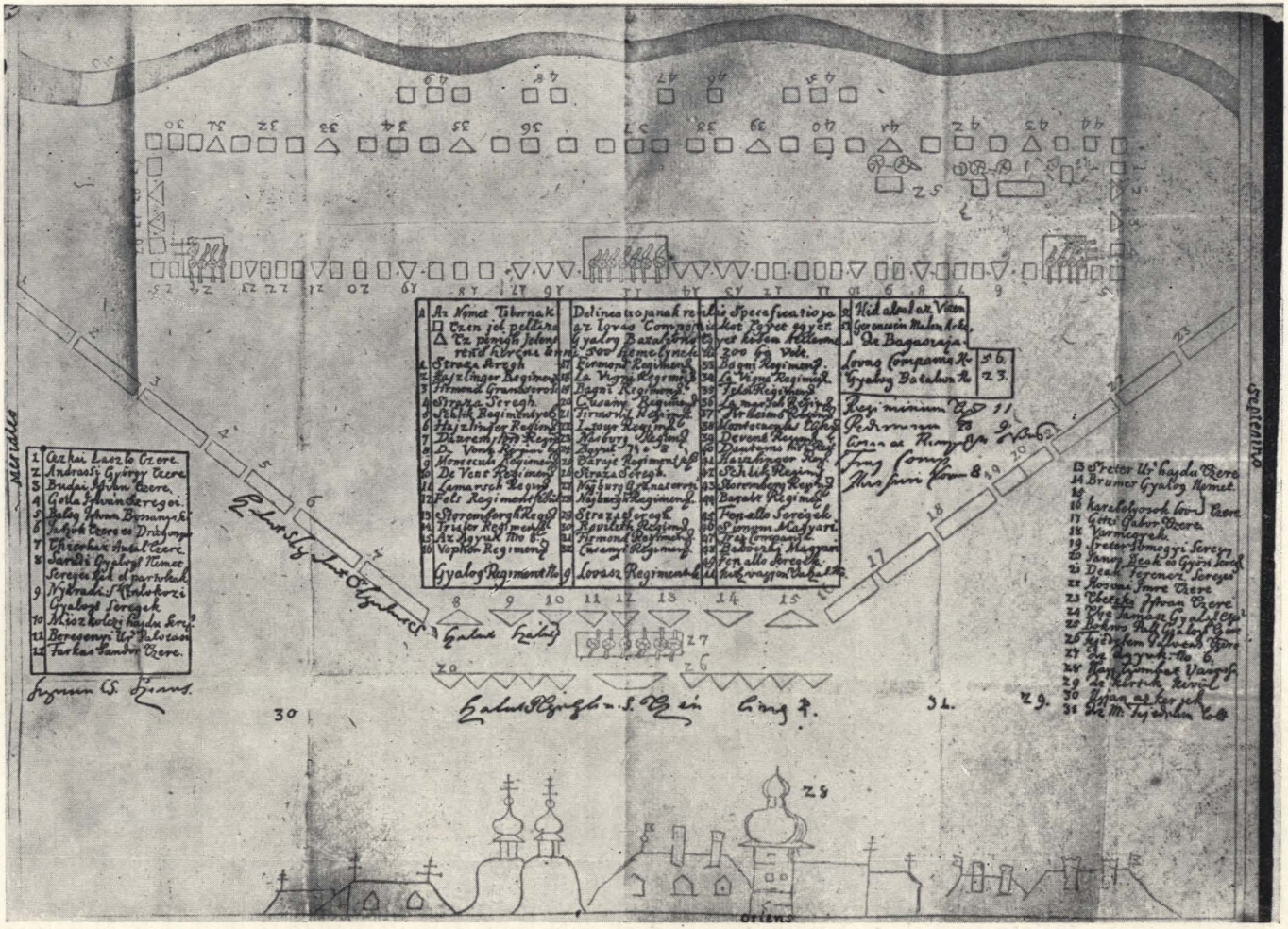

A nagyszombati csata (1704 december 26.) egykorú vázlata magyarázó feliratokkal.

nem rendelkezett várvívó felszereléssel, különben sem igen szerette a várharcokat, s ezért e két igen erősen kiépített császári várat nem tudta bevenni. A Felvidék keleti szegélyén fekvő szatmári vár azonban az év utolsó heteiben már ingadozni kezdett s 1705 elején kapitulált.

November utolsó napjaiban Ocskay és Bokros berontott Morvaországba. Bokrost hajdúival Dillherr császári ezredes egy alkalommal beszorította a mocsarak között fekvő Jakabfalva községbe. A császáriak erősen lőtték a falut s több helyen felgyujtották. A kurucok helyzete már-már tarthatatlanná kezdett válni, amikor Ocskay ezredével Dillherrt hátulról megrohanta és heves harc után Angernig kergette. E közben Ocskay alól kilőtték a lovát és ő maga is megsebesült.

A decemberben lezajlott hadműveleti események közül ki kell emelnünk a zongori híd környékén december 1-én éjjel Burszentgyörgy község mellett vívott ütközetet, amelyben Bercsényi csapatai harcoltak. Ebeczky István brigadéros Heister seregét a községből kiszorította. A kurucok szívós bátorsággal vívott kézitusában oly vitézül verekedtek, hogy Ebeczkynek még a zászlótartói is belekerültek a küzdelembe s egyik zászlótartója szúró kopjavassal ellátott zászlórúdját egy vasas németben törte el.

Karácsony napjaiban zajlott le ennek az évnek legnagyobb csatája, a nagyszombati csata, amelyet Rákóczi Ferenc mint legfőbb hadúr személyesen vezetett. Arra a hírre, hogy Heister a Morva völgye felől nagyobb sereggel kelet felé indult és magához vonta a pozsonyi és környékbeli császári ezredeket is, Bercsényi és Rákóczi a felvidéki seregeket Farkashidánál december 24-én összpontosította, azzal a szándékkal, hogy Heisternek útját állja. Heister serege körülbelül 20,000 emberből állott, a Rákóczié 21—22,000 lehetett. A császári sereg azonban sokkal gyakorlottabb volt, jobb volt a fegyverzete, a tűzérsége pedig négyszerannyi, mint Rákóczinak. Rákóczi serege karácsony másodnapján délben érkezett Gerencsér községhez Nagyszombat alá s itt pillantotta meg először Heister menetoszlopát. Az első összecsapás Nagyszombat alatt történt. Bercsényi szándékosan választotta ezt a helyet, mert tudta, hogy nyílt mezőn, ahol a kurucok főfegyverneme, a lovasság könnyebben mozoghat, több reménye lehet a győzelemre. A déli órákban keletkezett nagy hófergeteg leple alatt Heister csatarendbe állította seregét. A támadást a kurucok jobbszárnyán levő Ebeczky István ezrede kezdte, akinek huszárjai a császáriak sorait megbontották. Ezt az első sikert követte a kurucvonal általános támadása. A hajdúság szuronyt szegezve elfoglalta az ágyúk nagy részét s már Heister táboráig jutott. A császári fővezér élete is veszélyben forgott, mert egy kuruc hajdú rárohant s már majdnem levágta, amikor a tábornagy egyik hadsegéde, gróf Czobor Márk, a támadó kurucot lelőtte. E rohamról később maga Heister is úgy nyilatkozott, hogy gyalogságot még vitézebbül harcolni nem látott. De az első győzelem hatása alatt a kurucok egyik rossz szokása, sajnos, meghiúsította a már-már biztos győzelmet, mert a helyett, hogy Heister hátráló seregét üldözték volna, fosztogatni kezdtek.

II. RÁKÓCZI FERENC.
(Mányoki Ádám festménye.)

Ezt az időpontot felhasználta Rákóczi seregének egyik árulója, Scharodi, a császáriaktól átpártolt kapitány, és németekből álló zászlóaljával a még rendben előretörő Nyárády-ezredre kezdett tüzelni. Az ezred, e váratlan meglepetésre megriadt, megingott, futni kezdett visszafelé s magával rántotta a kurucvonal egy részét. Ebeczky támadása után a kurucok jobbszárnya is elszakadt a sereg zömétől. Az így támadt hézagba Heister egy dragonyos ezredet vetett be, amely azután végleg megbontotta a menekülő kurucok hadirendjét. Hiába igyekezett a fejedelem személyes önfeláldozó bátorsággal, folyton a legveszélyesebb helyeken lovagolva, feltartóztatni felbomló seregét, a kudarcot már nem lehetett jóvátenni. A csata elveszett, főleg azért, mert az idegen nemzetiségű árulócsapat megbontotta a rendet. Addig a pillanatig a kuruc sereg vitézül állotta a harcot és ha vezetői tapasztaltabb katonák, talán még így is meg lehetett volna menteni a helyzetet. A magyar kuruc katona egyénileg itt is olyan vitézül harcolt, mint számos más alkalommal. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy e csatában Heister serege több mint 600 embert, míg Rákóczié alig 400 embert vesztett.

Az 1704. esztendő volt az az év, amelyben Rákóczi serege a használhatóságnak, vitézségnek igen sok és szép példáját mutatta. Ebben az évben bizonyosodott be különösen, hogy a magyar sereg leginkább az évszázados török háborúkban megszokott portyázó, guerilla háborúra alkalmas és hogy ezek a sorozatos kisebb-nagyobb győzelmek együttvéve a felkelés ügyének többet használtak, mint amennyit ártott egy-egy elvesztett nagy csata.

1705.

A bécsi udvari haditanács nem sokáig örülhetett a nagyszombati győzelemnek, mert Szatmár vára az év első napjaiban behódolt és a várban 72 ágyú, sok hadiszer és jól berendezett lőporgyár jutott a kurucok birtokába. A vár meghódolása után Forgách gróf tábornagyot a fejedelem leküldte Erdélybe, ahol az ottani hadak élén először Medgyes várát ostromolta, de csak a várost sikerült birtokába kerítenie. Mikor Forgách a vöröstoronyi szorost is elzárta, Rabutin Nagyszebenbe szorult s ezáltal a kurucok ügye Erdélyben újból kedvezőbbre fordult.

Heister 1704-i nagyszombati győzelmét hamarosan elhomályosította az öreg Bottyán azzal, hogy a császáriak háta mögött rendbeszedvén csapatait, ezekkel Morvaországba rontott. Ebben, a magyar hadtörténelemben szinte párját ritkító, tüneményesen kitervezett raidben a sereg használhatóságának és fürgeségének gyönyörű példáját mutatta. Bottyán ugyanis a Vágvonal védelmét Ebeczky Istvánra és Ocskayra bízta s maga, mintegy hat ezredből álló különítményével és szekerekre ültetett fegyveres felkelőkkel (összesen körülbelül 3000 emberrel), január 1-én éjjel csendben átkelt a befagyott Vágon, a téli szállásokban pihenő császári őrség vonalán ügyesen keresztülcsúszott

és Heister seregének Nagyszombatnál álló egyik társzekér-oszlopát elfogta. Amikor pedig Szomolánynál hozzácsatlakozott párezer hazafias tót felkelő is, a vitéz tábornok Jablonkán és Strassnitzon keresztül berontott Morvaországba. Heister felriadva utána sietett ugyan, de Bottyán háta mögött csupán a gyengén védett Szomolány várat foglalhatta el és a Kiskárpátok ottani hegyszorosait sikerült eltorlaszolnia. De ez is felesleges munka volt, mert Bottyán, mint ravasz és harcedzett vezető, kikerülte ezeket a csapdákat és a morvaországi falvakban összegyüjtött nagymennyiségű zsákmánnyal megrakottan január 10-én Bánkánál mindent szerencsésen áthozott a folyón, majd csapatait a Vág innenső partján úgy helyezte el, hogy a határszélen levő császári csapatok nem tudtak átkelni a folyón.

A másik irányból Mocsonokra rontó erős császári csapatot pedig Deák Ferenc és Goda István verték széjjel és visszaűzték Sellyéig. Heister most már belátta, hogy számban is gyengébb seregével nem tarthatja magát, tehát visszavonult Pozsonyig. Erre Petrőczy tábornok Trencsént, Révay Imre ezredes Lipótvárt újból erősen körülzárta, Ocskay, Réthey, Illosvay, Ebeczky, Balogh István és Bokros Pál pedig a Vág vonalán száguldozott ide-oda és aprította a németet. Bécs elégedetlensége és elkeseredése nőttön-nőtt, úgyhogy az osztrák kormánynál tartózkodó Stepney angol követ január végén ezt jelentette királyának: «Heister visszavonulásából kitűnik, hogy a császárnak nem lesz ereje Magyarországot fegyverrel leverni». Ekkor Lipót császár tanácsosai újból hajlandók voltak békéről tárgyalni Rákóczival, de az ezévi tanácskozások éppúgy, mint az előbbiek, eredménytelenül végződtek.

A béketárgyalások folyamán a kurucok hadivállalkozásai nem szüneteltek, mert Petrőczy katonái megakadályozták Trencsén élelmiszerrel való megsegítését, Ocskay pedig január végén, ez évben már másodszor, Heister vonala háta mögé rontott és innen sokezer marhát és egyéb zsákmányt hozott haza, majd február közepén Petrőczyvel együtt a morvaországi Hradisch várát is meghódoltatta és végül Sasvárban megvetette lábát, innen veszélyeztetve állandóan az ausztriai határt.

Január 22-én Rákóczi a Zsitva mellett, Verebélyben, fővezéreivel, Bercsényivel, Károlyival, Bottyánnal és a két Esterházyval haditanácsot tartott a hadjárat további folytatására nézve. Ennek eredményeképpen a kuruc sereg négy harccsoportban folytatta hadműveleteit. Forgách lett az erdélyi sereg főparancsnoka, Károlyi a dunántúli sereg vezetését vette át, Bottyán a Duna-Tisza közére került, Bercsényinek pedig a Felvidéken kellett folytatnia a küzdelmet Heister ellen.

Kövessük először Károlyi útját. Bercsényi felvidéki serege sűrű portyázásainak leple alatt Károlyi a Csallóközből átkelt a Nagydunán, Beleznay János nevű különösen vakmerő és tevékeny őrnagyát lenyargaltatta Szombathely felé, ő pedig seregének zömével Parndorfon keresztülgázolva, Brucknál betört Ausztriába és nemcsak Fischamend, Schwandorf és Enzersdorf falvakat, hanem még több mint 20 osztrák községet elhamvasztott. A tüzek fényét

INSTRUCTIO.

Pro Generoso Francisco Rákóczy, Principe Transilvaniæ, et Præsidij Eperiessiensis Capitaneo.

A' Kire valamelly Várnak 's erősségnek igazgatása bizattatik, leg-elsőben-is szűkség, hogy az tanúltt hadi ember légyen, 's alatta lévő Présidiárius Tisztekkel és Grégáriusokkal egyenlőképen egész authoritással birjon. A' Várnak minden fogyatkozásit ki-tanúllya, hogy azok miatt eshető szerentsétlenségeket meg-előzhesse.

A' Hadakozásnak idején, és a' mikor az ellenség kőzel vágyon, Várhoz kőzel haszontalan árkok ne legyenek, sőt az élő-fákat, gazokat, és sővényeket-is, mellyekkel az ellenség magát el-rejthetné, vágassa-ki.

Hogy a' felvonó hídak el-ne romollyanak, és a' sertés fák, vagy gémek, 's egyéb akárminémű rekeszek, egész készűlettel tartassanak, arra szorgalmatos gondgya légyen.

Az erősséget, vagy annak belső részeit marhákkal gázoltatni, vagy veteményes kertek tsináltatással erőteleníteni ne engedgye.

Ha a' keze alatt lévő Présidiáriusok kevés számmal vannak, a' Várnak tsak egy kapuját tartassa nyitva, a' másikat pedig hanem ha nagy szűkség kénszeritené, ne nyittassa-meg.

Tisztiben áll az-is, hogy a' melly fogyatkozásokat a' Várban észre vészen, tudniilik a' Lávétáknak, avagy ágyú szeke-

A rek-

még a Burg ablakaiból is láthatták. A kurucok közeledésére Bécs polgársága lázongani kezdett, annyira, hogy az izgatókat katonai erővel kellett széjjelszórni. Heister ugyan nyomon követte Károlyit, de nem tudta utolérni, mert a kuruc sereg, éjjel-nappal ügetve és vágtatva Bécsújhely felé, kikerülte őt és zavartalanul tért vissza a Csallóközbe. Ezek az események természetesen nagy elkeseredést szültek Bécsben és az udvari haditanács mind jobban érezte, hogy a magyarok vitézsége szívós, mindig újból fellobban és tettrekész. Heister, aki Károlyi seregénél sejtette a hadműveletek súlypontját, nemcsak Pálffy altábornagyot küldte ellene, hanem főseregével március közepén ő maga is megindult Károlyi felkeresésére. Sajnos, Károlyi további hadműveletei már nem voltak dicsőséges folytatásai az ausztriai betörésnek, mert március 31-én Heister a Balaton mellett Kilitinél a vigyázatlanul pihenő Károlyi seregét Fehérvár felől meglepte és Tolna vármegyén keresztül rendetlen futásban a Duna felé kergette. Így tehát Károlyi seregének jó részével kiszorult a Dunántúlról s április 1-én már Kalocsán volt. Pálffy pedig Jánosháza mellett vívott még kemény harcot, amelyben Ibrányi kuruc ezredes hősi halált halt. Károlyi seregének vitézebb ezredei azonban (Bezerédj, Balogh Ádám, Sándor László) nem követték őt a Dunán át, hanem visszamaradtak a Bakony környékén.

Ezalatt Bercsényi nagyobb ütközetet nem vívott, de portyázói annál több kárt okoztak a császáriaknak. Így Ebeczky dandára február 14-én Szeli mellett visszaverte Heister erős lovascsapatát, amire a tábornagy a Felvidékről kiszorulva, a Csallóközbe vonult. Trencsén vára körül március havában szintén kemény harcok dúltak. Március első felében Ebeczky és Ocskay a Trencsén megsegítését sikerrel végrehajtó Heister lovasságát visszaindulóban Vágújhely előtt véres harcban megverte és Nagyszombat falai közé űzte. De a császáriaknak még itt sem volt maradásuk, hanem átköltöztek a Dunántúlra. A Felvidéken a következő hónapokban változatos guerillaharcok folytak. Bercsényi mozgékony lovasai, a hadvezér körültekintő és ügyes intézkedései szerint, mindenfelé portyáztak, visszafoglalták a Csallóközt, a Fehérhegyet és a Kiskárpátok városait és tönkreverték Heister ottmaradt gyalogságát. A császári tábornagy sohasem tudta, hogy mikor és hol találkozik a kurucokkal és ezért legjobb ezredeit lóhalálában ide-oda kergette, Trencséntől Komáromig és Székesfehérvárig, majd vissza Tatára, Nagyszombat felé stb. Nehéz vérteslovassága e hajszában annyira tönkrement, hogy a tavasz végén kénytelen volt hosszabb ideig pihenni a váraktól és a csallóközi mocsaraktól védett területen. A sereg maradványaival a Vág-Duna mentén, Guta község mellett, az úgynevezett «Békavár» tábori erődsáncai mögé vonult, ezeket újból helyreállította, felszerelte és egész kis hajórajt gyüjtött össze védelmezésükre. Ezután a parancsnokságot Pálffy Jánosra bízta, maga pedig Bécsbe ment, hogy beszámoljon eddigi működéséről. Ennyi kudarc után érthető, hogy Heistert nem fogadták szívesen s mivel legfőbb pártfogója, Lipót császár meghalt, az új uralkodó, I. József, a fővezérségtől felmentette s az öreg Herbeville gróf tábornagyot nevezte ki május 10-én a magyarországi császári sereg parancs-

nokává. Ezután Bercsényi, mivel látta, hogy Heister seregétől a Felvidéken egyelőre nincs mit tartania, maga is átvonult a Dunántúlra.

A hadműveletekben önkéntelenül bekövetkezett szünetet Rákóczi és katonai tanácsadói arra használták fel, hogy a kuruc hadsereget újjászervezzék. A fejedelem Egerben táborozott; udvari hadát, testőrségét 5000 főre szaporította, szigorú katonai fegyelemben tartotta és alapos kiképzésben akarta részesíteni. Sajnos azonban erre alkalmas oktató tisztekkel és altisztekkel nem rendelkezett, a feszes katonai formákhoz ragaszkodó francia főtisztek intézkedéseit és tanácsait pedig a kurucok nem szívesen vették. Bercsényi a hadrakelt sereg kiegészítését területileg szabályozta, úgyhogy Rákóczi szolgálatában ebben az évben (a megyei felkelő seregeken kívül) mintegy 75 teljes ezred állott, amelyeknek $^2/_3$-a lovas, $^1/_3$-a gyalogos volt. Francia mintára ekkor létesítették a dandárrendszert, vagyis három ezred alkotott egy lovas, illetve gyalogos brigádát, egy brigadéros parancsnoksága alatt. Ebeczky István, Ocskay László, Balogh István, Réthey György és gróf Csáky Mihály lettek az első lovas, Ebeczky Imre, báró Perényi Miklós és Czelder Orbán az első gyalogos brigadérosok. És mivel a sebesültek és betegek száma a hadjárat folyamán folyton növekedett, a súlyosan sérültek gondozására a fejedelem a Felvidéken, Besztercebányán és Gyöngyösön, a tiszántúli tartományban Debrecenben, a Dunántúlon pedig Pápán állandó katonai kórházakat állíttatott fel.

I. József trónraléptekor alkalom kínálkozott volna, hogy a magyar nemzet jogos kívánságait Bécsben meghallgassák és hogy végét vessék az áldatlan testvérharcnak. Kedvező volt, hogy I. József személyes baráti viszonyban volt azelőtt Rákóczival, ismerte őt és jellemét és meg volt benne a jószándék, sőt az akarat is ahhoz, hogy a bécsieknek már évszázadok óta meggyökeresedett magyarellenes hangulatát leküzdje és a magyarok érdekeiben való elhatározásait tetté érlelje. Elvakult tanácsosainak fondorkodása és magyargyűlölete erősebb volt szándékainál és meghiúsított minden olyan megoldást, amely nem Magyarország teljes leigázását eredményezte volna.

A háború tehát tovább folyt.

Bercsényinek a Felvidéken hagyott seregrészénél Ocskaynak egyik ügyetlen hadművelete miatt a császáriak újból megsegíthették Trencsén várát május közepén. Ez a kuruc brigadéros a magasabbrendű hadműveletek végrehajtására nem volt alkalmas, bár egyénileg kiválóan vakmerő és ezredét ügyesen és vitézül vezető parancsnok volt. Annál jobban kitűnt és használható volt a városok megrohanásánál, portyázásoknál és rajtaütéseknél; ez a harcmodor általában a legjobban megfelelt a kuruc sereg sajátságainak.

Igen nagy fontossággal bírt a felvidéki hadműveletekre az a körülmény, hogy Érsekújvár bástyáit és a vár erődítményeit De Rivière francia mérnökkari ezredes és Le Maire mérnökkari tábornok az 1705. év tavaszán nagy szaktudással annyira kiépítette, hogy ez a vár a felkelés utolsó évéig a kurucok legtökéletesebb és elsőrangú erődítménye volt. Rivière, aki a várépítés mester-

ségét az akkori kor legnagyobb szakemberénél, Vaubannál tanulta, nemcsak a belső várat építette ki az akkori szempontok szerint legtökéletesebben, de a Nyitra vizén levő nagy malmot és a vár körüli egyéb fontos pontokat is külön erődökké alakította át, a felső várhoz fedett összekötő utakat létesített és rohamokat elhárító aknarendszert is épített.

Heister kudarcain okulva a bécsi udvari haditanács Herbeville gróf seregét alaposan megszaporította. Június közepén a császári sereg körülbelül 80,000 főből állott már s ennek mintegy a fele reguláris katona volt, míg a többi hadtápcsapat, várőrség vagy megyei milícia.

A nyári hadműveletek súlypontja a Duna-Tisza közén levő Bottyán seregére tevődött át. Bottyán János még a tavasz előtt érkezett le a Solt mellett épített dunai sánc és Kecskemét környékére és miután a ráckevei szigetet elfoglalta, hídanyagot gyüjtött Solt vidékén, hogy a Dunát áthidalja. A híd helyéül, Dunaordas és Paks között, a Dunának Imsód körüli kanyarulatát jelölte ki. Ide vonta flotilláját is és ezt a saját tervei szerint Selmecbányán készült rézpáncélú pontonokkal is kiegészítette. Majd a Duna túlsó partján, az építendő híd védelmére, a kömlődi dombon felépíttette azt az erős tábori erődítményt, amelyet a kurucok «Bottyán várá»-nak neveztek el. De addig is, amíg a híd elkészült, Bottyán nem ült tétlenül, hanem seregének egy részével áthajózott a Dunán és Somogyba hatolt, egészen Szigetvárig előrenyomult, azután Pécset is körülzárta és a pusztító rácokat Bródig visszaűzte. Távollétét Glöckelsberg tábornok arra használta fel, hogy az épülő «Bottyán várat» megtámadja. A császári tábornokot azonban vereség érte. E közben Bottyán hazaérkezett s május közepén Fejérvár táján nemcsak széjjelverte és Budáig kergette Glöckelsberg utóvédjét, hanem május 20-án megrohanta a Tabánt és a rácvárost és innen tömérdek zsákmánnyal tért vissza várába. Ezután június 9-én Bottyán már személyesen vezette rohamra gyalogságát a dunaföldvári császári sánc ellen. E hírek hallatára Herbeville «Bottyán várát» el akarta pusztítani, hogy megsemmisítse az öreg kuruc fészkét. E végből Glöckelsberg és Löwenburg tábornokok alatt közel 10,000 emberből álló sereg indult el Budáról réstörő ágyúkkal és mozsarakkal. E haderővel Bercsényi csak körülbelül 8000 embert tudott szembeállítani, még pedig két csoportban : Bottyán alatt a Duna jobb-, Esterházy Dániel alatt pedig a balpartján. De amikor Esterházy ügyetlen mozdulattal az Ordasnál készülő hidat otthagyta és Solt felé vonult, a magára hagyatott Bottyán várába zárkózott, és amikor Glöckelsberg serege június 19-én körül akarta zárni, lovasezrede élén vakmerően kirontott a sáncból. A kézitusában a hős tábornok arcán egy kardvágást, combjába pedig puskalövést kapott. Hű lovasai azonban kimentették az ellenség kezéből, a már kész hídon át a túlsó partra szállították s Kecskemétre kísérték. A vezér távozása után felbomlott a rend a várban és amikor a németek 20-án minden oldalról erősen bombázták a földsáncokat, Csajághy és Horváth Tamás ezredesek hiába jártak elől jó példával a már csüggedő csapatok sorai között ; mivel pedig a Rákóczitól küldött segítség

elkésett, a kuruc hajdúság már nem bírta tovább a vár lövetését és július 22-én éjjel átmenekült a Duna keleti partjára. A császáriak a várban nem sok zsákmányt találtak, de a könnyelműen épségben hagyott hídon át követték a kurucokat s az imsódi sáncokat is elfoglalták. Innen azonban Esterházy visszaverte őket a túlsó partra. A császári sereg egy ideig még Bottyán félig összelőtt várában húzódott meg, de amikor Glöckelsberg megtudta, hogy Rákóczi seregével a Felvidékről Pest felé vonul, otthagyta a sáncot és visszatért Budára.

A nyár folyamán Károlyi Sándor Kúnhegyes közelében, a Körös vizénél, zsákmánnyal megrakodott rác sereget vert széjjel véres csatában. Ebben

Bottyán vára Kömlőd mellett, Tolna vármegyében.

az ütközetben lelte hősi halálát Nyiry András kuruc ezredes. Károlyi egészen a Marosig üldözte a rácokat, Csanádot és Gyulát is megszállta s csak azután tért vissza a Vág felé, hogy a fejedelem seregéhez csatlakozzék.

A béketárgyalások meghiúsulása után Rákóczinak az volt a szándéka, hogy Bercsényi seregével Nyitra vármegyében egyesül és Herbevillet a Vág partján nyílt mezőn csatára kényszeríti. A tervezett nagy összecsapás előtt Ocskay 4000 lovasával újból berontott Morvaországba és Ausztriába és Lundenburgon is keresztülgázolva, égette, prédálta a határmenti községeket. Herbeville a kuruc főserég érkezésének hírére, augusztus 3-án, a Csallóközből a nagymagyari hídon át Lipótvár felé indult. Az első kisebb összecsapásnál Sennyei István kuruc ezredes a vereknyei Duna mellett két német lovasszá-

zadot visszavert. Ekkor Rákóczi, aki értesült Herbeville mozdulatairól, haditanácsot tartott, amely elhatározta, hogy a nehézkes Herbevillet, aki a Vág és a Vág-Duna között akart Lipótvár alá nyomulni, kelepcébe csalja. Rákóczi tehát seregének egy részét Galgócnál átküldte a Vágon, tűzérségét pedig La Mothe ezredessel oly módon állíttatta fel, hogy az összeütközés helyén a császáriaknak sok kárt okozhasson. Az egyik legfontosabb átkaroló oszlop vezetését Bercsényi a beteg Ebeczky István helyett, sajnos, egy tapasztalatlanabb alvezérre bízta, aminek az lett a következménye, hogy ez az oszlop elkésett s Herbeville kimenekült a kelepcéből. E kudarc után Rákóczi augusztus közepén Pudmeritz falu mellett nehéz terepben újból csatára kényszerítette Herbevillet. Amíg La Mothe tűzérezredes ágyúi gyilkos tűzzel bontották a császáriak sorait, azalatt Andrássy György tábornok hajdúi élén kivont karddal a németek ingadozó csatasorát megrohanta és visszaszorította. De további előnyomulás közben serege megbomlott s még jobban növelte a zavart, hogy a dombtetőről segítségére siető kuruc lovasság, elhamarkodott hévvel, rendetlenül rohant le a völgybe. A keletkezett nagy porfelhő a heves szélroham következtében annyira betöltötte a völgyet, hogy senki sem tudta mi történt. Oly fejvesztettség támadt, hogy a kurucok rendetlenül visszavonultak. A veszteség egyik részről sem volt nagy, s bár Herbeville nagy győzelem gyanánt kürtölte világgá ezt az összecsapást, az eszesebb Pálffy jelentésében a kurucokról azt a bizonyítványt állította ki, hogy «nem lehet őket már rendetlen csőcseléknek tartani, igen jól megtanulták a hadimesterséget».

Tehát a pudmeritzi veszteségben éppúgy, mint az elmúlt évben Nagyszombat alatt, nem a sereg, vagyis a kuruc katona gyávasága okozta a kudarcot, hanem a képzett, higgadt vezetés hiánya és ennek következtében a fegyelem, az együttműködés fogyatékossága.

A pudmeritzi csata nem volt nagy befolyással a további eseményekre, mert a kurucok vígan tovább portyáztak. Balogh Ádám és Bezerédj Imre annyi sok bajt okozott a dunántúli német hadaknak, hogy augusztus vége felé Herbeville a Csallóközből Pálffyval kénytelen volt 2000 lovast a Dunántúlra küldeni. Bercsényi betört Morvaországba, ahol néhány várost és várat megvett s több mint 500 foglyot küldött Rákóczihoz. A fejedelem tehát megelégedéssel mondhatta, mint emlékirataiban is feljegyezte, hogy «a bécsi udvar láthatta mindebből, hogy tábornokai szétkergethetik ugyan hadseregemet, de tönkretenni nem bírják».

De meg kell még említenünk, hogy Bercsényi seregének ezredei augusztus 21-én Rohatic várát elfoglalták és Kremsieren és Austerlitzen túl Brünnig nyargaltak, rettenetes futást és riadalmat okozva. A bécsi dunai hidak közelében pedig egy kuruc lovasezred megsemmisítette gróf Engelfurt alezredes reguláris lovasseregét és őt magát is levágta.

Mindezek után Herbeville belátta, hogy sem a Felvidéken, sem pedig a Dunántúlon nem tud döntő csapást mérni a kurucokra. Elhatározta tehát, hogy míg Pálffy a nyugati határok védelmére Pozsony tájékán, Heister Hanni-

bál tábornok pedig, a volt főparancsnok öccse, Szentgotthárdnál marad, ő maga egész seregével betör a Duna-Tisza közére, s innen levonul Erdélybe, hogy kisegítse Rabutint szorongatott helyzetéből. A császári sereg zömét tehát maga Herbeville Komáromnál átvezette a Duna jobbpartjára s innen Budára tért. Itt majdnem 4000 szekérből álló nagy élelmiszer és lőszerszállítmányt gyüjtött össze s ezzel szeptember 16-án zárt menetben Pestről kelet felé indult, úgy hogy középen a lovasság, két oldalt pedig a gyalogság védte a szekérsort. Amikor Bottyán erről a nagyszabású mozdulatról tudomást szerzett, mintegy 6000 huszárral Herbeville után eredt és előbb Nagykőrösnél,

Varannó a XVIII. század elején. Az előtérben mulató magyar katonák.

majd Kecskemétnél, később pedig Szeged előtt folyton megtámadta, fogyasztotta és akadályozta a továbbmenetelést.

Ezalatt Rákóczi az erdélyi határszorosok megvédése végett seregével maga is Herbeville után indult és Forgáchnak megparancsolta, hogy a Zsibó és Karika melletti hegyszorosban, amelynek elsáncolását már előzőleg elrendelte, igyekezzék megakadályozni a császári főseregnek behatolását Erdélybe. Rákóczi Károlyit is odarendelte s udvari csapataival október vége felé meg is érkezett a Szilágyságba. Közben Bottyánt a fejedelem a Dunántúlra irányította vissza, ahol ennek a derék öreg kuruc tábornoknak csapatai, éppúgy mint Bercsényi felvidéki serege, az év utolsó hónapjaiban a szokott bátorsággal és eredménnyel úgy portyáztak és zaklatták Ausztria határát, hogy az év végén ugyanott állottak mindenütt, ahol az év elején voltak.

November 11-én zajlott le Zsibó határában a kuruc hadsereg ezévi legnagyobb küzdelme, a zsibó-karikai nagy csata. A francia tisztek segítségével megerősített völgyszorosokban elhelyezett körülbelül 22,000 főnyi hadat Forgách Simon és Des Alleurs francia altábornagy vezették. Herbeville először a francia altábornagy jobbszárnyát támadta meg, de eredménytelenül. Azután Forgách Simon ellen fordult, akit arcban és oldalról támadott és a hegyekben is megkerült. Forgách hada megfutamodott, mire az egész kuruc arcvonal meghátrált. Károlyinak a császáriak hátába kellett volna támadnia, de nem tehette meg, mert Herbeville csapatai a hátukba vezető hegyi ösvényeket idejében eltorlaszolták és ügyesen is védekeztek. A fejedelem, aki november 11-én még nem várta a támadást, az ütközetnél nem volt jelen.

A zsibói vereség után sorban estek ki Rákóczi kezéből az erdélyi és tiszántúli várak: Gyula, Szamosújvár, Bethlen és Beszterce. Csupán Csáky András ezredes védte három hónapon keresztül Déva várát, igazi magyar virtussal és önfeláldozással.

Bottyán ezévi utolsó dunántúli hadjárata szép eredménnyel végződött, mert Dunaföldvár, Simontornya, Pécs, Siklós bevétele után november 21-én Tata is behódolt, december közepéig pedig Pannonhalma, Sárvár, Kapuvár és Kőszeg is a kurucok kezébe került. Pálffy János Magyaróvárról kénytelen volt az osztrák határig visszavonulni, mire Ocskay Győrt és Magyaróvárt zárta körül, Heister Hannibál seregét pedig Bezerédj Szentgotthárdnál véres ütközetben szétverte. Végre Bottyán karácsony napján megkezdte Sopron bombázását.

Összegezve a kuruc hadsereg 1705. évi harcainak eredményét, látjuk, hogy elérte dicsőségének tetőpontját. Ezt pedig a magyar katona vitézségének köszönhette. Ha a fejedelem tábornoki karában több valódi hadvezér van és a seregnél több olyan parancsnok, aki nemcsak személye szerint vitéz, hanem fegyelmet követelő és tartó előljáró, akkor a kuruc hadi dicsőség felragyogó napja később sem homályosult volna el. De Rákóczi tragikus sorsa ezt máskép akarta.

1706.

Rákóczi hadserege 1706-ban sikerrel folytatta hadműveleteit. A császári sereg zöme Erdélybe szorult, a Dunántúlon és a Felvidék nyugati szegélyén levő csapatok pedig nem voltak elég erősek ahhoz, hogy a kurucokat döntő csatában megsemmisítsék. A kurucok ebben az évben is követték a guerillaharcmodort s e mozgó hadviselési módnak Rákóczira nézve győzelmes jeleneteiben továbbra is a portyázások nagy mesterei, Ocskay, Bezerédj és Balogh Ádám vitézkedtek.

Nagyobb jelentőségűek voltak azonban a várak és megerősített helyek körüli küzdelmek, elsősorban a Sopron, Esztergom és Kassa falai alatt folyó harcok.

Bottyán, aki még az elmúlt év végén megkezdte Sopron ostromát, január 2-án olyan erősen bombázta a várost, hogy annak majdnem minden háza megsérült és egész városrészek elhamvadtak. A császári őrség azonban szívósan védekezett és a lakosság sem volt hajlandó behódolni. Erre Bottyán január 6-án hajnalhasadtakor rohamra indította csapatait: 6000 hajdút és 2000 lóról leszállt huszárt. A főrohamoszlopot maga az agg vezér vezette gyalogosan, a másik kettőt Ocskay és Bezerédj. A rohamjelre a kézigránátokkal felszerelt hajdúság és huszárság nagy bátorsággal megközelítette a falakat és elhelyezte ostromlétráit. De, sajnos, a létrák rövidek voltak. A vitéz kurucok éppen csak hogy kezükkel érhették el a falak párkányait és a lőréseken belövöldözhettek, de a legtöbb helyen nem tudtak a falak tetejére felmászni, csupán egy-egy különösen bátor osztagnak sikerült a bástyák tetejére felhágni. Az első zászlót Horváth Mihály vitéz kuruc százados tűzte ki a várfalra, a legénység pedig beszögezte a császáriak ágyúit, de a túlnyomó erejű várőrség Horváthot lelőtte, vitézeit pedig leszorította a bástyáról. Bottyán hamarosan belátta, hogy minden további erőlködése csak felesleges vérontás volna, tehát csapatait visszarendelte. Január 9-én még egy kisebb rohammal próbálkozott, de mivel ez is eredménytelen volt, elvonult a vár alól. Ezután Bercsényi Bottyánt a Duna-Tisza közére küldte, hogy az észak felől fenyegető rác veszedelmet elhárítsa.

A Felvidéken az év első felében a kurucok ugyancsak sűrűn portyáztak. Január közepén egyik erős portyázó osztaguk feltartóztatta, majd elfogta a Trencsén várába élelmet szállító császári oszlopot. Ocskay alvezéreivel: Bokros Pállal, Réthey Jánossal, Berthóty Zsigmonddal februárban ismét becsapott Morvaországba és 4000 emberével, valamint négy ágyúval megrohanta és be is vette Landshut városát, amelynek őrségét, báró Rosenkrantz alezredest és 300 emberét felkoncolta. Csáky Mihály, Andrássy Pál és Ebeczky István Bruckból 8000 emberrel átkeltek a Lajtán s Bécsújhelyig előrehatoltak, mire Pálffy feladta a Lajta vonalát és visszavonult Bécs felé. Erre Ebeczky huszárjai Bécs külső sáncáig száguldoztak, úgy hogy a lakosság a Szent István tornyából újból rémülten szemlélhette a főváros közelében nyargaló kurucokat. A megrőkönyödött udvari haditanács sürgősen csapatokat kért és addig is, míg megérkeztek, megparancsolta Pálffynak, hogy ismét törjön elő Szombathely felé s igyekezzék egyesülni Nehem táborszernagy rácaival, továbbá Heister Hannibálnak Sárvár felől és Herbersteinnek Simontornya felől előrenyomuló hadaival a végből, hogy a kurucokat a Dunántúlról kiszoríthassa.

Bottyán február 2-án az útjába eső Székesfehérvár külső sáncait elfoglalta s a várat körülzárta. Ezután hadai egy részével Somogy felé vonult, másik részével pedig előkészült a Dráván való átkelésre. Herberstein, aki tudomást szerzett Bottyán hadosztályának megosztásáról, főerejével a Kapos mentén Bottyán után indult abban a reményben, hogy meglepheti. Ez azonban nem sikerült neki, mert Bottyán soha ütközetet nem veszített azért, mert meglepték. Ennek a mindig józan és éber vezérnek egyik legkitűnőbb tulajdon-

sága volt, hogy mindig többet tudott az ellenségről, mint az róla. Herberstein azonban oly túlerővel és oly gyorsan követte Bottyánt, hogy ennek nem volt már ideje távollevő csapatainak összevonására s ezért Igal mellett kénytelen volt meghátrálni. De Bottyán e szerencsétlenül végződött ütközet után sem vesztette el lélekjelenlétét, hanem a küzdelem színhelyéről elvonuló császári csapatokat megelőzte s oly ügyesen állította fel seregét, hogy Herberstein kénytelen volt kitérni az újabb ütközet elől. A haditanács szépen kieszelt terve tehát dugába dőlt, mert Bottyán éber figyelme és mozgékony hadviselési módja a császári seregek egyesülését megakadályozta.

Február végén Berthóty bevette Magyaróvárt, Esztergom falai alatt pedig megkezdődtek Kukländer tábornok várparancsnok és Géczy Gábor csapatai között az előcsatározások s az előkészületek a vár ostromára.

A zsibói csatavesztés után Rákóczi Forgách Simont visszahívta Erdélyből és a Felsőmagyarországon újonnan felállítandó reguláris sereg vezetésével bízta meg. Ezalatt Károlyi Sándor elfoglalta Tordát és Torockót és szüntelenül zaklatta a császáriak téli szállásait. Csáky András pedig, a dévai volt kuruc őrség vitéz parancsnoka, aki császári hadifogságból szökött haza, a Karánsebesnél sebtiben összegyüjtött felkelők élén elfoglalta a Vaskaput, a Dobra melletti sáncokat, Halmágy várát, és végül báró Tige császári ezredest egészen Gyulafehérvárig szorította vissza.

A portyázó háború változatlan mozgalmassággal folyt a tavaszi hónapok alatt az ország többi részén is. Berthóty ismételten benyargalt Ausztriába; Ebeczky és Bezerédj pedig Körmend alól csalta ki Heister Hannibál pihenő csapatait. Kisfaludy László, Bezerédj és Géczy Gábor csapatai április 7-én széjjelverték gróf Draskovich tábornok horvát seregét, amely alkalommal sok zászlót zsákmányoltak. Ebben a harcban, amint Bercsényi jelentette a fejedelemnek, «senki Bezerédjnél magát jobban nem viselte, most is maga 11 rácot, horvátot és 2 kapitányt vágott le».

Ebbe az időbe esik egyszersmind Bercsényinek egyik ügyes hadicsele. A már álló seprősi hídon kívül még egy hidat akartak a Dunán építeni Győr és Esztergom között. E végből színleges támadásra indította a pozsonyi kikötő sáncai felett a püspöki sáncban elhelyezett Winkler és Thuróczy-féle hajdúezredeket. E színleges támadás lármája alatt két merész kuruc katona két parasztcsónakon belopódzott a kikötőbe, elvágta a hajóhíd köteleit, mire a Duna sodra a 30 nagy hajóból álló hídanyagot Püspökiig levitte, a hol a kurucok a felette értékes zsákmányt elfogták.

A kuruc portyázók egy ízben még magát József császárt is veszélyeztették. József március utolsó napjaiban Laxenburg közelében fényes kísérettel sólymászatra indult. Útjában azonban mihamar megakadt a környező falvak menekülő lakosságának lármája s torlódása miatt, ami abból keletkezett, hogy a közelben fölbukkantak Balogh István kuruc huszárjai. A császár az utolsó pillanatban vadásztársaságának egyik részével egérutat nyert és visszajutott Laxenburg várába. Azonban a kíséret nagy részét a

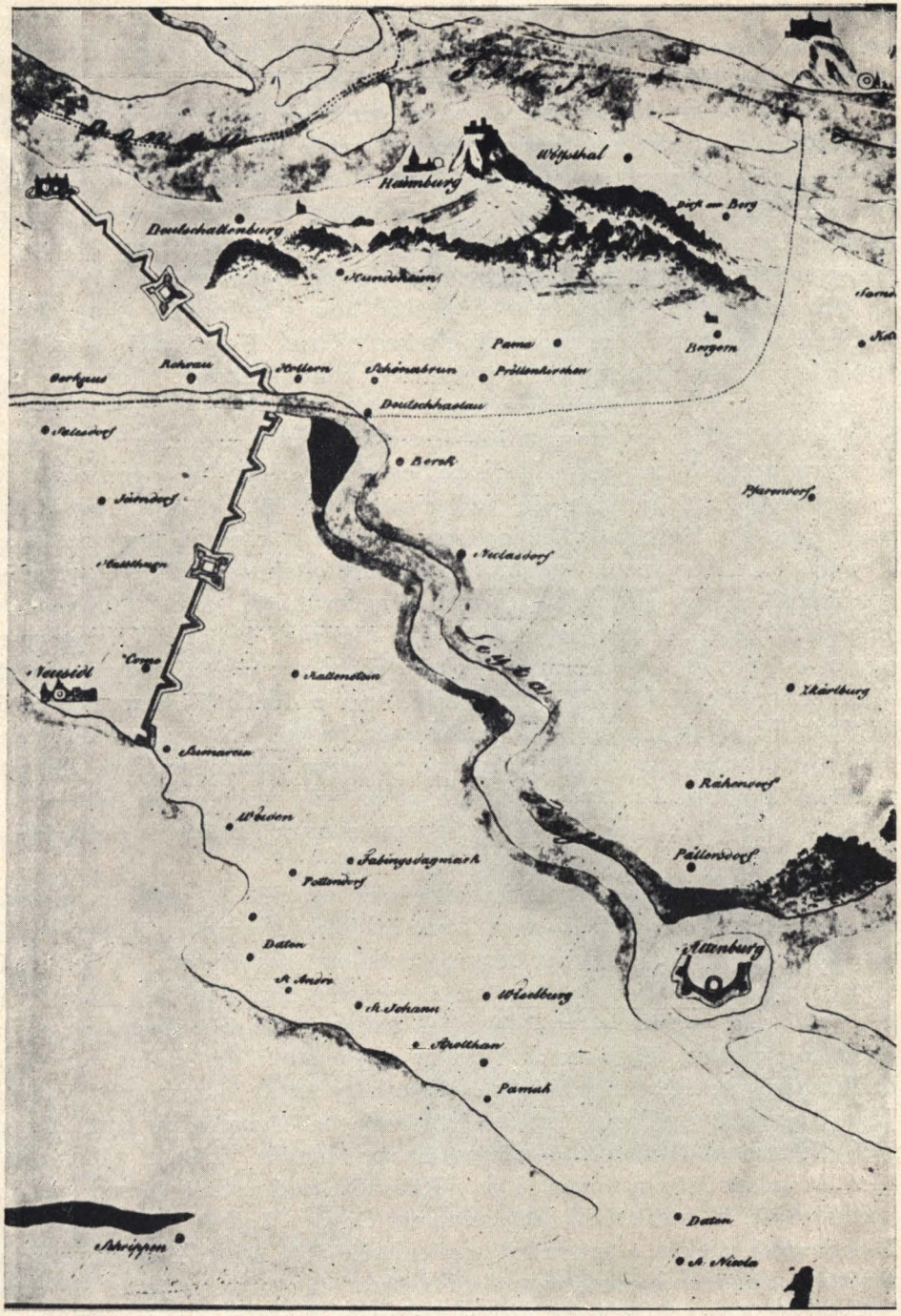

Egykorú térkép Nyugatmagyarországról, a császári sereg sáncvonalával, 1706-ból.

kurucok elfogták és magukkal vitték az uralkodó vadászsólymait is. Büszkén jelentette Bercsényi a fejedelemnek: «ez szép dolog, magát megszalasztani a császárt, elnyerni madarait etc., casus exemplaris!»

Réthey György április első napjaiban Stiriába is betört, hogy megtorolja Szombathely városának elhamvasztását és azt a sok pusztítást, amivel a császári sereg Nyugatmagyarország népét a kurucokhoz vonzódása miatt büntette. Rétheyék Grácig hatoltak előre s több mint 50 helységet elpusztítottak. Ugyanekkor megrohanták Alsólendva várát, amelynek horvát őrségét lefegyverezték, az ágyúkat és a fegyvereket pedig zsákmányul ejtették.

Mindezek után a bécsi kormány látta, hogy a haditanács által irányított eddigi hadműveletek nem jártak teljes sikerrel. Hogy újabb és erősebb támadást indíthasson, friss csapatokra lett volna szüksége. Mivel azonban a császár udvarában mindjobban érvényesült azoknak a tanácsadóknak a befolyása, akik a magyarországi hadjáratot békés úton szerették volna befejezni, viszont a kurucok sem idegenkedtek a tisztességes béke gondolatától, a két hadviselő fél április 14-én fegyverszünetet kötött, amely július utolsó napjáig tartott. Ezekben a hónapokban, leszámítva a kisebb portyázó összecsapásokat, a rendszeres hadműveletek szüneteltek és a fegyvernyugvást mindkét fél seregei állapotának rendezésére fordította. A császáriaknál az öreg tétovázó Herbeville helyett Rabutin tábornok került a keletmagyarországi császári csapatok élére, aki szigorú parancsot kapott, hogy seregének zömével vonuljon Erdélyből a Tisza felé, hogy a dunántúli kurucokat erről az oldalról is nyugtalanítsa. Az egész császári haderő új fővezére pedig Stahremberg tábornagy lett, aki Pálffyt új hadsereg összetoborzására Horvátországba küldte; Ausztria védelmére pedig erős sáncvonalat építtetett a Fertőtől Fraknón és Sopronon át egészen az osztrák határig és észak felé a Dunáig.

Rákóczi seregében még nevezetesebb és nagyobb jelentőségű változások történtek. Bercsényi az egész kuruc hadsereget egészen új, szilárdabb alapokra fektette, a hadkiegészítést kerületenkint szabályozta s a hadrakelt sereget új hadrendek szerint tagolta. A fejedelem főhadiszállása Érsekújvár körül volt; itt táborozott gróf Forgách Simon reguláris hadosztálya is; a Duna két partján, Esztergom táján, az úgynevezett deréktábor, vagyis a hadsereg központi hadereje volt, gróf Esterházy Antal hadosztálya; Bottyán János hadosztálya a Duna-Tisza közén, Kecskemét-Dunaföldvár körül állott; gróf Esterházy Dániel hadosztálya Székesfehérvár tájékán táborozott; báró Andrássy István hadosztálya a Rábaközben Sopron és Moson vidékén volt; végül, a legkisebbik seregcsoport, Ocskay László lovasbrigádja, a Fehérhegyek tájékán, a morva határszélen működött. A gróf Bercsényi Miklós kezétől származó nagy haditagozódási táblázatból, a «Sistema totius Militiae»-ből kitűnik, hogy II. Rákóczi Ferenc hadserege ebben az időben volt legerősebb, mivel a táblázat szerint: 52 lovas- és 31 hajdú-, azaz összesen 83 ezred állott ekkor Rákóczi zsoldjában. A különféle helyi felkelő alakulatok, a mű-

szaki osztagok és várőrségek ideszámításával tehát a kuruc sereg elérte az egész hadjárat alatti legmagasabb létszámát. A magyar szabadság kivívása érdekében ekkor több mint 100,000 ember állott fegyverben. Ez a tekintélyes szám bizonyítja a magyar nemzet önfeláldozó kitartását és ragaszkodását a fejedelem tisztelt személyéhez, a várt győzelem reményében.

A fegyverszüneti tárgyalások, éppúgy mint az elmúlt évben megkísérlett gyöngyösi és szombathelyi békepróbálkozások, eredménytelenül végződtek. Így tehát a fegyverszünetet a császár egyes konok tanácsosainak merev elutasító magatartása miatt nem követte a régen áhított béke és a hadműveletek augusztus 1-én újból megkezdődtek.

Stahremberg Guido gróf császári főparancsnoknak az volt a terve, hogy Szolnok körül egyesül az Erdélyből felrendelt Rabutin seregével s innen, az ország szívéből irányítja tovább a hadjáratot.

A kuruc haderőknél a fegyverszünet leteltével Rákóczi személyes vezetése alatt megkezdődött Esztergom ostroma. Bercsényi hídja Nyergesújfalu és Karva között már készen állott, úgyhogy Forgách serege átkelt rajta és Esztergomot dél felől is körülzárhatta. Az ostrom augusztus 6-án kezdődött. Ötnapi bombázás után a Viziváros falain már széles rés tátongott, amelyen át 12-én Roth kuruc ezredes ezt a városrészt elfoglalta. A vár keleti oldalának megrohanása azonban nem sikerült. Rákóczi erre, francia hadmérnökei tanácsára, földalatti aknát fúratott. Kukländer tábornok a fejedelem többszöri felszólításának sem akart engedni, de amikor látta, hogy az aknamunka serényen folyik és külső segélyt nem remélhet, szeptember 8-án kapitulált. A fel-

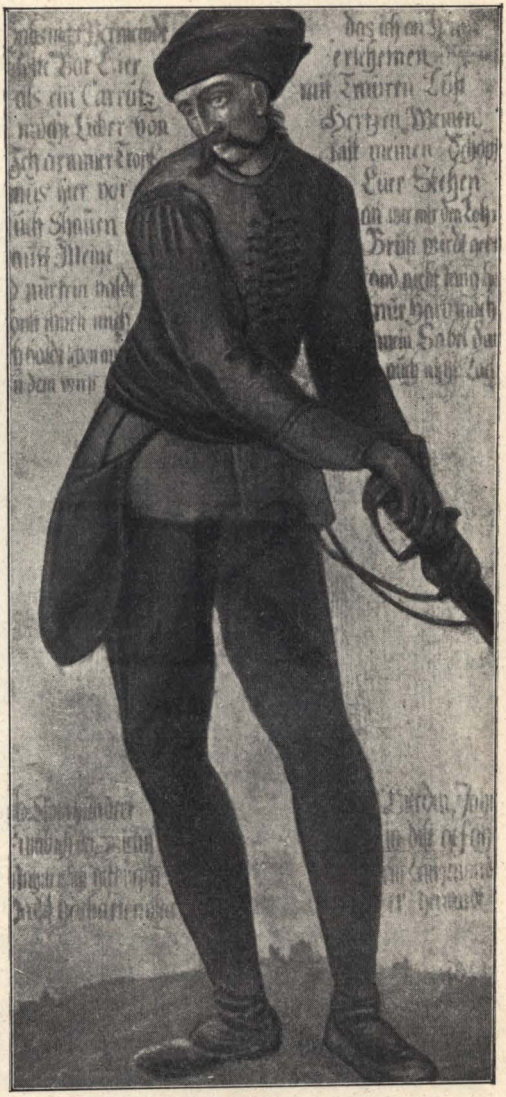

Kuruc hajdú II. Rákóczi Ferenc seregében.

mentésére sietö Pálffy altábornagyot ugyanis a nagymagyari vonalon a kurucok feltartóztatták, s bár Pálffy a sáncokat 10-én elfoglalta, Esztergomot már nem menthette fel. Stahremberg ezután Esztergom ellen indult és szeptember 27-én a karvai sáncok elé ért. A sánc parancsnoka, Chassant francia ezredes és a magyar kurucok, Lóczy Endre hajdúi, vitézül védekeztek ugyan, de a kuruc szolgálatban álló volt császári katonaság az ütközet alatt lerakta fegyverét. Ezért sikerült Stahrembergnek a sáncot elfoglalni és Chassant ezredest elfogni. Hasonló ok miatt kapitulált Esztergom vára is október 9-én. A várőrség csapatai között egyenetlenség és lázongás támadt, úgy hogy a vár parancsnoka, Bonnefous francia ezredes, bár tűzérségével kezdetben vitézül védekezett, kénytelen volt a várat feladni. Hogy Esztergom elesett, annak egyrészt Forgách Simon tábornok is oka volt, aki a helyett hogy a fejedelem parancsa szerint Pozsonyt megtámadta és így Stahremberg seregét lekötötte volna, saját belátása szerint Pozsony alól elvonult és Morvaországba tört be. Bár itt Zistersdorf várát elfoglalta és feldúlta, ez a kis eredmény nem volt kellő kárpótlás mulasztásáért. A fejedelem ezt a fegyelemsértést keményen megtorolta, mert Forgáchot letartóztatta és csak négy évi raboskodás után bocsátotta szabadon 1710-ben.

Az év utolsó hónapjaiban Erdélyben Pekry Lőrinc tábornok elfoglalta Görgény és Bethlen várát, körülzárta Kolozsvárt és Brassót, úgy hogy Rabutin kivonulása után Erdély jórészt ismét Rákóczi fennhatósága alá került. Rabutin, aki felsőbb parancsra Nagyváradon át Szolnok felé vonult és akit Károlyi gyengébb seregével nem tudott útjában feltartóztatni, szeptember elején előbb Szolnokhoz ért, majd Kassát zárta körül. Azonban nem tudta elfoglalni, mert a város parancsnoka, az öreg, de rendkívül vitéz és erélyes Radics János kuruc ezredes oly körültekintéssel védte Felsőmagyarországnak ezt a legfontosabb városát és csapatai élén oly vitézül verte vissza a császáriak minden támadását, hogy Rabutin az év vége felé a körülzárást abbahagyta és seregével visszatért Szolnokra

Ezalatt Bottyán és alparancsnokai a Dunántúlon vitézkedtek. Augusztus közepén megrohanták a császáriak fertővidéki új sáncait s Farkas és Sopron mellett áttörtek, úgy hogy Bezerédj Imre újból Bécsig portyázhatott. Amikor pedig Pálffy újonnan alakított seregével a Rába mentén Stahremberghez akart csatlakozni, Bottyán Szentgotthárdnál feltartóztatta és visszanyomta. Hogy a soproni sáncok megvívásánál a kuruc katonaság milyen vitézül viselkedett, azt a különben szűkszavú Bottyán tábornok Károlyi Sándorhoz intézett levelének ez a része bizonyítja a legjobban : «Esett el az ellenségben több négyszáznál, rabul pedig száznégyet hoztunk. A mieinkből alig esett négy vagy öt. Egy szóval, az mieink oly vitézül viselték magukat, hogy minden tartózkodás nélkül rajta mentek ; az minthogy ilyen erős ostromot nem emlékezem, hogy láthattam volna, mint ezek tettenek».

Ebben az évben a magyar katona fegyvere Rákóczi seregének győzelmeit még Sümeg és Kőszeg elfoglalásával, továbbá Simontornya szívós védel-

mén kívül egy különösen szép diadallal szaporította. Ezt az ütközetet báró Andrássy István tábornok serege vívta Győrvár és Egervár között Vas vármegyében november 6-án és 7-én. Amikor ugyanis Stahremberg november elején elindult a Rába felé, Heister Hannibál körülbelül 5000 főnyi haddal október végén a Murán át betört Magyarországba, Zala vármegyének nagy részét elpusztította és Stahremberggel akart egyesülni. Andrássy Kőszegen értesült Heister előnyomulásáról, alvezéreivel haditanácsot tartott és egyhangúlag elhatározták, hogy Kőszeg előtt Stahremberg megfigyelésére csupán 400 huszárt hagynak, a hadtest többi részével pedig, körülbelül 3000 fővel,

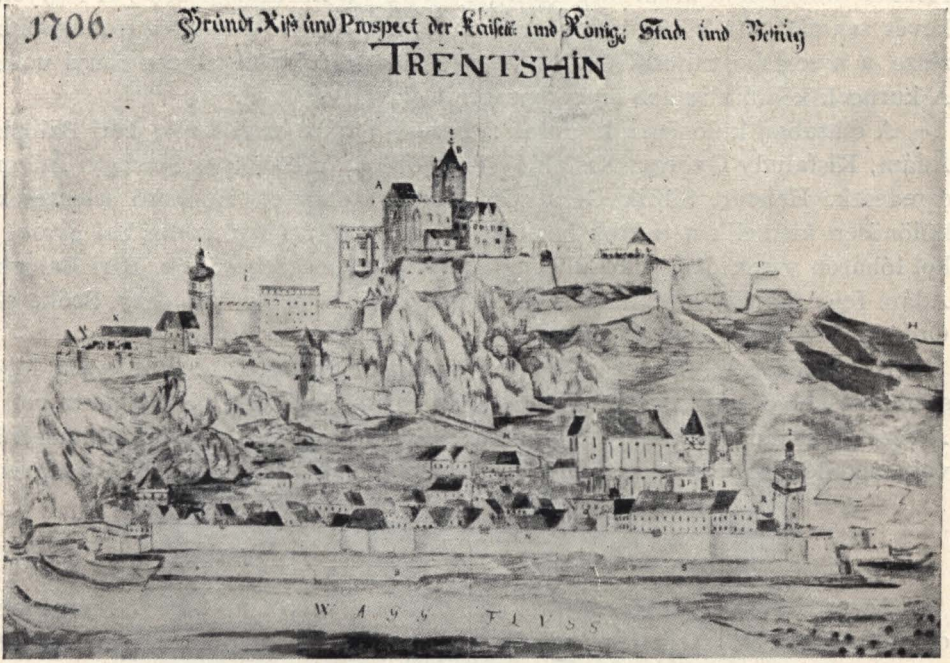

Trencsén 1706-ban.

Heister ellen fordulnak. November 5-én elindultak, 6-án értek Egervár alá, ahol megállapították, hogy Heister csapatai már tovább mentek Vasvár felé. Erre Andrássy lovassága azonnal utánuk eredt és a császári hadoszlop végét késő délután beszorította a győrvári tavak és mocsarak gátjai közé. Itt heves és a császáriakra nézve kedvezőtlen puskatűzharc kezdődött, amelynek csak az éjjel sötétsége vetett véget. A kurucok a támadást a kedvezőtlen terepen másnap, 7-én vasárnap reggel, nem akarták folytatni, mivel Stahremberg osztagai helyenkint már több méter magas védőgátakat építettek az éjjel folyamán és alaposan elkészültek a védelemre. Andrássy tehát elvonult a sáncok alól, Stahremberg elé került és elülről, arcvonalban támadta meg. A kurucok támadása, amely körülbelül két óra hosszat tartott, tökéletes

győzelemmel végződött. Előbb kiszorították a császári seregnek Győrvár faluban a házak között védekező részét, majd béri Balogh Ádám brigadéros lendületes lovasrohamával Heister csapatainak zömét a tavakba és a mocsarakba szorította. Amikor pedig a császári tábornok gyalogsága a falun kívül fekvő kertek háta mögötti védőállásban gyülekezett, a kurucok a déli órákban itt is letörték a császáriak ellenállását, és amikor Heister mintegy 500 lovassal el akart menekülni a csatatérről, a kurucok elfogták.

A harcászati és erkölcsi sikeren kívül Andrássy hadinépe igen sok hadianyagot, három ágyút, 24 zászlót, temérdek fegyvert és dobot zsákmányolt. Heister tábornokon kívül még 14 fogoly került a kurucok kezébe. A foglyok kevés számát az a körülmény magyarázza, hogy a császári sereg legnagyobb része a mocsárba fulladt. Összes veszteségük körülbelül 2-3000 főnyi volt. A kurucok közül alig 200 ember pusztult el.

A csatában különösen kitűntek: Bezerédj Imre brigadéros, béri Balogh Ádám, Kisfaludy György, Kisfaludy László, Török István és Somogyi Ádám ezredesek. Heistert Sibrik Géza vicehadnagy fogta el. Egykorú jelentések különösen kiemelik a tisztek hősiességét, akik az ütközet során hol gyalog, hol lóháton verekedtek s közülük mintegy 40-en megsebesültek. Béri Balogh Ádám fején három sebet kapott, a főtisztek közül pedig Tarnóczy, Szőke és Ordódy főstrázsamesterek elestek.

Az ütközet II. Rákóczi Ferenc hadjáratának kétségtelenül egyik legszerencsésebb és végrehajtás szempontjából egyik legszebb hadivállalata volt. A vezetők és a csapatok együttműködése és mindnyájuk vitézsége mintaszerű volt és kellően érvényre juttatta a magyar katona kiváló harci tulajdonságait.

1707.

Az 1707-i esztendő Rákóczi fegyvereinek sok szép újabb, kisebb-nagyobb diadalt hozott, de a felkelés ügye ebben az évben sem tudott teljes győzelmet aratni. A kuruc sereg még látszólag harckészségének és vállalkozó szellemének teljes virágában volt, de belső értéke a sok küzdelem és nélkülözés következtében már hanyatlott, a vezetők közül mind többen kezdték belátni a küzdelem reménytelenségét és a csapatok létszáma a nélkülözések, betegségek s a már mind sűrűbben előforduló átpártolások következtében fokozatosan apadni kezdett. Hogy a kuruc hadsereg ebben az évben mégis igen sok jelentős és a magyar katona vitézségére jellemző és dícséretes tettet tudott végrehajtani, az részben az alvezérek tevékeny, fáradságot nem ismerő portyázó kedvének és ügyességének, jórészt azonban Bottyán János hadvezéri képességének volt köszönhető. A kuruc sereg e legkiválóbb hadvezére ebben az évben hajtotta végre a Dunántúl felszabadítását célzó hadjáratát, amelyről még az egykorú krónikák és a későbbi történetírók is kénytelenek elismerni, hogy Bottyán tervei és intézkedései a lehető legcélravezetőbbek voltak, a császári tábornokok terveit pedig mindig el tudta gáncsolni.

A küzdelem súlypontja ebben az évben a Dunántúlon volt. A császár környezete állandó rettegésben élt mindaddig, amíg a kurucokat az osztrák és a stájer határ közelében tudta és éppen ezért Stahremberg tábornagy legfontosabb feladatának tartotta, hogy a Dunántúlt a kurucoktól megtisztítsa. Nagyon célszerű volt Rákóczinak az az intézkedése, hogy a Dunántúlon külön-

Bottyán János.

böző parancsnokok alatt szétszórtan működő csapatokat Bottyán parancsnoksága alá helyezte, aki azután december végén erős kézzel hozzáfogott a seregek rendbehozásához. Szokott erélyével alig 2—3 hét alatt elérte a Rábát, Stahremberget és Ebergényit visszaszorította, Kőszeget visszafoglalta és Pálffy rác csapatából 600-at levágott.

Amit Bottyán kitervezett, azt alvezérei, különösen Bezerédj és Balogh Ádám, a náluk megszokott fürgeséggel és vitézséggel hajtották végre. Bezerédj

január közepétől kezdve úgyszólván megszakítás nélkül csapkodott át a határon, ismételten felhatolt Hartbergig és Burgauig. Mindezeket a kuruc portyázásokat a császári okmányok s a későbbi osztrák történetírók hihetetlen vandalizmusoknak minősítik s azt állítják, hogy a kurucokat már csak azért sem lehetett rendes katonaságnak minősíteni, mert hadviselésük egyetlen és legfőbb célja, eszköze az embertelen pusztítás, rablás és gyujtogatás volt. A magyar katona lélektana azonban ilyen aljas ösztönökből eredő hajlamokat nem ismer. A kuruc katonaság természeténél fogva még a török hódoltság idejében megszokott portyázó hadviselési módot volt kénytelen választani, mert a reguláris császári sereggel szemben ez volt a legalkalmasabb és mert a sereg élelmezését és fenntartását leginkább csakis ily módon lehetett biztosítani. De nagy elfogultság volna azt állítani, hogy a magyar katona ebben túltett minden más hadsereg katonáján. A császári sereg éppen úgy pusztította Magyarországnak megszállt részeit, sőt Heister németjei az elmúlt években Veszprémben és másutt is hihetetlen kegyetlenséggel garázdálkodtak.

A hadviselés sohasem volt humánus mesterség, de nyugodtan állíthatjuk, hogy a kuruc hadsereg e téren sem volt vadabb, mint Európának bármely serege, hiszen a falvak elpusztítása a XVII—XVIII. század hadjárataiban a hadviselés elkerülhetetlen velejárója volt.

Az udvari haditanács Bottyán hadműveletei ellen oly módon akart védekezni, hogy Stahremberg fővezérsége alatt egyesíteni kívánta Pálffy dél-dunántúli és Rabutin erdélyi seregét, amely az év elején már Pest környékén volt. Bottyán e hármas körülzárás ellen igen ügyesen védekezett: Bezerédjt megerősített dandárjával Kőszeg felé, Kisfaludy Györgyöt pedig Eszék felé küldte, hogy az előrenyomuló császári oszlopokat mindaddig csipkedjék és feltartóztassák, amíg ő, Bottyán, főseregét Pápa, a Bakony és a Vértes környékén összegyüjti. Mint ügyes hadvezér jól tudta, hogy veszélyes volna nyílt nagy csatában összetűzni Stahremberg reguláris hadseregével, tehát minden intézkedése odairányult, hogy ilyen összeütközést kikerüljön, de kisebb rajtaütésekkel és egyéb módon állandóan gyengítse és fárassza a császáriakat. Rabutinnak Buda felől benyomuló hadoszlopa előtt elrejtette és elpusztította a vidék élelmiszerkészleteit, úgyhogy ez a hadoszlop éhezett. Alig volt nap vagy éjjel, hogy meg ne támadta volna a császáriak valamelyik osztagát, s ha ezek a kurucokat visszaverték, ezzel sem nyertek sokat, mert másnap már más oldalról, más kuruc lovasság csapott beléjük. Így folyt ez a harc a Dunántúl minden részén jóformán az egész év folyamán és csupán néhány helyen került a sor szívósabb, erősebb küzdelemre.

A magyar vitézségnek különösen szép példáját láthatjuk ez időben Csobánc sziklaváránál, amelyet Szász Márton kapitány 30 hajdúval és Dóczi Péter tiszttartó mintegy 30 felkelővel hősiesen védett. E kis csapat ellen Kreutz tábornok heves rohamokat intézett, de a magyar várőrség már a falak tetejére is feljutott császáriakat ismételten visszaverte. Az egyik támadásnál Kreutz tábornokot is leterítette a védőőrség tüzelése. Amikor azután a hősi

kis csapat fogyni kezdett, az egri nők példájára a csobánci asszonyok is kivették részüket a védelemből: forró vizet, köveket zúdítottak a támadókra és közös erővel emelt roppant gerendákat és szálfákat dobáltak az ostromlétrákon felmászó németekre. Amikor pedig a támadás ereje lankadni kezdett, a védők malomköveket, kocsikerekeket s kövekkel megrakott szekereket gurítottak a meredek hegyoldalakon menekülő császáriak után. A támadó csapat 50 tiszt és 300 közember veszteséggel kénytelen volt csúfosan távozni a vár alól.

Rabutin serege február végén veszedelmesen közeledett Veszprém felé. Ha ezt a várost elfoglalja s a Bakonyon is akadálytalanul át tud jutni, akkor veszélybe döntötte volna Bottyánnak a Dunántúl nyugati részén működő seregét. Ezt Balogh Ádám akadályozta meg úgy, hogy saját elhatározásából Kenesénél megtámadta Rabutint és seregéből 100 gyalogost, 50 lovast levágott és sokat foglyul ejtett. Erre a császári tábornagy kénytelen volt a Bakonyt kikerülni s ezzel eltávolodott Bottyán seregétől.

Március elején Bottyán Pápa környékén szétverte a császáriak erős gyalogos seregét, úgy hogy Rabutin katonasága a sok vereségtől kimerülten elkeseredve visszavonult Buda felé. De ez a visszavonulás vesszőfutáshoz hasonlított, mert jóformán nem volt olyan nap, amelyen ez a kiéhezett és megtizedelt sereg ne lett volna kénytelen védekezni Bottyán lovasainak szakadatlan támadásai ellen.

De Bottyán látszólag összefüggés nélküli portyázásai közepette sem felejtkezett meg nagyobbszabású terveinek végrehajtásáról. Az év tavaszán seregének zömével erőteljesebb támadást is kezdett, újból körülzárta Sopront, március közepéig elfoglalta az egész Rába vonalat s portyázóit újból átküldte Ausztriába is. Bezerédj belovagolt Schwarzenbach és Frauenkirch stiriai falukig, majd Köpcsénynél megverte Stahremberg Guido seregét. Az egyik ilyen portyázásnál vívta Bezerédj Fertőszentmiklósnál (mások szerint Sümeg és Pápa között) párviadalát báró Orsich rác kapitánnyal. Ez az óriási termetű rác vasaskapitány sokat hallott Bezerédj személyes bátorságáról és fennhéjázó kérkedéssel meg akarta leckéztetni. Átüzent hát a szemben álló kuruc táborba és Bezerédjt párviadalra hívta. Az alacsony termetű, de rendkívül izmos Bezerédj Imre kiállott a viadalra: fürge, mozgékony lován előrerugtatott s miután pisztollyal eredménytelenül lőttek egymásra, mindketten kardot rántottak. Vívás közben Orsich hatalmas pallosának ütése alatt Bezerédj kezében kettétört a kard, amire ő kardjának markolatával (mások szerint a nyeregkápára akasztott fokosával) ellenfelét fejbevágta, óriási paripájáról lerántotta s fejét annak saját pallosával levágta. Ez a párbaj nem volt egyedüli ilyen vitéz tette Bezerédjnek, mert igen gyakran kiugratott seregének zárt soraiból, hogy párviadalt vívjon a szemben álló császári sereg valamelyik bajvívó tisztjével. A hagyomány szerint ily módon összesen 74 császári tisztet küldött a másvilágra. Ha ez a szám kissé túlzott is, elvitathatatlan tény, hogy Bezerédj brigadéros megtestesítője volt a rendkívül bátor, harcedzett és ügyes katonának, akiben a vitéz magyar lovasvezér mintaképét tisztelhetjük.

Sajnos, magasra ívelő vitézi pályáját dicstelenül fejezte be, mert amikor a császáriakhoz való átpártolási szándéka kitudódott, 1708-ban elfogták és Rákóczi haditörvényszéke Sárospatakon lefejeztette.

Az udvari haditanács Bottyán sikeres harcaiból azt a tanulságot vonta le, hogy a Dunántúlon döntő győzelmet nem igen lehet várni. Ezért az év nyarán Stahremberg Guido tábornokot mintegy 12,000 emberrel a Felvidékre küldte, hogy legalább a Vág vonalán megtelepedett kuruc őrséget visszaszorítsa. Távozásának hírére Bottyán kurucai új erőre kaptak s ismét Bécsig portyáztak. Egykorú napló szerint: «Bécs táján csaknem mindennap lárma vagyon, kedve szerént gázolván a kurucság az lineákat». Amikor pedig Bezerédj már Kőszeget is bevette, Bottyán Győr várát szerette volna elfoglalni. Tehát június 22-én éjjel 3000 hajdúval, egy dragonyos- és egy huszárezreddel megrohanta a várost, de csak a sziget-külvárosát tudta megszállani ideig-óráig, mert a vár császári parancsnoka reguláris katonaságával kiszorította. A kurucok további üldözését azonban Révay hajdúezrede megakadályozta és a németeket visszakergette a várba.

Ezután az év második felében a Dunántúlon elcsendesedett a harci lárma. Rákóczi Ferencet 1707 április 5-én a Marosvásárhelyen egybegyűlt erdélyi rendek Erdély fejedelmévé választották. Ezután a fejedelem az emlékezetes ónodi országgyűlésen hatalmát újból megerősítette, a nemzeti felkelés közigazgatási ügyeit rendezte s hozzáfogott a hadsereg megszilárdításához.

A bécsi udvar a dunántúli sok kudarc után legelsősorban is Erdélyt akarta visszaszerezni s ezért Rabutin seregét augusztus havában a Dunántúlról ismét Erdély felé küldte. Rabutin bevonulása nem volt zavartalan, mert Bottyán néhány jó huszárezredével állandóan körülrajzotta és csipkedte. Amikor pedig Rabutin a Dunántúlról végleg kivonult, a császári haderőnek ezt a gyöngülését Bottyán ügyesen kihasználta és a hátramaradt seregrészeket (Pálffy, Ebergényi, Stahremberg Miksa és Nádasdy tábornokokat) megint visszaszorította az osztrák határig. Erre a hírre az udvari haditanács Stahremberg Guidot szeptemberben a Vág mentéről visszarendelte a Dunántúlra. De Bottyán ettől sem ijedt meg, mert már október 2-án csellel kicsalta Nádasdyt és Ebergényit Sopronból és Németkeresztúrnál megverte őket, sőt október 18-án Csepreg és Kőszeg között Nádasdy felett újabb diadalt aratott. E közben Bezerédj Sopronon túl portyázva Friedbergig hatolt előre s ezt a várat is megvette. A Bécsújhely környékéig terjedő portyázás közben az ott vadászó József császár újból életveszélybe került s csak nehezen tudott a bécsújhelyi várkastélyba menekülni.

December 9-én béri Balogh Ádám meglepetésszerűen átkelt a lébény-szentmiklósi hídon és gróf Draskovich császári tábornok Féltorony melletti kastélyára csapott. A tábornok szerencséjére nem volt otthon, de Balogh Ádám egész udvartartását elfogta, a kastélyt őrző sereget szétkergette, majd bőségesen megrakott társzekereit és a gazdag uradalom lovait és marháit magával vitte.

Mivel az év végére jóformán az egész Dunántúl újból Rákóczi birtokába került, Bottyánra, a fejedelem legügyesebb hadvezérére, most már a Felvidéken volt leginkább szükség. Ezért kinevezte őt az érsekújvári kerület generálisává és rábízta az egyik felvidéki hadosztály vezetését, Esterházy Antalt, az eddigi érsekújvári generálist pedig leküdte a Dunántúlra. Az ősz hadvezér, a jól végzett munka tudatában, nyugodt lelkiismerettel bízhatta dunántúli csapatait más tábornok kezére. A rendkívül ügyesen, nagy körültekintéssel és eréllyel vezetett hadműveletek folytán Bottyán nevéhez fűződik a Dunántúl visszaszerzésének érdeme. Sok válságos helyzetben rendületlen kitartással, sohasem pihenve őrködött seregének sorsa felett és kisebb, soro-

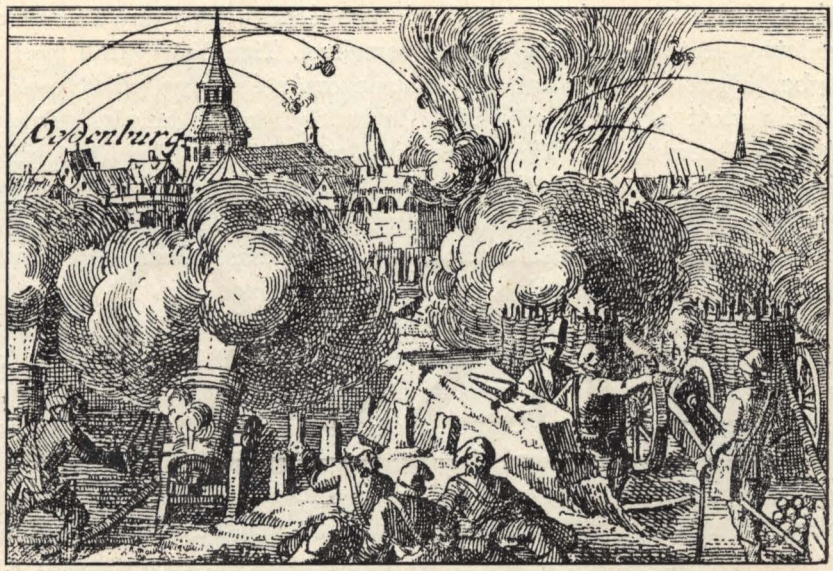

Sopron ostroma (1706.)

zatos győzelmekkel kapcsolatos erélyes hadvezetésével a császári sereg legkitűnőbb tábornokait a Dunántúl nyugati határáig szorította vissza. Igazságosságával, emberszeretetével és kiváló személyes tulajdonságaival pedig megszerezte nemcsak katonáinak, de a föld népének ragaszkodását is. Bottyán János személyében csorbítatlanul megtaláljuk mindazokat a kiváló hadvezéri, katonai és emberi tulajdonságokat, amelyeket a magyar vezértől és a magyar katonától megkívánunk.

A Felvidéken 1707-ben már nem sok alkalom kínálkozott arra, hogy a kuruc katona kiváló tulajdonságait a császáriakkal való küzdelemben érvényesítse.

A tavaszi és az első nyári hónapok hadiesemény nélkül múltak el. Június elején Stahremberg megtámadta a karvai hídfősáncot, de a kurucok a hidat

szívós bátorsággal védték. A Kiskárpátok néhány városát és várát elfoglalta ugyan, de alig hogy innen tovább ment, Ocskay Sasvár környékén széjjelvert egy erősebb vértescsapatot. Stahremberg Nyitra várát szerette volna megtámadni. De alig fogott a vár körülzárásához, amikor Bottyánék sikeres dunántúli hadműveleteinek ellensúlyozására szeptember elején Sopron felé rendelték. A császáriak elvonulását a kurucok arra használták fel, hogy újból visszafoglalták Szeredet és Nagyszombatot, Ocskay pedig folytatta híressé vált morvaországi betöréseit. E győzelmek hírére Stahremberg újból a Vág mellé sietett, de a Vág vonalán túl nem tudott előnyomulni. Ocskay nevéhez ez évben még egy diadal fűződik, nevezetesen Beckó sziklavárának megvétele.

Erdélyben ebben az évben a Rabutin seregéhez tartozó báró Tige tábornok viaskodott a legtöbbet Pekry Lőrinc seregével. Tige Nagyvárad felől akart Erdélybe behatolni, de a halmágyi kuruc őrség ébersége miatt csak nagy kerülővel jutott a Maros völgyébe. Az erdélyi kuruc helyőrségek gyenge létszámukkal nem tudtak Tige csapatai ellen szívósabb ellenállást kifejteni, úgy hogy Vajdahunyad, Nagyszeben és Kolozsvár védőműveit lerontotta és február 4-én visszaindult Szebenbe. Pekry Lőrinc hajdúi azonban 10-én éjjel a Maros-melletti székelykocsárdi táborban pihenő császári csapatot váratlanul három oldalról megtámadták s nagy részét felkoncolták.

Az év őszén, amikor Rabutin serege az udvari haditanács intézkedése folytán Erdély felé vonult, Rákóczi terve szerint, Pekry Lőrincnek kellett volna az Erdélybe vezető szorosokat eltorlaszolni és a németeket feltartóztatni, hogy ezalatt az Arad-Csanád vidékén tartózkodó Károlyi Sándornak alkalma legyen a császári sereg hátbatámadására. Pekry azonban a kapott parancsot nem teljesítette és így egyrészt Rabutin akadálytalanul bevonult Erdélybe, másrészt Károlyi, aki Arad ostromát Rabutin közeledésére kénytelen volt abbahagyni, már nem támadhatta hátba a császári sereget. Rabutin bevonulása után a császári hatalom Erdélyben újból megerősödött. Ez volt az oka, hogy a következő évben Erdély teljesen kicsúszott Rákóczi kezéből.

Ha az 1707. év eseményeit összegezzük, megállapíthatjuk, hogy a szabadságharc ügye még mindig jól állott, mert Erdély egy részét kivéve, majdnem egész Nagy-Magyarország Rákóczi birtokában volt. A császári seregek a Felvidéken csupán a Vág völgyéig tudtak előrehatolni, és a Dunántúlon csupán az ország nyugati határszélén állottak. A császári sereg állapota is nagyon silány volt, mert a kurucok éjjel-nappal folyó zaklató hadakozási módja elcsigázta a csapatokat, amelyek még a lakosság ellenérzésétől is szenvedtek, s így reguláris ezredei sem rendelkeztek azzal a harckészséggel és fegyelemmel, mint az év elején. Így hát ismét alkalom kínálkozott, hogy Rákóczi serege döntő győzelmet arasson József császár felett. Nem a magyar vitézségen múlt, hogy ez nem történhetett meg.

1708.

A spanyol örökösödési háború 1707. évi eseményei a Turin mellett vívott győzelemmel megadták a bécsi udvarnak a lehetőséget, hogy Rákóczi ellen hadakozó csapatait megerősítse, s így a magyar hadszíntéren nagyobb erővel léphetett fel. Ennek következtében a Felvidéken a kurucokat a Vág vonala mögé visszanyomták és Erdély túlnyomó részét is visszafoglalták. Ezek az eredmények azonban korántsem voltak elégségesek ahhoz, hogy a felkelést végleg leverjék, mert a kuruc sereg mind a Dunántúlon, mind Felsőmagyarországon még harcképes állapotban tanyázott téli szállásain. Magyarország nagy része tehát még mindig Rákóczi fennhatósága alatt volt, s néhány

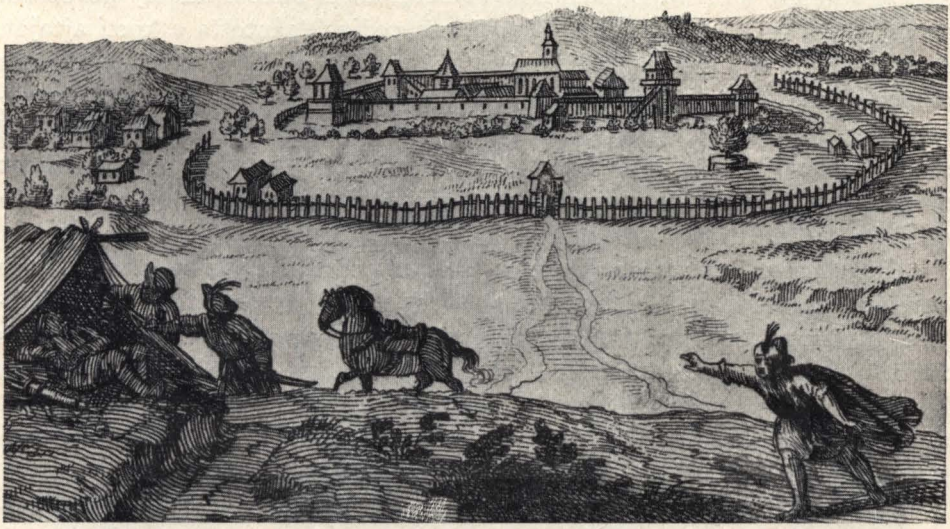

Nemti a XVIII. század elején. Az előtérben magyar huszárok.

császári kézben levő vár kivételével, a kuruc hadsereg ezen a területen akadálytalanul mozoghatott. Az udvari haditanács legfőbb gondja továbbra is az ausztriai határ védelme volt: tehát mind Sopron környékén, a stájer határszélen, mind északon, a Morva mentén, védelmi állásokat készíttetett, hogy megakadályozza a kurucok becsapásait Bécs felé. De Bottyán hadosztályának portyázói, különösen a folyton tevékeny és fürge Bezerédj huszárjai, mégis többször áttörték e megerősített vonalat és állandó rettegésben tartották a határszéli községek lakosságát. Északon meg Ocskay használta ki a császáriak tétlenségét arra, hogy Morvaországba betörjön. Így kora tavasszal Puhóról egy lovasokból és hajdúkból álló különítménnyel elindult és szétverte a lisszai szorost őrző császáriakat. Azután Morvaországba is berontott, ahol Wisowitz városát meghódoltatta, s dús zsákmánnyal tért haza. Ezután «Rákóczi villáma» május elején is berontott Morvaországba

és rohammal bevette a wsetini várkastélyt, ahol a védők közül majdnem 700 embert lekaszaboltak és rabul ejtettek. A környék községeinek feldúlása után pedig temérdek hadiszerrel és fegyverrel bántatlanul visszatértek a Vág mellé.

Ezalatt Bottyán csapatai a Csallóközben és a Vág alsó vidékén portyáztak. Hajókon kisebb lovascsapatokat szállítottak át a Vágon, megrohanták Galántát, azután a Fehérhegyeken átkeltek s Malacka táján betörtek Ausztriába. Egyik ilyen alkalommal, február közepén, a galánthai Balogh István ezredéből 20 emberrel kiküldött Bornemissza János nevű őrmester a pozsony-nagyszombati országúton elfogta Stahremberg Miksa gróf császári tábornokot, aki hintójában csekély kísérettel éppen parancsnoksága átvételére utazott. Bornemissza emberei közül Fekete Mihály közhuszár maga négy labancot vágott le, Végh János pedig felrántotta a kocsi ajtaját, megragadta a tábornokot, reászegezte pisztolyát s lefegyverezte. A járőr azután közrefogta a generálist, keresztülvágta magát a császári előőrsvonalakon és sok viszontagság után Nyitrára érkezett. A merész csapat rövid 24 óra alatt és télvíz idején több, mint 20 mérföldet lovagolt. Bottyán illően megjutalmazta vitéz katonáit, tábornoki asztalához ültette őket és velük ebédelt.

Időközben Bezerédj brigadéros Kőszeg közelében lesbe csalta Grosz császári kapitányt és csapatával együtt elfogta. Ugyanő február elején Körmendet hódította meg, majd a Fraknó vára mellett emelt torlaszoknak fittyet hányva, Ausztriába kalandozott. Március közepén pedig serény huszárjai élén már újból Bécs előtt portyázott s lovasai a várost megkerülve, a Wienerwald erdeiben nyugat felől elvágták Bécs város összeköttetését. Bezerédj csak akkor tért vissza Magyarországba, amikor Kapuvár elesett.

Ezek a kiválóan bravúros tettek csupán szemelvények a hasonló események tömegéből és igen jellemzők a magyar lovaskatona szellemére és vitézségére. Jóformán minden kuruc ezredben vittek véghez ehhez hasonló virtusos cselekedetet. Bár az akkori hadi szokás szerint a téli hónapokban a seregek rendesen téli szállásaikon pihentek, Rákóczi katonái télen sem ültek ölbetett kézzel, hanem velükszületett harcratermettségük és nyugtalan vérük mindig újabb és újabb kalandra indította őket, s ezzel is bebizonyították, hogy a magyar katonának a változatos és kalandos hadiélet a mindennapi kenyere és éltető eleme. Mind a huszár, mind a hajdú csak akkor érezte jól magát, ha a végbeli vitézek hagyományaképpen megszokott portyázó hadakozásokban villogtathatta kardját.

A portyázások azonban csak előjátékai voltak annak a nagyobbszabású hadműveletnek, amelyet Rákóczi Ferenc 1708 nyarán óhajtott végrehajtani. A fejedelem 1708. évi hadműveleteinek célját és terveit emlékiratában így jegyzi fel: «Elhatároztam, hogy a következő hadjáratban minden erőmet megfeszítem. A nyár folyamán minden nagyobb ütközetet kerülni akartam azért, hogy a hadjárat végén téli szállásaimat Sziléziába helyezhessem át.»

Labancokat kísérő kurucok.

Rákóczi a Szilézia felé indítandó támadásával kettős célt akart elérni. Elsőben is csatlakozásra akarta bírni Szilézia protestáns rendeit és fel akarta őket lázítani a katolikus Habsburgok uralma ellen; másodsorban pedig ezen az úton szerette volna bevezetni rendezett és daliás kuruc hadseregе élén Hohenzollern Frigyes Vilmos porosz trónörököst, mint a magyar trón jelöltjét. Ezért a Felvidéken Bercsényi főtábornok, Csáky Mihály és Bottyán altábornagy parancsa alatt operáló kuruc csapatokkal kisebb halogató, megtévesztő és portyázó hadműveleteket akart csupán folytatni, ami közben Egerben, akkori székhelyén akarta összegyüjteni, pihentetni és újból felszerelni udvari hadait és a kuruc sereg legkitűnőbb ezredeit. Ezzel a válogatott sereggel oly módon akart a nyár folyamán Szilézia határához jutni, hogy minden ellenséges találkozást kikerüljön, mert jól tudta, hogy ha serege egyszer nagyobb harcba keveredik, már nem lesz többé működésre képes. Tervét annyira titokban tartotta, hogy még Bercsényivel sem közölte. A kuruc tábornokok, nem tudván mire vélni a fejedelem látszólagos tétlenségét, folyton sürgették, hogy jöjjön már végre a Vág völgyébe és törjenek be a morva határon át Ausztriába. Rákóczi június 15-én indult el Egerből nyugat felé, mintegy 10,000 főből álló hadseregével. Július közepén Érsekújvárnál kénytelen volt haditervét tábornokaival megismertetni. A rövidlátó hadvezérek azonban a fejedelem nagyszabású tervét nem akarták elfogadni és a következő hetekben is tartott sorozatos haditanácsokon ráerőszakolták a maguk akaratát: rábírták arra, hogy adja beleegyezését kisebb jelentőségű hadműveletek végrehajtásához. Így Ocskay kierőszakolta, hogy Viard császári tábornok csapataira törhessen. A Pekry gróf tábornagy vezetése alatt július utolsó napjaiban Strassnitz alatt végrehajtott vállalkozás azonban a kurucok vereségével végződött. Sokan Lipótvár ostromát kívánták, majd amikor július 29-én a brezovai táborba az a hír érkezett, hogy Trencsén vára a végszükség küszöbén áll és így Rákóczi könnyen bevonulhat oda, a tábornoki kar már hallani sem akart másról, mint Trencsén ostromáról. A fejedelem kénytelen volt engedni és seregét elindította Trencsén felé. Óvatosságból azonban előreküldte La Mothe tűzérezredest, hogy szállja meg a várnak Trencséntől nyugatra fekvő hídját, és akadályozza meg a császári megerősítésnek Trencsénbe jutását, amely Viard vezetése alatt már útban volt. La Mothe azonban nem tudta megoldani feladatát, mert Viard már augusztus 2-án Trencsénbe érkezett. Most már a tábornokok sem erőszakolták Trencsén ostromát és a fejedelem nem tehetett mást, mint hogy augusztus 2-án este a Trencséntől délre fekvő hegyek lábainál táborba szállt és megvárta, hogy az ellenség mit csinál.

A császári sereg főparancsnoka arra a hírre, hogy Rákóczi erős sereg élén Ausztria határai felé közeledik, a Dunántúlról gyorsan Pozsonyba sietett, és a környéken levő császári lovasságot összeszedve, a Vág mentén észak felé követte Rákóczi seregét. Így ért augusztus 2-án Vágújhelyre, ahol azt a téves értesülést kapta, hogy a fejedelem seregének zömével kelet felé el-

vonult, s csupán lovassága halad Trencsén felé Bercsényi vezetése alatt. Erre ő mintegy 5200 lovasból álló seregével pihenés nélkül tovább ügetett, s augusztus 3-án a hajnali órákban a trencséni lapály széléhez érkezett. Itt nagy megdöbbenéssel látta, hogy ha meg akar ütközni, nem csupán Bercsényi lovasságával, hanem a fejedelem egész hadseregével lesz dolga, amely hadsereg 14,500 huszárból és hajdúból, továbbá 14 ágyúból állott. Erre Heister seregét csatarendbe fejlődtette és egyideig lőtávolon kívül a kurucok állásával párhuzamosan menetelt abban a reményben, hogy idővel megtalálja azt a gyenge pontot, ahol a kuruc csatarendet áttörheti. De amikor látta, hogy Rákóczi serege a szakadékokkal teli dombos és cserjés hegyoldalon

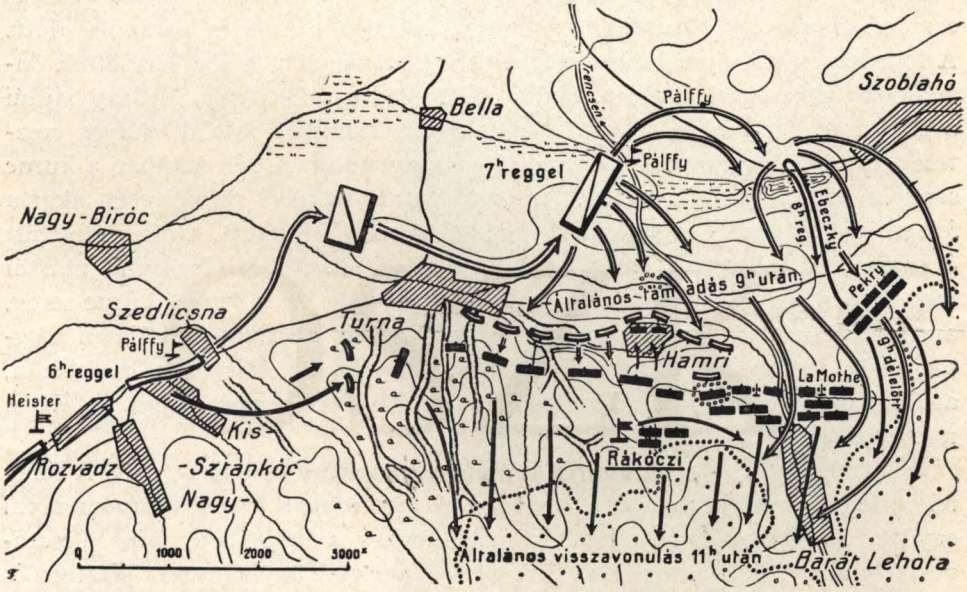

A trencséni csata 1708 augusztus 3-án.

igen erős állásban van s pusztán lovasokból álló seregével nem érhet el eredményt, reggel 7 óra tájban balra kanyarodással Trencsén felé akart visszavonulni. A fejedelem, aki a terep jó messzelátó pontjáról Heister mozdulatait megfigyelhette, az elvonulás kezdetén parancsot küldött a kuruc hadállás jobbszárnyán levő mezei lovasság parancsnokához, Pekry Lőrinc gróf tábornagyhoz, hogy zavarja meg Heister visszavonulását. Sajnos, Rákóczi elmulasztotta ezt a kedvező alkalmat az általános támadás megindítására, amely pedig ebben a pillanatban feltétlenül sikerrel járt volna. Pekry lovasai tehát megindultak, de Szoblahó mellett a két halastó között megszakadt gáton csak egyesével és kettesével tudtak áthaladni. Amikor azután az egyik ezred már a túlsó oldalon támadáshoz gyülekezett, Ebeczky István ezredes figyelmeztette Pekryt, hogy a hátuk mögötti szoros út, a gát, veszélyes lehet,

mire Pekry már előreküldött lovasait visszarendelte. Ezt az ide-oda vonulgatást a császári lovasoszlop élén haladó Pálffy János gróf altábornagy észrevette és elővédjének néhány századával legott megrohanta Pekrynek a töltés körül tétovázó kurucait. Támadása teljes sikerrel járt, mert a kuruc lovasság, nemcsak a tó mellékéről futott vissza, hanem magával rántotta az egész kuruc jobbszárnyat. Erre Pálffy lovasai a kurucokat tovább űzték, aminek láttára Heister most már egész seregét visszafordította s délelőtt 9 óra után általános támadást indított az egész kuruc arcvonal ellen. A kurucok mezei lovasságának megfutamodása következtében szabaddá vált az út a kuruc hadállás jobbszárnya mögé. Ezen a ponton, a Barátlehota felé vezető út mentén, állott Rákóczi seregének színe-java: legkitűnőbb udvari palotás ezredei, francia gránátosai és tűzérsége, La Mothe ezredes parancsa alatt. A lovasság pánikszerű futása már ezekre is átragadt; hiába küzdöttek önfeláldozó vitézséggel Czelder, Perényi, Luzsénszky, Csajághy, Nyáray hajdúi a Hamri melletti kis erdőben és az országút mindkét oldalán, súlyos veszteség után ők is kénytelenek voltak visszavonulni. A déli órákban a kuruc sereg már teljesen felbomlott. Amikor azután Rákóczi személyesen akarta feltartóztatni a visszavonulókat, vágtató lovával felbukott, arcán megsérült és eszméletét vesztette. Csakis hű testőrségének sikerült őt a fogságba jutástól megmenteni. A küzdelem a déli órákban ért véget. Az a fényes kuruc sereg, amelyet Rákóczi annyira őrzött, ezen a tragikus csatanapon teljesen megsemmisült és széjjeloszlott; több mint 3000 kuruc maradt a csatatéren, a többi pedig hazaszéledt. Ezután Rákóczi felvidéki seregét ebben az évben már nem sikerült összeszedni.

A trencséni csata a kuruc felkelés leggyászosabb eseménye volt. A sereg feloszlását követő közhangulat, az ország egyre jobban fokozódó nyomorával együtt, majdnem olyan pusztítást vitt véghez a lelkekben, mint a csatavesztés a fejedelem seregében. Elveszett a nemzeti ügybe vetett bizalom és a külföld rokonérzése, a császári sereg önbizalma pedig megerősödött, különösen akkor, amikor mind több és több, eddig lelkes kurucvezér pártolt át a császári zászló alá. Főleg Ocskay átpártolása és Bezerédj megtántorodása gyengítette a hadsereg hírnevét és ellenállóképességét.

Ezekben a válságos napokban csupán a mindig éber, józan, előrelátó és kitűnő öreg Bottyán seregére lehetett még számítani. És valóra is vált a hozzáfűzött remény, mert a nyár derekán a karvai sáncoknál szép diadalt aratott, a felvidéki sereg feloszlása után pedig azonnal kimozdult a Csallóközből, Pozsony és Morvaország felé, hogy magára vonja Heister csapatainak figyelmét; majd átkelt a Vágon, elfoglalta Modort, Bazint, s még a Fehérhegyeken túl is sikeresen portyáztatott. Sőt egymaga még ennél is többet tett, amikor a fejedelem hadipénztára kifogyott, mert elzálogosított birtokainak árából heteken keresztül fizette egész hadseregét. Ezzel a tettével a fejedelemhez és a nemzeti felkelés ügyéhez való törhetetlen hűségének gyönyörű bizonyságát adta.

A felvidéki sereg felbomlása után Nyitra vára is kénytelen volt kaput nyitni a császáriak előtt. Érsekújvár falai alól azonban Heisternek dolgavégezetlenül kellett elvonulnia, ami után seregének nagy részét a felvidéki bányavárosok meghódítására használta fel. Jóllehet Bottyán az év végén Lévát visszafoglalta és Galántánál Cusani altábornagyot megverte, e győzelmek már nem tudták meggátolni a kurucok csillagának hanyatlását.

Az év hadikrónikájából azonban ki kell emelnünk két olyan teljesítményt, amely a magyar katona ügyességét és hősiességét megillető babérkoszorú két különösen ékes levelét alkotja. Az egyik béri Balogh Ádám kölesdi diadala, a másik Ráthonyi János görgényi várkapitány hősi halála és várőrségének tündöklő magatartása.

Kuruc hajdu. (1703)

Hogy Rákóczi a trencséni vereséget ellensúlyozza, a Duna jobbpartján működő Esterházy Antal tábornokot arra utasította, hogy seregének egyik részével csapjon be Ausztriába, a másikkal pedig igyekezzék lekötni Heister dunántúli csapatait. Esterházy maga a Muraközben és Légrádnál szép győzelmet aratott, Heister seregének lekötését pedig Balogh Ádámra bízta, mert amint a fejedelemnek jelentette: «Béri Balogh Ádám lovas colonellus uramnak nincs mása activitásra ezen a darab földön». Balogh Ádám kis seregét, amely csupán 4 lovasezredből és 1000 zalai felkelőből állott, négy oldalról fenyegette veszély. Heister ugyanis már a kuruc Simontornyát lövette, Nádasdy tábornok Sopron felől, Draskovich tábornok Légrád felől közeledett, közben pedig egy rácokból és császári lovasokból álló, körülbelül 5700 főnyi csoport, Kreutz tábornok és Fluck ezredes alatt átkelt a Dráván s már a tolnamegyei Kölesd felé vonult.

Balogh Ádám helyes érzékkel felismerte válságos helyzetét és elhatározta, hogy nem várja be a közeledő császári seregek egyesülését, hanem a legközelebb fekvő, bár nála jóval erősebb, déli csoport ellen fordul. Megrohanta

tehát Kreutz tábornok seregét s Kölesd mellett döntőn megverte; kurucai 3000 rácot és 300 német lovast levágtak, a gyalogságot elpusztították, Fluck ezredest elfogták, s több mint 500 szekeret zsákmányoltak. Diadalának nagy hatása volt, mert a császári csapatok egyesülését meghiúsította, mire Heister sietve abbahagyta Simontornya ostromát és visszavonult a Bakonyba. A győzelem jutalmául Rákóczi béri Balogh Ádámot brigadérossá nevezte ki és gyönyörű művű francia karddal ajándékozta meg.

Bár hadászatilag nem volt ilyen nagyhatású esemény, de az egyéni bátorság, törhetetlen katonai lélek és kötelességtudás ragyogó példaképe gyanánt tündöklik a kuruc hadtörténelemben a marosmenti görgényi vár hősies védelme. Amikor a császáriak az 1707. év folyamán Erdély túlnyomó részét megszállották, ez a kis vár még mindig vitézül tartotta magát. Rabutin hadai már októberben körülzárták a várat, amelyet a magára hagyatott vár parancsnoka, Ráthonyi kapitány alig száz palotás hajdúval, néhány rozzant tarackkal, s 30 mázsa puskaporral védelmezett. 1708 elején Rabutin felszólította Ráthonyit a vár feladására, mire ő kiállt a vár fokára és kijelentette, hogy utolsó csepp véréig védelmezi azt. Január 15-én Acton császári alezredes mozsarakkal és ágyúkkal rendszeres ostromot indított ellenük és földalatti aknával akarta megközelíteni a hősiesen védett erősséget. De a szakadatlan ostrom alatt a puskapor fogyott, a vitéz védősereg ritkult, s amikor Ráthonyi az egyik éjszaka az őrséget vizsgálta, egy puskagolyó halálosan megsebesítette. Ennek ellenére őrségének élén a császáriak másnapi rohamát és folytatólagos támadásait még visszaverte és hősi halálával koronázta meg bámulatra méltó vitéz magatartását. A megtizedelt őrség parancsnokságát utána Horváth György zászlós vette át, aki még március 10-ig védte a várat, bár puskagolyó hiányában már csak kövekkel és makkokkal töltött ágyúból lövöldözhetett vissza az ellenségre. Hogy pedig a megadást elkerülje, Zrínyi Miklós példájára maroknyi őrségével ezen a napon kirohant a várból s tizenhatodmagával csodálatosképpen keresztülvágta magát az ellenséges ostromzár vonalán. Tehát csupán az összelövöldözött üres vár s alig néhány fogoly jutott a császáriak kezére. A hősöket a fejedelem munkácsi tróntermében ünnepélyesen fogadta, valamennyiüket kitüntette és a dicső emlékezetű Ráthonyi özvegyéről és árváiról fejedelmi módon gondoskodott. Ennek a rettenthetetlen kuruc vezérnek emlékét legméltóbban Rákóczi és Bercsényi levelei őrzik: «csak nem lehet nekünk sok Ráthonyira találnunk», mondja Bercsényi; «Elég vigasztalásom lehet, írja a fejedelem, hogy ezen testőrző ezredbéliek legelső példát mutattak, miként kell őrizni, oltalmazni az erősségeket. Még francia uraiméknál is ritka az ilyen példa.»

Erdélyben ebben az évben már nem nyílt alkalom, hogy a kurucok jelentősebb haditetteket végezzenek. Bár az év elején maga Rákóczi indult el Erdély visszafoglalására, de mivel Szilézia felé való előretörését fontosabbnak tekintette, hamarosan visszatért és Károlyi Sándorra bízta az erdélyi hadműveletek vezetését. Károlyi seregét Zsibónál gyüjtötte össze és július végén

lövetni kezdte Kolozsvárt. Bár Kriechbaum altábornagy erős csapatai elől kénytelen volt visszavonulni, mégis alkalma nyílt néhány helyen dicsőséget aratni. Így rohammal megvette Szászsebest, elfoglalta Abrudbányát és Gyulafehérvárt, egyik alparancsnoka, Nyuzó Mihály ezredes, egy kisebb császári sereget Mezőmadarasnál szétugrasztott. De mivel Kolozsvár újabb megrohanása nem sikerült, Károlyi végül kénytelen volt Erdélyből kivonulni.

1708-ban tehát sok, változatokban gazdag hadművelet zajlott le egész Magyarország földjén. Leszámítva a trencséni nagy vereséget, Rákóczi katonái ebben az esztendőben is sok szép haditettet hajtottak végre. Bottyán, Ocskay, Bererédj haditettei, béri Balogh Ádám győzelme és Ráthonyi János páratlan hősiessége, halála és őrségének tiszteletet parancsoló magatartása, a magyar hadtörténelem olyan eseményei, amelyekre az utókornak méltó tisztelettel kell visszatekintenie!

1709.

A trencséni vereség után Rákóczi felbomlott felvidéki hadseregének összegyüjtésére két gyüjtőtábort állíttatott fel, még pedig Egerben és Losonc vidékén. A Rákóczihoz feltétlenül ragaszkodó Heves, Nógrád, Gömör vármegyék területén kellett tehát újból összegyűlni annak a hadseregnek, amellyel a fejedelem a hadjáratot folytatni akarta. Szívós bizalommal ragaszkodott ahhoz a feltevéshez, hogy a nemzeti felkelés eszméjének diadalát csak fegyveres kézzel vívhatja ki. Ügyének állását nem tartotta orvosolhatatlannak, bár tudta, hogy válság előtt áll és seregének talán legértékesebb része e percben hasznavehetetlen; bízott benne, hogy, mint vesztett csaták után gyakran, a sereg mégis csak össze fog gyűlni. Azonban ebben a feltevésében keservesen csalódott, mert serege még 1709 elején sem volt újból teljesen harcrakész állapotban, s ami még ennél is nagyobb baj volt: az egész nemzeten kezdett erőt venni a kábultság és a közönyösség. A jóformán mindenéből kifosztott lakosság keveset törődött a haza dolgával, csupán azon fáradozott, hogy megmaradt kis vagyonát és életét megmentse. Éppen ezért az 1709. év katonai történetében kimagasló eseményekkel és kiváló teljesítményekkel alig találkozunk. A hadjárat a Felvidéken és a Dunántúlon tovább folyt ugyan, de kisebb-nagyobb önálló cselekményekre aprózódott fel. Erdélyből, kisebb harcok után, most már tökéletesen kiszorultak a fejedelem csapatai. A kuruc magyar vitézségnek és ügyességnek azonban még így is igen sok példáját találjuk; azonban sajnos, bebizonyult az is, hogy sokkal több és szebb eredményt tudott volna kivívni a kuruc sereg, ha fővezéreinek egyike-másika tapasztaltabb, önállóbb és körültekintőbb lett volna.

Rákóczi az év elején Munkács várába költözött s innen irányította a nemzeti felkelés kül- és belpolitikai ügyeit. Mivel látta, hogy seregére ebben az évben nem igen támaszkodhatik, tevékenységének súlypontját diplomáciai térre terelte és élénk összeköttetést tartott fenn Lengyelországgal és Nagy

Péter orosz cárral. Most már belátta azt is, hogy nem bízhatja magát teljesen a franciák segítségére; érezte, hogy XIV. Lajos érdekei nem azonosak az övével, tehát kezdi őt elfelejteni. Új szövetségesül az orosz cárt óhajtotta megnyerni.

Ezalatt persze ismét megindult lassan a küzdelem a Felvidéken és a Dunántúlon.

Heister tervszerűen folytatta a Felvidék megszállását. Pálffy és Ebergényi a parnicai szoroson keresztül, Viard a stureci hágón, az átpártolt Ocskay pedig a Vág mentén nyomult előre. E három menetoszlop január közepén Rózsahegynél találkozott, s folytatta előrehaladását a Szepesség felé. A felvidéki kuruc hadseregből ebben az időben még mindig csak Bottyán volt katonai műveletekre képes. Ő és alvezérei, amennyire seregük állapota engedte, igyekeztek feltartóztatni a császáriakat. Csajághy ezredes Garamszeg, Zólyom és Véghles vidékén csatázott a császáriakkal; Czelder Orbán pedig a stureci hágón több mint három óra hosszat vívott heves tűzharcot Tollet tábornok hadoszlopával. Azonban minden hadműveletet rendkívül megnehezített a rettenetesen kemény hideg és a nagy hó. Az utakról szinte lehetetlen volt letérni, és a hegyvidék szorosaiban és völgyeiben fekvő embermagasságnyi hó különösen a lovasság mozgását helyenkint teljesen lehetetlenné tette.

A Liptó vármegyében egyesült császári hadoszlopnak Heister azt a parancsot adta, hogy szállja meg és védelmezze a liptói völgyet, a Liptóújvár környékét elzáró erődvonalat, majd igyekezzék hatalmába keríteni a még kuruc kézen levő várakat és városokat, főleg a Szepességet. Hogy ez nem volt könnyű feladat és hogy a kuruc sereg még elgyengült állapotában is nem lebecsülendő ellenállást fejtett ki, annak bizonyítéka Pálffy altábornagynak ebben az időben az udvari haditanácshoz intézett egyik jelentése, amelyben kiemeli, hogy «az ellenség Liptószentmiklósnál heves ellenállást tanusít, és Thuróczy és Okolicsányi felkelővezérek ugyancsak derekasan verekednek». Heves harc dúlt Árva sziklavára körül is, amelyet Winkler Vilmos kuruc ezredes páratlan vitézséggel védelmezett, de április 10-én kénytelen volt kapitulálni.

Ezalatt a Felvidék déli szakaszán, Érsekújvár körül, Bottyán minden erejéből azon fáradozott, hogy a kurucok főfészkének, Érsekújvár várának helyzetét megkönnyítse. Károlyi Sándor, akit a fejedelem Erdélyből Érsekújvár alá rendelt, hadaival a Zsitva környékén állott lesben és várta a kedvező alkalmat, hogy a várat megsegítse; Balogh István brigadérosnak pedig február közepén a keményre fagyott Garam jegén át sikerült a várba bekísérni 100 jól megrakott szán élelmiszert. Később, amikor a jég elolvadt, nagy árvíz jött. De Bottyán még ekkor sem nyugodott, hanem csónakokat és hídalkatrészeket gyüjtött, hogy kellő időben hidat verethessen. De mást is próbált addig, amíg a vár nagyobb megsegítése lehetővé vált. Március végén 160 zsák lisztet válogatott lovasok nyergére köttetett, s ez a merész

Kuruc lovasok osztoznak a zsákmányon.

csapat Beleznay ezredes vezetése alatt átúszott a Garamon és be is jutott Újvárba. Ezenkívül a sohasem tétlenkedő ősz vezér, többszöri betegeskedése ellenére, csapataival hol itt, hol ott jelent meg s nemcsak zaklatta a császáriakat, hanem távol is tartotta őket Érsekújvártól. Végre április végén Zseliz mellett sikerült áthidalni a Garamot, mire Károlyi liszttel felmálházott 2000 lovassal, 200 szekér éléssel s többszáz darab vágómarhával Újvár felé indult. Ezt az értékes szállítmányt két oldalról Bottyán és Ebeczky István ezredei fedezték oly vitézül és ügyesen, hogy Károlyi a szállítmánnyal április utolsó napján beérkezett a várba. Ezzel áttörték a császáriak záróvonalát és megnyílt az összeköttetés Újvár felé. Bottyánnak és Károlyinak ez a hadművelete nemcsak a magyar katona éberségének és vitézségének volt fényes példája, hanem legszebb fegyverténye a két vezetőnek, elsősorban pedig Bottyánnak, az egész vállalkozás kitervezőjének és előkészítőjének.

A Felvidéken tavasszal nagyobb küzdelmek nem fordultak elő. Pálffy seregének egyik része megszállta a Szepességet, de a Lőcsét ostromló Viard a fejedelemhez ekkor még híven ragaszkodó várost nem birta elfoglalni és falai alól véres fővel vonult el. A Felvidék sok más városának, főleg pedig a bányavárosoknak elvesztése a kurucokat újabb, nehéz helyzetbe sodorta, mert megfosztotta őket ágyúgyáraiktól, kardkészítő műhelyeiktől és lőpormalmaiktól. De még ilyen válságos körülmények között is sikerült ellátni az akkori kuruc sereget a megmaradt késmárki és lőcsei lőpormalmok és a kassai fegyvergyár segítségével.

Az év tavaszán a bécsi udvari haditanács kénytelen volt elbocsátani a magyarországi császári seregnél beosztott dán segédcsapatokat. És bár Lubomirski herceg katonaságából többezer lengyel zsoldost felfogadtak, Heister a Felvidéken mégsem volt olyan erős, hogy támadó hadműveleteket végezzen. Csapatai tehát a nyár beálltával az országnak ebben a részében inkább a védelemre szorultak. Ennélfogva Heister a Dunántúlt szerette volna újból hatalmába keríteni, ahol Esterházy Antal altábornagy csapatai az év első felében igen sokszor csaptak át osztrák területre, sőt magát Bécset is veszélyeztették. A vitéz béri Balogh Ádám brigadéros január közepén lovassága élén egy hét alatt két ízben is becsapott Ausztriába. Egyik ilyen alkalommal ismét majdnem elfogta a Laxenburg közelében vadászatra induló József császárt, akinek testőreiből kurucai többet levágtak és elfogtak.

A tulajdonképpeni hadműveletek csupán a nyár elején kezdődtek, amikor Heister dunántúli serege két csoportban támadásra indult. A sereg zömét Heister vezette azzal a céllal, hogy a Rábaközt és a Dunántúl felső részét meghódítsa, az alsó dunántúli hadakat pedig Nehem táborszernagy vezette. Heister Lubomirski 4000 lengyelének segítségével Esterházyt visszaszorította a Rába középső szakaszáig és a Sopron és Győr vármegye határán július 19-én Árpásnál vívott harc után kiszorította innen Esterházyt, Somogyi Ádámot pedig a Tóközből. Ezután Körmend felé indult. Ámde a császáriak előnyomulása korántsem jelentette azt, hogy a Dunántúl valósággal bir-

tokukba került, mert a leleményes és a vidékkel ismerős kuruc osztagok még mindig áttörtek a Rábán, és nem egyszer eredményesen csaptak a császári oszlopokat követő szállítmányokra. Különösen Borbély Gáspár száguldozott ide-oda 150 lovasával a császáriak háta mögött, állandóan nyugtalanítva őket. Sőt akadtak olyan bátor kuruc portyázók is, akik Nádasdy császári altábornagy Körmend melletti őrvonalát áttörték és egészen Radkersburgig és Hartbergig elnyargaltak.

Ezután Heister a Rába mentén erős előörsvonalat alkotott, amelynek védelme alatt június 29-én Sümeg alá nyomult és ezt Petrás alezredes 500 hajdújával ostromoltatni kezdte. A megadást követelő császári levélre a kuruc parancsnok büszkén és elutasítón válaszolt. Erre Heister Petrás megerősítésére újabb csapatokat küldött, amelyek július 29-én elfoglalták a várat. E vereség után a kurucok tovább kelet felé szorultak, de a Balaton környékén újból megvetették lábukat, hogy Simontornya erőssége alatt ismét ellenállást fejtsenek ki. A simontornyai várat Bottyán foglalta el 1705 novemberében s jól megerősítette, mint a délvidéki rácok ellen szolgáló legfontosabb támasztópontot. A vár évek során át igen jól be is töltötte feladatát, mert a császáriak sok támadását visszaverte. 1709 nyarán Hellebronth János kuruc ezredes vette át a vár parancsnokságát, éppen akkor, mikor a vár védelmi eszközei már kimerülőfélben voltak s így Heister seregének körülzárása Hellebronthot nehéz feladat elé állította. Augusztus elején ugyanis már ezt jelentette Bottyánnak: «mink is úgy fogjuk viselni magunkat Nagyságod mellett utolsó csepp vérünkig, mint derék, vitéz embereknek illik». De egyben sürgősen kért puskaport, ólmot, ágyúkat és minél előbbi felmentést kívülről. Augusztus első felében még sikerült a császáriak minden közeledését visszaverni. De augusztus 14-én Heister ostroma olyan hevessé vált, hogy Hellebronthnak már levélírásra sem volt ideje. Tehát más kezével írt levélben üzent Bottyánnak, hogy siessen, mert 3000 katonájával eleség nélkül van a várban. Augusztus 18-án még egy utolsó jelentést küldött ki, amelyet így végzett: «mink ugyan megmutatjuk halálig igaz hazafiságunkat». Mivel azonban a felbomlásban levő dunántúli kuruc sereg nem tudott felmentést küldeni, háromnapi kemény bombázás után Hellebronth csak akkor adta fel a várat, amikor már utolsó golyóját is kilőtte és lőszer hiányában az utolsó puska is elnémult. Heister minden jog és katonai tisztesség ellenére, vasraverve vitte fogságba Hellebronthot és tisztjeit, ahonnan ez a derék kuruc főtiszt csak a szatmári kiegyezés végével szabadult ki. Simontornya eleste után Heister szeptember 7-én Veszprémet is megvette, s őrségéből hét kuruc tisztet, köztük Eckstein János várparancsnokot, kegyetlenül kivégeztetett.

Veszprém eleste után a dunántúli kuruc ellenállás ereje megtört és a csapatok nagy része szétszéledt. Ekkor Esterházy Antal segélyt kérő jelentéseire a fejedelem augusztus elején Bottyánt mintegy 5000 emberével a Duna mentén dél felé indította, hogy Dunavecse mellett átkeljen a Dunán,

feltartóztassa és rendbeszedje Esterházy elszéledt csapatait, amelyeket Heister Várpalotánál széjjelvert. Bottyán azonban már nem tudott átkelni a Dunán, tehát visszafordult s miután augusztus 22-én Vác mellett a budai császári őrség egy erős osztagát megverte, Selmecbánya felé vonult, hogy beavatkozzék a Felvidéken megint kiújuló küzdelmekbe. Heister, amikor látta, hogy a Dunántúlon már több tennivalója nem igen lesz, seregének zömét ugyancsak a Felvidékre küldte.

Rákóczi, Munkács várában főképpen külpolitikával foglalkozott s a háborút védekezőleg kívánta folytatni. De megváltoztatta e tervét, amikor arról értesült, hogy a dán ezredek kiváltak a császári sereg kötelékéből és Heister hadműveleteinek súlypontját a Dunántúlra helyezte át. A nyár kezdetén már mintegy 14—15,000 ember gyűlt össze zászlója alatt. Viszont a Felvidéken Pálffy altábornagynak csak mintegy 12,000 embere volt a Dunától egészen Magyarország északi határáig húzódó vonalon. A fejedelem Bercsényivel együtt most már újból támadni akart s e végből Gömörben és a Szepesség déli részében összevont seregcsoportjával Liptó vármegyében kívánta áttörni a császári őrállásokat. Amíg Breznóbánya megfigyelésére kisebb csapatot küldtek ki, a sereget két főoszlopba osztották. Az egyik Csáky Mihály gróf altábornagy alatt közel 4500 emberrel a Garam eredeténél, a Királyhegy déli lábánál fekvő Telgárt községből elindult s Vernáron és Szepesvéghelyen keresztül vonult a Poprád és Fehér-Vág folyó völgyei mentén nyugati irányban Liptó felé; a másik, Andrássy Pál gróf tábornok csapata, Csajághy János brigadéros vezetése alatt, mintegy 2500 emberrel a nehezen járható hegyi ösvényeken keresztül a Királyhegy hágóján át menetelt északi irányban szintén Liptó felé. Mindkét oszlop, a Liptóújvár és Pribilina között a Vág völgyét elzáró, úgynevezett vavrisói sánc- és erődvonalat akarta megrohanni. E hadművelet fedezésére Czelder Orbán egyik ezrede Besztercebánya és Rózsahegy között elzárta a stureci hágót, ahol Bajcsy alezredes Revucánál kemény, de eredményes harcot vívott Viard ezredeivel. A kitűnően tervezett hadművelet első része, vagyis a küzdelmet előkészítő felvonulás fényesen sikerült. Augusztus 4-én Tollet tábornokot, a liptói őrállások parancsnokát, a kurucok két oldalról végrehajtott ügyes támadásukkal meglepték. Az itt keletkezett súlyos harcokban a tábornok állkapcsát is átlőtték és majdnem fogságba esett, a császári csapatok pedig a Liptóújvár és Szentpéter melletti első erődvonalat feladták s a vavrisói legerősebb csillagsáncba szorultak. Erre Rivière, a francia-kuruc ezredes, a sánc körüli dombokra vontatta fel ágyúit és hevesen bombázni kezdte az erősségbe beszorult németeket, akiknek a sáncokban való tartózkodása a nyári forróságban feloszlásnak induló hullák bűze miatt szinte elviselhetetlenné vált. De a támadást vezető kuruc főparancsnokok ügyetlensége és tétovázása miatt a kurucok nem rohanták meg a sáncokat, hanem úgyszólván tétlenül vesztegeltek előtte. Arra a hírre pedig, hogy Viard és Pálffy erős sereggel közeledik a sánc felmentésére, a kurucok ötnapi tétlenség után kelet felé elvonultak. Ezzel pedig elveszett

Kuruc huszárfőtiszt kíséretével.

ennek a szépen indított és vitézül megkezdett hadműveletnek jól megérdemelt eredménye és diadala. Csákyt semmivel sem menthető hanyagsága és aggodalmaskodása miatt, (hiszen Pálffy és Viard csapatait Bottyán és Czelder

úgy lekötötték, hogy nem érkeztek be Liptóba, a fejedelem állásától felmentette és hadbírói vizsgálat alá helyezte.

A nyár vége felé mind Bottyán, mind Heister a Felvidékre költözött át, de Bottyán arra a hírre, hogy a rácok újból betörtek az Alföldre és így a Duna-Tisza közének északi része megint veszélyben van, lovasságával azonnal visszafordult Hatvan felé. A rácok előőrseit visszaszorította, szeptember 23-án Hatvanba vonult és szeptember 27-én a Tarna-patak partján Tarnaörs melletti táborában agyvérzés következtében meghalt. Halála pótolhatatlan veszteség volt Rákóczi serege számára, mert kidőlt a sorból a kurucok legkiválóbb, talán egyetlen valódi hadvezére.

Pálffy csapatai arra a hírre, hogy a kurucok abbahagyták a liptói sáncok ostromát, Losonc felé fordultak és Füleket s a gácsi várat zárták körül. Ezalatt viszont Esterházy Dániel zárta körül a császáriak erősen kiépített zselizi sáncát. Ezután Bercsényi Pálffyt akarta megtámadni, de ennek csapatai a támadás elől kitértek, amire a főgenerális lovassága újból bekalandozta a Felvidék nyugati részeit egészen a morva határszélig.

Az év vége felé már csak kisebbb ütközetekről tudunk. Ezek közül kiemeljük Balogh István brigadéros harcát, amelyben október 4-én Csápornál a Nyitra vidékéről Érsekújvár felé vonuló 200 eleséges szekér védelmére rendelt Saint-Croix tábornok 1800 főnyi német lovasát úgy széjjelverték a kurucok, hogy kétszáz elesett közülük.

November 10-én Heister megint megrohanta Lőcsét, de eredmény nélkül, mert Károlyi Szalók melletti táborából elindulván, a császári sereget a vár alól elkergette. Ezután Heister Késmárk alá vonult és Thököly híres várát ötnapi lövetés után december 13-án bevette.

Az év második felében Erdélyben csupán Nagyvárad és Kővár környékén folytak kisebb-nagyobb ütközetek, változó szerencsével. A nagyváradi császári őrség ugyanis kritikus helyzetbe került akkor, mikor Bagossy László kuruc ezredes csapatai augusztus 2-án Pestesnél, augusztus 5-én Váradpüspökinél és 12-én a Körös mellett feltartóztatták Kriechbaum táborszernagy több ízben odairányított segélyoszlopait. Az augusztus 12-i ütközetben a táborszernagytól személyesen vezetett csapat a kurucok ügyesen eltorlaszolt áliásába ütközött. A császáriak oly hevesen támadtak, hogy a kurucok kénytelenek voltak menekülni. Ekkor egy erős kuruc osztag a németeket hátbakapta, s már majdnem győzelmet is aratott, amikor a dragonyosok újabb beavatkozására ez a lovascsapat is kénytelen volt visszavonulni. De még így is négy óra hosszat tartott ez a harc, amelyben a kurucok részéről Károlyi főparancsnoksága alatt Szentiványi és más nevesebb ezredparancsnokok vezetésével körülbelül 8000 kuruc vett részt.

Az év vége felé még két ütközet zajlott le, az egyik Somkútnál, a másik pedig Halmágynál. Ez utóbbiban a kurucok voltak előnyben.

Az 1709. esztendő, bár eléggé mozgalmas volt, Rákóczi serege számára az általános országos kimerülés és mindenekfelett a pestis hihetetlen arányokat

öltő terjedése miatt újabb döntő győzelmes eredménnyel nem végződött. A magyar vitézségnek ebben az évben megnyilvánuló jelenetei már csupán azt eredményezhették, hogy kitolták az elkerülhetetlen végső kifejlést: a kuruc sereg tökéletes felbomlásának óráját.

1710.

A kuruc felkelés hadműveletei 1710-ben az általános tespedés s kimerültség bélyegét viselték magukon. A kuruc hadsereg nagyobb, összefüggő hadműveleteket nem tudott végrehajtani. Heister serege az ország elfoglalását tervszerűen folytatta ugyan, mégsem tudta a kuruc sereget megsemmisíteni és az országot hatalmába keríteni. Csupán a Dunántúlról szorította ki Esterházy Antal tábornokot, aki a Dunán átkelt s Érsekújvár környékén telepedett le. Károlyi csapatai a Tiszántúlon tétlenül vesztegeltek; a fejedelem és Bercsényi a hadsereg zömével a Felvidéken Sáros, Zemplén, Abaúj vidékén táborozott. De a sereg hangulata mindjobban lankadt, főleg az elharapódzó pestis dúlása miatt. Az egykor daliás sereg ebben az évben szerepének utolsó felvonását játszotta, a bomlás kétségtelen jeleit még a leglelkesebb vezetők sem leplezhették többé. Rákóczi reguláris katonasága napról-napra apadt, a mezei hadakra pedig nem lehetett számítani. Ezért nagyon kapóra jött Rákóczinak gróf Potoczki kievi palatinus ama kérelme, hogy a pultavai csata után az oroszok üldözése elől Magyarországra menekülő seregét engedje be az országba. Rákóczi e kérést csak oly feltétellel teljesítette, ha ez a svédekből, lengyelekből és tatárokból álló csapat hűséget esküszik neki. A palatinus csapata ezt a feltételt teljesítette, s ezzel a sereggel Rákóczi egész katonasága az év elején körülbelül 26,000 emberből állott. Heister serege körülbelül 10,000 emberrel volt több és Váctól kiindulva Szécsényen, Rozsnyón és Szomolnokon keresztül a Szepesség felé vezető vonal mögött állott. A felkelés tehát mindjobban visszaszorult arra a területre, ahonnan kiindult, az ország északkeleti vidékére.

Hogy Rákóczi újból tért nyerhessen és ezzel nyomorúságos viszonyok között tengődő csapatai számára új segélyforrásokat szerezhessen, nem maradt más útja, mint áttörni valahol a császári előörsi vonalat. Az áttörés helyéül Érsekújvár környékét választotta, mert ez a vár volt a Felvidék déli részének legerősebb kuruc támpontja, amelyet a császáriak eddig nem bírtak elfoglalni. Rákóczi tehát magához rendelte Károlyi seregét és újév napján elindult Kassáról; a Mátra hegyláncának védelme alatt elsőben is a Nógrád vármegyében fekvő Vadkert tájékán akarta áttörni a császári őrségek vonalát, azután pedig Érsekújvárt kívánta felmenteni az ostromzár alól. De tervét a január 22-én Romhánytól északra vívott nagy csatában kudarc érte. A fejedelem ugyanis 12,000 emberrel 21-én este Nógrádbercel község határába ért. A vadkerti császári előörsvonal parancsnoka, báró

Sickingen altábornagy, kémei révén értesült ugyan Rákóczi előnyomulásáról, de tévesen, mert úgy tudta, hogy aznap csak Károlyi érkezett Romhány alá, míg Rákóczi a főserеggel még távolabb van. Éppen ezért Sickingen a kezeügyében fekvő vértes-, dragonyos- és huszárezredek osztagaival, összesen csupán mintegy 1500 lovassal Károlyi feltartóztatására 22-én délelőtt Vadkertről elindult. Rákóczi ugyancsak 22-én indult el Bercelről és a déli órákban Romhánynál akart megpihenni. Itt azonban arról értesült, hogy Sickingen lovassága közeledik. Ekkor a kuruc sereg élővédje, Sennyey és Draguli huszárezredei, már átkelt a Lókus-patak hídján s elérte Romhánytól északra azt a legelőt, amelyet a fejedelem táborhelyül kijelölt. Sickingen közeledtének hírére Rákóczi élővéde után küldte a reguláris gyalogság és a tiszántúli hadak egy részét Bagossy László ezredes alatt, továbbá a lengyel segédcsapatokat és ezeket két, egymásmögötti hosszú vonalban csatarendbe állította Romhány falu északi kijárata és a Bodonytól Szátok felé húzódó hegylánc között. Ő maga felsietett a Felsőbodony kijáratánál kiszögellő domb oldalán levő úgynevezett «Templom romhoz», ahonnan a Lókus-patak vidékét kitűnően láthatta. Ekkor, a kora délutáni órákban, Rákóczi hadinépének zöme, amelyet Károlyi Sándor vezetett, még csak Bodony községig jutott. Meg kell jegyeznünk, hogy a Lókus-patak medre körülbelül két méter mély s ugyanilyen széles, meredek falú árkot alkot, amelynek mindkét partját mocsarak szegélyezték és akkor, télvíz idején, szinte járhatatlanok voltak. A közeli térségen pedig a Lókuson keresztül csak egy-két gázló és egy híd vezetett keresztül.

Amikor Sickingen meglátta a kuruc sereg kibontakozását, szintén csatarendbe állította lovasait. Mivel azonban a kurucok arcvonalának balszárnya jóval hosszabb volt mint a császáriaké, Rákóczi, hogy ezt az előnyt kihasználja, ezt a szárnyat délután 3 órakor támadásra indította. A svéd segédcsapat lendületes támadással körül is fogta a császári jobbszárnyat. Elkeseredett kézitusa keletkezett, amely lassan átterjedt az egész harcvonalra. A balszárny bekanyarodása azonban veszélyes helyzetbe hozta Bagossy tiszántúli hajdúit, akik e mozdulat következtében a hegy lábát szegélyező mocsárba szorultak, s ezáltal az egész kuruc arcvonal összetömörült. De a császári sorok között még nagyobb volt a zavar. A svédek és a lengyelek karddal kezükben ugyancsak aprították Sickingen összezavart lovasait, úgyhogy a harcba belekeveredett a Sickingen által második sorban hagyott tartalék is, ami még inkább fokozta a nagy zűrzavart. Nemsokára a császári századok egy része lerakta fegyverét és megadta magát, a még ellentállókat pedig a kurucok lekaszabolták s a mocsárba fullasztották. Maga Sickingen altábornagy is lovastul nyakig merült a mocsárba. A győzelem tehát alig rövid félóra alatt látszólag a kurucok kezében volt. De a csapatok rossz szokása, fegyelmezetlensége folytán kicsúszott kezükből eddigi vitéz támadásuk gyümölcse, mert a győzelemtől elvakult kuruc seregben felbomlott a rend, s mindenki fosztogatni kezdte az elesett és fogságba jutott császári katonákat és Sickingen

seregének poggyászát. Ezt a zűrzavart a császáriak második vonalában tartózkodó Saint-Croix gróf tábornok észrevette és maga köré gyüjtvén egy elszánt kis lovascsapatot, a kuruc sereg közepe táján mutatkozó hézag felé

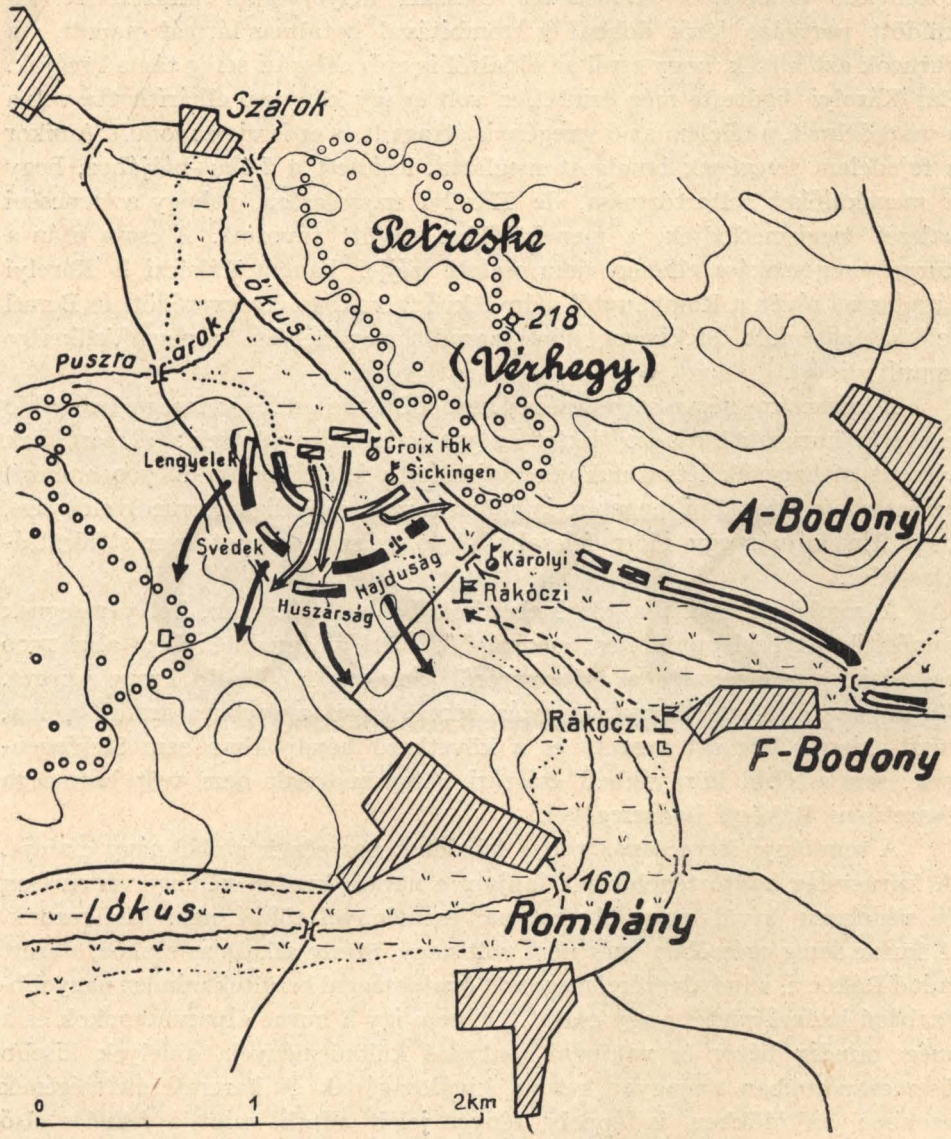

A romhányi csata 1710 január 22-én.

heves támadással előretört és kimentette Sickingent a mocsárból. Ez a hézag pedig úgy keletkezett, hogy a svédek gyors előhaladásával a kuruc sereg többi része nem tudott lépést tartani és elmaradt. Ezen a hézagon át Saint-Croix lendületes támadásával még a kuruc arcvonal háta mögé is

befurakodott és ott olyan pánikot idézett elő, hogy alig félórai küzdelem után az egész kuruc sereg fejvesztetten menekült a csatatérről. A kurucok hanyatthomlok való visszavonulását még az is elősegítette, hogy az egyik közelfekvő erdőben a szomszédos császári helyőrségből hírszerzésre kiküldött portyázó járőr dobbal és trombitával hatalmas lármát csapott, s a kurucok azt hitték, hogy erről az oldalról is erős császári sereg támad reájuk. Bár Károlyi hadteste még érintetlen volt és így könnyen elháríthatta volna a veszedelmet, a félelem az ő seregére is átragadt és ez is visszavonult. Amikor a fejedelem seregének bomlását meglátta, lesietett a Lókus-hídjához, hogy a menekülőket feltartóztassa, de Károlyi unszolására, nehogy a trencséni baleset megismétlődjék, a menekülőkkel együtt távozott. A csata után a kuruc sereg szokása ellenére nem oszlott széjjel, hanem Rákóczi és Károlyi fáradozása révén a Romhánytól délre fekvő falvakban összeverődött és Bercel felé visszavonult. Sickingen nem maradt meg helyén, hanem Vadkertre vonult vissza.

A kurucokra nézve szerencsésen kezdődött, de csúfos vereséggel végződő csata (a kurucok közel 20 tisztet és 350 katonát vesztettek; a császáriak viszont otthagyták létszámuknak majdnem a felét, körülbelül 700 embert) az események további menetére is hatással volt, és pedig a kurucok előnyére, mert Érsekújvár egy időre felszabadult a császári csapatok erős körülzárása alól.

A romhányi csatát a történelemírók hol győzelemnek, hol vereségnek minősítik. Győzelemnek nem nevezhető, mert végeredményben alig 1500 császári lovas elzavarta a csatamezőről a 12,000 főből álló kuruc sereget. De az sem állítható, hogy a császári sereg fényes győzelmet aratott volna, mert hiszen fele ott veszett és a következő hónapokban sem Sickingennek, sem a többi környékbeli császári parancsnoknak nem volt bátorsága összetűzni Rákóczi hadseregével.

A romhányi összecsapás volt a fejedelem seregének utolsó nagy csatája. A kurucvilág hadtörténelmének lapjain e naptól kezdve néhány várvíváson és védelmen kívül nagyobb katonai eseménnyel többé nem találkozunk. A kuruc sereg egészében már nem volt nagy ütésre alkalmas eszköz, s ezért mind Rákóczi, mind alvezérei megokolt óvatossággal kerültek minden nagyobbszabású hadműveletet vagy csatát. De nem így a kuruc alparancsnokok és a még mindig bátor és vakmerő portyázó különítmények, amelyek kisebb összecsapásokban a magyar katona kiválóságának és harcratermettségének ezekben az időkben is éppoly fényes jeleit adták, mint a felkelés első éveiben. Ezt bizonyítja az egykorú Theatrum Europaeum című félhivatalos krónika, amely az 1710. év eseményeinek leírása során ezt mondja: «Dieser Krieg in Hungarn, und das Unwesen mit denen daselbstigen Malcontenten oder Rebellen machte also dem Hofe noch immer zu schaffen . . .»

A romhányi kudarcot követő hónapokban a kurucok kiválóbb haditettei közül még a következőket említjük meg.

Érsekújvár szilárdan tartotta magát, csupán élelmiszerkészlete fogyott mindjobban, mert a helységekre kivetett adók és a harácsolás nem sokat eredményezett. Ezen a bajon csak úgy segíthettek volna, ha valahol nagyobb császári raktárt foglalnak el. E végből Esterházy Antal tábornagy február 8-án mintegy 4200 emberrel, négy ágyúval s a lengyel segédcsapattal elindult Érsekújvárról, hogy a tavarnoki várkastélyban beraktározott hatalmas császári élelmiszerkészleteket megkaparintsa. A seregnek Nyitra vára alatt kellett elvonulnia. Azonban Dillherr ezredes, a vár császári parancsnoka, a kurucok után eredt s Üzbégnél éjjel meglepte Esterházy lovasainak egy részét. De ez a kis vereség nem okozott nagyobb akadályt és február 11-én Esterházy bevonult Tavarnokra, ahol a gyenge császári őrség kapitulált. A raktár körülbelül 500 szekérre való élelmiszerét, fegyvereit, ruháit és számos

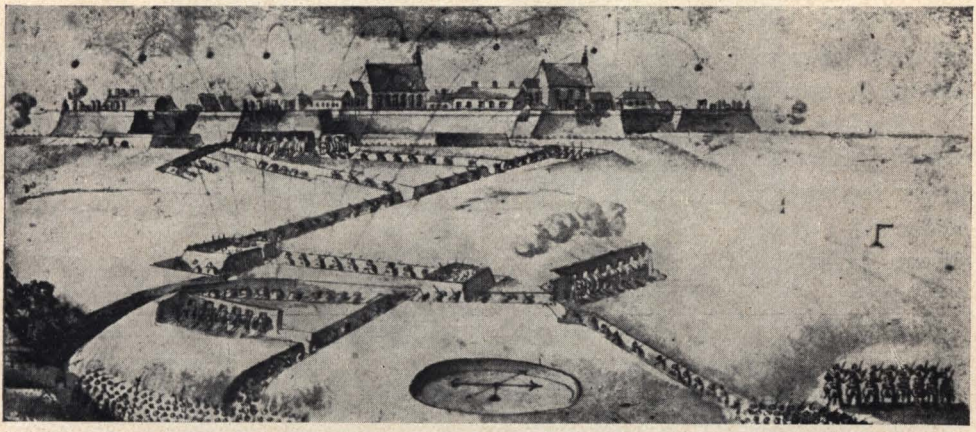

Érsekújvár ostroma 1710-ben.

vágómarháját Esterházy 12-én útnak indította Érsekújvár felé, de a környékbeli császári őrségek, Dillherr ezredes és Hochberg tábornok vezetése alatt, február 13-án hajnalban Nyitraegerszeg környékén feltartóztatták. A kuruc gyalogság a zsákmánnyal és az ágyúkkal Rivière ezredes vezetése alatt egérutat nyert és Üzbég környékére érkezett már, amikor Egerszeg mellett majdnem három óra hosszat tartó heves lovasharc keletkezett. Ebben a császári lovasság támadása az első harcvonalba állított lengyeleket érte, akik megfutamodtak és felborították Esterházy csatarendjét is. Ámde Horváth kuruc ezredes, aki ebben az ütközetben hősi halált halt, már-már a kurucok javára döntötte el a csatát, amikor Ghillány császári őrnagy egy oldaltámadással úgy avatkozott az ütközetbe, hogy a kuruc lovasság kénytelen volt meghátrálni. Ennek ellenére a kurucok a zsákmány nagy részét bevitték Érsekújvárba, bár igen sok élelmiszer ott veszett, mert az ütközet zajától megrettent parasztkocsisok kifogták lovaikat, elmenekültek és kocsijukat cserbenhagyták.

A mindig tevékeny és ügyes béri Balogh Ádám brigadéros ugyanebben az időben kis csapatával Pozsony alatt áttörte a császáriak vonalát és Récsét, Bazint és Szentgyörgyöt elfoglalta.

Ebben az időben esett meg az az epizód is, amelyből láthatjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc mindenkor kész volt sikerre is vezető jó példát szolgáltatni katonáinak. Amikor ugyanis a romhányi kudarc után a kuruc sereg maradványait Cegléd és Jászberény körül összevonták, a fejedelem azon fáradozott, hogy Érsekújvárt eleséggel lássa el. A lengyel segédcsapat azonban, amely egyébként még az év tavaszán szerteoszlott, megtagadta az engedelmességet és nem akart Érsekújvárba eleséget szállítani. Erre a fejedelem maga is zsákot kötve nyergére, személyesen vezette udvari hadait Érsekújvár felé. Gödöllő táján vette át a fejedelem vezette «zsákos sereg» parancsnokságát Károlyi, aki be is vitte az élelmiszereket Érsekújvárba.

Február havában nagy veszteség érte Rákóczit a Felvidéken, mert a kurucok legerősebb fészke, Lőcse, falai közé bocsátotta Löffelholz császári tábornok csapatait. Ennek rövidre fogott története a következő.

A város körülzárásának tizenharmadik hetében a Rákóczi szolgálatában álló, de áruló Du Près tűzéralezredes január 23-án este 8 órakor légberöpítette a vár legnagyobb lőportornyát. Erre a jelre a császári sereg erős rohamot intézett a falakon támadt rés felé. De az őrség kiváló parancsnoka, Czelder Orbán brigadéros, a hajdúkkal és a város Rákóczihoz hű polgárságának segítségével a támadást visszaverte s a megrongált várfalakat rendbehozatta. Bár Bercsényi rendeletére Eperjesről puskaport és lövőszereket küldtek a városba, a városi tanács s a vagyonukat féltő gazdagabb polgárok Andrássy István tábornok városparancsnok tudtával már titkos tárgyalásokat folytattak Löffelholz-cal, az ostromló császári csapatok vezérével. Andrássy azonban Czelder tudta nélkül mégsem merte végrehajtani a kapitulációt, mire a város előljárósága hivatalosan is felszólította Czeldert az alkudozásban való részvételre. A Rákóczihoz törhetetlen hűséggel ragaszkodó vitéz brigadéros azonban sokáig hajthatatlan maradt, s csak február 11-én ment ki személyesen Löffelholzhoz, hogy hajdúságának tisztességes feltételeket eszközöljön ki, mert már látta, hogy a többség a város átadása mellett döntött. Ekkor Andrássy és a városi tanács Czelder távollétét a kapituláció végrehajtására használta fel, úgy hogy a Czelder helyett túszul bebocsátott Trauthson gróf császári alezredes február 13-án hajnal előtt titokban megnyitotta a bástya egyik kapuját, amire a betóduló németek rövid idő alatt megszállották a várost, az ellenállókat lefegyverezték, a hazaérkező Czeldert pedig elfogták. A vitéz brigadéros, aki a nemzeti felkelés kezdete óta leghűségesebb főtisztje volt a fejedelemnek, a szatmári kiegyezés után kiszabadult ugyan, de a bécsi kormány 1716-ban lázadás címén újból letartóztatta és kivégeztette. Czelder a magyar katonának egyik érdekes típusa volt. Azok közé a katonai előképzettség nélküli kuruc főtisztek közé tartozott, akiket saját derekasságuk, vitézségük, tanulékonyságuk és mindenekfelett hűségük, becsületességük

emelt fel kispolgári sorból magas katonai vezető állásba. A szabadságharc tartama alatt mint ezredparancsnok kiválóan viselkedett és Rákóczi teljes bizalmát bírta.

Lőcse eleste után Rákóczi még jobban megbizonyosodott a felől, hogy bomladozó seregével a Felvidéken többé nem nyerhet tért, sőt innen még

Károlyi Sándor.

Ausztriát sem támadhatja meg. Serege még Erdélyből is kiszorult. Így hát a rettenetesen dühöngő pestistől megtizedelt katonái előtt ezután már csak két lehetőség állott. Vagy a Dunántúlt visszahódítani, vagy a kuruc sereg utolsó töredékeit a Felvidék keleti szélén és a Tisza felső vidékén, Kassa, Munkács, Szolnok között újból összegyüjteni s legalább ezt az országrészt védeni Heister várható előnyomulása ellen. Leghívebb emberei kezdtek elszéledni, a kuruc csapat főbb vezérei közül pedig sokan hazabocsátásukat kérték vagy átpártoltak az ellenséghez. A fejedelem környezetében ebben

az időben már Károlyi Sándor töltötte be a legfontosabb szerepet, mint a sereg újonnan kiszemelt vezénylő főtábornoka, mert Bercsényit részben betegeskedése, részben nehéz természete miatt, a fejedelem ekkor már mellőzni kezdte és szívesebben alkalmazta külpolitikai feladatok megoldására. Így az év végén már Lengyelországba küldte, hogy az orosz cár kilátásba helyezett segítségét szorgalmazza.

A dunántúli hadjárat vezetését Rákóczi báró Palocsay György tábornokra bízta, aki béri Balogh Ádámmal mintegy 2—3000 ember élén Pentelénél átkelt a Dunán. A kifáradt dunántúli lakosság azonban már megúnta a sok éven át tartó háborúskodást s bizony nem szívesen fogadta a kurucokat. A derék csapat tehát teljesen magára hagyatva vonult tovább nyugat felé; vezetését Palocsay megbetegedése után Balogh Ádám vette át. Ennek a kiváló brigadérosnak rendkívüli erélye, bár csak rövid időre, újból megvillogtatta a kuruc fegyverek fényét a Dunántúlon. Így Tét mellett nemcsak széjjelverte Esterházy Ferenc labanc tábornok egyik csapatát, hanem őt magát is foglyul ejtette. Ezután Sopronig száguldott a merész csapat. Nemsokára azonban Nádasdy gróf császári altábornagy erős csapata a Bakonyig visszaszorította Balogh Ádámot, aki itt még három hónapig tartotta magát. Amikor pedig a lakosság idegeskedését, sőt ellenséges magatartását látta, vissza akart vonulni a Duna-Tisza közére. Seregének utolsó töredékeivel Mohács felé indult, de október 29-én Dunaszekcső vidékén erős rác sereg állotta útját. Balogh Ádám egyre ritkuló csapatával másfél óráig tartó kézitusában bátran védekezett, de amikor a környék felzavart lakossága a rácokhoz csatlakozott és szintén ellene támadt, kénytelen volt menekülni. Amikor pedig kifáradt lova a megáradt Cinka-pataknál lerogyott, a császáriak kezébe került a kurucok e legendáshírű huszárezredese. A császáriak 1711 február 8-án lefejezték. Ez a tiszteletreméltó és erős jellemű kuruc vezér halált megvető bátorsággal lépett a vérpadra. Voltaképpen szintén nem készült katonának s csupán a folytonos harcok között, a magyar ember veleszületett tehetségénél fogva nevelődött azzá, amivé lett, Rákóczi seregének legkiválóbb lovas ezredparancsnokává.

Mély szomorúsággal látta tehát Rákóczi, hogy napról-napra hanyatlik annak a nemzeti felkelésnek az ügye, amelyért 1703 nyarán zászlót bontott. A Dunántúl elvesztése után a kuruc felkelés teljesen visszaszorult Magyarország északkeleti sarkába. A még kuruc kézben levő várak, kisebb-nagyobb ellenállás után, legtöbbjük azonban minden ellenállás nélkül, sorra a császáriak kezébe kerültek. Így június 12-én a szepesi vár, október 20-án Szolnok s ezzel a tiszai felsővidék, november 1-én Tokaj és Sárospatak, 30-án Eger, ezt megelőzőleg Jászóvár, Krasznahorka és végül december első felében Bártfa és Eperjes.

Különösen fájdalmas volt a legerősebb kuruc vár, Érsekújvár eleste, amelyet a császáriak csak hosszú és szívós ostrom után tudtak szeptember 23-án kapitulációra bírni. Augusztus közepén Pongrácz alezredes 500 hajdúval

kirohant, áttörte az ellenség erős záróvonalát és Besztercebánya felé elvonult. Ugyanebben az időben Tóth Pál kuruckapitány 300 lovassal kívülről vágta át az ostromzárt és eleséget vitt be a várba. A várőrség pedig nemcsak az erődök és falak védelmében tanusított kiváló bátorságot és leleményes ügyességet, hanem gyakori portyázásaival állandóan zaklatta az ostromot vezető Pálffy és Heister katonaságát. Hogy mindezek ellenére a vár mégis labanckézre került, annak okát a kuruc sereg általános elgyengülésében és a védőőrség egy részének átpártolásában kell keresni.

De a hanyatlás e korszakában is találunk felemelő és csodálkozást keltő teljesítményeket. Így Beleznay János, Kókay Márton, Vajda András novem-

Kuruc várostrom II. Rákóczi Ferenc korában.

ber havában Érsekújvár alól Trencsénig száguldottak, közben Puchót felverték, a zsolnai labanc őrséget levágták és e nagy körút után bántatlanul visszatértek. A fejedelem serege július 27-én reggel Szolnokról elindult, estére Sarudra érkezett, vagyis egy nap alatt, forró nyári melegben 60 km-t menetelt. A Gömör vármegyében portyázó kurucok szeptember 26-án Rozsnyó közelében foglyul ejtették Gassner császári hadbiztost, a következő napon pedig elfogták Andrássy István báró tábornokot, aki 25 ember kíséretében Csetnekről a Királyhegy hágója felé lovagolt. Kísérete azonban később kiszabadította a kurucok kezéből. Mindezek és az ezekhez hasonló epizódok azt bizonyítják, hogy, bár a kuruc sereg egészében már bomlófélben volt, az alparancsnokok és a legénység lelkében még mindig törhetetlenül lobogott a magyar virtus.

Szeptember havában az általánosan gyűlölt Heister tábornok helyébe vérbeli magyar, gróf Pálffy János lovassági tábornok került a császári csapatok élére. Ez a kimagasló katonai tehetségekkel bíró hadvezér volt a legalkalmasabb arra, hogy kibékítse a nemzetet koronás királyával. Amíg azonban ez megtörténhetett és amíg a kuruc csapatok még ellenállottak, neki is föl kellett készülnie a hadműveletek folytatására. Így az Erdélyt megszálló Steinville altábornaggyal és a Felvidéken működő Virmond és Viard tábornokokkal összhangban kellett seregével előnyomulnia az utolsó ellenállás vidékére: Borsod, Szatmár és Szabolcs vármegyék felé. E hadmozdulat hatása alatt Rákóczi még jobban összevonta seregét s Esterházy Antal tábornagyot sárospataki várának védelmére küldte. Ezt a sereget azonban Lancken tábornok november 10-én Liszkánál szétverte. Közben Viard a Sajó völgyén haladt lefelé s október közepén már Miskolc körül állott. A Felvidéken az év végén a fontosabb helyek közül már csak Kassa és Murány bevehetetlen sziklavára, valamint Munkács és Ungvár dacolt a császáriakkal. A fejedelem most már csak azt tehette, hogy serege utolsó ezredeit Károlyi parancsnoksága alatt a Tisza mellékén összevonja. Ezzel a sereggel akart a következő év elején átkelni a Tiszán a végből, hogy utoljára a Nyírségben megvesse lábát és ellenálljon.

1711.

A bécsi udvar tudta, hogy Rákóczi mindenáron az orosz cár segítségét óhajtja megnyerni. Tájékozva volt arról is, hogy Bercsényi ilyen megbizatással Lengyelországba ment, sőt hogy rövid ideig maga Rákóczi is ott tartózkodott és lengyel és orosz megbízottakkal tárgyalt. Az udvari haditanács, bár ismerte a kuruc sereg felbomlással határos állapotát, el volt készülve rá, hogy hathatós orosz katonai támogatás Rákóczit újra nyeregbe ülteti s új feladatok elé állítja a császári sereget. Ezért Pálffy Jánost utasította, hogy még a tél folyamán kezdje meg előnyomulását Rákóczi seregei felé és hódoltassa meg a kuruc kézben levő várakat.

Pálffy János nehéz feladat előtt állott. Mint jó magyar nem akart Heister kíméletlen módszere szerint hadat viselni vérei ellen, viszont saját serege sem volt olyan helyzetben, hogy azzal eredményes hadműveleteket lehetett volna végrehajtani. A császári sereg felszerelése ugyanis, főleg ellátása, majdnem ugyanolyan rossz volt, mint a kuruc seregé. Fogatokkal is alig rendelkezett, és így semmiképpen sem tudott volna télen erélyesen hadat viselni. De gyengéjét a kurucok előtt sem volt szabad elárulnia s ezért óvatos, mondhatnók színleges hadműveletekbe fogott, amelyeknek célja nem az erőszakos, fegyveres összeütközés keresése volt, hanem a kuruc sereg észrevétlen, lassú körülzárása, kiszorítása harc nélkül az ország fontosabb pontjaiból és végül a hadrendi beosztás nélkül szanaszét kóborló kisebb kuruc osztagok lefegyverzése és szétszórása. Ez a módszer nyílt mezőben még végrehajtható volt, de a várak

Kuruc huszárjárőr.

és erősségek behódoltatása már súlyosabb feladat elé állította a császári sereget. Pálffy tehát a főparancsnoksága alatt álló haderőket részekre osztotta és egyik hadcsoportját Löffelholz altábornagy alatt Kassa és a Felvidék eddig be nem hódolt városainak ostromlására küldte. Erős hadoszlopokat indított még a Sáros és Zemplén vármegyében tartózkodó kurucok leszerelésére is. Erdély végleges birtokbavételét Lőwenburg altábornagyra bízta, seregének megmaradt részével pedig ő maga a Hajdúságban és Szabolcs vármegyében helyezkedett el. Azonban a hadműveletek irányításánál sokkal nagyobb figyelmet fordított Pálffy a kuruc sereg főparancsnokával, Károlyi Sándor főtábornokkal megkezdett tárgyalásaira. Már maga Rákóczi Ferenc sem idegenkedett olyan megegyezéstől, amely az ő személyét és tekintélyét nem sérti és megaláztatás nélkül biztosítja hadseregének és az országnak nyugalmát. És nemcsak hogy megbízta Károlyi Sándort a tárgyalásokkal, hanem január 31-én Vaján személyesen is tárgyalt Pálffyval. Károlyi jól látta a kuruc sereg hasznavehetetlen állapotát; jól ismerte az ország nyomorát és ellenállhatatlan békevágyát és érezte azt is, hogy Pálffyval olyként egyezhet ki, hogy a magyar nemzet visszanyeri nyugalmát. A tárgyalások alatt azonban a császári sereg folytatta előnyomulását. Január és február havában Rákóczi csapatai Debrecen és Szoboszló vidékén csak kisebb harcokat vívtak; az erdélyi határszéli várak, közöttük a rendkivül fontos Sarkad, a Felvidéken pedig a bevehetetlennek látszó Murány vára, február közepén elestek, Virmond gróf és Hartleben báró tábornokok pedig nagyobb vérontás nélkül hatalmukba kerítették egész Zemplén, Gömör és Sáros vármegyét. A menekülő kurucság részben Kassa, részben Munkács vagy Ungvár váraiba szorult. Ez a három erősség volt Rákóczi felkelésének utolsó mentsvára. A kuruc sereg katonái e várak védelmében tettek utoljára tanúbizonyságot arról, hogy a magyar katona még az elveszett ügy érdekében is emberfeletti áldozatokra kész.

A kassai védőőrség parancsnoka Esterházy Dániel volt, az elmúlt évben pestisben elhalt öreg Radics János várparancsnok utóda. A már amúgyis erős várost a kurucok még egy második vizes árokkal is körülvették és benne 3000 kuruc fáradozott és készült fel az utolsó emberig való ellenállásra. A császári körülzáró sereg 6000 emberből és 32 ágyúból állott. Január első napjaiban erős csapat megszállotta a Hernád partján a várostól keletre húzódó hegyláncot, az Eperjes felől előrenyomuló osztag pedig szétrombolta a malomárok gátját és ezzel lehetetlenné tette a városi malmok működését. A várőrséget azonban ez a veszteség sem csüggesztette el, mert január 11-én kirohant a várból és nemcsak a császáriaknak oltalmat nyujtó elővárosokat pusztította el, hanem a lakosság itteni gyümölcsös kertjeit is letarolta azért, hogy a vár számára tüzelőanyagot szerezzen. Január közepén pedig 300 kurucból álló lovascsapat kelet felől áttörte az ostromzárat, behatolt a várba, azután lovait onnan kihajtotta, mivel nem vehette hasznukat. Január végén Pálffy és Károlyi fegyverszünetet kötöttek, hogy tárgyalásaikat zavartalanabbul

folytathassák. Bár ezt Rákóczi tudatta Esterházy Dániellel, azután sem szüneteltek a kitörések és a kisebb összetűzések. Március végén Pálffy megadásra szólította fel a várost és közölte a védőőrséggel, hogy Rákóczi már végleg elhagyta az országot, a béketárgyalások már folynak, tehát nem számíthatnak segítségre kívülről. A hős védősereg azonban még erre a felszólításra sem hajlott. Április 15-én végre megjelentek Kassán Károlyi kiküldöttei és tudatták Esterházy Dániellel, hogy a háborút befejezik és a kuruc sereg fegyverletétel előtt áll.

Kuruc huszárok zsákmányolása.

Február 21-én Rákóczi végleg elhagyta az országot, amikor is teljhatalmú megbízást adott Károlyinak a béke megkötésére, abban a reményben, hogy a főtábornok ki tudja eszközölni a fejedelem kívánságainak teljesítését. Ebben az időben azonban a fejedelem tervezgetései és az ország és a sereg érdekei már elváltak egymástól. Károlyi, aki jól ismerte a helyzetet, tudta, hogy a húrt nem feszítheti a végsőkig s ezért saját felelősségére április utolsó napjaiban megkötötte a döntő megegyezést, amelynek eredményeképpen a kuruc seregnek Szatmár körül táborozó zöme, mintegy 10—12,000 ember, Nagymajténynál 1711 május 1-én letette a fegyvert. Ezzel feloszlott a nyolc évig tartó szabadságharc küzdelmeiben dicsőségesen szereplő magyar hadsereg.

A fegyverletételt követő szatmári kiegyezésben az egész kuruc sereg kegyelmet nyert; mindenki nyugodtan hazamehetett; a császári seregtől Rákóczihoz átpártolt személyeket és csapatokat nem tekintették katonaszökevényeknek, vagyis a kuruc mozgalomban, a koronás király ellen fegyverrel hadakozó katonaságot ezért a jövőben semmi bántódás nem érhette.

A magyar közvélemény a szatmári kiegyezést még napjainkig is Károlyi árulásának, a majtényi fegyverletételt pedig a magyar hadtörténelem gyászos napjának tekinti. A tárgyilagos történetszemlélet szemszögéből vizsgálva az eseményeket, indító okaikat és következményeiket, ma már másképpen ítélkezünk. 1710 végén ugyanis az ország nemessége túlnyomó részben már elfordult Rákóczitól; az ország lakossága már nem Rákóczi oldalán remélte nyugalmának bekövetkezését és jövő boldogulását. Károlyi tehát nem ítélhető el azért, hogy a haza érdekében nem követte Rákóczi szándékait az utolsó betűig és hogy elfordult a fejedelem további politikai tervezgetéseitől, amelyeknek kilátástalanságáról meg volt győződve. Mai szemmel nézve tehát: a szatmári kiegyezés nem volt más, mint olyan elkerülhetetlenül szükséges műtét, amely fájdalmas, de egyedül célravezető módon biztosíthatta a már majdnem haláltusáját vívó magyar nemzet további létét.

A majtényi fegyverletétel azonban nem fejezte be egy csapással a hadműveleteket. A fejedelem erős várai, Kassa, Munkács és Ungvár nem hittek a béke létrejöttében és várták Rákóczi további utasításait és felszabadító csapatait. Kassa falai alatt még április utolsó napjaiban is heves harc dúlt. Viard erősebb csapattal Jászó és Szepsi felől akarta megrohanni a várat, a vitéz védősereg egy osztaga azonban kirontott a város falai közül és Miszlóka falu közelében széjjelverte Viard seregét. Ez volt a kassai kuruc sereg utolsó szép haditette, mert amikor Ebergényi báró császári altábornagy április 24-én újból megadásra szólította fel a várost, a városi tanács már alkudozni kezdett s Ebergényi hamarosan bevonult csapataival Rákóczi ősi várába. Ungvár várát Ebeczky István tábornok védelmezte. Mikor azonban a várba beszorult nemesség fenyegetődzni kezdett és a vár feladását kívánta, május 15-én kénytelen volt kapitulálni. Ezután már csak a Rákóczi-család ősi fészkének, Munkácsnak meghódítása volt hátra. A vár védelmezését Rákóczi az országból való távozása előtt leghívebb régi tábornokára, Sennyey István báróra bízta. A szatmári megállapodásokra hivatkozással Pálffy őt is felszólította a vár átadására. A kuruc küldöttség azonban azt válaszolta, hogy mivel I. József császár a béke aláírása előtt meghalt, a vár csakis az újonnan választandó magyar király előtt nyitja meg kapuit és addig minden további támadásnak ellenáll. Bár a vár és a város lakossága a békére áhítozott, Rákóczi udvari palotás ezrede, élén Szentiványi János ezredessel, a fejedelem utolsó várát semmiképpen sem akarta átadni a császáriaknak. Az őrség az utolsó küzdelmekben már csak körülbelül 1800 hajdúból és 500 huszárból állott. A vár további ostromát Löffelholz altábornagy vezette és amikor később Pálffy is ideérkezett, összesen több mint

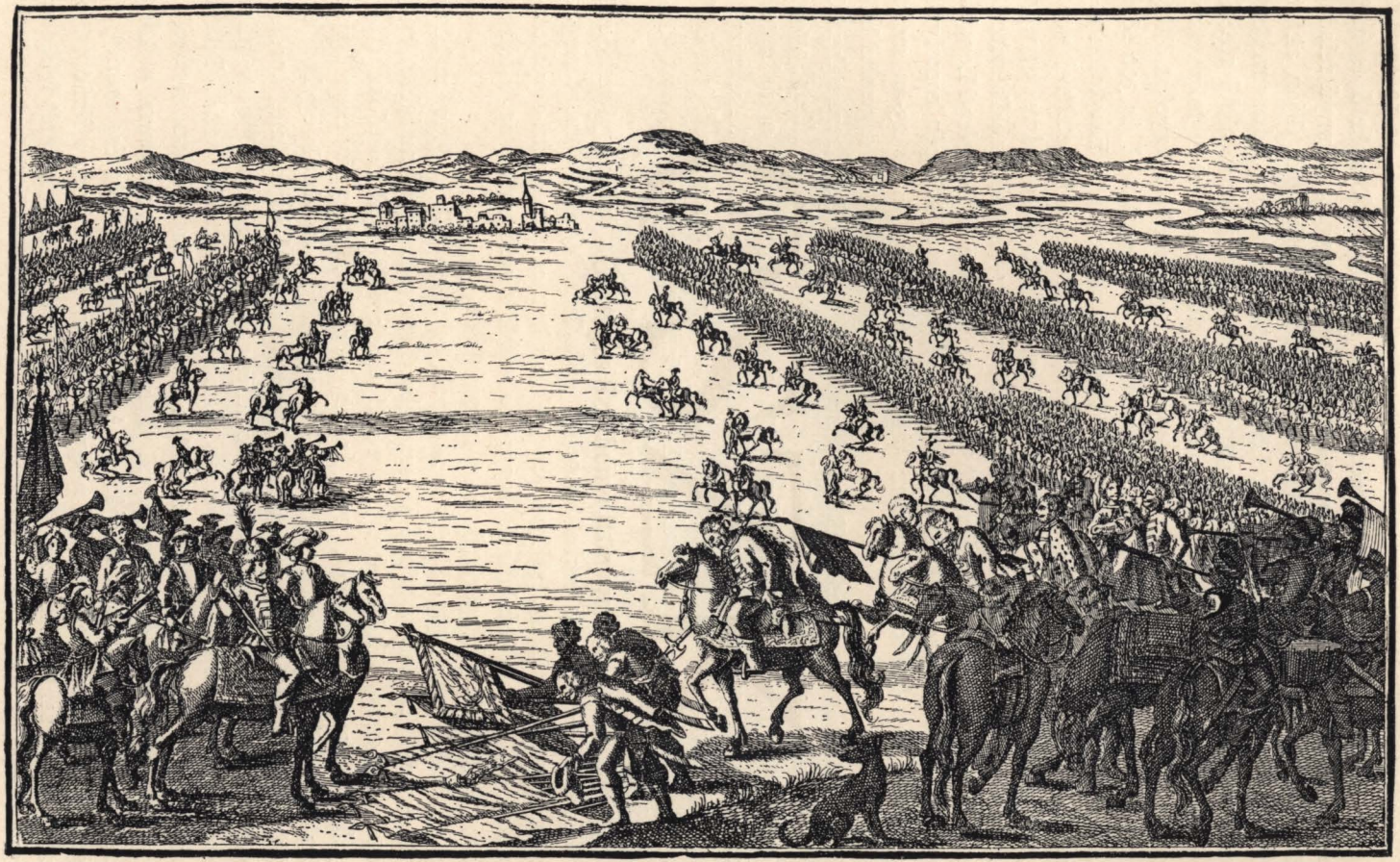

A nagymajtényi fegyverletétel 1711 május 1-én.

1000 muskétásból, öt gránátos századból, négy lovasezredből és 10 ágyúból állott a körülzáró sereg. A fekvésénél fogva is nehezen bevehető és mély vizes árokkal körülvett erősség megrohanása nem lett volna könnyű feladat, tehát a császári körülzáró csapat a várat inkább kiéheztetés útján akarta térdre kényszeríteni. Ezalatt Pálffy, Löffelholz támogatására, Máramarosban, Ungvárnál és Kálló vidékén összpontosította a császári sereg többi részeit. A várból kitörő portyázóknak néha sikerült ugyan élelmiszert és takarmányt bevinni a várba, de az éhinség mind nagyobb és aggasztóbb arányokat öltött. Június első napjaiban Löffelholz csapatai egy 700 marhával és 300 lóval hazatérő kuruc osztagot széjjelvertek. A várőrség végre mégis kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni, amelyek azonban a kurucok követelései miatt eredménytelenül végződtek. Amikor azután Löffelholz a város egyetlen malmával szemben erős sáncot ásatott és annak megrohanását is előkészítette, foszlani kezdett az őrség abbeli reménye, hogy Rákóczi és Bercsényi Lengyelországból orosz csapatokat küld segítségül. Így hát június közepén komolyabb tárgyalások kezdődtek, amelyeknek befejeztével Pálffy június 23-án személyesen birtokába vette a várat, a várőrségre is kiterjesztette a szatmári béke kedvező határozmányait és így Rákóczi utolsó katonái is békén hazamehettek.

A kuruc hősköltemény utolsó jelenete tehát Munkács várában, vagyis ott zajlott le, ahol II. Rákóczi Ferenc 12 éves korában átesett a tűzkeresztségen, és ahol a magyar katonák vitézségét Zrínyi Ilona hősies lelke tüzelte. A munkácsi vár védelme méltó befejezése volt annak a sok dicsőséges haditettnek, amelyet a magyar katona II. Rákóczi Ferenc seregében a magyar nemzeti szabadság védelmében végrehajtott.

A kapituláló kuruc sereg 147 zászlót fektetett le a majthényi mező zöld pázsitjára ; a munkácsi várba bevonuló győzők a fejedelem tróntermében 163 olyan császári zászlót találtak, amelyeket a kurucok a császári csapatoktól ragadtak el a szabadságharc fegyveres mérkőzéseiben. Ez az eredmény a magyar katona vitézségének ékes bizonyítéka.

Rákóczi Ferenc nem tette le a szatmári békében tőle megkívánt hűségesküt és nem tért vissza többé az országba, hanem Lengyelországban, majd Franciaországban töltötte éveit, s végül török földön Rodostóban ette a száműzetés keserű kenyerét. 1735 április havában, Nagypénteken hajnali 3 órakor lehelte ki lelkét a mérhetetlen nagyságú uradalmak egykori ura, Erdély fejedelme és Magyarország választott vezérlő fejedelme, árván és szegényen, mert nagy vagyonát utolsó fillérig a haza javára áldozta, hiszen a bécsi kormány mindenét elkobozta, amikor száműzetésbe ment. Tetemei 1906-ig török földön nyugodtak. Ekkor a nemzet hazahozatta hamvait s kegyeletes, fenséges gyászpompával helyezte örök nyugalomra a kassai Szent Erzsébet-templom kriptájában. A sors kegyetlen végzése szerint ma idegen hatalom kezében levő ősi magyar földben nyugszik az a férfiú, akinél önzetlenebbül senki sem vezetett szabadságharcot, s aki mindenét feláldozta magyar nemzetének boldogulásáért.

A szatmári egyesség meghozta az ország békéjét. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, bár katonai szempontból szomorúan végződött, politikai célját mégis elérte. Az uralkodóház és a bécsi intéző körök belátták, hogy a magyar nemzet törvényes jogainak védelmére nemcsak kész fegyvert ragadni, hanem azért áldozatos, hosszú és szívós küzdelmet is vállal. Ezért József császár öccse, III. Károly, Magyarország új királya, a szatmári ki-

Szádvár a XVIII. század elején. Az előtérben magyar huszár és magyar gyalogos.

egyezést teljes egészében elfogadta és szentesítette, bár a magyar viszonyokat nem ismerő elvakult bécsi körök nem helyeselték Pálffy látszólagos engedékenységét a békekötés egyes pontjaiban. Az 1712. évben kezdődő országgyűlés a magyar alkotmányt ennek alapján törvényileg is biztosította. Ez a kiegyezés tette azután lehetővé, hogy III. Károly hozzájárult az 1715. évi VIII. törvénycikk megalkotásához, amely az eddigi elavult banderiális és honvédelmi rendszert megváltoztatta és új szempontok szerint szabályozta az állandó hadsereg felállítását.

FORRÁSOK.

ÁLTALÁBAN.

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa.

Berkó István, Báti: A magyarság a régi hadseregben. Magyar Katonai Közlöny 1926. évi melléklete. Budapest.

Bécsi cs. és kir. *Kriegsarchiv* és a Magy. kir. *hadilevéltár* anyagának idevonatkozó iratanyaga.

Breit-B nlaky József: Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Budapest, 1890—1900.

Hadtörténelmi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa.

Hóman Bálint—Szekfü Gyula: Magyar történet. Budapest, 1930—1932.

Leitfaden der allgemeinen Kriegsgeschichte für die k. u. k. Militär-Akademien. Wien, 1896.

Ludovika Akadémia Közlönye. Ludovika Akadémia kiadványa.

Marczali Henrik: A legújabb kor története. Budapest, 1892.

Márki Sándor: Egyetemes és hazai történelem. Budapest, 1920.

Meynert Hermann: Leitfaden der Geschichte des österr.-ung. Kriegswesens. Wien, 1869.

— — Das Kriegswesen der Ungarn. Wien, 1876.

Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs. Wien.

Rónay-Horváth Jenő: Magyar hadikrónika. Budapest, 1895—1897.

Streffleurs Kriegshistorischer Kalender. Wien, 1911.

Szalay László: Magyarország története. Pest, 1866.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye.

Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. I—X. k. Budapest, 1895—1898.

A volt cs. kir. közös hadsereg gyalog- és huszárezredeinek *ezredtörténetei.*

A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI CSATÁIG.

Balanyi György: Nándorfehérvár ostroma 1456-ban. Hadtört. Közl. 1911. évf.

Banfi Florio: Filippo Scolari és Hunyadi János. U. o. 1930. évf.

Breit-B nlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1928—1931.

Cimer Károly: Az 1282-i hódi csata helye és lefolyása. Hadtört. Közl. 1929. évf.

Darkó Jenő: Bölcs Leo taktikájának hitelessége magyar történelmi szempontból. Akad. Értesítő, 1914. évf.

Erdélyi Gyula: A magyar katona. Budapest, 1929.

— — Újabb adatok Nagy Lajos tűzérségéhez. Hadt. Közl. 1928. évf.

Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora. Szilágyi: A magyar nemzet története. IV.

Gombos Albin: Szent László, a lovagkirály. Budapest, 1922.

Gyalókay Jenő: A mohácsi csata. Mohácsi Emlékkönyv. Budapest, 1926.

Hodinka Antal: Kálmán királyunk 1099-i przemysli csatája. Hadtört. Közl. 1913. évfolyam.

Iványi Béla: A tűzérség története Magyarországon 1711-ig. Hadtört. Közl. 1926—1928. évf.

Jireček C.: Die Heeresstrasse von Belgrad nach Constantinopel. Praga, 1877.

Karácsonyi János: Szent László élete. Budapest, 1926.

— — A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900.

Kiss Lajos: Nándorfehérvar bukása 1521-ben. Hadtört. Közl. 1889. évf.

Kozics László: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. U. o. 1890. évf.

Kupelwieser L.: Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. Wien, 1899.

Lukcsics Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. *Turul* 1931. évf.
Mályusz Elemér: A Toldi-monda történelmi alapja. Hadtört. Közl. 1924. évf.
Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. Szilágyi: A magyar nemzet története. I.
— — Magyarország története az Árpádok korában. U. o. II.
— — A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901.
Miklósy Zoltán: Nagy Lajos tűzérsége. Hadtört. Közl. 1927. évf.
Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925.
Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900.
— — A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1893.
Pilch Jenő: Hadifogoly magyarok története. I. k. Budapest, 1930.
Pór Antal: Az Anjouk kora. Szilágyi i. m. III.
Schönherr Gyula: Az Anjou-ház örökösei. Szilágyi i. m. III.
Székely Ottokár: Hunyadi János első török hadjáratai. Hadtört. Közl. 1919—1921. évfolyam.
Thallóczy Lajos: Mátyás király első két török hadjárata. U. o. 1915. évf.
Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest, 1925.
Vári Rezső: Bölcs Leo császárnak «A hadi taktikáról» szóló munkája. Budapest, 1898.
Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. Hadtört. Közl. 1915. évf.
— — Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok, 1905. évf.
— — Magyar hadjáratok a XV. században. Hadtört. Közl. 1911—1912. évf.
— — Középkori magyar hadjáratok. U. o. 1910. évf.
— — Az 1328-i osztrák hadjárat. U. o. 1913. évf.
— — Nagy Lajos király hadjáratai. U. o. 1918. évf.
— — A nikápolyi hadjárat 1396-ban. U. o. 1925. évf.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORA.

Acsády Ignác: Magyarország Buda visszafoglalásának korszakában. Budapest, 1886.
— — Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. (1526—1564.) Budapest, 1888.
— — Két pénzügytörténeti tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák (1565—1604). II. Jobbágyadózás (1564—1576). Budapest, 1894.
— — A jobbágyadózás 1577—97. Magy. Tud. Akad. Értekez. a történ. tud. köréből. XVI. k. 8. sz.
— — A magyar adózás története 1598—1604. Magy. Tud. Akad. Értekez. a történ. tud. köréből. XX. k. 6. sz.
— — Régi magyar birtokviszonyok 1494—1598. Magy. Tud. Akad. Értek. a tört. tud. köréből. XVI. k. 3. sz.
— — Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. Hadtört. Közlem. 1888. évf.
Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai 1623—1626. Budapest, 1882.
Demkó Kálmán: Magyarország hadi ereje a XVI. században. Hadtört. Közlem. 1916—1917. évf.
— — Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadtört. Közl. 1914. évf.
Horváth Mihály: Kisebb történelmi munkái. I. k. A magyar honvédelem történeti vázlata. Pest, 1868.
Karácsony Imre: Az 1663. évi török hadjárat. Rasid efendi török történetíró szerint. Hadtört. Közl. 1896. évf.
Károlyi Árpád: Die Gefangennahme des Kurfürsten Johann Friedrich von Sachsen in der Schlacht bei Mühlberg. Mitt. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. II. B. Innsbruck, 1881.
— — Magyar huszárok a schmalkandi háborúban. Századok, 1877. évf.
Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Magyar Tört. Emlékek. Pest, 1856.
Kropf Lajos: Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. Hadtört. Közl. 1915. évf.
Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódoltság korában (1541—1711). Budapest, 1918.
Melichár Kálmán: A magyar hadügy fejlődése a mohácsi vésztől az állandó hadsereg felállításáig. Ludov. Akad. Közl. 1884. évf.

Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs 1885. évf.
Pauer István, Kápolnai: A magyarországi várak a XVI. és XVII. században. Ludov. Akad. Közl. I. évf.
Rónai-Horváth Jenő: Az 1664-i mura-rábamelléki hadjárat és a Szt. Gotthárd melletti csata. Hadtört. Közl. 1891. évf.
— — Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891.
Salamon Ferenc: Magyarország a török hódoltság korában. Pest, 1864.
— — Kisebb történeti dolgozatai. Magyarország térképéről a törökök bennlakta idején. Budapest, 1875.
Szádeczky-Kardoss Lajos: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i muszka háborúban. Hadtört. Közl. 1931. évf.
— — Báthory István lengyel királlyá választása 1574—1576. Budapest, 1887.
— — Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. Hadtört. Közl. 1888. évf.
Szalárdi János siralmas magyar krónikája. Pest, 1853.
Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a 15 éves háború kitöréséig (1541—1593). Művelődéstörténeti Értekezések 57. sz. Budapest, 1911.
Szendrey János: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. Hadtört. Közl. 1888. évf.
— — Magyar hadtörténelmi emlékek stb. Budapest, 1896.
Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György 1593—1648. Magyar Tört. Életrajzok. Budapest, 1893.
— — II. Rákóczi György 1621—1660. Magyar Tört. Életrajzok. Budapest, 1891.
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I—III. k. Budapest, 1915—1917.
— — A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
— — A török-magyar bajviadalok. Budapest, 1913.
— — Emlékezzünk eleinkről. Budapest, Genius kiadás.
— — Régi idők, régi emberek. Budapest, 1922.
— — Magyar küzdelmek. I—II. k. Budapest, Genius kiadás.
— — A magyar mult tarlójáról. Budapest.
— — Szegény magyarok. Budapest, Genius kiadás.
— — Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1922.
— — Magyar tüzes- és lövőszerszámok. Századok, 1908. évf.
Tóth László: I. Rákóczi György beavatkozása a 30 éves háborúba. Hadtört. Közl. 1917. évf.
Veress Endre: I. Rákóczi György 1645-i hadi szabályzata. Hadtört. Közl. 1911. évf.
Wrede Alphons, Freiherr: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. I—V. k., Wien, 1898—1905.

A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ ÉS II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCA.

Archivum Rákóczianum. Pest, 1873.
Rákóczi Ferenc emlékiratai. Pest, 1819.
Rákóczi Ferenc önéletrajza. Miskolc, 1903.
Thaly Kálmán összes munkái és forráskiadványai.
Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1907.
Lukinich Imre: A szatmári béke története. Budapest, 1925.
Szalay László: Gróf Károlyi Sándor önéletírása. Pest, 1865.
A gróf Károlyi-család oklevéltárának V. kötete. Budapest, 1897.
Magyar Történeti Emlékek sorozatának idevágó kötetei.
Markó Árpád: A romhányi csata. Hadtört. Közl. 1930. évf.
— — A trencséni csata. Hadtört. Közl. 1931. évf.
— — A szomolányi ütközet. Századok, 1931. évf.
Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen idevágó kötetei.
Arneth: Prinz Eugen von Savoyen. Wien, 1858.
Fiedler: Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's. Wien, 1871.
Wrede Alphons, Freiherr: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht I—V. k. Wien, 1898—1905.
A volt 51. cs. és kir. gyalogezred régi ezredtörténete, Kolozsvár, 1897, továbbá a volt 3., 8. és 9. cs. és kir. huszárezredek történetei. Wien, 1893, 1880 és Sopron, 1903.

KÉPEK ÉS VÁZLATOK

AZ ELSŐ KÖTETHEZ.

Oldal

A magyarok Kiev előtt. Vágó Pál festménye. Vágó Pál engedélyével 5
A honfoglaló magyarok lovasrohama. Részlet Feszty Árpád : Magyarok bejövetele c. körképéből. A Feszty Körkép Társaság engedélyével 7
A magyarok bejövetele. A bécsi képes krónikából 9
Szabolcs magyar vezér. A bécsi képes krónikából 13
A honfoglalás. Vázlat 15
Aquileja a középkorban. Schedel Hermann 1493. nürnbergi világkrónikájából ... 17
Pávia a középkorban. Schedel Hermann i. m. 19
A magyarok főbb hadjáratai a X. században. Vázlat 23
Augsburg a középkorban. Schedel Hermann i. m. 25
Lél vezér mondája. A bécsi képes krónikából 28
Szent István lovasszobra a budai Halászbástyán. Strobl Alajos szoborműve 31
Szent István harca a pogányokkal. A bécsi képes krónikából 33
Szent István legyőzi a pogányokat. A bécsi képes krónikából 35
A ménfői csata. A bécsi képes krónikából 37
Szent László párbaja. A bécsi képes krónikából 40
Szent László. A bécsi képes krónikából 41
Szent László szobra a Szent István-bazilikában. Fadrusz János szoborműve 44
A mogyoródi csata. A bécsi képes krónikából 45
A cserhalmi ütközet. Pállya Celesztin festménye. A művész engedélyével 47
Várostrom a XII. században. Könyöki József : A középkori várak stb., Budapest, 1905. c. művéből 51
II. András keresztes hadának hadműveletei a Szentföldön. Breit-Bánlaky József szerint. Vázlat 54
Magyar lovasvitéz Opoj bán pecsétjén (1239.). Dr. Szendrei J. : A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. c. művéből 56
A mongolok betörése. A bécsi képes krónikából 59
IV. Béla menekül a tatárok elől. A bécsi képes krónikából 61
A sajómelléki (muhi) csata 1241 április 11-én. Breit-Bánlaky József szerint. Vázlat 63
Magyar lovasvitéz László somogyi ispán pecsétjén. (1236.) Dr. Szendrei J. i. m. 66
Nyilazó kún lovas. Ékítményes tégladarab a Magyar Nemzeti Múzeumban 67
A második morvamezei vagy dürnkruti csata. (1278 augusztus 26). Vázlat 69
A kroissenbrunni csata. A bécsi képes krónikából 71
IV. László és Habsburg Rudolf találkozása a morvamezei csata után. Than Mór festménye 73
I. Károly csatája az Amadé-fiakkal. A bécsi képes krónikából 79
A havasalföldi hadjárat. (1330.) A bécsi képes krónikából 81
Szécsi Dezső önfeláldozása. (1330.) A bécsi képes krónikából 83
Nagy Lajos. A bécsi képes krónikából 87
Nagy Lajos bevonul Zárába. Dombormű Szt. Simon ezüstkoporsóján Zárában .. 89
Nagy Lajos első olaszországi hadjárata 1347—1348-ban. Vázlat 91
Verona a középkorban. Schedel Hermann i. m. 93
Nagy Lajos második olaszországi hadjárata 1350-ben. Vázlat 95

Oldal
Magyar lovasvitéz István erdélyi herceg pecsétjén. (1351.) Dr. Szendrei J. i. m. 98
A Castello dell'Uovo Nápolyban. Fénykép ... 99
Nagy Lajos felajánlja a máriacelli fogadalmi képet. Jobbra Nagy Lajos győzelme a törökök felett. Dombormű a máriacelli templom portáléja fölött ... 103
Zsigmond király. Dürer Albert festménye a nürnbergi városházán ... 107
Jelenet a huszita háborúkból. XIV. századi rajz a nürnbergi múzeumban ... 111
Zsigmond király hódol Máriának és a kis Jézusnak. Lochner István egykorú festménye a kölni dómban ... 115
Galambóc romjai. Erdélyi udvari fényképész felvétele ... 119
Hunyadi János szobra a budai Halászbástyán. Tóth István szobormüve ... 121
Ütközet keresztények és törökök közt. XVI. századi nyomtatvány a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában ... 124
Hunyadi 1443. évi hadjárata. Vázlat ... 126
A várnai csata. Matejkó János festménye ... 129
A várnai csata 1444 november 10-én. Vázlat ... 131
Kapisztrán János budai szobra. Damkó József szobormüve. Erdélyi udvari fényképész felvétele ... 133
Az 1443—1481-i balkáni hadjáratok színhelye. Vázlat ... 135
Nándorfehérvár a XVI. században. Schedel Hermann i. m. ... 137
Mátyás király emléke a budavári Dominikánusok tornyán. Eredetije Bautzenben. Erdélyi udvari fényképész felvétele ... 141
Mátyás király nyugati hadjáratainak színhelye. Vázlat ... 143
Szabács vára a XV. században. Schedel Hermann i. m. ... 147
Mátyás korabeli magyar gyalogos. Magyar Nemzeti Múzeum Cod. Lat. Medii Aevi 396. f. 5r. jelzetű műből ... 149
Mátyás Bécs előtt. Koroknyai Ottó festménye ... 153
A kenyérmezei csata 1479-ben. Vázlat ... 155
Székesfehérvár ostroma (1490.). Dombormű Miksa császár innsbrucki síremlékén 157
Csata a törökökkel. Beck Leonhard rajza ... 159
II. Lajos. Bronzérem. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban ... 161
Török vár ostroma a XVI. században. Egykorú nyomtatvány a Magyar Nemzeti Múzeumban ... 163
Magyar huszár képe XVI. századbeli magyar szablya hüvelyén. Eredetije a bécsi Hofmuseumban ... 165
Várostrom a XVI. században. Egykorú nyomtatvány a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában ... 167
A mohácsi csata 1526 augusztus 29-én. Vázlat ... 171
A mohácsi vész. Székely Bertalan festménye ... 173
Szolnokot a törökök ostrom alá fogják 1552-ben. Ortelius Redivivus stb. c. 1665-i nürnbergi kiadásából ... 179
Katzianer (1537), Fels (1540), Roggendorf (1541) és Szulejman szultán ötödik (1541) hadjárata Magyarország ellen. Vázlat ... 181
Magyarország a török hódoltság kezdetén és a bécsi béke korában, 1606-ban. Vázlat 183
Szulejman szultán 1543. évi hatodik hadjárata révén behódoltatott terület. Vázlat 187
Az 1552 végéig török fennhatóság alá jutott területek. Vázlat ... 189
Tokaj megvétele 1565-ben. Ortelius i. m. ... 191
Szigetvár ostroma 1566-ban. Ortelius i. m. ... 195
Zrinyi Miklós, a szigetvári hős. Zündt Mátyás egykorú metszete a Szépművészeti Múzeumban ... 199
Veszprém és Palota ostroma 1593-ban. Ortelius i. m. ... 201
Komárom ostroma 1594-ben. Ortelius i. m. ... 203

Oldal
Tergovist ostroma 1595-ben. Ortelius i. m. ... 205
Az 1593. évi hadműveletek. Vázlat ... 209
Az 1594. évi hadműveletek. Vázlat ... 210
Az 1595. évi hadműveletek. Vázlat ... 212
Az 1596. évi hadműveletek. Vázlat ... 214
A mezőkeresztesi csata. 1596. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye 215
Az 1597. évi hadműveletek. Vázlat ... 216
Az 1598. évi hadműveletek. Vázlat ... 217
Az 1599. évi hadműveletek. Vázlat ... 219
Az 1600. és 1601. évi hadműveletek. Vázlat ... 221
Bocskay István erdélyi fejedelem budapesti szobra. Holló Barnabás szoborműve 225
Bocskay István puskás és lándzsás hajdúinak kíséretében a harctéren, 1605-ben. Zimmermann W. Péter metszete. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 227
Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban. Ortelius i. m. ... 229
Párviadal magyar hadnagy és török bég között. XVI. századi rézmetszet Ernszt Lajos gyüjteményében ... 233
Tata visszavétele 1597-ben. Ortelius i. m. ... 235
Győr visszavétele 1598-ban. Ortelius i. m. ... 237
Buda és Pest a török hódoltság korában. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 239
Zrinyi-sisakos, lobogós kopjás és tárcsapajzsos szárnyashuszárok a XVII. század elején. Dr. Szendrei J. i. m. ... 241
Magyar végvárak az 1568-i drinápolyi béke idején. Vázlat ... 243
Fülek megvétele 1593-ban. Ortelius i. m. ... 247
Visegrád ostroma 1595-ben. Ortelius i. m. ... 249
Vár alaprajza. Vázlat ... 251
Eger 1596-ban. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 255
Eger ostroma 1596-ban. Ortelius i. m. ... 257
Gyula ostroma 1566-ban. Ortelius i. m. ... 259
Támadó lovas hajdúk a XVII. században. Szilágyi S. : I. Rákóczy György 1593—1648. c. Budapesten, 1893-ban megjelent művéből ... 261
Érsekújvár ostroma 1663-ban. Ortelius i. m. ... 263
Pécs ostroma 1664-ben. Ortelius i. m. ... 266
Koppány vára a XVII. században. Puerckenstein B. : Matematische Wissenschaften stb. c. 1713-ban Augsburgban megjelent művéből ... 269
Báthory István, Lengyelország királya és Litvánia fejedelme. Egykorú holland rézmetszet. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 271
Lovastiszt és hajdú a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 275
Békés Gáspár, a lengyelországi magyar hadak vezére. Krasewski : Wilna monografiája 3. kötet ... 277
Huszár közvitéz a XVI. század végéről. Dr. Szendrei J. i. m. ... 279
Verebély vára a XVII. században. Puerckenstein i. m. ... 281
A császáriak, Bethlen Gábor és cseh szövetségeseinek hadműveletei 1619-ben. Vázlat ... 283
Bécs a XVII. században. Egykorú rézmetszet. Dr. Veress E. : Berzeviczy Márton c., Budapesten 1911-ben megjelent művéből ... 285
Bethlen Gábor, Erdély fejedelme. Egykorú metszet a Magyar Nemzeti Múzeumban 287
Horváth István, Bethlen alvezére, huszárjaival Érsekújvár alatt 1621 július 10-én elfogja Buquoy Károly császári tábornokot. Khevenhiller F. C. : Annales Ferdinandei, Lipcse, 1721—22. c. műből ... 289

Oldal
Magyar vitézek török hadifoglyokat kísérnek a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 291
I. Rákóczy György, Erdély fejedelme. De Jode metszete. Szilágyi S. : II. Rákóczy György, Budapest, 1891. c. művéből ... 293
Hajdú és huszár a XVII. század végén. Angyal Dávid : Késmárki Thököly Imre stb., Budapesten, 1888-ban megjelent művéből ... 295
Babócsa vára a XVII. században. Puerckenstein i. m. ... 297
XVII. századi ütközet magyarok között. Dr. Szendrei J. i. m. ... 301
Szárnyas huszárok a XVII. század elején. Dr. Szendrei J. i. m. ... 303
Huszárok és hajdúk a XVII. század elején. Dr. Szendrei J. i. m. ... 305
Táborozás a 30 éves háború idejében. A kölni városházán lévő gobelinről. Szilágyi S. : I. Rákóczy György stb. Budapest, 1893. megjelent művéből ... 307
Pihenő hajdúk a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 311
II. Rákóczy György, Erdély fejedelme. Aubry Péter egykorú metszete. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 313
Fülek vára a XVII. században. Puerckenstein i. m. ... 315
Haditanács a XVII. században. Allein Manesson Mallet : Les traveaux de Mars stb. Párizsban 1672-ben megjelent művéből ... 319
Magyar tűzérek a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 321
Magyar vitézek a casseli tornán. Dr. Szendrei J. i. m. ... 322
Kanizsa ostroma 1664-ben. Ortelius i. m. ... 323
Huszár 1670-ben. Dr. Szendrei J. i. m. ... 326
Zrinyi Miklós, a hadvezér és költő. Thomas János eredeti festménye és Bouttats Gellért metszete. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 329
Magyar hajdú a XVII. század elején. Dr. Szendrei J. i. m. ... 331
Kártyázó katonák a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 333
Kuruc vitéz a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 335
Ágyúvontatás a XVII. században. Széchy K. : Gróf Zrinyi Miklós stb. Budapest, 1900. megjelent művéből ... 337
Lengyel és magyar vitéz a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 339
Magyar tűzérek a XVII. században. Dr. Szendrei J. i. m. ... 341
Ugod vára a XVII. században. Puerckenstein i. m. ... 343
Thököly Imre. Egykorú arckép Bath lord birtokában Londonban. Angyal Dávid i. m. 347
A császáriak ostromolják Érsekújvárt 1685-ben. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 349
Mercy altábornagy és Petneházy csapatai 1686 április 24-én Szeged alatt megverik a törököket és Thököly Imrét. Angyal D. i. m. ... 353
Buda visszafoglalása 1686-ban. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye 355
Ivó és dohányzó kurucok. Angyal D. i. m. ... 359
A szalánkeméni csata 1691 augusztus 19-én. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 361
A zentai diadal 1697 szeptember 11-én. Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteménye ... 365
Csatajelenet a XVII. századból. Dr. Szendrei J. i. m. ... 369
Bagossy-hajdúk (1702.). A cs. és k. 51. gyalogezred történetéből ... 375
Gyulai Ferenc gróf, a Bagossy-hajdúk alezredese, később altábornagy és ezredtulajdonos. U. o. ... 379
Seregbontó II. Rákóczi Ferenc korából. Czuberka Alfréd : Kuruckori fegyverek, Budapest, 1906. c. művéből ... 381
Sugárágyú II. Rákóczi Ferenc korából. Czuberka A. i. m. ... 383
II. Rákóczi Ferenc zászlaja. A pozsonyi városi múzeum tulajdona ... 389

Oldal
Szakállas puskák II. Rákóczi Ferenc korából. Czuberka A. i. m. ... 391
Kurucok és labancok harca. Rugendas György Fülöp metszete a Szépművészeti Múzeum metszetgyüjteményében ... 395
Éleskő a XVII. század elején. Puerckenstein i. m. ... 397
Dobos András, II. Rákóczi Ferenc lovasdobosa. Dr. Szendrei J. i. m. ... 399
Gróf Bercsényi Miklós. Márki Sándor : II. Rákóczi Ferenc, Budapest, 1907. c. művéből 403
Esze Tamás. Márki Sándor i. m. ... 405
Harcjelenet II. Rákóczi Ferenc korából. Rugendas György Fülöp rézkarca a Szépművészeti Múzeumban ... 409
Rákóczi sajátkezű levele Bercsényi Miklóshoz a taksonyi táborból. Eredetije a m. kir. Hadilevéltárban ... 411
A szomolányi diadal 1704 május 28-án. Vázlat ... 413
A nagyszombati csata (1704 december 26.) egykorú vázlata magyarázó feliratokkal. Eredetije a m. k. Hadilevéltárban ... 415
Rákóczi utasítása a várak védelmére. (1705.) Eredetije a m. k. Hadilevéltárban.. 419
Bottyán vára Kömlőd mellett, Tolna vármegyében. Márki Sándor i. m. ... 423
Varannó a XVIII. század elején. Puerckenstein i. m. ... 425
Egykorú térkép Nyugat-Magyarországról, a császári sereg sáncvonalával, 1706-ból. Eredetije a m. k. Hadilevéltárban ... 429
Kuruc hajdú II. Rákóczi Ferenc seregében. Márki Sándor i. m. ... 431
Trencsén 1706-ban. Eredetije a m. k. Hadilevéltárban ... 433
Bottyán János. Márki Sándor i. m. ... 435
Sopron ostroma. (1706.) Márki Sándor i. m. ... 439
Nemti a XVIII. század elején. Puerckenstein i. m. ... 441
Labancokat kísérő kurucok. Rugendas metszete a Szépművészeti Múzeumban... 443
A trencséni csata 1708 augusztus 3-án. Vázlat ... 445
Kuruc hajdú. (1703.) Dr. Szendrei János i. m. ... 447
Kuruc lovasok osztoznak a zsákmányon. Rugendas metszete a Szépművészeti Múzeumban ... 451
Kuruc huszárfőtiszt kíséretével. Eredetije a Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében ... 455
A romhányi csata 1710 január 22-én. Vázlat ... 459
Érsekújvár ostroma 1710-ben. Eredetije a m. k. Hadilevéltárban ... 461
Károlyi Sándor. Egykorú festmény a gróf Károlyi-család birtokában ... 463
Kuruc várostrom II. Rákóczi Ferenc korában. Márki Sándor i. m. ... 465
Kuruc huszárjárőr. Rugendas metszete a Szépművészeti Múzeumban ... 467
Kuruc huszárok zsákmányolása. Rugendas metszete a Szépművészeti Múzeumban 469
A majtényi fegyverletétel 171 május 1-én. Metszet a Magyar Történelmi Képcsarnokban ... 471
Szádvár a XVIII. század elején. Puerckenstein i. m. ... 473

MELLÉKLETEK.

Árpád. (Zala György szoborműve). Címkép.
Magyar katonák útjai az öt világrészben. Összeállította Pilch Jenő ezredes. Magyar Földrajzi Intézet rt. nyomása.
Polock ostroma 1579-ben.
II. Rákóczy György magyar hadainak és X. Károly svéd király csapatainak átkelése a Visztulán, Zavichosztnál, 1657 április 22-én.
Pálffy (később Ebergényi)-huszár (1686—1725).
II. Rákóczi Ferenc. (Mányoki Ádám festménye.)

TARTALOMMUTATÓ

AZ ELSŐ KÖTETHEZ.

Oldal

Főméltóságú Nagybányai vitéz Horthy Miklós, Magyarország kormányzójának bevezető sorai ... 7
Ő Fensége vitéz József királyi herceg tábornagy bevezető sorai ... 9
Jákfai vitéz Gömbös Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter bevezető sorai 11
A szerzők előszava ... 13

ELSŐ RÉSZ.

A honfoglalástól az Árpád-ház kihaltáig.

I. A honfoglalás előzményei ... 3
II. A honfoglaló magyarok haditaktikája ... 6
III. A honfoglalás (895—900.) ... 11
IV. Külföldi hadjáratok a X. században ... 18
V. Az Árpádházi királyok kora (1001—1301.) ... 29
1. Német háborúk ... 30
2. Harc a kúnokkal ... 37
3. Hadjáratok a görögök ellen ... 39
4. Belviszályok ... 39
5. Szent László kora ... 42
6. Kálmán hadjáratai ... 43
7. II. István háborúi ... 46
8. 1131—1216. ... 48
9. Magyar vitézek a Szentföldön ... 53
10. A tatárjárás ... 55
11. A kroissenbrunni csata ... 65
12. A dürnkruti csata ... 68
13. 1280—1298. ... 72

MÁSODIK RÉSZ.

Az Árpád-ház kihaltától a mohácsi vészig.

I. Az Anjouk kora (1308—1382.) ... 77
1. Károly hadjáratai ... 80
2. Nagy Lajos kora ... 86

Oldal

II. Mária és Zsigmond kora (1382—1437.) 105
1. Moldvai és török háború 106
2. A nikápolyi csata 109
3. Háború Velence ellen 113
4. Galambóc ostroma 114
5. Hadügyi reformok 118
6. A szendrői hadjárat 119
III. A Hunyadiak kora (1441—1490.) 120
1. Hunyadi János hadjáratai 120
2. Hunyadi Mátyás kora 139
IV. Mohács 160
1. Nándorfehérvár eleste 163
2. A mohácsi csata 166

HARMADIK RÉSZ.

A török hódoltság kora.

I. A Zápolyai- és a Habsburg-ház mérkőzése. (1526—1541.) 177
II. A végbeli élet virágkora (1541—1606.) 184
1. Törekvések az ország felszabadítására. (1541—1570.) 186
2. A hosszú béke. (1570—1593.) 202
3. A hosszú háború. (1593—1604.) 207
4. Bocskay István felkelése. (1604—1606.) 223
III. Török-magyar bajviadalok 231
IV. A végvárak 240
1. A rendszer általános ismertetése 240
2. Az építés módja 250
3. A felszerelés élő és holt erői 253
4. A rendtartások 265
V. Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. (1546—1547.) 267
VI. Magyar katonák Litvániában. (1576—1582.) 270
VII. A magyarság részvétele a harmincéves háborúban 278
1. Bethlen Gábor hadjáratai. (1619—1626.) 280
2. I. Rákóczy György hadjáratai. (1631—1645.) 292
3. A császári hadsereg magyar katonasága 304
VIII. Erdély bukása. (1653—1662.) 311
II. Rákóczy György háborúi 311
IX. Zrínyi Miklós kora 320
1. Az 1663—64. évi hadműveletek 320
2. Zrínyi Miklós 327
X. A kuruc-labanc világ kezdete. (1670—1682.) 336
XI. A végvárak hanyatlása. (1606—1683.) 340
XII. Magyarország felszabadítása a török iga alól. (1683—1698.) 345
1. A felszabadító hadjárat 346
2. A magyarság szerepe a felszabadító háborúkban 367

NEGYEDIK RÉSZ.

A spanyol örökösödési háború.

(1701—1714.)

Magyar katonák a spanyol örökösödési háborúban 373

ÖTÖDIK RÉSZ.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

(1703—1711.)

Oldal

1. Magyarország állapota a karlócai béke után 387
2. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának bekapcsolódása a spanyol örökösödési háborúba 388
3. A kuruc hadsereg 391
4. A császári sereg magyar katonái 396
5. Hadiesemények 401

1703. 401
1704. 407
1705. 417
1706. 426
1707. 434
1708. 441
1709. 449
1710. 457
1711. 466

Források 474
Képek és vázlatok 477

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár